

NAPOMENA PRIREĐIVAČA

Zbornik koji je pred nama obuhvata dve davno objavljene knjige, kao i tekstove koji su se, na ovaj ili onaj način, ticali tih – danas već pomalo zaboravljenih – svedočanstava o jednom lošem vremenu.

U prvom i drugom poglavlju preštampane su, deset godina posle prvobitnog objavljivanja, knjige *Druga Srbija* i *Intelektualci i rat*, u kojima su Ivan Čolović i potpisnik ove napomene sabrali izlaganja stotinak učesnika dveju serija istoimenih tribina održanih u organizaciji ondašnjeg Beogradskog kruga. Prvi ciklus tih subotnjih sesija – koje se mnogima od nas danas u sećanju javljaju kao jedine svetle tačke ondašnjih života – odvijao se između početka aprila i kraja juna 1992, a drugi između početka oktobra iste i kraja februara naredne, 1993. godine. Prvu je knjigu Beogradski krug objavio zajedno s Centrom za antiratnu akciju, a drugu u saradnji s knjižarom »Plato« i listom *Borba*.

Obe pomenute knjige ovde se objavljuju pod naslovom one *prve*, jer je izraz *druga Srbija* izvorno slovio kao »zaštitni znak« Beogradskog kruga – znak koji su kasnije svojatali, pa i zloupotrebljavali mnogi od onih koji ne samo što još nisu iskoracili iz »prve« Srbije, nego se odskora predstavljaju kao zaslužni prvoborci jedne »treće« Srbije. Tih starih knjiga odavno nema, čak ni u antikvarnoj prodaji, a javne se biblioteke – što je sasvim razumljivo – nisu posebno trudile da pribavljaju štivo koje u ono doba nije bilo naročito popularno. Eto bar jednog dobrog razloga da se na uvid javnosti stave tekstovi izgovoreni i objavljeni na marginama ondašnjeg preovlađujućeg mišljenja. O drugim, značajnijim pobudama kojima smo se rukovodili u ovom naknadnom poduhvatu govore u svojim uvodnim rečima istoričarka Latinka Perović i književnik Radomir Konstantinović, prvi predsednik Beogradskog kruga.

Podrobnije podatke o okolnostima u kojima su se održavale pomenute tribine čitalac će, pak, pronaći u priređivačkim predgovorima, koji su u neizmenjenom obliku preneseni i u ovom zborniku. Izuzev sitnijih uredničkih, gramatičkih i korektorskih intervencija, ništa nije menjano ni u izlaganjima učesnika tribina. Izostavljene su jedino beleške o autorima priložene u dodatku izvornih izdanja – ne samo zato da bi se uštedelo na prostoru, nego pre svega stoga što bi ih, budući da je reč o *stvaraocima*, danas trebalo upotpuniti autorizovanim podacima o njihovim novim knjigama, dramama, filmovima... No, takvog uredničkog entuzijazma više, očigledno, nije bilo.

Desetak učesnika tribina danas više nije u životu. Na prvom mestu svakako treba pomenuti Miladina Životića, jednog od osnivača i, kasnije, kopredsednika Beogradskog kruga: on je svoje učešće u kolektivnom organizovanju i vođenju subotnjih sesija prozeo samo njemu svojstvenom strašću. Među nama, na žalost, više nisu – navedimo ih redom kojim su istupali – ni Gojko Nikoliš, Vladimir Pogačić, Vladan Vasiljević, Milovan Đilas, Slobodan Inić, Jelena Šantić, Biljana Jovanović, Novak Pribićević, Živojin Pavlović... Neizbrisiv trag svoga dela u različitim oblastima stvaralaštva oni su produbili i jednim značajnim moralnim angažmanom o kojem nastavlja da svedoči i ovaj zbornik.

U trećem poglavlju, pod pomalo (samo)ironičnim naslovom »Odjeci i reagovanja«, prikupljeno je petnaestak novinskih tekstova koji su se, u ono vreme, javljali kao povoljne ili nepovoljne reakcije na knjige *Druga Srbija* i *Intelektualci i rat*. Odmah treba naglasiti da nije reč ni o kakvom reprezentativnom izboru, a još manje o *press-clippingu* koji bi težio iscrpnosti: na stvari je, naprosto, materijal koji se, posle

toliko godina, zatekao u nesređenoj i nepotpunoj arhivi priređivača. On se izvinjava autorima sličnih napisa koji ovde nisu našli mesta.

Četvrto poglavlje je, nadamo se, doslednije sastavljeno: u njemu se objavljuju prevodi tekstova priloženih uz nekoliko inostranih izdanja *Druge Srbije i Intelektualaca i rata*. Na francuski, italijanski, grčki i poljski jezik pomenute knjige nisu bile prevedene u celini, već u manje ili više opširnim izborima. Odgovarajući bibliografski podaci sadržani su u napomenama ispod pojedinih predgovora, uvoda, odnosno pogovora stranih priređivača i komentatora.

Najzad, osim Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji – koji se, u sklopu svog ustrajnog nastojanja da naša skorija prošlost ne bude prepuštena zaboravu, prihvatio objavljivanja ovog zbornika – priređivač duguje zahvalnost i Obradu Saviću, uredniku časopisa *Beogradski krug*, koji mu je na raspolaganje stavio elektronski zapis knjiga *Druga Srbija i Intelektualci i rat*. Ne manju zahvalnost zaslužuje i Ludwik Wincenty Gadowski, urednik posebnih izdanja dnevnog lista *Danas*, koji je ljubazno dopustio da, na početku odgovarajućih poglavlja, reprodukujemo naslovne stranice knjiga čiji je bio likovni i tehnički urednik.

A. M.

Latinka Perovi}

Uz drugo izdanje

Ove, 2002. godine, navršilo se deset godina od početka rada Beogradskog kruga. To je povod da se dva najznačajnija dokumenta o njegovom radu, zbornici *Druga Srbija* i *Intelektualci i rat*, ponovo objave, i to zajedno. Ali, osim povoda, za to je postojao i jedan poseban razlog.

Bez dokumenata o Beogradskom krugu bila bi bitno osiromašena biblioteka *Svedočanstva*, koju već nekoliko godine izdaje Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, s ciljem da se utemelji (to bogatija istraživačka osnova za proučavanje naše neposredne prošlosti.

Knjiga o Beogradskom krugu razlikuje se od knjiga koje su dosad objavljene u *Svedočanstvima*. Ona ne potiče iz pera jednog autora, a ne predstavlja ni zbirku dokumenata - važnih, ali bez ličnog pečata. Knjiga o Beogradskom krugu je posebna u onoj meri u kojoj je Beogradski krug jedinstvena pojava - po vremenu i načinu nastanka; po radu, odjeku i dometu; najzad - po svojoj karakterističnoj sudbini.

Beogradski krug je nastao u vreme ubedenosti *jednih* da je srpska nacionalna ideja osamdesetih godina XX veka dobila neponovljivu istorijsku šansu. Otuda njihov optimistički i u isto vreme tvrdi voluntarizam svojstven svakoj ideologiji, pa i nacionalnoj boljševičkoj ideologiji u Srbiji, čiji su zagovornici oni zapravo bili. Sad ili nikad, ognjem i mačem, dovoljno je samo hteti da se ostvari vekovni san o etničkoj državi svih Srba: "Mi smo ponovo u XIX veku. Ponovo moramo da stvorimo svoju Srbiju. Moramo da stvorimo takvu Srbiju u kojoj će svi Srbi na planeti videti svoju otadžbinu" (D. Josić), *Piševi zapisi (1981-1991)*, Beograd, 2002)¹.

Glavni cilj ideologije, mit o državi kao ostvarenom snu, do ludila je fanatizovao mase. Ulicama, trgovima i poljima valjale su se stotine hiljada ljudi noseći socijalističke i nacionalne simbole. Na Gazimestanu, povodom šest vekova od Kosovske bitke, sabralo ih se više od milion. Poziv za ispravljanje nepravdi koje je istorija nanela srpskom narodu, upućen baš sa mesta koje je smatrano sublimacijom tih nepravdi, odjeknuo je u zbijenju masi

¹ Za sve autore čiji se prilozi nalaze u pomenuta dva zbornika Beogradskog kruga, a citirani su u predgovoru *Uz drugo izdanje*, u zagradi su navedeni početno slovo ličnog imena i prezime. Za ostale citirane autore navedeni su još i naslov dela, mesto i godina izdanja.

duboko i preteži. Dugo pripremana, ona je za takav odjek konačno bila pripremljena: "Istoricizam nije više idejna, filozofska koncepcija u književnosti i društvenim naukama, historicizam je prošao i svakodnevicu, svačije mišljenje i razmišljanje o društvu i narodu, osvojio kuće, kafane, međuljudske odnose" (D. Josić, isto).

Ali, do cilja, do svoje države, tek je trebalo stići. Zato se nije smeo dopustiti predah, usporavanje ritma, pad temperature. Nije se smelo ostaviti mesto za sumnju, za pitanja i rasprave. Bilo je neophodno totalno jedinstvo: "Da bismo pobedili tolike neprijatelje, da bismo od ovog surovog sveta i pokvarene Evrope oteli nešto prava i pravde, moramo da mobilizujemo celokupne svoje umne, moralne i fizičke snage" (D. Josić, isto).

Da bi "stvarnost potvrdila napisano" (Pavle Rak, *Nacionalistička internacionala*, Beograd, 2002), bilo je nužno nasilje. Utoliko veće ukoliko se stvarnost više opirala: "Malo je Srba koji su spremni da poginu za ujedinjenje Srpstva i svoju državu" (D. Josić, isto).

U iracionalnom pozivu na ispravljanje istorije, drugi su videli početak neograničenog nasilja. Bez njega nije bilo moguće poniziti dva veka moderne istorije srpskog naroda, to jest dostići nultu tačku, da bi se od nje krenulo ka obnovi srednjovekovne slave i veličine. Ishod ovog kretanja od nihilizma ka fikciji bio je predvidiv: sukob sa civilizacijom i pad u varvarstvo. Rečju, poraz same ideje moderne države i društva sa svim neposrednim i dugoročnim posledicama.

Prvi su bili opijeni teritorijalnim žirenjem i nisu pitali za cenu: cilj opravdava sredstva. Drugi - obuzeti užasom i obremenjeni odgovornošću. Svesni da su apsolutna manjina, nemoćna da spreči sunovrat kao posledicu zaokreta unatrag, oni se nisu obračali svojim savremenicima već svome potomstvu:

"Oko nas su zavladao hladnoća i tama. Javljam se iz toga diluvijalnog mraka onima što će doći posle nas sa molbom da nam oprostite što im u nasleđe ostavljamo pustoš i očajanje, i mrčnju, to otrovno seme bačeno u razorene njive. Hoće li neko poverovati da nismo bili u stanju da sprečimo pomor i ludilo, da je snaga nas malobrojnih bila ništavna, nikakva u odnosu na njihovu silu, njihovo varvarstvo? Hoće li se kroz mnogobrojne koprene vremena probiti i čuti vapaj, taj glas pokajanja i očajničke molbe za oproštaj upućen iz duboke tame boljim i dostojnijim ljudima u dalekoj, za nas nedostižnoj budućnosti?" (F. David)

Beogradski krug je nastao spontano. Profesionalno, politički i - treba li reći - etnički različitosti tražile su mesto sa koga su mogle da dignu svoj glas protiv rata i u`asa u koje je on bacio jugoslovenske narode. Svaka od tih ličnosti, već prema svojoj vokaciji, mogla je naći formu da to učini. Ali, osećala je potrebu da samu sebe uveri i uveri se da se njena reč razlikuje od one reči koja je unisono odzvanjala sa katedara i predikaonica, sa stranica listova i ekrana, u kasarnama i na trgovima. Kad nestanu sve druge mogućnosti da se zlo spreči, treba "vikati na sav glas i uglas" (A. Mimica); "treba jaukati", jer - "učinjena je pravi zločin nad ljudskim rodom" - podsećao je Vladimir Pogačič na zaveštanje Nadežde Mandeljštam. Uostalom, "učiniti u ovakvim vremenima i zbivanjima znači pristajati" (S. Vujović).

Beogradski krug je nastao i iz teskobe pripadnika jedne manjine da u svojoj nemoći svako od njih ne ostane sam i da, nemajući sa kim da deli vlastito osećanje sapatništva, ne počne da gubi samopouzdanje i nadu. Bio je to "skup pojedinaca koji su pokušali da svoju različitost, bez patetike `rtvovanja, uklope u jedan zajednički program". Skromniji u odnosu na vladajućih poredak, u smislu da je bio lišen svake pretenzije na vlast, Beogradski krug je bio ambiciozniji u težnji da "unese promene u jedan `alozni mentalitet" (M. Miočinović), to jest, onaj skup vrednosti u kojima je središtu primat kolektiva nad pojedincem, koji je bio i ostao osnova svakog totalitarizma.

U vreme nastanka i okupljanja - "iz subote u subotu, mesec za mesecom, godinu za godinom" (M. Mladenović) - Beogradski krug je imao prvenstveno moralni značaj. Tako su ga, pre svega, doživljavali oni koji su prolazili kroz ratni pakao: u Srbiji, u Beogradu, postoje, dakle, i ljudi koji idu uz struju. Usamljeni su, ali dovoljno hrabri da dignu glas protiv ubijanja nedužnih i bespomoćnih ljudi; protiv etničkog čišćenja, logora, silovanja, torture; protiv razaranja gradova i uništavanja kulturnih spomenika i sakralnih objekata, e da bi se zatru svaki trag o postojanju Drugog.

Moralna dimenzija Beogradskog kruga bila je i jedini preostali, uski prolaz za simpatiju sveta prema Srbiji i Srbima. Posle rata u Hrvatskoj, a za vreme dok je Bosna i Hercegovina krvarila, Srbijom su krstarili samo poneka zapadnoevropska protuva i ruski nacional-boljševici. Eduard Limonov, vođa Nacional boljševičke partije u Rusiji, pucao je sa Pala u Sarajevo u uverenju da "služi srpskoj stvari", koju je, o čemu, smatrao nedeljivom od programa svoje

partije, da u Rusiji, sredi{tu slovenske civilizacije - "Fa{izam odgovara svima, i svima je neophodan... On }e uni{titi neprijatelje, sve }e popraviti svojim mladim rukama, uz zvuke bodre pesme. I bi}e opet mnogo dece, sile i sre}e u ku}i" (Pavle Rak, *Nacionalisti~ka internacionala...*).

U vreme kad je Srbija iznutra gurana a spolja vu~ena na stranu nacional-bolj{evizma, a najugledniji svetski listovi pisali: "Srbi (su) u ovom ratu izi{li na glas po divlja~nosti"; treba zaustaviti "podivljalu Srbiju"; "Srbija mora da odgovara za zlo~ine" (D. Simi}), Beogradski krug je bio jedna od onih retkih pukotina nacionalbolj{evi~kog totalitarizma kroz koju se, kao kroz iglene u{i, moglo prodenuti u`e spasa i naru{iti predstava o kolektivnoj krivici. On je postao "svedo~anstvo li~ne hrabrosti i morala jednog dela srpskih intelektualaca re{enih da nastave bitku za afirmaciju nezavisnog i alternativnog mi{ljenja" (M. Rihter Malabota).

Zapadnoevropski intelektualci dobre volje otkrili su u Beogradskom krugu partnera za dijalog o uzrocima raspada jugoslovenske dr`ave, koji je bio pra}en bestijalno{}u kakva u Evropi nije vi}ena od Drugog svetskog rata. Bilo je to mnogo vi}e od zadovoljavanja njihove li~ne intelektualne i moralne potrebe. Bio je to izraz njihovog ose}aja da je obja{njenje jugoslovenskog slu~aja i u interesu Evrope. "Ova na{a bra}a, ovi ljudi poput nas, koji su se u Beogradu proteklih godina suprotstavljali jednom militaristi~kom re`imu da bi }irili ideju razuma i mira, ne govore samo o Srbiji, svojoj domovini, ve} o ne~emu {to se de{ava svuda u Evropi, te je njihova analiza na evropskom nivou. Du`ni smo da ih saslu{amo". Oni su postali nezaobilazni sagovornici najvi}e zbog toga {to su "u~inili napor da uop{te probleme o kojima govore" i {to su poku{ali "da na|u celovite odgovore i pri tome se ne ograni~e samo na Balkan" (R. Rekupero). Ovaj rezultat, koji je gledano spolja bio lak{e uo~ljiv, nalazio se na tragu onih ambicioznijih te`nji Beogradskog kruga. U trenutku dramati~nog izbora pred kojim se na{la Jugoslavija sa planetarnim krajem jedne ideologije i jednog poretka, pomenuti rezultat je dosegnut otvaranjem rasprave upravo o klju~nim pitanjima moderne istorije Srbije. Analizom, koja je bez presedana u kulturnoj i politi~koj tradiciji Srbije, a ne samo osudom nekih fenomena - socijalnog i nacionalnog kolektivizma kao osnove totalitarizma, pre svega.

Matrica Beogradskog kruga razlikovala se od matrice koja nije samo trenutno bila dominantna. Vi}ena kao "uobli~avanje jednog novog javnog mnjenja" (A. Kron), ni

matrica Beogradskog kruga nije bila za Srbiju nova. Ona je imala koren u tankoj i isprekidanoj istoriji liberalne misli u Srbiji.

Beogradski krug je po~ivao istovremeno na jedinstvu i na razlikama. Ovu manjinu objedinjavalo je isto moralno stanovi{te prema ratu. Osuda rata u samoj Srbiji, za po~etak rata najodgovornijoj, bila je neposredno najva`nija i najpotrebnija. Ona je skidala "ljagu s lica Srbije" (P. Matvejevi}). Ali, iz dana{nje perspektive, vidljivija je vrednost razlika kao drugog na~ela Beograskog kruga. U najmanju ruku, te su razlike bile dvostruke. Prema vladaju}em totalitarnom obrascu, one su bile spoljnje. Ali, suprotstavljanje drugoj strani nije dovelo do homogenizacije Beogradskog kruga. Na oltar njegovog jedinstva nisu polo`ene unutra{nje razlike, u ime njegovih ciljeva nisu `rtvovane posebnosti. Da je bilo druk~ije, Beogradski krug ne bi ni bio mogu}. U tom smislu, on jeste jedinstvena, mo`da ne i neponovljiva, pojava u Srbiji - zamisliva kao pravilo pluralnog dru{tva, a ne kao istorijski incident.

Razlike su bile latentne u raspravama na svim sesijama daju}i im izvesnu dinamiku. Posebnost je razlike ~inila nesvodivim, ostavljala ih otvorenim. Dana{nji, a naro~ito budu}i ~italac ove knjige, uo~i}e razlike ~ak i u shvatanju sredi{nih pitanja.

Druga Srbija - u odnosu na koju: *zvani~nu, prvu, prvu pravu, ~istu, nebesku*? Za jedne je ona bila stvarnost ("Drugu Srbiju ne moram da zami{ljam, ona postoji" - G. Logar). Za druge - iluzija ("Druge Srbije nema i izgleda nam dalje nego ikad" - S. Karanovi}). Za tre}e - program ("tek neka zami{ljena, ona gra|anska, okrenuta ka budu}nosti i otrgnuta ne samo od bolj{evi~ke nego i od ~etni~ke, ljoti}evske, nedi}evske Srbije" - N. Popov).

Druga Srbija je za ve}inu *druga~ija* Srbija. Pre svega, moderna dr`ava zasnovana na vladavini zakona, a ne ljudi. Ali, kako do nje sti}i, kad "Srbiji, u njenoj duhovnoj tradiciji, nedostaju protestantizam i reformacija, a u njenoj socijalnoj tradiciji nedostaje joj liberalizam". To su moderni izvori "emancipacije pojedinca u odnosu na zajednicu". A Srbija je "predmodernno, mo`da feudalno dru{tvo" (M. Milovi}). Ona je "pretpoliti~ka zajednica", u kojoj "kolektivistiki (nacionalni) princip poprima univerzalno emancipatorsko obele`je i delimi~no ustavno-demokratsku formu" (D. Janji}). Kako, ina~e, objasniti "taj iznenadni stravi~ni entuzijazam, neura~unljivu te`nju za slepom homogenizacijom zajednice, tu promenu za *identitetom* ~ije nali~je je smrt svake drugosti i razlike" (M.

Belan~i})? Onaj tvrdokorni konzervativizam, ~iji je izraz tvrdnja jednog akademika da se narod le~i "upornim gledanjem unatrag, u staru slavu, u pradedovske (stvarne i izma{tane - svejedno) moralne vrednosti, u velike zavete i sudbinske pouke" (cit. prema S. Blagojevi}u)? Onu zagledanost drugog akademika u pro{lost koja rezultira eksremnom inferiorno{}u: "Srbi su najkulturniji, najcivilizovaniji narod Evrope, i to im po istorijskoj pro{losti Srednjeg veka pripada, kad su jeli zlatnim ka{kama, vilju{kama i kada su hleb rezali zlatnim no`evima, kad njihova severozapadna bra}a nisu ni znala za dr`avnu kulturu" (cit. prema P. Lukovi}u)? Onu primitivnu ideju "o polaganju prava na nekakvu nadoknadu na osnovu biblijskog zakona odmazde ('oko za oko, zub za zub')", koja dovodi do "zanosa zbog sopstvenog 'narodskog militarizma'", po kome "nema drugog dostojnog ~oveka doli rata, i nema mira osim predaha izme|u dve bitke" (P. Faki)? Najzad, onu opsesiju Srba o njihovom istorijskom primatu me|u ju`noslovenskim narodima? (Isto.)

Pedeset godina partijske dr`ave; Ustav od 1974. godine; Slobodan Milo{evi}; mno{tvo inteligenata sa diplomama, ali bez kulture i vrlina; simbioza "odre|enih politi~ara i intelektualaca" (M. @ivoti}); propaganda - sve su to etape, javni oblici, sredstva, ali ne i dubinski uzroci rata. Rat je tinjao u jednom mentalitetu i buknuo iz jednog stanja duha, koje bi, mo`da, mogli da objasne tek odgovori na prethodna pitanja.

Rat je izbacio Srbiju iz razvoja, uni{tio vrednosti i principe, doveo ljudski `ivot do bescenja. Tako je politika postala zlo~in. "U ime politike nametnuta je jedna pretpoliti~ka situacija koja je za zadovoljenje primitivizma masa i neodgovornosti vlasti iskoristila sve najgore {to je mogla iz istorijske pro{losti" (H. Prodromidis). Time su u velikoj meri odre|ene i prve godine mira: "Druga~ija Srbija ne}e nastati preko no}i... Smena vlasti zna~i samo to da je u Srbiji neko drugi na vlasti. Za druga~iju Srbiju mora se voditi mnogo dugotrajnija borba" (Lj. Raji}). Ima li ona izgleda? Jer - "Mi smo, na `alost, ljudi kratkog daha i kratkog pam}enja. Mi smo ve~na deca. Nas ni{ta ne obavezuje. Mi znamo samo za prava, ali ne i za obaveze... Mi smo samozaljubljeni i lenji. Volimo da se pretvaramo da ne{to radimo, da smo ne{to uradili" (B. Raj~i}). Mi, to jest, i Beogradski krug.

Srbija je istro{ila kolektivisti~ku matricu. Ona mo`e da se reprodukuje samo u patolo{kim socijalnim i politi~kim formama. I u Srbiji, "nacionalizam (se) svukao do kraja i... srasta s fa{izmom" (Aleksandar N. Jakovljevi}, *U vrtlogu*

sejanja, 1, Beograd, 2002). Ali, tek u miru mo`e da se proveriti koliko su, ne samo politiki konkurenti Slobodana Milo{evi}a, nego i antiratni intelektualci, koje vlast nije zanimala, "apsolutno isti od svakog nacionalisti{kog isku{enja" (D. Salnev). To je od bitnog zna~aja za mogu}nost druge matrice i preumljenja u Srbiji, koje zna{i i pokajanje i novo mi{ljenje.

Beogradski krug je smatran bezopasnim sve dok je u karantinu odr`avao svoje "spiritisti~ke seanse". Prvo objavljivanje zbornika *Druga Srbija* dovelo je do preokreta: "Knjiga je doga|aj koji se te{ko mo`e pre|utati, izlazak iz geta" (Lj. Stoji}). Pojavio se strah da se zaraza ne pro{iri. Opasno je postaviti i pustiti iz boce pitanje: "[ta }e svi ti mladi mrtvaci Srbima danas, na kraju dvadesetog veka"?

Ali, reakcije na pojavu *Druge Srbije* bile su simptomati~ne. "Nisu reagovali predstavnici vlasti, mada je njihova stalna briga da elimini{u Drugo kao 'izdaju'. Reagovala je opozicija, i to ona 'umerena' videv{i u tome 'apsurdnu i opasnu' podelu na dve Srbije koje 'treba da se sudare, pa {ta bude'. Odbacuju}i mogu}nost Drugog, nudi se Jedno..." Dans je u Srbiji na vlasti ta "umerena" opozicija. Da li je totalitarizam sudbina Srbije? U kojoj to perspektivi nestaje mogu}nost alternative?

Beogradski krug je stekao zna~ajan moralni kapital u biv{oj Jugoslaviji i u svetu. U nevolji, njime mo`e da se poslu`i i biv{a "umerena" opozicija, a sada{nja vlast. Pitanja koja je postavio Beogradski krug o mogu}nosti druga~ije Srbije, o odgovornosti intelektualaca za rat, o po~injenim zlo~inima, i dalje su otvorena. Istina, ona danas mnogo vi{e zaokupljaju pa`nju drugih nego nas samih. Poku{avaju}i da objasne na{ slu~aj, drugi, naravno, poma`u i nama. Ali, pre svega, sebi. Sagledati vlastitu odgovornost, naslutiti opasnosti po sebe, razmotriti sve mogu}nosti da se smanji rizik i za{titi sopstveni interes - to je stvar zrelosti. Ni narodi, kao ni pojedinci, ne mogu zrelost ni da ustupe drugom ni da je od drugog pozajme.

U Beogradu,
avgusta 2002.

Radomir Konstantinović

DRUGA SRBIJA JE SRBIJA KOJA SE NE MIRI SA ZLOČINOM*

Beogradski krug osnovan je u otporu nacionalizmu, koji je okupirao većinsku svest Srbije, ali kome se stavila na raspolaganje i većina srpske inteligencije. Najpre su me pozvali da pravimo novo udruženje književnika, ali smo odustali od toga jer je ocenjeno da treba obuhvatiti što širi krug intelektualaca. Napravio sam nacrt za nešto što sam nazvao Nova akademija (svakako, antiakademijska, u svakom pogledu), ali ni to nije bilo prihvaćeno. Ideja o Beogradskom krugu rodila se u razgovorima koje smo tada vodili. Tada sam prvi put sreo Miladina Životića, jednog jutro, u prostorijama pozorišta »Duško Radović«. Istom prilikom upoznao sam se i sa Nebojšom Popovim. Sećam se: video sam ga kako, u nekom hodniku, kanapom uvezuje brojeve *Republike*.

Apsolutno je bilo nemoguće, duboko ponižavajuće, ćutke trpeti nacionalistički teror. Zato ne bih ovo nazvao »javnim poslom«. Ovo je bio otpor. I to otpor usamljenika. Veoma potreban i veoma opasan: protiv nas je bila vlast krvavog režima, ali i većinska opozicija, ogrezla u nacionalizmu. I još više: susedi, rodbina, čak dojučerašnji prijatelji, od kojih su mnogi prestali da mi se javljaju na ulici. Naša imena bila su zabranjena. U javnosti smo postojali onoliko koliko smo postojali u *Borbi*. Ona je redovno objavljivala govore održane u okviru ciklusa »Druga Srbija«, kojim je počeo rad Beogradskog kruga, i to svakodnevno. *Borba* je, između ostalih izdavača, štampala i zbornik *Druga Srbija*. Taj zbornik priredili su Aljoša Mimica i Ivan Čolović.

Nisam bio pristalica nikakve »platforme«, nikakvog programa. Smatrao sam da ne treba da govorimo kolektivno, programski, dakle bezimeno (anonimno). Nego da svako od nas, ponaosob, pod punim imenom i prezimenom, ima da kaže šta hoće (i šta sme, naravno). U tome smo se složili lako: Beogradski krug počivao je na ideji ličnosti – ili, ako hoćete, na ličnosti kao kategoričkom imperativu. Mislio sam da individualni (ili stvarni) govor ne treba utapati u govor programski, kolektivni (ili apstraktni). Tako je i došlo do »Druge Srbije«. Na svoj način, »Druga Srbija« (iz subote u subotu u Studentskom kulturnom centru, u strahotno, krvavo proleće 1992) jeste objava ličnosti, trijumf moralne i intelektualne odgovornosti. Ništa nismo planirali, nikakvu temu. Jedino smo se dogovarali o govornicima, od subote do subote. Nalazili smo se najpre u Studentskom kulturnom Centru, kasnije u mom stanu. To su bili veliki trenuci za mene. I ne samo za mene. Siguran sam u to.

Borba protiv nacionalizma jeste borba protiv samoće. Zašto? Zato što je samoća egzistencijska forma totalitarizma, svakog, pa i ovog nacionalističkog s početka devedesetih godina. Ovo što vam sad kažem rekao sam pre deset godina, na početku »Druge Srbije«, na dan 11. aprila 1992. godine. Beogradski krug bio je krug spasonosnog prijateljstva, pa je zato, uistinu, bila privilegija naći se u njemu. Mislim na prijateljstvo, kao na privilegiju (valjda najveću od svih privilegija). Ali, ne manje, mislim i na privilegiju manjine, neodvojivu od privilegije prijateljstva. Stvar prijateljstva je fundamentalno manjinska stvar. Mislim – fundamentalno tvoračka stvar: u marginalnosti je duša istorije. »Druga Srbija« – dakle Srbija evropska – jeste marginalna Srbija, i danas, i upravo kao takva, marginalna, jedina moguća budućnost Srbije.

* Tekst uobičen na osnovu autorovog razgovora s Brankom Mihajlović za Radio Slobodna Evropa, koji je objavljen u listu *Danas*, 16-17. marta 2002.

Koliku je snagu tada imala Druga Srbija? Velika sala Studentskog kulturnog centra bila je svake subote dupke puna. Mnogi su morali da stoje. Uza zidove. U vratima. Dolazili su, naravno, da čuju nešto što još nisu znali. Da čuju ljude od istinskog autoriteta. Ali, dolazili su takođe da čuju i ono što su znali, a što je stvar ne manje važna, velika stvar: dolazili su da čuju kako ono što je njihovo, najdublje njihovo, ali bez glasa, zadržano u nemosti, eto, ipak progovara, kako se materijalizuje u govor. Bilo je to svojevrsno posvećivanje u javnost, jedino mesto gde je, u proleće 1992. godine, moglo da se govori. Bilo je to veliko posvećivanje u govor. Nešto kao rađanje govora. To je bilo veoma značajno, to slušanje onoga što se već znalo, što se zna, i što postaje, ako se ponavlja (i to pod pretnjom kazne, u policijskom okruženju), neka vrsta rituala, nešto što se ritualizuje. To, svakako, nismo mogli planirati. To je zavisilo od svakog govornika. Nešto nepredvidljivo, i nešto neodoljivo. Jer je neodoljivo ono što je nepredvidljivo.

Doživeo sam ja tu silu neodoljivosti, silu »Druge Srbije«. Snaga »Druge Srbije« bila je prevashodno moralna snaga, što će reći snaga manjine koja dolazi do samosvesti (i samopoštovanja) usred opšte moralne i fizičke bede. U izvesnom smislu bila je to zavera, ona najteža, jer je valjda najbitnija: zavera protiv terora predubeđenja. Rekao bih da je to zavera manjinske racionalnosti protiv većinske iracionalnosti. (Jer totalitaristička strahovlada bila je, i ovde, strahovlada iracionalnosti: nacionalistička svest, tako svemoćna u ovo doba, jeste izrazito iracionalna svest, odnosno ne-svest ili »svest« predubeđenja.) Mi smo, kao ljudi ove manjinske svesti, bili za većinsku svest izdajnici. Tako su nas optuživali. Ali, istinu govoreći, u odnosu na tu svest zaista smo to i bili. Na prvoj sesiji »Druge Srbije« Filip David odgovorio je na optužbe da smo izdajnici rečima nezaboravnim. Evo tih reči: »Jedino što nam preostaje jeste da postanemo izdajnici. Izdajnici sistema koji priziva rat i glad, gde narodi žive u groznici, hranjeni mržnjom i obmanama, bolesni od manije gonjenja i manije veličine u isti mah. Biti izdajnik u takvoj zemlji, u takvom sistemu, najmanje je što može i mora učiniti svaki moralan i častan čovek«.

U ovim Davidovim rečima ja vidim samu suštinu Beogradskog kruga, ali takođe i stvarnosti u kojoj su one izrečene. Šta smo mogli drugo da radimo nego da (i to svako od nas ponaosob) branimo svoju moralnost? Odbrana morala, to je poslednja odbrana. Moral je poslednje što ostaje sirotinji. Čitao sam negde u vezi s našim radom, da je malo koristi (tako je to rečeno, od reči do reči) od »lepih duša«. Te »lepe duše« pozajmljene su od Hegela, iz njegove *Fenomenologije duha*. To su duše neučestvovanja u svetskim stvarima, duše zaokupljene isključivo sopstvenom moralnošću. Zar Miladin Životić – lepa duša? Onaj koga su, bolesnog, vukli kroz tunel ispod sarajevskog aerodroma, kada je s najboljim ljudima »Druge Srbije« išao u pohode tom stradalnom Sarajevu, usred rata, pod granatama? Neću da pitam gde je, za to vreme, bio taj kritičar »lepih duša«. »Lepe duše« »Druge Srbije« (»mondijalisti«?!): Gojko Nikoliš, Sima Ćirković, Dušan Makavejev? Ili, možda, još: Milovan Đilas, Vladimir Pogačić, Đorđe Lebović, Ljubiša Rajić? I još: Veljko Milatović, Mirko Tepavac, Goran Marković, Laslo Vegel, Aleksandar Nenadović, Bogdan Bogdanović, Latinka Perović, Nenad Daković, Milorad Belančić, Slobodan Inić?

»Demokratski nacionalizam«? U duši demokratskog nacionalizma je Ravna gora, ona iz slogana »Ravna gora pobediti mora«, kojim je dr Vojislav Koštunica pozdravio Ravnogorce u selu Ba, 8. maja 1995. godine. Tada je on rekao da su »ciljevi Ravnogorskog pokreta bili [...] oslobodilački, ciljevi komunističkog pokreta zavojevački,

porobljivački. Ravnogorci su se borili da svoj narod oslobode. Komunisti su hteli da svoj narod porobe. [...] Kako je Ravnogorcima cilj bila sloboda, oni su težili da se za nju izbore, da je osvoje primernim sredstvima. Ta sredstva su bila demokratska a ne nasilnička«. Četnici Draže Mihajlovića su »bili rukovođeni težnjom da svaki život sačuvaju«, jer je »svaki ljudski život dragocen«. Svaki, sem života dr Sime Miloševića i Ivana Gorana Kovačića. Dr Sima Milošević, profesor beogradskog Medicinskog fakulteta, bio je ranjen na Sutjesci; Ivan Goran Kovačić (pesnik »Jame«, treba li to da kažem?) nije hteo da ga ostavi, pa su ga zajedno sa Simom Miloševićem našli četnici i zaklali (»jer svaki je ljudski život dragocen«) u selu Vrbnica, nedaleko od Foče, sredinom juna 1943. godine. Moja ulica nosila je ime Sime Miloševića. Sad je to ime izbrisano. Ali zato će jedna druga beogradska ulica dobiti ime jednog drugog doktora, a to je doktor Svetislav Stefanović. On je u nacističkom *Srpskom narodu* godine 1942, na Božić, apelovao »za uključenje Nove Srbije u novi poredak Evrope, koji se stvara u borbi ujedinjenih naroda Evrope protiv anglo-amerikanske i anti-evropske plutokratije i judeo-masonske internacionalne lažne demokratije«.

U kom drugom gradu Evrope ulice dobijaju imena nacističkih ideologa? Ovo je pitanje za nacionaliste (pa i one »demokratske«, svakako), pitanje važno, i to zato što odnos nacionalista prema zločinima (i zločincima) iz najnovijeg vremena, iz epohe razaranja Jugoslavije, može da se razume samo u vezi s njihovim odnosom prema zločinima i zločincima Draže Mihailovića i Dimitrija Ljotića. Mislím da srpski nacionalizam ne pristaje na Haški tribunal onako kako ne pristaje na suočavanje sa sopstvenim zločinima.

Da završim. Ako vas pitaju šta je »Druga Srbija« (šta je bila, šta jeste, šta će biti), slobodno recite: »*Druga Srbija*« je Srbija koja se ne miri sa zločinom.

DRUGA SRBIJA

PREDGOVOR

U zborniku koji je pred nama sabrana su kazivanja oko osamdeset uglednih intelektualaca, članova Beogradskog kruga i njihovih gostiju, izgovorena na deset sesija koje su se, pod naslovom Druga Srbija, održavale u Studentskom kulturnom centru u Beogradu svake subote, od početka aprila do kraja juna 1992. godine: dva meseca jada i nevolje, ali i deset susreta prožetih slabačkom nadom da još nije sve izgubljeno.

Učesnici tribine – ugledni književnici, umetnici, novinari, filmski i pozorišni reditelji, arhitekti, prevodioci, glumci – izlagali su, pred brojnim slušateljstvom koje je na tim sesijama doživljavalo jednu vrstu moralnog očišćenja, svoje poglede na drugu i drugačiju Srbiju. U međuvremenu, sveopšta nesreća – ako joj kraja ima! – dostigla je vrhunac: »bosanski rat« je izbio i razgoreo se poput požara od kojega, eto ni danas, spasa nema. Potresni i postišeni stvarnim ili umišljenim zločinima o kojima su revnosno izveštavali zloguki glasnici smrti, učesnici razgovora o drugoj Srbiji izgovorili su ono što su, katkad, dugo nosili u sebi kao mučno osećanje zgađenosti nad pošasti koja nas je zadesila. Svako je na svoj način – strogo analizom naučnika, osećajnošću umetnika, svedočenjem očevica ili, naprosto, očajničkim vapajem odgovornog javnog poslenika – dao svoj doprinos uobličavanju jednog novog javnog mnjenja koje je, u toku tog nesrećnog proleća '92, diglo glas protiv sveopšteg straha, mržnje, razaranja, istrebljenja, etničkog čišćenja, nasilnog premeštanja stanovništva... Toliko u svakom pogledu različitih ljudi, toliko međusobno neuporedivih »žanrova«, toliko volje da se trpeljivost spram drugoga promakne u osnovno načelo uljuđenog načina života! Govorili su ljudi raznovrsnih političkih uverenja, članovi pojedinih stranaka, ljudi međusobno nesravnjivih ličnih iskustava, različitih profesionalnih interesa i – treba li doista i to reći? – često nepoćudnog nacionalnog porekla. Ali, ako je svim tim prilozima moguće naći jedan zajednički imenitelj, onda se jasno može razabrati nastojanje nemalog broja odgovornih građana da se, s onu stranu političke, nacionalne i verske isključivosti, uspostavi najzad zajednica zasnovana na jednostavnim a ipak, čini se, zasad nedostižnim idealima mira, slobode, trpeljivosti i pravičnosti. Jedni su učesnici analizirali uzroke mržnje i zla, drugi ukazivali na pogubne posledice neodgovornog oživljavanja nacionalnih mitova, treći upozoravali na još gore opasnosti koje nam prete ako se na vreme ne osvestimo. Jedni su bili srtogi, drugi duhoviti, treći možda odveć patetični, ali su svi bili zabrinuti i – pokazalo se, na žalost dobro su predvideli potonja zbivanja.

Druga Srbija je, dakle, okupila ljude koji, ne vodeći računa o trenutnim zaokretima u politici ustanovljene vlasti, već duže vreme ustrajno odbijaju da joj stave u službu svoj talenat i znanje. Huškanje na rat i učeno obrazlaganje potrebe da se međusobno istrebljujemo zarad ciljeva koji nisu jasni ni neposrednim učesnicima u tom pokolju ne sme i ne može biti posao bilo koga ko sebe smatra »intelektualcem«, ili pak na osnovu toga naziva zavređuje hleb. Stoga su svi govornici na tribini bili rukovođeni željom da, makar i tim nekolikim rečima, naznače međaše puta koji bi mogao da vodi u jednu drugu, drugačiju, bolju i srećniju Srbiju. Druga Srbija je, zahvaljujući i Borbi koja je redovno izveštavala o subotnjim sesijama Beogradskog kruga te objavila niz priloga učesnika tribine, postala sinonim otpora smišljenoj laži, nacionalističkom ludilu, zločinačkom ratu, fašističkim pogromima, besmislenom razaranju sela i gradova... Verujemo da se druga Srbija za kojom težimo jasno nazire u ovim kazivanjima.

Grdno će se razočarati čitalac koji u ovoj knjizi bude tražio makar i tragove jednog političkog programa u uobičajenom smislu reči. Danas, kada je politika zatrovala duše najvećeg broja ljudi od pera i znanja, kada među najžešćim nasilnicima na svim zakrvljenim stranama ponosno stoje nosioci najviših naučnih zvanja, ljudi od nezasluzenog ili jevtino proćerdanog ugleda, danas kao da postaje pomalo bestidno pozivati se na zvanje »intelektualca«. Beogradski krug je, međutim, početkom 1992. godine, obrazovan upravo s namerom da povrati dostojanstvo – eto još jednog opasnog cilja! – javnoj reči i promišljenom delanju na korist istine. Mi se ne izdižemo ravnodušno »iznad gužve«, nego se, naprotiv, uplićemo tamo gde je gužva najveća. Udruženju nezavisnih intelektualaca ostaje, kao što je rečeno u Osnivačkom aktu, osnovni cilj da okupi »kritički nastrojene javne poslenike koji žele da svoj građanski i intelektualni angažman povežu s odogovarajućim angažmanom drugih, njima u osnovi bliskih ličnosti«. Stoga će Beogradski krug i dalje raditi na »promociji ideja, dela i akcija koje afirmišu vrednosti demokratskog, građanskog i pluralističkog društva... Beogradski krug će, kaže se još u tom aktu, »ohrabrivati slobodnu kritičku misao u svim oblastima javnog života. On će davati podršku i pružaće pomoć ustanovama i pojedincima koji ustaju protiv nasilja i mržnje, te se zalažu za dijalog i bore za opstanak kulture kao jedinog ljudski vrednog načina života«.

Lepe reči? Možda. Ali, u toku samo nekoliko meseci svoga delovanja, Beogradski krug je, uprkos svim organizacionim i finansijskim teškoćama, izložen pritom i neukusnim pogrđama ljudi koji bi se, prirodno svoga poziva, morali naći u našim redovima da nisu poklekli pod teretom »uzvišenije« – dakako, nacionalne misije, zadobio ugled koji mu je danas teško osporiti. Osim kazivanja o Drugoj Srbiji koja ovde predočavamo kao svedočanstvo o otporu jednog broja umnih ljudi posvemašnjoj gluposi, Beogradski krug je učestvovao u brojnim građanskim i mirotvornim akcijama koje su doprinele obrazovanju kritičkog javnog mnjenja u Beogradu i Srbiji: setimo se samo onih tužnih »Sveća« usred jednog od prokletih proteklih ratova – bože, koji li beše? – kada su nam duše bile hladnije negoli beogradski mraz, setimo se »Crnog flora«, »Žute trake«, »Studentskog protesta '92«, naših nastojanja da u Hrtkocima (»Srbislavcima«) dozovemo ljude pameti, setimo se naših gostiju na onih nekoliko tribina koje su usledile Drugoj Srbiji (Novopazarci, Crnogorci, Bosanci...).

Prvi učesnik ovih razgovora o drugoj Srbiji rekao je onomad, kada smo započeli taj nesrećan i – mislili smo – uzvišen, a ipak možda zaludan poduhvat: Beogradski krug može da počne da radi! Knjigom koju stavljamo na uvid javnosti mi – nadamo se – već daleko odmičemo u našem radu.

Osim članova Beogradskog kruga, na tribini »Druga Srbija« učestvovali su kao gosti i sledeći govornici: Vladan A. Vasiljević, Milovan Đilas (pročitanim tekstom), Slobodan Inić, Nebojša Popov, Vesna Pešić, Sonja Licht, Ljubomir Madžar, Mikloš Biro, Miodrag Stanisavljević, Dragan Babić, Ina Ovadija-Musafija, Bora Todorović i Novak Pribičević.

Nismo, na žalost, uspeli da pribavimo autorizovane tekstove izlaganja Stojana Cerovića, Branka Baletića, Envera Petrovčija, Miodraga Stanisavljevića, Radivoja Lole Đukića, Svetlane Lukić i Bore Todorovića.

Na početku IV sesije (9. maj 1992) pročitano je kratko pismo Koče Popovića u kojem se, između ostalog, kaže: »Rat koji se vodi sada i ovde je besmislen i stravičan. Krivi su nacionalni (nacionalistički) vođi i njihovi 'pratioci'! Objavljuju se, oživljavaju,

četništvo i ustaštvo». Gospodinu Koči Popoviću, kao i svim učesnicima tribine o »Drugoj Srbiji« čiji prilozi, sticajem okolnosti, nisu našli mesta u ovoj knjizi, najsrdačnije zahvaljujemo.

Urednici

1. krug – 11. april 1992

Radomir Konstantinović
ŽIVETI S ČUDOVIŠTEM

Ovo je prvi razgovor u ciklusu »Druga Srbija« koji organizuje Beogradski krug. Za svakog od nas to može nešto da znači, nešto više od prostog obećanja: svako od nas je sve usamljeniji, sve manje je opštenja, čak i same težnje za opštenjem, sve veće je totalitarističko nasilje: samoća, to je egzistencijska stvarnost totalitarizma.

Živimo pod nacionalističkim totalitarizmom, iz dana u dan sve krvoločnijim: eno Kupresa u krvi; eno Sarajeva u krvi i strahu. Jesmo li očekivali da će to da se dogodi? Pre tri godine, marta 1989. u tom istom Sarajevu, u razgovoru povodom dvadesetogodišnjice *Filozofije palanke*, rekao sam i to: Ali glave nam igraju, to da znate. Ovo nasilje je predvidljivo, jer nasilje je u samoj prirodi nacionalizma pošto je on, zahtevajući apsolutno jedinstvo, neprotivrečnost, osuđen na sukob sa stvarnošću koja je, naravno, protivurečna: osuđen je na nasilje.

Setite se, uostalom, s kakvom brutalnom netrpeljivošću je od nekih dočekana čak i sama vest o osnivanju Beogradskog kruga dok još taj isti krug nije ni počeo da radi. Važno je to što su u takvoj brutalnosti učestvovali pre svega oni koji se predstavljaju kao demokrate i koji bi, u to sam ubeđen, zaista hteli to da budu. Čuo sam tom prilikom i da sam dugo čamio pod pepelom, ali da sam izbio naglo na površinu jer ste me izvikali za šefa. Uzmimo da je sve zaista tako: da li treba ove reči da shvatim kao reči dobrodošlice, kao izraz ljudske i drugarske radosti što sam izronio iz pepela, oslobodio se strahotne čame, što sam na neki način vaskrsnuo? Ili to treba da razumem, sasvim suprotno, kao izraz želje (pa makar i sasvim nesvesne) da ostanem pod pepelom, da ćutim, da na neki način budem mrtav? Da umrem ponovo?

Ima u tome refleksa nasilja, van svake sumnje. Ali, do guše smo u totalitarizmu, a totalitarizam je zaraza nasiljem, težnja ka totalnom nasilju, ka nasilju kao univerzalnoj metodi, prema drugima, ali i prema samom sebi. Totalitarizam je totalizacija nasilja. On nas osvaja, on nas izopačava, kao što izopačava, do čudovišnosti, sve čega se dotakne. Rekao bih čak da je on, upravo kao tražilac apsolutnog jedinstva (i upravo zbog toga osuđen na nasilje), – da je on vrhovni majstor čudovišnosti i nenadmašni tvorac čudovišta kao promašenih hibrida, izjalovljenog ukrštanja, onemogućene sinteze, svépobednog paradoksa, u trijumfu dvoglavosti na svim stranama. Eto tih čudovišta sa dve glave što ne prestaju da se ujedaju i proždiru: to je čudovište nacionalističkog demokrate (ili demokratskog nacionaliste); i to je čudovište klero-nacizma (hrišćanskog naciste) u obličju TV-kaluđera koji se pod televizijskim reflektorima igra dečjim lobanjama i nosi glogov kolac umesto krsta, ili se na televiziji moli bogu, ali ne da ga spase od njegovih sopstvenih grehova, nego da ga spase od predsednika republike; i to je čudovište komunističkog antikomuniste u stilu balkanskog makartizma pod rukovodstvom dojučerašnjih komunističkih prvaka.

To su ta izopačavanja na svakom koraku, te nakazne promašenosti, ti bezizgledni nesporazumi u režiji totalitarističkog nasilja: preplavljuju ovaj svet, obuzimaju ga sve više, toliko da već kao da postaju »normalni«. Čudovišnost, ovde gde sa zacarilo nasilje, gde se pod nasiljem sve izvitoperava, ta čudovišnost postaje sve normalnija tako da mi

kao da živimo u paradoksu normalne čudovišnosti: suštinski izraz paradoksalnosti je čudovišnost kao normalnost.

Ne samo, dakle, što svakodnevno živimo usred ove normalne čudovišnosti i ne samo što smo se svikli na čudovišta, što smo se orodili s njima, nego, evo, i sami se preobražavamo u čudovišta; živeti pod nasiljem totalitarističkog nacionalizma znači, iz dana u dan, sve više pristajati na to nasilje, ali i prihvatiti ga kao svoje – prihvatiti neprihvatljivo: prihvatiti čudovišno kao prirodno. Živimo u svetu (ako je to život) u kome čudovišno postaje prirodno, a prirodno čudovišno. Zbog toga nam čovečnost, kad se sretnemo s njom, izgleda kao nestvarna; ali zbog toga čudovište, tako sveprisutno, jedva da primećujemo. Živeti sa čudovištem, to znači ne primećivati ga, ne videti čudovište kao čudovište.

Totalitarizam čini ljude slepim za čudovišnost, i to je ono najstrašnije: u totalitarizmu je strašno to što sve manje ima strašnog. Nepostojanje strašnog, nepojmljivost čudovišnog, nevidljivost čudovišta, ta fantomizacija čudovišta – da li je to znak da smo utonuli u čudovišnost; ako ne vidim čudovište, nije li to zato što sam i sam postao čudovište? Osnovna težnja svakog totalitarizma, kao dimijurga čudovišnosti, jeste ova težnja ka sopstvenoj nevidljivosti: težnja da nas potpuno osvoji, da postane naše »ja«. Otuda većina ljudi totalitarizam uopšte ne oseća, ne doživljava, ne vidi kao totalitarizam: najčešće, sami smo totalitarizovani a da toga, naravno, nimalo nismo svesni. Ne postoji samosvest totalitarizma.

Svest i totalitarizam su nepomirljivi. Svest i čudovišnost su nepomirljivi: rad Beogradskog kruga može da počne.

Latinka Perović

PATRIJARHALAN ODGOVOR NA IZAZOV MODERNIZACIJE

Sintagmu »dve Srbije« prvi put je upotrebio vođ srpske socijalne demokratije Dimitrije Tucović povodom demonstracija 12.000 beogradskih radnika decembra 1910. godine. U semantičkoj zbrci koja, pored ostalih zbrka, danas ovde vlada Tucovićeva podela zvuči anahrono. Buržoaska i proleterska Srbija – rekao je on. U zaostaloj seljačkoj zemlji, kakva je na početku ovog veka Srbija, ta je podela bila preuranjena. U Srbiji jedva da su se nazirala ta dva društvena interesa; u punoj meri oni se, zapravo, nikad nisu ni razvili niti politički artikulisali na odgovarajući način.

S vremenom, sintagma je dobijala različite predznake. U političkom društvu, kakvo je srpsko tokom čitavog dvadesetog veka, ti su predznaci bili prevashodno politički. U središtu prividnih razlika između »jedne« i »druge« Srbije uvek je bila borba za vlast. Zato su se te razlike najčešće i kristalisale kao dramatično pitanje: ko će koga?

Postoji, međutim, jedna dublja dihotomija Srbije, starija i značajnija od sintagme »dve Srbije« sa političkim predznacima. Sa revolucijom srpskog naroda na početku devetnaestog veka, ona nastaje u raskolničkom sudaru patrijarhalne zajednice i modernog društva. Ta je dihotomija organska i univerzalna. Prelaz sa patrijarhalnog na moderno društvo uvek je bolan i protivrečan, dugotrajan i nepredvidiv. Uostalom, većina ljudskih zajednica je na razmeđu tradicionalnog i modernog društva, sa mogućnošću da se ta bipolarnost, povremeno, prekida u korist jednog ili drugog.

Srpsko društvo nije ostalo imuno na procese modernizacije, ali je bilo sklonije da na njen izazov daje patrijarhalan odgovor. Po dokaze ne treba ići u dalju istoriju. Dovoljno je prisetiti se samo da je u poslednjih pedeset godina u tom društvu, još pretežno agrarnom, koje je tek zakoračilo u industrijsku civilizaciju, tehnokratizam smatran najvećom opasnošću: u njemu, siromašnom, gde je većina još lišena elementarnih materijalnih i kulturnih dobara, zvonilo se na uzbunu protiv potrošačke civilizacije; u društvu koje se neprestano ljulja između anarhije i diktature liberalne ideje bile su prava jeres.

I svesno i iz neznanja, gubi se iz vida da je ovde davno pre poslednjih pedeset godina stvorena ideologija koja je narodno blagostanje stavljala iznad nacionalnog bogatstva, raspodelu iznad proizvodnje, jednakost iznad sloboda, kolektivizam iznad individualizma.

U političkoj istoriji Srbije ne postoji politička stranka koja u svojim programskim ciljevima nije isticala političke slobode. U isto vreme, nema niti jedne stranke koja je imala jasan program ekonomske modernizacije, stranke koja bi se zalagala za to da se jednom raskine začarani krug siromašnog društva u kome je nemoguće socijalno raslojavanje zato što ono većinu naroda ostavlja na najnižoj skali socijalne lestvice.

Kako otkloniti ovu protivrečnost koja je izražena u programima svih političkih stranaka u istoriji Srbije? U čemu je smisao traženja odgovora na ovo pitanje u tako dramatičnom trenutku kakav je ovaj koji proživljavamo i na takvom bespuću kakvo je ovo na kome smo se našli? Ja osudu rata podrazumevam, ali me ona ne zadovoljava. Treba napipati onaj krvavi čvor u koji se zauzla naša bezizgledna sadašnjost. Imamo li mi pravi odgovor na pitanje šta se sa nama, zapravo, dogodilo? Da li smo spremni da se suočimo sa istinom o sebi? I možemo li to učiniti samo ispunjeni emocijama, bez snage za analizu vlastitog iskustva i bez hrabrosti za upoređivanje sa svetom u kome živimo?

One generacije naše elite koje su teorijski obrazložile državni socijalizam odbacuju njegove političke posledice ne dirajući, još uvek, u njegove osnove. Kao i svuda, i ovde je državni socijalizam bio mogućan zahvaljujući širokom socijalnom konsenzusu, koji je ostvaren zadovoljavanjem egzistencijalnog minimuma. Materijalne rezerve za održavanje tog konsenzusa su se iscrpile a da mase toga nisu ni svesne. Već od osamdesetih godina bilo je predvidivo da će ekonomika zemalja državnog socijalizma doživeti slom, sa svim posledicama na socijalnom, spoljnopoličkom i vojnom planu, i da će tada »biti kasno brinuti o demokratiji«, jer »periodima propadanja privrede više odgovara diktatura«. Masama to postaje jasno onda kada se dogodi; eliti je jasno od početka: u takvom ishodu ona ili zdušno učestvuje ili mu se, bez obzira na cenu, suprotstavlja nastojeći da ga spreči.

Ako su odbačene ekonomske reforme, čime je mogao da se završi državni socijalizam osim nacionalizmom? Rat je militaristička i nacionalistička obmana, nakazna maska, nužna fiksacija koja služi učvršćenju korporativizma i novog totalitarizma.

Socijalni egalitarizam, koji je održavao vlast, zamenjen je nacionalnim kolektivizmom da bi se vlast održala, li tek osvojila. Tu prestaje ona organska dihotomija. Mi više nismo patrijarhalno društvo, a odbacili smo izazov modernizacije. Mi smo društvo koje je, zasad, ispalo iz razvoja i anomija je prirodno stanje takvog društva. To je više od poraza jedne politike, jednog režima, jedne nacionalne tlapnje. To je istorijski poraz. I ako je moguće ikakvo prosvetljenje, ako postoji tačka sa koje je, nakon svega, mogućna obnova, onda je to izvlačenje iz ruine, kakvom smo postali, onih elemenata

evropeizacije koje je Srbija ipak nakupila tokom poslednja dva veka svoje istorije i bolno rekonstruisanje te krhke vertikale.

Ne plediram za političku neutralnost elite, već za novu društvenu strategiju koja ne može biti ničim nadomeštena i u čijem stvaranju elitu niko ne može da zameni. Potrebno je ne samo ukazati na pravu suštinu simbioze državnog socijalizma i nacionalizma nego joj stvoriti i alternativu. Čak ako se formalno i ne označi kao »druga Srbija«, ta alternativa će to neizbežno biti. Verujem da će se ona probiti, najpre snagom biološke nužnosti. Jer, ostvarivši se, nacionalizam je ugrozio i sam opstanak nacije.

Filip David
BITI IZDAJNIK

Već duže vreme postavljam sebi pitanje: ima li smisla uopšte govoriti? Potrošili smo reči, reči su postale izandale, stare i umorne, bez snage, slabe da izraze ono bolno gađenje i očajanje što svaki od nas oseća užansut zbog nemoći da bilo šta popravi, promeni, delotvorno se suprotstavi javnim i masovnim zločinima i zločincima i koji uživaju pokroviteljstvo legalnih organa vlasti. Gospodari naših života i naših sudbina uvukli su nas u rat, u kriminal, u gangsterizam, pustili su sa lanca svoje rasiste i mafijaše, otvorili mikrofone, uperili u njih kamere, od zemlje u kojoj smo se rodili napravili su zemlju nasilja i sramote, a nas, protiv naše volje i protiv naših uverenja, pretvorili u svoje saučesnike. Protest protiv nasilja postao je slabašan pred strahotom samoga nasilja. Mahnitost i demagogija ubijaju strašnije nego pravi meci. Jedan stranac je nedavno rekao: »U početku se sve to moglo nazvati konfuzijom, potom se pretvorilo u iracionalnost, a sada je to čisto stanje imbecilnosti«.

Pre nekoliko godina upozoravali smo na opasnu mogućnost da Miloševićev državni nacionalizam zapali Jugoslaviju i podstakne stvaranje terorističkih i diktatorskih država. Danas je krug zatvoren. U krvi i haosu rađa se novi fašizam. Bivši komunisti sa velikim nadahnućem ispisuju, možda prvi put u istoriji ove jadne zemlje, stranice nadahnute nacističkom ideologijom. Srbija, sa svojom slobodarskom tradicijom, postala je sužanj sila mraka i bojim se da će, kada se sve završi, dugo oplakivati svoju nesreću.

Ako smo se, još samo pre nekoliko meseci nadali da postoji Druga Srbija, da ćemo ugledati njeno lice, sada, u ovom času, to drugo lice ne mogu da sagledam. Vidim jedno bolesno, unakaženo lice, lice u ožiljcima, očajničko lice zemlje koju je zahvatila »kužna groznica«, gde se igra *danse macabre* nad razvalinama i grobovima, gde su kao u epidemijama strašnih i apokaliptičnih pošasti zatrovani zemlja, vazduh i ljudi: to su pomori posle kojih ostaju pusti gradovi, sela, nestaju države. U ovakvim vremenima ukida se personalizovanje smrti. Tada trulež, kako kažu hroničari nekadašnjih velikih epidemija, izbija ispod same zemlje, a strah i beznade navode narod na mnoge niske, lude i izopačene činove. To što je posejano nije seme nade i obnove, već dugotrajnih stradanja i velike propasti. Takvu zemlju teško neko može nazivati svojom domovinom. Ne može se živeti bez ideje o budućnosti, a budućnost koju oni nude, to su nove hiljade izbeglica, mrtvih, osakaćenih. Njihov trijumf, to je *trijumf smrti*. Naš košmar se nastavlja. Nova pustošenja povećavaju izbezumljenost naroda.

Jedino što nam preostaje jeste da postanemo izdajnici. Izdajnici sistema koji priziva rat i glad, gde narodi žive u groznici, hranjeni mržnjom i obmanama, bolesni od

manije gonjenja i manije veličine u isti mah. Biti izdajnik u takvoj zemlji i takvom sistemu, najmanje je što može i mora učiniti svaki moralan i častan čovek.

Pavle Ugrinov
 POD JEDNOM KAPOM

Neprestana težnja i praksa ideologije po kojoj smo se doskora vladali sastojale su se u tome da se čitavo društvo stavi pod kontrolu kako bi se ostvarilo njegovo jedinstvo. Koren ove težnje i prakse je stari plemenski zahtev da se sve stavi »pod jednu kapu«.

Tako je postepeno čitavo društvo stavljeno pod kapu jedne ideologije, pojedini njegovi delovi pod komesarijate iste ideologije, a Društvo književnika pod upravu koja je bila ispostava te ideologije.

Zauzvrat, Društvo književnika je imalo obezbeđene fondove, pisci osiguranja, stanove, nagrade, stipendije.

Međutim, čak i pod pretpostavkom da su »svi« pisci bili ideološki istomišljenici, a ponekad se tako činilo, zacelo nisu svi bili estetski jednomišljenici.

To je bila pukotina koju je ideologija – nemajući kud – tolerisala, pod uslovom da se ne širi dalje od estetike. Pokazalo se da joj je to čak korisno, jer je stvaralo privid »demokratije« i »pluralizma«.

Takva »demokratičnost« i »pluralizam« dolaze u ozbiljnu krizu kada pojedini pisci počinju bivati kritični prema samoj ideologiji i njenim reperkusijama u društvu. Tada nastaju nesporazumi i dolazi do prvih ozbiljnijih odvajanja od Udruženja književnika. Ali nova se ne osnivaju, jer se ne dozvoljava razbijanje Udruženja.

Tada dobijamo prve nezavisne (slobodne) pisce. Njihov otpor da se stave pod »jednu kapu« javno ili prećutno se kažnjava na razne načine.

U redakcijama izdavačkih kuća, u redakcijama književnih časopisa, u redakcijama književnih listova, uostalom, u redakcijama svih kulturnih institucija sede ljudi potpuno različitih estetskih i ideoloških uverenja, koji treba da donose »jedinstvene« odluke.

U odborima za sahranu poznatih pisaca i umetnika neizostavno se nalaze i pisci sasvim suprotnih književnih uverenja, pa čak i protivnici onoga kome treba da odaju poslednju počast.

Ivo Andrić je sahranjen sa petokrakom i crvenom zastavom na kovčegu.

A pošto se spoljašnja dekoracija promenila:

Danila Kiša sahranjuje čitava svita popova sa crnim zastavama i episkopom Radovićem na čelu;

A preko kovčega Vaska Pope položen je krst, itd.

To su nonsensi.

Sistem pod »jednom kapom« slikovito je otkrio svoje protivurečnosti i svoju neodrživost.

Međutim, samo manji deo pisaca i kritike zahteva stvarnu demokratizaciju, dok onaj veći, i grlatiji, traži samo – zamenu ideologije. Umesto istrošene i neostvarene »internacionalne«, zahteva se uspostavljanje zdrave, zapostavljane nacionalne ideologije.

Dolazi do promene: pobeđuje nacionalna ideologija sa jakim primesama nacionalističke ideologije. Tu ne bi bilo ničeg neprirodnog, da se u samoj strukturi Udruženja nešto promenilo, da ono i dalje nije ostalo »pod jednom kapom«. Nije se,

međutim, promenilo ništa. Štaviše, neodrživi sistem »pod jednom kapom« dobija novi impuls, potvrdu, i učvršćuje se još više. Žilava ideologija plemena ponova nalazi svoju adekvatnu formu.

Ali broj pobunjenih pisaca se uvećao; oni pokušavaju da izmaknu ispod kape i da se okupe u društvu nezavisnih pisaca, koje ne može da opstane usled stvarnog nedostatka demokratije i pluralizma.

Eto nas ponovo na početku; zato dižemo glas.

Mi zastupamo pluralizam u kulturi i umetnosti.

Mi kažemo: više se ni pod kakvim izgovorima ne može izbegavati ili direktno onemogućavati priznavanje i afirmacija sve raznovrsnosti i različitosti naše kulture i umetnosti; naprotiv, mi tražimo da one na još plodotvorniji način utiču na njihov razvoj i učvršćenje kao celinâ i kao svakog pojedinog dela.

Mi se stoga borimo protiv mamutskih i sveobuhvatnih institucija kulture koje zaklanjaju perspektivu i onemogućavaju razvoj. Krajnje je vreme da se afirmišu individualne sklonosti i posebni afiniteti. Više se ne može osporavati to da je svaki koncept u startu ravnopravan i da ima pravo na svoju afirmaciju u kulturnoj javnosti i da samo njegova delotvornost treba da bude kriterij njegove opravdanosti.

Ogromna društvena sredstva koja su uložena u zgrade, inventar, štamparije, grafičku opremu, elektroniku, trgovačke radnje, reklamu, a posebno ona sredstva koja se akumuliraju u fondove kulture, prosvete i umetnosti – ne mogu naslediti, prisvojiti i njima raspolagati samo oni koji su ostali uz vlast i njenu jednoobraznu ideologiju, niti oni koje ta vlast podržava.

Kada je reč o nepokretnostima i fondovima kulture, oni moraju biti raspoređeni na onoliko delova koliko ima organizovanih grupa ili nezavisnih projekata u toj oblasti, po kriterijumu brojčanosti grupa.

Tražimo nešto što je najprirodnije. Ne zahtevamo sve, već samo deo koji nam pripada. Kad se naša organizacija uveća tražićemo proporcionalno više.

Pošto više ne možemo da budemo jedno, to jest »pod jednom kapom«, tražimo da se sve što je bilo zajedničko podeli na sve, odnosno prema veličini delova.

Mi tražimo deobni bilans koji će pravično pokriti sve tendencije.

U oblasti kulture zadržali su se najjači monopoli.

Simboli tih monopola su, pored udruženja, zajednica, društava, zadruga – i radio i televizija. Nepravda po kojoj sve pripada samo jednom ovde je izražena najdrastičnije i na najvulgarniji način. Ako čak i izostavimo političko-informativne programe, ta nepravdičnost i nesrazmera skoro se nimalo ne smanjuju. U tim institucijama su bezbrojni urednici došli na ta mesta bez potrebne javne verifikacije, uzeli u svoje ruke pravo da određuju kulturne prioritete i, čak, vode brigu o nacionalnoj kulturi i obrazovanju. Istini za volju, nije možda toliko reč o tome da bi radio i televizija trebalo da se bave nekakvim drugim temama i drugim velikim imenima, jer ih je, avaj, tako malo, koliko o mogućnosti različitih interpretacija kako bi se upravo izbeglo to da svaka tema nosi pečat jednoobraznosti vladajuće ideologije, pa čak i dnevne politike; u ovim institucijama samo je jedna ideologija preko noći zamenjena drugom, koja na isti način onemogućuje različitost interpretacija kao i ona prva.

Na televizijskim i radio-talasima imamo dovoljno kanala i emisija, pa je utoliko lakše otvaranje procesa pluralizacije kulture. Mi to zahtevamo u ime pretplatnika, koji imaju pravo na različita viđenja kulturnih činjenica.

Demokratizacija u kulturi još ni izdaleka ne funkcioniše; treba najpre obaviti teške fizičke poslove. U toj smo fazi.

Takoreći uz pomoć buldožera i gole fizičke snage treba načeti i, jednu po jednu, transformisati te glomazne jednoobrazne i sveobuhvatajuće institucije kulture, te tvrđave licemerja, osrednjosti i laži.

Kad je pak o onom težem delu posla reč – o našoj duhovnoj obnovi – to će biti proces dugotrajan i mučan.

Što se nas tiče, mi počinjemo odmah.

Mladen Lazić

OD KLASNOG I NACIONALNOG MONOLOGA KA DIJALOGU

Jedno od osnovnih svojstava (realno) socijalističkog tipa društva je kolektivizam. On je, pre svega, oblik organizacije društva izveden iz ustrojstva vladajuće (kolektivno-vlasničke) klase. Ta klasa upravlja ukupnom društvenom reprodukcijom samo kao hijerarhijski uređen kolektivitet: lična prava njenih pripadnika isključivo su posledica položaja koje oni zauzimaju unutar vladajuće hijerarhije. Nasuprot toj klasi nalazi se slabo izdiferencirana masa stanovništva koja se može predstaviti kao rezidualni kolektivitet. Slaba izdiferenciranost ne znači, naravno, da ne postoje izrazite socijalne nejednakosti i među različitim grupama stanovništva. Dovoljno je ovde pomenuti nejednakosti u obrazovanju, uslovima rada, raspolaganju određenom količinom derivisane moći, te materijalnim dobrima (naročito u oblasti stanovanja). Na osnovu takve diferencijacije se i izdvajala posebna grupacija »srednje klase«, ali su ipak razlike između nje i radništva, na primer, u sferi raspodele, planski ograničavane (u više perioda, u istočnoevropskim zemljama, zarade »specijalista« nisu bile veće od zarada kvalifikovanih radnika). Još važniji mehanizam »ujednačavanja« položaja (potčinjenog) stanovništva predstavljalo je onemogućavanje bilo kakve artikulacije interesa posebnih društvenih grupa. Vladajuća klasa monopolisala je pravo na zastupanje svih društvenih interesa. Svođenje stanovništva na masu dovršeno je totalizujućim ideološkim projektom »radnog naroda«.

Detotalizacija socijalističkog sistema započela je upravo na ideološkom području, prodorom »drugog mišljenja«, u sferu javnosti, ali su se njegovi protagonisti (po pravilu intelektualci) odmah suočili sa problemom »adresata« poruka: čije interese oni zastupaju? Neizdiferencirano društvo moglo je prihvatiti samo iskaze koji su se odnosili na njegovu »ukupnost«. Opasnost da se nastupi sa onih istih pozicija koje je branila vladajuća ideologija »prevladana« je ideološkim uvođenjem novog oblika kolektiviteta – nacionalnog. Pozivanje na nacionalno moglo je naići na višestruki odziv stanovništva. Ono se pojavljivalo kao jasan antipod »komunističkom internacionalizmu«. Ono je mobilisalo ljude protiv dominacije »stranog centra« koji je proglašavan stvarnim izvorom svih »naših« nevolja. Ono je upućivalo na istinsku zajednicu, potvrđenu vekovima »slavne istorije«. Tako bi se kontinuitet svetle prošlosti automatski mogao nastaviti čim se ukloni nasilna (spoljna) komunistička istorijska digresija. Kada se, ubrzo, početni prodor liberalizacije proširio i na polje političkog organizovanja, novoformirane stranke nisu mogle da propuste taj obećavajući ideološko-mobilizatorski koncept. Kao što je poznato, nacionalno utemeljenje opozicionih programa svagde je (osim u Srbiji) donelo

rezultat: vladajuće grupacije su bile uklonjene (neuspeh u Srbiji posledica je jednostavne činjenice: vladajuća oligarhija je najprivlačniji prostor nacionalnog već bila popunila nekoliko godina ranije!).

Glavna je teškoća nacionalističkog projekta, formulisanog u uslovima raspada socijalističkih društava, to što postiže negativne učinke na dva osnovna plana svojih akcija. »Pravovremeni« nacionalizam građanske klase u usponu »ograđivao« je vlastiti državni prostor štiteći ga od spoljašnjeg kapitala. Na unutrašnjem planu on je ukidao lokalizme i insistirao na principijelnoj jednakosti građana nacionalne države kao pretpostavci ugovornih odnosa koji čine formalnu osnovu tržišne ekonomije. U oba slučaja nacionalizam je izražavao temeljne interese privatno-vlasničke klase. Socijalistički nacionalizam je involutivan na oba plana. Njegova se državotvornost pojavljuje u vremenu u kojem su državni okviri već postali preuski, pa se tako pokazuje kao graditelj lokalizma, parohijalnosti itd. A pošto u njegovoj osnovi ne leže specifični interesi neke (modernizujuće) grupacije, njegov je sadržaj supstancijalno određen, čime proizvodi mistično jedinstvo krvi, neizdiferenciranu masu »baštinika prošlosti« i tome slično (isti se rezultat postiže i onda kada je nacionalizam manipulativno sredstvo *kolektivno-vlasničke vladajuće grupacije*). Tako nacionalizam otežava društveno strukturisanje i interesno raslojavanje na novim osnovama, što je jedino sredstvo za prevazilaženje kolektivističkih obrazaca socijalističkog društva. U višenacionalnim sredinama (kakva su, većinom, socijalistička društva) »patriotska« mobilizacija onemogućava učvršćenje formalne jednakosti građana (pa tako i sprovođenje dve temeljne reforme koje, navodno, zastupaju svi društveni akteri: uvođenje pravne države i tržišne privrede). Ovde su podjednako važne obe strane: kako stalna (barem potencijalna) obespravljenost manjine tako i trajna homogenizacija većine.

»Patriotizam« se, u uslovima mobilizacije, uvek prikazuje kao poslednji, najdublji kriterijum istine, pravde i ljubavi. Sve značajnije opozicione stranke u Srbiji formirane su u uslovima zamene klasnog kolektivističko-mobilizacijskog obrasca nacionalnim i prihvatile su (bez ostatka!) taj kontekst kao glavni referentni okvir vlastitog delovanja. Za njih problem nije predstavljao sam taj kontekst, već više ili manje efikasna *interpretacija* nacionalnog interesa. Umesto da ga ospore (i iz drugog ugla sagledaju sva, pa i nacionalna pitanja), opozicione stranke su vladajući referentni okvir učvrstile. Time su sebe u dvostrukom smislu osudile na marginalnost. Unutar tog konteksta, nacionalna politika se pre svega može voditi sa pozicije vlasti i zato se ovde opozicione stranke stalno nalaze u defanzivno-reaktivnom položaju. One sebe mogu definisati ili kao umerenije ili kao radikalnije od vladajuće stranke, pa se tako pojavljuju kao jednostrane, dok vladajuća stranka nastupa uvek dvostruko – kao radikalna (odlučna) i kao umerena (razumna) prema jednoj odnosno drugoj alternativni – i na taj način nalazi oslonac u najširim krugovima stanovništva (koje je faktički ostavljeno bez izbora). Uostalom, u tako fiksiranom kontekstu postaje malo važno koja je stranka na vlasti: okolnosti određuju politiku, a ne politika okolnosti. I zatim, kao što je ranije pomenuto, nacionalno definisan realitet onemogućava društvenu diferencijaciju unutar koje stranke (po definiciji partikularna grupisanja) jedino mogu naći trajnije uporište vlastitog delovanja.

Prskanje nacionalnog monolita preduslov je svih promena u Srbiji. Kao što je jasno da »bolje shvaćeni« patriotizam ne može biti pokretač takvog procesa, tako ni apstraktna kritika nacionalizma ne može biti efikasniji inicijator promene (u datom kontekstu ona se lako žigoše kao »izdajnička«). Kristalizacione tačke pomenutog

prskanja mogu biti samo realni interesi društvenih grupa. Stoga je danas jedini ozbiljan politički zadatak stvaranje uslova za društvenu diferencijaciju, za (samo)definisanje partikulariteta unutar bezličnog korpusa »Nacije«. Taj je proces spor, ali se zato utoliko pre mora započeti. Politička sredstva su nedovoljna za postizanje takvih promena, ali ona služe kao neophodan okvir u kome se promene odvijaju. Dakle: glavnu akciju (opozicione) političke grupacije bi morale voditi u smeru transformacije vlasničkih odnosa, oslobađanja privatne inicijative, osiguravanja uslova za nezavisno sindikalno delovanje i tome slično. Okvir aktivnosti intelektualaca se, međutim, definiše univerzalno, pa se celovitost njihovog delovanja uvek može postići ovde i sada. Sloboda u kulturi je pravo koje se ne može legitimno dovesti u pitanje i stoga je najpogodnija tačka za nagrizanje nacionalnog monolita i otpočinjanje dijaloga (kao govora »različitih«). S obzirom na to da vlast u Srbiji nastoji da ograniči kulturna prava manjina, univerzalistički »poziv« intelektualaca mora se iskazati kao pobuna protiv takvih namera (i činova). Organizovanje rasprava sa albanskim, mađarskim i drugim (»manjinskim«) intelektualcima o kulturnim pravima manjina akcija je koju bi Beogradski krug morao što pre da pokrene kao čin delatnog uspostavljanja druge Srbije.

Aljoša Mimica
DOCTOR HORRIBILIS

Moram priznati da sam se, uoči ovog razgovora, prvi put upitao da li je baš razborito da ubuduće javno istupam. Setio sam se one stare, ali vrlo poučne priče o Crncu koji u metrou čita jevrejske novine: »Pobogu, čoveče«, zgrane se jedan »normalan« građanin, »zar vam nije dovoljno to što ste Crnac?« Pobojavao sam se da se ne nađem u gorem položaju negoli taj nesrećnik: niti poreklom pripadam »astralnom narodu«, niti o sadašnjoj vlasti u Srbiji mislim išta dobro. Međutim, ni prvu ni drugu nevolju ne mogu da otklonim: prvu, s razloga koji od mene ne zavise i spadaju u biološki poredak stvari; drugu, upravo stoga što sam je sam sebi svesno priuštio, pa se ona tiče elementarnog građanskog morala i intelektualne odgovornosti. Dakle, neka bude!

Pre godinu dana sam se u jednom tekstu založio za potrebu da rani simptomi fašizacije budu na vreme dijagnostikovani. Naveo sam reči Adolfa Hitlera koji je, već poodavno učvršćen na vlasti, bacio pogled na svoj životni put: »Glavni razlog što sam naišao na tako malo stvarnog otpora«, pohvalio se on, »bila je možda bezopasnost, neostvarivost, pa otuda i bezazlenost koje su moji protivnici propisivali mojoj akciji.« Davno sam se začudio: fašizam, kao navodno »poslednja faza kapitalizma u raspadanju«, pre bi mogao biti »poslednja faza socijalizma u raspadanju«. Jedna ista zver javlja se u različitim oblicima. Komunistam na umoru kao da je priziva i ponovo joj pruža ruku. Zaboravljeni totalitarni brat opet priskače u pomoć na starom, zajedničkom poslu: onemogućiti uspostavljanje parlamentarne demokratije, jer, zaboga, Klasa ili Nacija su vrednosti nesravnjivo više od Čoveka i Građanina. Uostalom, nije li Musolini bio urednik *socijalističkog* lista i nije li Hitlerova stranka bila nacional-*socijalistička*? Konačno, Vojvoda je nekoć bio ortodokсни komunista i pisao srdite knjige o »suštini« fašizma. Upitao sam se – hoće li se crta političkog kontinuuma čiji se krajevi gube »ulevo« i »udesno« konačno zakriviti i obrazovati zatvoreni krug?

U maju prošle godine predsednik Socijalističke partije Srbije je, na svojoj prvoj konferenciji za štampu, na pitanje da li njegova stranka saraduje s ekstremnom desnicom, hladnokrvno odgovorio: »SPS ima svoj program, a ako se negde radi o podudarnosti, to ne znači da saradujemo s desnicom.« Između ove ipak pomalo snebivajuće i mlake izjave i skorašnjeg izričitog priklanjanja predsednika Republike »najdoslednijem« i »finansijski najnezavisnijem« opozicionom (!?) lideru, bolest je dobrano uzela maha: *krug se ipak zatvorio*. Najviše mesto u državi Srbiji obznanilo je ono što smo dosad osnovano podozrevali: komunizam na izdisaju udružio se s fašizmom u usponu.

Osokoljen predsednikovom izjavom ljubavi, Vojvoda je poslednjih dana odlučio da jasnije stavi do znanja šta ovdašnja vlast, koja ga je svečano miropomazala, priprema ne samo »strancima«, to jest Hrvatima i Slovencima, već i samim nepoćudnim Srbima: za prve – izgon kamionima i marvenim vagonima, za druge – udarac rukom ili nogom, u najboljem slučaju izbacivanje s posla... A Vojvodi, baš kao nekoć Moleru ili Novinaru, treba verovati, jer inače može biti kasno, kao što je i onomad bilo kasno. On nije šarlatan, niti je dosad govorio u vetar: vojska se dohvatila granica koje je on zacrtao, Čanak se našao tamo gde mu je Vojvoda nagovestio da će završiti, primirje je u Hrvatskoj sklopljeno da bi se, kao što *doctor horribilis* prostodušno reče, »obezbedio predah« za sređivanje računa u Bosni, pa onda u Sandžaku, na Kosovu, u Makedoniji... i u *samoj* Srbiji. Sve je već davno viđeno i, u svojoj predvidljivoj tragičnosti, pomalo dosadno: i ravnodušna opozicija koja, u svojoj najnovijoj taktici, navodno računa da će »iskoristiti« Šešelja za obaranje Miloševića, i nacionalni intelektualci, »očevi naroda«, koji se čudom čude »otkud toliko krvi, a samo smo mislili da povratimo dostojanstvo srpskom narodu«, i ravnodušan narod koji se ovoj vlasti podastire samo zato što, u paničnom strahu od bilo kakve modernizacije, nije spreman da se suoči s »neizvesnošću«, i izgradnja korporativne države u kojoj sve oblasti javnog života bivaju podvrgnute kontroli centralne vlasti, i bekstvo od sveta u izolaciju koja se prikazuje kao plod svetske zavere...

Gde je, onda, »druga Srbija« za kojom tragamo? Nazirem je tek s onu stranu fašizma kroz koji nam, bojim se, valja ipak proći ako na vreme – a još ima vremena – ne počnemo da vičemo na *sav glas i uglas*, bili Crni, Jevreji, pa čak i – grozno je i reći – Hrvati ili Slovenci.

Nenad Prokić

AUERBACHOV PODRUM, POLARNA NOĆ I DRUGE PRIČE

(Odlomak iz romana ili drama)

U to sam siguran: svi lažu, do poslednje slinave misli, sve skrivaju! Tako ih je naučio truli život. Kad nije bilo televizora u boji, na ekran su lepili šareni celofan: kao sivo, a i u boji! Sve je tako – skrivaju se u blatu, riju i grokću, a odozgo sve crtaju, crtaju i crtaju.

Ne znam zašto, dok vozim tuđa, moćna kola, sam, slušajući nerazgovetnu muziku mađarskog jezika sa radija i moglo bi se reći smiren, mislim te oštre misli? Kome da ispričam ovu lepotu? Okolina bela do unedogled, čisto bela i nevina. A juče i prekjuče, brzi sumrak i somborska ravnica, sneg koji tiho i polako, ali temeljno i ozbiljno zida pokrivač za pšenicu, moja bivša domovina, sante leda koje plove Dunavom, Tisa u daljini

i toploružičasta svetlost na usamljenom salašu u beskrajnom i dubokom ultramarinu Bačke. Da li smo još uvek tamo, svetli ili okno u ravnici?

Bežim iz tamnice kolektivne svesti, vozim levom trakom, rizikujući možda više nego što to moja priroda dozvoljava. Pri tom, u poplavi mnogih misli, mozak odmah izvlači onu jednu, bitnu da bi se hitri kopca ustremio na tu usamljenu, da je ščepa i odnese u daleka skrovišta svojih misli. Kada se demoni oslobode i furije pojure svetom, onda sledeći sopstvene putanje, na neka putovanja čovek mora otići sam. Prijatelji, uostalom, više skoro i da ne žive ovde. Lažem da bez njih ne mogu, jer evo mogu, lažem i da je bez njih, eto, sve isto. Truli život. Šareni celofan. Sivo u boji.

Jedan se javlja sa juga Afrike. Vratio se sa kupanja, tamo je leto. Žega i neizvesnost, crnci opasni posle osam uveče. Naših koliko hoćeš, raznih. Penzionisani oficiri JNA u 29. godini počinju nov život. Njihove penzije ovde podižu njihovi očevi koji još nisu penzioneri. Drugog zovem u Amsterdam. Telefon uzaludno zvoni, kao i onaj u New Yorku – sa kojeg se ipak javlja pospani i tužni glas glumca koja tamo, na Manhattanu, pokušava da zaboravi stare brige i koliko je to moguće, ignoriše nove. Većito vlažna atlantska klima pogoduje melanoliji. London, Budimpešta, Helsinki. Rat, zemljotres, smrt. Dopisnica sa Balijsa. Zašto ne? Jeftin život, pet dolara dnevno. Ako imaš dve, tri hiljade i povratnu kartu... Ima i tamo naših, puno, reprezentacija na nivou, od Dedinja do Kalemegdana. Pobili su očevi, sinovi su morali da odu. Sad, oterani, leče poraz u dalekom svetu, sa većim izgledima da ga zaleče nego očevi svoju izopačenu pobedu.

Prilazim kolima u kojima ću se izvesti u ravnicu. Ona tera na razmišljanje. Grad ružan kao nikad. Beznađe, raspojasani seljakluk i smeće po ulicama. Jedna velika stilska nesređenost uzima svoj danak, trijumfujući uz poklike, hrkanje i pljuvanje. Gacam crnim i masnim fluidom kroz osvetu spota za narodnu muziku beogradske televizije, koji smo godinama podnosili potcenjujući mu dejstva. Zalupim vrata i utihnu zvuci. Pokretni zabran u varvarskom okruženju. Koliko napora je potrebno da uložim da bih ponovo, jedva, dokučio čarobnost Dorćola, nestale velike turske bašte i male srpske vinograde, radnjice jevrejske, grčke, cincarske i dubrovačke? Kapetan Miša, Kolarac, Mihailo, dobri knez naš, i ostali umlaćeni narodni dobrotvori mašu, lebdeći u ruži vetrova nad Kalemegdanom. Probijam se, teško, do mirisa i utisaka utvrđenih u detinjstvu. Palim mašinu, ubacujem kasetu, osmehujem se sebi u retrovizoru i plovidbi kroz Drugu Srbiju. Bez obzira šta podrazumevali pod Drugom Srbijom – ona je uvek negde drugde, ali sigurno tamo gde nas vole.

U prtljažniku vino, sušeno meso, liker od višnje sa vanilinim štapićem u boci, turinski vermut, kajsijevača, brašno, voće i sve ono čime sam se još snabdeo u kućama Nemaca, Srba i Mađara na padinama gornjeg Srema. Vino ipak ne kupujem od domaćina Srba, jer je vino tamo uglavnom nešto najgore što se pod tom tečnošću još uvek može podrazumevati. U čuvenom manastiru crkvena dvorana je puna sitne prašine i starih mirisa. Izmaglica nad upaljenim svećama i starim spletkama, planovima i snovima. Arhimandrit ne veruje kada ga obaveštavam o novokomponovanoj revizantizaciji iz koje se rodila ideja, odlučna i nedvosmislena, o rušenju svih baroknih tornjeva i manastirskih konaka po Vojvodini i zidanju »novih, još starijih«, betonskih, ali »pravih naših, vizantijskih«. Otac plavih očiju i lepog lica gleda svoj zvonik kao da je poslednji put, krsti se i pita da li se šalim. Sa zebnjom se slažemo da, ako je u ovim krajevima neka loša varijanta mogućna, onda je i izvesna. Zatim mi rezignirano prenosi vesti sa fronta, iz

novokomponovanog rata čiji dirigenti i kompozitori tvrde da i ne postoji. Međutim, postoje zato, itekako, izvođači. Oni, nevinno postradali, kao i oni najistaknutiji: neobrijani i neoprani krezubi kokošari i palikuće, otimači i pljačkaši, sknavitelji morala u ideologiji besmisla, rušitelji starih mitova o poštenju i plemenitosti, nepobedivosti i hrabrosti. Nije lako pravoslavnom popu da svoje ruži. Užas boravi na obe strane, ali njemu teže pada kad čuje da to njegovi rade.

Brisači zasad izlaze na kraj sa vejavicom. Guram u stranu misli o nepotrebnom ratu, kao japanski brisači panonski sneg. Ali, mene ipak nije pravio Japanac – nisam baš toliko efikasan – pa mislim i dalje: to i nije rat, nego veoma trapava promena društvenog sistema. Energije, dakle volje za rat, tu nije ni bilo, sem u glavama neotesanaca i političkih slonova. Ipak, neka konačna saznanja, ako se sme tako reći, prete da se uvuku u mene i da me kao besne Irinije pojure svetom. Osramoćena tradicija, reafirmisani šljam, apsolutni debakl – sve to se ne može postići u tako kratkom periodu bez veće ili manje krivice čitave polovine stanovništva. Sveće istinskih mirotvoraca, iako je negativna energija uglavnom već izmenjena, veoma su slabe spram mraka koji se spušta na zemlju. Anđeli mašu krilima. Vrlo je hladno. Polarna noć istorije. Kao u Auerbachovom podrumu u Leipzigu, kad Mephisto kaže: »Pazite samo dobro, bestijalnost će se doista divno pokazati«. Najžalosnije je to što se ljudi najpre istutnje u bestijalnostima. Ludilo steže obruč, govorili su već mesecima uspaničeni pogledi prolaznika. Ali, svako ludilo prestaje to da bude onog časa kad postane kolektivno, kada se pretvori u ludilo jednog naroda. Onda su u tom narodu ludi samo oni koji zapravo nisu ludi. Čim neka halucinacija postane kolektivna, pretvara se iz halucinacije u stvarnost, a stvarnost se pretvara u moru koja bljuje vlastito prokletstvo.

I otkud baš ja koji, alzo, pravog nacionalnog osećanja nisam nikada imao, koji sam verom prevrnuo valjda još pre rođenja, kako baš ja da budem taj koji je ostao? Da li uopšte znam šta me to ganja samog kroz moru ove ravnice i ove pustoši, ispod mutnog i olovnog neba? Da li je to ono jevrejsko slepilo za očiglednost, koje traje sve dok ne progledaš u koncentracionom logoru? To pitanje sam postavljao sebi kao nikad tokom ovih pretužnih dana. I, ako se s velikim stvarima mogu uspoređivati male: ima li ikakvog smisla raspravljati o tome da li je manifestacija hrabrosti ili sopstvene veličine odlazak Thomasa Mana iz Nemačke toliko godina pre početka rata? Bojim se da mi to ne možemo razlikovati, koliko god uzgajali oholost razuma, tog manjkavog, ali jedinog raspoloživog sredstva čovekovog. Možemo iz nekakve davne i ogoljene činjenice samo nagađati ono što ne znamo, te izvlačiti kao dobar gledalac u dobroj pozorišnoj predstavi ono što nam u tom času odgovara. Pa nakon svega slučajnost nazivamo drugim, ponosnijim imenima. Nakon tolikih godina ugasi se i plamen strasti, a sa njim i ono za šta se mislilo da je svetlo istine. Ko je od nas još kadar reći da li su u pravu bili Hektor ili Ahilej, Agamemnon ili Prijam što su se onomad otimali oko lepote jedne žene koja je sad prah praha? A dalji uzrok nevolja koje prate celu ljudsku avanturu čini da ni protok godina nije nephodan da bismo priznali da ne znamo razlikovati i anticipirati stvari, da jednostavno ne znamo ništa i da nema ničeg što bismo znali osim davanja raznih imena za isti alibi kojim pravdamo naše činjenje ili nečinjenje.

Putujem sam. Ne znam ništa. Nema ničega što bih znao. Alibi glasi: Neće me oterati, otići ću kad ja to budem hteo.

Promičem lagano kroz tamu Fruškog brda i sećam se, ma koliko to patetično bilo u ovom času, rečenice onog melanholičnog Shakespeareovog junaka. Kako da čovek,

kvintesencija prašine, uopšte stigne da i oko sebe uzgaja volju za destrukcijom kad je i sam u sebi ništa drugo nego otelovljena destrukcija sama, već od prvog dana svoje fizičke prisutnosti na ovoj planeti koja vitla svemirom bez nekog posebnog razloga?

Rat, zemljotres, smrt. London, Budimpešta, Helsinki. Ja bih voleo da vidim kako odlazi tiranin sa ovog sveta – napisao je dvadesetogodišnji Shiller uz svetlost sveće u strogom konviktu, noću, lupkajući nogama, uzdišući i ispuštajući raznolike zvuke koji su razdraživali njegove uspavane školske drugove. A senke su se izduživale u mračnom dvorištu. When tyrants fall. Treptaj zadovoljstva, vrhunskog i bezumnog kao da je ljubavno, prelazi svim ivicama bića – sada – jer kada se to zaista dogodi, svako zadovoljstvo, kao i osvetoljubivost, postaju besmisleni. U finalnoj ironiji i eventualnom bezumlju budućnosti dogodi se katkad da još i zažalimo za »starim, dobrim vremenima«. A melanholija – naš stari najbolji drug – uvek je krivac za to osećanje u kom, recimo, u Jugoslaviji, onoj prvoj, kraljevskoj, »većoj od Dušanovog carstva« – slika ranije Srbije raste kao što su pod Turcima rasle slike nemanjičke.

Svaki sistem pada na proklamovanom principu. Zeleni padaju na ekološkom, komunisti na moralnom, socijal-nacionalisti na socijalnom i nacionalnom principu. Ali, svejedno, narode, »neka bude što biti ne može«. Svežu ilustraciju te strašne Njegoševe loznike, kakvu ne poznaje nijedna poezija sveta i pogotovu je ne poseduje niti jedna sudbina naroda – gledam danas kroz vetrobranska stakla, preslabu i pozajmljenu zaštitu.

Odavno sam skrenuo s magistrlanog puta. Sneg veje kao lud nad bespućima i točkovi sve češće proklizavaju. Znam da sumrak neće najaviti sebe na istočnom horizontu i pokušavam da ga preduhitrim i brzo dozovem iz zaborava ona prava skretanja na sada već sasvim uskim putevima. Kao da je neka dobra Arijadna vukla svoje niti ispred mene, odjednom, na kraju neprepoznatljivih puteva, iskrsavaju krovovi salaša i tamno drvo ambara. Zaglavio sam se nedaleko od kapije. Ugasio sam motor i tišina mi je nagrnula u uši. U saksiji pod tremom našao sam masivni ključ. Brava je zaškripala i popustila. Gurno sam vrata i zapahnuli su me mirisi: ustajalost, dunje, trulež, tamjan i još mnogi koji se ne mogu izdvojiti, ali koji su se, nederani, spojili u nešto nepoznato a ipak prisutno i blisko. Preneo sam namirnice iz kola, gazeći po sopstvenim tragovima u snegu, dok je sumrak halapljivo gutao ostatke razbijene i pobeđene svetlosti. Sa velike gomile naslaganih suvih oblica skinuo sam tri pune korpe i naložio vatru i u peći i u kaminu. Miris kerozina iz lampe koja je isijavala mekanu svetlost nadjačavao je sve sitnije mirise. A onda je, kao usud i kao nožem odrezan, pao neprobojni mrak. Možda sam odsekao malo suvog mesa, i popio čašu vina, ne sećam se. Zatim sam zaspao.

Nisam siguran da sam se više ikad probudio. Pramenovi onoga što sam nekada zvao svest o realitetu povremeno bi mi se učinili tako bliskim da sam gotovo pomislio kako sam se konačno probudio. Odmah zatim video bih čitave smetove vremena i pustoline kako zjape iz zemlje i sa neba, tako velike da me je ako bih duže gledao u njihov obuzimalo osećanje kako gubim sebe – pa bih brzo skretao pogled na svoje ruke. One, smirene i pouzdane kao uvek, ulivale su sigurnost i samopouzdanje, pa sam često njima zaklanjao poglede. Inače, sneg je još uvek padao, ali sve slabije, bez vetra, dok se nije sveo na retke krupne pahulje koje su više plovile nego što su padale. Sunce se, međutim, nije pojavljivalo, samo su svetlosne krpe raznolikih nijansi sivila šarale nebo danima. Noći bez mesečine prekrivale su prostranstva u gustim nanosima i donosile zvuke nekakve potmule tutnjave iz daljine. Ispred kapije, auto se nije video; zatrpan snegom, pretvorio se u uzvišicu koja je zatvarala ulaz u dvorište. Dane sam provodio uglavnom

valjajući se ispod perine. Ustajao sam da nasečem drva, jer se gomila naslaganih oblica potpuno smanjila, da zahvatim mutnu i masnu vodu iz bunara ili da ispečem hleb. Malo sam jeo. Vino bi me zato dovodilo u stanje nekakve pospane naelektrisanosti, pa bih se brzo uvukao u krevet i utonuo u omamljujuće šuštanje i brujanje kom nisam znao uzrok.

Prvi zrak sunca ukoso se probio jednog prepodneva. Kao da je bio usmeren tako da gađa samu liniju horizonta u isto vreme je i određujući, jer se ona slabo razaznavala u raspršenim, bezbojnim nijansama. Svetlosni zrak je ostao tamo određeno vreme, zatim je nestao i oblaci su opet razliveno zavlitali celokupnim nebeskim svodom. Taj prizor se ponavljao danima, otprilike u isto vreme i u istom trajanju. A onda se jednog dana, obasjana blještavim svetlosnim zrakom, na onom mestu gde je on sekao liniju horizonta, pojavila nekakva vojska. Treperila je u daljini, kao fatamorgana, povremeno gubeći obrise. Razaznavalo se tek da su na konjima i da sumanuto jure ne pomerajući se u isto vreme sa mesta. Sa iščezavanjem svetlosnog zraka iščezla je i konjica, a sutra i sledećih dana pojavljivala bi se sve bliža, svetlucava, ali i dalje nejasna. U zelenom ormaru sam pronašao dvogled, valjda još iz prvog rata, zamagljenih i poremećenih sočiva. Ipak sam razaznavao, gledajući kroz njega, da konjanici nose čudne turbane i isukane jatagane. Kroz nekoliko dana sve sam to mogao videti i bez dvogleda, toliko su napredovali. A onda se jednog dana nisu pojavili. Nije ih bilo ni sledećih dana. Sve je bilo sivo, sunce više nije uspevalo da probije oblake makar i jednim jedinim zrakom. Ali, primetio sam tragove u snegu oko ograde – ne baš brojne, kao da ih je ostavio jedan par čizama.

Okrenuvši glavu na jastuku prema prozoru, jednog jutra, kroz orošeno staklo ugledao sam husara u raskopčanoj crvenoj dolami i crnim čizmama kako stoji između kapije i zavejanog automobila. Posmatrao sam ga dugo ne pomerajući se i samo trepući povremeno. I on kao da je posmatrao mene, iako ne verujem da je moguće razaznati bilo šta sa te daljine u tamnoj unutrašnjosti kuće. Ipak, bio sam siguran da me je gledao ravno u oči. Možda sam samo jedanput sporije spustio očne kapke i njega odjednom više nije bilo. Ostali su samo tragovi u snegu, izmešani sa tragovima koje sam ja ostavljao tumarajući po dvorištu. Zalihe namirnica bile su na izmaku. Telo mi je postajalo nekako prozračno i lagano. Činilo mi se da bih mogao da poletim i da bih uspeo da se održavam u vazduhu.

Automobil je nestao pred sumrak. Izašao sam iz podruma gde sam pronašao samo nekoliko sasušanih jabuka i šaku oraha i umesto automobila pred kapijom ugledao samo hrpu odgurnutog snega. Brzo je padao mrak i uskoro se više ništa nije videlo. Ušao sam u kuću. Pojeo sam orahe i smežurane jabuke i popio poslednji gutljaj likera od višnje sa vanilinim štapićem u boci. Žvakao sam malo taj štapić pre nego što sam ga bacio u vatru koja je dogorevala. Cela prostorija zamirisala je na vanilu. Kerozina više nisam imao pa je žar bio jedini izvor svetlosti u moru tame. Kada sam usred noći pogledao kroz prozor, video sam zvezde. A ujutro je sunce svuda rasipalo svoje tečno zlato. Plavo razjapljeno nebo bez oblačka i kapljice vode od istopljenog snega sa krova. Go do pasa izašao sam u dvorište, žmirkajući.

Gledao sam svoje mršave slabine i rebra koja su se oštro ocrtavala. Gledao sam nakrivljene barokne tornjeve seoskih crkava kako se okreću i sante leda kako plove Dunavom. Gledao sam Tisu u daljini. Gledao sam London, Budimpeštu, Helsinki. Gledao sam rat, zemljotres, smrt. Gledao sam svetlucave odbleske i pojmio da mi se život otvara. Polako sam odlazio iz sebe, a svuda je bila svetlost. Lebdeo sam, a ispod mene

izbledeli salaš njihao se u belini i gledao sam sebe kako stojim usred te beline i gledao sam vrata jednog drugog sveta. Osećao sam da taj svet poznajem.

Ivan Vejevoda
LOGIKA KONAČNOG REŠENJA

Druga Srbija – podseća me na naslove dveju knjiga. Jedna Česlava Miloša *Druga Evropa*, druga filozofa Žaka Deride *Drugi Pravac*. Miloš je tad, pre više godina, u svojoj knjizi pisao o Istočnoj Evropi. Čini mi se da smo danas ne samo dalje nego ikada dosad od »prve« Evrope, već da smo dospeli, potonuli u neku treću i da će put natrag i do druge (i pored sve naše dosadašnje prednosti u odnosu na ostale zemlje Istočne Evrope) biti veoma mukotrpan. »Drugi pravac« je, pak, sintagma koja oličava ono što svi priželjkujemo, to je ona promena kretanja koju svi očekujemo. Reč je o pravcu koji vodi prema demokratskom, otvorenom, u emfatičkom smislu modernom društvu. To je onaj novi pravac kome želimo da damo svoj makar skromni doprinos.

Mi smo dobili sve drugo osim tog drugog pravca i otud problemi sa kojima se suočavamo, otud opšta izolovanost ove sredine, otud pogibije, rušenja, sunovrat i besperspektivnost i fašističke pojave. Sa padom komunizma, sa nestankom ovdašnjeg Saveza komunista januara 1990. postojalo je neko zdravorazumsko očekivanje da će ovo društvo krenuti drugim, demokratskim pravcem, da će od zatvorenog postati otvorenije, da će od siromašnijeg postati bogatije, da će od bespravnog najzad postati pravno, te da će biti učinjen onaj polukorak do pridruženog članstva u Evropskoj zajednici i u drugim evropskim ustanovama koji bi nas uveo u prvu Evropu (a bili smo prvi u redu za ulazak, na osnovu dugogodišnje uspešne saradnje sa EZ).

Očekivanja većine ljudi u momentu pada komunizma, možda zdravorazumska, temeljila su se i na ideji da posle jednog totalitarizma teško može da dođe drugi. Verovalo se da, i pored sve svesti o tome da progres nije zadata kategorija, »društveni progres« ipak možda može ovde kod nas da pokaže svoj lik i izvede ovo društvo na put demokratskih i tržišnih promena. To je značilo ne računati pre svega sa saznanjem da su uvek mogućna nova ropstva (posebno nakon dugotrajnog dobrovoljnog ropstva), zatim, ne računati sa nasleđem i četrdesetpetogodišnjim učinkom komunističke partije-države. Nastavilo se istim pravcem, drugog pravca ne samo da nije bilo na vidiku, već se sve više udaljavao kao mogućnost. Logika totalitarizma, kao projekta čija je ambicija da sve drži pod svojom kontrolom i u svojoj vlasti, ponovo je pokzala svoje zlokobno lice i čak se manifestovala još većom željom za homogenizacijom i centralizacijom. Ova vlast je pokušala da podredi advokate i advokaturu, ona još jače u svojoj ruci drži glavni elektronski masovni medij, a Univerzitet i ustanove kulture i umetnosti želi potpuno da stavi pod svoju komandu, o privredi i politici da ne govorimo. Opet se, dakle, javlja želja da ništa od onoga što je u društvenim, privrednim i političkim stvarima značajno ne ostane izvan dohvata ruke onih koji vladaju.

Na delu je, uporedo sa ovom težnjom, logika konačnog rešenja. Volja za konačnim rešenjem poznata je iz iskustva oba totalitarizma. Ovde postoji želja za konačnom razdeobom, za konačnim razgraničenjem, za podizanjem zidova, a sve, navodno, treba konačno, jednom zauvek da reši ovdašnje međunacionalne probleme, da donese mir, da bi svako živeo u svom zabranu – a vidimo svi, na žalost, da takva volja

samo prouzrokuje nove ljudske i materijalne žrtve, da ne govorimo da na ovako etnički izmešanim prostorima takva »rešenja« ništa ne rešavaju. Konačna rešenja su pogubna i obmanjujuća, antidemokratska, antimoderna i totalitarna – konačnih rešenja nema, ima ih samo u nečijim glavama: »svetla komunistička budućnost«, »istrebljenje svih Jevreja«... Postoji samo beskonačan splet mogućih rešenja koja treba tražiti zajedno, razboritim, umerenim, tolerantnim, na kompromis spremnim pregovaranjem sa onim Drugim, bez antagoniziranja.

Logika konačnog rešenja sledi etiku ubeđenja koja ima postavljeni cilj, ali ne mari za sredstva. Ovde je potrebna druga etika, za drugi pravac, naime, etika odgovornosti, pravna država, tržišna privreda, socijalna pravda, onda se sredstva moraju saobraziti cilju i mora se odmah, makar najminimalnije, sprovesti ono što se propoveda. Do demokratije se ne stiže konačnim rešenjem, već dijalogom, uzajamnim razumevanjem, otvorenošću i, nadasve, trpeljivošću, stvaranjem demokratskih ustanova i procedura.

U situaciji poodmaklog truljenja društva, privrede i politike, kada se usred nasilja obezličava sve ljudsko, potrebno je više nego ikad »junaštvo duha«, kako je to u osamnaestom veku nazvao Đanbatista Viko. Ovde smo se okupili da bismo zajedno, uglas rekli da je potrebno zaustaviti pad u ponor, prekinuti proces rastakanja društva. Individualan glas je uvek neophodan, on je uvek nezamenljiv, potreban je i danas, ali ima trenutaka kada i ti pojedinačni glasovi treba da progovore zajedno, kada, sa svima onima koji su svesni istorijskih okolnosti, realnosti i odgovornosti koju svako pojedinačno, kolektivno, privatno treba da preuzme, javno treba ustati i prozboriti protiv sunovrata, obmana i beznađa koje otvaraju neobuzdane pojave fašizma, pozivi na linč i na proterivanje Drugog. Taj drugi i nije drugi – prvi, drugi, treći... jednaki su – »ljudi se rađaju i žive slobodni i jednaki u pravima« (podsetimo se prvog člana Deklaracije o pravima čoveka i građanina iz 1789). Upravo na ovim prostorima Srbije tim slobodnim i jednakim ljudima treba prići sa voljom da se sva sporna pitanja reše pregovorima, dijalogom, otvaranjem prostora za nalaženje rešenja, poštovanjem Drugog u njegovoj/njenoj drugosti.

U situacijama individualne bespomoćnosti valja imati na umu da, kada je o ljudskim stvarima reč, treba uvek očekivati ono neočekivano. Mi smo, bez obzira na naša individualna saznanja i iskustva, kao društvo i generacije, početnici u demokratiji. Gotovo petodecenijsko nasleđe komunizma zatrlo je svako kolektivno sećanje i iskustvo vezano za ono što je od demokratije na ovim prostorima postojalo. Upravo svest o tome da smo početnici u demokratiji od ključnog je značaja za odgovoran i razborit pristup sadašnjim okolnostima. Uz sve one druge koji individualno ili kolektivno, sindikalno ili partijski to čine, mi ovde i danas dajemo svoj doprinos tom koraku ka izumevanju demokratije na ovim prostorima, stvaranju demokratske političke kulture koja je temelj svake demokratije, ali i druge i drugačije, moderne Srbije.

2. krug – 18. april 1992

Gojko Nikoliš
KOJA JE CENA SLOBODE?

Na svoju nesreću preživeo sam dva rata. Sretnici su oni koji časno izgiboše i ne dočekaše ovo zlo. Oba ta rata behu užasna... Međutim, ovo sadašnje stanje, po mom osećanju, prevazilazi sve ondašnje užase... Pljačka je postala izgleda osnovni motiv ratovanja i legalizovana je. U moralnu kategoriju spadaju sadizam, klanje i propovedanje klanja kao jedinog izlaza za jednu određenu naciju. Postoje dobrovoljci i postoje begunci. Dobrovoljci u vidu Šešelja, Arkana, Parage, Jeličića. Srbija je 1914. kada je bila mala i kad su je napale ogromne sile, kao što su Austro-Ugarska i Nemačka, imala prekobrojne pukove, a sada ima prekobrojne begunce.

Karakter rata dugo je predstavljao zagonetku; je li rat ili nije rat? Onda su utvrdili da nije rat, jer rat nije objavljen. Najzad dođosmo do istine. Gospodin Borisav Jović izjavljuje povodom dolaska plavih šlemova da postoje oslobođene teritorije!

Koje teritorije? Je li to Slavonija, jesu li to Konavli? Je li to širi okrug Dubrovnika? Da li su oslobođenje spreženi gradovi i sela, da li su oslobođenje stotine hiljada izbeglica, hiljade i hiljade mrtvih i ranjenih? Da li je oslobođenje u opustelim poljima, da li su oslobođenje razorena industrija, uništeni turizam od koga je naša država, dok je postojala, ubirala ogromna sredstva? Kolika je ukupna cena te slobode? Ko je koga oslobodio i od čega? – hoću da pitam Jovića.

Kakva bi trebalo da bude druga ili drugačija Srbija?

Da ne ponavljam poznate stvari: demokratija, sloboda, ljudska prava, poštovanje dokumenata i povelja Organizacije ujedinjenih nacija. Međutim, osnovno pitanje glasi: kako doći do te drugačije, nove Srbije? Postavlja se praktično pitanje: s kakve osnove mi startujemo u tu ofanzivu za novu i drugačiju Srbiju?

Već prošli skup Beogradskog kruga doneo je zaključak, bar većina besednika se izjašnjavala u tom pravcu, da smo već duboko ogrezli u totalitarizam i samovlašće. Najavljen je i zamah fašizma. Ja bih dodao i konkretne pojedinosti koje idu uz onu početnu konstataciju po kojoj startujemo sa nule. To su ekonomska i kulturna beda. Srbija nosi na sebi ogromne terete koje ni velika sila ne bi mogla da iznese: teret rata koji još traje, teret Kosova, teret Crne Gore, teret krajina u Bosni i Hrvatskoj. Terorizam je razjeda – postoje legalizovani teroristi protiv kojih vlast ne čini apsolutno ništa, ni vlast, ni štampa, ni javna glasila. Teroristi kao što su Šešelj, Arkan, Paraga i Jeličić (neću govoriti o onima tamo zato što je naša tema *druga Srbija*).

Svi ti teroristi danas rade pod pokroviteljstvom vrhovnih vlastodržaca, dobijaju poklone od njih. Kako mi onda startujemo u drugačiju Srbiju? Šešelj izjavljuje da zatvorenika nema i ne može ih biti, nego sve treba pod mitraljez. Šovinizam jača, širi se, propoveda se rat sve do Zagreba, i do istrebljenja druge nacije.

Upadljiva je sličnost, više nego upadljiva – sećam se iz svojih studentskih dana – između taktike koju su primenjivali nacizam, Hitler, i taktike koju primenjuju ovdašnji nacisti, hitlerovci. Šešelj praktično ne sialzi sa ekrana, a srpska skupština ne reaguje na njegove izjave. Prema tome, Skupština i Šešelj su jedno, s izuzetkom časnih pojedinaca.

Telefonski komentari Arkanovog izlaganja u jednoj televizijskoj emisiji bili su u znaku veličanja Arkana. I pitam se da li je broj Arkanovih apologeta dovoljno reprezentativan uzorak za raspoloženje cele Srbije. Pitam se i sumnjam da bi odgovor bio negativan. Mislim da raspoloženje Srbije ide u prilog ovim komentarima i da su oni sami izraz jednog šireg raspoloženja. Kamo sreće da se varam.

Postoji još jedan tanak led za start u drugu Srbiju. To je njena izolovanost, davnašnja izolovanost, koja je sada podignuta na treći stepen. Najnoviji potezi Zapada protiv Srbije ne mogu da se odstrane tugovankom, lamentom: jedna naša Srbija, vekovima strada od nekih jačih protivnika. Gluposti! Ne može se parirati junačenjem: mi smo junaci, izdržaćemo i ove pritiske Amerike i Zapada! Šta Zapad zapravo hoće? Mislim da je to irelevantno pitanje. Mogu da kažem da Zapad hoće ono što mu treba. A mi nismo pozvani da sudimo da li mu treba ili ne treba. To je njihova stvar. Zašto nas Zapad ne voli? Glupo pitanje! Etički potpuno bez osnova! Ja pitam zašto bi Zapad morao da nas voli? Zašto? Čime smo mi to zaslužili posle prvog i drugog svetskog rata da nas Zapad, u svakoj situaciji i pri svakoj našoj gluposti, voli? Ja kažem: ako me neko ne voli, onda ću pitati samog sebe: šta sam to pogrešio pa me ne voli? To je etika i to je logika! Šta smo pogrešili pa nas Zapad ne voli?

Sada se pitam šta da se radi? U prvom redu prekinuti ratovanje – javno, prikriveno, legalno, nelegalno, kukavičko, razbojničko – sve vrste ratovanja moraju se prekinuti! Dalje, sudski zabraniti šovinizam i uvesti sankcije prema svima onima koji truju narode, koji pozivaju na rat, koji sakupljaju dobrovoljce, plaćene kriminalce.

Viktor Igo je na Balzakovom grobu rekao: »Vladare koji vladaju mačem nasleđuju vladari duhom«. Ali mi smo u Srbiji daleko od takve smene. Ne očekujući dramatične preokrete u duhu Viktora Igoa, ipak ne smemo biti gluvi i slepi, a to jesmo, pa ne čuti i ne videti demokratske i opozicione pokrete u drugim republikama i do nedavno stranački monolitnim državnim strukturama. Postoje odvajanja, postoje cepanja, i postoje raskoli. Mi treba da se oslonimo na sebe same i na te opozicione pokrete u raznim republikama. Postoje, kako ih demokracija naziva, grupe i pojedinci, ali su, na žalost, nepovezani, nesložni, iako približno isto misle. Više sloge i više upornosti – makar sve to, posmatrano zasebno, bilo zanemarljivo. Setimo se latinske izreke: »Kaplja dubi kamen ne svojom snagom, nego čestim padanjem.« U tome je cela filozofija – sve što je postalo veliko postalo je od malog, prema tome, oslonimo se i na male akcije, male ljude, male pokrete. Tražimo veze sa njima, gde god bili, kojoj god naciji, kojoj god veri pripadali. Tim putem jedino možemo ići napred.

Mirko Tepavac

DA LI JE MOGUĆNA DRUGA SRBIJA?

Prošle subote se na ovom mestu profesor Aljoša Mimica pitao da li je razborito da javno istupi. I ja sam se, iz razloga sličnih onima koje je on naveo, isto to pitao. Ni moja pripadnost »astralnom narodu« – doduše po sopstvenom izboru – nije nesumnjiva. Ali i više od toga, meni neko lako može osporiti pravo da ponovo istupam jer me je već jedanput, doduše davno, u javnosti »bilo dosta«.

Pa i pored svega toga čini mi se da je ćutanje najgori izbor čak i za one koji više ne pripadaju vremenu koje nastupa.

Zlo je odviše veliko da bi mu se okrenula leđa.

Želim da čudovišnosti ovog našeg vremena, kako je to na prošlom skupu rekao uvaženi Rade Konstantinović, i sam dodam jednu čudovišnost.

Ne znam da li je ikada neka politička vlast uspevala da opstane i da se prikazuje kao jedino mogućna – posle tolikih uzastopnih poraza. Rezultat je, valjda je to van spora, merilo vrednosti svakog poduhvata, a mi smo dovedeni do potpune propasti, do samog ruba katastrofe. Sa strahom se pitaju ljudi ima li još niže lestvice od one na koju smo spali. Unisona osuda koju nam je pre dva dana izrekla helsinška konferencija ne ostavlja više skoro nikakav manevarski prostor. Mir u Srbiji, koji se rado isticao kao jedan od uspeha srpske politike – lažan je i preteći. Da li posle Osijeka, Vukovara i Dubrovnika, a sada i Mostara, Bosanskog Broda i Sarajeva, sukobi predstoje i u Prištini, Subotici i Beogradu?

A šta je sve obećavala srpska vlast?

Srbija će biti jedinstvena »ili je neće biti«, Jugoslavija se mora sačuvati kao čvrsta federacija, a ko to neće, neka ode, ali sa sobom ne može odvesti Srbe, jer oni nigde neće pristati na ponižavajući status nacionalne manjine (dakle, status kojim se hvališemo kada su u pitanju nacionalne manjine u Srbiji). Niko – govorilo se – ne može sprečiti Srbe da svi žive u jednoj državi ili zajednici srpskih država. Srbija ima sopstveni program privredne reforme koji bi je preporodio da je ne ograničavaju SIV i antisrpska politika Ante Markovića. (U to vreme – setimo se – inflacija je bila svedena na nekoliko procenata, a sindikati su zahtevali cenu rada od 500 maraka.) Zato se raspisuje narodni zajam za preporod Srbije i pokreću novi investicioni ciklusi. Oslobođena eksploatacije severozapadnih republika, Srbija će, tvrdilo se, postati balkanska Švajcarska. Njen uzor je Švedska!

Danas, samo godinu dana kasnije, Jugoslavije više nema, svi Srbi, konačno, ipak neće živeti u jednoj državi. Sve jugoslovenske republike, sem Srbije i Crne Gore, dobijaju međunarodno priznanje, Srbija definitivno ostaje u svojim sadašnjim granicama (nadajmo se zajedno sa Kosovom), protutnjala je prva faza rata i razaranja, posle koje su stotine hiljada Srba ostale u izbeglištvu, a na hiljade ih je poginulo, ranjeno ili osakaćeno i poremećeno. Jedina nada da se užas zaustavi su Evropska zajednica, Organizacija ujedinjenih nacija i plavi šlemovi. Hiper-inflacija je potukla sve svetske rekorde, a preti da obori i rekord Nemačke posle prvog svetskog rata. Životni standard je pao na jednu četvrtinu ranijeg. Nedostižne su čak Bugarska i Turska. Senke fašizma nadnose se nad naše glave.

Srbija je ostala narod bez prijatelja, država bez saveznika i društvo bez budućnosti...

S takvim nacionalnim vođstvom zbilja nema više nikakve neizvesnosti!

Negativna energija nacionalizma najpre je upotrebljena kao oružje borbe da se osvoji vlast, a sada se pretvara u poslednje oružje da se ona održi. Šovinizam je najnezasitiji ljudožder našeg vremena. To zlo nije samo nasleđeno. Ono je ovde ponovo rođeno, ovih godina, pred nama, na žalost, uz pomoć mnogih od nas. Ekstremni nacionalizam je totalitarnija ideja od bilo koje isključive ideologije ili religije. Njegovom pomoći oborili smo još jedan krvavi rekord – krvoproliće u Jugoslaviji je najveće posle drugog svetskog rata u Evropi, »a i šire«.

Vlast u Srbiji ne zaslužuje kritiku zato što nije uspela nego zato što je pogrešno htela. Ciljevi su bili problematični a sredstva su samo proizašla iz pogrešno postavljenih ciljeva.

Haos i krvoproliće u Bosni i Hercegovini bili su skoro neizbežni kada su Srbija, armija i Hrvatska iscrpele mogućnosti da se dalje neposredno sukobljavaju usled zamora ratnog i ljudskog »materijala« i energične, mada okasnele, intervencije Evrope, Amerike i OUN. Pred pretnjom materijalne bede i socijalnih potresa ojačala je potreba za konsolidacijom političke vlasti putem proboja u nove prostore nadmetanja kao novoj nadi da se propast razvojnih programa zabašuri obnovljenim prospektima velike srpske i hrvatske države. Ovoga puta na račun šovinizma takođe već inficirane Bosne i Hercegovine.

Našom zaslugom, pre svega, ali možda i zbog nestrpljenja i nedovoljne upućenosti u sve složenosti bosansko-hercegovačke multietničke scene, Evropska zajednica nije najsrećnije postavila problem Bosne i Hercegovine kada ga je postavila kao problem nacionalnog razgraničenja. Crtane su i prekrajane mape nacionalnih teritorija u nacionalno najizmešanijoj republici u Evropi. A moglo se očekivati da rešenje ovako postavljenog problema neće proći bez sukoba i krvoprolića. Želja za brzim zaključenjem bilo kakvog sporazuma između tri konstitutivna naroda dovela je do natezanja između tri nacionalne stranke koje žele da stvore svoje tri nacionalne partijske države. Na taj način se prihvatilo pravo da svaku etničku skupinu predstavlja samo jedna nacionalna partija iako u Bosni i Hercegovini ima više nacionalnih partija i višenacionalnih partija. Njih niko nije imao da predstavlja. Sve kada bi predložene mape nacionalnog razdvajanja i bile precizno usaglašene, razdvajanje bi dovelo do neviđenih ljudskih, moralnih i porodičnih drama i tragedija. Do masovnih preseljavanja, isterivanja sa posla i fizičkog maltretiranja stotina hiljada građana. »Razdvojimo se da se ne bismo svađali« ne može da bude formula za sredinu u kojoj je skoro svako selo, soliter ili preduzeće – društvo naroda u malom.

Veza ovih rasuđivanja sa drugom Srbijom, temom našeg skupa, samo je naizgled tanka. Nacionalno mešovita Srbija takođe potpada pod merila koje zahteva za Srbe van Srbije. Sve što se zahteva za Srbe van Srbije moraće se priznati i Albancima, Mađarima, Muslimanima i Hrvatima (ako u međuvremenu ne budu proterani, kako je to nedavno neko predložio). A u atmosferi nepoverenja i netrpeljivosti sve što se bude moralo menjati biće previše za srpsku vlast, a premalo za uznemirene »nesrbe«, kojih je u Srbiji, kao što je poznato, znatno više od jedne trećine.

Gubici Srbije zbog raspada Jugoslavije stajaće u punoj srazmeri sa njenim udelom u tom činu. Postaće tako istinita više puta ponavljana sintagma o »tragičnoj sudbini srpskog naroda«, o Srbiji koja »u miru izgubi ono što stekne u ratu«.

Srbija će, najzad, morati da pronađe i prave razloge zašto je to tako.

Da li je mogućna druga Srbija?

Mogućna je zato što ova – ovakva kakva je – više nije mogućna! Možućna je zato što Srbi ne smeju dozvoliti da u istoriji ostanu zabeleženi kao narod koji »nije druge od sebe odbranio«. Možućna je zato što narod koji tako skupo plati cenu svojih iluzija nema više drugog izbora nego da se okrene sebi, razumevanju sa susedima i velikom svetu.

U međuvremenu moraćemo priznati da smo zapušteno i neodgovorno društvo, da smo zanemarili skromne priloge koje smo mogli dati napretku umesto megalomanskih projekata koje smo podizali na pesku. Da smo izgubili istorijski korak, zamenjujući

budućnost za prošlost... Moraćemo osloboditi prostor mladosti i pameti i prilježno učiti od onih koji više znaju i bolje umeju. Moraćemo se osloboditi olako izabranih vođa i lažnih spasitelja, onemogućiti nasilničke paravojske i malograđanske parakulture.

S tom Drugom Srbijom imala bi šansu i neka nova, oplemenjena Jugoslavija, ma kako joj tada bilo ime.

Sima M. Ćirković
SRBIJA OD ZABLUDA I OBMANA

Drugu Srbiju ne zamišljam kao alternativu ovoj sadašnjoj, u kojoj smo se našli zaglibljeni, s kojom voljno ili nevoljno delimo sudbinu. Nije ona za mene ni plemenita utopija, Srbija koje nema, a koju bi trebalo kao ideal skicirati. Ne zamišljam je ni kao buduću, onu koja će neminovno doći, ali neće biti *druga*, već ko zna koja po redu, Srbija jedne epohe, različita i od prethodnih i od potonjih.

Dužan sam, naravno, da predočim da nije nimalo lako doći do temeljnih kulturnih opredeljenja koja bi mogla da pretenduju na to da je u njima oličena Srbija. Setimo se samo kako je teško doći do autentičnih opštih htenja i iskaza o interesima u politici, gde je sve mnogo jednostavnije i podložnije formalizaciji. Ne dajmo se zavarati lakoćom i samouverenošću onih koji su sebi prigrabili pravo da govore u ime Srbije i da službeno tumače njene interese. Teškoće nisu samo u početničkoj neukosti, neupućenosti u demokratska pravila igre, niti samo u uslovljenim refleksima koje u totalitarizmima stiču i upravljajući i oni kojima se upravlja, teškoće su objektivne, imaju ih i tamo gde su duge demokratske tradicije i gde nije bilo nijednog dana lične ili partijske diktature.

Problemi su u tome što treba naći zajedničke, sintetizovane izraze potreba i htenja beskraino razuđenog mnoštva, rasturenog u prostoru, lociranog na raznim visinama društvene lestvice, nejednako opremljenog za život, okretanog raznovrsnim ukusima i željama. A ako se do toga i dođe, iskrsava drugi krug problema: kako uskladiti delove i celinu, trenutno i dugoročno, opšte i lokalno. Kako nema teorije niti nečega što bi bilo gramatika demokratske komunikacije, demokratija se mora živeti, ostvarivati svakoga dana u hiljadama malih i velikih izbora i odluka. Sigurno je samo da će se do sinteze pre doći ako se to mnoštvo razlika artikuliše, javno iskaže, suoči u racionalnim raspravama, nego ako se poveže u snopove opštih parola koje će, umesto stvarnih razlika, postati predmet sporenja.

Sve to važi i u sferi kulture, samo su problemi složeniji i zapleteniji pa ih u ovom kratkom osvrtu ne mogu prikazati. Skrećem pažnju na neke dileme i izbore koji mogu uticati na kulturni lik druge Srbije. Mislím da bi se »primatu političkog«, nasleđenom iz ranijih epoha, morao suprotstaviti »primat civilizacijskog«, kojim bi se naglasile vrednosti svega onoga što je stvoreno i primljeno, implementirano i adaptirano na raznim nivoima sve složenije civilizacije. To bi značilo pomeranje težišta prema onome što je temeljno i trajno važno za opstanak i napredak naroda i relativizovanje političkih sukoba i trvenja koji iscrpljuju snage, a ništa trajno ne obezbeđuju, ništa trajno ne stvaraju, a u ekstremnom slučaju donose ogromna razaranja...

Kulturna i druga Srbija ne bi smela da naivno i prećutno prihvata da je za ceo narod važno ono što je važno za deo političara, morala bi da nametne svoju, znatno drukčiju hijerarhiju vrednosti.

Drugi problem tiče se traženja ravnoteže između univerzalnog i nacionalnog, između tradicionalnog i modernog. Kada bih podrazumevao da je treba tražiti negde na sredokraći, da treba uzeti malo jednog malo drugog, ne bih o tome ni govorio. Mislim, naprotiv, da se ne može ostati na opštim opredeljenjima, već da za pojedine sfere života i stvaranja treba tražiti onu najpovoljniju tačku gde se dve krive seku, kao na dijagramima ekonomista. Bliži pogled na ovaj kompleks može otkriti i nešto neočekivano. Modernizam i univerzalnost su daleko potrebniji istoriografiji i etnologiji nego egzaktnim naukama i tehnicima, gde je to već decenijama preduslov da se opstane. Ili, uzmimo popularne masovne predstave. Naši ljudi su u proseku neuporedivo obavešteniji i moderniji kad je reč o zdravlju i dugovečnosti, prate čak modne hitove, nego kad je reč o ljudskim pravima, slobodama, harmoničnim odnosima među etničkim zajednicama, gde su opšte ideje, predrasude i sujeverice na nivou ranog XIX veka. Druga Srbija bi, umesto deklarisanja za modernizam ili tradicionalnost, morala da navede na analiziranje ovih koncepata i analiziranje oblasti između kojih se bira i za koje se opredeljuje.

Treći kompleks u kome bi druga Srbija morala da pokaže svoj lik nasuprot maski koju su joj stavili oni koji pretenduju da budu njeni jedini pravi zastupnici odnosi se na realno viđenje sebe, sveta oko sebe, svoga mesta i odnosa prema drugima. Domaćinska trezvenost i objektivnost svojstvene narodnoj mudrosti ustupile su, pod uticajem propagande, mesto ogledalu koje ulepšava, uveličava, uzdiže do anđeoskih visina. Narcisoidnost je neugodna mana kod pojedinca, a nepodnošljiva je kod kolektiva gde u sagledavanju i odmeravanju učestvuju i najbolji umovi i najsigurniji ukusi...

Izdvojiću samo one posledice netačnog i nerealnog viđenja sebe koje su praktične, koje neizbežno izazivaju reakcije drugih i vode sukobima, sporovima, netoleranciji, trvenjima. Najvažnija je, svakako, sklonost da se upotrebljavaju različita merila za sebe i za druge, da se za sebe traži ono što se drugima ni po koju cenu ne daje, da se svojim prava traži ono zbog čega se drugi strogo osuđuju. Neobično je i teško razumljivo to što ljudi trezveni i racionalni u svojim pozivima, uspešni u rešavanju svojih ličnih stvari, prihvataju zaslepljenost i neobjektivnost kao nešto prirodno kad je reč o nacijama. Isto je tako teško razumljivo to čime se rukovode oni koji pristrasnost podržavaju kao načelo, koji je stvaraju i umnožavaju, koji veruju da to može proći, da neće biti prepoznato i osuđeno.

U ovaj kompleks spada i prepoznavanje vlastitih stvarnih, dugoročnih interesa, što je teško moguće u iluzornom svetu satkanom od zabluda i samoobmana.

Miladin Životić

PROIZVOĐAČI NACIONALNIH MRŽNJI

Polu stoleća živimo u društvu bezakonja, bespravlja građana, zloupotrebe vlasti, blokade slobode stvaralaštva, kontrole javnog mnjenja, pod vlašću koja nas drži u stanju nepunoletstva, koja je kolonizirala naš duhovni život, monopolisala materijalna društvena dobra, policijskim i partijskim aparatom onemogućavala organizaciju alternativnih i pozicionih političkih partija, uspostavila represiju nad onim sferama života u kojima se formiraju društvene vrednosti, nad onim sferama morala, običaja, religije i politike koje obezbeđuju slobodu i humanu sadržinu društvenog i ličnog života.

Umesto vladavine prava i pravne države, imamo društvo permanentnog građanskog rata. Politička birokratija na vlasti održava trajno vanredno stanje, nasiljem održava totalnu kontrolu društvenog života. To vanredno stanje bezakonja i samovolje bilo je i ostalo način upravljanja društvom u kojem autoritet vlasti nije morao biti zasnovan ni na kakvim normama prava i morala. Takvoj apsolutnoj vlasti nije bilo potrebno da bude u pravu. Svi zakoni u ovom društvu bili su i ostali samo formom legaliteta maskirana samovolja i samovlašće političkih moćnika, formom iza koje se skriva arkanovska praksa odlučivanja, čiji je cilj uspostavljanje totalne kontrole nad državom. Vladajuća partija je uspostavila politički sistem koji je imitirao pravni poredak građanskog društva da bi brutalno ukinula gotovo sva građanska prava – pravo na opoziciju, političko i kulturno delanje. Sprovođenje svojih odluka i očuvanje mnopola svoje moći i interesa vladajuća partija je obezbeđivala kadrovskom nomenklaturom – odbirom odanih i poslušnih izvršilaca njene volje. Osnovni zadatak ovih podobnih i proverenih kadrova bio je i ostao da onemoguće sve što je drugačije od vladajuće ideologije i vladajućih pravila ponašanja u uspostavljenom sistemu monopolne vlasti, da zatru svaku kritičku svest koja se tokom pola stoleća javlja, posebno u novim generacijama.

Za pola veka ovakve vladavine, duhovno su upropašćene mnogobrojne generacije koje su sprečene da duhovno, civilizacijski i kulturno razvijaju naše društvo. Pola stoleća u javnom životu vlada licemerje političke birokratije zasnovano na programima i projektima izgradnje slobodnog društva socijalne pravde, koji, kao lažna legitimacija, treba da prikriju njeno samovlašće. Ideologija vladajuće birokratije ostavila je iza sebe materijalnu i duhovnu pustoš, prekinula je vezu sa demokratskom tradicijom i onemogućila slobodno traganje za novim oblicima i sadržinom života. Obezličila je sve oblike duhovnog života i nametnula praksu arbitraže koju je u naš život uneo hipertrofirani normativizam da bi se onemogućio svaki slobodni razvoj materijalne i duhovne kulture. Van njene kontrole nisu mogle da se razvijaju one društvene vrednosti koje bi bile izraz sposobnosti slobodnih građana za kulturni napredak i materijalni razvoj. Upropašćena je i izgubljena najdragocenija duhovna energija niza generacija. Politička birokratija je sebe predstavljala kao jedinog mogućnog nosioca razvoja društva, jedinog subjekta koji može da određuje ciljeve i sredstva ostvarenja slobodne ljudske zajednice, a svojom ideologijom stvorila je svet manihejski podeljen na ispravno i nespravno, dozvoljeno i nedozvoljeno, u kojem je sve što je drugačije od vladajuće ideologije proglašavano za neprijateljsko. Neprestanom proizvodnjom neprijatelja i borbom protiv unutrašnjih protivnika ona je nalazila razloge za svoj monopol.

Pobune protiv ovakve vlasti naterale su političku birokratiju da menja svoju legitimaciju. Početkom sedamdesetih godina vladajuća birokratija je započela proizvodnju nove ideologije – nacionalizma, uz jačanje represije prema svim težnjama ka demokratskim reformama usmerenim na stvaranje građanskog pravnog društva. Umesto demokratskog pluralizma u političkom i kulturnom životu, nametnula nam je »novu revoluciju«, zasnovanu na jačanju nacionalnih podela. Kad su se sve mogućnosti legitimisanja samovlašća pozivanjem na interese proizvođača materijalnih vrednosti društva istrošile, vladajuća politička birokratija je počela sebe da predstavlja kao zaštitnika interesa svoje nacije. Uvode se novi kriteriji za kadrovsku politiku, počinje favorizovanje novih ideologa »nacionalne emancipacije« – proizvođača političkih mitova o nacionalnom samoosvešćivanju kao pravnom putu u socijalizam. Počeo je proces

uvođenja retrogradnih, na nacionalnoj romantici zasnovanih programa, isticanja samobitnosti naciona kao osnove oslobađanja od svih nasleđenih istorijskih nepravdi.

Politička birokratija je sada svoju legitimnost stical kao arbitar u sukobima među nacijama, sukobima koje je sama izazivala i podsticala. Time je sve do naših dana sprečen proces demokratskih reformi društva, onemogućen razvoj demokratske svesti i kulturnog delovanja svih onih oblika društvene prakse u kojima se preko borbe za građanska prava i pravnu državu omogućava i razvoj nacionalnih kultura.

Sistematsko potiskivanje težnji za demokratizacijom jačanjem nacionalnih netrpeljivosti, mržnje i resantimana koje nas je preko građanskog rata dovelo u krvavi ćorsokak delo je svih sada vladajućih političkih oligarhija i od njih favorizovane nacionalne inteligencije. Jedinstvo nacionalne birokratije i ove inteligencije do neslućenih razmera je uvećalo represivnu manipulaciju nad građanima, koja je imala za cilj da spreči razvitak države građanskih prava i sloboda.

Nova nacionalistička ideologija je dovela do građanskog rata u kojem su se raspali svi oblici političkog, ekonomskog i kulturnog zajedništva stvarani na prostorima sada već bivše Jugoslavije. Nacionalistička ideologija je trebalo pre svega da spreči radikalnu kritiku boljševičke teorije i prakse, proces demokratske transformacije jendopartijskih država u građansko-pravnu državu i sačuva monopol vlasti kao trajni cilj sada vladajućih centara političke moći.

Vladajuće političke oligarhije nacionalističkim ideologijama podstiču sukobe među narodima i jačaju nacionalne podele da bi trajno institucionalizovale svoju vlast zasnovanu na nacionalnim separatizmima. Pojava novih totalitarnih nacionalnih država na prostoru bivše Jugoslavije suspendovala je sva građanska prava. Te nove nacionalne totalitarne države sistematski promovišu nacional-šovinističke fašoidne političke grupe koje u naš društveni život unose teror i šire anomiju i bezakonje.

Ove nove, na nacionalnim ideologijama stvorene totalitarne vlasti prete da blokiraju svaku mogućnost autonomnog razvijanja svih onih sfera društvenog života – nauke, morala, religije, umetnosti, običaja, politike, čijim se slobodnim razvojem mogu formirati neprinudno važeće i demokratski priznate društvene vrednosti kojima se mogu racionalno regulisati svi oblici društvenih odnosa. Nacionalne ideologije su zaustavile razvoj građanske svesti, svesti o građanskim pravima i na njoj zasnovane mogućnosti pojavljivanja novih institucija građanskoga društva.

Samo demokratska pravna država i razvijena građanska svest obezbeđuju mogućnost svakog pojedinca da ostvari pravo na svoj nacionalni identitet. Nasiljem sprovedena nacionalna identifikacija i na njoj formirano pravo vladavine nacionalnih oligarhija, širenje mržnje prema drugim nacijama ugrožavaju razvoj demokratske sadržine svake nacionalne kulture koja komunicira sa svetom.

Nacional-šovinistička ideologija i politička praksa ukidaju sve oblike slobode pa i pravu nacionalnu slobodu i uvode nas u društvo nasilja i istorijski prevaziđenih nacionalnih sukoba kao oblika rešavanja društvenih problema. Postajući »nacionalnom avangardom«, vladajuća birokratija sa svojom nacionalističkom inteligencijom stvorila je do sada neslućene oblike tiranije. Postojeći institucionalni oblici tumačenja prošlosti izložili su nas nasilju novih eksperata za proizvodnju »nacionalne (novokomponovane) samosvesti«. Izgradnja nacionalnog identiteta i razvitak osećanja pripadnosti vlastitom narodu oduzeti su nam kao lično pravo i nametnuti kao test za nove oblike političke podobnosti. Intimno nacionalno opredeljenje je pretvoreno u obavezu prihvatanja

postojećih nacionalističkih separatizama. Vlast terora je time neslućeno uvećana, a proizvodnja nacionalnih obmana usmerena na ukidanje svakog prava na privatnost. Sadašnja proizvodnja nacionalnih mitova ima za cilj da nas drži u okovima i da naše osećanje socijalnih nepravdi i društvenih nesloboda usmerava na druge ugrožene narode, a ne na prava izvorišta tih nepravdi i nesloboda. Samovlašće zasnovano na proizvodnji i podgrevanju nacionalnih mitova najizrazitiji je oblik krize totalitarnog društva, krize koja jača poznate oblike političke diktature – plebiscitarni cezarizam, kult vođe, decizionističku praksu vladanja, meritokratsku promociju novih ratnih »heroja«, čije su aktivnosti usmerene pre svega na gušenje svih oblika ispoljavanja građanske neposlušnosti postojećim političkim režimima, svih oblika traganja za novim alterantivnim demokratskim formama i sadržinama društvenog života. Sadašnje naciokratske vlasti se bez ikakvog moralnog opravdanja održavaju samo zahvaljujući proizvodnji novih nacionalnih obmana koje su nas dovele do uzajamnog uništavanja u nastalom građanskom ratu.

Politički i ideološki tvorci ovih samoubilačkih mitova kao svoje glavne protivnike proglasili su sve one koji su se borili protiv ratnog uništavanja i širenja nacionalne mržnje. Nacionalistički mitovi su usmereni pre svega protiv stvaranja opozicionih demokratskih stranaka i grupa čijim delovanjem bi se stvorila mogućnost nastanka pravne države i racionalno funkcionisanje svih institucija zakonodavne, sudske i izvršne vlasti. Tek preko ovih institucija nacionalističke ideologije bi mogle da budu ukinute i prevaziđene razvojem demokratske građanske svesti kojom se stiče sposobnost razumevanja stvarnosti i sposobnost otpora neodgovornoj i nekontrolisanoj vlasti. Politička praksa sadašnjih nacionalnih država počiva na volji i odlukama vođa i monopolnih političkih grupa, a ne na zakonima pravne države koja je stvorena slobodnim izborima. U sadašnjim nacionalnim državama ojačana je kriza legaliteta, moraliteta i legitimiteta. Danas su još uvek nelegalne sve institucije države jer su nastale zahvaljujući izborima zasnovanim na zakonima koje je skrojila samovolja vladajućih političkih oligarhija. Nastala na osnovu rezultata takvih izbora, zakonodavna parlamentarna vlast stvorila je nove oblike iracionalnih načina regulisanja društvenih odnosa, čiji je cilj jačanje uzurpacije političke moći vladajućih oligarhija.

Nacionalne, verske, rasne i druge razlike postale su bitni faktori u regulisanju društvenih odnosa, čime su umnoženi i osnaženi oblici građanske nejednakosti. Nacionalistička politika postojećih centara političke moći stvorila je nove oblike državne potčinjenosti sudske vlasti izvršnoj vlasti, nove oblike državne kontrole obrazovanja, nove kriterijume cenzurisanja, kontrolisanja sredstava masovnog obaveštavanja da bi nacionalne sukobe koje je sama izazivala mogla da usmerava i održava. Osnovni cilj svih ovih oblika kontrole nad društvom jeste »nacionalna homogenizacija« na kojoj treba da se legitimira postojeća vlast. Ovakav oblik legitimacije ima kao svoje posledice uništavanje gradova i sela, uništavanje kulturne baštine, fizičko i duhovno osakaćivanje ljudi, ogromnu masu beskućnika, siročadi i invalida, sve veću izolaciju od sveta, gubitak suvereniteta, militarizaciju društva, socijalnu bedu, beznađe i strah.

Odgovornost za ove posledice moraju da snose svi proizvođači nacionalnih mržnji. Borba protiv ovih anticivilizacijskih posledica građanskog rata nameće obavezu da se otkriju i demistifikuju svi proizvođači ideologija nacionalnih mržnji i nacionalnih podela.

Branka Mihajlović

OBESČAŠĆENA PROFESIJA

Ogromna je naša odgovornost, jer sve što se dešava dešava se i zahvaljujući televiziji. Novinarska profesija obeščašćena je u ovim vremenima više nego ikad. Mi nismo samo svedoci užasa, mi smo njegovi direktni učesnici, ali i izazivači. Sva pravila novinarstva – istinitost, blagovremenost... – podređena su neprikrivenoj propagandi koja se trenutno naziva patriotizmom.

U ime patriotizma može se onda lagati, mogu novinari oblačiti uniforme i govoriti »napreduju naši«, može se prikriti vest koja je obišla svet. Jedna moja koleginica počela je izveštaj iz Kupresa rečima: »Posle 50 godina oslobođen je Kupres.« U ime tog patriotizma, kažu novoproduzveni urednici, može se činiti sve. Stotine hiljada ljudi na demonstracijama mogu biti svedene na nekoliko hiljada demonstancata i slučajnih prolaznika, štrjak koji se nastavlja može biti proglašen okončanim, svi porazi mogu biti pobeđe, mrtvi se po nacionalnoj pripadnosti mogu deliti na podobne i nepodobne, agresori mogu biti oni koji se brane, rakete mogu pogadati samo jedan narod...

Pristanak na potpunu zloupotrebu profesije naziva se patriotizmom. Onog dana kada je KEBS objavio ultimatum Srbiji – bio je to događaj dana za ceo svet, samo ne za nas kojih se to tiče – trebalo je da se sakrije od građana Srbije šta ih očekuje. Urednici su tu nepatriotsku informaciju čušnuli u 57. minutu glavnog televizijskog dnevnika kada je većina gledalaca, misleći da je najvažnije vesti čula, prešla na drugi kanal da gleda atraktivnu utakmicu. Naravno, to mogu činiti ljudi kojima nije stalo do profesije. Iz takve igre u radio-televiziji ispali su novinari u kojima je ostalo makar zrno profesionalnog dostojanstva, ali i ljudi drugih struka. Inače, u ovoj strogo kontrolisanoj kući neposlušnost je doskoro bila nezamisliva. I svakim danom van igre ostaje sve veći broj ljudi; oni jesu uplašeni za svoju egzistenciju, jesu uplašeni za svoju decu, jesu uplašeni, u poslednjem vremenu, čak i za svoj život, ali taj strah je nadjačan osećanjem stida i odgovornosti. Pionirsku ulogu u svemu tome odigrao je Nezavisni sindikat, osnovan još pre dve godine.

Među pobunjenim ili neposlušnim novinarima nalaze se ljudi najrazličitijih političkih pogleda. To je bilo najvidljivije za vreme štrajka na Drugom programu radija. Sami su se predstavili: na primer, različito misle o ratu koji potresa bivšu Jugoslaviju, prvi put sam čula da je jedan novinar, bez zazora, javno rekao da je član SPS-a... I sve to, pokazalo se, nije važno kad su u pitanju visoki profesionalci koji novinarstvo neće podrediti trenutnoj partijskoj pripadnosti.

Radio-televizija Srbije je proglašena javnim preduzećem, prisvojila ju je država, bolje reći, republička vlada, poput mnogih preduzeća, a novinare je pretvorila u državne činovnike koji treba da postupaju po naređenju. Prisvojila je sva tri kanala koji pokrivaju Srbiju i formiraju javno mnjenje, dok nezavisni mediji poput NTV »Studio B« i »B92«, koji imaju veoma skroman dohod, daju samo privid da gledaoci imaju mogućnost izbora. A zapravo gledalište u Srbiji nikada nije imalo manje izbora. U pola osam ni na jednom kanalu nema nijedne informativne emisije izuzev beogradskog dnevnika. Kada je NTV »Studio B« pokušao da premosti tu blokadu povremenim uključivanjem sarajevskog dnevnika, interni signal je nestao.

Sasvim je razumljivo to što je ratnim operacijama prethodilo zauzimanje predajnika i preuzimanje nacionalnih TV-programa.

Kada smo nedavno čuli imena novih rukovodilaca, bilo nam je jasno, jer takvih iskustava imamo dovoljno u poslednjih godinu dana, da nas čeka još žešće ranto vreme. Pre svakog odlučujućeg poteza u tom smislu dolazila je u RTV nova kadrovska garnitura. Ova sada je najrigidnija, što dovoljno govori o namerama vlasti.

Petominutni aplauz nekoliko stotina zaposlenih kada je u Domu omladine pre dvadesetak dana najavljen štrajk u Radio-televiziji pobudio je nadu da se nešto može učiniti. Rukovodstvo se služi svim sredstvima zastrašivanja: otkazi u fiokama: rešenja o premeštajima u kadrovske odeljenja; pokušaj da se silom izbací nepodobna sekretarica; prisiljavanje inženjera i tehničara da potpišu iskaz o lojalnosti a protiv štrajka; zabrana razgovora u daktilobirou: proturanje monstruoze vesti da je sin našeg kolege uhapšen, maltretiran u miliciji, i da se potom ubio; javno izricanje presuda novinarima i poziv na linč kroz usta jednog poslanika čije ime neću, zbog bojkota, da pomenem, ili pak kroz usta bivšeg glavnog i odgovornog urednika; prebrojavanje novinara po nacionalnoj ili izmišljenoj partijskoj pripadnosti... Spremljeni su i uređaji za emitovanje programa sa tajnih mesta, trake i kasete sa emisijama sklonjene su u Novi Sad.

Sve su učinili da obuzdaju nezadovoljstvo ljudi, čak su našli i pare da udvostruče plate. Ubrzano spremaju kolektivne ugovore, udvaraju se tehničari obećavajući joj sve što neće učiniti.

Ljudi se lome, iako retko ko više naseda na priču o patriotizmu, kako ga oni shvataju, »sada kad je ceo svet protiv Srbije«.

Ne znam kako će se sve ovo završiti. Ljudi od ugleda uglavnom ćute. Druge Srbije nema bez drugačije televizije.

Jedna moja prijateljica, koja, poput mnogih, mora da ode iz ove zemlje, kaže da je to odlučila jedne noći kada je videla da svi mirno spavaju i da je u te kasne sate samo njen prozor, ko zna već koju noć, osvetljen. I tako, sa koferima u ruci, resignirano je rekla: »I kada počne pucati u Beogradu, ljudi će okrenuti glavu i odmahnuti – to je u ulici Lole Ribara, tamo je rat, u mojoj je mir. Ugasiće svetlo i leći«.

A TV će brojati mrtve izdajnike srpskog naroda dokazujući da je onaj, kome neću ime da pomenem, bio u pravu kada je na vreme hteo makar da ih protera u stočnim vagonima.

Slobodan Blagoević
EPIKA I VREME
(Pojmovne nepogode)

Teorija relativnosti označila je kraj (Aristotelove i Njutnove) ideje o apsolutnom vremenu. »Temeljni postulat teorije relativnosti bio je u istovjetnosti prirodnih zakona za sve osmatračke u slobodnom kretanju, bez obzira na njihovu brzinu«, piše Stiven Hoking (*A Brief History of Time*). Ova veoma jednostavna Ajnštajnova zamisao urodila je izuzetnim konsekvencama. Jedan od njih je istovjetnost mase i energije u čuvenoj njegovoj jednadžbi $E=mc^2$.

Ovo izjednačenje energije i mase koja se uvećava pri svjetlosnoj brzini počelo je već da utiče na istorijske procese ali, izgleda, ne tangira suviše balkansko političko

vrijeme, politikantsku južnoslovensku koncepciju vremenosti. To vrijeme ovdašnje politike, zaglibljene u starovremensku sliku istorije, još se predstavlja (ne ni aristotelovski, već animistički) kao apsolutno vrijeme. Današnje ubrzanje istorije (»Kraj istorije«, ako je vjerovati Fukujami) govori nam, pak, o tome da su i politika i istorija neminovno došle pod udar davno usvojene slike svijeta teorije relativiteta, koja je izazvala unutarnje, revolucionarne posljedice u psiho-duhovnom razvoju čovječanstva. Svjetska politika se, nakon što je svijet izbjegao da ga progutaju crne rupe Hitlerova fašizma i Staljinova komunizma, danas približava ajnštajnovskom shvatanju prostora/vremena i talasočesticama kvantne fizike, u jednom širem obimu.

Gdje smo u svemu tome mi? Nigdje! I dalje smo u ništavilu toga »mi«, koje nikako da se rasloji iz svog »narodnog« apsolutnog postojanja u relativitete individualnosti. Ono što se kod nas kao *ja*, iz jednog teokratskog, ili prauterinskog obitavanja po Višoj Sili ideologizirane religije, ili magije, izdvojilo i razvilo – u rasponu od dekartovskog *cogita* do hajdegerijanske egzistencijalne brige (*Sorge*) – to je ostrakirano, odbačeno.

Vladavina zbijenog narodnog tijela (MI) otjerala je odavde sve Tesle i Pupine, sve Tauske i Ružičke, pa čak sklonila s vidika i svoje (svečovječanske i svejužnoslavske) sintetičare – *jer su dosegli metodu i objektivnost mjerila* – Dimitrija Mitrinovića i Vladimira Dvornikovića. Ekstatičnost vremena i sintetsko svejedinstvo Dimitrija Mitrinovića moglo je samo za površnog promatrača biti blisko našem (misli se na ono što ideologijski, narodnjački, uvijek vlada kao »naše«) poimanju apsolutnog vremena (časovniku »carstva nebeskog«). Njegova raščlanjena mističko-filozofsko-egzistencijalna praksa fiksirala je tačno (metodski razrađeno) životni odnos subjekta (između tijela i duše, uma i duha) kao fizičko epikurejstvo, psihički stoicizam, intelektualni skepticizam i duhovnu afirmaciju. Vladimir Dvorniković je, pak, makar i kao (rafinirani) organicist i psiholog, uveo jednu decidnu (i »klasicističku« i modernu) minutažu, analitički i metodološki izvanredno preciznu štopericu. Njegov napor sinteze progovara u formi protiv koje se cijelo ovdašnje arhaisko biće, sa stalno novim »događanjima naroda«, bori. Telefonijade Pupinove, psihoanalitika Tauskova, kemija Ružičkina i, na koncu, interplanetarnost Teslinih prosvjetljujućih metoda i rezultata – sve je to remetilo muk, statiku, stajsko mirovanje svenarodnog tijela koje je uvijek imalo dovoljno snage da od sebe odsječe svaku individualnu »izraslinu«, svako svjetlosno razređivanje svoje tamne mase koja počiva *van vremena*, i da sebi, kroz vlastito »revolucionarno događanje« – a što je samo gibanje i meškoljenje navještajem svježje vode uznemirenog mulja – nametne jednog vođu, zastupnika zajedničkog, nevremenog principa života u masi, u zbijenoj grudvi vječne neslobode.

Vrijeme – kao povijest, kao ekstaza ili hronologija, kao horizont samoga bitka, kao mogućnost egzistencije uopće – u našem »osjećanju kolektiviteta« samo je neman koja nas nepotrebno i zlorado izvodi u procese svijeta što ih naše »mi« ne shvata, niti hoće da shvati, kojih se plaši, s kojima se bori i pred kojima uvijek sektaški krahira (»preplaćujući« jednu istinu).

Jedan paradigmatični pisac tog našega množinskog oblika postojanja izražava svu zbrku toga »mi« koje nikako ne uspijeva da se individualizira i preuzme odgovornost određenog subjekta. »Od spoljnih nepogoda ljudskog života najužasnija je nepogoda – Vreme. U radosti ima brzinu svetlosti, u patnji staje. Malo ga imamo za razumevanje

sveta u kome smo bez krivice, a osuđeni da ga s mukom shvatimo, svaku istinu preplatimo, najbitnije ne saznamo«. Tako govori Dobrica Ćosić, *Vernik*.

Prva rečenica ovog pokušaja filozofiranja otkiva jedno posve nepromišljeno, naivno naturalističko poimanje fenomena (ljudskog) života. Vrijeme, koje je ontička srž samoga života i ontološka srž njegove povijesnosti, za našeg je pisca nepogoda. Ono bez čega ne bi ni bilo života, postojećeg u svijetu, pisac naziva nepogodom. Pa mu nije bilo ni to dosta, već govori o spoljnoj (ne unutarnje imanentnoj) nepogodi. Svoju negativnu komparaciju on razvija do samoga kraja i veli da je to najužasnija od svih spoljnih nepogoda. Dakle, sam je život (kao безусловna vremenost!) jedna užasna, najužasnija, spoljna nepogoda. Pisac ne raščlanjuje kakav bi to život bez vremena bio, kakvo Ništa od života.

Ne uviđajući pogubne misaone posljedice svoje olako obećane tvrdnje, pisac se baca u spasonosni zagrljaj *osjećanja* te užasne spoljne nepogode po kojoj, eto, kako proizlazi, i samo biće jeste. Ako već nije misaono mogao pojmiti da je sve ljudsko u svijetu vreme, pisac je to uspio oslonjen na osjećanja. Tek reduciran na radost ili patnju, ljudski život u piščevoj interpretaciji, ako ne pojmovno a ono osećajno, uspijeva da uspostavi odnos prema sebi kao vremenskoj nepogodi. Nepogoda u prvom slučaju (radost) »ima brzinu svetlosti«, a u drugom (patnja) »staje«. U oba slučaja, dakle, bliži se graničnim predjelima nesamjerljivosti.

Ako bi vrijeme kao spoljna nepogoda u odnosu na naš život, neka zla priloška oznaka tog života, štaviše – neka penetrirajuća sila, uspjelo da se zgusne u osjećanju radosti, ono bi imalo brzinu svjetlosti i naša bi psihološka masa osjećanja postala beskrajna. Ista je stvar s patnjom – beskrajnost i nemjerljivost odlike su njenoga vremena u »stajanju«. U fizici, s obzirom na jednakost mase i energije ($E=mc^2$) u objektu koji se bliži brzini svjetlosti, masa postaje beskrajna, a tako se potrebuje i beskrajna količina energije. To je nemoguće, pa su objekti ograničeni na brzine niže od brzine svjetlosti. No, osjećanja nisu. Radost može da ima utisak da se vrijeme kreće brzinom svjetlosti, a patnja da vrijeme »staje«, što izlazi na isto, i što se vremena i što se radosti i patnje tiče. U oba slučaja koja je pisac odabrao da odmjeri najužasniju spoljnu nepogodu našeg života – vrijeme, to vrijeme kao sam naš život pretvara se u objekt dva krajnja slučaja osjećanja, i to ne zadobija jasno diferencirano svojstvo predikativnosti.

Subjektu je, i kad misli i kad osjeća, sve dato kao neizmjerljiva Sudbina jedne užasne spoljne nepogode. Sazrijevanje vremena u istoriji života jednoga subjekta ne postoji. Do subjektivne analitičke raščlambe, do kartezijanske meditacije još se nije došlo. Štaviše, moguće razumijevanje svijeta koje je, je li, individualno: a) nema dovoljno vremena da shvati svijet, b) u kome smo bez krivice, c) osuđeni da ga s mukom shvatimo, d) svaku istinu preplatimo, e) najbitnije ne saznamo. Umjesto da se koncentrira na moć rasuđivanja, ovdje nam je odigrano jedno kolo, jedan splet alibija.

Ovaj fatalizam našeg pisca (v. terminologiju: *nedostatak, krivica, osuđenost, muka, trajnost, nemoć*), jednako kao i fatalizam »naroda« kojem je on »otac« ili bar onaj što je ovdje u ulozi njegova velikana, ne može da se pokrene i istorijski razbistri (civilizacijski se osvijesti) zato što je svoju sliku svijeta izveo samo iz osjećanja, koja »preplaćuju svaku istinu«, jer nema razuma da odredi tačnu cijenu. I samo zato što nije u razvijenom (individualnom!) misaonom procesu, već u osjećanju kolektiviteta (u sudbinskim podrazumijevanjima), našem se piscu može učiniti da »nema dovoljno vremena« da se shvati svijet, da je svako shvatanje muka (makar bi mu mislilac rekao da

je to najveća radost) i da, napokon, ono »najbitnije« ne saznajemo. Jer, ako pisac izriče tvrdnju da »ono najbitnije ne saznamo«, on onda ovim logičkim iskazom saznanje »najbitnijeg« prenosi u domen jedne alogičke slutnje. I ja, kao čitalac tog uglednog pisca, ne bih imao ništa protiv da me on sada uvede u »četvrtu dimenziju« (Uspenski) mišljenja kao kakav mistik koji alogički, po nekoj obuhvatnijoj logici ekstatičnosti vremena i bitka, prodire i prosvjetljujući se (možda čak i »trećim okom« Lobsanga Rampe) spoznaje ono »najbitnije«, što razumu nije dato da spozna. Ali ne, pisac me odvodi u svijet političkih, ovozemaljskih sukoba, sektaških borbi i spletki, po udbovskim kancelarijama i kosovskim ispitivaonicama, u jednu feljtonističku »avanturu« gdje pitanje Vremena, konačno, postaje pitanje: »Koliko je sati u Moskvi?« Iz ovog (skojevskog) ugla gledajući, postaje jasno da se ono »najbitnije« (šta je to bitnije od bitnog?) od našeg uma ne skriva po Heraklitovoj pretpostavci (»Priroda voli da se skriva«), već da se skriva po nekoj opštoj teoriji zavjere i konspiracije, možda u nekim tajnim arhivama. *Tajna arhiva* je dinamičko jezgro, pokretač radnje, *perpetuum mobile* svakog ovakvog pripovijedanja (Verničkog, Grešničkog i Otpadničkog) koje traga za »istorijskim«; jer ovdje nema ni nagoveštaja neke filozofije istorije (kao kod velikih pisaca istorijskog romana), za partijskim istinama u fundamentalno-sektaškim sporovima. A kada u svemu ovome jedan drugi uglednik najavljen kao filozof (Svetozar Stojanović) vidi veliku svjetsku literaturu (i to baš u primjeru analiziranih vremensko-pojmovnih nepogoda), onda postaje jasno da, kao što su naši »veliki pisci« istorijskog romana, uglavnom, čast izuzecima, publicisti i feljtonisti (s povremenim estetskim »uljepšavanjima«), tako su i naši »filozofi politike« uglavnom novinski sociolozi. A kada smo na tom nivou, onda odista i nije važno precizirati obim pojmova, već ih se može koristiti prema trenutnim osjećanjima (obično povrijeđenim, jer to je najčešći izvor ovdašnjih pisanija), ili prema potrebama političkog trenutka.

Naslov *Epika i vreme* odabrali smo kao mogućnu našu (možda baš u interpretaciji Sv. Stojanovića) filozofsku repliku Hajdegerovom sastavu *Sein und zeit*.

3. krug – 25. april 1992

Bogdan Bogdanović
RITUALNO UBIJANJE GRADOVA

Razmišljam o jednoj od mnogobrojnih abnormalnosti današnjeg građanskog rata. Nije mi jasna ta vojna doktrina koja nalaže kao jedan od prvih ciljeva, možda i kao prvi – rušenje gradova. Civilizovani svet će, ranije ili kasnije, s ravnodušnošću slegnuti ramenima na naša međusobna klanja. Šta bi drugo? Ali rušenje gradova neće nam nikada zaboraviti. Bićemo – i to baš mi, srpska strana – bićemo upamćeni kao rušitelji gradova, novi Huni. Užas zapadnog čoveka je razumljiv. On već više stotina godina čak ni etimološki ne razdvaja pojmove »grad« i »civilizacija«. Besmisleno rušenje gradova on ne može, ne ume drukčije shvatiti do kao manifestno, siledžijsko suprotstavljanje najvišim vrednostima civilizacije.

Da ne zaboravimo još jednu dijaboličnu okolnost! U pitanju su lepi, vrlo lepi, najljepši gradovi: Osijek, Vukovar, Zadar; sada su na redu Mostar i Sarajevo. Udar na Dubrovnik – užasavam se da to kažem, ali moram – bio je namerno usmeren na primerak

izuzetne, gotovo simbolične lepote. Napadači podsećaju na ludaka koji lepoj ženi baca u lice sonu kiselinu i pritom joj obećava novo, lepše lice! Da nisu u pitanju samo posdvesne konfuzije primitivaca, dokazuje namera da se porušeni barokni Vukovar obnovi u nekom nepostojećem srpsko-vizantijskom stilu. Ova, ozbiljno obećana, krajnje neozbiljna arhitektonska skalamerija opet otkriva vrlo mračne pobude...

Kad bi naši teolozi bili malo vispreniji, priču o srpsko-vizantijskom Vukovaru shvatio bih kao najavu nebeskog Vukovara koji je sleteo na zemlju da materijalno obeleži privremeno središte obećane nebeske Srbije. Međutim, ako zamisao da se nasilno promeni ličnost jednog namerno razorenog grada posmatramo jednostavnije, onda vidimo da je u pitanju samo suluda ratnička ideja, kao što je, recimo, bila zamisao da se stara Varšava pretvori u prah i pepeo e da bi se, na istom mestu, jednom sagradila nova tevtonska Varšava.

Godinama sam razrađivao tezu da je jedan od motora uspona i propadanja civilizacije večita, avgustinovska, manihejska... zašto ne bi bila?... priča o neprestanoj borbi između gradoljublja i gradoomraze, u svakom trenutku istorije, u svakoj naciji, u svakoj kulturi, u svakom čoveku. I tako, bavio sam se *in abstracto* opsesivnom temom; svi su znali da je sa posebnim guštom razrađujem i razvijam. Studenti su me rado slušali, a pomalo se i smejujili... eto, sad počinje »ono njegovo«. A onda, došao je trenutak da prestravljeno shvatim kako je baš »to moje« sada najednom doista došlo na red.

U nizu rituala ubijanja, sopstvenim očima gledam i ritualno ubijanje gradova. Gledam ubice gradova u živom uzorku. Zamislite da sam mogao da studentima prikazem jednog Vučurevića, Šljivančanina, Biorčevića... čak su im i imena mitska! Kako bi se tek dobro, uz njihovu pojavu u amfiteatru i uz njihove reči, objasnila mračna strana priče o dobrom pastiru i zlom gradu, o Sodomi i Gomori, o magijskom rušenju zidova Jerihonskih, o lukavstvima vojnog maga Epeja i o rušenju gordog Iliona, ili o kletvama zapisanim u *Kur'anu* da će svi gradovi sveta biti porušeni, a neposlušni građani pretvoreni u majmune. Ne sumnjam da bi pomenuti današnji velemajestori rušenja rado i bestidno objasnili svoje motive. Možda bi ih čak i sa ponosom izneli na videlo. Jer, od kada je sveta i veka, gradovi se ruše u ime »čvrstih ubeđenja« i vajnih viših, najviših, najstrožih moralnih normi, verskog, klasnog i rasnog reda...

Gradomrzitelji i gradorušitelji nisu više samo knjiški fantomi; oni su živi fantomi; oni su među nama. Ostaje za razmišljanje: iz kojih li su se dubina poremećene narodne duše ispilili i kuda su krenuli? Koje li ih i kakve slike opsedaju... koju li morbidnu slikovnicu prelistavaju? Očigledno je da njihove »slikovnice« nisu idiličan album gradske memorije. Primitivac teško prima da je išta moglo biti »pre njega«; njegova je etiologija jednostavna, isključiva i jedna jedina, pogotovo kad je dobro sistematski obrađena usmenim kafanskim didaskalijama.

Priznajem da je pojave o kojima govorim teško opisivati. One su možda ispod praga moguće deskripcije. Zato molim da ova moja razmišljanja prihvatite samo kao neku vrstu lične crne gnoze koja mi dozvoljava da, uz malu pomoć intuicije, u dušama primitivaca potražim nešto slično onom prastarom, arhetipalnom strahu od grada, kakav se da naslutiti u najstarijim osvajačkim spegovima. Samo... davno, predavno, bio je to ipak »sveti strah«, dakle, regulisan, zadržan strah. Danas može biti reči samo o raspojasanim revandikacijama najnižeg mentalnog habitusa. Čini se da u uspaničenim dušama gradorušitelja osećam zlu nakostrešenost prema svemu što je gradsko, dakle, prema složenim semantičkim serijama duha, morala, govora, ukusa, stila... Podsetiću da

reč *urbanitet*, počev još od četrnaestog veka pa sve do danas, u najvažnijim evropskim jezicima označava uvek isto: uglađenost, artikulisanost, usaglašenost misli i reči, reči i osećanja, osećanja i pokreta... itd., pa kad neko ne ume da se podredi zakonima urbaniteta, najlakše mu je da urbanitet jednostavno – prekolje.

Sudbina Vukovara, Mostara, Bašćaršije zloslutno me podseća na mogućnu sudbinu Beograda. Ne, ne mislim da će se pojaviti neki novi, neki drugi rušitelji, neki *tuđi*... pod zidinama Kalemegdana. Bojim se, žalosno je reći, *naših* majstora rušitelja. Jer, gradovi se ne ruše samo spolja i fizički, već se mogu razarati iznutra i duhovno. A ta je varijanta mnogo izvesnija. Silom oružja osvajači će nam se ponuditi za sugrađane. U našim uslovima, u balkanskim predelima, u kojima migracije nisu nikakva izuzetna pojava, opasnost dobija sasvim određene oblike. Analogije su neumoljive. Ako uzmemo da je NOB, između ostalog bio i velika seoba, seoba pod oružjem, dakle, neka vrsta nasilnog ubacivanja negradskog stanovništva u gradsko, reprizu nije teško zamisliti. Ima nas ovde koji bismo se, do u detalj, mogli prisetiti kako je izgledalo to tadašnje spasonosno obnavljanje gradova.

Ako nam se, dakle, branioci srpskih sela a neuspeli osvajači hrvatskih gradova uskoro stvarno ponude za sugrađane, za sustanare, pa i gospodare, znamo šta nas čeka. Partizanija je navodno socijalno obnavljala gradove i kaštigovala je socijalnu dekadenciju. Nova naci-partizanija, budući da legenda o Sodomi i Gomori uvek prokletu važi, čistiće srpsku Sodomu i Gomoru od nacionalnih otpadnika i svakog drugog »šljama«. Nova devastacija gradova vršiće se opet u ime viših i najviših ciljeva. Verovatno će nekome pasti na pamet da i Beograd malo rasno pročisti. Za vrlo uzvišene nacionalne poduhvate uvek se mogu naći i teorijske osnove, ako naši budući Mikenci za teoriju uopšte budu hajali. Veliki Vuk Stefanović Karadžić pouči nas da u njegovo vrijeme Srb, Srbalj, Srbin, Srbinj, Srbljak, Srbljanin, Srbo u gradovima gotovo i ne hte da prebiva, budući da je tamo uglavnom tavorila anacionalna cincarska, nemačkarska i kosmopolitska »bagra«.

Ako, dakle, i nas proglase za zatečenu, nezdravu i nedovoljno srpsku populaciju, ako se odluče za fundamentalno rasni i nacionalni preporod gradova, onda će sve nas koje ne uspeju zauvek proterati (a na tome i te kako predano rade) – onda će nas, kao što svete knjige i preporučuju, pretvoriti u majmune...

Zato, moja prva briga, kad govorimo o Drugoj Srbiji, jeste: kako sačuvati ono malo preteklog urbaniteta i ne dozvoliti da nas pomajmune.

Vladimir Pogačić
INTELEKTUALCI I REŽIM

Dozvolite mi da pred ovim skupom nezavisnih intelektualaca kome imam čast da pripadam kažem kako mislim da je naziv »nezavisni« pleonazam, tj. da niko ko nije nezavisan, ko se čvrsto opredelio za jednu ideologiju ili veru ili je prvenstveno nacionalista, dakle zavisan i time ograničen, nije i ne može biti intelektualac bez obzira da li se kiti nazivom »akademika«, »profesora«, »doktora«, »pisca« ili je prosto u službi jednog, bilo kog režima, zaslužujući svoj (materijalno) povlašteni položaj kovanjem opasnih, pogubnih, najčešće šovinističkih parola i slogana za tekuću ratno-huškaču propagandu.

Dakle, da počnem, posle ovog suviše dugog uvoda, rečima pesme jednog rock-pevača, pesnika neoprane kose i britkog jezika, koji nam čini čast – Bore Čorbe; nju sam ovih dana čuo na radiju, naravno, nezavisnog »Studija B«:

“Crvena su dugmad pritisnuta – mračne sile sudbinu nam kroje...”

Kakav je, dakle, naš položaj intelektualaca, danas i ovde, i kakve su naše dužnosti i obaveze, ako smo intelektualci, u tom vremenu u kome nam, kako Bora Čorba kaže, »mračne sile kroje sudbinu«?

Podsetimo se pretnje koju je početkom tridesetih godina izrekao A. Rosenberg, ideolog nacizma:

»Kad mi se govori o inteligenciji – ja potežem revolver!«

Otada se inteligencija u svim totalitarnim i sličnim režimima neslobode, dakle i kod nas, nije prestala dovoditi u pitanje. Misliti svojom glavom danas se proglašava izdajom zbog koje se sa skupštinskih govornica ne prestaje pretiti likvidacijom.

Naravno, ja govorim o onoj inteligenciji koja se oslanja na poštenje, savest i hrabrost, o onoj koja se ne plaši da plati surovu cenu kako bi ostala nezavisna, kako bi stekla pravo da bude poštovana, tj. da bude inteligencija. Jer, kada se njoj uskrati pravo da govori, kada se prividno ugasi njeno postojanje – nastupaju mrak, noć (i moć) diktature.

“Nema slobode bez inteligencije i uzajamnog razumevanja!«, rekao je Albert Camus 1945. godine.

Šta, dakle, da radimo mi »bez kojih (kako reče Camus) nema slobode i uzajamnog razumevanja« kada nam predsednik vladajuće partije poručuje da, ako već u njihovim redovima nema intelektualaca, oni »imaju vojsku i policiju i narod«, naravno.

Šta da radimo mi koji nemamo (i ne želimo da imamo) ni vojsku ni policiju, a svim raspoloživim sredstvima preprečen nam je put do tog neobaveštenog, svim sredstvima indoktriniranog naroda? Kako da podignemo svoj glas protiv tragičnog, besmislenog samoubistva u koje nas impertinentno i protiv naše volje hoće da odvedu oni koji gaje iluziju da će, čak i u postojećim međunarodnim okolnostima, očuvati svoju tiransku vlast, svoje privilegije, svoje dinastije i svoju sve izraženiju paranoju.

Da li ćemo pristati na kolektivno samoubistvo koje nam se nudi i nameće?

Da li ćemo prihvatiti ulogu lažnih, režimskih intelektualaca koji pristaju da propovedaju neke uopštene univerzalne principe kao što su sloboda, mir, ravnopravnost, koji barataju »moralnim« osudama nasilja, ali tuđeg, a ne sopstvenog, tuđih ratova, a ne sopstvenog. Jer, kada im postavite pitanje zašto nešto ne učine ili se bar ne izjasne protiv ovog našeg rata, protiv prolivanja naše, ali i tuđe krvi, dobivate decidirani odgovor:

“Ne, nikada, jer bi to išlo naruku neprijatelju!«

To su ti lažni intelektualci koji se, kao i njihov šef, zalažu (ako baš moraju zbog civilizovanog sveta) za generalne, međunarodno utvrđene norme, ali protiv konkretnog rata i primene tih principa ovde gde se vodi jedan krvavi, bespoštedni, rušiteljski i nemoralni rat; oni ne samo što ga ne osuđuju već ga i potiču, žrtvujući našu decu – ne svoju.

Šta, dakle, da učinimo mi koji nemamo ni vojsku, ni policiju, ni paravojne odrede smrti, ni pse rata, šta možemo da učinimo da bismo zaustavili ovo ludilo?

Sigurno ne smemo da se sakrijemo u mišju rupu i čekamo da nam staratelji iz sveta reše naše probleme.

Mi, za sada, radimo šta možemo: dižemo svoj glas u ime morala i sopstvene savesti, pišemo i potpisujemo rezolucije, proteste i proglose, ali – pitam se, da li je to dovoljno?

Jer, šta ćemo danas-sutra odgovoriti onoj dvinoj mladosti koja se prošle srede okupila na Trgu Republike da bi vedro, optimistički, uz pesmu, rekla definitivno i odlučno »Ne« ratu, a veliko »Da« miru, »Da« ljubavi, životu, a to znači budućnosti koju ovaj narod i ova zemja zaslužuju.

“Ne računajte na nas!«, klicalo je 50.000 najboljih koje ima ovaj narod, skandirajući »Mir, brate, mir!«.

Eto, tako je progovorila ona druga Srbija koju želimo.

Nadajmo se, borimo se, učinimo sve da je dočekamo.

P.S. (posle mesec dana)

Čitajući ponovo ono što sam govorio u Beogradskom krugu nezavisnih intelektualaca krajem aprila ove, 1992. godine, osećam se odgovornim što je taj moj govor bio suviše akademski i što kao takav nije mogao da dopre ni do srca ni do gomile ograničenih umova kojima su, očito, potrebni jači poticaji, žešće reči, uproštenije misli (kakve?), a ja sam, svestan upravo presudne, odlučujuće skupine takvih podanika, pokušao da ih pravdam »neobaveštenošću«.

Rođen sam, vaspitan i čitav život živeo u duhu klasične kulture i tradicije, verujući nepokolebivo u slogan *vox populi – vox Dei*.

Od najranije mladosti bili su mi smešni i odvratni stihovi jednog zaboravljenog kvazipesnika (kasnije i policijskog denuncijanta) Ćurina:

“Pučina je stoka jedna grdna...”

Skoro do danas ostao sam skeptičan prema rečima Andre Gidea (*Dnevnik*) da »istina nije tamo gde je većina«.

Ali, šta da mislim danas, kao ubeđeni demokrata, čak i posle nemačkog iskustva sa Hitlerom, kad vidim da *demos, populus, puk, narod* gotovo bezbrižno srlja u ponor pošto je najpre pred sebe stavio nešto što ga sprečava da vidi kuda ga to vodi, a to je Vođa.

Krećemo li se zaista, i mi tim putem? Da li je to i naša, kolektivna sudbina? Hoćemo li se zaustaviti na ivici ponora koji smo već dosegli, ili ćemo se, uvučeni u paklenu farsu, i mi naći na njegovom dnu?

Kako da objasnimo, sebi i drugima, da živimo u vremenu i na ovom prostoru gde naš sunarodnik, građanin, komšija, koji navodno nije bio u stanju »da zgazi mrava«, sada hladnokrvno i sa uživanjem i ponosom kolje, ubija ljude, žene pa i decu?

Možemo li, smemo li se pomiriti sa danas očitom činjenicom da su ideali u koje smo verovali (*vox populi – vox Dei*, npr.) izopačeni, zloupotrebljeni, iskrivljeni (vidi razne »referendume« i »izbore«)? Očito je da su ti naši ideali pretvoreni u oruđa ubilačkih strasti kad shvatimo, vidimo i otkrivamo da su broj, količina, gomila odlučniji, delotvorniji faktor od kvaliteta istine koju pokušavmao da joj ponudimo.

Očito je, bar u našem slučaju, kako je pisao Gombrovič, da je »luksuz neobičnog i slobodnog mišljenja postao najveći od grehova« (*Dnevnik*).

Želeo bih, pozivajući se na umne ljude od kojih u ovim paklenim vremenima tražim utehu i moralnu podršku, da Andre Gide bude u pravu kad tvrdi da »baš u neslobodnim vremenima slobodni duh dostiže najveću srčanost«.

Šta nam je dakle činiti? Dokle, do kojih granica dosežu naša srčanost i naše umne i moralne mogućnosti?

Ne vidim, na žalost, drugi izlaz u ovim okolnostima, bar za nas intelektualce, od onog koji nam preporučuje paćenica, neustrašiva Nadežda Mandeljštam (*Strah i nada*):

“Često sam se pitala treba li jaukati kad te tuku i gaze čizmama. I zaključila sam da treba jaukati. U tom jednom jauku... zbijeni su poslednji ostaci ljudskog dostojanstva i vere u život, tim jaukom čovek ostavlja trag na zemlji i javlja ljudima kako je živeo i umro. Jaukom brani svoje pravo na život, šalje poruku slobodi, traži pomoć i zaštitu...

Šutnja je pravi zločin protiv ljudskog roda!”

Laslo Vogel

ŠANSE LIBERALNE KATARZE

Priznajem, kada sam čuo za sintagmu druga Srbija, pomislio sam na liberalnu državu oslobođenu okova ideologične nacionalne države i retrogradnih doktrina mitologizovane istorije. To znači da druga Srbija ne može da bude država koja će se u odnosu na pojedinca postaviti kao neprikosnovena vlast i koja će u nekakvoj kolektivističkoj euforiji, ostvarivati svoj uticaj u svim oblastima života – uključujući, prema mojim iskustvima u poslednje vreme, i selekciju strane lektire – nego će voditi računa samo o uspostavljanju i poštovanju najopštijih pravila igre. Zato sva pitanja nacionalne svesti o identitetu, pogleda na svet, sve ono što pripada sferi emocija, kulture i duha, poverava odluci autonomnih građana, opredeljenjima različitih civilnodruštvenih institucija. Neka država ne traži od građanina da bude državni čovek, neka prestane da proizvodi različite mitove, neka se ne upinje da reguliše propisima ona pitanja koja spadaju u sferu ličnih opredeljenja. Neka se ne bavi, recimo, time ko je uzorni nacionalni heroj, a ko veleizdajnik, neka ne razbija glavu o tome ko je veliki patriota, a ko nije, neka ne pita mnogo i ne nameće svuda svoje odgovore, neka ne natura silom građanima obavezno mišljenje u stvarima morala. Neka bude u prvom redu pravedna i tolerantna država, a tek potom nacionalna, znajući šta je od toga od temeljnije važnosti. U ovoj državi – da parafraziram Kamija – građani suviše vole svoju domovinu da bi bili nacionalisti. Naša trenutna država, naime, podseća na onog dušebrižnika morala koji, da bi sačuvalao instituciju braka, hoće da potamani sve lepe žene kako bi isključio mogućnost napasti, zavođenja.

Imajući sve to na umu, naravno, postavlja se pitanje: da ne spada sve to u domen utopije? Ili sasvim grubo: da li je na kraju ovog stoleća, i na početku narednog, uopšte mogućna ta druga Srbija? Ako je nemogućna, mi smo osuđeni na to da svojim protivljenjem, svojim otporom samo olakšamo vlastitoj savesti, potvrđujući pri tom vlastitim životima sve postojeće. Odnosno, pristajemo na jedno šizofreno stanje. Ali, ukoliko postoji i najmanja šansa, moramo znati koji su temelji te šanse kako bismo mudro iskoristili sredstva koja nam ona nudi. Živimo u intertotalitarnoj pat-poziciji, povratak na staro više nije mogućan, a nismo u stanju da stvorimo ništa novo. Nije nevolja u tome što je danas još previše ljudi oduševljeno postojećim sistemom, nego u

tome što nemaju poverenja u alternativu. Ogromna masa građana prepušta inicijativu maloj grupi fanatika. Na pragu potpunog privrednog kolapsa, u senci socijalne bombe, postadosmo zarobljenici ideala koji su protiv modernizacije, zarobljenici eurofobije i ksenofobije, fatalnog osećanja nemoći.

Dospeli smo u situaciju ili-ili, u kojoj su prilike do te mere očajne da se liberalna država pomalja kao nužna alternativa. Ako ne budemo u najkraćem roku krenuli tim putem, survaćemo se u katastrofu. Naša liberalna alternativa – na žalost – nije posledica jednog prirodnog razvoja, već figurira kao poslednja slamka. I ona je, samim tim, podjednako i slabašna i podjednako nesigurna kao slamka, ali predstavlja makar nekakvu nadu. Ovu mogućnost ni izbliza ne smatram idealnom. Mislio sam, a mislim i danas, da je mnogo prirodnija postupna promena zasnovana na kompromisima, na sporazumima, na saradnji kroz dijalog. Propustili smo, međutim, mogućnost postepenog preobražaja i nalazimo se pred jednom teškom, bolnom katarzom, za koju treba duhovno da se pripremimo.

Naravno, mnogo je argumenata koji govore u prilog tvrdnje da ideja liberalne države spada u domen iluzija. To nagoveštava i amorfnost trenutne stranačke konstelacije. Liberalna alternativa nema političku snagu. Oštri kritičari režima, distancirajući se od dnevne politike, revnosno krpe stari populistički šinjel. Možda će prekrajanjem postati nešto udobniji, misle s nemalom dozom dobronamernosti. Liberalna alterantiva nema ni ekonomsku osnovu budući da država u ekonomskoj sferi i nadalje polaže pravo na nedopustive privilegije. Ona istovremeno želi da bude i takmičar i arbitar u privrednom životu ponašajući se, zapravo, kao i u sferi nadgradnje, određujući hijerarhiju nacionalnih vrednosti, ideoloških slika sveta. Sve to unapred onemogućava uspostavljanje jednog autonomnog građanskog prostora. Odozgo, administrativno regulisan privredni život guši građansku slobodu, slobodno takmičenje, uludo troši stvaralačku energiju zajednice. Sve dok su privreda, proizvodnja, planiranje pod monopolskim nadzorom države, ona će efikasno kontrolisati i duh, mišljenje. To, pak, ne vodi slobodi, već najčešće referendumskoj diktaturi.

Srbija bi morala, dakle, da učini liberalni zaokret, ali u nedostatku odgovarajućih političkih i eknomskih preduslova. Ni izdaleka ne tvrdim da je to isključivo problem Srbije. U čitavom istočno-srednjoevropskom prostoru funkcioniše jedna jedina efikasna tradicija, populizam. Samo što je u Srbiji, raspadom Jugoslavije, višestruko ojačana anahronistička, kruta, na populističkim tradicijama utemeljena koncepcija naiconalne države. Virus populizma su u postokmunističkoj srednjo-istočnoj Evorpi naišli na plodno tle, koje je, zapravo, brižljivo pripremio još državnosocijalistički kolektivizam. Zbog pomenutih razloga upravo je u Srbiji izbila u najžešćem obliku pomenutim virusom prouzrokovana bolest. Baš zbog toga danas je gotovo nemoguće primeniti postepenu terapiju, lagano izlečenje. Sve okolnosti ukazuju na to da je još pre samo nekoliko godina takva šansa postojala, ali za nju je bila neophodna i veća tolerancija, međusobno razumevanje. I u Srbiji je mogla da bude uspostavljena jedna umerena etnocentrična elita koja bi u spornom demokratskom hodu modernizovala i evropeizovala sebe. U tom laganom hodu, preobražajem ekonomske sfere, formirao bi se i onaj preduzetnički sloj koji bi, takođe postepeno, stvorio građanski prostor.

Dug je put od socijalizma do demokratije, a kratak do nacionalizma; oni koji danas stupaju u brak sa nacionalizmom ne smeju zaboraviti da su bračni krevet dobili kao svadbeni dar od partijske države. Kod nas se i najekstremniji antikomunisti rado

priklanjaju Velikoj Tradiciji: demokratskom centralizmu. Samo što ga danas kaleme na homogenu, centralizovanu nacionalnu državu. Ova stremljenja najviše razotkriva njihova retorika: »truli anarholiberalizam«, »nenarodni, izdajnički kosmopolitizam«, i ko bi mogao da nabroji sve jučerašnje i današnje psovke. A najteže je, svakako, tačno odrediti da li jučerašnja ili današnja vlast raspolaže bogatijim izborom unutrašnjeg neprijatelja.

Danas se, dakle, nalazimo pred jednim paradoksom. Srbija mora da se liberalizuje, ali je primorana da to učini bez odgovarajućeg građanskog prostora. Partijsku državu nije pobedila liberalna država, već je ona anektirana od strane nacionalne države. Da li je moguće razrešenje ove protivurečnosti? Skoro svi argumenti govore da nije, a samo jedan ide u prilog povoljnom ishodu. Reč je, naime, o tome, da je Srbija za veoma kratko vreme, i izuzetno intenzivno, preživela postkomunistički pakao, i koncentrisane protivurečnosti, koje su samo produbljene tragičnom činjenicom rata, eventualno bi mogle odvesti do jedne kolektivne katarze. Odnosno, samo jedna veoma duboko preživljena, kolektivna unutrašnja katarza može da je spase agonije. Izostanak ove katarze obeležiće život ne samo jedne nego nekoliko narednih generacija. A oni neće imati nikakav izbor. Profil početka narednog milenijuma određujemo upravo ovih dana. Ne sumnjam da se mogućnost ove katarze graniči s nemogućnim. Ali, u vezi s tim, želeo bih da navedem reči jednog racionalnog mislioca, Maksa Vebera: »Skoro svako istorijsko iskustvo potvrđuje istinu: čovek ne bi mogao doseći moguće da povremeno nije ispružio ruke i prema nemogućnom.« Možda je kucnuo čas kada treba da pružimo ruke. Ako to ne pomogne, ne možemo se više nadati ni čudu, a odluku treba da prepustimo narednim vekovima i – bogovima.

Petar Luković

U TO IME, JA VAS POZDRAVLJAM

Razmišljanja o drugoj Srbiji, u kojoj, recimo, Danilo Žmarković neće biti doživotni ministar prosvete, ponekad mi se učine pomalo naučnofantastičnim. U svojim najrnijim snovima vidim nas sve ovde, na istom mestu, kako kroz dve ili pet godina još uvek raspravljamo o drugoj Srbiji, i sa nostalgijom se sećamo kako je elokventni g. Bakočević, u poređenju s onima koji su te 1994. ili 1996. na vlasti – bio avangarda demokratije, ili, daleko bilo, kako je g. Živorad Igić bio intelektualac *de luxe* formata.

Čak i ako se ne ostvari ovo horor-proročanstvo, vredi definisati tu prvu Srbiju u kojoj, kako tvrde, slobodno živimo i čak, što uzimaju kao ključni element ljudskih prava, slobodno hodamo gradom. Skroz nehotice, ovu definiciju ove prve SPS-Srbije izgovorio je prošle nedelje jedan od nepostojećih pripadnika nepostojećih paramilitarnih formacija, koji je na mirovnjački skup u Pančevu uleteo držeći se vaskolike srpske poslovice: »Što trezan misli, pijan kaže«. Ogorčen i besan što ima i takvih stvorenja koja ne uživaju u ratu, ovaj dobrovoljački filozof izrekao je antologijsku rečenicu upućenu svima nama: »Jebali vas mir i sloboda«.

Ne zameram mu. Gospodin je, ne sumnjam, 1988. prisustvovao svim spontano organizovanim mitinzima; uzvikivao »Slobo, slobodo«, dok mu se usta nisu osušila; onda je nedelje provodio uz mali ekran da se osvedoči kako su Srbi narod nebeski, narod hemijski (jer su – reče izvesni Josif – kao kiseonik: vezuju se s kim stignu), narod astralni, narod istorijski, narod državotvorni, narod amrzni (onaj koji čak ni neprijatelja

ne ume da mrzi: izvor, ministar tzv. kulture Srbije), narod najhrabriji, narod najpošteniji, narod nad narodima, da konačno, prošle nedelje čujemo da su Srbi natprirodni narod, valjda nešto kao I.T., ko li će ga znati.

Taj isti pančevački filozof duhovni orgazam je doživeo kad je saznao da svi Srbi moraju da žive u jednoj državi; potpuno je otkacio dok je godinama slušao vaskolike satirično-matične pisce kako nas ubeđuju da je u pitanju planetarna zavera; čovek iz Pančeva iskreno je verovao da je samo »moderna federacija« prava stvar za njega, a nije mu promaklo ni onih 10.000 dolara po švedskom standardu koje mu je njegov predsednik tako ubedljivo obećao; paravojnik iz Pančeva bio je iskreno srećan kad je još 1988. iz usta tzv. lakog pisca čuo da će Srbija za »dve godine biti Švajcarska«; raspolovio se od sreće dok je u glavi formirao zapadne granice Srbije, i, uopšte divio se samom sebi što je rođen u zemlji u kojoj 29. septembra 1990. godine, u Čacku, na predstavljanju tzv. SPS, akademik Antonije Isaković kaže: »Srbi su najkulturniji, najcivilizovaniji narod Evrope i to im po istorijskoj prošlosti srednjeg veka pripada, kad su jeli sa zlatnim kašikama, viljuškama i kada su hleb rezali zlatnim noževima, kad njihova severozapadna braća nisu ni znala za državnu kulturu«.

Naš junak iz Pančeva, preponosan što su Srbi između ostalog i escajg-narod, tek docnije je shvatio fantastične mogućnosti upotrebe kašike, naročito ako su zardale: u međuvremenu, zadovoljio se činjenicom da mu je »asimetrična federacija« bila klopka za Srbe, da je »čvrsta konfederacija« propast za njega lično, da je »labava konfederacija« ciklon B, a »asocijacija republika« konačna i finalna kataklizma za istinoljubiv i miroljubiv narod kome on s dozvolom vojnih vlasti pripada.

Polako, ali sigurno, postajao je informacijski narkoman, verujući u sve što mu Veliki Brat poručuje s malog ekrana. Naš heroj uzimao je sve veće doze: direktno u venu ubacivao je mitologiju i istoriju, hrani se knjigama koje su slavile Srbiju, poput one koju je objavila Pedagoška akademija (*Stvaranje nove Srbije*) i u kojoj je, gotovo poetski, prepričan dijalog između kralja i tzv. ustašoidnog pape, negde u XIV veku: »... Tada su Srbiju napali ne samo Hrvati nego i Slovenci. Tada je papa organizovao sve sile, pa čak i Vizantiju, a i Bugarsku i Albanaze, i sve postojeće narode Evrope protiv Srbije. Mislio je da će zaplašiti Milutina, te ga pozvao na pregovore. On je poptuno mirno došao na granicu Srbije i Ugarske da bi se sreo s papom. Papa je mislio da će mu Milutin kleknuti na kolena i tražiti milost da ne bi napao Srbiju; ali, kad su licem u lice stala dva pregovarača, Milutin je jednostavno upitao papu šta želi. Papa se zbunio. Tada mu je Milutin rekao da ide u pičku materinu, okrenuo se i otišao srpskoj vojsci, koja je odmah junačkim jurišem krenula na Ugare«.

Paravojnik iz Pančeva, u svojim narkomanskim fazama koje su sve duže trajale, video je g. Slobodana Miloševića kao ličnog Milutina. Godilo mu je da čita šta piše u učenim knjigama koje su naslednici Vuka Karadžića objavili. »Milošević nijedne reči nije izgovorio koja nema mesta, značenja, ideje, pravca, smer, koja ne ulazi u ljudsku svest i trajno ostaje u njoj. Svaka njegova reč je potpuno razumljiva za svaki stalež, za svaki uzrast, za svaku socijalnu grupu, za svakog radnika i seljaka, intelektualca i državnika. U Slobe nema mucanja. Skoro nikad ništa nije izgovorio čitajući sa papira, već direktno, veštinom pravog oratora, sjedinjujući razum i srce u nizu tečnih, milozvučnih, snažnih, iskrenih i doživljenih rečenica. Takvog govornika Srbija nije znala. Možda je takav besednik bio Rastko Nemanjić ili car Dušan? Da, Milošević je pravnik, dobro

upoznat sa Dušanovim zakonom, sa rimskim pravom, vizantijskim zakonodavstvom« (*Stvaranje nove Srbije*).

S takvim Vođom i njegovim obožavaocima iz Pančeva ta prva Srbija postala je paranoidna, osvetoljubiva, ratnohuškačka, netolerantna, antievropska, zagnjarena u prošlost, okićena kičom gusala i pravoslavlja, izgubljena u prostoru i vremenu, ali opasna, jer je otvorenih očiju sanjala nedosanjani san. Taj san se ovih dana razbija u paramparčad: svi Srbi ipak neće živeti u jednoj državi. Pozivanje na istoriju više ne pomaže. Moraće ova prva Srbija da silom ili milom prizna sve svoje susede. Moraće da se suoči s tim da u prvoj Srbiji ne žive samo Srbi. I konačno, da svi ne vole tog predsednika prve Srbije od kojeg su se svi u bivšoj Jugoslaviji razbežali kao da je kužan.

Našem prijatelju iz Pančeva više ništa nije jasno. Bio je u ratu. Branio etničke, istorijske srpske teritorije. Ubijao bez milosti. Čistio teren. Puštao »Marš na Drinu« sa džamija. Razbijao muslimansko-albansko-mađarsko-švedsko-bugarsko-ustašku zaveru. A, odjednom, nekakav svet, koji ne zna koliko naš Pančevac pati za abortiranim nacionalnim bićem, poručuje ultimatum: dosta! Zbunjeni, uplašeni, na ivici egzistencije, već zalučeni farisejstvom vlastodržaca koji javno ne mogu da priznaju da su doživeli totalni poraz, ljudi koji su verovali Velikom Vođi i njegovoj kamarili ne znaju šta da rade: čemu rat ako ništa nismo osvojili? Čemu onolike žrtve kad ništa nismo oslobodili? Čemu tolike izbeglice kad hrane nema ni za nas? Zašto, kako, zbog čega?

Više ne pomažu urlici poslanika da je »pravda na našoj strani«. Ne živi se od povika da nas »ceo svet mrzi jer smo sveti, pravoslavni narod«. Duhovit je bio nekakav poslanik koji je reč Srbija, po slovima predstavio ovako: S – kao sloboda, R – kao razum, B – kao bog, I – kao istina, J – kao junak, A – kao anđeo. Postoji i drukčija kombinacija: S – kao strepnja, R – kao rat, B – kao beda, I – kao isključivost, J – kao jad i A – kao autizam.

Samo zato gospodinu iz Pančeva mogu da poručim: svoju drugu Srbiju zamišljam kao državu koja je tolerantna, civilizovana, zabrinuta za svoje građane, diplomatski vešta, ekonomski jaka, zemlja kojoj je čitav svet prijatelj; zamišljam je kao državu u kojoj ćemo se politikom baviti iz ličnog hobija, ne iz preke potrebe da preživimo; vidim tu drugu Srbiju kao zemlju koja ima smisla za humor, kao državu u kojoj se neće pojavljivati »Odjeci i reagovanja« i u kojoj ćemo, bez prethodnog uzimanja sredstva za umirenje, gledati nekakav »Dnevnik« i jednostavno – normalno živeti.

Preostaje samo još jedna sitnica: da stignemo do ovakve druge Srbije. U situaciji u kojoj ne samo što smo dodirnuli dno života, već se mesecima valjamo po njemu jedino što nam svima preostaje jeste da se osvestimo. Da se politički narkomani »skinu« s ideoloških droga; da ova vlast koja je Srbiju doterala do svetske samice – ode, zauvek i konačno; da ponovo, iz početka, probamo i pokušamo da svetu dokažemo ko smo i kakvi smo zapravo; da »druga Srbija« *de facto* postoji u ljudima željnim da komuniciraju sa svetom, u ljudima koji žele da budu deo svetske civilizacije – a ne deo srpskog slepog creva, kužnog i smrdljivog, od kojeg svi okreću glavu.

U to ime, rekao bi jedan čovek, ja vas pozdravljam!

Vladan A. Vasiljević
INTELEKTUALNA PROVINCIJA SRBIJA

Upravo predstoji usvajanje još jednog skarednog pravnog akta, koji bi, po ideji njegovih tvoraca, trebalo da bude temelj nove, još skarednije države. To je Ustav SR Jugoslavije, neke čudne državne tvorevine, federacije koju sačinjavaju samo dve federalne jedinice u kojima se ne zna ko čini većinsko stanovništvo: jedan isti narod ili dva naroda sa određenim nacionalnim osobenostima. (Nedoumica je utoliko zanimljivija ukoliko se ne zna da su i mišljenja političara koji su za sebe oteli odlučujuća mesta u vlasti na obe strane poprilično različita. Još se praktično ne zna ko su Srbi i Crnogorci, iako je njihova zajednička i odvojena istorija duga i brižljivo proučena. Nelogičnost koju savremeni svet gotovo da ne poznaje.) Ali ovo nije suština problema. Pravno bi se dalo i objasniti i odbraniti. Suština je u nečem daleko ozbiljnijem. Nova država nastaje na nejednakom poštovanju prava građana i mimo svih ustavnopravnih i političkih, uostalom, pravila. U Crnoj Gori se zna šta građani žele, bar formlano i uz sva nezaobilazna naturanja volje totalitarne vlasti, izvan bilo kakvog demokratskog nadzora. Srbiji nije data ni takva mogućnost, čak ni kao jedna od tolikih hipokrizija koje prate svemoćnu vladavinu Socijalističke partije Srbije (tačnije, Saveza komunista Srbije). Izvedena je čudna, teško shvatljiva i drska ideja: srpski narod je na izborima 1990. godine dao podršku programu SPS-a, pa pošto je taj program polazio od očuvanja jugoslovenstva, to znači da se narod izjasnio i za Jugoslaviju kakvu su zamislili samozvani očevi i spasioci nacije. Neka je i tako, uz napomenu da na logičke zakonomernosti odavno ne može da se računa u ovim uslovima i sa važećim tumačenjima »demokratije«. Ipak, nemoguće je izgubiti iz vida činjenicu da su ovde zanemarene izvesne sitnice. U vreme izbora 1990. godine vlast u Srbiji je nastojala na održavanju Jugoslavije u prvobitnim granicama. Ponašanje političkih sagovornika iz zapadnih republika išlo je unekoliko naruku tome. To je vreme neposredno posle slovenačke ponude konfederalnog ugovora, o kome upravo srpska strana nije htela da razgovara, karakteristično po čitavom nizu susreta predstavnika svih jugoslovenskih država. Ustavom iz 1991. godine predviđeni federalni organi obavljali su sa manje ili više uspeha poverene im dužnosti. Celina, ozbiljno načeta samovoljom republičkih predvodnika, još kako-tako opstojava, iako je raspad iz dana u dan uočljiviji. Tek posle decembarskih izbora (čin izražavanja volje naroda) dolazi prvi raskol: Slovenija, jun 1991. godine. Za njom ide i Hrvatska ka svojoj potpunoj samostalnosti. Srpskim vlastodršcima za jugoslovensku ideju ostaju Crna Gora, Makedonija i Bosna i Hercegovina. Ponovo pogrešni proračuni i promene, duboke, sa nesagledivim posledicama. Makedonija odustaje. Bosna i Hercegovina, koju Beograd cepa iznutra, dobija neobičan položaj. Srbi iz te republike učestvuju u razgovorima o održavanju Jugoslavije. Za njih se kaže da saraduju sa Predsedništvom SFRJ, sada kolektivnim šefom nepostojeće države, bez legitimiteta i takvog srpsko-albanskog sastava koji se bespogovorno povinuje naređenjima vlasti iz Beograda. Bosanski Hrvati i Muslimani su okrenuti svojoj državotvornosti. Najzad, Jugoslavija se svodi na Srbiju i Crnu Goru, u kojoj je SPS i otvorio proces raspadanja prethodne federacije. Da li su to građani Srbije znali 1990. godine? Jesu li se zaista o tome izjašnjavali? Odgovor duguju stručnjaci-konstitucionalisti koji su poslušno, po nalogu tekuće politike, preko noći izradili Ustav SR Jugoslavije (aklamacijom će ga usvojiti 27. aprila 1992. godine

nepostojeće zakonodavno telo) i koji su sebi dozvolili da, ne osvrćući se na postulate profesionalne čestitosti, tumače izlišnost referenduma u Srbiji.

I tu, sa tim »stručnjacima« počinje, ili se završava, ili se samo ponavlja tužna priča srpske stvarnosti, intelektualne provincijalnosti, koja opasno potiskuje pravljenje jedne lepe i prebogate tradicije surovo prekinute nasiljem između 1941. i 1950. godine. Veliki teror kao da ne zna za povlačenje. Fizičko istrebljenje neposredno posle i u toku građanskog rata zamenjeno je podmuklim i time pogubnijim duhovnim istrebljenjem koje još uvek traje pokazujući katkad neka na izgled ohrabrujuća nova lica, no, ona nisu ništa drugo do priviđenja iza kojih ostaje još veća pustoš. (Slučaj *Praxisa* možda je najbolji primer: Duhovna obezvređivanja svojstvena prethodnom razdoblju i utemeljena ponovo prevratom u vrhu SKS 1987. godine imaju najupornije neposredne i posredne zagovornike upravo u krugu intelektualaca koji su se nekada okupili oko *Praxisa* i »Korčulanske škole«. Oni čak nastoje da tu školu obnove kao »Budvansku«. Lj. Tadić, M. Marković, S. Stojanović opet »nalaze sebe« sa snaženjem nove lične vlasti u Srbiji i ne žale truda da joj pomognu u potpunoj destrukciji, u procesima dezorganizacije društva koja joj je potrebna da se u haosu i bezvlašću održi pošto to nije u stanju da postigne kroz ustanove pravne države, pravnog reda i sigurnosti građana.)

Šta je u stvari omogućilo da, kao rezultat »vrhunske« stručnosti, nastane Ustav SR Jugoslavije, potpuno bezvredan i u svemu osporen pre nego što je postao pravovaljan? Kako je moglo da se dogodi da ista ruka ispiše za nepune dve godine dva sasvim različita osnovna akta: ustav novostvorene federacije i ustav njene praktično jedine države – Srbije? Još više zbunjuje okolnost što suštinske razlike nisu smetale ustavopiscima da se samohvališu time kako su oba teksta »remek.dela« savremene ustavotvorne prakse; čak i da veruju u to i bez stida obmanjuju sve oko sebe u trenucima kada međunarodna zajednica njihovo delo pretvara u ruševinu.(1) (Preambula sadrži određenje koje nema valjda nijedan drugi ustav: »na temelju neprekinutog subjektiviteta Jugoslavije«. To je pokušaj da se međunarodnopravno pitanje nasilno reši unutrašnjim pravom uprkos brojnim upozorenjima da je takav postupak unapred osuđen na neuspeh, što se danas sve tragičnije obistinjuje.) Oni veruju ili se prave da veruju. Između gluposti i nečestitosti slobodan im je izbor. Samo neka ne zaborave da svakom svojom odlukom potvrđuju Enijeve stihove kad je reč o sadašnjoj Srbiji: »Ni vere ni svetih prava zajednice/U kraljevstvu ovom sada nema« (prema M. T. Ciceron, *O dužnostima*, N. Sad, 1978. str. 114). I da su, zajedno sa mnogima njima sličnim i istim tokom generacija tome odlučujuće doprinosili.

Gledano sa šireg stanovišta, slučaj Ustava Jugoslavije samo je poučan primer koji potvrđuje jedno sasvim nepovoljno stanje u vezi sa kulturnim obrascem kako ga određuje S. Jovanović. Koreni su duboki i sežu i u međuratno razdoblje, ali prelomni trenuci su rezultat zbivanja posle Drugog svetskog rata, u uslovima totalitarnog sistema vlasti (S. Jovanović, »Srpski nacionalizam u Jugoslaviji«, *Iz istorije i književnosti*, II, Bgd., 1991. str. 565). Nedostatak kulturnog obrasca doprineo je pojavi poluintelektualaca. Nastao je opasan, po uticajima razoran soj ljudi. Slabljenje javne svesti dovodilo je do »kvaruži naravi«. O poluintelektualcu S. Jovanović veli: «... (to) je čovek koji je uredno, pa čak i s vrlo dobrim uspehom svršio školu, ali u pogledu kulturnog obrazovanja i moralnog vaspitanja nije stekao skoro ništa... On uopšte duhovne vrednosti ne razume i ne ceni. On sve ceni prema tome, koliko šta doprinosi uspehu u životu, a uspeh uzima u 'čaršijskom' smislu, dakle sasvim materijalistički... i u moralnom, kao i kulturnom pogledu, on je u

osnovi ostao primitivac... On potiskuje suparnike nemilosrdno kao da ne bi bili živa bića nego materijalne prepone. On je, dobar 'laktaš' – izraz jedan koji je prodro u opštu upotrebu jednovremeno s pojavom poluintelektualaca« (S. Jovanović, »O kulturnom obrascu«, *Iz istorije i književnosti*, II Bgd., 1991, str. 571-572).

Ovaj soj obeležio je sada već jednu epohu koja, na žalost, traje, i očigledno će trajati ne tako krakto. Njegovi nazori i navike glavna su podrška vlasti jer daje poslušnike neophodne da se nametnuti interes grupe na vlasti proglasi jedinim pravim, opštim interesom, poslušnike spremne da urade sve što se od njih traži. Odsustvo ozbiljne, nepristrasne i znalačke kritike u nauci, književnosti, umetnosti, muzici otvorio je tom soju neslućene mogućnosti da pustoši i obezvređuje, da i u zemlji i pred svetom potre mnogo toga što su prethodnici stolecima, brižljivo i predano uobličavali kao baštinu prema kojoj niko nije mogao da ostane ravnodušan. Laž je postala istina, prilagodljivost vrlina, doslednost u čestitosti mana.

Poslednje dve godine su zastrašujuće. Opaka nacionalna politika sadašnje srpske, hrvatske i muslimanske vlasti kao da je dobrodošla i politikantima i poluintelektualcima okupljenim oko njih. Njihove najniže strasti su progovorile: najpre opominjuće, a onda pogibeljno za sve i svakoga. Ni jedni ni drugi, ni politikanti ni poluintelektualci, a najčešće oni su isti, nemaju snage ni smisla da se uzdignu iznad nacionalne sebičnosti. A jedino tada, opominje S. Jovanović, može se shvatiti »da nacija sama sobom ne predstavlja ono što se u filozofiji naziva vrednost« (S. Jovanović, »O kulturnom obrascu«, *Iz istorije i književnosti*, II Bgd., 1991. str. 573).

Svojom napadnošću izdvajaju se dinarci koji su zagospodarili Srbijom i odlučuju po svome o njenoj sadašnjosti i budućnosti. Nekultivisani, skućenih vidika, raspeti između svetosavlja i nebeskih država, daleko od evropske i svetske zbilje, ti novi motnanjari hoće na najpogrešiji način da nadoknade ove i ovakve mane. Za razliku od predaka, kojih je takođe bilo na ovim prostorima, pa su i odlučujuće uticali na sudbinu i države i naroda zahvaljujući tome što su ovamo dolazili kroz Evorpu, obrazovani i prefinjenih manira, oni su zaobišli Evropu i ostali neobrazovani, elementarni do brutalnosti, ali nisu zaboravili na osnovni zahtev da se njihova reč uvažava bez obzira na posledice koje iz toga nastaju.

Tako se zatvara krug zla koji Srbe, Hrvate i Muslimane povlači u ponore sopstvene katastrofe. Politika njihovih, pre samozvanih nego pravih vođa potrla je suštinske bliskosti koje su imali i po jeziku, i po kulturi, i po ostalim obeležjima. Umesto razuma, govori oružje; uništavaju se međusobno sada već samo kao ljudi osvetnici, besmisleno, bez ikakvih stvarnih i osmišljenih ciljeva. Vraćaju se plemenskim rasprama na koje su civilizovani narodi davno zaboravili. Uništenje nije samo fizičko nego i duhovno. Ubijaju stare gradove, ruše hramove i spomenike, u zluradom hiru brišu tragove vekovima stvaranih tekovina duha koje je svet priznao, divio im se i pokušavao da ih zaštiti od njih samih. Bilo kakav razgovor, čak i među ljudima od pameti i nauke zamro je, a kidanje takvih niti nosi u sebi i ponajveću opasnost potpunog propadanja civilizacije u središnjem delu Evrope. Zagovornici savesti i svesti bivaju brzo učtkani nacionalističkom i rušilačkom histerijom beslovesnih.

Stid zbog onoga što se događa juče i danas, a događaće se još izgleda dugo, tamo gde je negda postojala jedna od kolevki evropske civilizacije, verovatno ophrvava i ljude van Srbije koje je montanjski bes došljaka odveo najdalje u rušilaštvu i nacionalističkom iživljavanju. Glava se pogne na samu pomisao da su u ne tako davnim

vremenima o interesima Srbije i Srba u svetu brinuli i štitili ih ljudi kao što su bili Jovan Dučić, Milan Rakić, Rastko Petrović, Miloš Crnjanski, Milovan Milovanović, Milan Gavrilović, Konstantin Forić i mnogi drugi. Oni su znali da brane svoje i poštuju tuđe i da govore sa svetom njegovim jezikom i u njegovom maniru. Sada su ih zamenile čudne spodobе pre za žaljenje nego za uvažavanje: Gojko Đogo, Rajko Petrov Nogo, Brana Crnčević, Mihajlo Marković, Vladislav Jovanović, i sve tako. Zbog takvih obrta Srbija je upravo došla u položaj da bude država, ako je uopšte to, i bez sadašnjosti i bez budućnosti.

Junskih dana 1915. godine M. Nastasijević je zapisao u jednoj od svojih svezaka: »Dani, dani, zašto jurite tako munjevitom brzinom, zašto tako žurite i kuda i zašto u mojoj kući ostavljate neizgladivu tugu za izgubljenom prošlošću« (M. Nastasijević, *Sabrana dela*, IV, G. Milanovac, 1991, str. 255). Zar se ne može pomisliti da je to zapisano u ovim trenucima? To treba da bude bar putokaz kuda da se okrene Srbija da bi sebi vratila budućnost i veru sveta u nju, naravno, na temeljima modernog, demokratskog življenja.

¹ S dozvolom priređivača napravljeni su izvesni pomaci unapred u odnosu na vreme učešća u raspravi, 25. aprila 1992. godine (nap. autora).

Hamdija Demirović IMAAŠ KOMPJUTER, VRATI PIŠTOLJ

Komunizam kao svetski poredak trajao je tačno od 1917. do 1957, do onog dana (beše li i *to* u oktobru?) kada je lansiran prvi veštački satelit »Sputnjik«. Ironijom istorije, genije zemlje koja je marksističku utopiju prevela u povesnu zbilju bio je isti onaj koji je pronašao i »šifru« za dokinuće te utopije.

S erom veštačkih satelita, koju je upravo sovjetski »Sputnjik« otvorio, nastupilo je doba *elektronske kosmologije*. Razvoj satelitske tehnologije omogućio je pravu revoluciju u antropološko-gnoseološkoj sferi – čovek je prvi put postao svestan toga da je planetarno biće. Gravitacijski, »zemaljski« princip, naprosto, nije više funkcionisao, i čovek se suočio s izazovom agravitacijskog, »kosmičkog« mišljenja, s obećanjem bestežinstva.

Tu promenjenu sliku sveta literarno, možda najupečatljivije uobličio je američki pisac Thomas Pynchon u romanu *Gravity's Rainbow* (*Duga gravitacije*, 1973), remekdelu epohe »zrelog« postmodernizma. Njegove varijacije na temu entropije postale su lozinka svakog učenog razgovora. S naučne strane, »ideologiju« satelitskog doba najbolje je izložio kanadski stručnjak za komunikacije Marshall McLuhan, u svom već klasičnom delu *The Gutenberg Galaxy* (*Gutenbergova galaksija*, 1962). Njegova teza o »vrućim« i »hladnim« medijima iz temelja je izmenila dotadašnje teorije o komunikacijama. Televizija, a naročito satelitska televizija, te razvoj računarske i video tehnologije, trijumfalno su potvrdili njegovo viđenje planete Zemlje kao »globalnog sela«.

McLuhan, ukratko, uči da je čovek, pre pronalaska štampe, bio »auditivno« biće, više oslonjen na čulo sluha, govornu reč, što je po njemu najpotpuniji vid komunikacije (»vrući« mediji). Stoga je taj čovek bio više plemensko (»tribalno«) biće od potonjeg čoveka. Televizija je, naprotiv, »hladan« medij (zbog svoje nesavršene, mozaične slike), te stoga zahteva napor od posmatrača, koji time biva »uvučen« (*involved*) u prizor.

Plemenski ili tribalni pogled na svet zasnovan je na gravitacijskom mišljenju, na principu misaone sile teže koja ideju stalno vuče prema dole, čvrsto je usađujući u zemlju, u tlo, u podneblje, omeđujući je geodezijom, katastarskim međama, državnim granicama... Kosmopolitski ili planetarni pogled na svet kruži, nesputan, vakuumom celestijalnog prostora, iskreći i trepćući svojim produženim čulima u vidu elektronskih signala koji se sudaraju u haosu onoga što francuski mislilac Jean Baudrillard naziva »komunikacijska ekstaza«.

»Sputnjik« je, dakle, bio tempirana bomba ili, ako hoćete, auto-imuni defekt u organizmu komunizma koji je dokrajčio upravo onaj pogled na svet na kojem se *marksistički fundamentalizam* i zasnivao – ksenofobični i šovinistički izolacionizam u granicama vlastitog tla, krvi, roda. Ali, televizija, video i kompjuteri učinili su svoje: mediji su »uselili« celi svet u naše domove, a otpor je bio potpuno uzaludan.

Jugoslovenski komunizam, naravno, nije bio izuzetak u tom pogledu. On je skoro pola veka sav svoj legitimitet zasnivao upravo na tom tribalističkom strahu od suseda (»tuđe nećemo, svoje ne damo!«). Takozvani međunacionalni odnosi bili su (i, na žalost, ostali) drugi »džoker« u toj igri, iskorištavan svaki put kad se ovo društvo suočavalo s nužnošću promene. Svi legitimni interesi bilo kojeg segmenta bivšeg jugoslovenskog društva uvek su bili dezavuisani optužbom ili strahom od »nacionalizma«. U osnovi je, međutim, to uvek bio najobičniji seoski sukob oko međa, podignut na širu, republičku ili federalnu, ravan. Jedan seljak udario na drugog jer njegova šljiva raste na međi! Budući da su kod nas »plemena« imala svu vlast (ogromna većina jugoslovenskih komunističkih moćnika dolazila je iz »pasivnih« krajeva), mogla su se svađati oko međa do mile volje. Kad bi »zagustilo«, puštali su u nebo zmaja »međunacionalnih odnosa«, i svi bi se rastrčali da ga uhvate za slobodni kraj konca. Onda bi udarili po »nacionalizmu«, pa bi se malo, za promenu, »raspirivalo« bratstvo i jedinstvo koje je, opet, uvek rađalo samo još snažniji nacionalizam, i tako u nedogled, dok se prvobitni razlog za nemir ne bi zaboravio. Nije, stoga, čudo što su sve te plemenske borbe rezultirale tako što se zmaj definitivno otkao, a ruke podignute u zrak da ga uhvate krenule jedna na drugu...

Proizvođači i stimulišući plemensku svest, jugoslovenski komunizam je na Kosovu, konačno, dobio i svoje »pleme nad plemenima«. Vršeći nekontrolisane eksperimente s »nacionalizmom«, jugo-komunisti su stvorili sebi svog Frankenštajna, a mi smo još i danas publika koja gleda taj film. Dalju »kosovizaciju« Jugoslavije moguće je sprečiti, metaforički govoreći, samo projektom jedne *elektronske kosovologije*. Sećate li se jedne od onih tipično komunističkih kampanja od pre pet-šest godina koja se vodila pod sloganom »Imaš kuću, vrati stan«? Treba predložiti da se sad povede jedna slična kampanja pod reklamnim sloganom »Imaš kompjuter, vrati pištolj«, gde bi država, u zamenu za pet miliona primera (i to samo ručnog) vatrenog oružja u privatnom posedu svojih državljana, ponudila svakom od njih – kompjuter. (Oni s puškama i automatima »zaslužuju« kompjuterski terminal, a oni sa još težim naoružanjem i ceo računarski centar!)

Ideja, kad se bolje razmisli, i nije tako šaljiva. Svako ko je ikad seo pred ekran PC-a zna da se iz toga ne može izaći »neoštećen«: sva »vruća« čulnost balkanskog »auditivca« ima da se smrzne suočena sa »hladnom« računarskom logikom. Tu više ne pomažu psihološke kategorije tipa »široka slovenska duša«, pa našem čoveku ostaju samo dva izbora: ili da se podvrgne diktatu »hladnog«, vizuelnog mišljenja, ili da

propadne, nesposoban da sa svojih ograničenih i neproduženih pet čula opstane u svetu savremene elektronske paradigme.

Mileta Prodanović
KUGA I POSLE NJE

Ni oni koji vreme ne vide kao spiralu ne mogu poreći da se određeni događaji ili konstelacije ponavljaju. Čitajući Prokopijevu *Tajnu istoriju*, čovek često pomisli da ta knjiga nije napisana sredinom šestog veka i da nije posvećena Justinijanu i Teodori. »Iako je kuga«, piše Prokopije »opisana u prethodnim knjigama, pala na ceo svet – neki su pobjegli a neki nastradali. Neki se nisu ni zarazili, a neki, zahvaćeni bolešću, uspeli su da je prežive. Ali od to dvoje ljudi niko od Romeja nije mogao da pobjegne. Kao da su bili neka druga fatalna bolest poslana sa neba, napadali su narod i nije bilo čoveka koji je ostao nedirnut...«.

Oni koji prežive i ostanu zdravi svakako će jednog dana doći do zaključka da je sve što nas je snašlo zapravo jedna duga i fatalna bolest. Baš kao što su površinska ispoljavanja kuge crni gnojni prištevi, krajnji ishod bolesti kroz koju prolazimo jeste rat. O uzrocima tog oboljenja rečeno je mnogo; naravno, ne i dovoljno. Ipak, mislim da ima mnogo pozvanijih od mene da o tome progovore. Zato ću pokušati da sagledam ovaj trenutak i ono što će nastupiti posle košmara pre svega u domenu onoga čime se bavim, dakle umetnosti i, šire – kulture.

Da muze čute kada zuje zolja – poznato je od ranije. I oni najrezistentniji među mojim kolegama imaju teškoće u bavljenju svojim poslom. Ne samo one tehničke prirode, koje se u socijalizmu podrazumevaju, realnom, samoupravnom ili sepsičnom, svakom koji raste na ovim prostorima. Ipak, i u oblasti likovnih umetnosti nastaju dela, neretko i ona koja imaju klicu otpora prema datom stanju. Umetnosti koja se buni protiv neprirodnog ne daju se prostor i publicitet, ali za utehu, ona nije banalna kao ona apologetska, novosocrealistička ili novosocnadrealistička.

Iako sam obećao da se neću vraćati u prošlost, moram ipak postaviti temelj na kome se rascvetava ovo polje bunike sa bokorima lebdećih balvana. Neću ići čak do socestetizma ili umetnosti šezdesetih – počeo bih od časa kada se prisustvo avangardne umetnosti na ovim prostorima ne može više prećutkivati. Kada su, posle nekih gorkih iskustava, oni koji su vodili kulturnu politiku shvatili da lokalne zvezde na međunarodnom terenu prolaze slabo – izvozni proizvod postali su manje ili više avangardni umetnici, koji su govorili međunarodno razumljivim jezikom. Tako je došlo do izvesnog šizofrenog cepanja; jedni su bili za po kući, za velike državne otkupe i prostrane ateljee, a drugi, oni »luckasti«, za paradiranje po svetu. Na taj način se u očima Zapada stvarala lažna slika o prihvaćenosti avangardne umetnosti na jugoslovenskom prostoru i, naravno, iluzija o bezgraničnoj liberalnosti tada vladajućeg režima. Novopridošle garniture – od Jesenica do Đevđelije, bez razlike, nemaju sluha čak ni za takve igre. U Ljubljani će se očas posla zaboraviti uspeh alternativnih pokreta u umetnosti, koji je više nego bilo gde drugde u svetu uticao na promene u politici, a priliku da izlaže u reprezentativnim prostorima dobiće treći ešalon alpskih lokalaca. Zagrebački firer će na prvom zasedanju sabora primiti na poklon sliku naivca i mudro izgovoriti da je

naivna umetnost, kao odraz »Blut und Bodena«, za vreme komunizma – koji ju je izmislio i do besmisla propagirao – bila zapravo potisnuta...

Ako novoj kulturnoj politici uopšte bude data mogućnost da nešto od moderne umetnosti pokaže van vrućih granica i ako ona tamo pošalje staro-nove folkloriste – nerazumevanje i odbijanje neće biti protumačeni njihovim besmislom nego, kako to i inače biva, neobuzdanom mržnjom kojom nas svet obasipa.

Niko normalan ne kaže da se treba lišiti tradicije, naprotiv – jedino ono što predstavlja autentični odsjaj podneblja i lokalnog duha može biti prihvaćeno negde drugde. Postavlja se jedino pitanje jezičkog formulisanja te tradicije. (Da bih bio jasniji, daću jedan primer vezan za rusku umetnost. I pored mnogo napora, ozbiljan umetnički svet nije prihvatio pseudodisidentskog kičera i šarlatana Glazunova, ali je zato plejada umetnika – Kabakov, Bulatov, Kopistanski i drugi – koji su, pod Brežnjevim, godinama stvarali o svom ruvu i krivu itekako osvojila ozibljne muzeje, galerije i časopise.)

Ne treba ni napominjati da kidanje svih normalnih kanala komunikacije i uzajamnog informisanja snižava ionako nizak nivo naših saznanja o mreži institucija svetske umetnosti.

Da se vratim Prokopiju; samo čas pre no što će zapisati pasus koji sam pročitao na početku svog izlaganja on će primetiti da je Justinijan bio »uporni uništitelj dobrih institucija«. Sveopšti pad i poraz ne mogu se zapravo odvojiti od pada institucija; pale su novine kojima se verovalo, izdavačke kuće koje su u sivim vremenima umele da uzdižu duh, padaju pozorišta i muzeji. Preti se univerzitetu. Ukidaju se specijalizovani umetnički časopisi i umesto njih pokreću listovi za nacionalističko drogiranje stanovništva. Tako je sveukupna tradicija ovog naroda bačena u blato; ona se predstavlja u vidu falsifikata i kiča, banalizovana je i osramočena. Šta misliti o tome kada centralna nacionalna muzejska kuća priredi estradnu izložbu najjezivijeg kiča – i to na sva zvona bude oglašeno kao deo autentične tradicije ovog prostora i ovog naroda. Sledeći korak mogla bi da bude jedino Vesna Zmijanac u operi. Kako stoje stvari, čini se da ni taj nasup nećemo dugo čekati. Sve vrednosti su, dakle, poništene i poremećene. Ali u tome nije sve loše. Da bi počelo uspinjanje, mora se dotaknuti dno. Najavljeno je da će na čelo kulturnih institucija doći »najbolji i najsposobniji stvaraoči«. Oni koji se toga prihvate daće najbolji dokaz da to nisu. Kako je počelo – nema sumnje da je izabran najbrži način da se do tog dna i stigne. Vitezovi kafanskog stola razmestiće se na duže vreme po gizdavim kancelarijama, zajašiti na zbirke koje ne razumeju i o kojima ne znaju baš ništa, komandovati pozorištima u kojima su bili statisti i izdavati knjige mutnookim prorocima i nepismenim, senilnim socakademicima.

Zato onom vitalnom, stvaralačkom i sa svetom kompatibilnom delu naših umetnika i kulturnih radnika, ne preostaje ništa drugo nego da krenu od nule – da stvaraju paralelne institucije, koje u početku obuhvataju mali krug i imaju slab domet, ali ljudi koje okupljaju imaju bar čiste fotografije. Iza gvozdene zavese nekad su se priređivale izložbe po stanovima – čini se da je pravi trenutak da se ta zamrla tradicija ovde obnovi. Taj softver će se, možda, jednog dana ipak priključiti na hardver – onog časa kada se vitezovi kafanskog stola nađu pod stolom, bilo od delirijum-tremensa ili iz nekog drugog razloga.

Zadatak priključivanja na svetske tokove – za koje ovde i u ovom trenutku kada je naš svet sveden na Kubu, Severnu Koreju i Kinu ne postoji interes – biće težak i naporan. Praćenje načina na koji se to radi u zemljama srednje Evrope i u Rusiji može biti korisno,

mada za nas u ovom trenutku ne i primenjivo iskustvo. Napor ovog naraštaja zato će, po svojoj prilici, biti sveden na omogućavanje kakvih-takvih uslova za one koji će tek doći. Umetnici nekog budućeg vremena, naravno oni koje propovednici nebeskog naroda ne upute na nebo, moraju se osloniti na zdrave, a ne na razrovane institucije, na časne, a ne korumpirane prethodnike. Zato je naš zadatak da to uključivanje druge Srbije u svet i njen povratak iz devetnaestog veka pripremimo.

4. krug – 9. maj 1992

Zagorka Golubović

KAKO PREVAZIĆI »TRULI ZADAH PROPADANJA«?

Možemo li govoriti o drugoj Srbiji kada ratni vihor sve više eskalira na prostorima bivše Jugoslavije i približava se neumitno i našim selima i gradovima? S izgledima da i u Srbiji uskoro buknu požari rata teško možemo misliti o mirnodopskoj transformaciji Srbije u demokratsku državu. O toj, nažalost, izvesnoj perspektivi izgleda ne misle jedino vlastodršci, to jest upravo oni u čijim je rukama sudbina mira ili rata. Oni se prave kao da u Srbiji ne postoje žarišta – Sandžak i Kosovo – koja se očas mogu pretvoriti u ratišta sa neugasivim požarom.

Ali, i pre nego što se rat useli u naše domove, ratno bezumlje koje razara i uništava Bosnu i Hercegovinu parališe našu misao o izgledima posleratnog perioda. Jer, iako Srbija »nije u ratu« (po zvaničnoj oceni), odgovornost Srbije za produženje rata ne može se zataškavati. I dok se strahote ratnog razaranja šire svuda oko nas, mi ne možemo hladno rezonovati o budućnosti Srbije.

Avet rata pritiska nas svakodnevno. Ratna psihologija se nastanila u naše duše, razorila je našu psihičku ravnotežu i ugrozila normalno poimanje života. Živimo u jednom nenormalnom stanju koje je zavlдалo u svim oblastima života. Disovi stihovi, iako pisani za jedno drugo vreme, govore pregnantno i o ovom našem: »Razvilo se crno vreme opadanja / nabujao šljam i razvrat i poroci / podig'o se truli zadah propadanja / umrli su svi heroji i proroci / progledale sve jazbine i kanali / na visoko podigli se sutereni / svi podmukli, svi prokleti i svi mali / postali su danas naši suvereni...«

Jednom rečju, živimo u vremenu koje je izbacilo na površinu sav šljam i koje je dovelo do snažnih poremećaja koji su ugrozili mentalno zdravlje većine stanovništva, dok su one pritajene mentalne bolesnike oslobodili dotadašnjih kočnica i ohrabрили ih da, vršeći nasilje i teror nad sunarodnicima i susedima, razrešavaju zagonetku vlastitog ludila.

Raspad »realnog socijalizma«, udružen sa rastućim valom ekstremnog nacionalizma, rušio je ne samo osnove bivšeg režima već i temelje jedne dugogodišnje zajednice što se nazivala Jugoslavijom; ali, i više od toga, razrušio je i same temelje društva sa svim materijalnim i duhovnim pretpostavkama za normalan život i komuniciranje. Na ruševinama društva, u vakuumu legitimnih društvenih odnosa, kriterijuma i normi, proklimala je zloćudna biljka nacionalizma čije su metastaze nalazile plodno tle u rastućoj socijalnoj nesigurnosti pojedinaca i njihovoj psihičkoj bespomoćnosti.

To je bila posledica dugogodišnjih akumuliranih tenzija, koje su provalile kao destruktivna energija; ali i rezultat odsustva perspektive, budući da se zbog negativnih efekata takozvane socijalističke utopije *a priori* stvarao negativan stav prema svakom društvenom projektu. Smatralo se da je dovoljno srušiti komunizam i demokratija će doći sama po sebi. Nismo shvatili da rušilačka energija najčešće daje kontra-produkte koji uništavaju sav potencijal za mogućnu transformaciju društva, suočavajući njihove protagoniste sa retardacijom i obnavljanjem prevaziđene istorijske prošlosti – jer je sadašnjost bila razorena, a budućnost nepredviđena.

Bili smo poneseni iluzijom o brzom demokratskom preobražaju zemlje posle pada komunizma te nismo predvideli na vreme drugu mogućnost: da se komunistički totalitarizam može preobratiti u nacionalizam kao surogat demokratskog razvoja. Demokratski intelektualci kod nas, ali i na Istoku i na Zapadu, nisu obratili pažnju na sve moguće ishode pada komunizma, gde je demokratski preobražaj bio samo jedna opcija, i to najteža. Nismo uzeli u obzir mogućnosti da stari režim može biti zamenjen antikomunističkim totalitarizmom u uslovima kada su nas promene pritiskale takvom brzinom da smo zaboravili na potrebu stvaranja smisaonog dugoročnog projekta transformacije društva. I upravo nam se dogodilo ovo poslednje. A pod uticajem dugogodišnje duboke ekonomske, društvene i političke krize stvoreni su povoljni uslovi za nastajanje populističkih pokreta, koji lako generiraju ekskluzivni nacionalizam, pa i fašizam. Budući da se nisu mogli aktivirati kao slobodni građani, jer je »realsocijalistički« poredak suspendovao građanina, kompenzaciju za to ljudi su nalazili uključivanjem u masovne populističke i nacionalističke pokrete. A obnavljanjem nacionalne mitologije i glorifikacijom sopstvene nacije pojedinci su kompenzirali svoju nesigurnost i bespomoćnost, živeći u uverenju da i sami tako dele deo moći »velike nacije«. Na taj način, emocionalno se identifikujući sa nacijom i njenim vođom, oni su i sami sticali dostojanstvo koje im je kao pojedincima nedostajalo. Time se može objasniti zašto je veliki broj pojedinaca bio skloniji da prihvati nacionalizam nego žilavu borbu za demokratski preobražaj, budući da ovo drugo postavlja zahtev da se i same individue emancipuju i postanu odgovorne za akcije koje preduzimaju, a to je nesumnjivo mnogo teže postići nego biti sledbenik masovnog populističkog ili nacionalnog pokreta.

U vreme velikih rascepa i anomalije postoji snažna potreba za identifikacijom. Nacionalistički pokreti su to shvatili i ponudili mnogo opipljiviji, primamljiviji i lakše ostvarljiv objekat identifikacije u vidu nacionalnog interesa kao najvišeg cilja, koji se lako vezuje za izvorni nagon pripadanja. Jer, kako kaže Đerđi Konrad: »Nacionalistička retorika je najočiglednija i najjednostavnija budući da za veliki broj ljudi nije neprijatno da se identifikuju isključivo sa sopstvenom nacijom i da se ogluše o istine i pravdu drugih, odbacujući čak i razmenu ideja« (»The Great Challenge«, u *Ethics and Politics, Art against Totality*, Bratislava Symposium, 1990. str. 32). Utoliko pre što je nacionalistički pokret zasnovan na emocijama i ne traži argumente. Stoga, kada se nacionalistička ideologija jednom ukoreni, ona se automatski reprodukuje.

Snagu nacionalističkog pokreta shvatili su i komunistički lideri i zato su pokušali sedamdesetih godina da, koketirajući s nacionalizmom, obnove legitimnost svoje vlasti. Međutim, oni nisu shvatili da će crv nacionalizma, kada počne da razjeda tkivo komunističkog režima, uništiti taj režim iznutra. Ali danas postajemo sve više svesni da je nacionalizam, ostvarivši se, ugrozio i sam opstanak nacije – kako reče Latinka Perović. To, izgleda, još nisu shvatile vladajuće političke elite, ali i sve one nacionalne stranke

koje bi htele da se preko raspaljenih strasti penju lestvicama političke hijerarhije (Valter Komarek). Nacionalnim deobama i rasparčavanjem zemlje hoće da zadovolje sve veće vlastodržačke apetite, zato nastavljaju rat ne mareći za ljudske gubitke i razaranja.

Ukratko, nacionalizam je postao naša zla kob, i dok se ne oslobodimo tog udesa, ne možemo računati na izlazak iz sadašnjeg haosa i bezumlja. Stoga moramo biti svesni da tek povratkom na normalne uslove možemo stvarati pretpostavke za razvoj demokratskog civilnog društva. A to znači definisanje takvih kriterijuma prema kojima će se međuljudski odnosi uspostavljati prema stvarnim vrednostima individua i naroda, a ne po nacionalnoj, verskoj ili ideološkoj pripadnosti. Može zvučati banalno, ali potrebno je da se ponovo učimo da ljude procenjujemo po njihovim ljudskim vrednostima, a ne po umišljenim nacionalnim stereotipima. Tek onda ćemo moći shvatiti da je vrednost individualnih prava i sloboda, kao osnova suvereniteta građanina, temeljniji princip nego suverenitet nacije, budući da slobodni građani, sa osnovnim pravom na autonomiju, utemeljuju i princip ranvopravnosti nacija i njihove autonomije, dok nacionalno samoodređenje ne podrazumeva samo po sebi konstituisanje građanina kao slobodne ličnosti – zato se i može lako pretvoriti u nacionalistički totalitarizam.

Druga Srbija se ne može stvarati na obnavljanju mitova prošlosti. Ona ne može nastati na projektima koji se inspirišu prevaziđenim modelima društvenog ustrojstva i tipa vladavine. To su samo dokazi nemoći da se ponudi stvarna moderna alternativa.

A moderno društvo nije *a priori* u suprotnosti sa srpskom tradicijom. Srpsko društvo je kroz svoju istoriju poznavalo i negovalo različite oblike lokalne autonomije, na čemu, mislim, treba da se temelji i konstitucija budućeg tipa upravljanja. To, naravno, podrazumeva i regionalnu autonomiju u onim delovima Srbije u kojima su koncentrisane nacionalne manjine. Miloševićeva Srbija se preterano glasno hvalila stvaranjem jedinstvene srpske države, što su slavili i mnogi intelektualci. A što je iz toga proizašlo kao vidljivi učinak? Potpuno ukidanje autonomije na Kosovu – Kosovo je danas stavljeno pod prinudnu upravu – i znatno ograničavanje prava nacionalnim manjinama u Vojvodini. I ne samo to, slaveći istorijsku pobedu srpstva, vlast je vešto uspela da skrene pažnju sa građanskih prava i sloboda i da ih, na taj način, lako suspenduje.

Ni opozicija nije ukazala na ovaj politički vešto smišljen manevar. Opozicija je i sama bila uhvaćena euforijom obnove nacionalne samobitnosti i srpske državnosti, i u tom pogledu ne može samo aktuelna vlast snositi odgovornost za sve što nam se zbog probuđenog ekscesivnog nacionalizma dogodilo. Opozicija je insistirala samo na parlamentarizmu, odnosno na demokratskoj proceduri, zaboravivši da ćemo i dalje imati ovakav parlament kakav imamo i da ćemo imati onakve izbore kakve smo imali decembra 1991. sve dotle dok birači ne postanu samosvesni građani, koji se neće moći zavoditi lozinkama »Sa nama nema neizvesnosti« i sličnim parolama. Opozicija je, u krajnjoj liniji, takođe zaboravila da se pravi demokratski parlament ne može graditi na svesti podanika, koji će uvek biti priklonjeniji vladajućoj političkoj eliti, te podložni manipulaciji u cilju reprodukcije postojećeg poretka. To je vladajuća SPS bolje razumela od opozicije i zato se potrudila da za kratko vreme njene vladavine utvrdi poredak u kojem će pojedinci ostati puki podanici, u sve većoj meri zavisni od vlade i njenih ministarstava, na čelu sa neograničenom vlašću predsednika republike. Takva politika je postepeno ali dosledno vodila sve većem stezanju obruča gvozdene državne logike oko dotle postojećih oblika autonomije – od preduzeća do univerziteta i regiona – da bi završila u obnovi partijske države, koja se služi demokratskom frazeologijom, govoreći o

»vladavini prava«, dok se pod pravom podrazumeva volutarizam vladajuće stranke i njene države.

Moramo, dakle, početi od abecede – a to je konstituisanje građanina kao slobodnog subjekta. Ti procesi su već započeti kroz mirovne pokrete i druge manifestacije građanske neposlušnosti. Odgovornost nas intelektualaca je velika u ukazivanju na novu etičku osnovu ponašanja. Intelektualci moraju dokazivati da je etički ispravno suprotstaviti se vlastima koje se neodgovorno upuštaju u ratne manipulacije raspolažući našim životima i budućnošću. Moraju dokazivati da »čovečnost« nije nekakva filozofska apstrakcija, već neophodni kriterijum za uspostavljanje takvih međuljudskih odnosa u kojima nećemo povređivati druge i u kojima ćemo polaziti od prava drugih na život i dostojanstvo kao od osnovnog postulata. Današnje ratne strahote i zverstva pokazuju da moramo obnavljati neke osnovne etičke principe da bismo se osposobili da stvaramo društvo bez pogubnih konflikata i rata.

Tek na toj osnovi će moći da funkcionišu demokratske institucije koje nam valja stvarati. Druga Srbija će se razviti i opstati samo ako se konstituiše kao demokratska država. Tome danas stoje na putu ogromne prepreke: pre svega, rat i mogućnost rasparčavanja i Srbije ako se rat prenese i na njeno područje; zatim, ratna psihologija koja pomera sve kriterijume i norme normalnog života u drugi plan, obezvređujući rad i napore u cilju postizanja pozitivnih rezultata, kao i nastojanja da se pronade izlaz iz kolapsa koji se događa u svim oblastima života. Moramo, dakle, najpre otkloniti te prepreke da bismo oslobodili put za razvoj Srbije kao modernog i demokratskog društva. A to znači, moramo, pre svega, *zaustaviti rat!*

Dragan Veselinov
ISELJAVANJE IZ VOJVODINE

Već se oseća strah u Vojvodini. Nacionalne manjine se boje da će ih domaći srpski nacionalisti, podržani nekim agresivnim srpskim izbeglicama, izbacivati iz svojih kuća – a opozicija se plaši proganjanja od strane domaće policije i pridruženih fašista Šešeljeve marionetske organizacije.

Proganjanje je započelo još 1988. godine, od smene političara u Vovjodini. Tada iz fabrika i državnih službi nestaju starosedelački vojvođanski direktori, a dolaze na njihova mesta Srbi, kolonisti iz Vojvodine i neokolonisti, tek pristigli trbuhom za kruhom iz Herceg-Bosne i Hrvatske. Menja se nacionalni i socijalni sastav u policiji, SDK-u i poštama. Država podstiče nepoverenje između starih Vojvođana i doseljenika u svoju korist, u korist učvršćivanja vlasti na srpskoj nacionalnoj platformi. Centralizacija vlasti i uništenje vojvođanske autonomije pojavili su se kao obnavljanje starog socijalističkog režima kojem je radnička ideologija već došla glave i koji je rešio da se učvršćuje državnim nacionalizmom. To je vodilo sukobima sa svim narodima izvan Srbije, ali i u njoj samoj. Brak srpskih komunista i nacionalista dao je glavni doprinos bratoubilačkom ratu u Jugoslaviji i raspadu države.

Održavanje braka danas dovode u pitanje sami nacionalisti. Nezadovoljni malim udelom u vlasti i svesni jugoslovenske tragedije izazvane njihovim programom – udaljavaju se od socijalista. I sami su postali žrtve svog ekspanzionističkog plana, jer u Srbiji – posebno u Beogradu – na mnoga ključna mesta u državnim službama, na

televiziji, u novinama, bankama i preduzećima, dolaze spoljni Srbi pomoću državne intervencije. Tako je nacionalistička centralizacija vlasti u Srbiji dovela ne samo do degeneracije vlasti i kulture javnog života već i do sukoba između samih Srba.

Pozadina tog sukoba je želja poslednjih rukovodilaca starog komunističkog režima da očuvaju svoju vlast. Njihova forma politike je rat i provociranje ugroženosti Srba izvan Srbije. Kada je ta ugroženost postala stvarna, tada je režim mogao da se i opravdano brani, ali to je opravdanje postalo preteško: privredna propast Srbije i međunarodna izolacija.

Sada u Vojvodini militantne srpske izbeglice proteruju sremačke Hrvate iz njihovih kuća i otimaju im imovinu. To se događa u Hrtkovcima, Platičevu, Nikincima, Rumi, Beški, Slankamenu i drugim mestima. A u Baranji ljudi iz Šešeljeve fašističke stranke, u koju po svom ponašanju izgleda da spada i vlast tzv. Srpske republike sa sedištem u Kninu, ubijaju i proteruju iz svojih domova Hrvate i Rusine iz Vukovara, Petrovca i Mikluševaca. U Vrbasu je 35 zaposlenih u policiji proglašeno »neradnicima i nelojalnima«. Među nelojalne se ubrajaju isključivo nesrbi. U Zrenjaninu sva policijska mesta osvajaju neokolonisti i kolonisti. U pančevačkoj »Utvi« i SDK-u dešava se isto.

Režim održava brđansko srpsko – koje u socijalnom smislu pothranjuje diktaturu, nasilje i distribucionu uravnilovku. To čuva režim. Oni odbacuju svaku pomisao na napuštanje zastarelog socijalističkog političkog sistema i njegove demagoške raspodele. Tako Socijalistička partija Srbije dobija podršku u izbegavanju tržišne ekonomije, demokratskog političkog uređenja i slobode štampe.

Sukobi između planinskih Srba sa Srbima starosedeoćima i nacionalnim manjinama samo je forma sukoba starog društva sa novim. Verovatno je da će pobediti starosedeoći. To je dobro, jer će mit o »srpskoj slozi« biti zamenjen demokratskim društvom. Cena prevrata i puta do njega još uvek nije poznata.

Ljubiša Rajić
SRBIJA IZ POČETKA

Druga Srbija znači drugačija Srbija. Put do nje vodi, za početak, preko odgovora na nekoliko pitanja: kakva je ova Srbija, kakva je željena, a kakva mogućna, i ko će je, s kim, kako i kada napraviti?

Kakva je ova Srbija? Mada je dosta o tome pisano, neku celovitu i temeljnu analizu sadašnje Srbije još uvek nemamo. Mi moramo tačno znati kakvi su politika, privreda, obrazovanje, nauka, kultura, državna uprava, stanovništvo, stanje duha... Zbog čega i u čijem su interesu takvi? Ovakva kakva je, Srbija nije samo posledica slepog istorijskog razvoja već tvorevina koja odgovara nečijim interesima. Da to nije tako, već bi se raspala. Ako hoćemo drugačiju Srbiju, moramo tačno znati od čega je pravimo i protiv čijih interesa je pravimo.

Kakva je ona Srbija koju želimo? O tome imamo prilično uopštene predstave, a uglavnom govorimo da želimo evropsku Srbiju. Ali, koliko znamo o Evropi, koliko je onih koji žele da Srbiju vide u Evropskoj zajednici pročitao, na primer, Rimski ugovor? Da li znamo kakav se desni talas valja preko Evrope, da li znamo koja je koncentracija moći u tim zemljama, šta Evropska zajednica znači za male zemlje, čemu ćemo sve morati da se prilagođavamo, na šta da pristajemo, čega da se odričemo, šta da prihvatamo, u čemu da se modernizujemo? I tako dalje, politici, privredi, kulturi, nauci,

obrazovanju... Naša predstava o drugačijoj Srbiji još uvek je na nivou spiska želja, ne programa. A taj se spisak veoma razlikuje od čoveka do čoveka, od struke do struke, od partije do partije, od klase do klase, od kraja do kraja, jer nisu svi interesi isti.

Kakva je da je Evropa danas, ona je u svojim razvijenim delovima bolja za sve njene građane od onoga što mi imamo u Srbiji. Ali i Evropa je pre svega nečija. I to se zna čija. A čija treba da bude drugačija Srbija? Novoimenovanih SPS-direktora najvećih preduzeća, Jezdimira Vasiljevića, Arkana i njegove mafije, cele nove posedničke klase u nastajanju i njenih ljudi? Ili onih čija je plata danas 25 maraka? Srbija sela i provincije ili Srbija grada? Srbija koga kraja, koga sloja, koje klase? Moramo znati za koga, u čijem interesu pravimo drugačiju Srbiju. Ona bi trebalo da svima pruža bar relativno slične šanse, da obezbedi da u njoj nema bede, da u njoj što više vladaju pravo i pravda, ali ona ne može biti svih nas podjednako. Da li znamo koji je onaj najmanji zajednički imenitelj oko koga se možemo dogovoriti i biti spremni ne samo da se sada borimo za njega, nego i da ga branimo onda kada do njega stignemo?

Da li smo mi svesni čime ćemo morati da počnemo tu drugačiju Srbiju? Znam da nije popularno reći, ali, po svemu sudeći, moraćemo da je započnemo sudskim procesima. Ako želimo državu u kojoj će vladati pravo i kakva-takva pravda, onda će na sud morati da se izvedu razni pljačkaši, ratni profiteri, ratni zločinci, oni koji su ih na te zločine obodravali i davali im pokriće za njih. Neko će morati da bude smenjen sa položaja koji je zloupotrebljavao, nečija imovina stečena pljačkom moraće da se nacionalizuje, odgovorni će morati da odgovaraju krivično i moralno za svoja nedela. Ako se u ime bilo čega oprostite krivična dela protiv čovečnosti, ako se zatvore oči nad kriminalom, onda nam druga Srbija nije potrebna.

Ko će da napravi tu drugačiju Srbiju? Vlast zacemento neće, ona je napravila Srbiju po svojoj meri i neka druga i drugačija nije joj potrebna. Ona opozicija koja rehabilituje Nedića (i istovremeno hvali Slobodana Jovanovića), ona koja obnavlja Ljotićev *Zbor*, ona koja diže spomenike Draži Mihajloviću, koja traži da se vrati pop Đujić? Njihova drugačija Srbija bila bi još gora od ove. Ili možda ona opozicija koja se svađa oko toga koji će nas princ izvući iz ovoga kala, koja nije u stanju da zarad zajedničkog dobra prevaziđe lične surevnjivosti, taštine, ambicije i komplekse svojih vođa? (Teško – ako se ne odrekne tog mlaćenja prazne slame.) Ili ona koja nije protiv nacionalizma, ali svoje članove smatra pametnijim Srbima od onih koji su na vlasti, ona koja nije protiv rata, već protiv toga da se rat povede pa izgubi, ona koja vidi, a neće da naglas kaže da je JNA spiskala mnogo milijardi dolara vojne opreme, municije, raketa, aviona, tenkova i svega ostalog na jedan rat bez cilja? Sumnjam. Ili mi, takozvani nezavisni intelektualci? Uz sve umne, i razumne, i dobre stvari koje su ovde izrečene, ipak se ne mogu oteti utisku da se bar delimice skupljamo kako bismo jedan u drugome prepoznavali pametne ljude, kako bismo jedan drugome govorili »eto, kako smo dobri, a pogledajte šta nam vlast radi«, kako bismo jedni druge tešili i uzajamno pokazivali naše intelektualno umeće. Vredi se setiti reči iskazanih nedavno u Mostaru: »Mi smo raspravljali, a oni su delili oružje«. Želeti, hteti, misliti drugačiju Srbiju nije isto što i činiti je, a ne znam koliko smo sada spremni na činjenje.

S kim da menjamo ovu Srbiju? Znamo li koliko nam je stanovništvo nepismeno, neobrazovano, zavedeno i sluđeno propagandom, u mukama modernizacije, u opiranju da misli, da se menja, da prihvati novo vreme, da prihvati različitost, razum? Mi se uljuljukujemo u priču o demokratskoj tradiciji u Srbiji. Nje nema kao što je nema nigde u

bivšoj Istočnoj Evropi, sem delimice u Češkoj. Znamo li kakvi su nam političari na vlasti? Jesmo li svesni znanja, ambicija, moralnih kvaliteta, ciljeva naše nove nomenklature? Znamo li kakvi su nam političari u opoziciji? Koliko se njih razlikuje od političara na vlasti, a koliko ne? Kakvi su naši privrednici? Oni koji zarad sopstvenog položaja trpe da vlasti direktno uništavaju njihova preduzeća. Znamo li kakvi su naši profesori i naučnici? Oni koji su zarad svoje lagodnosti tako savili vrat pred našim ministrima prosvete i nauke, koji dopuštaju da već godinu dana u ime svih njih govori Udruženje univerzitetskih nastavnika i drugih naučnih radnika? Jesmo li svesni koliko naši književnici slabo vide razliku između sebe i nacionalne zastave? Znamo li kakva je naša inteligencija, ona koja je skoro u celini nastala u poslednjih četrdeset-pedeset godina i iz čijih su redova regrutovani i ministar kulture, i vrh SPS-a, i Vojislav Šešelj, i drugi koji čine ovu Srbiju? Kakvi su nam seljaci, radnici, službenici, svi oni koji bi prvi trebalo da se bune zbog bede u koju su zapali, ali koji čute i čekaju da neko drugi reši njihove probleme? Znamo li ko su i gde su izuzeci među njima, oni s kojima se može graditi svaka nova država, pa i drugačija Srbija? Mislim da još uvek ne znamo, a ima ih.

Kako da menjamo Srbiju? Parlamentarno – u onoj smejuriji od parlamenta prema kome ceo vrh vlasti pokazuje toliko prezira da bi poslanici već iz osećanja obične ljudske časti trebalo da se pobune, ali uglavnom čute. Ili vanparlamentarno, na ulici, gde nas čekaju šešeljevci, jovićevci, arkanovci, policija, armija? O načinima borbe ne razgovaramo. Naši sindikati organizuju štrajkove, ali prave nadsindikalne, vansindikalne i nepolitičke štrajkačke odbore. Naše stranke bi da vode političku borbu nadstranački i vanstranački, prizivajući u pomoć one iste ljude koji su do juče pomagali ovoj vlasti da se učvrsti. Svi da se bore, ali da se ne sukobe s vlašću, da se bave politikom, ali da to ne izgleda kao politika. Takvim stavom prema sindikatu i partijama i ekonomskoj i političkoj borbi sami ćemo sebe ukinuti, bez pomoći vlasti. Svi vidimo svemoćno rešenje u privatizaciji, kao da ne postoje drugi oblici svojine, kao da je najvažniji oblik svojine, a ne to da li je proizvodnja rentabilna, kao da ne vidimo kako protiče ova, treća po redu, prvobitna akumulacija kapitala na našem tlu, ko su novi vlasnici kapitala i kakva je Srbija njima potrebna. I treba jasno reći da nema nastavka Srbije od pre balkanskih ratova: od tada je prošlo previše godina. Mi smo se poslednjih godina, sve gledajući unazad, vratili u prošlost, a svet je otišao dalje.

Mi drugačiju Srbiju moramo praviti iz početka, jer, ako hoćemo nešto drugo, onda se to mora raditi temeljito, ne kozmetičkim doterivanjima. Borba za drugačiju Srbiju ne znači samo da je potrebna smena vlasti. Mi smo sada toliko obuzeti tom smenom da ne vidimo da ona sama po sebi ne znači da će Srbija postati drugačija. Drugačija Srbije neće nastati preko noći da nas je i hiljadama više, da sutra i na izborima poredimo. Smena vlasti znači samo to da je u Srbiji neko drugi na vlasti. Za drugačiju Srbiju mora se voditi mnogo dugotrajnija borba upornim, strpljivim i sistematskim političkim delovanjem, korak po korak, i pre nego što se smeni vlast i kada dođe do smene vlasti. Na početku te borbe mora stajati prosvetavanje stanovništva. Mi kao da smo zaboravili iz čega su se rađale građanske revolucije, iz čega se rađalo građansko društvo u svojoj borbi protiv apsolutizma. A ona se mora nastaviti stvaranjem interesnih organizacija, stvaranjem političkog čoveka koji zna šta su mu stvarni interesi, kako da se za njih, sa kim i protiv koga bori.

Bertolt Brecht je 1951. godine u otvorenom pismu nemačkim umetnicima i književnicima upozorio na opasnost naoružavanja Nemačke rečima: »Velika Kartagina je

vodila tri rata. Posle prvog još je bila moćna, posle drugog u njoj se još moglo živeti. Posle trećeg niko je više nije mogao naći«. Srbija je za manje od godinu dana odratovala tri rata. Posle ovog trećeg u njoj se već jedva može živeti. Hoće li je biti posle četvrtog? To zavisi ponajviše od nas samih. Ako ne izađemo iz naše kule od slonovače, ako nam ne uđe u glavu s kim imamo posla i kakav je zadatak pred nama, nećemo nikad napraviti Drugu Srbiju. Ona će onda ostati Srbija po meri onih koji sada njome vladaju i onih koji ih svojim stavovima, glasovima i životima podržavaju, dakle, onih kojima ona savršeno odgovara ovakva kakva je.

Milica Lučić-Čavić
DRŽAVA PAMETNIH PRIVREDNIKA

Početak ovog veka u Srbiji su izlazile novine koje nisu bile namenjene široj čitalačkoj publici. Zvale su se *Srpske novine* i u njima su objavljivani samo zakoni, propisi, uredbе, dakle ono što se danas objavljuje u *Službenom listu* ili *Službenom glasniku*. U tim novinama je 1910. godine objavljen zakon kojim država Srbija besplatno ustupa građevinsko zemljište gospodinu Klefišu, industrijalcu iz Jagodine. On je dužan da već u prvoj godini uloži u objekat 300.000 dinara, kao i da snabdeva grad i okolinu mesom. Takođe je obavezan da određene količine mesa i suhomesnatih proizvoda izveze u Evropu.

Zauzvrat, država ga oslobađa poreza i carina na sve što uveze za klanicu, daje mu popust na železnici od 25% kad izvozi meso, a Državni monopol soli daje mu popust od 50%.

Zakon su potpisali kralj Petar I, Nikola Pašić i još sedam ministara.

Pre 82 godine, znači, Kraljevina Srbija znala je i htela da podrži i motiviše onoga ko želi da investira, da proizvodi, da izvozi. Garantovala je to čak potpisima najvišeg ranga. Ta količina pameti i želje za prosperitetom Srbije tako tužno odudaraju od onoga što se danas dešava u nacionalnoj ekonomiji. Ne mislim da ni u ovoj današnjoj ni u onoj sutrašnjoj Srbiji prvi ljudi države treba da overavaju svojim potpisima zakone o klanicama ili eksploataciji ruda, na primer, ali sam sigurna da su dužni da stvaraju ambijent u kome će pametni, sposobni ljudi, ničim ograničavani, dobiti krila za stvaranje i uvećanje ličnog, a samim tim i državnog bogatstva.

Umesto toga, sada imamo sistem koji demotiviše. Podržavljenjem preduzeća vratili smo se u rane pedesete godine ovog veka i vreme administrativnog socijalizma. Na čelu podržavljenih preduzeća su, sem časnih izuzetaka, pripadnici vladajuće partije, birani po političkim kriterijumima, a ne po onom jedinom validnom: da umeju da prave profit. Na čelu upravnih odbora tih preduzeća su visoki državni činovnici, ministri ili drugi članovi establišmenta, kojima biznis i ekonomija nikad nisu bili profesija. Sa druge strane, privatnici se guše. Evo primera: za osnivanje preduzeća potrebno je dati državi 200 prosečnih bruto-plata. Ili: uvoznik mora da da 50% deviza državi od sume koju namerava da potroši na uvoz. Izvoznik, ako prodaje inostranstvu svoju robu za gotovinu, mora da uplati u državnu kasu 30 posto deviza koje zaradi. Zato se izvoznici sve više bave trampom sa inostranim partnerima ili drže novac u bankama na Zapadu. Loša ekonomska politika, ili strah države da se poslovi i pare slučajno ne otmu njenoj kontroli, idu dotle da se visokim porezima odnedavno guše čak i sitni piljari koji prodaju u

automobilskim prikolicama na trotoaru. Kipar, Florida, Kajmanska ostrva i ostale oaze biznisa u svetu su zbog toga magnet koji je privukao i novac i najveštije i najspretnije biznismene iz Srbije. Iz nje danas beže i ljudi i pare.

Drugu Srbiju zato vidim kao državu pametnih privrednika, u koju će se vratiti novac koji se sada vrti napolju, vidim je kao zemlju profita. Međutim, ona ne može da postane zemlja profita dok ne postane zemlja privatne svojine. Sa privatnom svojinom biznis postaje carstvo sposobnih, a nepodobnih. Dok je Srbija ovako jedna i siromašna, dok štrajkuju gladni profesori, dok se proganjaju najbolji lekari, dok glumci nemaju novca ni za dekor u pozorištu, dok penzioneri prebiraju po kontejnerima i dok radnička klasa čuti zadovoljno što još nije postala tehnološki višak, ta druga Srbija čini se kao utopija. Ipak ta druga Srbija je mogućna i mogućna je mnogo ranije nego što prognoziraju mnogi uvaženi ekonomisti. U drugoj Srbiji politika više neće imati moć, neće imati sposobnost da preuzima na sebe ulogu tržišta. Jer tamo gde je inicijativa slobodna, gde se sve prepušta tržištu i privatnoj inicijativi, tamo se društveni, ekonomski, kulturni i iznad svega politički preporod nameće kao nužnost. Dakle, kada se ekonomija postavi na zdrave noge, sve »leže« na svoje mesto.

Nisam pomenula svoju profesiju, novinarsku, kojom sada vlada čemerni agitpropovski duh. Nisam je pomenula, ali sam sve vreme i o njoj govorila. U drugoj Srbiji, Srbiji inicijative, demokratije i zdrave ekonomije novinarstvo će biti ono što jedino sme da bude: objektivno, istinito i znalačko informisanje javnosti.

Sreten Vujović
DRUGI BEOGRAD

Ako je Beograd, kao metropola, srce i mozak ove zemlje, postavlja se pitanje kakav je i kakav bi mogao biti njegov politički i kulturni uticaj na bliže i dalje okruženje? Da li je mogućna demokratija ili demokratska politička kultura u društvu koje tek danas ima oko polovinu gradskog stanovništva i u kome je tek pre desetak godina izrastao prvi milionski grad?

Polazeći od ideje da bi drugi (drukčiji) Beograd mogao biti preduslov za drugu Srbiju, ponudiću, za ovu priliku, samo neke elemente odgovora na postavljena pitanja.

Po popisu iz 1981. godine, još uvek više od polovine stanovnika Jugoslavije (53,5%) živi u selima. To znači da je stepen urbanizacije u Jugoslaviji, naročito u poređenju sa evropskim zemljama, veoma nizak. Toliku stopu urbanizacije su zapadne evropske zemlje prevazišle još krajem prošlog veka. Jugoslavija je po stepenu urbanizacije na začelju liste i među istočnim evropskim zemljama. Srbija je, posle Bosne i Hercegovine, najmanje urbanizovana jugoslovenska republika. U Evropi je 1964. godine bilo trideset gradova sa preko milion stanovnika. Sociolozi pod urbanizovanim društvima podrazumevaju ona društva koja imaju najmanje trećinu svog stanovništva u gradovima od sto hiljada stanovnika i više.

Posle drugog svetskog rata svedoci smo ubrzane industrijalizacije, deagrarizacije i urbanizacije. U razdoblju od 1948. do 1981. godine iz sela u gradove je prešlo oko 6,5 miliona migranata. Bio je to »jedan od najburnijih ruralnih egzodusa koje pamti ekonomska istorija«.

Budući da ubrzanu industrijalizaciju i urbanizaciju nije bilo moguće postići samo prinudom u vidu primene gole sile, postavlja se pitanje na kojim je vrednostima počivala moralna saglasnost za velike napore i pregnuća (udarništvo i sl.) i čime su se legitimirale nagle promene društva u pravcu progressa. Funkcionalno i empirijski, takvu ulogu su odigrale socijalističke i nacionalističke ideologije jer su sadržale jaku integracionističku snagu neophodnu za mobilizaciju masa. Pokazuje se tačnim mišljenje da je socijalizam moguć samo u ekonomski nerazvijenim zemljama, i to u razdoblju njihovih industrijskih revolucija. Boljševička ideologija je efikasno povezala tradicionalizam, nužnost razvoja, odbojnost prema vrednostima kapitalističkog liberalizma sa romantičnom predstavom o zajednici zasnovanoj na proizvodnom i neposredovanom radu.

Najnoviji amalgam socijalizma i nacionalizma je samo pojačao dejstvo ove antimoderne orijentacije i uverio sve koji trezveno misle da takav spoj znači ne samo »slom socijalističke modernizacije« već i retrogradno i pogubno istorijsko kretanje koje vodi u vanredno stanje, u stanje »neposredne ratne opasnosti«, pa i u neobjavljeni rat.

Partijska država, sa boljševičkom ideologijom, bila je glavni subjekt naše poratne urbanizacije, pa i urbanizacije Beograda. Demografski, statistički i prostorno posmatrano, Beograd jeste metropola. Da li je on to i sociološki, politički i kulturno gledano? Dve trećine njegovog stanovništva je doseljeno, i to pretežno sa sela i iz palanki. Beograd se poseljačio, što je posledica masovnog prisustva imigranata prve generacije sa sela, koji sporo i teško prihvataju gradske obrasce življenja. Ruralizacija je uticala na formiranje različitih stilova života, zavičajnih potkultura, novokomponovane masovne kulture, što »urbane seljake« udaljava od urbaniteta u smislu učtivosti, uljudnosti, pristojnosti, a bez toga teško da može biti demokratske političke kulture. S druge strane, otvoreno je pitanje ko zbog ovakve imigracije više gubi: seoske i malovaroške sredine ili velegrad.

Ako se današnji Beograd odredi kao mesto susreta potreba individua i grupa koje u njemu žive i funkcija koje ispunjava da bi odgovorio na te potrebe, onda se, telegrafski, o tim funkcijama može reći sledeće. *Stanovanje*: stambena kriza, nikad više bespravno useljenih stanova, izbeglice u stanovima i prihvatilištima, protesti organizovanih beskućnika, rasprodaja vojnog stambenog fonda... *Obrazovanje i kultura*: etatizacija, štrajkovi prosvetara, veliki broj iz zemlje izbeglih i u zemlji sakrivenih studenata i učenika, poniženost i uvređenost poslenika u ovim delatnostima zbog »lika i dela« nadležnih ministara... *Dokolica*: gotovo svakoj rasonodi prethodi nekakvo izvinjenje ili obrazloženje da li to ima smisla činiti u sadašnjim olovnim vremenima... *Zdravstvo*: nikad više mrtvih i fizički i duhovno ranjenih osoba u gradu koji »nije u ratu«... *Sigurnost*: strah, strepnja, mučnina, porast kriminala, uličnog i kafanskog nasilja, siromaštva i bede... *Komunikacije*: sve više odsećeni od sveta, od prijatelja i rođaka u susednim jugo-državicama, smanjena i otežana pokretljivost ljudi, roba i informacija, državno-partijski monopol nad televizijom i najvećim delom sredstava masovnih komunikacija... *Administracija*: arogantna partokratija, pljačka deviznih štediša, ograničeni iznosi isplata preko tekućih i žiro-računa, penzije iz delova i sa zakašnjenjem... *Proizvodnja*: procenjuje se da bi po sadašnjem stepenu razvijenosti privrede i infrastrukture u Beogradu moglo pristojno da živi oko četiristo hiljada stanovnika, ogromna stagnacija, etatizacija privrede, neznatna privatizacija, velika nezaposlenost... *Snabdevanje*: divljanje cena proizvoda i usluga, nestašica raznih potrepština uključujući i lekove... *Solidarnost*: da, ali po nacionalnom ključu.

Svestan sam da su ovim nabrojanjem istaknute samo tamne strane beogradske svakodnevice. Procenjujem da one danas imaju prevagu nad svetlim stranama. Nije uteha to što je u nekim republičkim centrima još gore. Odavno su me naučili da se ne valja ravnati prema najgorem.

Ipak, najopštije uzev, za velegrad se može reći da je mesto slobode. Stara je poslovice da »gradski vazduh čini ljude slobodnim«. Složićemo se da su »sve velike kulture rođene u gradu«, da je »svetska istorija« u stvari »istorija gradskih ljudi«, da se »nacije, vlade, politike i religije zasnivaju na fenomenu ljudske egzistencije grada«, da intelekt i samosvest predstavljaju oblik urbanog, a ne ruralnog razumevanja stvarnosti. Vrlo je verovatno da se u modernom vremenu može govoriti samo o *seljaku i građaninu* ili, još bolje, o *kosmopoliti i provincijalcu* i da će svi ostali kontrasti s vremenom izbledeti (O. Špengler).

Veliki gradovi su neosporno žiže napretka; ideje, način života, običaji, nove potrebe stvaraju se u njima da bi se zatim proširili na ostatak zemlje. Kad se društvo menja, ono to po pravilu čini posle njih i po ugledu na njih. Duhovi su u njima prirodno okrenuti prema budućnosti. Nijedan socijalni prostor nije toliko povoljan za evoluciju svake vrste kao što je to velegrad. Njegovo bitno svojstvo jeste raznovrsnost. S tim u vezi, ima smisla razmišljati o temi »drugi Beogradi«. Hoću reći da sam pre za više drugih Beograda nego za jedan drugi Beograd: za heterogenost, a ne za homogenost.

Prvi poratni višestranački izbori, kao i protesti građana, prvenstveno mladih, na ulicama i trgovima, pokazali su da je Beograd opozicioni grad, tj. da je sklon promenama i inovacijama. Tačnije, beogradska izborna mapa je pokazala da su u centralnim gradskim opštinama pobedili kandidati opozicije. Reč je o opštinama sa najviše intelektualaca, visokoobrazovanih, starosedelaca... Bliža i dalja periferija je uglavnom činovnička, radnička, polutanska, doseljenička, sa nižim obrazovanjem, polupismena, i ona se opredelila za »izvesnost«, za staru vlast u novom ruhu. »Crvena« Rakovica je najpre glasala za »crveno«, potom za »crno«, ne uzbuđujući se docnije što je dala poverenje fašisoidnom vojvodi, čija je popularnost u međuvremenu daleko prevazišla atar Rakovice i trijumfalno stigla do Dedinja. Andrić je dobro primetio da u »zemlji slabih zakona i rđavih gospodara... teški su zli gospodari, ali su još teže njihove nasilne i drske sluge i čankolizi«.

Suočena sa izbornim porazom u centralnim delovima Beograda i izrazima građanske neposlušnosti pretežno mlađih Beograđana, vladajuća stranka se nije libila da odmah prezre beogradsku čaršiju kao anacionalnu, kosmopolitsku, jugoslovensku i da propagandno i kadrovski prigrli dobrim delom palanačku, patrijarhalnu i uglavnom nacionalno netrpeljivu provinciju. Državna vlast uvek s podozrenjem gleda na veliki grad njegove različitosti, tajne, zbog toga što ga nikad u potpunosti ne može kontrolisati.

Za trenutak se moglo pomisliti da su (vele)građani glasali za demokratiju, modernitet, budućnost. Međutim, ubrzo se moglo uočiti da se, izuzimajući retke pojedince, vladajuća stranka i stranke parlamentarne opozicije bitno ne razlikuju u osnovnim političkim pitanjima, da od nacionalnog, tačnije nacionalističkog, ne vide i ne deluju racionalno, i da se, što je najporaznije, u pogledu rata i mira uglavnom slažu. Ovo, s retkim izuzecima, važi i za stranke vanparlamentarne opozicije. Razlike su se pojavile onda kada je već bilo kasno, kada se besmisleni rat razbuktao i, na nesreću, još uvek besni. Nacionalistička zamisao, nastala u neprovetrenim dumanjima nekoliko prestoničkih akademika, svojim je paseizmom, tradicionalizmom i romantizmom

provincijalizovala (čitaj: homogenizovala) najveći deo srbijanskog i srpskog političkog prostora, uključujući i najveći deo metropole. Iako najverovatnije popločana dobrim namerama, njihova staza je vodila od nebeskog srpskog raja u sunovrat proklete avlije.

Umesto da očajavaju, autonomni i samosvesni građani su počeli da formiraju mnoštvo interesnih grupa. Budući da klasične političke institucije: političke stranke, sindikati i sl., nisu dovoljno efikasne, da podležu birokratizaciji i oligarhizaciji, da se, što je najgore, oni koji imaju najviše moći jednostavno suludo ponašaju, građani formiraju nova udruženja, nove društvene pokrete (mirovne, ekološke, feminističke, urbane) i organizuju odvojeno ili zajedno lokalne akcije, a sve to označava proces odvajanja države od civilnog društva i istovremeno uspostavljanje mosta među njima. Smatram da u ovoj vrsti alternativne kulturne i političke scene, pored ostalog, počiva kakva-takva nada Beograda. Od nekoliko Beograda najprivlačniji mi je upravo ovaj. U njemu vidim elemente za formiranje jednog drugog kulturnog i političkog lica Beograda koje može uticati na oblikovanje druge Srbije.

Što je grad veći to je u njemu više udruženja, modernih društvenih pokreta i akcija građanske neposlušnosti. U velegradu materijalna gustina građana prerasta u moralnu gustinu i dolazi do širenja solidarnosti na gradskom, međugradskom, nacionalnom i internacionalnom planu. Cilj ovih udruženja i pokreta je mobilisanje građanske javnosti, a ne osvajanje vlasti. Oni imaju prvenstveno društveni, a ne neposredno politički karakter. Deluju javno i otuda tesne veze između novih udruženja i pokreta i nezavisnih sredstava masovnih komunikacija.

Da bi se Beograd svrstao u red gradova istorijske inicijative, bilo bi potrebno da smogne snage da što pre prestane da slavi moć vladara, da ne teži da dominira, da ne demonstrira silu i plaši neprijatelje, nego da se trudi da zadobije sreću. Beograđani bi trebalo da u razumnom vremenu dostignu ono što su svojevremeno postigli Dubrovčani, a to je da se odlikuju »blagošću i uglađenošću, taktom i razboritošću. Tim se osobinama ima zahvaliti što su oni uspeli da osnuju republiku, jedinstvenu, i što su nalazili načina da ona napreduje i u najtežim prilikama« (J. Cvijić). Da bi bio drugačiji, Beograd, dakle, treba da stremi *urbanitetu* u smislu plemenitog gradskog ponašanja obrazovanih ljudi čija je osnovna vrlina tolerancija. Jedan od prvih koraka koji bi na tom putu zvanični Beograd trebalo da učini jeste da traži oprostaj od Dubrovnika, i ne samo od tog grada, za onaj deo svoje odgovornosti koji snosi za njegovo stradanje.

U ovom uprošćenom kazivanju, iz koga su izostali, iako veoma važni, međunarodni činiooci i ponašanje nesrpske strane u ratnim i drugim sukobima, hteo sam da rehabilitujem i istaknem neopravdano potisnute kategorije *građanin*, *velegrađanin*, *kosmopolita*, *urbanitet* kao neophodne aktere i činioce političke i svake druge modernizacije i emancipacije budući da su danas *Srbin*, *Hrvat*, *Musliman...* *nacionalitet*, *saplemenik* preovlađujuće kategorije koje, naravno, ne treba zanemariti, ali koje su sa tačke gledanja moderniteta u suštini anahrone i retrogradne.

Nataša Kandić
NEMA DRUGE SRBIJE

Šestog aprila krenula sam iz Knina prema Sarajevu. Negde oko Bosanskog Grahova stigla sam dugu kolonu vojnih vozila Kninskog korpusa. Bilo je tu tenkova, a u

kamionima rezervisti. Kao da me je nešto preseklo. Nije to bio strah. Osetila sam da se delim i da nadu sa gađenjem izbacujem iz sebe kao podvalu. Beznadežnost sam prihvatila kao činjenicu. Bosna je na dnevnom redu. Na svakih nekoliko kilometara – straže, vojne, civilne, mešovite. Sve, osim retkih milicijskih, rade istu stvar: pretresaju i upozoravaju na opasnost od sledeće. Ispred Travnika nalećem na maskirane: jedan sa debelom kapom do ispod brade, drugi sa nekom crnom krpom na licu koja je najviše slična ženskim gaćama, treći je izgledao kao nameran da ratuje sa pčelama, a ono ostalo bilo je okićeno krstovima raznih veličina, lancima na kojima su visile ikone i nedokučive sive loptice. Zahvaljujući podacima iz moje lične karte, stvar je poprimila gotovo svečarski karakter: »Eto kakvi smo mi Srbi, gde god se nađemo, mi se ujedinjujemo, i naše barikade prepoznaju srpsku dušu, propustila bi te ova naša i da joj ništa ne kažemo«. Malo je falilo pa da taj panj dobijem na dar. Na svu moju sreću, pčelar ga opkorači i odluči da panj ostane iz strateških razloga. Uz mahanje okruglim cevima, rekoše mi da pozdravim sve u Topoli i da kažem da će oni uskoro doći. I da idem drugim putem do Travnika, jer su na ovom putu ustaše koje oduzimaju automobile, a onda sve živo siluju, masakriraju i bacaju u jamu. Nisu se zbunili ni kada sam pitala kako se zove ta jama; rekli su da ih ima puno do grada i da su do pola popunjene.

Od Travnika moglo se ići na Doboj. Šta li je sa ljudima iz motela u kojem sam prespavala? Ispred Zvornika straže sa belim trakama i ljudi koji uplašeno čekaju red za pretres i za dozvolu da napuste grad.

U Tuzli sam saznala da se u Sarajevo ne može ući. Bio je to dan snajperista iz »Holidej-ina«.

Povratak u Beograd bio je sve drugo samo ne olakšanje. Oko sebe sam videla slike iz zone rata. Već kod »Beograđanke« prepoznala sam iločki ton: »Ovo je stvarno srpska radnja«, a onda kao da sam kročila u Škabrnje, hrvatsko selo pored Benkovca, u kojem je pobijeno više od 40 meštana, prošla pored spaljene Pridrage koja vonja po truleži, sreła dvadesetogodišnjeg Josipa iz bombardovane Vrlike koji čeka da se nađe na nekom spsiku za razmenu. Videla sam staricu izrešetanu mecima kako moli: »Nemojte Martinu, ima samo pet godina, nije kriva, zar je 20. mart u Borovom Selu baš njoj namenjen?« Kada sam počela da bljujem sve te grozote, gotovo svi su sklanjali pogled. Opet me je nešto preseklo. Ovoga puta bio je to strah. Od ljudi i od ovog mog grada.

Svakodnevni telefonski razgovori sa Sarajevom. Zdravko, Adil, Zoran, Azra, Ibra, Ema, Radio 99, Radio B 92, Radio Pančevo prave takav informacijski proboj da smanjuju izgled kontrolisanih medija da pridobiju javnost za rat koji prikazuju. Uspostavljeni komunikacijski sistem opija obiljem informacija i okreće nas pragmatičnim stvarima. Šta nam valja činiti? Samo da potraju telefonske veze. Konačno, umesto da se obraćamo javnosti apelima, odlučujemo da idemo u Sarajevo. Hrana za decu i lekovi spakovani su u 78 kutija. I od svega zbi se samo jurnjava do aerodroma uz vesti svakog dana: nema leta za civilne avione.

Pukle su telefonske veze. Nisam sigurna da nisu pukle sve veze. Paljenje sveća izgleda kao mrtvozornički posao. Rok-koncert kao podvala baš onima što ih je okupila svirka kojom, kako rekoše neki tvorci tog spektakla, ne treba manipulirati u političke i humanitarne svrhe. Simultana mirovna akcija »Mirna Bosna« – Beč, Amsterdam, Zagreb, Ljubljana, Pančevo i Beograd, kao slike koje nekontrolisano i neproverljivo prolaze ispred očiju a da se konkretno i neposredno ne odnose na one tamo ljude.

Tanjug, policijski i vojni izvori, SRNA, izvori bliski srpskim teritorijalcima pokrivaju sve što se događa u Bosni. Zauzeti su zajednički stavovi i reč je isključivo o pridobijanju javnosti za podršku strategiji »daleko smo odmakli sa mapama«. Rat u tom fabrikovanju stvarnosti mogao bi da se prikaže slikama iz Hrvatske ili iz rata u Zalivu a da niko ne proveri.

Onu jamu koju nisam videla ispred Travnika nalazim ovde. Svi smo tu i svako je na svome. Nema naročito besnih. Neki sede na konzervama. Neki razmahuju metlama kao pobednici. Pišu se apeli, saopštenja, rade se i analize o temi »Jamska parlamentarna demokratija«, registruju rezultati ispitivanja jamskog javnog mnjenja u vezi sa sudbinom srpskog naroda, lideri velikih stranaka donose odluke o ukidanju malih, a tu su i tešitelji upljuvanih žena: »Moramo ubrzano da dejstvujemo. Prvo, osposobiti taj narod tamao da se može odupreti najezdi neprijateljskih snaga, koje su itekako organizovane. Vaši sinovi i Vi morate da sačekate da se obavi taj veliki zadatak«.

Nema sumnje, »veliki zadatak« čeka i nas.

Obrad Savić
ASTRALNA SRBIJA

»Ako neko ima nešta da izjavi protiv Srbije, neka izađe napred i da čuti«.
(Karl Kraus)

Ovih je dana nacionalni ponos poprimio futuristički prizvuk; konačno će naši, srpski stručnjaci, pustiti u pogon prvi gigantski akustički satelit na svetu. Zahvaljujući visoko sofisticiranoj tehnologiji domaće proizvodnje – made in Serbia – ceo svet će moći da čuje, i to u direktnom radio-prenosu, uzvišenu nacionalnu denotaciju našeg »nebeskog naroda«. Dakle, prvo interplanetarno radio-difuzno preduzeće – GLAS ASTRALNE SRBIJE – ima zadatak da reklamira i širi našu narodnu Istinu. Za ovaj prvorazredni civilizacijski događaj trebalo bi predložiti da sve kosmičke stanice podese svoje slušne fantazije, svoju akustičku imaginaciju, na plemensku frekvencu. Naši su uostalom već pripremili medijski udar – premijerno će emitovati program uživo, i to pod maštovitim geslom: SRBIJA – PLANETARNI GENERATOR SREĆE. Svima će konačno laknuti: moji će najzad probiti medijsku izolaciju a galaksijom će odzvanjati očaravajući tutanj mog milog, pastoralnog, srpskog jezika.

Uostalom, u programskoj šemi GLASA ASTRALNE SRBIJE planirano je periodično gostovanje naših uvaženih akademika, inače finalista emisije »Znanje-imanje«. Svetu će povremeno saopštavati svoja najnovija naučna otkrića; pri tom se predviđa da će naši neprijatelji doživeti informativni infarkt. Jedva čekam da oslušnem njihova hladna srca kada »beogradski lingvistički krug« i »južnomoravska semiološka škola« obelodane vest kako je upravo božji, sveti jezik, prirodni jezik mog »nebeskog naroda«. Jer, u poređenju s drevnim, svetskim jezicima, naš domaći, srpski jezik je, objektivno govoreći, ne samo najbogatiji već i najstariji. Naš domaći jezik je aspolutno poznat, ali to još niko ne zna jer se nije raščulo. Stoga je naročito osetljiv i ništa manje značajan naučni zadatak naše teorijske mladosti iz Akademije da konačno obelodani dugo skrivano antropološko otkriće, po kome je, da se najzad zna, pored Hrista, i sam Buda bio Šumadinac, naše gore list.

Muzički deo programa GLASA ASTRALNE SRBIJE standardno će počinjati »Svetosavskom himnom«, koju će za međunarodni auditorijum interpretirati, naširoko slavni, prvaci Milanske skale – »Brothers Bajić«. U intermecu će gostovati naše estetizirane dive, Lepa Lukić, Lepa Brena, Lepa Lana, itd., novokomponovane solistkinje »Kola srpskih sestara«. Ove muzičke sirene su već posredstvom »pravoslavnog folka« srpsku muziku učinile svetskom muzikom. U poređenju sa »zvucima rodnog kraja«, tom »muzikom miliona«, čak i jedan Betoven deluje kao anonimni provincijalac. Umesto »Devete« svet će se uskoro naslađivati samo našom, srpskom, izvornom simfonijom – »Kraj izvora dva putića«.

»Vreme radoznalosti« će predstavljati posebno važan, politički deo programa GLASA ASTRALNE SRBIJE, koji je u celini rezervisan za direktan prenos sednica Skupštine Srbije. Ceo svet će moći da vidi, i to iz prve ruke, kako su naši narodni poslanici izmislili univerzalan jezik političkog saobraćanja. Naime, na monitoru će se direktno ekranizovati kristalno čist jezik skupštinskih debata – jezik koji je posebno blizak nepismenima. Tu nema šta da se govori, sve je jasno, samo otvorite oči i pogledajte kako politički argumentiše kreativni »body language«. Govor tela poprima onu naročito nemu, diplomatsku ekspresivnost kod onih poslanika koji se, onako narodski, keze, zevaju, hrču, stenju, mumljaju, podriguju, zvižde, arlauču, grickaju čačkalice, kopaju po nozdrvama, mljackaju slince itd. To je nema slika proročanstva na srpskom jeziku, nacionalni esperanto! Ove godine nam ne gine Nobelova nagrada za humanističke nauke; ko još ima tako inovatorsku Skupštinu kao što je ova naša, srpska?

Na pritisak Vladinog kabineta, GLAS ASTRALNE SRBIJE je morao da uvede stalni kontakt program »tele-apel« kako bi, bar delimično, ispunio predsednikovu nostalgiju za njegovim »nebeskim narodom«. Neka svet vidi šta je neposredna, direktna demokratija, *face to face*; dok se, recimo, predsednik brije, građani će moći da telefoniraju i da iz prve ruke dobiju ažuriranu informaciju o devizama, penzijama, platama, cenama, nepostojećem ratu, fantomskim granicama, novoj Jugoslaviji itd. Pri tom, telefonski impulsi se ne plaćaju – naša demokratija nema cenu.

Na predlog krugova bliskih Patrijaršiji, radio-reporter GLASA ASTRALNE SRBIJE mogao bi se povremeno uključivati sa terena. Tako će svet moći da čuje huku miliona, koji pred crkvama revnosno čekaju da se upišu u Pravoslavlje. Zadocnela masovna krštenja su zapravo inicijalni obred nacionalnog kloniranja. Ko još ne bi pozeleo da bude overeni pripadnik »nebeskog naroda«? Gužve su naravno suviše, svaki će pravoslavni pripravnik biti primljen na Srpski zadatak. Naicja se platonski umnožava – gde nam je kraj.

Emisija »Putevima kulture« namenjena je mentalnoj gimnastici, srpski moždani aerobik; uz zvuke frule, mogu i gusle, naši plemenski vračevi će uvežbavati jezik nade i budućnosti. Čisto gimnasticiranje profetskog futura! Svet nas ljubomorno mrzi, vele sveti pastiri srpskog »stada«, jer nam zavidi na blistavoj prošlosti. Sve su uši već načuljene da čuju ovu muziku budućnosti. Srpski vidovnjaci su poput razrokih proroka – gledaju unazad kada objavljuju budućnost. Ko bi još mogao da razume ovu temporalnu šizofreniju, vremensku epilepsiju u *past-tensu*! Ko je uopšte pre nas živeo primitivnu akumulaciju vremena, buduću prošlost! Srbija je zemlja sasvim realizovane prošlosti, ostvarene utopije. Astralna Srbija je već sada satelit planete Zemlje – prvorazredno nebesko čudo. Moja otadžbina obavlja neku vrstu džinovske hlorofilne funkcije u korist

celog čovečanstva. Svet je prepun dirljivih pokušaja aklimatizacije na moju domovinu – Srbiju, ostani ponosita, ne daj im se!

Zabavni deo programa GLASA ASTRALNE SRBIJE »Veselo večer« namenjen je opštenarodnoj radosti; glavni protagonist su narodne mase, kolektivni glumac u fazi delirija. Najzad će frigidni Okcident upoznati kreativnu energiju našeg nacionalnog spektakla. U poređenju sa tajfunskom snagom našeg narodnog vašarišta, Zapad nalikuje na sterilni povetarac, lahor u prazno. »Veselo večer« skoro nesvesno dokazuje kako je Astralna Srbija razdragana zemlja nade, poleta i ubrzanja – prava domovina *speeda*; kosmički akcelerator smeha. Proslava novog milenijuma će morati da bude u duhu naše blistave šale – neka Evropa ne misli kako su u Srbiji nastanjeni Sumorni Tropi.

Vremenska prognoza će se podjednako emitovati kako za područje nove Jugoslavije tako i za sve srpske krajine, širom sveta. Za nas, astralne Srbe, zima je patetičan događaj! Lokalni meteorolozi izdašno najavljuju uzavrelu tropikalizaciju; ekvator se seli u Srbiju – postaćemo zemlja sunčane ekstaze. Oni koji nas ne razumeju neka poput prozirnih stalaktita umru u kristalnim i zaleđenim formama. Njima će naš barometar reprizirati novo ledeno doba – to je naša humanistička hibernizacija, zaleđena ljudskost. Ko još može da odoli čarima našeg ekološkog romantizma, nultom stepenu klimatskog sentimentalizma! Kako bi bilo divno videti sunce iz profila!

Astrološki stubac našeg, interplanetarnog radija najavljuje kako su nam čak i zvezde naklonjene. Uskoro ćemo otvoriti prvu svetsku kliniku za »horoskopski lifting«. Svako će moći da se podvrgne astrološkoj hirurgiji i da po vlastitoj želji menja nebo, znak, čas rođenja. Prava smo zemlja zodijačkog ringišpila, horoskopske vrteške. Ushićen sam, samo će naši umeti da presađuju nove horoskopske znakove – ASTRALNA SRBIJA je doista prava klinika za novu sudbinu. O zodijače, hvala ti.

Vuk Stambolović

CIVILNI OTPOR ILI KOLEKTIVNO SAMOUBISTVO

Pre petnaestak godina, u Kaliforniji, na glas je izašao izvesni Džouns – *The Very Reverend Jones*, odnosno prečasni Džouns, kako su ga tamo mnogi zvali. On je nudio spasenje svima onima koji bi odlučili da se pridruže njegovoj velikoj komuni.

Preduslovi spasenja bili su – prihvatanje Džounsovog tumačenja sveta i život u zatvorenoj zajednici, prema pravilima kaja je takođe propisao Džouns.

U prvo vreme komuna prečasnoga Džounsa imala je dosta članova i pristalica. Međutim, stroga pravila, kao i obezbeđivanje tek minimuma egzistencijalnih potreba, doveli su do toga da se komuni priključivalo sve manje ljudi, dok ju je sve više njih napuštalo.

U takvoj situaciji prečasni Džouns rešava da, što se tiče njega samog, ne menja ništa. Ali, da bi nekako zaustavio osipanje, on celu tu svoju komunu preseljava – iz Kalifornije, u džunglu Gvajane.

Tu je stanje bilo još teže.

Da bi sprečio bekstva, pa i otvorenu pobunu, prečasni Džouns uvodi naoružanu stražu i okružuje se telohraniteljima.

Komuna se pretvara u logor.

Džounsove retke poruke puštaju se preko jakih zvučnika. Povremeno svi članovi zajednice moraju da učestvuju u ritualu kolektivnog samoubistva. Pri tom, niko, sem prečasnoga Džounsa, ne zna u kom će momentu, i da li će uopšte, ritual biti prekinut. A ako se ritual dovede do kraja, niko (sem Džounsa, opet) ne zna da li je u čaši koju ispija otrov ili samo bezopasni napitak.

Vesti o teškoj situaciji zatočenih ipak se, nekako, probijaju do spoljnoga sveta i u gvajanski logor stižu neki američki kongresmeni. Oni sa prečasnim Džounsom postižu dogovor prema kome su svi članovi zajednice koji bi izrazili takav zahtev imali pravo da se zajedno sa njima vrate u SAD.

Međutim, pošto je video koliko ljudi kreće za kongresmenom, prečasní Džouns, naređuje stražarima da pucaju. Pogođeni, padaju mnogi logoraši, a i posetioci, ali mnogi uspevaju da izmaknu.

Neposredno potom prečasní Džons nalaže da se obavi još jedan ritual kolektivnog samoubistva.

Ovoga puta u čašama je rastvor cijankalijuma.

Na kraju, sred mnoštva pomorene dece, žena i muškaraca, prečasnoga Džounsa ubijaju njegovi lični čuvari u potrazi za dragocenostima koje je, kako se pričalo, on čuvao u svojoj specijalno sagrađenoj kući...

Zbog čega sve ovo pominjem?

Zbog toga što neku vrstu svoga Džounsa ima i zajednica u kojoj živimo.

Ima, naime, dosta analogija između prečasnoga Džounsa i g. Slobodana Miloševića.

Analogna je, na primer, neprikosnovenost njihove lične vlasti.

Analogno je, dalje, to što su i jedan i drugi svoju zajednicu uveli u duboku izolaciju.

Analogni su i rezultati njihove ekonomske orijentacije s obzirom na to što je većina članova obe zajednice dovedena do teške oskudice.

Analogno je i to što su obojica svojim podanicima bitno ograničili kretanje. Ne samo putem opšte mere kakva je beda nego i putem nekih specifičnih, a opet analognih poteza. Gvajansko-kalifornijski je vođa svoje podanike uzaptio naoružanom stražom, kao i time što ih je okružio autentičnom džunglom sa svim njenim nepoznanicama i opasnostima. Ovdašnji je vođa, pak, sličan efekat postigao svojom ratnom orijentacijom; uz to je svoje podanike okružio simboličnom, ali ne manje realnom džunglom – neprijateljstvom, odnosno zaziranjem od njih, ne samo susednih nego i mnogih udaljenih zemalja.

Ima, naravno, još pogubnijih analogija.

Ovdašnje nacionalne hajke, zatim rat protiv drugih naroda (ne samo u okviru zajedničke zemlje nego i u okviru zajedničkih dvorišta), onda oštri sukobi sa Nemačkom (sa kojom je Srbija imala veoma razvijene ekonomske odnose), sa Evropskom zajednicom (od koje, u krajnju ruku, zavisi da li će se u Srbiji živeti prema evropskim ili prema bantustanskim standardima), a konačno i sukob sa SAD – u potpunosti odgovaraju otpočetim, i u raznim stadijumima zaustavljenim, ritualima kolektivnog samoubistva, uključujući tu i tipične oscilacije između masovne strepnje od ovih samoubilačkih poduhvata i masovnog olakšanja pri njihovom (privremenom!) zaustavljanju.

Posebno je, međutim, pogubna analogija koja je zasnovana na specifičnoj izmeni dinamike uloga obojice vođa.

Naime, i prečasni Džouns i g. Milošević su, u odnosu prema zajednici koju su stavili pod svoju komandu, menjali svoje uloge prema specifičnom obrascu Karpanovog trougla, koncepta poznatog iz teorije komunikacijskih modela.

Na koji način?

Najpre su, i jedan i drugi, preuzeli ulogu spasitelja.

Prečasni Džouns je nudio duhovno spasenje.

A g. Milošević – nacionalno.

Pokazalo se, međutim, da je njihov način spasavanja daleko pogubniji od bilo čega što su oni, navodno, bili namerni da promene.

Ni logor u gvajanskoj džungli (u slučaju prečasnoga Džounsa), ni rat radi okupljanja svih Srba u jednoj državi (u slučaju g. Miloševića) nikako nisu mogli da dogovaraju velikom broju njihovih proklamovanih štíćenika.

Otuda je, u drugoj etapi izmene uloga, došlo do obrta u okviru koga su i jedan i drugi vođa iz uloge spasitelja prešli u ulogu progonitelja.

Samim tim dotadašnji objekti spasavanja postali su objekti proganjanja.

Drugim rečima, spasavanje je postalo obavezno. Milom ili silom, svi su mu se morali podvrgnuti. Bez obzira na katastrofalne učinke. Bez obzira na to što su štíćenici prečasnoga Džounsa stradavali od nasilja stražara i tavorili u stalnome strahu od dana kada će biti otrovani. Odnosno, bez obzira na to što su, uz raširenu egzistencijalnu ugroženost, mnogi štíćenici g. Miloševića ubijeni, mnogi osakaćeni, mnogi raspamaćeni, mnogi ojađeni, mnogi osramoćeni, mnogi nedužni stavljeni van zakona, a mnogi isterani ne samo iz svojih domova nego i iz svoje zemlje.

U trećoj etapi izmene uloga, uz kulminaciju permanentnog, dirigovanog nasilja, prečasni je Džouns iz uloge progonitelja dospao u ulogu žrtve.

G. Milošević je još uvek u ulozi progonitelja. Međutim, prema analognoj dinamici Karpmanovog trougla, a s obzirom na tipičnu osnovnu poziciju mesijanskih aspiranata, uloga žrtve, u dogledno vreme, sledi i njemu.

To je, naravno, njegova lična stvar.

Međutim, do te sledeće uloge g. Miloševića veoma je važno da se konfrontiraju njegovi progoniteljski potezi. Jer, postoji realna opasnost da on, kao i do sada, nastavi da eskalira rituale kolektivnog samoubijanja ove zajednice i da time proizvede još više nepovratnih gubitaka i nepovratne štete.

Analogno iskustvima iz gvajanskog logora, što se tiče ljudi iz ove zajednice, optimalni način konfrontacije je civilni otpor, u raznim svojim modalitetima.

Naravno, u sredini u kojoj nije uspostavljena vladavina prava civilni je otpor povezan s raznim rizicima.

Međutim, imajući to na umu, uputno je uzeti u obzir još nešto: u vremena kada je progonitelj neke zajednice na isteku ove svoje uloge, i pred prelaskom je u ulogu žrtve, u većem procentu, ipak, preživljavaju oni članovi zajednice koji se ponašaju autonomno.

Velimir Abramović
UČINIMO TO ODMAH

Vreme je da se obratimo nadličnom duhu, jer poricanje je opasan rad. Njim se najbolje pomaže neprijatelju. Ono što nam nedostaje jeste mišljenje koje se smeje svakodnevnim teškoćama.

Ni za šta na svetu nema pravih dokaza. Ima samo čovekove gluposti koja mu dopušta da se u trenu zadovolji dubinom nekog posmatranja. Ogrezli u život, zaboravljamo da je samo mudrac slobodan, i to ne zbog poricanja ma kakvog poretka, već zbog odricanja od nižih razreda sveta.

Počeo sam nešto sasvim društveno da pišem, ali sam onda shvatio da je dubina naše propasti naša lična stvar, da smo sve ovo zaslužili i da ljudi moraju da se bore protiv svojih nepotrebnih želja.

Neophodni su nam mirnoća i naklonost prema sebi, opraštanje i volja da se bude istinit – kakav zbilja jesi. Neophodni su nam svetlost i svest. A kako ih postići? Ratom? Ratom protiv rata? Ili govorom? Govorom protiv drugih govora? Ima način. Sasvim običan, ali pravi, i ljudi ga stoga rado izbegavaju. To je sići u sebe i upitati se: »A ko sam ja, ako nisam samo onaj koji živi u očima svojih poznanika?« Tu otpočinje izvod iz proste smene dana i noći, buđenje ličnosti i ulazak u bratstvo čiste duhovne prirode.

Sudbina obrazuje čovekov karakter i zato on ne može tek tako da se izmeni. Nastojati u tom smeru uzaludno je, pogotovu kada se radi o drugima, kada sanjamo da menjamo druge. I učenje je često štetno. Ono činjenice prikupljene tuđim iskustvom prikazuje đacima kao njihovu istinu. U našim školama obnavljaju se ropski duh i besmisao ili, bolje, lažni smisao koji vlast nameće životu tu je najdelotvorniji jer je podržan vekovnim vrednostima nataloženim u obrazovanju. U strašnom nezadovoljstvu zbog odsustva žive misli u školama, javlja se izgubljenost, ali i mržnja mladih prema svima ostalima. Najjači izvori pameti i duševnog zdravlja su u srednjim školama i manjim delom na univerzitetu. Većina društvenih oblasti toliko je poremećena, a ljudi u njima tako su teško oboleli da više nema nade za njihov oporavak u ovom obliku i u našem vremenu.

Kakvo je biće druge Srbije, ili šta da uradimo pa da ne budemo kao oni protiv kojih se borimo? Uspećemo u tome ako radimo manje javno, a više tajno, ako se ne bavimo menjanjem spoljašnjeg sveta, već uzdižemo svoju psihičku moć svođenjem znanja na jednostavne oblike delovanja, upoznavajući duh i shvatajući da nema smrti. Stvarajmo nove, natpolitičke ustanove srpskog naroda koje nas uključuju u više slojeve svetskih duhovnih bratstava. Otvorimo majstorske umetničke radionice i pomognimo grupama istraživača obuzetim naučnim idejama. Postavimo se tako da svakom bude jasno da nećemo vlast, nego slobodu da budemo kakvi jesmo, i ništa drugo. I ništa drugo. Samo tako steći ćemo poštovanje naroda, čak i ako nas ne razume. A da nas narod razume, to se nikada neće dogoditi. Stavimo život na kocku čisteći se od bilo kakvog obraćanja pažnje na vojsku i plaćenike. Neka uđu u tunel srpske istorije, neka se skrše tamo do kraja. Neka se sudare sa nadličnim duhom, neka osete njegovu nesalomljivost. Onda će početi da oslušuju o čemu to mi ovde govorimo i saznaće zašto je niže podređeno višem. Znaće se onda i ko je književnik, i ko je filozof, a ko nesrećni zalutali političar. Za utehu, život je najmanje što čovek može da plati. On je ulog koji se uvek podjednako daje, i dok jedemo

sladoled, i dok pišemo roman, i kad se vozimo tramvajem. Zato iskoraknimo iz dijalektičke igre odobravanja i poricanja vlasti i uđimo u svet kome pripadamo, a to je svet nužnosti otelotvorenja filozofskih, naučnih i umetničkih ideja. Učinimo to odmah, kažem Vam, stavivši svoj život na kocku, jer samo tako ćemo ih pobediti.

5. krug – 16. maj 1992

Milovan Đilas
ISTI SRBI, DRUKČIJA SRBIJA

Dok sam razmišljao o svom prilogu o Drugoj Srbiji, nametnule su mi se dve aktuelne ideološke postavke koje bi trebalo izložiti temeljitijoj kritici radi raščišćavanja nekih pojmova o jednoj drugoj, politički drukčijoj Srbiji. Bez te kritike, bez raščišćavanja tih pojmova nije lako, ako je ikako moguće, ocrtati puteve ka Drugoj Srbiji. »Ideološke postavke« koje sam pomenuo nisu komunističke: aktuelnih komunističkih postavki više nema, a malo je izgleda i da će ih biti, budući je raspra s njima već obavljena i u teoriji i u nemiljoj, surovoj političkoj stvarnosti. Nego, nije komunistička ideologija jedina koja opija učene i zaluđuje bezazlene.

Prva postavka se zasniva na gledanju na Srbiju kao na »nebesku zemlju« – »nebesku Srbiju«. Šta zapravo treba da znači ova postavka, niko, pa ni njeni zastupnici racionalno ne objašnjavaju. To je, inače, varijanta tvrdnji, nedokazivanih i nedokazivih, da je Srbija »biblijska zemlja«, da Srbi ne treba da haju jer je »božja pravda« na njihovoj strani i tome slično. »Nebesku Srbiju« nastoje, posredno, da vežu i za prelepu narodnu pesmu o knez-Lazarevom izboru carstva nebeskog, premda bi mu carstvo zemaljsko donelo pobjedu na Kosovu.

Ne poričem inspirativnu moć »nebeske zemlje« i »božje pravde«, a pogotovu divotnu žrtvenost kneževog izbora. Ali »božje pravde« je tako malo na zemlji, pa za zemaljsku pravdu – *pravnu državu*, moramo neprestano da se borimo. Tako i »nebesku zemlju«, zvala se Srbija ili kako bilo, deca te zemlje – svi koji žive od svog uma i svojih ruku moraju spustiti na realno, životno tlo.

I zbog toga je za slobodan rad i slobodno mišljenje, odnosno za održanje nacije kao celine, veoma važno, ako ne i presudno, sagledavanje slomovrata i nevidelice u koje vode postavke slične onoj o »nebeskoj zemlji« – čim se pretvore u ideologiju, čim se nametnu kao jedine, apsolutne vrednosti.

Te i takve postavke – budimo otvoreni – čim siđu u realni život i realne odnose, rezultiraju izdvajanjem vlastite nacije u naciju nad nacijama – u *višu rasu*, nasrtljivo težeći da je organizuju u apsolutističku, »nepogrešivu« i neporecivu silu.

Druga aktuelna postavka koju bi po mom sudu trebalo izložiti kritici – kritici nešto blažoj, ali takođe efikasnoj, jeste takozvano srpsko »Ne«. To »ne« s razlogom je slavno i, kao takvo, neizbrisivo u svesti i istorijskom pamćenju srpske nacije, mada i druge nacije poznaju i pamte takve podvige i prkose. Time već izrekoh da se to »ne« odnosi na odbijanje srpskog naroda, odnosno njegovih reprezentativnih političkih snaga, da se pokore nadmoćnim, zavojevačkim silama, makar ono nametalo nepredvidljive, vanrazumske žrtve.

Neću govoriti o opravdanim, već nespornim »ne« Srbije i srpskog naroda. A ni o onim nepromišljenim, katastrofičnim »ne« – jer bilo je i takvih – najčešće isplaniranih tuđom pameću ili vlastitim bezumljem.

Postoji uska, neraskidiva veza između onog totalitarističkog fantaziranja o »nebeskoj Srbiji« i ovog političkog, zemaljskog »ne«. I jedno i drugo se nameću kao izuzetnost, kao neko više i apsolutno svojstvo samo srpskog naroda – svojstvo koje srpski narod izdvaja od drugih naroda i uzdiže *iznad njih*, pa mu se svi Srbi, bez obzira na okolnosti i odnose, moraju bezuslovno potčinjavati. Na tako nešto, razume se, trebalo bi da su svi Srbi moralno obavezni kad god se desi da od tog nebesko-zemaljskog »ne« zavise identitet i nezavisnost naroda i države. Ali, ne mogu, ne smeju se smetnuti s uma iskustva, napose ona čiji smo tragični savremenici – da tom zemaljskom »ne« ideološke vlasti i apsolutni vladari, koji sebe poistovećuju s narodom i državom, pridaju totalni i totalitaristički, nebeski značaj. Oni znaju samo za »ne« kad god naslute da bi to moglo ugroziti njihovu apsolutnu vlast. Štaviše, i njihovo »da« je »ne« kad god, preosetljivi na opasnost, oseće da se ona »valja iza brda«.

Ponosno, žrtveno i herojsko »ne« iz narodnog pamćenja i svesti naroda autokrati i njihovi ideolozi prisvajaju kao svoju privilegiju, uvaljujući naciju i sebe u sumanute sukobe i poraze, iza kojih slede sramna trežnjenja i bolna prizemljenja.

Živim u Beogradu od 1929. godine – punih pedeset sedam godina, ako se oduzmu godine prinudnog odsustvovanja. Nezaboravi i nadhanuća iz crnogorskog zavičaja spajali su se, saživljavali u meni s Gradom i Srbima Srbije, s njihovim stradanjima, klonućima, uzletima, podvizima, žrtvovanjima. Srbi u Srbiji se nisu promenili za sve to vreme. Narodi se ne menjaju, kao ni ljudsko biće: ako se i menjaju, to je neprimetno zbog njihovih unutarnjih nesagledivih moći, zbog njihovih neuništivih i neprolaznih svojstava. Menjale su se i menjaju se vlasti i države, pa i srpske vlasti, Srbija kao država, državni oblici Srbije. Srbija je velika kad je svoja i sveljudska – na svom tlu, s vrednostima i zanosima koji je spajaju sa svetom i s kojima je svet prihvata kao deo sebe. Kao što je rekao pesnik: »Srbijo, pesmo među narodima«.

Aleksandar Nenadović GRANICE ANTIISTORIJSKE ENERGIJE

Razmišljanje o Srbiji u kojoj bismo svi živeli mirnije i smišljenije – ili makar s manje nemoći i nemaštine – mora, razume se, da polazi od onoga što se događa oko nas i u nama. A prva, važna i valjda nesporna činjenica dobro je znana svima: predugo nam se ništa dobro ne događa. Vesti su loše i sve gore; perspektive, takođe. A nemamo razloga ni za verovanje da bi nas moglo spasti nekakvo volšebno »lukavstvo istorije«.

Zvučaće, možda, preteško, ili patetično, ali mi smo poslednjih godina, u stvari, izvan savremenih, u Evropi i drugim razvijenim delovima sveta, preovlađujućih, civilizacijskih normi i usmerenja. Sve nas je manje tamo gde se priprema i gradi buduća istorija: kao da nas sve više fascinira moć razaranja. Onima koji su sebi uzeli pravo da nas predvode kao da je svejedno šta ostavljaju iza sebe. Dokle će?

Uzimajući u obzir i međunarodne, za nas sve važnije okolnosti, prvi put bi možda moglo da se kaže: iscrpljuju se rezerve patrijarhalne kvaziromantike i, na njoj zasnovane, nacionalističke, antiistorijske energije. Na redu je izbor koji se ne može odlagati. Ili ćemo

se, kao narod i ljudi, trezveno sabrati i vratiti Evropi i istorijskoj realnosti, ili ćemo, nastavljajući da satiremo i ljudske i ekonomske, sve tanje rezerve, još više stagnirati, ovog puta na balkanskoj, a ne na zapadnoevropskoj periferiji.

Ako se ne zaustavi, talas mržnje i nasilja, oskudice i beznađa, moralne atrofije i političkog avanturizma u ime nacionalne samoodbrane zaista preta da sruši i poslednju branu materijalne i ljudske izdržljivosti frustrirane nacije. Dok se sve obezvređuje, vinovnicima zla se omogućuje da glume nevinost bez zaštite; sve oko njih tone, a oni i dalje traže krivce izvan sebe.

U trenutku kad nas svet kažnjava kao kliconoše mržnje i sejače okrutnog nasilja, kad su nam trezvenost i mudrost potrebni od svega, obeshrabrenima, čiji se broj uvećava, nudi se parohijalna, ksenofobska terapija: srce kao grobar razuma. »Srce nam je«, poručuje savetnik predsednika Republike u prvomajskom broju *Politike*, »došapnulo da se pribijemo uz svoje duhovno stablo, branimo istinu koja je na našoj strani i razvijamo demokratiju koju smo na ovim prostorima zapatili još s početka ovog veka, onda kad su drugi o njoj mogli samo sanjati«.

Ko će kao mi! Kakav Volter, Monteskje, Džeferson, kakvi bakrači!

Umesto obećane demokratije, veće pravde i bolje zarade, hranićemo svoje veliko srce zrnavljenjem istorijske veličine; pre ili kasnije, istina o nama probiće blokade i opametiti svet koji nas ne razume i potcenjuje. Još gore: gura nam klipove u točkove kujući svakojake zavere preko nemačkog bloka, Vatikana, Vašingtona, islamskog fundamentalizma i drugih mračnih sila.

Ovakva propagandističko-opsenarska igra anđela i đavola ne bi, naravno, sama po sebi, zavređivala više pažnje. Providna je. Nije, uostalom, karakteristična samo za naše podneblje; otkako je politike, bilo je i propagande, svakojake, pa i priproste. Nevolja je, međutim, u tome što ovde ta vrsta političkog zaludivanja dominira. Iako ozakonjena, sloboda je, stavljanjem u službu nasilja, fatalno obezvređena.

Žrtva tog zagušenja, zasnovanog na direktnoj ili okolišnoj kontroli javnog informisanja, postala je i spoljna politika, što, u uslovima neviđene međunarodne izolacije, ima posebno teške posledice. Jer, ako sve dolazi s vrha, ako sama priroda poretka ograničava mogućnost slobodnijeg, svestranijeg ispitivanja uzroka mučnih raskoraka i eventualnog izbora razumnijeg spoljašnjeg kursa, onda se sve, pa i profesionalnost diplomatije, svodi na pokorno servisiranje povlašćene propagandističke aparature. U stvari, na suspenziju spoljne politike kao takve, kao ozbiljne službe kadre da i u najtežim sporovima utire puteve dijaloga i kompromisa. U političkoj kulturi koju oblikuje nacionalistička samozaljubljenost, prkos i inat nude se kao zamena za argument i razum; sama reč ustupak izaziva prezir.

Sa stanovišta mogućnosti iole značajnije demokratske kontrole vlasti, prepreke su isto toliko očigledne koliko su porazne. Autoritarne, posebno informativno-komunikacijske zatvorenosti, i kad nisu apsolutne, ostaju dominantne, sa posledicama koje su i političke i profesionalne.

U prvom slučaju, reč je o razlici u mogućnostima koja, u bitnom političkom izboru, svodi medijsku slobodu maltene na karikaturu. Listovi, radio i TV stanice, koje je vlast, na osnovu spornog nasleđa, materijalno i kadrovski, vezala za sebe, drže lavovski deo informacijske mreže. Sve dok taj, neuporedivo jači deo medija (najveći deo *Politikine* kuće i Radio-televizija Srbije) može neposredno ili posredno, u pretežnom

obimu informacijske ponude, da usmerava u skladu sa svojim potrebama, vlast zadržava nedostižnu prednost.

Bitnim ograničavanjem nezavisnosti novinarske profesije režim, koji ostaje zatvoren u sebe, praktično podređuje ceo politički život nacije, sve njene vitalne institucije, ciljevima koje sam utvrđuje, uprkos načelnom, pa i legalističkom pristajanju na demokratsku strukturu i proceduru. Sve dok u svojim rukama drži kontrolni, komunikacijsko-informacijski ključ, vladajuća oligarhija ne mora, u stvari, nikome da polaže račun.

Profesionalni raskorak je takođe dvosmeran. Listovi, radio i TV-stanice izvan zvanične sfere (*Borba, Vreme, Studio B, Radio B-92, Republika* i drugi) mogu taj temeljni monopol malčice da suze, ali ne i da ga ugroze: imaju vrlo skromne tiraže i emisione domete. A u ovo, i politički i ekonomski zlo vreme, nezavisnima je, po logici stvari, ugrožen i opstanak: i kad imaju zavidni kvalitet, jedva sastavljaju kraj s krajem; vlast ih tretira (i maltretira) kao uljeze u, njoj podređeni, politički život, ne shvatajući da te i druge autoritarne zapretenosti spadaju u najvažnije uzroke njene zastrašujuće usamljenosti u svetu za koji smo sudbinski vezani.

Primarni razlog za međunarodnu izolaciju, čije sumorne posledice sve jače kucaju na političke kapije Srbije, ostaje, razume se, surovi građanski rat kome se ne vidi kraj, iako Evropa i ostali svet, uz sve zloslutnije pretnje i pritisak, traže pregovore i mir. Još se, istina, ratuje izvan granica Srbije, odnosno novokomponovane Jugoslavije, ali ne i izvan odgovornosti onih koji utvrđuju njene prioritete. Od njih se u ovo možda presudno vreme, ako ništa drugo, očekuju pouzdaniji dokazi da Bosna gori suprotno njihovoj političkoj volji i naporima da se ratni požar ugasi. A to, uz ostalo, podrazumeva i priznavanje kako Bosne i Hercegovine tako i svih drugih međunarodno već priznatih, bivših jugoslovenskih republika u njihovim dosadašnjim granicama. Preciznije: prihvatanje obaveze da se te granice mogu menjati samo sporazumima, bez ikakvog nasilja.

Čini se da bi, u sadašnjem domaćem stanju i u krajnje skeptičnom međunarodnom okruženju, samo takvo razgraničenje moglo Srbiju i sve druge da vrati u koliko-toliko mirnije vode; da njihove okrutno upotrebljene narode spase još veće ekonomsko-socijalne katastrofe. Takvo očekivanje, možda odveć optimističko, pretpostavlja, razume se, temeljno preispitivanje dosadašnjih prioriteta srpske politike, dakle nje same. Ima li, ne samo u vlasti nego i u opoziciji, političke volje i spremnosti da se to učini?

Najdirektnije prozvani političko-vojni faktori, koje spoljni partneri eufemistički zovu »beogradske vlasti«, počinju, doduše, izvesne, iznuđene promene, ali još nema dokaza da postižu željene efekte. Malo je verovatno da će ih postići sve dok svest i politiku srpskih predvodnika bude motivisala i usmeravala nacional-šovinistička, duboko provincijalna, u biti anticivilizacijska ideologija. S njom možemo samo u još veći poraz, a ne u svet izvan kojeg nam je ugrožen i sam opstanak.

Budući da, po političkoj sadržini svoga socijalnog bića, ne može bez nasilja koje međunarodna zajednica, ma koliko u mnogo čemu bila nesavršena i nepravedna, ne prihvata, ta ideologija i vlast na njoj zasnovana, sa svojim osvetničkim, siledžijskim strastima i saputnicima, gurnule su nas u istorijski poražavajući sukob s bezmalo celim svetom izvan naših granica. Sve dok se to ne promeni, sve dok su prioriteti državnih i duhovnih centara moći u Srbiji tome podređeni, svet nam, čak i ako oružje začuti, neće poverovati.

Izgubljeno poverenje neće se, u svakom slučaju, povratiti samo patetičnim nuđenjem »istine o Srbiji«, koju, preko kontrolisanih radio-televizijskih i drugih medija, oblikuje i diktira monumentalna kratkovidost naših, beznadežno samouverenih nacionalnih ideologa. Pre bi se moglo reći da nam je svet, iako u ponečem nedovoljno ili pogrešno obavješten, okrenuo leđa upravo zato što mu je poznata i ta, zvanična »istina«: njena samoporažavajuća, propagandistička prostota koja krivicu za sve što se u bivšoj Jugoslaviji dogodilo i događa pripisuje drugima. Samouverenost nije vrlina ni među nedužnima, a sve može i golim okom da vidi da, u sunovratu jugoslovenskih nacionalizama, nedužnih ima samo među žrtvama nacionalističkog terora.

Eto zašto ne smemo smetnuti s uma da će međunarodna zajednica ostati duboko skeptična i posle početnih promena iznuđenih spoljnim pritiscima, posebno preko Ujedinjenih nacija. Neverica je, time, doduše, nešto ublažena, ali ni izdaleka nije otklonjena. Ne može se ni otkloniti sve dok se epidemija stravičnog nasilja, uveliko i golog razbojništva, ne zaustavi – ne samo u Bosni.

Sumnjičave spoljne, posebno velike zapadne sile, usklađenije, čini se, nego ikad u istoriji svetske organizacije i rešene da istraju u odbrani teritorijalnog integriteta Bosne koju su i zvanično priznale, nisu impresionirane delimičnim ustupcima; traže bezuslovno odustajanje od nasilja.

Krug međuzavisnosti, presudne za ishod jugoslovenske krize, pa i za naša maštanja o Srbiji demokratije i mira, time se ubrzano sužava. Veći deo ovdašnje, vlastima naklonjene, pa i opozicione javnosti, godinama uveravane da će u dolazećoj, svetloj budućnosti svi Srbi živeti u jednoj državi, sada je, može se reći, u stanju političke ošamućenosti. Mnogima teško pada saznanje da realnost, oličena i u neopozivim odlukama Ujedinjenih nacija, stavlja ad akta ambiciozne projekte političko-državnog objedinjavanja »vaskolikog srpstva« samim tim što isključuje nasilno menjanje granica.

U isto vreme, svako trezvenije razmišljanje potiskuje iluzije. Zajednička država Srba nikako ne može biti Jugoslavija komponovana kao proširena Srbija; to je mogla biti samo demokratski uređena jugoslovenska zajednica naroda. Takva zajednica je, nažalost, bila osuđena na teritorijalno-privredni raspad i političku smrt onda kad su nacionalni računi i obračuni stekli apsolutni primat; kad je, u krilu »jedinstvene i jake« Srbije, pod znamenjem kosovske mitologije, nacionalistički surogat slobode za sve građane dobio krila, uz istovremenu ili potonju nacionalnu homogenizaciju u Hrvatskoj, pa i u drugim republikama; kad je privredna reforma, za vlade Ante Markovića, počela da udara u nacionalne bedeme republičkih oligarhija, da bi se, najzad, rastočila i srušila blagodareći i njihovim, uveliko sinhronizovanim protivudarima...

Ostale su samo gorke posledice čiji se tragovi svuda vide; u Srbiji jasnije nego igde. Oporavak i povratak u savremene civilizacijske tokove, iz kojih smo ispali miniranjem reforme i sputavanjem demokratije, moći će da počne tek kada nacionalistička ideologija prestane da predodređuje naše prioritete.

Sve dok se ta paralizirajuća dominacija ne suzbije, druga, demokratska Srbije neće, bojim se, steći realnije izgleda.

Slobodan Inić
TAKO SMO DUBOKO PALI

Nekadašnji pobjednici nad šovinizmom i nacionalizmom u građanskom ratu 1941-45. godine – što su bili rukovodeći komunisti – omogućili su danas obnovu nacionalizma. Tako su srpski komunisti aktivirali srpski, velikosrbijanski nacionalizam ili su neki od njih i sami postali nacionalisti i šovinisti. Ništa nije bolje stanje ni sa većim dijelom opozicije. Većina se opozicionih stranaka srozala duboko u velikosrbijanski nacionalizam, postajući njegov instrument, a neke, pak, generator te pogubne nacionalističke politike.

Svi su nacionalizmi opasni ili, bolje rečeno, nema manje opasnog nacionalizma. Pa ipak, najopasniji je, po posljedicama za srpski narod, velikosrbijanski nacionalizam. To proističe iz činjenica da Velikosrbi, razarajući Jugoslaviju i dovodeći rasijani srpski narod do nemogućnosti tamošnje egzistencije, istovremeno ukidaju (posljedično) i teritorijalnu cjelovitost Srbije. Nisu mi poznati bilo koji nacionalisti koji su spremni prirediti takvo zlo vlastitom narodu.

Danas su na političkoj sceni dvije varijante ovog nacionalizma. Prva je *velikodržavni*, »miloševićevski«. Drugi pak, *tradicionalni*, organski, opančarski i pravoslavni. Nema bitne razlike među njima. Po suštini su obje varijante isto, ma koliko izgledalo da se personalno isključuju ili čak politički bore i sukobljavaju. Za srpski narod nijedna varijanta velikosrbijanskog nacionalizma nije prihvatljiva. Objе varijante vode svojim porazima i, posebno, porazu srpskog naroda u mjeri u kojoj se on danas duboko odao velikosrbijanskom šovinizmu. Ukus tog poraza već osjećamo. Kraj će biti gorak.

Velikosrbijanski nacionalizam ima svoje staro i duboko korijenje. Njega nisu stvorili Slobodan Milošević ni Vuk Drašković. Oni su samo dva jahača koje je čekao ovaj nacionalizam, i – dočekao. Da nije bilo njih, Velikosrbi bi našli svoje druge vođe. Pitanje je zato: kakvo rješenje srpskog nacionalnog stanja nudi velikosrbijanski nacionalizam?

Za razliku od istinskih pa, ipak, malobrojnih demokrata u Srbiji, koji se rukovode demokratskim načelima i koji, shodno tome, srpsko nacionalno pitanje tretiraju kao demokratsko, velikosrbijanski nacionalisti to pitanje, kao i sve druge probleme srpskog društva, shvataju kao nacionalno i misle da se samo na toj osnovi može riješavati. Razumije se, kako ljudi ne žive isključivo nacionalno, nego prije svega društveno, velikosrbijanski nacionalizam postaje prepreka demokratskom civiliziranom uređenju Srbije isto onako kao što je postao glavni (ne i jedini) uzročnik rata u Jugoslaviji. Ne mogu a da se stoga ne upitam: što je omogućilo obnovu i prodor pritajenog velikosrbijanskog nacionalizma, te mračne i iracionalne sile u srpskom narodu i njegovom društvu?

Velikosrbijanski nacionalizam nije bez dubljih izvora i dalekih podsticaja. On ima svoju istoriju, svoj arhaični jezik, svoje pjesme i kulturu, svoju »nebesku« vjeru, svoje ljude u masovnim razmjerama... Nije mi namjera da se spuštam podrobnije u te uzroke i generatore. Prije bih ukazao na obnovu velikosrbijanskog nacionalizma podstaknutog krizom društva koja otvara to društvo prema velikosrbijanskom nacionalizmu kao jednom tipu i načinu rješenja te krize. Ne s manje prava, mogao bih reći da će, posljedično, taj nacionalizam dovesti do katastrofe društva, odnosno samo produbiti pomenutu krizu. Velikosrbijanski nacionalizam je posljedica krize, ali sada je postao i njen snažni

podstrekač. U onoj mjeri u kojoj Srbija bude odbacivala demokratska rješenja, ili ukoliko ova izostaju, širom se otvara prostor za Velikosrbe, koji će dotući srpski narod i njegovo društvo.

Glavni nosilac velikosrbijanskog nacionalizma je birokratizam, etatizam koji prožima srpsku državu od njenog stvaranja do danas. Nije slučajno to što su danas prve birokrate Srbije postale velikosrbijanski nacionalisti. Birokratizam zakonito gura srpski narod u nacionalističku pomamu. *Nacionalizam je kao i revolucija, dobar razlog za nastavak vladanja.*

Etatizam u Srba proizvodi čudovišnu fiskalnu birokratiju. Srpski narod je odvajkada osjeća, i pati i socijalno i ekonomski. Zanimljivo je to da ono što osjećamo kao pripadnici istog naroda pred vlastitom državom nismo spremni da vidimo ili ne osjećamo kad su u pitanju etatizam i sve njegove posljedice na jugoslovenskom prostoru. Etatistička moć države ili država bila je najvažniji uzrok obnove nacionalizma isto onako kao što je srbijanski etatizam uzrok međunacionalnih nestabilnosti u Srbiji, preteći da od nje napravi pakao.

Mi smo mogli vidjeti da su Velikosrbi spremni da nas odvedu i odveli su nas u sukobe sa drugim narodima. Nisam iznenađen time, kao što mislim i da ovo još nije kraj cijeloj sramoti, poniženju i bjedi. Birokratizam uvijek pribjegava nacionalizmu kad osjeti da može biti »pročitano« da nije u stanju da riješava najvažnije društvene, ekonomske i političke probleme. Biti danas komunista, sutra nacionalista, pa zar je to uopšte važno. Važno je održati vlast.

Ali, kao i drugi nacionalizmi, i ovaj velikosrbijanski je najveći protivnik svoga naroda! Da bi mogao stvoriti osnove za borbu protiv drugih naroda, velikosrbijanski nacionalizam unutar vlastite nacije provodi svoju vladajuću, birokratsku moć. Neobična slika mi se nameće kad govorim o birokratskom Velikosrbinu. On je spreman da ubije pripadnika drugog naroda jašući svog vlastitog!

Najporaznije je to što velikonacionalisti žrtvuju vlastiti narod. Velikosrbijanski nacionalizam, to treba jednom već reći, nije izvukao istorijske pouke iz prošlosti, i danas svojom politikom doprinosi fizičkoj likvidaciji rubnih Srba u rasijanju. To što su likvidatori i dželati hrvatski, muslimanski i svi drugi šovinisti ne opravdava ih u zločinima, ma kakve pobude imali, pa i one da uzvrate, ali treba konačno reći i to ko zapravo, isporučuje Srbe na klanicu. *Znamo ko ih ubija i koga oni ubijaju, no, treba znati ko ih gura tamo da budu ubijeni!*

Ovaj rat protiv drugih naroda nije bio moguć bez potčinjavanja Srba na dobrovoljnoj osnovi i usred političkog pluralizma. Samo na taj način potčinjen čovjek mogao je ratovati protiv drugih isto tako ljudi i svakako ne manje ljudi. Ali talas se vraća odakle je krenuo. *Velikonacionalisti pripremaju krvavo finale u samoj Srbiji: rat Srba između samih sebe.*

Oslobođenje političkog života legalizovalo je velikonacionaliste. Svejedno da li se radi o socijal-nacionalistima ili ovim opančarskim opozicionarima. Ali, zar se već ne pokazuje da su velikonacionalisti zagovornici demokratije i za demokratiju samo onoliko koliko je potrebno da se oni politički oslobode? Nacionalna homogenizacija što proističe iz stvaranja osnove za sukobe s drugim narodima bivše Jugoslavije potrebna je upravo da bi oslobođeni nacionalisti zaveli nedemokratsko stanje odnosa u Srbiji jednako kao što je rat birokratski razlog za nacionalnu disciplinu.

Ali velikosrbijanski nacionalizam nije samo po svojoj suštini nedemokratski. On je i retrogradan, konzervativan i arhaičan. Upravo kao takav, on se javlja ka odgovor na razvojne perspektive srbijanskog društva: nacionalizam ili modernizacija. On je sav u težnji da odvrati mogućnosti modernosti na ovom tlu. Nema prečeg zadatka od borbe protiv takvog nacionalizma koji, pored svoje konzervativne suštine, zavodi vlast nad vlastitim narodom i gura ga u ratne sukobe s drugim narodima.

Velikosrbijanski nacionalizam ima dvojako držanje prema jugoslovenskim narodima, prema mogućnosti unutrašnjeg uređenja među njima. S pravom je sedamdesetih godina rečeno da je on ili hegemonističko-centralistički ili razočaravajuće separatistički. To bi značilo da se on, ako ne stekne priliku da se nametne drugim narodima, okreće u separatizam i traži podjele, granice, procenete. Takva ga situacija zakonito goni u ratnu opciju. Kao i svaki drugi nacionalizam na ovom tlu, srbijanski velikonacionalizam ne razbija samo Jugoslaviju nego dovodi i do razibjanja same Srbije likvidirajući posljedično njenu teritorijalnu cjelovitost. Njegova snaga je lažna i prividna. Na kraju, poslije velikosrpske buke uvek dolazi do slabljenja vlastitog naroda.

Oni koji su rasturali Jugoslaviju u ime sadašnje vlasti središnjice, što je glavno u programu velikosrbijanskog nacionalizma, dovešće srpski narod u najtežu situaciju. Već se sada naziru fatalne implikacije u tom pogledu. Umjesto borbe za demokratsku sadržinu Jugoslavije, u kojoj će se i u pogledu svojih kolektivnih prava njeni narodi osjećati ravnopravno, bez obzira na svoju nacionalnu pripadnost i vjeru, u kojoj će imati ista prava, razvijati svoju kulturu i posebnosti, slobodno živiti i raditi ma gdje kao pripadnici svoje nacije odabirali da žive ili već žive, pobjedila je ukupna nacionalistička logika podjela, cijepanja, mržnje i rata. Samo je demokratska Jugoslavija mogla najbolje »brinuti« o Srbima, kao i o drugim narodima koji žive u rasijanju na našim prostorima.

Ovako, razbijena je zemlja, a u pogledu kolektivne sigurnosti naroda ostaje zlokobna neizvjesnost. Što se tiče srpskog naroda, predstoji mu vrijeme da se suoči sam sa sobom i vjerovatno odgovori samo na jedno pitanje: kako je mogao prihvatiti velikonacionalističku opciju, kako se mogao tako duboko srozati u nacionalizmu? Ja ostajem u nadi da će Srbi kao narod spoznati kad-tad da nemaju većeg neprijatelja od nacionalističkih Velikosrba. Naravno, za neke stvari će biti kasno. Ali, od dubokog pada ima još nešto gore: nacionalna katastrofa jednog naroda. Pri pomisli na to osjećam kako me prožima jeza. To je kao sjediti sam u mraku kino-sale ili doživjeti sudbinu Kopta.

Nebojša Popov
PISMO JOVANU

Beograd, 16. V 1992.

Dragi Jovane,

Pognute glave od stida i zbog nemoći slušao sam Vas juče, u Pionirskom parku, kako Beograđanima odgovarate na pitanje ko ruši Sarajevo, predočavajući nam slike o stradanju sarajevskih mirovnjaka, među kojima je bio i Vaš otac, pod kuršumima snjaperista iz pratnje vođstva Srpske demokratske stranke, i o bombardovanju grada od strane srpske i jugoslovenske vojske. Nije Vam promakla činjenica da ubijaju i oni drugi, rekoste, mahom došljački šljam. A kada ste nas priupitali da li znamo da se Mostar i

Sarajevo bombarduju u naše, srpsko ime, i da gradorušitelji gledaju na Beograd kao na svoju prestonicu, ostao sam prikovanog pogleda u zemlju. Pogledao sam oko sebe tek kada sam čuo vašu molbu da učinimo nešto ne bi li se užas zaustavio.

Pogledao sam i video mahom poznata lica sa mirovnih skupova iz proteklih godinu dana. A čuli ste i sami da i među nama, juče okupljenima, ima pristalica rata za »srpsku stvar« i onih koji svu odgovornost za zla koja su nas snašla svaljuju na one druge, pa i na nas koji vinovnike rata vidimo i među srpskim ubicama i pljačkašima. No, čak i da smo svi odlučni protivnici rata, nikada nas nije bilo više od koje hiljade na antiratnim protestima. I ne može nas utešiti to što se ni toliko građana nije našlo na ulicama Ljubljane ili Zagreba, jer je i odande pokretan rat, a i danas hrvatske trupe ubijaju i ruše, i po Bosni i Hercegovini. Beograd je uvek bio nešto osobito, zato ga volimo, iako mu preti srozavanje na predgrađe Malog Mokrog Luga, Knina ili Pala!

Verujte mi, Jovane, da ne mogu biti spokojne savesti zato što sam bio na svim mirovnim skupovima u Beogradu i što sam javno govorio, kad god sam mogao, o odgovornosti srpskog režima za ratni požar koji hara našom zemljom, ostavljajući nas, Beograđane, ipak izvan najvećih ratnih strahota.

Kada telefonske veze omogućuju, razgovaram sa prijateljima iz Mostara i Sarajeva, slušam njihove patnje i vapaje za razumevanje i pomoć. I opet me obuzima očajanje što ništa ne mogu učiniti protiv stihije smrti, postidjen što je ona već zahvatila njih, a mene još mimoilazi. U dugim noćnim razgovorima prisećamo se kako smo godinama nastojali, i u Mostaru i u Sarajevu, da se udružimo protiv nacionalizma i šovinizma i zla koje nam donose. Organizovali smo dijaloge o Kosovu i osnovali okrugli sto radi sprečavanja totalnog rata, ali smo ostajali kratkih rukava, ne samo bez rezultata nego i bez odgovarajuće podrške građana, koji su sve više sledili nacionalne vođe, pa i bez potpore političkih stranaka koje su samo prividno propovedale ideju o toleranciji, dijalogu, kompromisu, miru i demokratiji, a zapravo davale legitimaciju ratnim politikama svojih nacionalnih režima. Čast izuzecima, ali izuzeci ne čine proleće. Shvatili smo šta nas je snašlo. Dok smo mi vodili dijaloge, organizovali tribine i mirovne koncerte, oni su se organizovali i naoružavali za prečišćavanje starih računa, za osvete i za ostvarenje kolektivnih snova o nacionalnim državama, ne pitajući se za cenu po koju će to ostvariti. U tome ih nismo mogli zaustaviti mi, marginalci, jer, kako vidimo, to nisu postigli ni Evropa ni čitav svet. Svugde gde je ljudski život na ceni, očevidno, nema spremnosti da se gine u balkanskim gudurama, osim kod onih koji su za novac spremni na sve, pa i da budu plaćene ubice.

Ponekad, dragi Jovane, u sve mučnijim razgovorima među mojim prijateljima o tome šta smo sve propustili da učinimo iskrasne i pomisao na oružanu borbu protiv ratovođa, ali se ubrzo pokaže da bi to bio samo produžetak rata, a da nismo uvereni da smo sva neratna sredstva iskoristili.

U tome i jeste, po mom uverenju, glavni uzrok naših nevolja, što nismo kadri da se ponašamo kao *suvereni građani* i *političkim* sredstvima zakoračimo ka miru i demokratiji. Još uvek je snažan straha od političkog angažovanja koje izlazi iz okvira lojalnosti režimu ili kolektivističkih ideologija. Još uvek je mnogo onih koji veruju da će ih sadašnje zlo rata nekako mimoići, kao što su se izmicali i ranije, dok su stradali protivnici diktature ili nedužni ljudi. Još uvek dok jedni stradaju drugi čute, mada manje nego ranije. Pomahnitali kolektivism prati umišljeni individualizam, najčešće upregnut u nacionalnu stvar, kako to pokazuju brojni primeri »vanstranačkih« ili »nadstranačkih«

ličnosti. A sektaši, opsednuti svojom čistotom i nadmenim egoizmom i danas se nadmeću u razlozima s kim sve neće zajedno, čak i kada nam svima gori pred pragom, ako ne već i u samoj kući. Sve što nas je zadesilo liči na kabare iz vremena nadolazećeg fašizma i moglo bi izgledati zabavno da već nismo usred jednog od najprljavijih ratova u istoriji.

Uprkos svemu, ima nas i takvih koji se tešimo da postoji i »druga Srbija«, koja hoće mir i uljudan život. A ja bih rekao da je to tek neka zamišljena »treća Srbija«, ona građanska, okrenuta ka budućnosti i otrgnuta ne samo od boljševičke nego i od četničke, ljotićevske i nedićevske Srbije.

Hoću da verujem, dragi Jovane, da u Beogradu i čitavoj Srbiji ima više građana koji uskraćuju podršku ratu, koji saosećaju sa svim stradalnicima i žele da im pomognu, koji svoj istinski ljudski život vide tek u pomenutoj, budućoj »trećoj« Srbiji. Koliko nas je, videćmo ubrzo po tome hoćemo li pristati na glasanje za novu vlast i neizmenjenu ratnu politiku ili ćemo se izboriti za istinske izbore za novu politiku i novu vlast.

Dok sam Vas juče slušao, pored stida osetio sam i malo ohrabrenje, jer ne pamtim da sam skoro slušao jednog mladog čoveka, maturanta, da na javnom mestu govori tako razborito i pošteno, i bez straha od politike. Ako među Vašim vršnjacima ima više takvih koji nisu obuzeti apatijom i apolitičnošću, može se pokazati da moje verovanje nije puka uteha i samoobmana. Vaš jučerašnji javni nastup doživeo sam, čak, i kao nagoveštaj obrta dešavanja, pogotovo kada ste uzeli u zaštitu i svoga oca, jer trenutno mahom roditelji bezuspešno cvile pred generalima nad sudbinom svoje dece.

Nadam se da ćemo se, ako preživimo, sresti i posle rata, koji će tim pre biti okončan ako u zajedničkoj borbi za mir budemo manje usamljeni i nemoćni, i ako svako od nas položi ispit građanske zrelosti.

Iskreno Vaš,
Nebojša Popov

Ivan Čolović
ČISTA SRBIJA

Pre nekoliko dana u poštanskom sandučetu našao sam reklamni letak kojim izdavači – Vojni etnohigijenski zavod i Izdavačko preduzeće »Srpsko biće« d.d. – nude pretplatu na knjigu pod naslovom *Čista Srbija. Novi eugenetički praktikum*. Budući da je, po mom mišljenju, reč o dokumentu koji, doduše uprošćeno i s preterivanjem osvetljava osnovnu ideju od koje polaze sadašnji graditelji srpskih država i srpskog društva, dakle, ideju o etničkoj higijeni, dozvolite mi da vam ovaj reklamni letak pročitam. Neka skretanje pažnje na njega bude moj prilog razmišljanju o Drugoj Srbiji.

»Poštovani čitaoci,
braćo i sestre Srbi,

U ovo vreme kad svaki Srbin i Srpkinja dostojni tog svetog imena, u selima i gradovima, među susedima, na radnom mestu i u porodici, vode odlučujuću bitku za svoj etnički i verski identitet, za očuvanje svog životnog prostora i istorijskog bića, nudimo vam jedinstvenu priliku da na jednom mestu, u jednoj knjizi dobijete najvažnija objašnjenja, savete i praktična uputstva o ciljevima i sredstvima te bitke, to jest o srpskoj etničkoj higijeni. Obnovljena u nas u vreme silnog stremljenja narodnih masa ka

nacionalnom pročišćenju i uposebljenju, nauka o ranoj i etničkoj higijeni, eugenetika, danas je u srećnoj prilici da svoje prve plodove stavi u službu rasplamsale borbe za praiskonsku, neokaljanu srpsku krv, za neprolazno, svetosavsko biće našeg naroda. Naše kapitalno izdanje *Čista Srbija* prvi je sistematski pregled savremenih dostignuća ove nauke od prvorazrednog nacionalnog interesa.

Autori ove nezaobilazne knjige su naši istaknuti etnogenetičari, etnopatolozi, kranolozi, antropogeografi, migracionisti, mineri, avijatičari i artiljerci, a svojim stručnim recenzijama *Čistu Srbiju* vam preporučuju: akademik Milutin Adžipanić, vladika vukovarsko-bijeljinski Mirko Barkan i general higijene Amfilohije Crnčević, upravnik Vojnog etnoghigijenskog zavoda.

Budući da se borba za očuvanje i učvršćenje etničkog jedinstva i čistoće srpskog naroda odvija svakog trenutka i na svakom mestu, *Čista Srbija* je namenjena svakom iskrenom srpskom rodoljubu, ma ko i ma gde on bio. Ona će pomoći borcu na frontu, đaku u školskoj klupi, seljaku na njivi, mužu i ženi u kući, da lakše razlikuje svoje od tuđinskog, domaće od uvezenog, izvorno od pokvarenog, krst od nekrsta, čisto od pomešanog, pravi narodni interes od lažnih vrednosti takozvane evropske kosmopolitske demokratije.

Braćo i sestre Srbi,

Čista Srbija vam nudi naučnu istinu o neprolaznoj vrednosti nacionalne i etničke higijene, a pre svega, pomaže vam da se u svakoj prilici postavite na etnički ispravan način, da praktično sledite i primenjujete dostignuća ove nacionalne nauke. Nameru da vas upozna sa teorijskom eugenetikom, ali i sa njenom primenom na frontu i u pozadini, pokazuju sadržaj *Čiste Srbije*.

Prvi deo: *Rat za rod, istorijski uvod*

1. Od narodne institucije do naučnih saznanja o higijeni rase i etnosa. – Pseudonaučna kritika eugenetike i današnji uspon ove nauke u nas. – Rat kao prirodno stanje zdravog društva. – Marinetijeva misao o ratu kao »jedinoj higijeni sveta«.

2. Etnički identitet Srba, između urođenih i stečenih osobina. – Krv, tle i biće. – Etnomedicinska kritika metafizike beskrvnog bića. – Osnovna postavka eugenetičke tanatologije: rodno tle se obeležava grobom, nacionlano biće se rađa u krvi.

3. Problemi etničke identifikacije u praksi: kako se međusobno prepoznati u etnički nečistoj sredini. – Srpski fizikum: stas, korak, pogled, miris. – Otelovljenja i prikazanja srpskog bića. – Vođa bića i biće vođe.

Drugi deo: *Etnička higijena u pozadini*

1. Rat, sredstvo ili cilj eugenetičkog pregnuća? – Naučni pojam pozadine, suprotstavljen varljivom pojmu mira. – Pozadina i peta kolona. – Prepoznavanje stranca, etničkog tuđinca, mešanca i inovernika na ulici, na radnom mestu i u domu. – Nova etnoghigijenska tehnologija: elektronski ksenodetektor i ručni etnomer. – Postupci koji se preporučuju u opštenju sa nesrbima.

2. Etnička kultura i borba za njenu afirmaciju. – Srpsko pismo; problemi leksike i sintakse; tuđice. – Kosmopolitski, pornografski, demokratski i drugi dekadentni motivi u nacionalnoj književnosti. – Humanistički i higijenski smisao čistki među novinarima i kulturnim radnicima.

3. Eugenetika u domu i školi. – Kopile, stvor bez bića. – Etnogenitalni test za izbor seksualnog partnera. – Ljubav sa strancem, varka prirode ili ideološka zabluda? –

Sida kao pošast međuetničkog seksa. – Traume đaka u etnički mešovitim školama. – Kako sprečiti nekontrolisano etničko mešanje omladine van doma i škole?

Treći deo: *Etnička higijena na frontu*

1. Etnohigijenski imperativ održavanja ratnog stanja i postojanja stalnog ratišta. – Štetnost pregovora i primirja za mentalnu higijenu boraca. – Opasnost od kontaminacije u slučaju ostavljanja zarobljenika u životu.

2. Stvaranje etnički čistih teritorija ratnim sredstvima. *Exterminatio sine qua non* i vidovi eksterminacije: istrebljenje, kloniranje, progon, pokrštavanje. – Nova eugenetička politika migracija: sabiranje i rasejavanje. – Metodi etničke podele privrednih i kulturnih objekata u mešovitim urbanim naseljima.

3. Kosmopolitski i liberalni mit o civilizaciji grada. – Grad kao etnohigijenski problem, izvor epidemija, leglo nezdravih etničkih mešanja, raj bezbožništva i poroka. – Sarajevo i Mostar: Sodoma i Gomora srpstva. – Vukovarizacija gradskih aglomeracija bez moralističkih kompleksa; njena sredstva: miniranje, bombardovanje, izgladnjivanje, etničko čišćenje terena, razbijanje na manje, etnički čiste delove.«

Slede podaci o obimu, formatu, povezu, broju strana i ilustracija i o uslovima pretplate. Tu je i narudžbenica. Prelomljen na četiri strane formata A 5, ovaj reklamni letak završava se posebno istaknutim citatima iz klasične i moderne eugenetičke literature. Vredi i njih ovde pročitati:

»Slavićemo rat – jedinu higijenu sveta, militarizam, patriotizam, destruktivni gest donosilaca slobode, lepe ideje za koje вреди umreti i prezir prema ženi« (Marinetti, *Futuristički manifest*, 1909).

»Probuđeni srpski etnos kroz pušчанu paljbu i minobacačku tutnjavu izgrađuje svoje nacionalno biće« (Veljko Stambolija, *Srpski glas*, 4. oktobra 1991).

»Evo opet na delu one zaboravljene, tajanstvene misli koja narod definiše kao zajednicu u večnosti svih mrtvih, živih i još nerođenih nerasceljivo vezanih misterijom krvi, neprocenjivom dogomom vere i tradicije i jedinstvom Kulture!« (Dragoslav Bokan, *Nove ideje*, decembar 1991).

»Mrzimo i braću i sestre, jer ne znamo ko nam je od njih uistinu rod, a ko tuđinac, kao kukavičije jaje podmetnut u ogubano gnezdo, jer porodice naše davno već nisu porodice nego kotilište kopiladi« (Dragomir Matić, *NIN*, 6. marta 1992).

»Narodi koji prestanu da čuvaju čistoću svoje rase samim tim odustaju od jedinstva svoje duše« (Adolf Hilter, *Moja borba*, 1924).

Pošto ste čuli šta u ovom reklamnom letku za knjigu *Čista Srbija* stoji, mislim da nema potrebe da vas uveravam da je reč o izuzetno važnoj i ozbiljnoj ponudi.

Borka Pavićević
SEĆATE LI SE?

Sećate li se Orvelove 1984? Neprekidnog rata između Evroazije i Istazije, Velikog brata i neprekidnog iscrpljivanja stanovništva na najrazličitije, a uvek određene načine, do istrebljenja svakog mišljenja, pamćenja, sećanja, do svođenja celokupne ljudske aktivnosti na potragu za žiletima i užasnim, ubitačnim veštačkim alkoholnim pićem. Dok televizijski ekran neprekidno bljuje »istinu« isfabrikovanu u Ministinu, narod, »proli«, smrdi i umire. U toj knjizi koja se ostvarila, O'Brajan, ispitujući Vinstona Smita

utvrđuje kako su dva i dva pet. Ne, dva i dva su četiri, reći će Smit, a onda će mu O'Brajan zapretiti onim što se za njega, Vinstona Smita, nalazi u sobi sto jedan, a tamo se nalazi ono što je za svakog od nas pojedinačno najstrašnija stvar na svetu. Za Vinstona Smita to su bili pacovi.

Slike iz sobe sto jedan odavno se emituju. Ako uvek i nisu bile politički prepoznatljive, a jesu, one su to sigurno bile na svojoj simboličkoj ravni ili po svojoj ikonografiji.

Došli su u mantilima, stajali su pred skupštinom kada je narod srpski došao sa Kosova. Već su posezali rukom ispod mantila. Danas vidimo jasno da su tamo bili »hekleri«. Setite se tih muškaraca koji su posezali za džepovima i podlakticama pridržavali pantalone, setite se kako sa dva prsta drže čašu: oni to čine tako zato što su im ruke krvave.

Sećate li se kako je tadašnji predsednik vlade Zelenović, za vreme martovskih demonstracija, izmislio neko selo u Hrvatskoj u kome su Srbi ugroženi, a to mesto posle niko nije mogao da pronađe na karti? Sećate li se tog podatka koji je trebalo da smiri »pobunjene«, učvrsti vlast, to jest homogenizira ljude na nacionalnoj osnovi u Beogradu?

Sećate li se donjih rakursa, fotografija predsednika, uvek odozdo, u hodu – Lenjina za govornicom?

Na šta vas je podsećala ikonografija proslave na Gazimestanu? Na Špera, na arhitektonski san koji su najdoslednije ostvarili Sovjeti, o čemu svedoče užasne kule i ogromna zdanja po gradovima Sovjetskog Saveza.

Ovaj rat, pored svih svojih političkih, socioloških, psiholoških, antropoloških i svih drugih karakteristika, ima svakako i svoje simboličko značenje, ono koje je već nagovešteno u ranijoj propagandi, pripremi za rat. Grad mora biti uništen zato što se mora uništiti ljudskost, odnosno svaka buduća mogućnost zajedničkog života. Razoriti grad znači razoriti pojam o njemu.

Sećate li se prekida predstave »Sveti Sava«? Uglastih slova, slova poput sekira, ispisanih u znak protesta protiv »blaćenja« svetitelja?

I povika sa galerije: »Marš napolje!« Iz ovog pozorišta, iz ovog grada?

Ima li za vas ikakve veze između Arkanove fotografije na naslovnoj strani NIN-a (on drži lavića, iza njega stoje »njegovi« sa kukuljicama preko glave) i događaja u Bijeljini?

»Sahranjujući« komunizam, sahranjivali smo internacionalizam i humanizam; s promenom strukture stanovništva prema nacionalnoj podobnosti, obavljala se, zapravo, i klasna smena. »U destabilizovanim fazama društva na površinu isplivavaju donji slojevi«, rekao bi From. Nacionalno je dovelo na površinu sve ono što sada divlja po našim gradovima, dušama i životima. Što razara, uništava, pljačka i ubija.

Zar to sve nismo već negde videli? Onog dečka u uniformi na kraju filma »Kabare« Boba Fosa koji peva »Sutrašnjica pripada meni«? Jeste li videli te momke po ulciami? Ne podseća li vas vojvoda Šešelj na Atilu (Donald Satrlend) u Bertolučijevom filmu »Dvadeseti vek«! Njega su doveli da ih zaštiti od naroda, na kraju je on vladao svima. Slike, simboli sasvim su precizni. Sve što je napisano, odigrano, filmovano, događa se. I svako na javnoj sceni ima onu ulogu koja je počela u komadu, a završava se u životu.

Gledala sam u Sarajevu, pre dva meseca, predstavu »Majka Hrabrosti i njena deca« Bertolda Brehta. Na kraju predstave izgovara se molba za spasenje grada. I čitava publika je ustala, aplaudirala i plakala. Zato što je na nivou simbola sve jasno.

I svako od nas zna šta ga čeka u sobi sto jedan.

A ako bi se svi ti simbolični prizori mogli nazvati nekim našim arhetipskim osećanjem, sumom našeg užasa, onda je to sigurno fašizam. Fašizam je zajednički imenitelj onoga što su nam kao ljudima pripremili tamo, u sobi sto jedan.

I pre nego što stanete u red za hranu, pre nego što stanete u red, ne smem reći za šta, a to mi je bilo na pameti čim su došli, i napisala sam to u *Književnim novinama* – red za koji samo mislite da je red za kupanje, setite se svega, setite se njihove ikonografije, njihovih medija, našeg života sa njima, sebe samih, drugih, setite se svega onoga što oni hoće da unište, možda će nam to pomoći da se ne ostvari ona najstrašnija stvar na svetu (i u 1984), a to je pesma (poezija uvek prethodi stvarnosti) »Pod kestenom senke duge, izdamosmo jedni druge...»

Slobodan Stojanović

DA POSLE PRLJAVOG RATA NE IZBIJE PRLJAVI MIR, ŠTA UČINITI?

Usušujem se da vas pozovem na jedan iskorak iz ove nepodnošljive stvarnosti, da zamislimo prvi dan mira i bojažljivo tamo zavirimo. Prvi dan mira – opšte mesto poezije i romana, muzike i baleta, teatra i filma. Koliko rečenica, već napisanih i pročitanih, koliko dirljivih prizora, već snimljenih i viđenih. Kakve će boje biti prvo jutro mira? Tamo nas čeka stroga opomena – da posle prljavog rata ne nastupi prljavi mir, šta učiniti?

Podjednako smo nespremni za nastupajući mir kao što smo bili nespremni za rat. Gospode, čemu nas sve nisu učili? Koliko nepregledno ljudsko znanje o svemu osim o najvažnijem. Koliko se silnog blaga raskrčmilo na ratne nauke i veštine! Tomovi i tomovi *Ratne enciklopedije*, koliko saradnika i autora – naučnika, filozofa, učitelja i pesnika rata, a nijedna sveščica *Kako živeti u miru*. Misli se, valjda, da je mir prirodno stanje stvari, nešto obično i lako kao disanje, da to svako ume; treba samo slediti instinkte života, ritam zdravlja. A, je li tako? Bojim se da nije.

Svi smo mi samouci mira. Mir bi morao da bude težak, odgovoran i mukotrpan posao svih i svakog, da nam život ne bude iscepkan na kratke podeoke »između dva rata«, kako smo ovde naučili da brojimo i računamo vreme. (Makar kad bi amplitude bile dovoljno duge da se u njih smesti jedan skroman ljudski život.) Bojim se da se prvi dan mira, koji tako žudno čekamo, neće razlikovati od prethodnih mu dana rata; jer rat, iz koga ćemo jednom ipak izaći, nije bio kao drugi ratovi. Možda se svetlo uopšte neće promeniti, nego će se boja zemlje i boja neba izjednačiti. U pređašnjim ratovima ginuli su i stradali ljudi, gonjeni narodi, paljene kuće, rušeni mostovi i gradovi, ali je uvek preticalo ponešto od, i inače dobro istanjene nade. Od nje se ponovo i iznova počinjalo. Rat koji oko nas pustoši i nama vitla za svoj cilj je odredio uništenje nade; okomio se na nju kao na najljućeg neprijatelja. Jer, dokle god bude i trunčice nade, ovaj rat nema smisla; zato se on zaverio protiv nje. On bi sve da bude po njegovom liku, naopako, i u tome uspeva.

(Naopako, sve je naopako. U »Zidanju Skadra na Bojani« ono što ljudi obdan sagrade, vile obnoć razruše; kod nas je naopako – sve što vile sna i nade preko noći

podignu, to obdan ljudi poruše i razvale. Je li nastupilo poslednje doba u kome nadati se, dakle biti napredan, znači biti naivan i konzervativan? Doba koje se pokorilo kedu: »što gore to bolje«. Kaže se, poslednja gine nada. Ovi neće prestati dok i nju ne ubiju.)

Kako ćemo živeti kad se razgrne pomrčina, kad pogledamo jedan drugom u oči, sami sebe u ogledalu? Kako ponovo da se sastavi slomljeno? Kako započeti mir? Svemu su nas učili osim tome.

Mora biti da su svi raniji počeci mira bili pogrešni, inače se rat ne bi vraćao po svoje, čuma da decu kupi. Posle prošlog rata mislili smo: najbolje je što pre zaboraviti sve što je bilo. Rat je nesreća i bruka koju su skrivili neki drugi ljudi kakvi mi nikada nećemo biti. Zaboraviti! Kao ružan san i bruku. Mi ćemo, ponadali smo se, početi sasvim iz početka, izgraditi »novi svet« i »novog čoveka« od samih vrлина, a porok ćemo pokopati u jamu sa »starim čovekom« i »starim dobom«. Umesto užasnog pogleda unazad, vedri i nevini pogled unapred, kao da ništa nije bilo. Da se zatvore knjige rata, zabetoniraju jame. Dabome, zaboraviti, spokojno usniti. I Hamlet je poželeo – »spavati«, ali se prepaao noćne more – »možda sanjati«? Šta onda? Jeste, pogrešili smo – zaborav je nasilje nad istinom. Ali, podjednako je bolestan onaj ko ne može da odvrati pogled fiksiran unatrag kao i onaj što se ne usuđuje da se osvrne. Ko ne zna odakle dolazi, ne zna ni kuda se uputio; ali, i obrnuto. Prošlost je sasvim nesređena, nesigurna i nespokojna. Svako je udešava prema svom cilju, interesu, počesto i ludilu.

Pokazalo se, pogrešili smo, opet i još jednom. Ne valja zaboraviti! Crkva i patrijarh, koji bi morali biti makar malo upućeniji od nas u pitanja greha (jer rat je greh), kad su došli do reči, drukčije su savetovali narod – praštati, ali ne zaboraviti! Ovom savetu, punom naredbi, nedostaje još jedna, najvažnija zapovest – moliti za oprostaj. Dakle – tražiti oprostaj, praštati i ne zaboraviti!

I jedna i druga pouka vode istom – istoriji koja jeste »učiteljica života« i stvarnom, dubokom pokajanju.

Dabome, da više ne bi bilo rata i pogibije, morala bi da se sastavi neka druga, zajednička istorija rata (ali i mira) među na krv zavađenim narodima – Srbima i Hrvatima, Srbima i Muslimanima, Srbima i Albancima, Srbima i Bugarima, Srbima i Srbima. Dokle god nam budu zavađene istorije o istom, biće i rata; poludele istorije nasrtaće jedna na drugu. Novu, zajedničku istoriju morali bi da overe ostaci, i izdanci, naroda koji izbegnu ovu pogibiju.

Jesu li ovo samo tlapnje? Nedavno smo čitali da su istoričari iz četrnaest zemalja Evrope sastavili udžbenik zajedničke istorije evropskih naroda iz koga će se od jeseni učiti u osnovnim i drugim školama. Tu istoriju, vele, nisu pisali pobednici, ni nacionalni hipnotizeri i slepčovođe. Ona nije oktroisana i naređena (kao što je bila naša iz četrdeset pete) nego otvorena za sva nova saznanja, dopune, ispravke i produblјivanja. U njoj su se složili i obračunali svi prethodni krvavi ratovi evropskih plemana i naroda. Oni tridesetogodišnji i stogodišnji, sve revolucije, stotine malih ratova i oba svetska. Bilo – ne povratilo se. Da je sreće, pameti, znanja i dobrote, morali bismo i mi sastaviti istoriju sramote, greha i beščašća ovog rata i prvog dana mira pristupiti njenom pisanju.

Ali, ova spasonosna istorija ne bi smela – nikako! – da izvrda suđenja i kažnjavanje zločinaca. Ako svaki, i najmanji zločin ne bude kažnjen, a zločinac ne bude priveden strogoj pravdi, rat će se vraćati i vraćati.

Crkva i obični ljudi to isto zovu pokajanjem. U našem jeziku reč pokajati se znači žaliti što je nešto bilo kako je bilo, a reč pokajanje, u smislu ispovesti, potiče od grčke

reči koja, doslovno prevedena, znači nešto drugo, dublje, obuhvatnije. Jedan naš ugledni i učeni teolog predložio je doslovni prevod – preumljenje. Pokajati se, dakle, znači preumiti se; zameniti um ovaj i ovakav onim i onakvim, sposobnim da shvati i prizna greh, da moli za oprostaj i da oprost. Pokajanje sadrži u sebi i pamćenje onog što je bilo i nadu u budućnost!

Ali, ni zajednička istorija, ni suđenja, ni pokajanje ne bi smeli ovog puta da, kao što su dosad činili, narodu i takozvanim zavedenim masama lako oprostite i progledaju kroz prste. Verovalo se (dok se verovalo i ko je verovao) da je »narod« uvek čedan, nevin i uvek u pravu. Prljavi rat je zaprljao sve, pa i narod.

Kako ući u prvi dan mira? Ne zaboravljajući. Na svakoj kući, kad se bude ponovo podizala, trebalo bi da bude napisano – ova kuća je razvaljena, zapaljena, opljačkana i raskućena u jesen 1991, u proleće 1992. godine. Mladež bi morala da nosi bedževe na kojima piše: »Nikad više!«; možda bi trebalo da se »Nikad više!« ureže, kao tetovaž, na grudi svakog od nas. I moramo se pokajati, preumiti se.

Ne znam da li će to biti dovoljno, kao što ne znam koliko je imalo smisla sve ovo danas reći. Kazah na početku ovih mojih pet minuta da smo neuki i samouki u poslovima mira, zato je i moj govor o prvom jutru mira ovoliko nemuš, zbunjen, nesređen i nespokojan.

Milan Milošević
MINISTAR BEZ PADEŽA

Sociolog Silvano Bolčić dijagnosticirao je da se mi, zapravo, ne susrećemo samo sa raspadom države Jugoslavije već i sa raspadom Jugoslavije kao ljudske zajednice. To je danas naša realnost. Traje razaranje institucija političkih, kulturnih, profesionalnih, moralnih. Sistem vrednosti se raspada. Ljudski život više ne vredi ništa. Posle Vukovara i Sarajeva, Mostara i Gospića, posle spaljenih i razorenih sela, šta će nas snaći? Polazim od toga da je ovaj rat na izdisaju, da rat, ipak, mora stati i danas moramo misliti šta će biti posle. Kako će se agonija nastaviti? Hoće li »oslobođenje« biti gore od užasnog rata?

Kao skupštinski izveštač, mogu ponešto svedočiti. U toj skupštini može se sresti »ministar bez padeža«. On sedi u Dositejevoj stolici.

Gore od toga – može svedočiti o narednim predstavnicima koji govore bez odgovornosti i bez zastoja prelaze onu granicu što razdvaja političku borbu od širenja netolerancije i ksenofobije. Među takvim govornicima ima i profesora univerziteta. U toj skupštini, da se ne zavaravamo, sede intelektualci. Među poslanicima, na primer, ima 60 lekara. Sličnu sliku srešćemo i u drugim institucijama.

Jedna nomenklatura začuđujuće je lako do sada kontrolisala ustanove i mnoge sisteme preko svojih poverenika bez ugleda – od univerziteta do železnice. Ona pokazuje začuđujuću sposobnost za uništavanje institucija koje osvoji, kao i onih koje ne uspe da osvoji. S druge strane, pokazuje se začuđujuća nesposobnost društva da stvori autonomne institucije. Slobodni mediji su marginalizovani, u opoziciji nije stvorena nijedna ozbiljna politička organizacija, nezavisni sindikati su slabi i razbijeni, profesionalna udruženja su ili marginalizovana ili su pod prinudnom upravom.

U tom kontekstu vredno je razmisliti šta mogu učiniti ljudi okupljeni u Beogradskom krugu. Osvajanje prostora u kome se ipak može govoriti jeste dragoceno, ali je pitanje da li je to dovoljno.

Neka vrsta oslobađanja od straha, neka vrsta psihoterapije takođe su dragoceni, ali to mora biti samo početak.

Predstoji, međutim, mnogo mukotrpniji napor da se, ciglu po ciglu, kao u razrušenom Berlinu, ponovo podignu institucije i učvrste moralni i profesionalni standardi na ruševinama koje su nas sada zatrpale.

(Zabeleženo po sećanju, posle izlaganja na sesiji Beogradskog kruga.)

6. krug – 23. maj 1992

Dorđe Lebović

TRAKTAT O GLUPOSTI I ZAGLUPLJIVANJU

Glupost je čovekova najrazornija pošast. Ona je poput vatre. Širi se brzo, munjevito, nošena zloćudnim vetrovima, lako se rasplamsava, a teško se gasi. Ljudi su joj veoma skloni. Čuvena engleska zbirka sinonima THESAURUS posvećuje šest stubaca rečima koje su u vezi sa glupošću, a ono što je u vezi sa mudročću stalo je na pola stupca. I u našem jeziku čitavo je bogatstvo sinonima za pridev »glup« – ima ih preko sedamdeset. Naši seljaci za glupaka kažu: prdnuto mu u pamet. Narod još veli: glup kao klada, kao noć, kao ćuskija, kao sekira. Glupost, prema tome, može i da ubije. O tome svedoče i narodne pesme.

*Sindžir gvožđe muka je velika,
Tamnica je gora od sindžira,
Zla žena gora od oboje,
A zla pamet gora neg' sve troje.*

Glupost je, dakle, zla. Ona je »zla pamet«. Mentalna impotencija. Oskar Vajld tvrdi da je glupost jedini ljudski porok. Šiler je napisao da se protiv gluposti i bogovi uzalud bore. Odista, ne može se lako savladati. Ona je, naime, besvesna. Postaje nevidljiva samoj sebi onda kada postaje vidljiva razumnom, razboritom svetu. Glupan nikada ne priznaje svoje greške, on ne shvata da je poročan.

Prema filozofu Andreu Gliksmanu, »glupost je svest u kvaru, obezvređena pamet, prikraćena volja«, a Frojdov učenik Aleksadnar Feldman tvrdi: »Glupost je u suštini strah, i to strah od izlaganja kritici, strah od drugih ljudi, strah od samog sebe«.

Na nesreću, otkad postoji naša planeta, i ljudska vrsta na njoj, postoji i glupost, a uporedo s njom i tiranija. To je svojevrsna simbioza, zajedničko življenje, tesna i trajna međusobna saradnja. Glupost pothranjuje i podupire tiraniju, a tiranija izdašno doprinosi još snažnijem bujanju tog ljudskog poroka. Po Gliksmanu, ona je, zapravo, početak paradigmatškog niza, u kojem slede: dogmatizam – nasilje – tiranija – rat.

Ni jedan narod ne poseduje urođenu sklonost prema tiraniji, međutim, kada glupost zahvati politiku, kada proces zaglupljivanja preplavi široke slojeve, na istorijsku pozornicu stupaju »spasioci naroda« i »vođe nacije«. Inače, proces zaglupljivanja zvanično se naziva »rasprostranjivanjem informacija« ili propagandom. Njena svrha, u

svim totalitarnim sistemima, svodi se na isto: rasprostranjivanje gluposti i sejanje mržnje. Samo se po sebi razume da je zvanična propaganda uvek, svuda i u svakoj prilici u pravu. A to mnogo znači – biti uvek u pravu. Veoma mnogo.

Dr Jozef Gebels, ministar za propagandu i kulturu nemačkog Rajha, rekao je, jednom prilikom, svojim saradnicima: »Gospodo, propaganda je moćnije oružje od mitraljeza i topova«. A doktor Gebels se veoma dobro razumeo u propagandu. Bio je najveći smutljivac, spletkaroš i lažljivac svih vremena. Zapravo, profesionalni zaglupljivač. Ostao je vrhunski uzor mnogim kasnijim stručnim oblikovateljima javnog mnjenja.

Poput svog vođe, u politici je tragao za osećanjem snage, moći i veličine koje nije posedovao u ličnom životu. Da je, kojim slučajem, imao porodični grb, verovatno bi na njemu bila ispisana sledeće deviza: »Mandus vult decipi, ergo decipiatur« (“Svet želi da bude obmanjivan, dakle treba ga obmanjivati”).

Ljude je delio na dve kategorije: na one koje putem zaglupljivanja treba pretvoriti u poslušne instrumente i na one koje treba ukloniti. Bio je odličan poznavalac psihologije masa, pa je veoma brzo došao do zaključka da nije bitna istina koju neki pokret nudi, već nada koju pruža, makar bila i varljiva. Stoga se trudi da partijski rukovodioci govore ono što su njihove pristalice želele da čuju. »Treba znati šta masa želi«, govorio je, »i treba izaći u susret njihovim čežnjama i nadanjima... Velike reči zvuče lepše od tačnih objašnjenja«. Narod želi sigurnost želi lešu budućnost? Treba im to obećati. Reči ne koštaju ništa, a obećanja su još jeftinija. Narod je očajan zbog opšte bede i moralnog rasula? Treba pretvoriti njihov očaj u mržnju i usmeriti je prema protivnicima.

Prvi su na udaru bili Jevreji, a potom se krug neprijatelja postepeno širio. Gebels je u svakoj prilici citirao svog omiljenog filozofa Osvalda Špenglera: »Najopasnije antinemačke osobine su sklonost pacifizmu i internacionalizmu kao i netrpeljivost prema autoritetu i moći«. Evo citata i iz najtiražnijeg nacističkog lista: »Neprijatelji našeg poretka su malodušne, bolesne, kriminalne, degenerisane i demokratske individue«. Zanimljivo je da demokrate na toj rang-listi zauzimaju poslednje mesto, iza kriminalaca i degenerika.

To je takozvana »teorija zamene«, oprobana u gotovo svim totalitarnim sistemima. Svrha te teorije je u tome da se za nedostatke ražima okrivu neko drugi i da se nezadovoljstvo građana usmeri prema onima koji na te nedostatke ukazuju. U slučaju jačanja opozicije, »teorija zamene« eskalira u mnogo opasniju varijantu. Svako ukazivanje na obmane i gluposti vlastodržaca zvanično se ocenjuje kao razbijanje nacionalnog jedinstva, kao izdaja nacionalnih interesa. »Nacionalno jedinstvo nam je potrebnije nego ikad« – grmeo je Radio Berlin – »opozicija ga razara i ruši!«

Prema tome – udari opoziciju! Najpre se udaralo teškim rečima, kasnije, kada je nacistički pokret ojačao, tupim predmetima. Pravo je, jasno, bilo na strani onih koji su udarali. Citiram doktora Gebelsa: »Ne možemo prihvatiti zastarele stavove o pravdi i nepravdi. Pravedno je ono što služi interesima naše nacije«.

Što se, pak, istine tiče, o njoj je Gebels imao posve jasno mišljenje: »Istinu govore samo deca i ludaci«. Ili: »Istina mili poput puža, lažne vesti se šire brzinom svetlosti«. Posebno nam je bila omiljena sentenca: »Laž je lakše dokazati nego istinu«. Priča se da je na jednom od brifinga s glavnim urednicima štampe i radija rekao: »Objavljujte sve vesti koje idu u prilog našem pokretu – čak i onda ako su istinite«.

Kao središte svoje zahuktale propagandne mašinerije, Gebels koristi u to vreme novi medij – radio. Radio-aparati se masovno proizvode, prodaju se u bescenje, a programe uređuju najodaniji, najposlušniji Gebelsovi bojovnici. To je specifična podvrsta ljudi koja svoja opredeljenja iskazuje samo na dva načina: apaludiranjem ili pljuvanjem.

Pored veličanja Vođe, centralno mesto u programima radija zauzima idolopoklonstvo prema nacionalnoj prošlosti. Naširoko i nadugačko se raspređa o tome ko su sve bili nemački vladari, sveci, vojskovođe, kakve su sve bitke vodili, koga su porazili, koga pokorili, koje su sve blagodeti doneli evropskoj civilizaciji. Razume se, narod koji je tokom cele svoje istorije pokazivao bezbroj primera najviše unutrašnje vrednosti ne može da izgubi ova nasledna svojstva. Njemu ne nedostaje ništa, apsolutno ništa od onog što čini veličinu i snagu ljudskog uma i dostojanstva. Nije ni čudo što je takav besprekoran, savršen narod okružen gomilom zavidnih i pohlepkih neprijatelja. Na delu je bila »opšta antinemačka zavera«. Nemci su bili od svih prevareni, izigrani, poniženi, izdani. Nemačka se našla u okruženju, pa je bila primorana da se brani, da uzvрати udarce. Citat iz Gebelsove štampe: »Imamo moralno pravo, imamo dužnost prema našem narodu da nacije koje hoće da nas ubiju – ubijamo!«

Narod se priprema za agresiju, za rat, a radio postaje nervni centar za rasplamsavanje i širenje mržnje. Glupost, koja danonoćno zrači preko radio-talasa, bogato je orkestrirana. Evo nekoliko bisera:

»Krv koju čovek ima prilikom rođenja on zadržava celog života. Pojedinaac je zagnječen svojom rasom i nije ništa. Nacija je sve.«

»Otac nacionalizma je rat. Nema nikakve važnosti u tome šta naši intelektualci govore o njemu. Rat je iskustvo krvi, pa je jedino važno šta o njemu misle vojnici.«

»Decenije koje dolaze označice uništavajuću borbu protiv neprijatelja, bez ljudskih kvaliteta, iz celog sveta, koji su se ujedinili protiv nas.«

»Jedno biće pije krv drugog. Time što jedno umire drugo se prehranjuje. Ne treba trabunjati o humanosti. Borba ostaje.«

»Slavićemo socijalizam, patriotizam, militarizam, lepe ideje za koje vredi umreti i negovaćemo prezir prema slabima i pomirljivima.«

»Ko nema poverenja u Vođu, taj je veleizdajnik. Ko uništava to poverenje, uništava Nemačku i mora nestati.«

U *Starom zavetu*, u »Knjizi propovednikovoj«, zapsano je: »I veli propovednik: ima zlo koje vidjeh pod suncem, kao pogreška koja dolazi od vladaoca – ludost se posađuje na najviše mjesto... Početak je riječima usta njegovijeg ludost, a svršetak zlo i bezumlje...»

U starozavetnim knjigama zapisano je i ovo učenje:

Pitali učenici mudrog rabija. »Rabi, kad će glupost iščeznuti?« Rabi odgovori: »Kad tiranije nestane«. Učenici tad upitaše: »A kad će tiranije nestati?« Rabi odgovori: »Kad glupost iščezne«.

Glupost je večna poput smrti. Kao što smrt razara telo, tako glupost razara i poništava duh. Ako je zaključak fatalan, nije i pesimističan. Naime, kao što smrt ne trijumfuje definitivno sve dotle dok postoji život u bilo kom obliku, tako ni pobjeda gluposti ne može biti konačna sve dok postoji makar i jedno jedino razumno biće – budući da i život i duh poseduju čudesnu moć obnavljanja i preporoda. U tome i jeste smisao našeg postojanja i opredeljenja.

Vesna Pešić
ISTORIJSKI I DRUŠTVENI AKTERI

Da li je Druga Srbija fantazam koji nas ovde ujedinjuje i zaokuplja? Mi smo najmlađi stanovnici Druge Srbije, ali smo od onih mladih ljudi koji od jutra ustaju stari i umorni. Starmali oponenti večitog vraćanja istog i ludila dinamike trčanja u mestu. Ovaj paradoks može se razumeti, ukoliko napravim razliku između istorijske i društvene dinamike, između istorijskih i društvenih aktera. Istorijski akteri su oni koji su odgovorni pred istorijom i koji komuniciraju s njenim »odlučujućim« momentima za naciju ili, kako je nekada bilo, za klasu. Oni su i pre i posle pada Berlinskog zida uspeli da osvoje društveni prostor s namerom da u ime »istorijske misije« destruišu društvene aktere, bilo da je reč o partijama, pokretima, sindikatima, profesijama ili pojedincima. Istorijom protiv društvene promene. Ova antidruštvenost se koncentriše u autoritarnoj vlasti »istorijskog vođe«, a njen glavni učinak je taj da se Srbija, ova realna Srbija, nađe zaglibljena u istorijskom vrtlogu bez povratka. Ona više ne može da stane, sve do kraja istorije, kada će se iz podruma pojaviti osedeli ljudi. Videli smo to u Vukovaru. Obruč se sve više steže, a oni ne mogu da stanu. Neće stati ni oni koji obruč stežu.

Vlast istorijskih aktera posvedočuje vladajući jezik koji je upisuje. Pridev »istorijski« se izgovara toliko često kao »dobar dan«. Oni vole da upoređuju ovo danas sa istim takvim trenucima u prošlosti, od kojih su najomiljeniji oni iz 1914. i 1941. godine. A šta se tada događalo? Ratovi, revolucije, nove granice. Preskače se da su to bili svetski ratovi i svetske revolucije, a sada su naši ratovi i naše revolucije, kao kad neko poludi, a svet ga gleda i ne zna šta s njim da počne.

Koliko priželjkujemo kraj događajnosti toliko ga se i plašimo jer ne znamo kako ćemo preživeti tresak. Pa ipak, dok traje, događajnost je kao droga. Kažem sebi: »Jedva čekam sutra da vidim šta će se dogoditi«. Ova infantilna i mehanička priroda vrtoglavog zbivanja kreće se u polju spoljašnjeg okruženja, što prirodno zahteva i unutrašnje poravnavanje. »Rat spolja – jedinstvo iznutra«. Ali i spolja je poravnanje. Naše DANAS najbolje se pokazuje kao dvostruko poništenje svake konfiguracije – spoljašnje i unutrašnje. Potpuno ostvarenje jedinstva koje briše sve društvene aktere i sublumiše naciju u telo u kome se svi organi prirodno slažu.

Svi danas znaju, bar prećutno, da je osnovni cilj istorijske Srbije osvajanje teritorija, kako kažu, srpskih zemalja. Ali, mnoge su vojske osvajale teritorije kao sveukupnost konfiguracije, kao pejzaž gradova, kao horizont stvorenog, kao ljude koji na njoj žive. Danas je nešto drugo. Teritorija se poravnava kao mesečeva kora, bez znaka minulih graditelja. Osvaja se prašina, tlo pod nogama, blato, hektari ničega, kao čisti objekt koji možeš uzeti u ruku, kao grumen zemlje, kao gar »spaljene zemlje«. Osvajanje, ili oslobađanje uludo je, jer sve što je na zemlji toj ludoj vojsci ne treba, već joj treba zemlja kao čista zemlja, kao moje parče zemlje. »Mi ne možemo više s vama da živimo«, kažu. Jedan grumen tebi, dva meni. Grumen po grumen, otadžbina. Svedenost na zemljanu elementarnost temelj je nacionalne države koja nemilice troši svoj kulturni kapital. Kultura joj ne treba. Zato ima smisla pitanje: Da li je Druga Srbija fantazam?

Unutrašnje poravnanje se najbolje može dočarati onom rečenicom koje se svi sećamo: »Tamo gde nismo mi, biće neko drugi«. Moramo popuniti sav prostor, do poslednje rupice, moramo svuda biti mi. I zaista, sve su pokrali, celokupan prostor

mogućnog delovanja. Prvo su se od komunista pretvorili u socijaliste, zatim su popunjavali i levo i desno i ekstremno desno. Kada se istroši jedno, osniva se drugo. Sva imena su potrošena. Niko ne može da se udene i ne može da se nazove, jer mu je ime već ukradeno. Ni sad a ni posle, jer istorijski delatnici rade i za posle. Sada ta pozorišna grupa u kojoj su sve uloge podeljene nebeskim glumcima ide na izvore. Izmileli su svi na svetlost dana: prvi, drugi i treći odbrambeni ešaloni. Niko im neće smetati. Dobro je što su to svi, s nadom da će svi zajedno biti potrošeni.

Šta uopšte ostaje stanovnicima Druge Srbije u današnjem dvostrukom poravnanju, i spoljašnjem i unutrašnjem? Da li im ostaje vraćanje u prošlost, kao da je nekada njihova domovina postojala, pa je samo treba obnoviti? Da li se njeni stanovnici opiru kataklizmičnom poravnavanju, tragajući za njenim obrisima koji se suprotstavljaju nepreglednoj ravnici? Ili je ona projekat, dakle, nešto pozitivno što se tek planira i što će se graditi, dakle, kao obično političko obećanje? Ako je ona kultura, taj kapital se danas rasipnički troši. Ili je Druga Srbija ista pamet u drugoj glavi, kako bi hteli opozicionari, ili promena pravca, kako bi hteli moralni kritičari, ili stvaranje kulturnog prostora, kako bi hteli nezavisni intelektualci? Druga Srbija računa na poroznost, bolje reći, ona stvara poroznost tako što sumnja da je ovo uopšte Srbija. Njenu kulturu su nekada stvarali nacionalno označeni pečatom Evrope, pečatom univerzalnosti kao posebnosti kontinenta na kome je i Srbija smeštena. Taj pečat je i ovde upisan, u Drugoj Srbiji koju danas izmišljamo.

Kad izađemo napolje, naše danas je isključenje, izolacija, sankcija, aneksija, istrebljenje i grabuljanje razorenih gradova. Mnogi me pitaju: »Imaš li podrum?« Odgovaram da nemam. Pa šta ćeš onda? Odgovaram da ne znam. Danas već treba nešto smisliti. Najčešća reč je danas. Zato moram da citiram Deridu: »Danas, opet danas. Šta ćete uraditi danas?«

Žarko Korać

KRAJ UTOPIJE ILI SKICA ZA NEUROTICNO DRUŠTVO

Ponekad se čini da istorijska nauka ima grandiozni zadatak da razvoj civilizacije prikaže kao pobedu racionalnog u nama, da što je veštije prikrije duge periode ništavila i dominacije bolesnih ili isključivo nagonskih dela čoveka. Ipak, naučna objašnjenja ne mogu da prikriju da nam smisao nekih istorijskih događanja, i pored najbrižljivijih objašnjenja, izmiče. Navedimo bar dva primera.

Kada je u utorak, 27. novembra 1095. godine, na crkvenom saboru u francuskom gradu Klermonu, papa Urban II pozvao zapadno hrišćanstvo da »spase Hristov grob«, teško da je i on sam mogao da sluti da će pokrenuti lanac događaja koji će trajati do XIII veka. Uzvik »Deus vult« gotovo mistično proširio se među masama feudalne Evrope. Pojavili su se i proroci, među njima je bio najpoznatiji Petar iz Amijena, zvani Petar Pustinjač, koji je svojim propovedima skupio više od 14.000 seljaka. Ta masa, ogromna za ono vreme, kao u transu krenula je za njim. Zdravi, ali i bolesni, odrasli, ali i deca, bogalji, slepi, svi su krenuli na dugo i neizvesno putovanje. To je posle biblijskih vremena bio najočigledniji primer kombinacije verskog zanosa i manipulacije harizmom. Ali, kako stvarno shvatiti šta se zbivalo? Zverstva koja je ta masa usput učinila? Ipak, Evropa je dramatično upoznala snagu opijenosti masa i njen rušilački bes. Možda je to

prva i najvažnija lekcija koju moramo da savladamo ako želimo da shvatimo naš sadašnji trenutak.

Drugu lekciju nudi nam XVII vek koji je, uprkos proklamovanoj verskoj toleranciji, Nantskom ediktu iz 1598. godine i svetovnoj politici kardinala Rišeljea, Mazarena i Kolbera, dozvolio da širom Evrope bude spaljeno 50.000 veštaca i veštica. Kako ističe Robert Mandru, za analizu duhovne klime koja je omogućila da pravnici i erudite podržavaju spaljivanje veštica a sudije vešticama sude, mora se imati u vidu ogromna promena nastala reformacijom i verskim ratovima u XVI veku. Krv koja je tekla francuskim gradovima menjala je verska osećanja. Đavo je postao svakodnevno prisutan preko svojih jeretičkih poslušnika, dok su nemiri u državi ostavljali francusko selo bez državnog i verskog nadzora, što je omogućilo da se u vreme ratova vrati srednjovekovnim ili čak paganskim praznovercima.(1) Žan Boden, pravnik i filozof iz Anžuja, u svom delu *Demonomanija veštica* objavljenom 1580. godine, ne samo što opravdava progon veštica i veštaca već i upozorava na njihovu beskrajnu prevrtljivost, što u praksi čini optužbu za veštičenje neporecivom. Ne zaboravimo da je ovo vek jednog Dekarta i velikog uspona nauke, pa ipak ljudi pokazuju zaprepašujuće odsustvo kontrole svoga straha. Verski ratovi i razaranja na prelasku iz XVI i XVII vek učinili su da osiromašeno francusko selo oseća prisustvo đavola. Okruženo neprozirnim omotačem straha i neznanja, ostavljeno sebi i strahom podstakutoj mašti, ono se brani verom u đavola. Đavo je ovde samo istorijski izraz iracionalnog objašnjenja koje će se i kasnije pojavljivati u ne manje drastičnim oblicima, posebno za vreme fašizma.

Zapravo, u fašizmu imamo kombinaciju psihološke suštine oba navedena istorijska događaja – strah od siromašenja i raspada društvene organizacije koji vodi veri u doslovno natprirodno i zanos masa koje svoje izbavljenje vide u mesiji. Čini se da već i obrisi ovako shvaćenog fašizma zahtevaju pažljivu analizu nesvesnih mehanizama jer racionalnom tumačenju izmiče značaj iracionalnog u čoveku.

Već je Vilhelm Rajh u *Masovnoj psihologiji fašizma* ukazao na manipulaciju nesvesnim kao na osnovnu polugu nastanka fašizma. Dakle, ne samo objektivne okolnosti – ekonomske, istorijske i društvene, već i ono što se naslućuje, ali se bez poznavanja psihologije ne da shvatiti: iracionalno u čoveku kao osnova za izgradnju specifičnog oblika totalitarne vlasti. Na nekoliko stranica Rajh briljantno skicira uspon Hitlerovog političkog programa, polazeći od njega samog. Zadržimo se nakratko na ovoj analizi. Njenu polaznu osnovu čini lucidna Rajhova opaska da je Hitlerova lična pobuna istovetna pobuni nemačkog srednjeg staleža, ona je, paradoksalno, *pobuna protiv autoriteta uz istovremeno njegovo priznavanje i podvrgavanje njemu*. Hitler uočava da je nemačkom narodu bio potreban *novi pogled na svet* koji bi zastupala partija organizovana kao jurišni odred. U *Mein Kampf*u Hitler piše: »Što sam se tada više bavio mišlju o nužnoj promeni držanja državnih vlasti nasuprot socijaldemokratiji kao trenutnom obliku zasnivanja marksizma, to sam više primećivao nedostatak upotrebljive zamene za tu nauku. Šta bi se moglo dati masama kada bi, uzmimo, socijaldemokratija bila slomljena? Nije postojao ni jedan pokret od koga bi se moglo očekivati da će pod svoj uticaj dovesti velike skupine radnika koji su ostali bez vođe. Besmisleno je i više nego glupo misliti da će internacionalni fanatik koji je izašao iz klasne partije odmah preći u neku građansku partiju, dakle u novu klasnu organizaciju«.(2) Hitler zato ne nudi samo novi tip političke partije već i pogled na svet, koji se oslanja na elemente tradicionalnog života i njegove vrednosti što često, potisnuto, počivaju u čoveku. Izdvojimo bar dva elementa.

Jedan od njih je obnova patrijarhalnog seoskog morala i antiurbani stav: »Nikada ne možemo dovoljno visoko da cenimo mogućnost održavanja zdravog seoskog staleža kao fundamenta cele nacije. Mnoge naše današnje nevolje samo su posledica nezdravog odnosa između seoskog i gradskog stanovništva«. (3)

Drugi element je rasna teorija. Njoj Hitler naravno posvećuje dosta pažnje u svojoj knjizi: »Neizbežna pretpostavka zdravog života jednog naroda je nerazrušiva veza krvi i tla« (4) Međutim, uprkos ideologiji po kojoj je »opšte dobro pre vlastitog« i korporativnoj zamisli fašizma, osnovni elementi fašističke ideologije ostaju individualistički, kao »princip vođe«, politika porodice i slično. Upravo princip vođe ukazuje ne samo na patrijarhalni karakter ustrojstva vlasti, već i na duboke nesvesne potrebe kojima se vođa obraća. »Narod je u pretežnoj većini usmeren i sklon femininosti; pa je njegovo mišljenje i delovanje više vođeno emotivnim podsticajima nego trezvenim razmišljanjem. Taj osećaj nije, međutim, složen. Nema tu mnogo diferencijacija, nego samo pozitivno ili negativno, ljubav i mržnja, pravda ili nepravda, istina ili laž, a nikada pola ovako, pola onako ili delimično, itd.« (5)

Tako već Hitler uočava da je vođa otac, pa, shodno ulozi oca u porodici, ima funkciju određivanja dozvoljenog i zabranjenog, posebno u sferi seksualnosti. Već i sama ideja rasne teorije ima nešto seksualno u svojoj prirodi, pa nije slučajno što se stalno pojavljuju sintagme lična čast, čast roda, čast naroda i slično. (S obzirom na to što je kod nas sličan proces započeo obnovom »kosovskog mita«, ne može biti slučajno to što se u njegovom korenu nalazi »slučaj Martinović«, kao i neprekidno pozivanje na dokazane i nedokazane slučajeve silovanja.) Rasna teorija, sa svojom kvazinaučnom biološkom argumentacijom, služi kao objašnjenje svega – »panacea« za svaku istorijsku situaciju: »Mešanje krvi i time uslovljen pad rasnoga nivoa jedini je uzrok odumiranja starih kultura, jer ljudi ne propadaju zbog izgubljenih ratova, nego zbog gubitka otporne snage koju ima samo čista krv... Cilj za koji se borimo tokom rata bio je najuzvišeniji i najsilniji koji se za čoveka može zamisliti: to je sloboda i nezavisnost našeg naroda, osiguranje ishrane za budućnost – i čast nacije« (6). I konačno: »Ono za što se moramo boriti je osiguranje opstanka i proširenje naše rase i našeg naroda, ishrana naše dece i očuvanje čistoće krvi, sloboda i nezavisnosti otadžbine, da bi naš narod mogao sazreti za ispunjenje misije koju mu je dodelio tvorac univerzuma«. (7)

Reč misija logički završava i u psihološkom smislu ogoljuje stvar, govor postaje otvoreno paranoičan. U našim uslovima može se naći mnogo primera ideje o »nebeskom narodu« ili »nadistorijskom trenutku« koje takođe svedoče o ubeđenosti u misiju vlastitog naroda. One služe i za na izgled neobičnu i istorijski neutemeljenu analogiju između sudbina jevrejskog i srpskog naroda koja naravno počiva na prihvatanju starozavetne ideje »izabranog naroda«. (8)

Naravno, određenjem ovog govora kao paranoidnog primakli smo se razumevanju njegove psihološke suštine, ali istovremeno postavili smo i nova, znatno teža pitanja. Nema sumnje da paranoidni govor ukazuje na golemi osećaj nesigurnosti i progonjenosti ali se postavlja pitanje: s koje strane? Za onoga ko ovako govori, stvar je jasna – opasnosti su spolja i one se obično izražavaju u vidu zavere. Recimo da je već i neprekidno naglašavanje zavera (a zanimljivo, uvek vrlo »providnih« zavera) oblik paranoidnog govora. Ali, bilo bi uputno suočiti se sa činjenicom da su spoljne opasnosti najčešće eksteralizacija unutrašnje ugroženosti. U nemogućnosti da je rešimo, mi je samo premeštamo spolja. To je odbrana kratkoga daha, ali omogućava posmatraču da

bolje razume šta se dešava unutra i šta će se dešavati. Ako se vratimo Rajhu, moramo se složiti sa njim da je psihološki nezrele mase patrijarhalna porodica učinila nesprenim da bez pomoći autoriteta (oca) izlaze na kraj sa svojim potrebama. Kada From govori o »bektvu od slobode«, on u stvari izražava istu misao – kako samostalno regulisati svoje potrebe, od kojih su mnoge nagonke prirode, a da ne pobegnemo pod skute novog autoriteta. Ali postoji jedna važna razlika koju ni Rajh ni From ne uočavaju dovoljno. Naredni autoritet (vođa) nužno mora biti gori, jer su potrebe i nagoni već oslobođeni, oni ugrožavaju našu okoštalu i nefleksibilnu strukturu ličnosti, oni se moraju »brzo i odmah« potisnuti. Zato »konkurs« za novi autoritet traje tako kratko i zato novi autoritet mora imati i jedno novo svojstvo – on naime mora biti nekrofilan. Oslobođene potrebe nas do te mere ugrožavaju da moraju delovati smrtonosno. Njih mora regulisati autoritet koji dobro zna na vlastitom primeru šta znači biti ugrožen od spontane snage nagona. Ključna reč je *kontrola*. Ali budući da je potpuna kontrola potreba nemogućna, i da one, u rušilačkom besu, zbog sve žešćeg potiskivanja izbijaju na površinu, autodestrukcija se pojavljuje kao sve realnija opcija.

Naravno, destrukciji se odupire sila života u nama. Frojd bi rekao naš eros. On je danas nažalost slab. Gotovo je neumesno govoriti i javno i privano o ljubavi, sreći ili zadovoljstvu. Mi smo društvo ljudi koji su zaboravili da se smeju, koji pogureni, teško dišu i rđavo spavaju. Naši politički lideri su nesposobni da se osmehnu i oni nam umesto osmeha nude preteća keženja. Sadistički psihopati postaju narodni tribuni. Slušajući njihove govore, čovek se pita da li će oni, poput vođe u Čaplinovom »Velikom diktatoru«, da zalaju.

Demokratija podrazumeva demokratske ličnosti, što se često zaboravlja. Tolerancija i razumevanje suprotnog uče se, naravno, ali oni moraju imati izvesno uporište i u vlastitoj ličnosti. Jedno od tih uporišta bila bi sposobnost prepoznavanja ove nekrofilne submisije spoljnom autoritetu, umesto izgradnje unutrašnjih mehanizama regulacije potreba. Mora nas duboko zabrinuti to što većina ljudi danas ne prepoznaje ovu veličanstvenu lakoću s kojom su svoje sudbine poverili drugome.

Određeni tipovi politike naravno beskrupulozno manipulišu našim strahom od novoponuđene slobode. Mi se bojimo prava na izbor jer se bojimo konsekvenci od greške. Lakše je krivicu svaliti na spoljni autoritet nego se suočiti sa vlastitom odgovornošću. Tu prazninu unutrašnjeg osećanja odgovornosti ništa ne može stvarno da ispuni osim slepe pokornosti autoritetu. I što se vođa bude pokazivao nemoćnijim da spreči naše strahove, to ćemo mi biti potišteniji ili agresivniji. Ne radi se samo o paranoidnom govoru, submisiji vođi i dominaciji nekrofilije. Ima i drugih elemenata koji pokazuju da smo društvo u regresiji i da sve dublje tonemo.

Psihopatologija naglašava da postoji značajna veza između stavova prema sebi i mentalnog zdravlja. Obično se ističe da postoje četiri glavna izvora samopoštovanja: osećanje *značaja* koje se zasniva na prihvatanju od strane drugih ljudi; svest o sopstvenoj *sposobnosti* zasnovana na prošlim i sadašnjim postignućima; osećanje *moći* zasnovano na sposobnosti da se utiče na druge ljude; i osećanje *vrline* koje proističe iz pridržavanja sopstvenih moralnih i etičkih standarda. Ako samo letimično analizujemo način na koji o nacionalnom interesu pišu sredstva informisanja, lako ćemo uočiti da se izrazito prenaplašavaju sva četiri elementa: mi smo izvanredno značajni i sposobni, a naša moć da kontrolišemo istoriju zasniva se na našoj istorijski dokazanoj pripadnosti vrlini. Nažalost, stvarno samopoštovanje je obrnuto proporcionalno ovim, blago rečeno, preteranim

tvrdnjama. A izvori se pre svega moraju tražiti u krvavom raspadu države i društva kome prisustvujemo. Ovi dramatični i tragični događaji, kao i u XVII veku, traže svoje veštice i vešce. Utopiji u kojoj smo živeli došao je kraj. Fukujama čak govori o kraju istorije pokušavajući da objasni slom komunizma u istočnoj Evropi. Umesto utopije, da bismo izbegli da se suočimo sa realnošću, izabrali smo neurotsku regresiju i autoiluzije, ono što Frenkel-Brunsvik zove mehanizmom samoobmane. Nije stoga slučajno što su najveće varalice postali proroci; mi želimo, i što je najgore, moramo da im verujemo. Mi se ne usuđujemo da ih pozovemo na odgovornost jer je sve bolje od otrežnjujućeg kontakta sa realnošću.

I zato je moguće da se život odvija gotovo normalno dok na sto ili dvesta kilometara od vas ginu ljudi i uništavaju se čitavi gradovi. Neki ljudi se bave sportom, šetaju ili popravljaju automobile dok oko njih promiču drugi ljudi, izbezumljenog izgleda, koji su izgubili svoje domove i imovinu, koji nemaju vesti o rođacima i prijateljima i koji slute svoju tragičnu sudbinu. Mehanizam samoobmane dovodi do čudovišnih stvari: do potpune negacije realnosti, pa čitavo društvo liči na orkestar sa »Titanika« koji svira dok brod tone. Izgleda da je Andrićev bife »Titanik« doslovnija paradigma naše sudbine nego što mi i slutimo. Samoobmana nas dovodi do potpunog ignorisanja činjenica, tako da čitavo društvo počinje da počiva na lažima i pobeđuje. Orvelova parola: Laž je istina a istina je laž. Kao drogirani, ljudi ne mogu bez svog dnevnog obroka lažnih informacija, jer je neophodno da ostanu omamljeni.

Upravo zato najgore se osećaju otrežnjeni – oni vide ali nemaju kome da kažu. Otuda naše osećanje usamljenosti. U svetu neurotičara, najteže je zdravima. Možda je Sartre u pravu kada kaže da je čovek strast koja ničemu ne služi. Ali jedna od najvećih čovekovih strasti ipak je traganje za istinom. Ovaj rad zato i posvećujemo onima koji vide, onima koji danas znaju ono što će većini biti poznato sutra, kada bude kasno.

¹ Robert Mandru, *Opsednutost đavolom i vradžbine u XVIII veku*, Književna zajednica Novog Sada, 1988, str. 10.

² (*Ibid.*, str. 57).

³ (*Ibid.*, str. 58).

⁴ (*Ibid.*, str. 63).

⁵ (*Ibid.*, str. 87).

⁶ (*Ibid.*).

⁷ Vilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, Ideje, Beograd, 1973, str. 46.

⁸ U slučaju Jevreja, njihova tragična *dvomilenijumska istorija* dala je ogromnu snagu ovom shvatanju.

Miodrag Zupanc

METAK ZA U GLAVU

Stigao mi je prijatelj iz Sarajeva. Smestio se kod rođaka, sprao podrumsku prašinu, pojeo pošteni porciju, popio vodu, bogami, i rakiju, i pogledao zapanjen u Beograd koji mirno šeta, časaka po kafanama, čuva bebe, mazi kućice, radi sve ono što se inače radi u nekakvom normalnom svetu.

Nasmejao se i zaplakao u isti mah. Izvukao je živu glavu, njegova žena i deca probili su se do Ljubljane, ne zna tačno šta je sa njima, gde su, kako su?

A tek ja – stvarno ništa ne znam! Samo vidim njegov pogled, ruku oprljenu granatom, metak koji mu je prošao tik uz glavu, osmeh poluludog šuraka koji mu je izvlačio familiju tamo, put Ljubljane. Ne znam ga utešiti, ne znam mu reći onu pravu reč, ne znam učiniti nešto tako da mu sve odjednom postane normlano i dobro.

Ne znam, bolan, čovječe!

Samo dignem ruku da kelneru zatražim dva piva.

Pitam ga za prijatelje, zajedničke prijatelje, priča mi da zna da su dvojica poginula, za dvojicu se ne zna gde su, trojica su ranjena, neki su pobjegli (kaže: zbrisali), a ostali su u podrumu.

- Šta će, bolan?

- Živeli! – kažem mu i nudim da se kucnemo i odmah mi sve to presedne, a moj prijatelj prihvata i živeli i kucanje, čak se i nasmeje, kao ono nekada kad smo sedeli u Baš-čaršiji, u »Palati«, kod Ferhada kome je baš tog dana bio čef da sve goste gosti besplatno, tako mu došlo, tako hoće, a može mu se!

Onda ga pitam za Josipa. On zastane, zagleda se u mene i izgubi se nekamo kao da više ne sedimo u bašti, usred Knez-Mihailove, usred meteža uniformisanih lica i prelepih mamica sa sitnom decom. Pita me, a glas kao da mu dolazi iz nekog drugog sveta, da li se sećam Josipove kuće. Kažem, kako se ne bi' sećao, sedeli smo na visu iznad grada, pričali svu noć, mezili, pijuckali, nikako da se rastanemo u toj bašti punoj ruža i nežnih ruku njegove žene koja nam je prinostila đakonije. Kaže mi da je taj Josip (pisac, profesor univerziteta i akademik), pišući o Andriću, Šantiću, Dučiću, Crnjanskom, Meši, bogami i o Krleži, ciglu po ciglu, crep po crep napravio tu kuću, tu ogradu, tu baštu s prelepim pogledom na čitavo Sarajevo. Sarajevo kao na dlanu.

Moj sarajevski prijatelj pali cigaretu dugo, ja strepim da se nešto nije dogodilo Josipu, njegovoj familiji, ali ne prekidam njegovu zabrinutost, tajnu te priče koju očigledno treba da istrese iz sebe, zbog sebe, zbog mene, zbog Josipa, zbog svih koji tamo, živi ili mrtvi, čame u podrumima. Pa, i zbog svih nas ovde.

Kaže, znaš mu kuću, prelepa kuća, prelepa bašča; kad je krenulo prvog dana da se puca na Sarajevo, zaletio se tenk, srušio mu ogradu i stao usred ruža da puca na Sarajevo. A Sarajevo kao na dlanu. Kaže, Josip, šta će, skoči od pisaćeg stola, sjuri se sa ženom i decom u podrum, a okolo – gruva li gruva! Sedeli su tako nekoliko sati u tom podrumu dok se iznad njih pucalo iz njihovih ruža na njihovo Sarajevo. Onda je došao oficir:

- Domaćine, može li jedna kafica?

I Josip je otišao gore da skuva tu kaficu, tom jednom oficiru, kao što bi kuvao kafu vodoinstalateru za vodu, električaru za struju, parketaru za parket, zidaru za zid. Dok je napolju i dalje gruvao, dok su tutnjali kamioni koji donose rezervnu municiju, granate i sve ostalo što je potrebno da se bije i gađa Sarajevo.

Kaže, taj oficir nije shvatio zašto i Josip neće da pije kafu.

Onda su deca-vojnici, sa tek izraslim brčićima, došli da traže vodu, pa su uljudno tražili da se posluže veceom, pa im je Josipova žena mazala marmeladu na leb, pitala ih da li treba nešto da se skuva, dok su oni i dalje gruvali na to Sarajevo kao na dlanu, iz ruža.

Taj oficir je onda tražio rakiju. I Josip mu je nalio rakiju kao odžačaru za odžak, stolaru za sto. I dok je nazdravljao, pitao je Josipa za ime. Kad ču, konstatova da je Josip Hrvat. Šta će, Josip priznade. Kaže mu oficir: »Nema veze, burazeru!« On je Srbin, ali žena mu Dalmatinka, sa Brača, čista Hrvatica. Šta ćeš? Onda se izdere na one momke,

vojnike napolju što su prestali da gruvaju, otera ih u božiju mater, te gradske maze, te balavce što im smeta što se tenk zagrejavao kao kotao, pa prlje ruke dok guraju granate u cev. Ljuljnu još dve-tri rakije, zakrvi očima i pokaza sliku svoje dece koja su sada na bezbednom, tamo kod njegovih na Zlatiboru.

Taj tenk, ta vojska i taj oficir gruvali su iz tih ruža čitav dan, čitavu noć, dok je oficir plakao zato što su mu deca na bezbednom, što mu dadoše ovu decu ovde koja ne znaju da ratuju, što srušiše njegovu kafanu na Baš-čaršiji, što ne zna gde mu je zastavnik Džemo i što puca na Sarajevo, i tražio je još i još rakije. A Josipova žena mazala bezbrojne komade leba marmeladom, kuvala kafe, čajve, i ne znam šta sve ne još.

Izjutra je zvonio telefon. Oficir je hrkao u fotelji, a ona deca su i dalje gruvala na Sarajevo. Javio se prijatelj iz Beograda, ugledni profesor beogradskog univerziteta, pozorišni umetnik, dobitnik brojnih nagrada i priznanja i Srbin sto posto, ili – čisti srpski Srbin. Dakle, javi se taj profesor srpsko-beogradskog univerziteta, iz jutrom okupanog srpskog Beograda, tek što je završio doručak i obavio jutarnju toaletu, sveže zabrinut, da pita:

- Šta ima novo?

- Puca se! – urliknu Josip – Vojska iz sve snage bije po mom Sarajevu, iz mojih ruža, iz moje kuće!

- Josipe! – viknu srpski profesor srpsko-beogradskog univerziteta – Josipe, nemoj da podlegneš dezinformacijama! Vojska ne puca na Sarajevo!

- Živeli! – kaže moj prijatelj koji je pobjegao iz Sarajeva.

Kroz ŽIVELI koje visi u vazduhu, mirišem ruže koje mi je nabrala Josipova žena da odnesem tetka Šefiki, Dževadovoj majci, kod koje sam odseo onomad u Sarajevu.

Šta je sa Dževadom?

Pitam tetka-Šefiku koja je došla pre ovog rata u Beograd. Ona ne zna. On se ne javlja. Nema ga da mu čuje glas već petnaest dana. Dževo je »jutelovac«, Jugosloven, smrtni neprijatelj i jednih, i drugih, i trećih, i onih, i ovih, i svih ostalih na čitavom Balkanu. Stalno mislim na njega, kako i ne bih kad smo pravi jarani i više od toga – braća, bogami.

Šta je sa Dževadom, hoću da pitam njegovu sestru Dženanu, ali njen telefon više ne radi, neki tamo u tom Sarajevu porušili centralu.

U međuvremenu putujem sa teve-ekipom, pričam im o Dževadu, kažem da je to jedan od retkih ljudi kome na čelu piše: Ja sam dobar. Ekipa teve klima glavom, znaju čoveka, radili su sa njim, slažu se: Dževad je dobar.

Drugog dana puta snimatelj mu potura pod nas »Novosti«:

- Vidi šta radi taj tvoj Dževad!

Naježim se, šta radi? Čitam tekst u kome se opisuje nekakvo luksuzno sklonište (ako sklonište uopšte može biti luksuzno!?) u kome su smešteni Alija, čitava vlada, istaknuti Muslimani i ekipa Jutela, predvođena – pazite! – predvođena Dževadom S.! Vraćam novine tom snimatelju i ne kažem ništa. Ne kažem ništa, jer znam da ne vredi reći ništa. Čutim. Jurimo kroz Šumadiju, kroz Kolubaru, Pocerinu, Mačvu.

Šta je sa Dževadom?

Uveče, iz hotela u Šapcu, javljam se tetka-Šefiki. Tetka Šefika kaže: – Javio se Dževad! Kaže, dobro su i on i sestra mu Dženana, sede u podrumu svog solitera. Kažem, uf, dobro je. Tetka Šefika opet i sama kaže: – Dobro je.

Dobro je. Stigao mi je prijatelj iz Sarajeva, doneo podrumsku prašinu, metak za u glavu, oprljenu granatu, žive i mrtve, popaljeno i srušeno, miris pregaženih Josipovih ruža i sleđen osmeh Sarajeva.

Šta ja mogu da učinim za tog mog prijatelja sa tolikim darovima?!

Još dva piva!

Dva piva, molim vas!

Molim vas!

VAS!

Jelena Šantić

PARALELNI SVETOVİ

Izmoreno čovečanstvo s kraja XX veka stvara internacionalni planetarni sistem želeći da izbegne katastrofu i da ne ponovi greške I i II svetskog rata. Dojučerašnji, istorijski neprijatelji u ime novog sistema prave kompromise, stvaraju nove integracije i pokušavaju da otvore prostor razumevanja za sve koji hoće da im se pridruže. Nedoumice, protivrečnosti i nedorečenosti postoje, i zato se grade čvrsta pravila igre. Građanin Evrope, kao individua, treba da je u prvom planu, novi ekonomski procesi odavno su počeli, delovi državnog suvereniteta ustupaju se novoj zajednici. Nacionalne kulture ostaju onaj poseban kreativan deo koji je i zajednička baština. I tako, Evropa na svom prostoru pokušava da ide ka novim vremenima u težnji da spase sopstvenu egzistenciju i civilizaciju. A zar ta kultura nije potekla iz jednog jezgra? Evropska civilizacija, iznikla na balkanskom jugu, pod udarom istočnih i zapadnih vetrova, danas nam ironično pokazuje naš status.

Politički realitet u Srbiji i njen krah pružaju apokaliptičnu sliku naše sadašnjosti i budućnosti. Nasleđen pedesetogodišnji sistem istim sredstvima instrumentalizuje pre svega narodne mase. Nacionalistička ekstaza uvodi populističku politiku i kolektivni trans se sprema za Armagedon – poslednju, odlučujuću bitku, samo ne znamo gde i ko je sledeći neprijatelj. Vlast steže obruč oko svog naroda. Da li smo se time približili nekom boljem svetu? Vakuum neznanja, u kome depresivna, amorfna masa postaje opasna i agresivna, jahači Apokalipse koriste za krvave obrčaune. U ime nama znanih parola, bez suptilnog sluha za političko rešenje, uvučeni smo u iracionalni svet, u bezumlje. Plemenski kod još uvek nadvladava građansku svest, ali je taj kod iskrivljen i neautentičan. U toj inverziji nastaje borba moderne misli i preživelog, zastarelog sistema. Očigledno je da nosioci vlasti, koji sami ne nose elitnu kulturu kao bitno obeležje, još uvek nameću samo ideologizirani rečnik, suvoparne laži, agresivno-podmuklu mržnju prema svemu što ima obrise univerzalnog. Njima nepoznatog. I zato takvoj vlasti odgovara poluprimitivno društvo, bez jake građanske klase i svesti. Gubeći rat, prijatelje, ne želeći da vrate najbolju omladinu iz inostranstva, nosioci vlasti u centar kulturnog zbivanja uvode i podržavaju kič kao merilo nacionalne vrednosti. Nepoštovanje stručnog mišljenja i valorizacije, krah naših pravih kulturnih vrednosti i manifestovanje nacional-socijalističke moći paradigme su vladajuće klase i vlasti. Pozivanje na vizantijsku prošlost, koja danas nema pravi kontinuitet u našoj kulturi, dobija formu kiča, tako da se i samo društvo pretvara u kič. Ovde ne mislim samo na kič Milića od Mačve, ili na novokomponovane oratorijume, već i na pisce-akademike i one stvaraoce koji su svoj

autoritet stavili u nacionalističku formu, odbili bilo kakvu komparaciju sa evropskim kulturnim vrednostima i time nas gurnuli u ćošak istorije (Dobrica Ćosić, Matija Bećković, Brana Crnčević, Enriko Josif)...

Otpor je uvek postojao prema takvom ponižavajućem stanju društva, posebno u kulturi; to smo zvali alternativa ili paralelno mišljenje. Danas se javlja jedna nova snaga, specifična i senzibilna, kao celovit, paralelni svet. Kažem paralelni svet, jer njegova struktura polazi od otvorenih demokratskih formi društva i definitivno raskida s malograđanskim podilaženjem većini. Ovaj svet grade ljudi koji u komunikaciji sa svetom kulture i nove tehnologije vide jedinu budućnost za sve nas podjednako. Mi ne možemo biti zatočenici izmanipulisanog naroda i patološke politike koja u izolaciji vidi sopstvenu veličinu. Paralelni svet ne pristaje na krvnu osvetu već na emancipaciju, ne pristaje na gubitak individualnosti niti na to da umetnost, kultura i obrazovanje budu na margini današnjeg društva. Paralelni svet prepoznaje da je tu, pred nama, fašizam i da počinje da ovladava našim životima. Pošto danas mas-mediji mogu opravdati ili srušiti sve što koristi dnevno-političkim potrebama, predstoji prava borba da ponovo ovlada suština – istina.

Verujem, zbog toga, da naš paralelni svet, koji okuplja ljude koji se bave suštinom života, od najmanjih znakova do univerzalnih sistema, ima dovoljno snage i argumenata da u bliskoj budućnosti dokaže da pripadamo pravom svetlu kulture kao opštem delu civilizacije s kraja veka.

Sonja Licht

POKRET OTPORA PROTIV NASILJA I TOTALITARIZMA

U noći između 22. i 23. maja na Drugom programu TV pokojni Iv Montan je, još jednom, oživeo na malim ekranima jedno od najpotresnijih svedočanstava staljinističkog totalitarizma – *Priznanje* Artura Londona. U isto vreme na televiziji »Politika« Vojislav Šešelj i Mirko Jović raspravljali su o izborima. Građani Srbije koji će za nedelju dana, neki s verom da im je to »građanska dužnost«, neki iz neznanja, straha ili gluposti, izaći na izbore biće stavljeni pred jezivu alternativu: ako neće da glasaju za partiju koja nas je dovela do ambisa, moraće da se opredele za prostaljinistički ili profašistički totalitarizam. A mi drugi, mi koji ne pristajemo da budemo stavljeni pred ovakav izbor? Mi koji znamo da postoji i jedna drugačija Srbija, jesmo li spremni da se suočimo sa činjenicom da više nije dovoljno da se samo kao samosvesni pojedinci zalažemo za demokratiju? Jesmo li spremni da se suočimo sa realnošću totalitarne opcije? Jesmo li spremni za otpor?

Čitajući pre mnogo godina knjigu a, potom, gledajući Lancmanov film »Šoa«, bili smo sigurni da se TO ne može više nikada desiti. Bili smo uvereni da mi, građani, imamo dovoljno građanske odlučnosti da, u korenu, onemogućimo svaki totalitarizam, da se u Evropi Lenjingrad ili gulag više ne može dogoditi.

A događa se ovde, pred našim očima, s našim pasivnim učešćem. Stradanje Sarajeva sve više liči na stradanje Lenjingrada, pred našim se očima uništava i proteruje civilno stanovništvo, uzimaju taoci, otvaraju logori, sprema nasilno prekrštavanje. Ovde, pored nas, kriminalci i psihopate proglašavaju se oslobodiocima i herojima, ideologija tla i krvi zamenjuje sve civilizacijske vrednosti. Sve više građana koji su duboko i iskreno verovali u Srbiju demokratije i tolerancije pada u apatiju i veruje da se više ništa ne može

učiniti, da je jedini izbor skloniti se i sačekati da sve prođe. U mnogima od nas krije se i nada: *neće valjda baš mene*. To je nada glupaka. Danas ne postoje mišje rupe u koje se može pobeći jer, prvo, granate i bombe razaraju i mišje rupe, a drugo, totalitarizam koji dolazi biće sveobuhvatan i težiće da uništi sve.

Koliko smo se puta pitali kako je na stotine i hiljade Jevreja dozvolilo da ih nekolicina naoružanih vojnika vodi u sigurnu smrt. Zašto se nisu pobunili, zašto nisu pošli na bajonete? Ostalo bi ih sigurno više živih nego što ih je uspelo da izbegne cijanid ili oganj. Pošto sam pročitala prve knjige o Varšavskom getu, pitala sam se kako je to moguće da ljudi češće evociraju uspomenu na Aušvic nego na Geto, kako je moguće da je paradigma jevrejskog stradanja to mirno pristajanje na smrt umesto borba protiv zla. Tek iz ovog našeg stradanja počinjem da shvatam.

Nismo naučili lekciju ni Varšavskog geta ni staljinističkih gulaga. Nismo naučili da je otpor, aktivni otpor, jedini način na koji se totalitarizam može sprečiti, onemogućiti.

Sada već imamo i sopstveno iskustvo. Imamo iskustvo Mostara i Sarajeva, saznanje koje je jedan moj prijatelj iz Mostara formulisao ovim rečima: »Dok smo mi organizovali mirovne skupove i tribine, oni su se naoružavali«. Pitam se šta nam je još potrebno? Pitam se imamo li pravo da upravo mi – intelektualci – u ovom trenutku ne prihvatimo svoju odgovornost da se intelektualno i politički angažujemo na sve načine i svim sredstvima koje zahteva situacija. Mir i demokratija imaju šansu samo ako svako od nas pristupi pokretu otpora protiv nasilja i totalitarizma.

Miloš Bobić
IZAZOV UTOPIJE

Idealni svet je odbrana od para-sveta u kome se stvari ne događaju već objavljuju. U svetu u kome reči oblikuju događaje život nastaje u institucijama u kojima se sastavljaju dnevnicu naših minulih dana: šta smo radili, šta su nam radili i u šta smo se pretvorili. Stvarnost se dopisuje, prepravlja i konstruiše. Naše individualne biografije ponovo ne mogu da se uklope u zvanični istorijski kontekst. Tako će se u budućnosti ispostaviti da mi i nismo živeli ovde i sada ili da se ono što smo proživeli nije ni dogodilo. Čarobna kutija će osmisliti i prikazati nam šta smo proživeli. To neće biti dani u kojima smo pokušavali da se povežemo i suprotstavimo, kada smo podržavali prijatelje u drugim gradovima, kada smo težili da očuvamo dostojanstvo, kada smo bili deo sveta i imali vedar duh. Ne, sve to će se poreći, nama je oduvek bilo mnogo gore nego danas. Mi smo protagonisti impozantne utopije druge polovine XX veka. Slaba literarna fantazija i u budućnosti ostaje naša stvarnost.

Kako inače objasniti bezrezervno prihvatanje loših sastava na medijima, tankih sinopsisa kriminalnih priča poput one o zamalo ponovljenom sarajevskom atentatu? Koja šuplja priča i koja pretencioznost ljudi koji, gde god da pronesu mir, ostavljaju za sobom zgarišta. Njihova je energija ogromna. Njihov aparat i infrastruktura su razvijeni. To je sistem čijim smo grotesknim i bizarnim propadanjem zarobljeni. Delove koji se najžilavije opiru – partijske strukture, vojska i uprava – sistem je gradio dugo i temeljno. Sada je to stara, zarđala mašinerija. Kao i ranije, ona uspešno koristi dva važna oslonca: koristoljublje i neobrazovanost. Kada se te dve osobine udruže, svršeno je i sa logikom i sa vizijom.

Našu poratnu istoriju stvarao je aparat funkcionalizovane inteligencije. Brza i neprimerena transformacija radnika i seljaka u intelektualce, policajaca u političare i direktore, političkih komesara u umetnike i radnike u kulturi predstavljala je deo naše negativne utopije. Intelektualni vakuum pokrivan je promocijama lažnih uspeha, pobeda i dostignuća. Tako smo došli i u sadašnju situaciju. Slabi, neduhoviti đaci i ponavljači vode državna preduzeća, stranke i državu, odlučujući o našim sudbinama. Bitne razlike između današnjice i naše nedavne prošlosti nema. Danas se stvari samo vide jasnije. Nove mašine (komponente) uključene su u lanac stare tehnologije i proizvoda više nema. Ispadaju samo ruševine, paljevine, leševi i beda.

U zemlji u kojoj dnevno gine i sto ljudi, gradovi se vandalski ruše, a prijatelji gladuju u podrumima, može se govoriti jedino o srednjem veku. Srednjovekovlje podrazumeva opsade, paljenja i bestijalna ubijanja. Njega karakteriše velika nesrazmera između mase obrazovanih i neobrazovanih. Građana i hordi. U tim relacijama, i ovo mesto na kome smo sada tek je manastir.

Oni koji su formiranje sopstvenog mišljenja i izazov učenja izabrali svesno i sa radoznalošću, danas su ovde – u ovom manastiru. Premalo za sve generacije obrazovanih ljudi kojima se društvo dičilo. Premalo za potrošenu energiju profesora i uloženi novac naših roditelja. Negativna utopija prošlosti izrodila se u aktuelnu pošast. Utopija, međutim, ima razrađen mehanizam i svoje široko polje uticaja. Ljudi nisu spremni da prihvate nakaznu sliku realnosti koja se danas pokazuje jasnije no juče, te prihvataju olakšavajuću obmanu utopije i elektronske kutije.

Pošto je aktuelna realnost bezizlazna, utopija se javlja kao jedini izlaz. Utopijska ideja je neophodno прибежиште ljudi kada se nađu pred zidom nerešivog problema. Tada je odustajanje od stvarnosti jedini oblik samoodržanja. Stvaranje vlastitog parasveta. O njemu moramo stalno maštati i razvijati ga. Furijeov Falansterij i Ovenove komune arhetipovi su koji nam daju tek nadu da će, možda, jednoga dana, naša deca, deca naše dece ili već neko od preživelih imati snage da nastave naš, sada već tako davno napušteni život. To je i jedini stvarni motiv preživljavanja. Savremeno srednjovekovlje zahteva stvaranje utvrđenog grada. U njemu bi se mogla proveravati naša stvarna moć održavanja ravnoteže tolerancijom i dijalogom. Podgrađe će isto kao i danas biti neprijateljski raspoloženo, opsađivati i napadati stanovnike grada.

Izgradnja utvrđenja mi se čini kao jedino moguće sredstvo našeg preživljavanja, duhovne (pa i fizičke) zaštite i odbrane ljudi koji misle. Grad u kome ostrašćenost neće omogućiti da šofer kamiona vodi profesore gimnazije, u kome profesori arhitekture i umetnosti neće ćutati pred rušenjem gradova i uništenjem kulturnog blaga, gde lekari neće brojati ispravne i neispravne metke, gde novinari neće razvrstavati mrtve prema poreklu, veri i uzroku smrti. Smrt i rušenje su jednako strašni za sve.

Tvrđava bi mogla biti realna nova građevina, ali možda ona već negde fizički postoji, samo joj treba dati opisani smisao i svrhu. U bezglavom, nervoznom i paničnom traženju tog uporišta danas obijamo pragove crkve, udruženja i strukovnih organizacija, akademija – bezuspešno. Stari sindrom svrsishodnog angažmana i oponiranja do granica strpljenja jačeg i moćnijeg ostavio nam je stare konstrukcije univerziteta, udruženja i akademija. To je neodvojivi deo sistema, bez koga bi funkcionisao manje efikasno i manje legitimno.

Danas je sve ogoljeno, ostao je kostur, kriv, ishaban i nakazan. Na njemu se ništa vredno i skladno ne može izgraditi bez obzira na to koliko mesa, potkošulja i odeće na

njega stavili. Potrebno je promeniti konstrukcije, promeniti naše najbliže okruženje. Očigledno, gađanje u glavu nemani ne daje nikakve rezultate. Ako joj poremetimo stomak ili nagazimo stopalo, tada će i glava izgubiti oslonac. U protivnom, ostaje nam samo mogućnost da maštamo o utvrđenju koje će nam obezbediti tek preživljavanje, takođe neizvesno i ograničeno, stvoreno pod naletom srednjovekovnih hordi.

Nikola Barović
POPRAVLJANJE ISTORIJE

Kada sam se susreo sa ruševinama u Posavini, shvatio sam da su ambicije vlasti i sa jedne i sa druge strane mnogo veće nego pobediti i zavladati. Da bi se uspostavilo nešto što je postojalo pre hiljadu godina, ili nije nikada ni postojalo, sve mora biti razoreno. Kao što kod Pol-Pota nisu smeli da postoje ljudi koji su živeli u gradu, ljudi sa naočarima, ljudi koji znaju da pišu.

Sećam se jedne konferencije za štampu u »Dušku Radoviću«, pre početka rata, maja prošle godine. Tad je moj kolega Srđa Popović rekao da se ovo sa čim smo se suočili može samo silom srušiti. Složio sam se sa Popovićem. Iz iskustva sa političkih suđenja znali smo sa čim smo se suočili i da se to ne da obuzdati razlozima pravičnosti, morala, prava ili razuma, već samo silom.

U jednom govoru u »Krušiku« (vojna fabrika u Valjevu), sada već zaboravljenog političara, politički zaboravljenog, koji nije bio popularan ovde u Srbiji, sećam se da je rekao kako je rat davno završen (imao je svest o tome kako su i zašto pobedili komunisti u ratu) i da se više ne možemo vraćati na obračune između zvezde i kokarde, da je to istorija i da se moramo okrenuti budućnosti, vezama sa svetom... Taj čovek nije ostao na vlasti.

Setio sam se toga govora kada sam gledao prenos Osme sednice. Iako protivnik tadašnjeg režima, bio sam na njegovoj strani. Bio je to deo režima koji je pokušavao da nađe izlaz – prostor za budućnost. Video sam da su pobedili oni drugi koji budućnost ne mogu da sagledaju.

Sećam se rečenice sadašnjeg predsednika Srbije, u fabrici u Pančevu. Komunisti su u Sloveniji i Hrvatskoj predali vlast, rekao je. Bila je to jasna poruka: mi je predati nećemo.

Oni će, dakle, morati da budu pobeđeni silom. Ali, tada nisam slutio da će taj rat, kako se kaže, biti prljav. Da će njihova razaranja i njihov otpor svakom životu biti toliki da sve unište. Svi pričaju o gradovima koji su razrušeni. Prošlog avgusta još uvek se moglo ići autobusom od Beograda do Zagreba, bio sam u Posavini, u Sisku, Petrinji, gradovi su bili čitavi. O selima se nije govorilo, ona su bila spaljena, a ulice su se prepoznavale po najmanjoj gomili cigli. Ličilo je to na slike iz Nagasakija. Kada sam se susreo s tim ruševinama, kada sam video mehanizme vlasti i sa jedne i sa druge strane, shvatio sam da su njihove ambicije mnogo veće nego samo pobediti i zavladati.

Njihove su ambicije strašnije i mučnije od Staljinovih ambicija. One su smeša Staljinovih i Hitlerovih ambicija. Njihove su ambicije da »popravljaju« istoriju unazad, da poprave svet unazad. To je, pre neko veče, ponovo, jasno obelodanio i ministar za informacije Baranje, zapadne Slavonije... jasno je rekao – pa naravno da ćemo raseliti sve

te koji imaju žene Hrvatice, ili muževe Hrvate, nećemo valjda zbog nekoliko hiljada mešanih dovesti u pitanje sve ostale nacionalno čiste.

Da bi se to ostvarilo i stvorio novi svet, da bi se popravila istorija unazad, da bi se popravilo ono što se dogodilo na Kosovu 1389, da bi se uspostavilo nešto što je postojalo pre hiljadu, pre 500 godina, ili nije nikada postojalo, mora biti sve razoreno, svako selo i grad moraju biti uništeni. Oni koji to čine mogu se meriti jedino sa Pol-Potom. Oni moraju da krenu od nule, zato razaraju gradove, zato proganjaju ljude koji nisu iste nacionalnosti. Njima su ledine neophodne, zato se ne ide u vojna osvajanja, zato se gradovi ne zaobilaze, mi smo u njihovim planovima, moramo biti uništeni, kao što kod Pol-Pota nisu smeli da postoje ljudi koji su živeli u gradovima, ljudi sa naočarima, ljudi koji znaju da pišu. Plašim se da je naša Sudbina – sudbina Kambodže.

Miroslav Milović

MESTO FILOZOFIJE JE U OPOZICIJI

Filozofsko društvo Srbije je u poslednje vreme suočeno sa alternativom: Srbija ili filozofija. Srbija ili racionalnost. Filozofija, naime, nije neobavezna akademska, intelektualna igra, već nastoji, bar u svojoj modernoj perspektivi, da odgovori i na pitanja konstitucije socijalne zajednice. Pitanje racionalnosti, međutim, nije moguće svesti na proizvoljnost i na samovolju određene socijalne strukture. Govorili su nam: Vi ste Filozofsko društvo Srbije, a ne Filozofsko društvo Ujedinjenih nacija. Izgleda, međutim, da savremena racionalnost ne može da se svede ni na kakve partikularne projekte. Ona čak otvara i perspektivu zajedničke, planetarne civilizacije. Između Srbije i filozofije birali smo zato uvek, po cenu nerazumevanja, filozofiju – ne kao apstraktnu igru misli, već kao pokušaj da između nas i drugih, između nas i sveta pronađemo sličnosti, pronađemo zajedničku civilizacijsku perspektivu. Uostalom, i ono što se u modernoj zajednici institucionalizuje jesu sličnosti, a ne razlike.

Kako, međutim, doći do moderne zajednice, do druge Srbije? Srbiji, u njenoj duhovnoj tradiciji, nedostaju protestantizam i reformacija, a u njenoj socijalnoj tradiciji nedostaje joj liberalizam. I jedna i druga perspektiva predstavljaju moderne izvore emancipacije pojedinca u odnosu na zajednicu. Mi smo otuda premoderni, možda feudalno društvo. Na Dedinju se verovatno razmišlja i o tome kako da se od Srbije napravi robovlasničko društvo.

Komunizam je presekao i onemogućio racionalno političko udruživanje. Otuda i ne čudi to što je posle komunizma nacionalizam postao jedina alternativa. Ljudima je jedino preostalo to da od svoga biološkog identiteta naprave politički program. Posledice su, međutim, katastrofalne. Kako onda licemerno i teorijski potpuno pogršeno zvuče priče ideologa vlasti kako je i liberalizam pogrešan, kako ni liberalizam nije demokratija. To je možda i tačno, ali uz važnu dopunu – da je liberalizam nužni uslov moderne demokratije. Tek na njegovim pretpostavkama moguće je govoriti o racionalnoj politici i savremenoj civilizaciji. Tek na njegovim pretpostavkama moguće je govoriti o socijaldemokratiji.

Ono što smo imali i što imamo jeste zajednica koja je postulirana i u kojoj pojedinac u svom svakodnevnom životu treba samo da primenjuje postojeće norme. Danas je, međutim, zlo postalo norma ponašanja. Zlo je postalo svakodnevnica. Otpor

postojećoj ideji zajednice utoliko se pretvara u obavezu. Čudi me, zato, što mnogi takozvani intelektualci ćute. Navodno, potrebno je, radi naučne objektivnosti, da prođe neko vreme i da se, sa distance, stvar posmatra objektivnije. Kako, međutim, zauzeti distancu u odnosu na sopstveni život? Zar je moguće da u odnosu na same sebe pobegnemo u ćutanje, da se prepustimo sudbini?

Ako ništa drugo, moderno doba nas poučava razlikama između prirode i istorije, između datog i stvorenog, ljudskog sveta. Podsetimo se ranih modernih ideja o tome da zajednica nije data, već se stvara odlukom, ugovorom. Moderna je znači u istoriji, a ne u prirodi, u prirodnim »nebeskim«, »astralnim« svojstvima. Oni koji govore o nebeskoj Srbiji ne znaju ništa o istoriji i racionalnosti. Zar ćemo dozvoliti da njihovo mišljenje prevlada? Zar ćemo pobeći od evropskog duhovnog određenja ljudskog sveta?

Namerno sam postavio ova pitanja. Ona nas upućuju na suočavanja. Jer, razmišljanje o sebi ne znači kritiku drugih, već upućuje i na samokritiku, na razumevanje sopstvenog sveta. Kako doći do samokritike? Kako nacija uopšte dolazi do samosvesti? Delovanje Beogradskog kruga zamišljam kao traženje odgovora na ova pitanja.

Ja ne verujem mnogo u srpsko prosvetiteljstvo, ne verujem u neposrednu delotvornost moralnog obrazovanja. Verujem, međutim, u to da se iz evropskog iskustva nešto može i naučiti. A tu su stvari jasne. Moderna država je ono što označava početak modernog doba. A ona nastaje da zaštiti život, imovinu i slobodu. Što su od svega toga uradile Jugoslavija i Srbija? Stvar je, mislim, i tu očigledna. Sa takvom državom stvarno nema neizvesnosti.

Druga Srbija je mogućna kao građanska, demokratska Srbija.

Druga Srbija je mogućna ako progovori građanska neposlušnost i ako se politički artikuliše postojeće nezadovoljstvo. Filozofija može takvoj neposlušnosti izaći u susret time što će dovoditi u pitanje postojeće strukture moći.

Zato je mesto filozofije uvek u opoziciji.

7. krug – 30 maj 1992

Dušan Makavejev
SMRTOLJUBLJE

Bezbrojne granice poštovanja života su pređene, mostovi srušeni, drumovi presečeni, spirale laži puštene u interakciju.

Situacija, kao crna rupa, guta ljude i gradove.

Mora li se sačekati da se ispucaju sve granate, potroše sve konzerve i sav benzin?

Pitajući se kako i zašto sav ovaj užas oko nas i dalje traje, moramo odgovoriti i na nelagodno pitanje DA LI NAM SVE OVO MOŽDA TREBA?

Postoji teorija *šumske vatre* po kojoj, kada se ona razbukta, mora da se sačeka da se sama ugasi. Ekolozi traže da se i vatra, kao prirodna pojava, poštuje.

Postoji i teorija *epidemije* po kojoj se ona zaustavlja na svojoj periferiji i obuzdava karantinom. (Ovaj tekst sam napisao i izgovorio dan pre početka sankcija, ne sasvim svestan toga da ćemo, sutradan, čuti udarce čekića koji zakiva daskama vrata i

prozore na našoj kužnoj kući. Priređujući ovaj tekst za štampu, ne znam, čitaoče, da li ću, dok vi čitate, sam već biti pretvoren u pepeo.)

Postoji i teorija *svetske zavere* i, čak, političko-ekonomske potrebe. Od toga odbrane nema, centri su izvan nas. I tu samo ostaje da se sačeka.

Pre mnogo godina, u Mariborskom pozorištu, gledao sam kako, kod Kamija, *čin nepristajanja* zaustavlja rat i epidemiju. General Kuga predaje sam ključeve grada. Pesnici su u stanju da izmisle divne stvari. Kod nas, međutim, koliko god generala preda ključeve, sve je više novih. Najnoviji ubica građana i grada Sarajeva ima i lepo ime: general Mladić.

Postoji i teorija *rađanja*. Sve novo rađa se u krvi i haosu. I po toj teoriji mora se biti strpljiv.

Naša iracionalnost prestravila je svet i sve to mora da kazni, makar ozleđenima i unesrećenima bilo naneto još boli i rana. Svet nema vremena za saosećanje sa poludelim slonom u centru grada.

Moramo sami pronaći unutrašnje motore samorazaranja i fašizacije.

Kada sam prvi put čuo sada već toliko puta ponovljeni iskaz o današnjim Srbima kao *ostatku klanog naroda*, štrećnula me je neka svečana jeza, kao da sam čuo istinu o narodu kome pripadam, i sebi samom. Pesničkom iskazu čovek se samo može predati. Pesa se ne može kritikovati, kao ni sunce, ili jabuka. Ili na primer: cvet. Ali šta se događa sa slikom: cvet u kosi? Sme li se ta slika rimovati sa: smrt?

Moja generacija u doba velikog klanja, onog prethodnog, bila je stara devet godina. Bio je i tada narod go i bos. Živ klan, nedoklan. Retki begunci sa stratišta u to daleko vreme izgledali su sasvim neprirodni. Javljali su o strašnom zlu, a to što su ostali živi kao da ih je činilo ljudima koji bi trebalo da se stide. Grdne godine posle tog rata, po ulicama, kućama, kafanama i trgovima, pratili su nas razne fantomske prilike koje urliču o ustašama, i Šestoj ličkoj. Nismo voleli te ljude, niti saosećali sa njima. Bili su to sendvičmeni nacionalne nesreće. Nikada nisi mogao znati ko je stvarni nesrećnik, a ko imitator.

Stanovao sam kao student blizu preduzeća »Rudo« i gledao svakog dana ljude koji tramvajima i autobusima dolaze i nose na popravku svoje drvene ruke i noge. Taj strašni rat nikako nije hteo ni mogao da prestane.

Mučila me je prilično dugo ta slika/reč *ostatak klanog naroda*, žuljila svojim stidom kao nezasluženom etiketom koju mi neko, bez pitanja, lepí posred lica. Mladići – srpski dobrovoljci na slavonskom frontu, crtali su sebi pred polazak u borbu, crtice na vratu – *ovde rezati*. Možda za pesnika nisu nikada ni čuli. Zabavljalo ih je da golicaju svoj vrat mastiljavom olovkom. Poneko je crtu i istetovirao. Poneko možda i *doživeo* slatki rez hladnog sečiva *srboseka*.

Iščitavao sam tu sliku/reč, čitao memoare nedoklanog doktora Raškovića, gledao u jabučicu grlatog Vuka dok obećava odsecanje ruku koje dignu zelenu zastavu, čitao i iščitavao nedostreljanog Dobricu (Gvozdena) Gedžu i gledao ga kako čuči pored onih kostiju, besramno i samozaljubljeno, za Prvi program beogradske/srpske televizije. Možda je čučao baš pored kostiju moga ujaka Milana.

Prilikom proslave srpske knjige u *Colletsu*, u Čering-kros-roudu, prodavale su se naše knjige. Obradovale me, u izlogu, knjige Kiša, Selenića i Pavića. »Kako se prodaju?« – pitam Zoricu Milosavljević. Ništa se, na žalost, nije prodalo, izuzev jedne, koja je planula, a zove se *Nož*. »Od nekog Draškovića«.

Uzbuđuje drskost izbora reči *ostatak*, implicitno pitanje o dovršavanju posla. Pucajte, ja držim čas! Pesniku je dozvoljeno da pređe na stranu dželata. Šta će nam ostatak bez svoje glavnine? Kakav je to narod čiji je bolji deo na groblju?

Praktični Englezi u stanju su da gnevnu ironiju koja zvuči kao prizivanje novih klanja nazovu »self-fulfilling prophecy« – »proročanstvo koje priziva sopstveno ispunjenje«. Mi znamo i drugi deo tog fenomena, unutrašnju agoniju potrebe da se odrezano spoji, makar i po najskuplju cenu. U knjizi prikupljenih svedočanstava o kragujevačkom pokolju nalazi se zapis koji me progoni decenijama. Čovek koji se pred puščanim cevima skljkao pre nego što je mogao biti pogođen, osvestio se pod gomilom mrtvih tela. Kada su streljali broj koji im je bio određen za streljanje, Nemci su ostatak privedenih ljudi pustili. Povukli su i svoju jedinicu, umornu od streljanja, ostavivši pobijene na gomili. Preživeli se jedva iskobeljao, gleda travu i drveće i hiljade mrtvih tela. Pojuri do obližnjeg šumarka, sluša cvrkut ptica u tišini, ubeđen da ga neko gleda. Zatim se vraća među mrtve, zariva se među leševe i provodi tako skriven ceo dan do večeri.

Pošto smo pomenuli dobrovoljce, podsetimo se i na nedavnu izjavu jednog našeg ministra o tome kako nema dobrovoljca koji sa slavonskog fronta nije doterao automobil. U beogradskom zoološkom vrtu video sam nekoliko divnih primeraka papagaja i drugih ukrasnih ptica spasenih od sigurne smrti sa ratišta. Pitajte me, molim vas, kakve sve to ima veze?

U žestokoj knjižici koja je imala promociju ovih dana govori se o PSIHOTIČNOM PROJEKTU UNIŠTENJA SRBIJE. Taj se projekat vezuje za predsednika Miloševića, čoveka »koji nam je priredio neobjavljeni rat, kome su na hiljade glasača izginuli po slavonskom blatu«, koji »nije smogao ni toliko pristojnosti i ljudskosti da bar jednom poseti kljaste i unesrećene po bolnicama«.

Na svoj užas, juče saslušah i sagledah na televiziji analizu poslednjeg Miloševićevog javnog iskaza. Posle poslednje najave najstrašnijih represalija celog sveta protiv Srba, govorio je staloženo i bez straha, reklo bi se ohrabrujuće spokojan. Novinar-komentator govori o ličnoj snazi i zaključuje da taj čovek zna šta Srbima treba.

Slutio sam dugo da je borbeni i prkosni stav našeg predsednika izraz sindroma *ratne neuroze Jugoslovena* koju je tako briljantno opisao tihi i umni dr Hugo Klajn. Prevrnuta rukavica. Ingeniozni rentni (dvostruko isplativi) salto iz kukavice u heroja koji su izmislili, iz očajanja, unezvereni brđani poslani u rat što im nije godio. Ovoga puta čini se da je neki drugi psihički konj u pitanju.

Slušao sam na televiziji, negde posle Borovog Sela, čoveka – borca, kako pred kamerom objašnjava kako ne veruje da će na kraju izaći iz svega živ. Ali, ono što nas ispunjava zadovoljstvom, govorio je taj čovek, to je što znamo da će njihovih biti mnogo više mrtvih. Iz njegovog blagog osmeha zračilo je tiho posmrtno zadovoljstvo kakvo može da oseća i izrazi samo autentični pripadnik srpskog naroda. Nekoliko meseci docnije zapazim da je taj čovek postao vođa. Bio je to Goran Hadžić.

U odsutvu emocija vođa svih voždova osetio sam *užitak anticipacije velikog krvoprolića* koji kao *podzemno tutkalo* puni unutrašnju šupljinu i slasno je ispunjava osećanjem velike *lične snage*. Daj, Bože, da sam, iako sam savladao Rajha, sasvim pogrešio u ovoj proceni! Laingova spoznaja da psihotičari žive istinu dvadeset i četiri časa dnevno, obasjala je tajnu njihove snage i uzaludnost psihijatrije, i takozvano lečenje sagledala kao veštinu vraćanja čoveka u laž.

U ranom komunizmu psihotično odsustvo kontakta (emocija) prikriva se i nastanjuje u anđeoskom silovanju istorije i ljudi ne bi li se (ljudi i istorija) ubrzali i unapredili »u njihovom sopstvenom interesu«.

Definišem, dakle, komunizam kao program silovanja naroda iz najhumanijih pobuda. (Nakon pobede komunisti bezdušno vladaju »u interesu naroda« blaženo ne primećujući da u svemu postoji nekakva greška.) Nakon propasti »komunističkog konteksta« ovo psihotično jezgro, u novokomponovanom »fašističkom kontekstu«, sa lakoćom se smešta, uz malo retardacije, u nacionalistički ushit i kičersko-popularno *patriotsko flertovanje sa smrću*. U fašizmu nasrće se s patosom na ljude drugih nacija i ubija se s ljubavlju prema svojoj naciji. Do sopstvene propasti. Tu je zadovoljstvo čuvenog »Tanga pred smrt«, tu su slatki trnci violinskog cviljenja pesme Mami Huaniti, serenada u noći pred streljanje. A mama zna da će sina streljati. Jedan je u Beogradu gledao taj film 27 puta. Svi su u salama grcali od suza.

»Umrećemo uspravni«, »Novi ekonomski poredak slomiće na nama zube«, »Zapad će se na nama skrhati, jer čuva nas Živi Bog«.

Što se tiče prkosa, tvrdoglavosti i ukopanosti u svoju poziciju, ne treba nam mnogo Sigmunda Frojda da u tom bunker-sistemu prepoznamo latentno homoseksualno uživanje stegnute guzice (»ne damo se guziti«) o koju će se slomiti svako koplje čije ćemo zabadanje sa zadovoljstvom prizivati i izazivati. Oh, kako je lepo orahu o koga se lome zubi, »kakav je to narod koji nema neprijatelja?«, »Udri«, Udri!«, govorio je Aleksić dok mu se o glavu razbijala daska.

Psihologija kockanja poznaje to kumulativno stezanje sfinktera, još, još, još malo, sve do gubitka kontrolisane materije, do divnog opuštanja u kome se gubitak identifikuje sa zaodovljstvom i olakšanjem.

Zagonetno je još uvek (juni 1992) zašto čovek koji je centralna figura građanskog rata na jugoslovenskim prostorima, Slobodan Milošević, uporno odbija da »prizna« da je Srbija u ratu. Takvim držanjem umnožava se sveopšta dezorijentacija i sve učestalije srpsko »pucanje u sopstvenu nogu«.

U sveopštoj regresiji, individualnoj, grupnoj, organizovanoj, fizičkoj i duhovnoj, taj čovek sa harizmom, a istovremeno čovek bez kvaliteta (što zvuči kontradiktorno, ali nije, jer je njegov najvažniji »kvalitet« zavodljiva kontradiktornost i opčinjavanje snagom i drskošću) učinio se nacionalnim prorokom izvesnom broju nedoučenih »akademika« , ali je začarao i neke ličnosti nesumnjivih vrednosti. Usudio bih se da zaključim da se radi o specifičnom nacionalnom ushitu, ekstazi *smrtoljublja*.

Posmrtni prkos – »a te kosti, smejaše se – Bog da prosti!«

U »krvi i telu« našeg naroda duboki su koreni smrtoljublja i želje da se »legne u grobak«:

A grobak se otvorio

sinak majci govorio

Ako se sećate, mrtav sinak javlja majci da treba da bude srećna, jer je on umro za nacionalnu stvar. Njegova je dakle smrt »od posebnog društvenog značaja«.

Uprkos tom poznatom konceptu iz našeg narodnog duha i nacionalnog programa, usuđujem se da pitam: šta će sve to Srbima danas?

Treba li Jugoviću Damjanu i njegovoj vernoj ljubi scena u kojoj gavran sa Kosova donosi njegovu ruku i baca je snahama i majci, pa će majka »prevrtala, okretala njome«, te, naravno, što god majci (tvrda srca bila) stiže više ruku i nogu njene dece ona bivati

sve veća i veličanstvenija srpska i crnogorska majka. Današnje srpske i crnogorske majke ne mogu da se požale na naše generale i predsednike i ono što šalju sa fronta.

Vodili su me u Izraelu, nekim sporednim ulicama Tel-Aviva, mladi ljudi da čujem zabranjenu rok-pesmu o mrtvom vojniku. Sahranjuju ga roditelji i porodica heroja, a on im iz groba poručuje da pljuje na njihov ponos. On je hteo da živi i ništa on nema od njihovog puvanja što su roditelji mrtvog heroja. Ima i jedna ruska pesma, vrlo tužna: Samo se jednom u životu ima osamnaest godina.

Šta će svi ti mladi mrtvaci Srbima danas, na kraju dvadesetog veka?

Pojavio se neočekivano, i ohrabrujuće, i iskaz *hoćemo živu Srbiju*. Kao da se otvorio prozor i zastrujao svež vazduh u iskazu čoveka oslobođenog sirenskog zova sopstvenog *Noža* i tako slavnog *Vremena smrti*.

Poziv živog Srbiji da odbaci oružje i nasilje kao jedini način dijaloga izazov je anaerobičnim tipovima kojima je oružje, tajno nasilje i patriotska retorika jedini vazduh koji mogu da dišu. Smemo li pominjati pljačke i ratno profiterstvo?

Kako je došlo do toga da su Slovenci i Makedonci izbegli krvave obračune, a evo, iako je na Kosovu »sve počelo«, među Albancima je mir?

Zašto se najstrašnije ratne operacije danas vode isključivo među ljudima koji govore *istim jezikom* te su dakle *jedan te isti narod*?

Da li je, i zašto, isti jezik *prepreka* za stvarni kontakt?

Sve tri trećine veruju u boga jednoga, svaka u svojoj, grčkoj, latinskoj i arapskoj varijanti. Da li su prva meta naše kočopernosti, Albanci, ostali pošteđeni jer se sa njima ne može voditi *bratoubilački* rat?

Kao da bi se morala naći na tom našem jeziku nekakva jaka reč, neka moćna antiratna vradžbina koja bi se izgovorila kako bi sav užas rata stao a zatim se miroljubivo transformisao u drugi užas, bez koga takođe neće moći, a koji se zove posle rata.

Ljubomir Madžar

EKONOMSKO SLEPILO POLITIKE SILE

Niti za stručnu niti za širu javnost nikakvo iznenađenje ne predstavlja okolnost da se ekonomske odluke i potezi svakodnevno sukobljavaju sa ozbiljnim političkim barijerama. Mnoge poželjne i potencijalno efikasne ekonomske odluke ne mogu biti donesene prosto zato što se na području koga se dotiču javljaju nepremostive političke barijere. Manje je, međutim, poznato i manje se uviđa da se javlja i obrnut odnos: politička opredeljenja i akcije objektivno se sukobljavaju sa neumitnim ekonomskim ograničenjima. Svaka politika ima svoje troškovne implikacije, mnoge politike iscrpljuju privredu preko mere koja nije dugoročno podnošljiva, a neke politike moraju već u doglednoj budućnosti da se slome o zid nemilosrdnih ekonomskih datosti.

Osnovne komponente politike su ciljevi i opredeljenja, s jedne, i sredstva i načini koji se koriste u realizaciji tih ciljeva, s druge strane. Opšte je mesto da pogrešni ciljevi moraju da kompromituju sva mogućna sredstva. Manje je poznato i često se prenebregava da i neprimerena sredstva mogu da kompromituju i najuzvišenije ciljeve. Neprikladna sredstva mogu takođe da imaju za posledicu nemogućnost ostvarenja ciljeva čak i kad su oni posve dostižni uz primenu drugih pogodnijih sredstava. Ovaj se tekst ne bavi ciljevima, nego pogrešnim sredstvima uz koja se ciljevi ne mogu ostvariti, bez

obzira kakav im je karakter i etički sadržaj. O ciljevima aktuelne politike moglo bi se, inače, naširoko raspravljati, ali to nije predmet ovog napisa. Možda je dovoljno primetiti da u širem krugu ljudi sa kojima se sreće autor ovog teksta većina prihvata i podržava te ciljeve, ali da istovremeno postoji čvrsta pozitivna korelacija između žestine sa kojom ih oni manje brojni osporavaju i nivoa njihovog obrazovanja, pa i stepena njihove inteligencije. Sve, dakako, prema subjektivnoj proceni autora ovih redova. Drugim rečima, ciljevi iz kojih izvire tekuća politika predstavljaju relativno jeftinu konfekcijsku robu koja ima masovnu prođu, ali koju pravi, a uvek malobrojni, poznavaoци retko ili nipošto ne kupuju.

Oni koji formulišu i sprovode ovu politiku ne vode računa o troškovima. Kad ne bi bilo osnova za sumnju u ciljeve, to bi se moglo okarakterizirati kao najveća slabost ove politike. Ona brzim tempom iscrpljuje privredu i ubrzava dolazak vremena u kome neće biti snage za realizaciju bilo kakvih ciljeva. Ta politika, stoga, podseca granu na koju se svom težinom naslanja. Privreda neće moći dugo da izdrži teret koji ovakva politika na nju nesmiljeno svaljuje. Na sreću ili na žalost, u privredi postoje određene rezerve, pa ni najveći teret ne izaziva trenutni slom. Naprotiv, najteže posledice uvek se javljaju sa nekim vremenskim pomakom, pa se sva pogubna neprimerenost odluka pokazuje tek naknadno kad su uveliko već ušle u fazu realizacije i kad se više ne mogu opozvati. Zabrinjavajuću karakteristiku tekuće situacije predstavlja okolnost da životni standard, ma koliko nizak, još nije dostigao minimum i da njegovo moguće dalje smanjivanje još pruža prostora za donošenje besperspektivnih odluka; procesi koje takve odluke treba da podrže nisu dugoročno održivi, a kad postane jasno da će izazvati ogromne štete, opet će biti kasno za njihovo opozivanje ili preokretanje. Politika se svodi na niz poteza čiji se pravi karakter uvek spoznaje sa zakašnjenjem, a koji se upravo stoga ne mogu anulirati niti prilagoditi datoj, sve neugodnijoj situaciji. Krajnji rezultat ovakvih scenarija po kojima se odvijaju politički procesi jeste njihova faktička neupravljivost i stihijnost: umesto planskog, anticipativnog prilagođavanja objektivno predvidivim okolnostima, politički procesi teku autonomno i zaustavljaju se tek kada se definitivno slome o objektivno data ograničenja. Krajnji rezultat jeste daleko manji (od objektivno mogućnog) stepen realizacije ciljeva ili, još češće, njihovo potpuno neostvarivanje. Deo tog rezultata jesu i ogromni, uzaludno načinjeni troškovi. Takva besmislena strategija pokazuje se kao neproduktivna čak i u merilu svojih sopstvenih ciljeva, bez obzira na to što su i oni sami po sebi problematični.

Ovakvo političko ponašanje ignoriše krupnu istinu da se u današnjem promenjenom svetu politički ciljevi ne mogu dostizati po cenu samoubilačkog ružiranja ekonomskog potencijala. Brojni primeri pokazuju da su ekonomski uspešne zemlje, upravo zahvaljujući svojoj privrednoj snazi, vrlo efikasno realizovale i svoje političke aspiracije. Danas su privreda i politika *u toj ravni* mnogo čvršće povezane nego ikada u prošlosti. Pokušaj da se političke ambicije ostvare po cenu žrtvovanja privrede spada u repertoar prevaziđenih političkih strategija i ne može da se ne završi krahom upravo na području koje je tim ambicijama definisano.

Precizni bilansi javnih prihoda i rashoda verovatno nisu poznati ni onima koji su za njih neposredno odgovorni, ali nije teško nabrojati ogromne rashodne stavke koje se ni izdaleka ne mogu finansirati iz zdravih fiskalnih prihoda i koje su, čak i kad se izolovano posmatraju, dovoljne da poremete fiskalni i bukvalno slome monetarni sistem. Federalni aparat se praktično ceo svalio na Srbiju i opteretio je troškovima koje ona ni u kraćoj

perspektivi neće moći da podnese. Najveću stavku u tim izdacima predstavlja finansiranje armije i odgovarajući troškovi rata. Tu je, zatim, pomoć izbeglicama i pomoć krajinama i drugim krajevima van teritorije SRJ. U toku su napori u vezi sa priključivanjem privrede u delovima međunarodno priznatih BiH i Hrvatske na privredu Srbije i, eventualno, Crne Gore; pošto se radi o kidanju manje-više organski oformljenih veza sa prirodnim zaleđem, sve je to povezano sa jako povećanim troškovima koji teško opterećuju i inače posustalu i finansijski iscrpljenu privredu. Decenijama akumulirana prava – od galantno odobranih penzija, do raznih oblika zdravstvene i druge zaštite – predstavljaju teško breme koje bi samo za sebe, bez ikakvih drugih tereta, bilo dovoljno da ugrozi privredu. Društveni sektor još uvek dominira, a ogromni gubici koje kontinuirano generiše moraju se delom sanirati i dodatnim injekcijama novca. U faktičkoj socijalnoj politici ovaj sektor još uvek igra glavnu ulogu, a taj vid socijalnog staranja – kroz veštačko održavanje radnih mesta i na druge načine – daleko je skuplji od čiste socijalne politike koja je striktno odvojena od privrede. Spisak tereta koji su pali na javnu blagajnu mogao bi se produžiti, ali je i ovo dovoljno da se zaključi da je vlast sebe dovela u situaciju da mora bezobzirno i u ubitačnim količinama da štampa novac. U takvoj situaciji priče o stabilizacionim programima bile bi beskrajno smešne da nisu beznadno žalosne.

Inflacija će nastaviti da se razbuktava sve do neumitnog kraha sistema. Kraha sistema znači ulazak u situaciju u kojoj će brzina obezvređivanja dinara dostići takav stepen da će on postati praktično neprihvatljiv i za tekuće transakcije. Kad cena ručka u restoranu poraste za vreme dok traje sam ručak, to će biti najava takvog kraha. Sistem koji se oslanja na takav novac izgubiće sposobnost regulisanja elementarnih životnih funkcija. On će tada ili potpuno skliznuti u primitivni splet mehanizama trampe i prirodne distribucije roba i usluga ili će, kroz radikalnu monetarnu reformu, biti zamenjen potpuno novim sistemom. Bez obzira kakav će biti krajnji ishod, on će označiti kraj starog sistema.

Slom sistema mogao bi simultano da bude uslovljen i postepenim topljenjem tzv. inflacionog poreza koji se sastoji u štampanju novca i kroz tu neumerenu emisiju omogućava državi da na nelegitimnoj osnovi prisvaja realna sredstva na račun drugih subjekata. Jer, empirijska istraživanja hiperinflacija pokazuju da, kad stopa inflacije pređe određeni nivo, realna vrednost inflacionog poreza počinje da opada i veoma brzo dostiže obim uz koji se čak ni u malom postotku ne mogu finansirati nabujale državne potrebe. Kolaps sistema nastupa kad se njegove hipertrofirane funkcije inflacionim metodima više ne mogu finansirati, a drugih izvora ionako već odavno nema. Kad bi alternativni izvori postojali, inflacionim načinima ne bi se ni pribegavalo.

Inflacija onemogućava normalan privredni – i ne samo privredni – život i silno umanjuje efikasnost privrede. Iz ubrzano opadajućeg potencijala izvlači se sve manji učinak. Ogromni su troškovi u smislu izgubljenog proizvoda koji bi bio ostvariv u normalnim ekonomskim uslovima. Prirodno iskršava pitanje koji su to ciljevi koji, čak i da ima šanse da budu ostvareni, opravdavaju toliki trošak.

Politika sile mnogo košta i zato iscrpljuje ekonomsku supstancu društva. Ona je neopozivo uklještena u scenario samouništenja, jer potkopava ekonomsku osnovu društva, bez koje nikakvi ciljevi ne mogu da se ostvaruju. Razloge svoje fatalne neefikasnosti politika sile mora da potraži u samoj sebi. Politika sile je tragično necelishodna čak i sa stanovišta ciljeva u čiju je službu stavljena. Ona se neizbežno lomi

o ekonomska ograničenja. A s njom slomiće se mnogo toga od čega živi – i od čega treba da živi i u budućnosti – celokupno naše društvo.

Mikloš Biro

BALKANSKI ILI KOMUNISTIČKI SINDROM?

Ako Škota oslovite kao Engleza, a Kataloncu se obratite kao Špancu, oni će se smrtno uvrediti. Česi i Slovaci se ne trpe, separatizam kanadskih Francuza i mržnja između Valonaca i Flamanaca ušli su već i u poslovice. Ali, samo se narodi bivše Jugoslavije međusobno besomučno ubijaju. Da li je to neki »balkanski sindrom«? Ili je to posledica nekakvog »dinarskog violentnog karaktera«?

U traženju odgovora na pitanje kako smo od nacionalnih euforija i nacionalne netrpeljivosti napravili rat susrećemo se, na žalost (ili na sreću), sa mnogo manje psiholoških, a mnogo više političkih odgovora. Londonski *Economist*, na primer, piše: »Pogledajte izdaleka lidere zemalja istočno od stare gvozdene zavese. Videćete mešavinu opskurnih nacionalista, neizvesnih demokrata i običnih nitkova... To su ljudi koji su svoje živote posvetili upotrebi moći... a etnička previranja omogućuju im da pokažu svoju veštinu kao provokatori«.

Verovatno je već oveštala priča o režimima koji su, iznedreni iz eksplozije dugo godina potiskivanih nacionalnih osećanja, učinili sve da poluge i emocije pomoću kojih su stigli na vlast što više pojačaju i učine ih hronično aktuelnim; kojima je, budući da su izglašani od nacionalno popaljenih birača, veoma odgovarala etnički čista država gde neće biti onih što ne glasaju za tu naciju i koji su to stravično čišćenje verovatno obavljali čak i u dogovoru sa svojim aktuelnim neprijateljima. Puno je reči potrošeno i na temu medija koji su obavili nečasnu ulogu propagiranja mržnje i uveravanja miroljubive i neagresivne većine da spada u manjinu, da su svi oko njih (sem njih samih i usamljenih) za ovaj rat i za ovakvu mržnju, da su svi koji su protiv ubijanja i razaranja narodni izdajnici. Za svakog onog ko ume da čita između redova već poodavno je jasno da je, uz medijsko zastrašivanje tezom o ugroženosti vlastitog naroda, podosta učinjeno i da se konflikt zaista izazove. Ali, onima koji imaju suviše drugih poslova da bi nešto čitali ili onima koji nisu čitali, recimo, *Oslobođenje* s početka marta i nisu obavesteni o činjenici da je bosanski MUP uhapsio grupu od dvadesetak neidentifikovanih lica koji su bili opremljeni beretkama svih boja, oznakama svih mogućih vojnih i paravojnih formacija i lecima koji su pozivali na odbranu njihove ugrožene nacije (naravno, u sve tri moguće varijante) – njima ništa nije jasno. Onima koji TV-spikera doživljavaju kao nepristrasnog prenosioca informacije, koji su poverovali u medijsku priču o ugroženosti srpskog naroda i koji su zatim, kada je on nizom postupaka srpskog režima, zaista i postao ugrožen, poverovali u objašnjenja da je prethodna galama bila ispravno predviđanje događaja, onima koji su poverovali da se ceo svet okrenuo protiv Srbije, a kada se to, kao posledica postupaka srpskog režima, zaista i desilo, koji su glatko prihvatili tezu kako je naša sudbina posledica te i takve mržnje, a ne naopake politike režima – njima će biti potrebno još puno, puno nekih novih vojnih »sapunskih opera« da bi istinu makar samo naslutili.

No, da li je formula *režimi + mediji = rat*, zaista dovoljna? Ili ovome treba dodati i značaj koalicije između velikosrpskih nacionalista koji su stvarali državu svih Srba sveta i velikokomunističkih Jugoslovena koji su se iz prikrajka spremali da na primeru

krvavih obračuna nacionalnih *warlordova* pokazuju kako je ono pre očito bilo bolje i kako se tamo očito treba što pre vratiti?

Ili svim ovim političkim objašnjenjima treba dodati i istinu o psihološkim karakteristikama našeg čoveka koji je 40 godina učen da postoji samo jedno jedino ispravno mišljenje i da je misliti drugačije opasno čak i po život? I, kada mu je dozvoljeno da misli na nacionalan način, on nije mogao da shvati da je uopšte moguće da dva različita mišljenja, dve različite nacionalne ideologije mogu opstojati jedna uz drugu, već je to shvatio kao poziv na neizbežnu borbu za pobjedu svoje, prave, ideologije kao jedino moguće. Kao što većina normalnih ljudi ne može da shvati pojam beskonačnosti, jer je sve ono što ih okružuje konačno, tako i naš nacionalno probuđeni čovek sa postkomunističkom mono-idejom psihologijom nije mogao da prihvati mogućnost da srpstvo i hrvatstvo, ocila i šahovnica mogu opstojati zajedno, a da jedno drugo ne ugrožavaju, već mu se kao jedina mogućnost nametala pobjeda jedne ideje nad drugom da bi se ova poražena zatrla.

No, ako sva ova objašnjenja i prihvatimo, ostaje nam još nekoliko pitanja: Da li je to morao biti i tako prljav, tako monstruozan rat? Otkud odjednom toliko agresivnih i militantnih tipova koji uživaju u ratovanju? Odakle se pojavio onaj silni sadizam?

Politička psihologija kaže da u svim društvima oko 10% populacije pokazuje sklonost ka ekstremnim idejama, a psihijatrijska epidemiologija navodi nekih 3% agresivnih psihopata. Da li je naše društvo specijalni slučaj?

Odgovor leži u banalnoj činjenici što rat nije vodila regularna vojska – jer su njeni regruti listom odbijali da u njemu učestvuju – već su glavninu ratnih akcija izvodile neregularne jedinice. Paravojska. Bašibozluci. Plaćenici i legionari koji sami naplaćuju svoje ratovanje. A, oni se regrutuju sa samog dna socijalne lestvice. I ne podležu psihijatrijskom pregledu pre oblačenja uniforme.

Odgovori na pitanja o ovom ratu leže, dakle, u odsustvu ili nefunkcionisanju uobičajenih instrumenata kojima većina drži pod kontrolom agresivnu manjinu. U uređenim društvima ova manjina pravi ekscese po stadionima ili koristi socijalne nemire da bi u sukobima sa policijom ispraznila svoju agresivnost. Svaka druga ekspresija agresije suzbija se i sankcioniše instrumentima države. Disbalans koji je nastao u našem društvu pre svega je posledica raspada državnog aparata, pravnog sistema, čija je jedna od osnovnih funkcija zaštita običnih građana od silnika, nenaoružanih od naoružanih, miroljubive većine od agresivne manjine.

Najveća nesreća po građane nastaje onog trenutka kada država u ostvarivanju svojih ciljeva počne da se oslanja na manjinu, budući da većina ne može ili ne želi da ispunjava njene zahteve. Takva država, naravno, radi protiv svojih građana.

Ne radi se, dakle, o »balkanskom sindromu« našeg čoveka, već o »postkomunističkom sindromu« našeg društva. Lečiti, prema tome, ne treba čoveka, već državu!

Ljubinka Trgovčević

IGRAMO SE DRŽAVE

Kad se razgovara o *drugoj Srbiji*, neminovno se nameće i pitanje one, danas jedino uočljive i prisutne, koju su neopravdano, upravo zbog njenog prisustva u javnosti, nazvali *prvom*. A razmišljanje o našoj žalosnoj svakodnevici koju nam ta »prva«, zvanična, Srbija nameće nužno nas, bar mene kao historičara, nagoni da se setimo *stare prve Srbije*.

Nekadašnju politiku, kulturnu i naučnu *prvu* Srbiju činile su i ličnosti poput *Jovana Cvijića*, profesora Univerziteta i predsednika Srpske akademije nauka. On je 1920. godine pisao: »Njih (kriza) će biti više i dugotrajnih. Jer (...) ima drugojačijih načina života, čak drukčijeg pogleda na svet i život; politički i društveni pojavi naše države postaju komplikovaniji, uzajamno pomaganje između stanovništva naših raznih oblasti mora izazvati poremećaje, krize, sudare. Ali to su prolazne pojave. Neki političari koji su i inače bili daleko od ideje šireg narodnog jedinstva, upotrebljuju je kao sredstvo da stvore veće grupe i većine. Njoj pripisuju kaos koji vlada na mnogim poljima našeg javnog rada (...) Oni svaku pojavu koja ne ide u prilog njihovoj partijskoj politici predstavljaju kao najveću opasnost za narodno i državno jedinstvo i kao početak sloma čije će nas ruševine sve zatrpati. Svi mirni posmatrači vide uzroke tog pretvornog i agitatorskog pesimizma«.

A njegov kolega, sekretar Srpske akademije nauka, filolog i književni historičar i političar *Ljubomir Stojanović*, još pre nego što se ta država i stvorila, u septembru 1918. godine, upozoravao je na to da se radi budućnosti Jugoslavije mora osigurati ravnopravnost svih njenih naroda: »Ako bi pak Srbi (iz svih krajeva) majorizirali Hrvate i Slovence, oni bi im sigurno naturali svoju volju, što bi opet njih vređalo, i ne bi bilo prave slobode za njih. Bilo bi razdora i protesta, drugim rečima bila bi druga Austrija, i ja predviđam da bi umesto jedinstva ubrzo nastupio rascep i odvajanje«.

O odnosima između dva susedna naroda historičar *Jovan Radonić*, takođe profesor Univerziteta i akademik, još početkom ovog veka je zabeležio: »Što se mene lično tiče ja apsolutno ne delim srpsko od hrvatskog; ne mogu da delim stoga što u meni nema osećanja koja bi me gonila da delim ova dva pojma. Kako se ljudi mogu ljutiti kada se npr. dubrovačko-dalmatinska literatura naziva hrvatskom a ne srpskom. Neka je Hrvati nazivaju svojom a Srbi, ako im se hoće, opet svojom, to ništa ne smeta, jer će za celo doći vreme kada će se docnije generacije smeјati ovoj besplodnoj i štetnoj borbi«. A *Vladimir Ćorović*, takođe historičar, verovao je da će budućnost nove države biti bolja: »Možda tome pomaže i vedrina ovog Zagreba (...) gde se čovjek osjeća da je među svojima«.

Njima je pripadao i *Stojan Novaković*, dugogodišnji predsednik Akademije nauka, dva puta predsednik srpske vlade, pet puta ministar, tri puta poslanik Srbije u inostranstvu i, uz to, otac srpske naučne historiografije. Sva njegova dugogodišnja politička i naučna iskusva uverila su ga da se srpsko nacionalno pitanje može rešiti tek ujedinjenjem s ostalim jugoslovenskim narodima; isticao je da nikad neće ništa učiniti da razdvoji Srbe i Hrvate, težio je da upozna narode »s kojima smo sudbu delili, delimo i delićemo«. On je, uprkos saznanju da modernizacija provocira reakcije zaostalog društva kakvo je bilo tadašnje srpsko, vodio Srbiju ka Evropi, uveo savremeno školstvo i osujetio

Crkvu u nameri da postane treći ustanvi činilac. Bio je jedan od tvoraca srpskog nacionalnog programa, ali ne i srpski nacionalista, jer, kako je zapazio jedan savremeni istoričar, »suvše je znao da bi bio fanatik«. I tu tek počinje spisak ljudi ondašnje *prve* Srbije koji su slično mislili.

Ali nema idealnih država, kao ni idealnih društava i naroda, te takva nije bila ni nekadašnja Srbija. Ali ondašnji njeni *prvi* ljudi imali su smelosti da se suoče s tim. A da neke pojave dugo traju svedoči i Jovan Radonić: »Velika je nesreća što našim javnim mnjenjem vlada plitka žurnalistika koja ovu raspru (o srpsko-hrvatskim odnosima) raspiruje e da bi je što bolje eksploatisala u svoju korist«.

Ipak, onovremena *prva* Srbija znala je gde da se okrene, kamo i s kim da ide. Iako je, prirodno, imala neprijatelja, u burnim vremenima kroz koje je prolazila neuporedivo je više sticala prijatelja. U svim događajima savremene istorije nalazila je svoje mesto i bila činilac u Evropi. U svet je išla bez stida, noseći opanke, kako neki kažu, ali i računsku mašinu *Mihajla Petrovića Alasa*. Njene *prve* ličnosti su odlazile da studiraju u Pariz, Berlin ili Beč, ali tamo nisu ostajali. U nju su dolazili, ugodno se osećali i u njoj su živeli i *Gustav Krklec*, i *Tin Ujević*, i *Matoš*, i mnogi drugi; *Niko Županić* je prvo u Srbiji postao profesor pa tek kasnije u Ljubljani, a prvi predsednik Akademije nauka bio je Hrvat *Josif Pančić*. Srpski kralj je usred prvog svetskog rata za predsednika Akademije nauka postavio jednog republikanca – *Jovana Žujovića*. A predsednik vlade *Nikola Pašić* je u istom tom ratu okupio političke suparnike da bi kao svoje izaslanike u inostranstvo poslao najbolje ljude – istog tog *Žujovića*, *Cvijića*, *Stojanovća*, iako su upravo oni bili protiv njega. I uspevali su da steknu prijatelje, da se u svim francuskim školama proslavlja *Srpski dan*, da se u Engleskoj i Americi obeležava dan Kosova... U istoj toj Srbiji Univerzitet, iako i sam teško u ratu oštećen, među prvima je osudio paljenje knjiga biblioteke u Luvenu. Ondašnja *prva* Srbija je bila mala, nerazvijena i tek se suočavala sa iskustvima građanskog društva i demokratije. Ali je uspevala da izabere *prve* ličnosti širih pogleda i pouzdanijeg znanja.

Poređenja između nekadašnje i današnje *prve* Srbije nisu potrebna. Postavlja se samo pitanje: Koja je danas *prva* a koja *druga* Srbija?

Branko Kukić
ŠINJEL MASE

Jedan slavni Evropljanin je rekao da »tamo gde čovek hoće da bude totalan, država nikada neće biti totalitarna«. Naravno, nas danas podiđe jeza od same pomisli na reč *totalan*, jer ta reč u našim okolnostima ima totalno negativno značenje, i zastrašujuće, pa nam izraz *totalan čovek* može delovati odbojno. Ko je, u stvari, *totalan čovek*? Totalan čovek je celovit čovek, to je čovek koji razlikuje dobro i zlo, to je slobodan čovek koji slobodu shvata kao odgovornost, a ne kao anarhiju, znači to je slobodan i odgovoran čovek u isto vreme, to je čovek koji je u ljubavi sa kosmosom, koji je mikrokosmos ovde na zemlji i koji pravilnim odnosom prema samom sebi usmerava sve ono što ga okružuje. To je čovek kome je dato da ide vlastitim putem i da nastoji da taj put bude ispravan, čime će doprineti harmoniji unutar zajednice.

Gubljenje ovih osobina dovodi u pitanje čovekovu personalnost; ličnost se odriče odgovornosti i zaklanja se iza nekog drugog, iza nekog ko se proglašava za Novo

Božanstvo. To Novo Božanstvo je vođa, koji u prvi plan ističe najčešće Naciju, Rasu i Klasu. Pridobijajući za ova lažna božanstva nejake i prosečne, on lomi ličnost, koja prestaje da bude *ja* a postaje *mi*. U ovakvom najamnom odnosu čovek više ne odgovara pred *samim sobom*, već pred *njima*. Oni su ti koji sada uspostavljaju nove istine, pravila ponašanja, zakone, usmeravaju emocije i energije. Stvoren je *čovek-masa* sa psihologijom stada ili čopora, zavisno od potreba Novog Božanstva, izgubljena je individualnost, raspala se ličnost, uspelo je bekstvo od odgovornosti i od obaveza. *Izgubljen je čovek kao mera*. Stvoren je *čovek bez svojstava*.

Upravo je *čovek bez svojstava* velika pobeda komunizma, a vreme će pokazati, sudeći po posledicama, i najveća. Komunizam je uspeo da ubedi ličnost da se bitne i presudne činjenice života ne događaju u njoj samoj nego negde van ličnosti, u kolektivu. Kolektiv je preuzeo na sebe sve događaje iz života ličnosti, svu odgovornost, strah za egzistenciju, za porodicu, strah pred Bogom i obaveze pred drugim čovekom, preuzeo je sve nade, želje, pobeđe i poraze. Vlastiti život gubi svaki smisao, on je sada deo jednog velikog organizma, partijske države u našem slučaju, i taj život prelazi u tuđe ruke. Moje je, dakle, samo da dišem.

Ljudi su danas dovedeni u situaciju da misle kako je opasno i »nepristojno razlikovati se«. »Masa uništava sve što je od nje različito, što je osobeno, jedinstveno, sposobno i odabrano. Ko god nije kao svi ostali, ko ne misli kao svi ostali, u opasnosti je da bude eliminisan« (Ortega-i-Gaset).

Pod komunizmom čovek-masa se nalazi na najvažnijim mestima u društvu, on pokriva prostor koji je oduzet ličnosti – znači, čoveku sa znanjem, sa odgovornošću, sa moralom i sa disciplinom. Sve kompetencije manjine, znači najboljih, preuzeli su prosečni i oni ispod njih – najgori. Umesto da budu u službi prvih, ovi drugi su preuzeli vladavinu u svim oblastima života. Čovek-masa urla naokolo dokazujući ravnima sebi kako je on taj koji radi da bi drugi živeli, kako je on taj koji spasava naciju da je drugi ne bi uništili i prodali, kako on ratuje štiteći rodnu grud. Čovek-masa je, u stvari, prevarant i plašljivac. Mi danas ovde rezultate njegovog rada vidimo, da nam je nacija ogrezla u najortodoksniji nacionalizam – i to vidimo, kako izgledaju slavne pobeđe iz njegovih ratova – takođe vidimo. U svom nepojmljivom strahu, čovek-masa obrće vrednosti i izvrće činjenice; on nikada neće shvatiti da, uprkos njegovoj neprikosnovenoj vladavini, naciju koju on predstavlja štite upravo oni što je on izopštio iz svojih redova, a to su najспособnije ličnosti kojima je oduzeto pravo da uspostave hijerarhiju vrednosti. Zbog toga je sistem čoveka-mase histerija koja uvek prelazi u farsu.

Imajući u vidu naše stanje stvari, moram da naglasim da buduća demokratija neće mnogo značiti ako ne bude uspostavljena na ličnosti, na poštovanju individualnosti, na podržavanju osobnosti, jer će demokratija bez ličnosti, bez onoga totalnog čoveka, biti nova mogućnost čoveku-masi, budući da je on podesan da služi svakoj svrsi, da nastavi svoj somnambulni i dirigovani poluživot, model koji danas ima sve osobine entropije, bolje reći pošasti i propasti. Jer, demokratija – kao i sloboda – jeste, da to podvučemo, odgovornost pre svega.

U novom dobu koje iščekujemo potrebno je afirmisati pojedince koji nisu izašli ispod šinjela mase, pojedince koji su sačuvali kakav-takav integritet – što smatram danas vrlinom – koji su ostali totalni u svom moralnom, psihičkom i duhovnom biću kako bi ovo što dubi na glavi napokon stalo na noge.

Konačno, ako i budemo sposobni da se usprotivimo, čoveku-masi treba priznati da u njemu ima nečega dijaboličnog. Podsećam vas da *Biblija* Đavola naziva Legijom, što znači da Đavo, predstavljajući pojedinca, u stvari predstavlja masu: odnosno, njegova je namera od početka bila da ličnost – koja je jedina kadra da odoleva njegovim neprekidnim iskušavanjima – pretvori u povodljivu masu. Đavolova zavodljiva igra oslobađanja od *ja* može nas prepustiti zadovoljstvu da svoju slobodu shvatimo kao neprikosnoveno pravo bez obaveza. »Sloboda«, da podsetim ovde na Denija de Ružmona, koji je izrekao onu rečenicu o totalnom čoveku s početka ovog teksta, »nije *pravo*, već *pogibelj* kojoj se izlažete u svakom trenutku, kako na političkom polju tako i na duhovnom«.

Dušan Simić
ZA ZEMALJSKU SRBIJU

Dok se okoreli rodoljubi spore oko toga da li smo mi Srbi nebeski ili božanski, zvezdani ili izabrani narod, velike dileme nema oko našeg mesta u ovozemaljskom svetu. Tu smo sada usamljen i izopšten narod.

Ujutro sa strahom uključujem radio da čujem kojim su nas novim sankcijama ogradili od civilizacijskog okruženja. Uveče sa strepnjom okrećem dugme televizora da saznam ko je sve opozvao ambasadore iz Beograda, koje nam je međunarodno telo najavilo isključenje, ko nam je zapretio silom oružja.

Sa zebnjom otvaram novi broj stranih novina očekujući da će me sa njihovih stranica opet prepasti karikatura čovekolike nakaze, čupave, krezube i čvornovate, sa sekirom ili toljagom u ruci, što je u delu svetske štampe postalo stereotip za pripadnika neke od naših mnogih vojski, a neretko i čitavog naroda.

To je sporedna, i vrlo nesrećna, posledica produženog ratnog bezumlja sa kojim živimo. Čak i u najuglednijim svetskim glasilima često se više ne čini razlika između vlasti i podanika, krivice se pripisuju čitavom narodu, celoj državi. Poznati Vilijem Sefajr u *Njujork tajmsu* hladno konstatuje kako su »Srbi u ovom ratu izašli na glas po divljačnosti«. Izraelski *Džeruzalem post* poziva svet da zaustavi »podivljalu Srbiju«. *Vašington post* objavljuje članak pod naslovom: »Srbija mora da odgovara za svoje ratne zločine«.

To su samo neki od bezbroj sličnih primera. Oni koji su zvonili za uzburku zbog srbofobije još kada je ona živela samo u nekoj usijanoj glavi ili nečijoj mašti mogu da odahnu. Dobro su pročitali budućnost. Srbofobija, ako se to tako zove, sada i do daljnjeg, globalna je pojava.

Ima nepravde u tome što se čitav narod ruži zbog svojih vojski i vođa. Ima tu, verovatno, u našem bližem susedstvu, i zluradosti, pristrasnosti, isterivanja istorijskih računa.

Ali pre neki dan na konferenciji za štampu na kojoj je naš zvaničnik sve sem vlasti koju predstavlja krivio za to što nam se događa jedan strani izveštač mu je uzvratio: »Najveća je zabluda ako verujete da je ceo svet u zabludi«. Pa ipak svaki od nas, čim izađe iz ovog kruga, ostaje bolno svestan koliko je zatočenika te »najveće zablude«.

To dovodi u sećanje anegdote iz ranih dana Ujedinjenih nacija. Iznerviran što, ostajući stalno u beznadežnoj manjini, sovjetski predstavnik Višinski pretenduje da

govori u ime čitavog čovečanstva, delegat Južne Afrike general Smuls mu je uzvratilo: »Vaše me držanje, gospodine, podseća na stari vic o baki koja sa prozora gleda četu vojnika kako maršira ulicom. Svi idu u korak samo je njen unuk Džimi u raskoraku. Baka se, međutim, zadovoljno smeši: Eto, svi vojnici greše samo moj Džimi korača kako treba«.

Većina našeg sveta, čini se, i dalje rezonuje kao Džimijeva baka. Zašto, teže je reći. Svemoć monopolske televizije, u siromaštvu u koje smo zapali, mnogima jedinog sredstva informisanja? Ili na mitu formiran mentalitet? Ili, prosto, samoodbrana od neprivlačne stvarnosti. Talas globalnih sankcija koji treba da nas zapljusne svakog časa mnogima tako izgleda manje preteći. Pretežni stav kao da glasi: pa šta, ako i bude potopa, tu je Nojeva barka.

Jedan francuski izveštač je prevlađujuće spokojno raspoloženje Beograđana u predvečerje izglasavanja najtežeg paketa kazni koji je svetska organizacija ikad izglasala u jednom mahu, nazvao »iračkim sindromom« – pasivnim prepuštanjem sudbini i verom u natprirodna, izbaviteljska svojstva vođe. Ali mi nismo Irak i to je ujedno i loša i dobra strana vesti. Loša, jer su nas Evropa, razvoj i civilizacija omekšali, učinili manje otpornim na onu vrstu bede i deprivacije kojoj su već gotovo dve godine izloženi Iračani. Dobra, jer ćemo morati brže i bolje od njih da razmislimo šta nas je to snašlo i zašto.

Nije pri tome uopšte pitanje da li ćemo jesti obećano korenje. Pitanje je koliko ćemo, ako izopštenje iz savremenog sveta duže potraje, zaostati u razvoju za onima s kojima smo se merili ili onima kojima smo izmicali. Nećemo li gledati u leđa Bugarima i zavideti Albancima? Neće li Skoplje biti naš budući Trst?

Čak ni to nije najstrašnije. Najstrašnija je predstava o nama kao narodu koja se svetom širi snagom moćnih medija. I za koju će biti potrebne godine, ako ne i decenije da se izbriše ili ispravi. Ako tako, kako nas sada drugi slikaju, zaista izgledaju nebeski narodi, onda molim nebesa, na kojima, kako se priča po gradu, još dobro stojimo, da usliši ovu skromnu molbu: da druga Srbija bude obična, zemaljska država.

Nenad Daković
APEL GRAĐANSKOJ SAVESTI

Nemam odgovore, imam samo pitanja, koja me opsedaju mesecima. Bilo bi zato neiskreno kada bih ponudio odgovore kojima ni sam ne verujem. I moram priznati da zavidim (ne nalazim pravu reč) onima koji imaju odgovor, pošto odgovor verovatno znači mir. Naravno, poznajem mnoge teorije o ljudskoj agresivnosti, nacionalizmu, fašizmu i zlu uopšte, poznajem istoriju svojih naroda i Evrope, znam da na ovim prostorima nije bilo renesanse, da je kultura ili religiozni obred stilizovao nasilje, da fašizam može biti iskrivljavanje transcendencije, stilizovano, uostalom, u kukastom krstu, ali uprkos tome osećam jedino stid i gađenje, osećam se raspolučen i rasplinut, dok prolazim ovim gradom ili pokušavam da pišem o svojim sablastima, dok na ulici prepoznajem prizore rata, ljude u različitim prljavim uniformama, sa različitim znamenjima na kapama ili ramenima, ali i one druge, manekene rata, u novim ispeglanim uniformama, i ljude tužne i izgubljene, sa zavežljajima u rukama, dok veliki grad kao prljava reka sve guta i, na kraju krajeva, svako ide za svojim poslom i život, kako se veli, teče dalje.

Ali nešto naslućujem – oni koji znaju, učestvuju kao dželati u ovom ratu, a oni što pitaju, jesu žrtve. Tu razliku ne treba zaboraviti, jer kada ljudi izgube stalna boravišta, kada dođe do masovnog lutanja i opšte nesigurnosti, do osećanja da je sve privremeno, i istorija postaje rasplinuta i izgleda kao transpozicija ovog lutanja.

Kako bi, uostalom, bila mogućna konferencija o rešenju jevrejskog pitanja, što je 1943. godine u vili na berlinskom jezeru Vanssee sazvaio Heinrich Himmler, koja je okupila čitav srednji činovnički sloj tadašnje Nemačke? Na koji način to ljudi postaju činovnici zla? Jer, na ovoj konferenciji podneseno je tri stotine referata o rešenju jevrejskog pitanja, čitave naučne studije, statističke i druge analize koje je trebalo da odgovore na pitanje, monstruozno pitanje, kako fizički uništiti jedan narod. Visoko civilizovani, ugladeni srednji sloj nemačkog Reicha došao je na ovu konferenciju iz svojih udobnih kuća, noseći u svojim tašnama referate o smrti kao rešenju jevrejskog pitanja. Velim vam, osećam samo stid i gađenje i ne znam odgovor.

Prisećam se kalkila koji je, na javnom skupu, izveo uvaženi akademik, racionalizujući ovaj rat. Do sada je, rekao je akademik (bilo je to pre više meseci), u ovom ratu poginulo samo sedam stotina Srba, bez rata, rekao je on, kritikujući pacifiste, poginulo bi ih sedam hiljada. 1:100 u korsit rata! Kako je moguće, da je u ovoj morbidnoj logici, u ovom računu smrti, za uvaženog akademika, uopšte bilo neke istine. Zar bilo koja smrt ima u sebi neku logiku ili račun?

Nedavno sam razgovarao sa estetičarem (a estetika je, kao što znamo, nauka o lepom) koji je protestovao zato što jugoslovenska vlada šalje hiljadu tona humanitarne pomoći Sarajevu, podjednako i Muslimanima, Hrvatima i Srbima. Zamisli, rekao je on, u Beograd se sklonila Muslimanka sa decom, a oni imaju po pravilu više dece nego mi, koja je na pitanje činovnika: »Gde ti je muž?« odgovorila – »Pa ratuje, bolan, protiv četnika«. A estetika je nauka o lepom.

Prisećam se da mi je mladić koji se vratio sa fronta pričao da im je najveći problem bio kako da razlikuju Hrvate od Srba pošto se oni, veli, nikako – ni po jeziku, ni po izgledu, a ni po imenima, ne mogu tamo razlikovati. Muslimanu možeš bar da skineš gaće, rekao je on.

Srpski režim je odbacio konfederaciju, a slovenački i hrvatski je izabrao secesiju. Ovi režimi su, na žalost, izabrani od naroda. Zašto?

Bio sam u vojsci u Sloveniji. Bila je to prva tenkovska brigada u Vrhnci. Tamo smo spontano obrazovali udruženje »JOKS«; i danas čuvam fotografiju joksovaca: Ivan Cifrić, Srbin iz Hrvatske, Boris Sever, Hrvat, Dimitrije Dudanov, Makedonac, Borut Pihler iz Maribora, Gruja iz Valjeva, Marjan Štihli iz Ljubljane. Zar nema neke tužne simbolike u tome?

Rat traje na sto ili na dve stotine kilometara od ovog grada. Pa ipak, svi i dalje obavljamo svoje male poslove kao da se ništa nije promenilo, kao da se veliki mehanizam nije u međuvremenu pokvario usmeravajući naše živote na stranputicu. Zašto i dalje obavljamo svoje male poslove, predajemo u školama, vozimo autobus gradskog saobraćaja ili, po svim pravilima profesionalnog čitanja, interpretiramo morbidne vesti na TV-dnevniku kao da se ništa nije promenilo? Zašto, kada ovaj lud rat upravo zato pokazuje svoje ludo vreme kao kakav poludeli sat? Kako ćemo izaći izvan domašaja njegovog mehanizma ako ne prestanemo da ga pokrećemo? Kako ćemo uopšte znati da se sat pokvario i da više ne pokazuje tačno vreme ako ga ne zaustavimo? Možemo li mi to?

8. krug – 6. jun 1992

Jelica Zupanc
USREĆIMO DECU!

Bilo bi divno da sada i ovde pred vama mogu da objavim: druga Srbija postoji. Ali, ja nemam ni snage, ni ludila, ni talenta jednog Miloša Crnjanskog da kažem: Izmisliću sebi neki drugi svet i živeti u njemu kao Arhimed dok rimski vojnik nije ušao da ga ubije.

Bilo bi isto tako divno da kao najbolji pesnici razdrljivo grudi i pokažemo: Ovde sunce sija! Ovde ptice pevaju! Unutra! Tu! Još bi najdivnije bilo da možemo da budemo drski i napravimo nekakvu »konvenciju« i proglasimo već jednom tu drugu Srbiju, sa nekakvim drugim grbom, nekakvom drugom zastavom i drugom himnom. Bilo bi divno zasita da postoji neki drugi život, neka druga ja, drugi vi, druga neka Evropa, druge Ujedinjene nacije, čak! Ali, drugog života nema, ovo sam ja, tu ste vi sada i ovde, ovo je naš život sada i ovde, ovo je jedna jedina Srbija sada i ovde. Druge nema.

Tu je gde je, onolika je kolika je, u nju smo svi mi stali onakvi kakvi smo. Ona postoji takva kakva je, i pismena i nepismena, i ratoborna i brižljiva, i plašena i hrabra, i glupa i pametna, i dobra i zla.

Jer, nije tamo neko drugi umesto nas bio na onim izborima 1990; niko umesto nas nije član ove ili one partije; niko umesto nas ne sedi na našem radnom mestu, zaposlen ovde ili onde, u stanju da kaže ili ćuti, hoće ili neće; niko umesto nas nije dužan da misli, istražuje, daje odgovore. Niko nego – MI! Ovde i sada.

I niko drugi nije bio u Vukovaru, Dubrovniku, Lipiku, Sarajevu, Bosanskom Brodu, Tuzli... Tamo smo bili i ja i vi.

Dajmo već jednom nekakve odgovore, jer smo na sva pitanja do sada dobijali – rat!

To dugujemo, ne više ni svojoj savesti, već – svojoj deci.

Jer, gde god da su sada – u Londonu, Finskoj, Americi ili Sofiji, na ratištima ili grobljima – oni su jedini koji imaju pravo na drugu Srbiju. Oni su druga Srbija.

Oni koji odlaze. Najmlađi među nama odraslima. Oni najhrabriji, najambiciozniji, najvitalniji i najlepši. Najbolji.

Pakuju se. Idu.

Preturaćemo po njihovim izgovorima, satima pretresati objektivne činjenice: od nezaposlenosti, rata, nacionalizma, fašizma, bede i haosa – do boljih mogućnosti za školovanje, studiranje, rad. Sve, od smrti do života. Pa opet, po pravom redosledu, kako bi trebalo: od života, dalje, opet ka smrti.

Oni će izbegavati olake odgovore, bedne i ofucane fraze, definicije i poštapalice. Naš recept. Izbegavaće optužbe na bilo čiji račun. Oni će se ponašati razumno. Oni su pametni. Sve do našeg već vlažnog pogleda.

A onda?

Onda će iskreno, kao pravi ljudi, sa osećanjem nekakve svoje sopstvene krivice, sa poverenjem i stidom, zrelo i odgovorno, reći da odlaze zato što ne žele da ih izdržavamo. Neoboriva činjenica. Ko bi želeo da ih mi ovakvi izdržavamo?! I kako?

Sve je odjednom jasno. Sve do tada razmatrano satima, danima, mesecima. Sve izgovoreno i neizgovoreno.

Ali, gasite svetlo. Kao i svake noći, satima pokušavate da zaspate držeći knjigu naopako. Hajde! Ko smo to mi? Tihi i diskrenti, mali, zatvoreni, povučeni, oni koji mesecima i godinama propuštaju vozove, čute nemajući snage ni za Kjerkegorovu prvu slobodu – slobodu mišljenja.

Hajde!

Pred zoru idete da probudite svog »odlazećeg« jer morate odmah da mu kažete da ste dobro razmislili i da ste sigurni ko koga izdržava. »Odlazeći« izdržava vas! Tako je. Jer, za šta biste se sada uhvatili?

Sting je – oni tu pesmu vole – divno opevao u doba hladnog rata ili Avganistana: *Russians love their children, too*. I Rusi vole svoju decu. U Jugoslaviju nije hteo ni na koncert da dođe.

Zašto mi na Balkanu već vekovima nismo u stanju da usrećimo svoju decu?

Pitanje loše geografske širine, glupe naravi, neznanja, pogrešnog genetskog zapisa, slovenskog valjanja po životu, zle krvi, tupavosti, zbog Turaka, Evrope, zbog Amerike, Rusije? Zašto?

Hiljaditi put otvaram Rebeke Vest i njenu divnu knjigu *Crno jagnje i sivi soko* o Jugoslaviji iz 1938. na žalost, u prevodu Nikole Koljevića:

»Jedan dobar znalac ove zemlje je rekao da je svaki čovek koji je ovde bio rođen pre Velikog rata (a i dobar broj onih koji su se rodili kasnije) bar jednom u životu bio suočen sa mogućnošću nasilne smrti. Ova žena je morala biti rođena pri kraju rđave turske uprave, onda kada su se pobune smenjivale sa masakrom i kada je vladao društveni haos. Ako njeno selo i nije bilo spravnjeno sa zemljom, ona je sigurno čula za mnoga kojima se to desilo, i niko nije jemčio da i njeno selo jednog dana neće doživeti istu sudbinu. U njenom zreloom dobu na Balkanu su se vodili ratovi, uključujući i svetski rat, a u međuvremenu su harale kolera i epidemija tifusa... Svega je imala daleko manje nego što neka žena na Zapadu može i da zamisli: i ličnog imetka, i bezbednosti, i pomoći pri porodu. Ali, ona je imala dve stvari na kojima bi mogla da joj pozavidi svaka žena na Zapadu... Bila je takvog soja kojem nije mogao ništa nijedan metak osim onog koji je ispaljen u srce, bila je u stanju da preživi planinske zime i nadživi malariju i kugu, da dočeka duboku starost na suvom hlebu i paprici. U njenoj oskudici, kao u šupljini neke stene, bile su sakupljene poslednje kapi vizantijske tradicije«.

Kako mi ovde i sada da priznamo Rebeke Vest da smo potrošili i poslednje kapi te tradicije? A da smo još uvek sposobni, tek ponekad, retko, da pocrvenimo. Da se stidimo. I da nam metak ispaljen ravno u srce nije vredeo?

Jer, mi na Balkanu definitivno već vekovima nismo u stanju da usrećimo svoju decu.

I zato naš jedini pravi projekat mora da bude: ne da ih pravimo na brzinu i u strahu, već – srećni!

Živojin Kara-Pešić
NALIČJE REČI

U proteklom smušenom petogodištu osvedočili smo se da postoje reči-sečiva koje čereče druge reči i raščovečuju duše; reči-zvečarke koje sve uzvišeno rastaču u kič-pokliče besomučnika; reči-čirevi koje bi na silu boga da budu čiraci srpske uspravnosti.

Ovo je, dragi prijatelji, vreme laži. Dugo baždarenih. Duboko uvreženih. Orožnalih kao težački žuljevi. Baražnih laži koje luči kukavičluk pred zovom tragičke pustolovine. Tu ničiju nahočad od reči, pred kojom svi klečimo, sročili su, kažu, naši davnopočivši. Lažu. Svesni da predačka nemuštosť zaprečava proveru tih nadri-naloga, samozvani propovednici iz toga vuku neposrednu korist: naše kukavičko verovanje pre provere puko je praznoverje, a praznoverje, naravno, ozverava.

Ti stavovi bez sastavljača, te zunzare koje prenose istrebiteljsku zarazu, lete oko naših preplašenih glava. Kad bi u njih zaista ušli, bili bi većinom sprženi odvažnom mišlju. Nije onda čudo što te poštapalice opštih mesta očas postaju štake ratnih bogalja: poslušništvo duha otvara jedino kapiju patnje. Opet vam velim: ne branimo mi nikakve kosti nevinih. Mi tetošimo oveštale laži zarđalim oruđima tuđih viđenja.

Uočava se da neke reči, umočene u rastvor smisla, s naličja ne liče na sebe, da pričaju sasvim drugačije priče. Reč *laž*, recimo, svojim naličjem je *žal*. Čiji i za čim? Pa žal ostarelih gubitnika za mladošću moćnika, za tim njima tako dragim prividom besmrtnika. Narastanje laži najpouzdaniji je znak starenja duha, oronulosti.

Stanovnici jadranskog ostrva Susak žrtve su endemskog kretenzima izazvanog bračnim vezama među bliskim srođnicima. Sindrom »Susak protiv suvislosti« (SPS) odavno je napustio maternje ostrvo. Ispoljava se kao duhovni skorbut etničke čistote, propisane istine i endokrine indoktrinacije militantnih diletanata sklonih monologu sa drugim i dijalogu sa sobom. Nesposobni da usvoje istinska znanja, takvi ometaju drugima pristup do istine, postavljaju zamke i zapreke javnosti. Ti posvećenici u tajnost zarad trgovanja ljudskim slabostima nikada nisu bili vernici. Oduvek su zaverenici, a zavereništvo je podlaštvo ispoštenih duša.

Sumnja, *lanterna magica* odvažnog uma, stalno se u ovoj sredini izvrće u sumnjičavost prema umu. Nuđenjem blažene izvesnosti, um se izopačuje u sopstveno naličje – u volovsko »MU«. Intelektualac je postao talac osione vlasti ogrezle u dokazima da »snaga klade valja«. To što snaga vlade kalja ne smeta onima koji po cenu podaničkih glava zasnivaju svoje samovlašće. Svaki put kad se učini da je kucnuo čas za »Um caruje«, čaršijski veleumnici izvrnu izreku na naličje: uz krilaticu »Car umuje«, izvikuju novog neprikosnovenog vladaoca, po milosti Božjoj, po snazi prezimena, po horoskopskom znaku, ili kakvom drugom apriorizmu. Svako novo događanje naroda odgađa umotvorstvo svesnih i nezavisnih pojedinaca – kad car umuje, um ima da kušuje.

Nije pribegavanje neistinama ono što je u laži najbestidnije. Grđe je to što nevernik nasamaruje (lako) vernika. Niskost neistine meri se dubinom poverenja koje joj se ukazuje. Mladost – bezazlena zbog toga što je prevejanci pošteduju pošasti neposrednog iskustva – takva je mladost sklona apsolutu čiste istine. Krilatica »Umreti za istinu!« nije posebnost rasnih skojevaca, nego izraz žestine svake mladosti. Nema mladosti bez iskrenog prezira prema neistini, a na žalost ni mladosti bez sklonosti da neistine guta cele pre nego ih osmotri i prozre. Mladost ne srednjaši i ne cicijaši. Upravo

zato ne može da istrči iz začaranog kruga naizmeničnog buktećeg poverenja i očajničkog razočaranja.

Uveren sam da će Druga Srbija sprečiti širenje tih šumskih požara laži. Da će *mit* kojim, kao koprivom, Susak-pustahije žare duše mladeži ta ista mladež pročitati s naličja kao *tim*. Kao saradnju na razumu oslonjene grupe umesto kao samospaljivanje pod lažnim okriljem bezglave rulje. Druga Srbija je, valjda, ona koja svoju mladost neće ni zaluđivati ni zaglupljivati vriskovima da su srpski sokolovi skoljeni između unijaćenja i sunećenja. Kao što nema dobra putem zla, nema ni trezvenog cilja postignutog ozveravanjem mladosti. Možda kao upozorenje da se nasilje ne ostavlja u nasleđe može da posluži naličje reči *Mars*. Ono glasi: *sram*.

Druga Srbija će biti i duhovnija i duhovitija. Spremna da u promeni turobne stvarnosti vidi plemeniti izazov, smisao i punoću življenja. Biće to visprena Srbija, mladog i dovitljivog duha, spremnog na samonadrastanje. A preduslov te visprenosti svakako je, pre svega, istinito samoopažanje. Preslišavanje sebe pre karteč-reči, od kojih je, uveren sam, i ovog puta sve počelo. Dopustite mi, zbog svega toga, da uz novi početak izreknem i dve drugačije reči, stasite, prijazne, krepke: *prijatelj* se na albanskom kaže *mik*, a na mađarskom *barat*.

Biserka Rajčić

BAJKA O JANU JUZEFU LIPSKOM

Ili kako iz nestvarnosti ući u stvarnost

Rođena sam, odrastala, školovala se, živim u komunizmu. Jugoslovenskom. Međutim, moja profesija, profesija prevodioca s poljskog, usmerila me je intelektualno, bila moj prozor u Evropu i svet. Usmerila me je i moralno. Moji moralni uzori su takođe poljski. Moj najveći moralni uzor bio je Jan Juzef Lipski. Njegovo ime moraju znati svi oni koji su čitali moje *Poljsko pitanje* i moje prevode njegovih tekstova, razgovore sa njim u *Književnoj reči*. U najkraćim crtama, bio je naučnik, intelektualac, antikomunista, predsednik obnovljene Poljske socijalističke partije, jedan od osnivača KFOR-a, »Solidarnosti«, sekretar i organizator jednog od prvih debatnih klubova intelektualaca u Istočnoj Evropi, koji je postojao između 1957. i 1962. Bio je to klub na čijoj tribni su, posle 1956. istupili najeminentniji pisci, filozofi, profesori, naučnici. Taj klub predstavljao je začetak demokratske opozicije u Poljskoj. Posle zabrane 1962. transformisao se u slobodne, odnosno kućne, leteće, podzemne univerzitete i klubove katoličke inteligencije širom Poljske, u veoma gustu mrežu institucija koje su držale intelektualce na okupu, pripremale ih za buduće veoma ozbiljne akcije. Sve to bilo je i deo još šireg programa, programa nacionalne edukacije, koja je postojala od treće podele Poljske 1795. Nacionalna edukacija poljskog tipa bila je način da Poljaci ostanu Poljaci, da se ne germanizuju i rusifikuju, da ne zaostanu na kulturnom, prosvetnom, ekonomskom, naučnom i još mnogim drugim planovima. Nacionalna edukacija kao takva postojala je u Poljskoj sve do pre dve godine. Do trenutka kada je ova prestala da bude komunistička i totalitarna.

Jana Juzefa Lipskog upoznala sam 1967. u Institutu za književnost Poljske akademije nauka u Varšavi, gde je u to vreme radio. Veoma se razlikovao od većine u Institutu. Pre svega, nije delovao strogo i ozbiljno, iako je već tada bio potpuno sed.

Razlikovao se po svom mladićkom, uvek vedrom, nasmejanom licu, fizički veoma sličnom Herbertovom i licu Vave Hristića. Tada nisam znala da su sva trojica sedokosih mladića ljudi gvozdениh principa. Beskrajno samosvesni. Krajnje beskompromisni. Jedina razlika među njima bila je u angažovanosti. Herbert i Vava nikada nisu bili šire angažovani, nisu pripadali nikakvim organizacijama, partijama, a Lipski je bio. Uvek. Apsolutno. Druga dvojica bili su opet nesvakidašnje individue. Ludi bez maske. Veoma istrajni. I danas pamtim Herbertove reči: »Ako si izabrao da budeš pisac, moraš trpeti kao pas!« Jedan od najvećih pesnika XX veka zaista je trpeo kao pas. I naš Vava mora da je mnogo šta pretrpeo. Ali, dokazali su da ne moraš činiti kompromise da bi bio pisac, da bi bio istinski intelektualac. Ne moraš kada to drugi, mnogi tebi veoma bliski, čine.

Kad god sam sretala Lipskog, uvek je žurio, noseći nekakvu tešku torbu koja mu je otkidala rame. Kasnije sam shvatila šta je sve morao nositi u njoj. Ovaj čovek, u biti tako odan književnosti, uvek se nosio s nekakvim problemom nelične prirode, koji je sa još nekim rešavao. Godine 1969. borio se za studente koji su se našli u zatvoru zbog učešća u tzv. martovskim demonstracijama, čiji je lider bio Mihnjik, kasniji junak mojih poljskih bajki, autor koga sam veoma mnog prevodila, takođe jedan od mojih moralnih uzora. Nesalomivi intelektualac. Večni opozicionar. Te 1969. poljski intelektualci počinju da se šire ujedinjuju. Priključuju im se i advokati; oni će braniti studente u procesima, a ubrzo i profesore isterane sa raznih univerziteta zbog otvorenog nepodržavanja Gomulkinе politike, a 1970. braniće i radnike sa Baltika. Onda je došla 1976. Uloga Jana Juzefa Lipskog u njoj je od epohalnog značaja. Jedan je od inicijatora i osnivača KFOR-a, Komiteta za odbranu radnika. Jer 1969. poljski radnici su zatvorili oči pred progonima omladine i profesora, a 1970. intelektualci su ostali ravnodušni pred izginulim radnicima na Baltiku. Prvi put u posleratnoj istoriji do istinskog saveza između radnika i intelektualaca dolazi 1976. To je i godina nastanka »Zapisa«, samizdata, masovne opozicije u Poljskoj, koja će, sa »Solidarnošću«, dostići džinovske, milionske razmere, postati nečuven fenomen u Istočnoj Evropi i dovesti do promene sistema bez prolivanja krvi. Putem dijaloga. Okruglih stolova. Razgovora. Razgovora bez mržnje. Tolerantnih. Ljudskih. U tim razgovorima intelektualci su bili idejni projektanti novog sistema, eksperti i savetnici, odnosno radili su ono što su najbolje mogli. A razgovore sa vlašću, komunističkom, totalitarnom, koja se nije razlikovala od bilo koje druge takve vlasti, vodili su radnici, i seljaci, i tehnička inteligencija, i pravnici, i ekonomisti. Svi. Istina, ti razgovori su trajali godinama. Bili su spori i mučni. Završavali se bez uspeha. Počinjali iznova. Jedva se pomerali s mrtve tačke. Bili često razgovori gluvih. Jer, u njima su učestvovalе dve strane: Mi i Oni. Društvo i Komunisti. Društvo i Vlast. Na žalost, taj ton, tu podelu osećam, čujem, vidim i ovde. »Mi«, šačica i »Oni«, ogromna većina. Da, dve strane postoje, to je tačno. Ali je takođe tačno da demokratizacija nije jednom zauvek završen proces. Zaboravljamo da se za godinu-dve ne može ništa radikalno izmeniti. U Poljskoj i Čehoslovačkoj taj proces je trajao petnaestak i više godina i bila je to surova, neprestana borba. Ali, rezultirao je milionskim pokretima, poput poljske »Solidarnosti« ili čehoslovačkog Građanskog foruma, odnosno demokratijom. U njihovo stvaranje uložen je ogroman trud. Ogroman rizik. Ogromna odricanja. Često su uništavane karijere i porodice. Završavalo se i u zatvoru. Otrpilike od tri do deset godina. Kroz to su prošli mnogi ljudi. Naravno i Lipski. Za takav tip ljudi ne znam kod nas. Mi bismo, ako bi se moglo, odmah do slobode, do demokratije, do blagostanja.

Sartr je rekao da se intelektualac ne rađa nego stvara. I nov sistem se stvara. Uz mnogo rada. Sa mnogo volje. Pre svega sa dijalogom. Svih sa svima. Naš jezik je, na žalost, još uvek jezik komunizma, novogovor. Jezik dveju zaraćenih strana. Jezik koji deli na superiorne i inferiorne. Na nevine i zločince. Jezik kojim se ne razgovara, nego etiketira. Mi živimo u komunizmu bez komunista, a da toga još nismo svesni. Jer mi, rođeni u komunizmu, zaraženi smo virusom totalitarizma i lako ga se ne oslobađamo. Ne oslobađamo, jer u komunizmu nije sve bilo rđavo. Niti svima. To dokazuje činjenica što kod nas nije bilo masovnijeg disidentskog pokreta, a u novije vreme ni masovnije demokratske opozicije, ni samizdata i sl. Nije bilo, jer nije bilo ni žestoke cenzure, ni policije koja vas godinama prati i svakih četrdeset osam sati hapsi. Kod nas je, na žalost, postojao »meki« komunizam. U ovom ili nešto drugačijem vidu, ako ne budemo razgovarali, ako ne promenimo jezik, način, vid komuniciranja, ako ne učinimo nešto na povezivanju s ostalim društvenim sredinama, on će još dugo potrajati. Jer, angažovanje kod nas traje od danas do sutra i treba da rezultira opipljivim i efektnim dostignućima. Za prekосуtra mi već nemamo strpljenja, a ni volje. Ako je lepo vreme, umesto na tribinu, otići ćemo u kafanu i neobavezno ćaskati. Mi smo, na žalost, ljudi kratkog daha i kratkog pamćenja. Mi smo večna deca. Nas ništa ne obavezuje. Mi znamo samo za prava, ali ne i za obaveze. U zemljama kao što su Poljska i Čehoslovačka to se samo dopušta deci do petnaeste godine. Posle, čak i forma razgovora u društvu obavezuje. Mi smo samozaljubljeni i lenji. Volimo da se pretvaramo da nešto radimo, da smo nešto uradili. Mi smo robovi polusnobizma. Ali ovako se dalje ne može. U najskorije vreme moramo smisliti konkretne programe promena, stvoriti svoju »Solidarnost« ili Građanski forum, uz široku podršku stanovništva, moramo da živimo prema određenim načelima, da prestanemo da svaljujemo krivicu na druge. Svako punoletan odgovara za svoj život i formu života svog staleža, profesije, sredine, sistema u kome živi.

Moj moralni uzor iz nekih davnijih vremena Tomaš Garik Masarik imao je teoriju sitnih koraka, koja je prihvatanjem načela evolucije umesto revolucije, urodila plodom, urodila jednom od najvećih demokratija u slovenskom svetu i istoriji Evrope, urodila i posle pola veka komunizma njegovim obaranjem putem plišane revolucije ili stvaranjem organizacije koja je obuhvatila celu naciju – Građanskog foruma, takođe najvećeg dostignuća u slovenskom svetu i Istočnoj Evropi. Vreme novog evolucionizma nastupilo je i kod nas. Zadaci i ostvarenja te zamisli dostupni su svima. Naravno, ukoliko ih mi, intelektualci, članovi Beogradskog kruga, istinski želimo. Ukoliko ova tribina nije još jedan vid beogradskog polusnobizma.

Zoran Vidojević
O PATRIOTIZMU DANAS

Monopol na patriotizam danas je najstrašniji monopol. On podrazumeva arbitražu o tome ko je častan građanin, a ko izdajnik. Na osnovu te arbitraže određuju se sudbine ljudi. Totalitarna praksa uvek sadrži i tu vrstu arbitraže.

Monopol na patriotizam uvek sadrži prisilnu, posesivnu i lažnu ljubav prema otadžbini i svom narodu. U krajnjoj liniji, on počiva na *preziru i mržnji* prema narodu. Niko tako kao tiranske vođe ne prezire vlastiti narod. Patriotizam nikad nije mogućan unutar horizonta tiranstva, despotizma i političkog stada ujedinjenog mržnjom prema

drugoj naciji i veri, idejom lažne nacionalne opštosti. On je vazda antišovinizam. Nema patriotizma bez slobodne ličnosti kadre da zasnuje kritičku svest prema vlastitom narodu, svest čiji je rezultat odanost onome što je u njemu najvrednije i odbacivanje svega onoga što sam taj narod izjeda iznutra i vraća na nivo varvarstva.

Pitanje patriotizma je pitanje *sudbine naroda kao naroda* i načina njegove istorijske egzistencije. Jasno se mora *razdvajati* sudbina naroda od sudbine političkog režima. Narod kao celina ne sme da prati sudbinu nijednog političkog režima. Ali tragedija trenutka i jeste u tome što narodi, na tlu najvećeg dela bivše Jugoslavije, pre svega srpski narod, mogu podeliti sudbinu svojih aktuelnih, a možda i nekih budućih političkih režima. Rečju, upasti u katastrofu nesagledivih razmera. Svakim danom ona je sve bliža.

Ako patriotizam podrazumeva sve vrste otpora stranoj agresiji, ako znači uspravan hod, nepristajanje na nacionalno poniženje, to ne znači da je patriotizam identifikacija sa *politikom grobova i grobljem politike* koji vode u nacionalno iščeznuće. Ona šalje u smrt omladinu za pogrešne ciljeve, a opravdane ciljeve unakažava izabranim sredstvima. Ta politika ne pita za cenu svog održanja. Ona je nužan proizvod autoritarno-nekrofilne vladavine. Svetsko neprijateljstvo prema sebi ona pretvara u neprijateljstvo prema celom narodu i uspešno ga uvlači u nesrećnu sudbinu satanizovanog naroda, čije su jedine odlike agresivnost i divljaštvo, te zato, sa stanovišta arogancije imperijalnih sila, mora da bude surovo kažnjen radi opomene sebi i drugima.

Od suštinske je važnosti raspoznavanje te demarkacione crte između moralnog imperativa otpora mogućnoj kaznenoj ekspediciji na Srbiju, njene građane i srpski narod u celosti, bez čega nema nikakvog patriotizma, i manipulacije patriotizmom radi opstanka na pozicijama političke vlasti i intelektualne teokratije, obrazlaganog najnehumanijom tezom da naša deca treba uvek da odabiraju »carstvo nebesko«, da je to suština etike narodnog i ličnog bivstvovanja i istorijske samosvesti. Međutim, patriotizam je mogućan samo unutar jedne *filozofije života*, prava na život u dostojanstvu. Negativne harizmatске vođe, rukovođene požudom za moći i velikim mogućnostima zavodjenja masa, »porodica« njihovih ideologa, ratni profiteri i dželati često su u istoriji uzimali lik ekstrapatriota manipulišući tradicijom žrtve i časti. Na žalost, prevara i dalje uspeva u većoj ili manjoj meri.

Druga bitna pretpostavka određenja patriotizma danas i ovde je *identifikacija zla* i njegovih nosilaca unutar vlastitog naroda. Patriotizam je suprotnost relativizovanju i nepriznavanju zla unutar sopstvenog naroda uz pomoć teze: naše zlo je iznuđeno, ono je odbrambeno i manje od njihovog, ili uz pomoć apriornog stava: »naši to ne čine«. Ali, kao što ne dopušta skrivanje zla i njegovih nosilaca u sopstvenom narodu, i ne sledi obrasce mita o izabranom i bezgrešnom narodu, patriotizam ne pristaje ni na optužbu kojom se odgovornost za zlodelo u nekoj vrsti narcističkog viška pokajanja, širi na ceo vlastiti narod.

Kao i istina, zločin je uvek konkretan, i po subjektima, i po razmerama, i po težini.

Suštinski je s tim povezano opiranje prastarom paradigmi mržnje koja se sublimiše u stavu o genocidnosti drugih naroda kao takvih. Naravno, užas trenutne situacije je toliki da veliki delovi zaraćenih naroda misle, osećaju i postupaju u skladu s tom arhetipskom slikom; to se dešava usled stravične medijske manipulacije, ali još više usled zbivanja sa »svojima«, izazvanog strahom i potrebom za održanjem golog života. Međutim, to je pre

svoga plod *domino-efekta* jednom prosute krvi pripadnika sopstvenog naroda u sukobu sa nosiocima zverstva iz redova drugog naroda s kojim se do juče zajedno živelo.

Ciklus odmazda i uzajamnih klanja daleko je od završetka. Progoni pripadnika različitih naroda, vera i konfesija možda još nisu dostigli svoj zenit. Krvave granice nisu još ocrtane, a teško da će ikad i biti konačne. Istorijski gledano, svi su poraženi, ali verovatno će srpski narod platiti najteži danak šovinističko-militarističkoj politici unutar svoje države i u neposrednom okruženju, kao i kad je reč o uspostavljanju novog svetskog poretka sile, zavisnosti i pokornosti. Egzistencijalno-istorijski, srpski narod se objektivno vraća u XIX vek. Uvid u te činjenice, identifikacija korena istorijske transverzale zla i njegovih aktuelnih uzroka, ali i personalizacija krivice za to stanje kad je reč o sadašnjim najodgovornijim nosiocima vlasti i moći u njenim različitim oblicima – ključni su uslov nacionalnog samoosvešćenja bez kojeg nema patriotizma.

Cinična kritika tzv. »kosmopolitizma« (a dobro je znano od koga je najviše dolazila), »mirotvorstva« i »apstraktnog internacionalizma« najčešće jeste priprema za *funkcionalizaciju zločina* radi ostvarenja »velikih« nacionalnih ciljeva. U olovnim vremenima šmitovska paradigma prijatelj-neprijatelj za mnoge postaje stvarnost, zakon koji se sledi. Ispit antišovinističkog patriotizma polaže se svakog dana i svakog časa jer su se 1941. i 1942. spojile sa 1991. i 1992. godinom. On je strašan jer se i ranije zbivalo a i sada se dešava to da sused kolje suseda, prijatelj dojučerašnjeg prijatelja u trijumfu antičoveka, pomame iracionalnog i straha pretvorenog u malignu agresiju. Odupreti se tome je po život rizično. Na tom riziku počiva celokupni antišovinistički patriotizam.

Patriotizam se ne može zasnivati na pretpostavkama političkog kloniranja nacije, njenog shvatanja kao oktroisane »organske« zajednice gde su građani tretirani kao *privatna svojina nacionalne države i nacionalnih vođa*.

Ali, njega poništava i *logika odmazde* (čiji se obrisi ocrtavaju na horizontu našeg jedva-postojanja) i unutarnacionalnog rata na njenoj osnovi. Veza između patriotizma, demokratije i slobode je *ontološke prirode*. Strahujem, kao i mnogi, od patriotizma različitih odmazdi, patriotizma despotije i onog patriotizma čiji su uzor Aušvic ili gulag, ili oba zajedno.

Sve do sada rečeno upućuje na zaključak da patriotizam ima *polivalentnu etičku supstancu*, da je on neodvojiv od *ljudskosti*, da zapravo počiva na razdvajanju ljudskosti i neljudskosti. On ima i svoje socijalne komponente i uslovljenosti. Jer postoji razlika između patriotizma vladajućih, sitih i moćnih i patriotizma potčinjenih, gladnih i nemoćnih. A ona se ponajviše ogleda u neposrednoj raspodeli stradanja i žrtava i u tome šta koja od navedenih grupacija najviše želi i može da brani. Ne zaboravimo: patriotizam prolazi kroz um, srce, ali i kroz stomak. Možda je obrnuti red ubedljiviji.

Nacionalna samosvest, odgovornost prema svom narodu, poštovanje onog najboljeg u njemu i, u krajnjoj liniji, spremnost na žrtvu radi očuvanja njegove slobode da sačuvaju svoj dignitet ako su spojeni sa borbom za demokratski poredak i za dobar život« i slobodu *svih ljudi kao ljudi* u vlastitoj državi.

Zato je patriotizam uvek jedinstvo *nacionalnog dostojanstva, razboritosti i humanizma*, shvaćen, bar u minimalnom smislu, kao ljudska solidarnost sa nevinima, kao suprotstavljanje zverstvima nekrofilnih ličnosti, političkih organizacija i pokreta, a ne kao nova religija. Ako je bezgranično poverenje u ljudski um i dobrotu rađalo zablude, loše ideale i težnju da se ljudi, makar nasilu, usreće, obrnuti stav, po kome je pripadnik nekog naroda i neke vere svagda kurajk prema pripadniku vlastitog naroda i vere – bez sumnje

je nešto neuporedivo gore. Na takvom načelu život, posebno u višenacionalnoj i višereligijskoj zajednici, nije moguće zasnovati, te zato nije mogućan ni patriotizam shvaćen u navedenom smislu.

Međutim, sve ovo mora imati neku *operativnu političku završnicu*. Inače, reči postaju prazna jeka, svedočanstvo o našem ispovedanju. Znam koliko su opasna iskušenja pretvaranja reči u delo i da su prave reči već delo. Ipak, filozofija humanističkog i antišovinističkog patriotizma mora se spojiti sa formiranjem snažnog *demokratskog pokreta*, koji se ne svodi na partijsku formu, nego je i partijski i transpartijski. Taj pokret bi morao izrasti u ono, danas preko potrebno »treće« koje *nadilazi stravične podele od pre pola veka* što se i danas obnavljaju i prete da dovedu do novog unutarškog (i ne samo unutarškog) istrebljenja. On bi morao biti politička i duhovna negacija svih nacionalističko-autoritarnih paradigmi. Bez toga sva ovakva zalaganja postaju u najboljem slučaju hegelovska »lepa duša« ili »nemoć stavljanja u dejstvo«. Drugačija Srbija i stvarni demokratski pokret nisu mogući bez tog nadilaženja.

Stevan Pešić
GLASNICI KALI-JUGE

... Drugi putnik je pričao o nekoj zemlji na Balkanu iz koje se širi čudna, strašna bolest. Bila je to lepa i bogata zemlja, a njen narod častan, vredan i razborit. Onda se sve promenilo. Najpre su zatvorili granice. Njihove glavne osobine postale su sumnja i nezadovoljstvo. Sumnjali su u sve i svakoga i bili nezadovoljni svima i sobom. To se odrazilo na čitav život, te zemlja liči na razrušeno gnezdo poludelih insekata. Svaki posao urade napola i tada se sete da bi to moglo da bude bolje i drugačije, te ga ostavljaju i počinju nešto novo. To novo prođe kao i prethodno. Dešava se da je žito sazrelo za žetvu, a seljaku padne na um luda misao da je na tome polju trebalo zasejati ovas i, bez obzira koje je godišnje doba, poore i zaseje što je naumio. Isto je i sa njihovim zanatima i ostalim delatnostima. Ranija umetnost i nauka su zaboravljene i oni sada stvaraju novu umetnost i novu nauku, koje imaju odlike njihovog ludila. Ne drže se nikakvog običaja, a svoju istoriju, na koju su nekada toliko bili ponosni, smatraju sramotnom zabludom. Stare gradove su porušili i započeli nove, ali ih ne završavaju i žive u napola podignutim kućama. Nisu zadovoljni ni prirodom; menjaju tokove reka i mesta brdima ako im se učini da treba da budu negde drugde. Ponekad ih obasja svetlost razuma i onda užasno gledaju u bezdan pred kojim stoje, te traže spas od svojih vođa. Biraju one koje smatraju umnim i plemenitim. To se uvek završava bezuspešno, jer vođe nemaju vremena da nešto učine. Tek što izaberu koga, narod se, sledeći svoju sumnjičavu narav, pobuni i na vlast dovodi novog. I taj novi prođe kao prethodni. Jedno vreme i vođe i narod čekali su spasioce sa strane. Čim bi se pojavio neki stranac, ljudi bi živnuli i zaneli se nadom. To bi kratko trajalo; bilo da im stranac govori istinu ili iz sažaljenja hvali što čine, oni mu ne bi verovali i proterali bi ga iz zemlje. Stranaca tamo odavno nema, a, kažu, da ni vođe više ne biraju. Ovakav život stvorio je od njih izmučen, razdražljiv i večito umoran narod. U njihovim porodicama su neprestano svađe, optužbe i neverstva i, ako bi samo bilo moguće, svaki od njih bi živeo daleko od svojih bližnjih. Pri svemu tome, oni su svesni zla i to saznanje im stvara još veće muke. Imaju veliki broj dece nadajući se da će sveža krv uneti među njih više života i bar malo radosti. Tu, međutim, nastaju njihove najveće

brige i nesreće. Posljednjih godina rađaju se deca koja ne liče na roditelje. Brzo rastu, tela su im zdepasta, krivonoga su, glavata i kosih očiju. Više od izgleda zastrašuju igre te dece; ona se tuku, govor im se sastoji od jednosložnih reči, muče životinje i napadaju starije; pojure na čovek i ujedu ga. I priroda se izmenila poslednjih godina. Zemlja je jalova i na njoj jedva šta rodi. Tek što olista, drveće gubi lišće; voćke procvetaju, ali ne donose plod. U sve se uvlači tiha trulež; jesan je onde jedino godišnje doba. Domaće životinje se sve češće razboljevaju od besnila, te ih ubijaju, dok divlje u čoporima napadaju ljudska naselja. Dugo se smatralo da je uzrok ovom zlu nepoznata i opaka bolest koja izvire iz samog tla i vode. Ali jedan njihov naučnik otkrio je novu vrstu virusa i nazvao ga Virusom Očajanja. On tvrdi da je taj virus u krvi ovih ljudi, da je uzrok njihovog ponašanja i mišljenja i da mu nema leka. Brzo se širi, pojavio se i u okolnim zemljama. Posmatrajući promene u ovoj zemlji, susedi misle da ovi spremaju nešto veliko i značajno, opasno za njih, te započinju da žive i čine što i oni: ruše što su stvorili, menjaju mesta rekama i brdima i rađaju decu koja ne liče na njih. U samoj zemlji odakle je potekao Virus Očajanja vode građanski rat, a osim toga, njihova vojska je napala dve susedne države.

(Iz romana *Tibetanci*)

Nenad Fišer

ELIPSA KAO GEOMETRIJSKA FORMA UROTNIČKOG PRITISKA
NA NEBESKI KRUG

(*Kroki za duhovni portret ličnih dokumenata*)

Teorija globalne zavjere je jedinstvena teorija bića na pola puta da postane *Zoon politikon*, zaostalog na povijesnom vidikovcu sa kojeg se čini da je biti *Zoon* već sasvim solidno postignuće, pa će svoje doživotno plandovanje na toj koti pripisati u vrline svoje nepretencioznosti. Budući poznato da je takva vrsta skromnosti fiziološka otopina na kojoj najbolje uspjeva pučka »metafizika«, uočimo nekoliko bitnih arhitektonskih zdanja u takvom duhovnom prostoru.

U njegovom proizvoljnom središtu, poput tačke singulariteta, nalazi se zdanje ličnih uvjerenja (građevina prepoznatljiva po energičnom hauzmajstoru i brojnim antenama na krovu). Lišena tereta individualnosti, ta uvjerenja direktno postaju istine. Time se izbjegava nepotrebno gomilanje ideja – one se naprosto petrificiraju u prirodne zakone, te je karakteristična duhovna svjetlost koja nastaje uzajamnim trenjem ideja ovdje efikasno izbjegnuta. Navedena petrifikacija znatno doprinosi tome da ovaj okoliš uvijek ima onaj bezvremeno narcistički ugođaj porodičnog muzeja, preplavljen formalinskim mirisom prošlosti – ukratko – ugođaj čiste nekrofilmske ekstaze. Navedena građevina emanira idealtipskim mrakom o kakvom maštaju psihoanalitičari, a cjelokupna relacija istinitog i lažnog, iliti vjere i nevjere, potopljena je u jedini djelatni princip ovog univerzuma – princip Zavjere. Ovdje, prirodno, ne govorimo o nekom sitnom mehanizmu kroz koji funkcionira kakav segment svetoistorijske zbilje. Nije to ni ona zavjera niti oni zavjerenici koje romantički dijetalna imaginacija predočava uvijek u podrumskoj tmici, nad svijetom, u trenucima neke krvlju potpisane zakletve. Ne – mi ovdje govorimo o zavjeri kao ontološkom temelju, o *globalnoj zavjeri*.

»Vjerujem, jer je besmisleno«, ne znajući čemu će nam to poslužiti, rekao je Tertulijan, dovodeći u čvrstu vezu pitanje vjerovanja i pitanje racionaliteta. To Tertulijanovo *vjeruju*, naravno, smješteno je u čistotu jednog duhovnog prostora sasvim drugačijeg od onog koji ćemo ovdje ukratko skicirati, te Vas molim da od velikog mislioca zadržimo samo голу formulaciju. Nju ćemo izmjestiti u već prepoznatljiv duhovni frižider našeg *Zoona* (za kojeg »politikon« znači biti posjednikom ličnih dokumenata). Čak i u takvom prostoru, *ratio* iz nekog samo njemu neznanog razloga, povremeno (i poslovično nervozno) pokušava ostvariti kakav-takav logosni kompatibilitet sa svojim okruženjem. U tim kratkim trenucima susreta sa svjetlošću, spasonosno djeluje mehanizam refleksnog sužavanja zjenica na nivo intraokularne mjere ugodne količine mraka. Ukoliko je ta okolišna svjetlost suviše jaka, globalna, senzacija postaje bolna i u epskom i u lirskom smislu. Takav će duh lako prepoznati šta to znači kada se cijeli svijet, i u političkom, i geopolitičkom, i u geološkom pa i kosmološkom smislu, uroti u prljavoj raboti nerazumijevanja a otud i nanošenja nepravde. Kada vaskoliki univerzum aspirira da konspirira! Tu se za *Zoona* ne radi o prosto koliziji dvaju svjetova, u njegovoj ortogonalnoj vizuri to je direktno pitanje pozicije na hijerarhijskom stablu evolucije, u civilizacijskom, a bogme i zoološkom smislu.

Otkud distanca iz koje bi mogla kolidirati ta dva fundamentalno različita svijeta? Ili je ona proistekla otuda što je nesretni duh našeg *Zoon* zaostao na nižoj stepenici te mu se valja ispeti na neprijatnu visinu trenutne tačke razvoja povijesti (koja je sve vrijeme njegova boravka na povjesnom vidikovcu išla svojim putem), ili se, s druge strane, naš kosmički usamljenik posebnom penjačkom nadarenošću uspeo tako visoko da ga odozdo niko ne može ni čuti ni razumjeti?

Od ovog trenutka dilema se rješava likvidacijom, tj. razvodnjavanjem. Pitanje eventualne vlastite nedoraslosti uklonjeno je već samom muzejskom (arhivskom) prirodom ovakvog duha, u kojem vrijeme prebiva samo u retrospektivnom smislu.

Ergo, mora da je riječ o onoj vrsti distance koja nastaje iz nerazumijevanja drugih čije duhovne sposobnosti nisu dorasle našem rasuđivanju. I što je to nerazumijevanje globalnije, to je jači argument da se niko, baš niko drugi nije tako visoko popeo kao mi. Na kraju, u svojstvu nebeske sorte, možemo se samo sa tolerantnošću svojstvenom onima koji su milosrdem prosvjetljeni zagledati u dubine evolucionih merdevina, u htovski kâl iz kojeg na nas hući i grgolji zaostalo čovječanstvo. Ono, pak, jalno i razjareno, složno radi na tome da nas dovede na sebi dohvatljivu ravan, da nam podsiječe stablo, pa taman se i samo nikada ne uspelo njime.

Na ovom mjestu razvoja teorije globalne zavjere neophodno je izvršiti stanovit obrat, jer mit kao da se hoće uobličiti u realnu opasnost da globlani napor obori singularnog penjača. Stoga se vraćamo u duhovnu hladovinu našeg junaka *Zoona*, tj. dopuštamo da nam u cilju unapređenja teorije opet padne mrak na oči: »No zaludu im huka i halabuka, naši se korijeni ne daju podsijeći, mi ih i nemamo, mi ne trajemo, mi nismo bili, niti smo, niti ćemo biti, mi smo od neba dati, i prosto jesmo, kao naše posestrime konstanta gravitacije, Plankova konstanta i sile interakcije...«

Tačka. Kraj. Raspad diskursivnog materijala, tačka singulariteta. Naš je duh zakoračio u transempirijsko područje, on je izvan horizonta događaja, u svome muzeju. Njegova daljnja povijest je ponovo, kao i u početku ove ekskurzije, linearni slijed opisa vlastite prošlosti kao povijesti zavjera, i opisa tih opisa... Teorija globalne zavjere tako neizbježno involvira ideju privilegovane rase, njen metabolizam fermentira mitološku

građu, njen je *Grundstimmung* pouzdano nepropusan za svjetlost jer svaku racionalizaciju prepoznaje kao maskirno odijelo kakvog astrlanog komplota. Tek ono što je potpuno lišeno svakog smisla, u čemu ne postoji nikakva unutarnja koherencija, stiže ontološki kredibilitet, jer iza toga pouzdano ne stoji nikakav urotnički artefakt. I da taj mrak ne ostavlja tako stravične rane u svome bauljanju kroz živo tkivo istorije, mogli bismo mirne savjesti ovdje govoriti i o nečem sasvim različitom.

Mirko Gaspari
ĆIN ŠI HUANG DI U SRBIJI(1)

Razdoblje od VI do III veka pre nove ere jedno je od najsajnijih perioda civilizacijskog pluralizma ikad dostignutog u istoriji kineskog središnjeg carstva. Ono se označava kao period »proleća i jeseni«, i, potom, kao period »zaraćenih država«. S jedne strane, budući da razlike retko postoje bez antagonizama, to je period neprekidnog rivalstva i neprijateljstva više malih i rascepanih feudalnih država pod labavim pokroviteljstvom slavne dinastije Džou, a s druge, jedno od najkreativnijih razdoblja kineske istorije kada umetnost dostiže visoki stepen rafinmana, a kineska misao se uobličava u više jasno artikuliranih filozofskih pravaca. To je vreme Konfučija i njegove društvene etike, Lao Cea i drugih taoističkih mudraca harmonizacije sa ritmovima prirode, mocističke ideje o univerzalnom bratstvu, kao i teorija različitih kosmologa, logičara, sofista i legalista. Kako sami Kinezi kažu, to je razdoblje »cvetanja stotinu škola«.

Ovo duhovno cvetanje naglo se prekida pred kraj III veka pre nove ere uspostavljanjem jedinstvenog carstva pod dinastijom Ćin koja uvodi militarističku i brutalno represivnu vladavinu nad celim prostorom tadašnje Kine. Ideja koja je rukovodila ovim projektom bila je ideja da su jedinstvo i homogenost nacije i teritorije važniji i isplativiji cilj od kreativnog ali i nacionalno iscrpljujućeg i teritorijalno neurednog pluralizma »sedam država« i »stotinu škola«.

Porodično ime čoveka koji je ovo sproveo bilo je Dženg (259-210. p.n.e.), ali je u istoriju ušao pod imenom Ćin Ši Huang Di – »Prvi uzvišeni car zemlje Ćin«.

Od sedam tada postojećih »malih država«, država Ćin, iz koje je potekao Ši Huang Di, bila je po svim civilizacijskim merlima – osim po vojnim veštinama i ukupnom militarističkom ustrojstvu društva – najprimitivnija, sasvim zaostala i sasvim nesofisticirana. Umetnost je smatrana nekorisnom i zaludnom veštinom, a filozofija je viđena kao skroz štetna zanimacija koja odvlači od gvozdene discipline i askeze neophodnih u vojničkom životu. Na ceni je jedino bila legalistička misao koja se bavila propisivanjem pravila državne administracije uz pomoć veoma kompleksnog sistema koncentričnog ucenjivanja, nagrađivanja i kažnjavanja.

Feudalni aristokrati i letarati ostalih šest država videli su u podanicima Ćina svoju zaostalost i necivilizovanu braću. S druge strane, uočavajući određena vojna preimućstva svoje militaristički organizovane države, Ćin Ši Huang Di je na okolne države gledao kao na središta raspuštenog i dekadentnog života »mekih aristokrata« i još mekših učenjaka. Došavši na vlast, rukvođen idejom o »jednoj naciji pod jednim nebeskim svodom«, za samo deset godina osvajanja uspeo je da pokori, porobi i »ujedini« sva hanska plemena. To je učinio prepoznatljivom tehnologijom: razorio je i spalio do temelja tadašnja urbana

i kulturna središta država Han, Džou, Vei, Ču, Jen i Či, pobivši istovremeno masovnom dekapitacijom na desetine hiljada elitnijih predstavnika njihovog stanovništva. Ratare i kriminalce je, međutim, poštedeo. Odlučio je da poništi sve do tada poznate civilno-administrativne podelu država na okruge i prefektore, i za celo carstvo uveo podelu koja se isključivo primenjivala u državi Čin. To je podela na vojne oblasti ili *čun*. Bilo je prvo 36, a potom 48 takvih vojnih oblasti.

Tehnologija njegove vlasti i njegovog shvatanja jedinstvene države svih Kineza – ili »svih Kineza u jednoj državi« – počivala je na nekoliko činilaca. Prvi je bio rigorozni militarizam koji je obezbeđivao strogu kontrolu i upotrebu seljaštva kao potencijalne vojske. Reč je, pretpostavljam, o jednoj od prvih koncepcija »naoružanog naroda«. Direktni odnos seljaštva i države (»državnog seljaka« ili »seljačke države«) predstavljao je ključ njegovog inovativnog shvatanja odnosa moći i društva.

Drugi elemenat njegove tehnologije vlasti bilo je sistematsko i masovno raseljavanje ili čak potpuno istrebljivanje aristokratskog i urbanog stanovništva kao faktora potencijalne destabilizacije. U tom smislu, omiljene ciljne grupe bili su mu učenjaci i, generalno, urbana mladež koju je nazivao »bezzrednim lezi-lebovićima«.

Prema Čin-Ši-Huang-Diju, u državnom je interesu bilo sprovođenje preseljavanja uticajnih urbanih porodica jer se njihovim izmeštanjem slabio ili sasvim zatirao njihov lokalni uticaj. Isto tako, u državnom je interesu bilo proširivanje, »čišćenjem gradova«, teritorije za obrađivanje zemlje i za kolonizaciju jer je lakše kontrolisati populaciju koja se sastoji od izmešanih lica – propalih seljaka, ratnih povratnika i robijaša. Veruje se da je na ovaj način Čin Ši Huang Di raselio više od 450 hiljada lica. Umesto gradova, kao velika središta stanovništva organizovao je takozvane vojne kolonije (*tun-tien*) koje su sačinjavali privremeno raspušteni vojnici, povraćeni u seljake, i njihove porodice. Centralizam vlasti učvršćivao je razbijanjem starih urbanih centara i uspostavljanjem novih kolonija.

Treći faktor kontrole stanovništva bila je organizacija popisa. Istoričari smatraju da je cenzus koji je organizovao za vreme svoje vladavine jedan od najpreciznijih u istoriji Kine. To mu je omogućilo da sprovede strogo oporezivanje stanovništva (uključujući i maloletnu decu) i da odredi godišnje vremenske kvote prinudnog rada i vojne službe. Cenzus mu je pomogao i da organizuje svojevrsnu stratifikaciju društvenih klasa u jedinstvenu hijerarhiju 24 socijalna čina (*đuej*) koja je poklanjao i oduzimao poneka saobrazna zasluga i greškama, a ponekad prema vlastitom nađenju. Ispuviše vešte ili preduzimljive podanike smatrao je potencijalno opasnim, pa se uglavnom okružio mediokritetima.

I pored drakonskog sistema kažnjavanja neposlušnih podanika, Čin Ši Huang Di nije bio bez političkih protivnika. Budući da je najviše prezirao urbane literate, 213. godine pre nove ere organizovao je masovno spaljivanje svih postojećih rukopisa. Poštedeo je samo spise o poljoprivredi i gatanju. Tako je mnoštvo neprocenjivih rukopisa izgubljeno za sva vremena, ali je i nezgodna subverzivnost znanja i kulture dokinuta. I pored toga, politički protivnici se nisu umirili, pa je naredne godine bio primoran da preduzme javnu egzekuciju (opet omiljenom tehnologijom dekapitacije) preko 400 svojih protivnika, proglašavajući ih izdajnicima hanskog naroda.

Budući da se rukovodio načelom »jedne nacije ispod jednog nebeskog svoda«, stalno upadanje severnih, nehanskih »varvarskih« plemena na teritoriju carstva smatrao je opasnim ugrožavanjem »čistote nacije«. Stoga ništa logičnije nije bilo nego da,

masovnim akcijama prinudnog rada koje su okupljale i po više od 100 hiljada ljudi, pokrene *uramljivanje* svoje teritorije izgradnjom velikih kamenih utvrđenja. Iako su i kasniji kineski vladari tome dali svoj doprinos, Ćin Ši Huang Di je ušao u istoriju kao prvi graditelj Velikog kineskog zida. Zid koji je za života podigao bio je dug preko 5000 kilometara. I danas, nakon više od dve hiljade godina, razmere njegove ksenofobičnosti i njegovog izolacionizma vidljive su i sa Meseca.

Nekoliko godina pred smrt Ćin Ši Huang Di latio se izgradnje velike kraljevske grobnice u podnožju planine Li, pedesetak kilometara od svoje prestonice u Hsian-jangu u centralnoj Kini. Grobnica je visoka skoro pedeset metara, dugačka dva, a široka jedan kilometar. Budući da je Ćin Ši Huang Di sebe smatrao Sinom Neba, a svoju moć video kao da proističe iz Nebeskog mandata, sadržaj njegove grobnice pravi je mikrokosmos Nebeskog poretka.

Poslednje reči Prvog cara bile su:

»Ja, Ćin Ši Huang Di, Prvi Imperator svih zemalja pod nebeskim svodom, Sin Neba i Jedini Nebeski Mandator, sada odlazim u susret svojim uzvišenim precima. Odlazeći tako, po diktatu Neba, bilo bi sramno da im u susret pođem sam i bez pratnje. Stoga, Vi koji ćete poći sa mnom, Vama darujem presvetlu čast da ugledate lica naših nebeskih predaka«.

Na dan kada je umro, sa njim je u grobnicu, u 141 raku, položeno 5000 natpisa u kosti i bambusu koji veličaju njegovu vladavinu, preko 3500 raznih ukrasnih predmeta najfinije izrade od bronzne, žada, zlata i drveta, reljefna karta celokupnog carstva sa rekama ucrtanim živom, 10000 ratnika od terakote u prirodnoj veličini, preko 300 bornih kočija, neprobrojeno mnogo komada oružja, 150 živih konja, 200 živih volova, 250 živih svinja i preko 1000 žive peradi, pasa i mačaka. S njim su živi zakopani i 1178 najelitnijih predstavnika njegovih podanika – dvorskih savetnika, generala, vojnika, žena, konkubina, dece i posluge. Kada ste Sin Neba i imate Nebeski mandat, ne treba biti sitničav.

Njegovo jedinstveno carstvo svih Kineza raspalo se odmah posle njegove smrti.

O, Uzvišeni i Nebeski Care, Ćin Ši Huang Di, kada budeš preskočio vekove i kada budeš došao do jedne druge Nebeske Zemlje i kada ugledaš jedan drugi Nebeski Narod, videćeš da je sav Tvoj imperijalni sjaj i Tvoja imperijalna Nebeska Pratnja samo majušno zrno peska prema nesagledivom sjaju Nebeske Srbije i njenog Nebeskog Mandatara. Jer, Tvoje Večno Stanište je samo jedna velika kraljevska grobnica, a Njegovo cela jedna država, Tvoja se Nebeska svita meri hiljadama živo zakopanih podanika, a Njegova milionima.

Kada ste Sin Neba, ne treba biti sitničav...

* Poznavaoocima kineske istorije biće jasno da je tekst koji sledi neka vrsta kvaziliterarne, alegorijsko-parodijske interpretacije istorijskih činjenica. Nisam u celoj kineskoj istoriji uspeo da pronađem jedan jedinstven primer koji bi bio dovoljno stravičan da ilustruje ono što sam želeo da kažem, pa sam kombinovao, sažimao i/ili proširivao tri različita razdoblja i tri različita kineska cara.

9. krug – 13. jun 1992

Veljko Milatović
DRUGA SRBIJA – DRUGA CRNA GORA

Bio sam slobodan da proširim svoje viđenje i na Crnu Goru pod geslom – *druga Srbija i druga Crna Gora*. Ne bih volio da budem jedan od onih mojih zemljaka koji se trude da predano i temperamentno uređuju Srbiju. Radije bih se pridružio nezavisnim intelektualcima iz Srbije i Crne Gore koji žele da pomognu da se nađe zaista demokratska platforma za saradnju i međusobnu podršku progresivnih ljudi i kod jednih i kod drugih i da ta saradnja podstakne, kao pozitivan primjer, povezivanje i na širim prostorima nekadašnje Jugoslavije. Naš cilj mora biti da unutar svojih nacionalnih i državnih sredina vlastitim snagama porazimo imperijalnu politiku i nacionalističku ideologiju koje su i zakrvile delove naše nekadašnje državne zajednice. Želim posebno da naglasim da bi takav put učvrstio trajnost zdravih osnova demokratske Srbije i demokratske Crne Gore. Mislim da to ne smijemo odlagati kako zbog potrebe podsticanja demokratskih procesa tako i zbog prijetećih opasnosti koje proističu iz postojanja autoritarnih režima i kod jednih i kod drugih. Mislim da bi bio koristan doprinos ako bismo uspostavili stalnu i otvorenu saradnju »Beogradskog kruga nezavisnih intelektualaca« sa »Građanskim forumom Crne Gore« u Podgorici.

U novim državama na tlu bivše Jugoslavije još uvijek dominira pitanje međunacionalnih granica i etničkih teritorija. Oko njega se okupljaju nacionalističke strasti i ratne zastave, vrše ratni zločini i genocid i održava autoritarna vlast. Te vlasti su svoje države zatvorile prema tokovima demokratskih i kosmopolitskih ideja, protijerale su i ono što je od ranije postojalo kao civilizacijsko dostignuće. Umjesto opšteljudskih i internacionalističkih, uvode provincijalnu, anahronu, konzervativnu i klerikalnu duhovnost, ideologiju jednonacionalnog, jednokonfesionalnog i antikomunizam.

Nova državna tvorevina – Savezna Republika Jugoslavija, izrasla je iz imperijalne nacionalističke ideologije. Agresija, rat i ratna razaranja, ratni zločini, lična, imovinska i radna nesigurnost, socijalna bijeda, potpuno duhovna i materijalna izolovanost od spoljnog svijeta naša su stvarnost. Porazi, vojni i politički, i kaznene sankcije UN zaoštavaju pitanje odgovornosti za propadanje i u Srbiji i u Crnoj Gori. I među dojučerašnjim jednomišljenicima na vlasti nastaju neslaganja i razlazi. Istine radi, ti razlozi nijesu još uvijek takvog karaktera da dovode u pitanje osnove zvanične politike. Čini mi se, kad se radi o Srbiji, da opozicija (bar njena glavnina) svodi svoju kritiku na to da su vodeće državne ličnosti postale nepodobne. Kritikuje se vlast, traži se njena smjena i traže se druge pogodnije ličnosti za ostvarenje istog nacionalnog projekta. Nema kod njih zahtjeva da se revidira međunarodno kompromitovani nacionalni projekat ili da se od njega odstupi. Kritika bi morala poći od preispitivanja valjanosti nacionalnog projekta, njegove izvodljivosti, njegove realnosti, pa ići dalje, do odgovornosti, sposobnosti ili nesposobnosti njegovih projekatara i izvođača. Diplomacija ili spoljna propaganda, ma koliko bile sposobne, ne mogu nerelano i nebulozno učiniti ostvarivim. Ako se ostaje pri istom, ne vjerujem da se može zamjenom tipa države ili traženjem ličnosti u vidu spasioca izmjeniti stanje. Promjene mogu da proizađu iz unutarnjih demokratskih kretanja i snaga neopterećenih odgovornošću za postojeće strateške greške, sposobnih

mladih ljudi iz redova novih generacija oslobođenih nacionalističko-klerikalnih retrogradnih snoviđenja, ljudi realnog svijeta današnjice. To bi mislim svakako trebalo podržati i pospješiti.

U Crnoj Gori je umjesto ranijeg komunističkog monopola zaveden novi monopol u znaku imperijalne i svetosavske ideologije sa kojom se identifikovala tzv. »nova razvojna filozofija« vladajuće partije. Njena imperijalna politika, i pored najbolje volje da se izjednači sa onom u Srbiji, nije mogla uspjeti da bude baš potpuno »kao dva oka u glavi«. Vladajuća ideologija u Crnoj Gori, kao uostalom i u Srbiji, morala je da potraži i vlastita uporišta u prošlosti. Pogled i pokret prema Dubrovniku i prema Hercegovini, do Neuma, do Neretve i do Konjica, dometi su te orijentacije prema zapadnoj strani. Sada je pitanje da li će se i kada aktivirati prema istočnoj strani, prema Metohiji, prema Sandžaku, prema Skadru na Bojani. U prošlosti, u drugoj polovini vladavine kralja Nikole neostvarljiv iz mnogo razloga, a u prvom redu zbog nerealnosti, zbog oslanjanja na fikcije. Neuspeh je imao katastrofalne posljedice i za crnogorsku državu i za dinastiju. Crna Gora je izgubila najvitalniji dio stanovništva i državnost, dinastija presto, a crkva autokefalnost. Njihove atribute su preuzeli nosioci imperijalne politike savezničke ili, kako je kralj Nikola govorio, jednorodne Srbije. Obnovitelji tog neuspjelog projekta – sadašnja vlast i njena prethodnica Narodna stranka Crne Gore, pošli su da »brane« Crnu Goru do Dubrovnika, do Neretve i do Neuma. Ima li tu nekog ponavljanja istorije? Ako ima, pitanje je kada će početi da »brane« Crnu Goru i sve srpstvo u Metohiji, u Sandžaku i kod Skadra. Ako analogija ima biti cjelovita, onda je pitanje što Crna Gora ima da izgubi sada, koliko ljudi, koje atribute i u čiju korist. Velike sile ovog puta nijesu naklonjene ni imperijalnim projektima Srbije ni Crne Gore.

Unutar Crne Gore, pa i u samoj vladajućoj partiji, nastaju dileme i otpori. Demokratska opozicija građanskog i lijevog smjera protivnik je svih imperijalnih pothvata. Strah je sveprisutan među muslimanskim i albanskim stanovništvom zbog osjećanja ugroženosti njihovog individualiteta, građanskog, etničkog i vjerskog. Pred demokratskim snagama, novim i mladim ljudima stoji obaveza izrade nove strategije. Ta strategija se ne može svesti na ustupke pod pritiskom međunarodne zajednice. Ona mora biti zasnovana na životnim i razvojnim potrebama, mora ići ispred i šire od onog na što nas prinuđavaju spolja. Preduslov za to jeste otrežnjenje i odbacivanje nacionalističkih imperijalnih snova zasnovanih na starim podgrijanim fikcijama. Upotrebu sile, a posebno oružane vojne sile, radi ostvarenja političkih i drugih ciljeva treba mi sami da kažnjavamo i odbacujemo. Naš kategorični imperativ jeste poboljšanje egzistencijalnih uslova života u državi ljudskih prava, u evropskoj i svjetskoj međunarodnoj zajednici. Predstoji nam uspostavljanje kontinuiteta sa našim civilizacijskim i međunarodno priznatim vrijednostima ranijih perioda, vraćanje vjere u mogućnosti mirnog suživota na prostorima bivše Jugoslavije i Balkana.

Platforma na kojoj je zasnovan sadašnji savez Srbije i Crne Gore nije oslobođena imperijalnih fikcija i oslanjanja na oružanu silu kao garanta. Ona ne uliva poverenje kod susjednih nam novih i starih država, stalna je opasnost za međunacionalne odnose pa i one među glavnim konstituentima. Pred nama je nužnost pokretanja demokratskih procesa i bitke za pravnu državu. Imamo dosta mladih i pametnih ljudi koji je mogu predvoditi. Oni se već javljaju i stasavaju kao mogućna uspješna zamjena za politički i moralno istrošene. Mislim da je to prirodniji i bolji put nego traženje zamjene svijecom

po mraku nasljeđa. Mladi ljudi će vjerujem, znati da, u saradnji sa demokratskim snagama u Srbiji, izgrade uspješniju platformu saveza od sadašnje.

Pomozimo im.

Srđan Karanović
KAD BI...

Televizori i radio-prijemnici su, u posljednje vreme, dobili možda prvu ubedljivu medijsku bitku u ovom delu Balkana. Prvi put su istrpeli više svakojakih mudrovanja od hartije, olovaka i sprava za pisanje i štampanje. Ipak, medijska pobeda je Pirova, jer su, tokom »boja«, obe strane korišćene reči i pojmove izlizale od upotrebe i zloupotrebe. Danas, kad mi neko pomene bilo koji od, inače, plemenitih, izraza kao što su: »demokratija«, »istina«, »tolerancija«, »socijalizam«, »nacija«, »banka«, »mir«, »čast«, »optimizam« ili »sloboda« – odmah, barem podsvesno imam utisak da me laže i da mi sprema nešto vrlo ružno!

Zato se ne usuđujem da se opširnije i temeljnije bavim dijagnozom ćorsokaka u kome smo se našli. To ko smo, šta smo i gde smo – svi znamo. I više nego što bi mnogi od nas želeli. Ujutro se budimo s teskobom i strahom. Slutim da nam se ni tog dana ne mogu otvoriti tmurni horizonti i da, u najboljem slučaju, samo možemo izabrati manje od dva zla, ili da u nesreći možda možemo imati imalo sreće. Kad sve to shvatim, ja nekad pokušavam, radi ličnog opstanka, da svesno utonem u slatka maštanja.

Tada, naravno, zamišljam Drugu Srbiju kao nešto sasvim suprotno od one u kojoj smo se našli. U njoj se, na primer, navedeni izrazi skoro uopšte ne bi pominjali, jer bi se podrazumevali kao integralni sastojci svakodnevnice. Mnogo češće bismo slušali obične, ali danas retke, milozvučne izraze kao što su: »molim«, »hvala«, »izvinite«, »dobar dan«, »doviđenja«.

Svi bi bili zaista pismeni. Bilo bi mnogo manje »vukovaca«, ali mnogo više istinski obrazovanih đaka. Titule tipa »dr«, »mr«, »prof« i »akademik« prirodno bi odumrle uz pomoć sopstvene inflacije.

Ljudi bi se cenili po svojim dokazanim sposobnostima, a ne po etničkoj pripadnosti svojih predaka ili verskim i stranačkim uverenjima. Svaki posao bi bio jednako poštovan i cenjen. Radili bismo samo ono što znamo, a ne ono što bismo želeli.

Mistifikatori, demagozi i manipulatori, ako bi uopšte postojali, ne bi se bavili prošlošću, budućnošću i politikom.

Građani bi išli po trotoarima, a vozila po kolovozima. Svi bi poštovali saobraćajne znake. Stoka i ljudi bi se prevozili na različite načine. Taksisti bi bili najbolji vozači.

Građani bi pljuvali, urinirali ili gasili pikavce samo na mestima koja su za to napravljena i tome namenjena. Ulice, dvorišta, kapije, haustori i liftovi bili bi vraćeni osnovnoj nameni.

Svi bi se češće prali. Žene bi se manje farbale i šminkale, dok bi muškarci razmišljali o svojoj higijeni i oblačenju, bez bojazni da će ih okolina smatrati homoseksualcima.

U Drugoj Srbiji, prodavci ne bi slušali muziku na radnom mestu. Više bi se radovali kupcu nego poznaniku iz zavičaja.

Postojale bi i kafane u kojima se može tiho razgovarati. U njima se ne bismo ljutili ni na koga ko ne misli kao mi. Svi bi i slušali, a ne samo govorili. Retko bi se upadalo u reč. Jelovnici ne bi lagali. Postojali bi zbog gostiju, a ne zbog tržišne inspekcije. Kvalitet obroka bi se merio po ukusu, a ne po količini pojedene hrane. Postojala bi i drugačija jela osim roštilja i »jagnjetine ispod sača«. Ne bi bilo hladne supe i toplog piva.

Pozorišne predstave bile bi izuzetno popularne i kad se ne bi bavile »sprdačinom« na dnevno-političke teme. Retko ko bi o knjigama donosio zaključke na osnovu predgovora. Filmovi bi se, pre svega, gledali u bioskopima. I uvek do kraja, bez obzira na to što se kinooperater zaželeo porodice i što žuri na autobus.

Svako bi javno izgovarao samo svoje mišljenje. Nikada tuđe. Govorio bi onda kad bi imao šta da kaže. I zato što hoće, ne zato što »treba«.

U seksu ne bismo »uzimali« ili »davali«, nego bismo se »spajali«. Seks ne bi bio inat, dokaz nadmoći, osvete ili sredstvo da se od mužjaka načini zaštitnik. Masturbacija bi se retko obavljala sa partnerom. Pominjanje polnih organa u svakodnevnom govoru bi se sasvim proredilo jer bi bilo lišeno metaforičnosti i mistifikacije.

Zbog svega ovoga u Drugoj Srbiji sastanci bi bili retki, kratki i ne bi se smatrali sredstvom za napredovanje u karijeri ili prilikom za pojavljivanje na televiziji. Niko ne bi počinjao govor sa: »Paz'te da vam kažem jednu stvar!« Jasnost i konciznost bi se smatrale vrlinama, a ne neukošću. Muškarci koji nose kravatu imali bi košulje koje odgovaraju obimu vrata i ne bi morali da otkopčavaju gornje dugme zbog vrućine ili problema koje samo oni mogu da reše.

Političari bi davali ostavke pre bilo kakvog pritiska javnosti. Sami bi, kao profesionalci, shvatili da su pogrešili, makar se to odnosilo i na obmanu penzionera, haos u prosveti i kulturi ili nepoštovanje nekog zakona. Ne bi ostajali na vlasti uz pomoć straha i stvaranja stalne ratne opasnosti. Ne bi im se podizali, ali ni rušili spomenici.

U Drugoj Srbiji svi bismo znali da smo zaista izgubili kosovsku bitku i da su Turci u ovim krajevima ostali 500 godina i našom zaslugom. Retko ko bi se hvalisao uzaludnim žrtvama, masovnim grobnicama i brojem nasilnih smrti u široj porodici. Žive bi voleli više nego mrtve. Ličnost bi bila poštovana i pre svoje smrti. Ne bi se izjednačavali sa najvećim i najmoćnijim silama sveta. Naučili bismo da čuvamo, pazimo i obnavljamo ono što imamo. Mnogo bolje bismo gradili nego rušili i uništavali.

U Drugoj Srbiji niko, zato, ne bi za sopstvene nesreće uvek okrivljavao druge. Barem nekad bismo pomišljali da smo u zabludi i da naš interes ne mora biti opšti. Paranoja i ksenofobija bi bile retka, klinička oboljenja koja bi se pažljivo izučavala.

Decu bismo, odmah po rođenju, uspešno pelcovali protiv njih. Zato ne bi ubijali i ne bi bili ubijani.

Putovali bismo kud hoćemo i kad hoćemo. Međutim, svi bismo odlazili samo nakratko i nevoljno, jedino zbog posla, zabave, učenja i podučavanja. Naša sredina bi mamila mnoge građane sveta koji bi hrlili ovamo uvereni da je kod nas, više nego igde, moguće slobodno, bezbedno i kreativno živeti.

... Ali, Druge Srbije nema i izgleda nam dalje nego ikad. Međutim, uveren sam da bez ovih, na izgled samo građanskih i utopističkih »sitnica«, nema ni trajnijih rešenja našeg časnog opstanka. Kad njih ostvarimo, onda nećemo morati, naivno i detinjasto, kao mnogo puta u istoriji, da očekujemo spasonosna čuda u obliku manifestacija, deklaracija, ustava, društvenih uređenja ili vođa.

Druga Srbija je jedina Srbija u kojoj bih zaista voleo da živim i radim ono što mogu. Zato bih voleo kad bi neko, jednom, posle mnogo godina, mogao da me probudi iz zaborava i u nju pošalje na kratki boravak. Tada bih uživao i, zaista srećan, zauvek rado nestao.

Ipak, da parafraziram francuske studente iz šezdeset osme: »Budimo realni – tražimo nemoguće!«

Mirjana Miočinović
U KARANTINU

Kraj naših sesija poklapa se, nadam se, s početkom kraja jedne politike čiji smo deklarirani protivnici bili bez kalkulacija i bez lične koristi. Bili smo, a čini mi se i ostali, skup pojedinaca koji su pokušali da svoju različitost, bez patetike žrtvovanja, uklope u zajednički program. Nije nam bila namera da budemo opasni po vlast, pre svega zato što su naše težnje bile istovremeno skromnije i ambicioznije od političkog suprotstavljanja vladajućem poretku. Skromnije, jer nam nije do vlasti, čak i kad bi se ona shvatala na način već davno zaboravljen u ovim prostorima (što znači kao rad koji mora donositi dobro drugima, inače gubi svoj legitimitet); ambicioznije, jer smo pokušali da unesemo promene u jedan žalosni mentalitet, da podsetimo na »našu evropsku maticu« (D. Kiš) i da se pozivanjem na šire antropološke zakonitosti suprotstavimo logici »tla i krvi«.

I šta smo s pouzdanošću ustanovili tokom ovih nekoliko meseci? To da je krug naših istomišljenika mali, a da je broj naših protivnika nesrazmerno velik u odnosu na našu stvarnu moć. I bilo bi neophodno, zbog naše dalje sudbine, da napravimo uvid u ono što bi se teorijskim žargonom nazvalo recepcijom našeg dosadašnjeg delovanja. No i bez toga već sad sa sigurnošću možemo reći da je tendencija našeg marginalizovanja, pa i kompromitovanja, bila jednako prisutna i na strani vlasti i na strani velikog broja opozicionih stranaka. I zanemarimo li borbenu retoriku sukobljenih partija (onih koje su uistinu bile sukobljene), onda izlazi da smo, uz mirovni pokret (kome, uostalom, svi mi iz ovoga kruga pripadamo), bili najčešće meta napada. Ovo nam samo daje do znanja da naš položaj u postmiloševićevskoj Srbiji neće biti mnogo lakši, što će reći da ta Srbija, na žalost, neće biti nalik onoj koju mi podrazumevamo pod *drugom*. No, ako se ostvari bar nešto od onoga što nam DEPOS obećava, i naš će prostor delovanja možda biti širi. To će nam omogućiti da sa većom merom javnosti kažemo pre svega nešto o beščašću mnogih dosadašnjih pronosiranih zaštitnika »narodnih interesa«, bez obzira na to s koje strane oni dolazili. Da bez opasnih konsekvencija kažemo, na primer, kako je gebelsovska figura i jedan od bogova rata ne samo Milorad Vučelić, već da je to bio i uvaženi Matija Bećković; da je maroder ne samo jedan Brana Crnčević već da su to i gospodin Rašković i njemu slični; da je kriminalna, rasistička pojava ne samo jedan Vojislav Šešelj, već da su to u prvom redu Radovan Karadžić i cela njegova svita, i da ne smemo dopustiti da se jednog dana Srbija pretvori u Argentinu u kojoj će naći zaklon i osobe poput nekadašnjih profesora Nikole Koljevića, Voja Maksimovića, Alekse Buhe i dr., jer su oni isto što i Karadžić – ratni zločinci; da tvorac optimalnog nacionalnog programa, koji je doveo do ove svenarodne katastrofe, nije Slobodan Milošević, već memorandumski SANU čija je nacionalna megalomanija samo indukovana u jednu komunističku svest koja i inače nema

smisla za nijanse i kojoj je po definiciji strana tolerancija; kao i to da se u jednom svetu bez vere i Crkva znala ponašati mimo zakona vere.

No naš osnovni zadatak (i oprostite mi zbog ove aktivističke terminologije) bio je, i biće pokušaj da se u ove naše prostore vrati osećanje za običnu ljudsku meru pameti i morala, za normalno osećanje ljudske odgovornosti, čak i za događaje koji su izvan naše volje i moći. Onda se i našom realnom ugroženošću neće moći tako besramno da manipuliraše. Jer treba se pomiriti sa činjenicom da u ovim strašnim događajima nema nikakve metafizike, da su stvari prizemne da prizemnije ne mogu biti i da je naše kolektivno zamajavanje petparačkim idejama »o novom svetskom poretku«, koji je baš nas odabrao za žrtveno jagnje, višestruko opasno. Jer ono ne samo da ide vlastima na ruku, već nas sve mentalno unazađuje: mi nismo kadri da shvatimo suštinu toga što nazivamo »novim poretkom« i zato, na kraju XX veka, i dalje operišemo floskulama o »trulom Zapadu«, o »lažnim demokratijama«, o »zaverama«. Sva količina zdrave sumnje protraćena je na dešifrovanje »zlih namera Zapada«, dok pred našim očima vršljaju nasilnici i lažovi i zasipaju nas »dokazima« o narodnom poverenju.

A sad još jednom o nama samima. U vremenima koja dolaze možda ćemo i dalje održavati ovakve spiritističke seanse, u ovom getu i u ovome broju. Možda će nas i dalje držati u karantinu zbog opasnog virusa različitosti. Budimo spremni da to prihvatimo bez straha, ali i bez taštine.

Dragan Babić
ISTORIJA MUČENJA KROZ VEKOVE

Pre nego što vam pročitam to što sam naumio imam moralnu obavezu, a ona, pretpostavljam, drži na okupu ovaj krug, da saopštim:

da mi nije poznato kakav se to klon kolaboracionizma krije pod mojim imenom i prezimenom na mestu urednika II programa Radio-Beograda;

da danas smatram da je kapitalno delo konfesionalne, političke i psihoanalitičke književnosti *Dnevnic iz Špandaua* Alberta Špera, ne zato što Raskoljnikov nije već više puta podneo račun sa robije, nego zato što za balkanski malovaroški historicizam SANU, ni sto godina robije i samoće neće dati ni racionalan, ni tačan, ni častan odgovor na pitanje: *Zašto balkanski narodi postoje samo zato da bi vodili balkanske ratove?*

Već godinama tražim izdavača za knjigu *Istorija mučenja kroz vekove*. Sada se našao u Bosni izdavač, progonitelj, žrtva i koncentracioni logor.

«Progoni kojima su bili izloženi Valdenzi.

Polovinom XVII veka pripadnici jedne sekte poznate pod imenom Valdenzi, koji su se naselili u dolinama Pijemonta, behu optuženi za jeres.

25. januara 1655. godine, sa znanjem vojvode od Savoja, Andrea Gasataldo, doktor prava, izdao je sledeće naređenje:

'Sve glave porodica reformisanih religija, kao i njihovi pojedinci, bez obzira na društveni položaj i imovno stanje, koji žive i poseduju imanja u Lucernu, Svetome Đovaniju, Bibijani, Kampiljoneu, Svetome Sekundu, Lucerneti, Latoreu, Feniliji i Bričerasiju, neka se, tri dana posle ovog saopštenja, povuku iz navedenih mesta. Ukoliko u navedenom roku ne ostanu rimokatolici, biće osuđeni na smrt, a sva imovina biće im oduzeta.'

Kao rezultat ovog ukaza, započeli su žestoki progoni koje su vršili katolici i vojska.

'Naroužano mnoštvo napalo je Valdenze na najbešnji način. Svuda su zavladao užas i očaj. Krv je prskala po podovima kuća, leševi su zakrčili ulice, zapomaganje i plač čuli su se sa svih strana. Neki su dograbili oružje i tukli se sa vojskom, a mnogi su sa porodicama odbegli u planine. U jednom mestu stravično su mučili žene i decu pošto su muškarci izbegli. Sekli su ženama glave i probijali deci lobanje. U varošima Vilaro i Bobio većina onih koji su odbili da idu na misu, a imali su preko petnaest godina, bili su raspeti na krst sa glavom nadole, kao što je veliki broj onih mlađih bio zadavljen.'

Naročito su vojnici pokazivali svoju surovost. Sakaćenja u svim mogućim vidovima prethodila su *coup de graceu*. U mnogim slučajevima taj poslednji milosrdni udarac nije ni zadan, pa su osakaćene žrtve ostavljane da poumiru od muka, gladi ili iskrvare do smrti. Isaija Garcino bio je bukvalno samleven. Mariji Rajmon skidali su sa kostiju meso, komad po komad, dok nije umrla u užasnoj agoniji. Đovanija Pelančona vezali su jednom nogom za rep mazge i vukli ga ulicama Lucerna dok ga je svetina kamenovala. Mnoge su povešali na drveće i probadali kopljima. Bartolomeu Frašu probušili su pete i kroz njih provukli konopce, pa su ga tako odvukli u tamnicu gde je umro.

Omiljeno mučenje bilo im je stavljanje kesica baruta u usta žrtava koje bi potom zapalili. Danijelu Rambuu odsecali su prste na rukama i nogama, jedan po jedan, svakoga dana, da bi ga naterali da prigrlji katoličku veru. Spaljivanje na stubu, davljenje i gušenje bili su uobičajeni metodi egzekucije.

Sari Rastinjol de Vinje, kad je odbila da ponovi »Zdravo Marija«, ugurali su srp u donji deo stomaka. Jednu drugu mladu ženu, Martu Konstantin, silovali su, a zatim ubili, pošto su joj odsekli grudi.

'Sluga Jakopa Mikalina iz Bobija', kaže Moralan, 'zadobio je udarce kamom u tabane i uši koje mu je zadao nekakav Guljelmo Roše, čuveni kasapin iz Lucerna, a nekakav Mandolino kasnije mu je odsekao genitalije, pa potom u ranu stavio zapaljenu sveću, pekući je da bi zaustavio krvarenje kako bi se muke ovog nesrećnika produžile. Pošto su učinili što su naumili, kidali su mu meso s nogu vrelim pincetama sve da bi ga nekako prisilili da se odrekne svoje vere. Ali, kako ništa nisu mogli, privezaše mu jednu nogu za mazgu markiza od Lucerna, pa su ga tako vukli ulicama sve dotle dok skoro nije skončao svoj bolni život, a zatim, vezavši mu glavu konopcem, vrteli su je i okretali sve dok mu je nisu otkinuli od tela.'

Decu su sekli na komade, ubijali i obezglavljivali na različite načine pred očima njihovih roditelja. Meri Belanšon skinuli su голу i obesili naglavačke sa mosta i tako dali vojnicima metu za gađanje. Siprijanio Bastija, na zapovest da se odrekne svoje vere i prihvati papsku, rekao je: 'Pre ću se odreći života nego da postanem pas', na šta je sveštenik odgovorio: 'Za to što si rekao podjednako ćeš se odreći života kao i biti bačen psima'. Bastiju su bacili u zatvor, nisu mu dali da jede, tako da je umro od gladi, zatim su ga bacili na drum i tako ostavili da ga proždru podivljali psi.

Jakopo di Ronk, učitelj iz Rorasa, beše skinut do gola, a onda mu pokidaše nokte i otvoriše rupe na šakama. Zatim ga vezaše oko pasa i stadoše da ga vode kroz ulice Lucerna. Dok je procesija tekla, jedan vojnik odseče mu komad mesa mačem, drugi ga udari tojagom, a obojica su vrištali: 'Hoćeš li ići na misu?'

Kao rezultat neprekidnih progona i ubistava, gradovi i sela Pijemonta uskoro opusteše. Oni koje nisu istrebili na licu mesta pošto su pobjegli u planine, a njih je bio manji broj, pomreše od gladi i boleština«.

Svetlana Knjazev-Adamović

ODGOVORNOST PROSVEĆENOG APSOLUTIZMA

Iz pakla u kome sada živimo i umiremo čuje se s vremena na vreme uzdah žala za »starim dobrim vremenima« Titove Jugoslavije, vremenima kada rata nije bilo, u kojima se navodno živelo u slozi i ljubavi. Naravno, ne želim da osporavam da je pragmatički, takoreći prosvećeni, Titov apsolutizam bio bolji od nasilničkog i podivljalog apsolutizma njegovih naslednika, ali hoću da ukratko ukažem na bar neke »doprinose« tog prosvećenog apsolutizma našem sadašnjem užasu.

Čineći to, nemam bilo kakav politički motiv, jer je sigurno da taj žal za starim vremenima nema nikakvu šansu kao politička opcija. Njegov verovatno poslednji tragikomični bljesak videli smo u Sarajevu kada je raja, provalivši u Skupštinu, mahala zastavama sa petokrakom i nosila Titove slike. Uzalud, naravno, jer likovi mrtvih (čak i da su bili sveci) ne mogu nikoga odbraniti od živih đavola oko nas i u nama.

Naime, da smo stvarno u tim »dobrim starim vremenima« živeli u slozi i ljubavi, ne bismo ipak mogli tako brzo i tako žestoko da se pokoljemo. Stoga, pred građanskim ratom koji nam se približava, hoću da upozorim na neke iluzije i podsetim na činjenice da ne bismo kao neki naivni Bošnjaci blejali »Druže Tito, brzo nam se vrati, poklaše se Srbi i Hrvati!«, ili veličali ili sažaljevali Armiju (uz čiju se pomoć u stvari pripremao krvavi pir).

Postoji nekoliko dobro poznatih argumenata koji ukazuju na to da je sadašnji haos pripremljen u tim »starim dobrim vremenima«. Prvo, nacionalizam koji se sada razobručio odnegovan je u tim vremenima, jer je umesto ekonomske reforme i demokratizacije, podgrejavan republički etatizam sa dogovornom ekonomijom. Uloga Ustava iz 1974. godine dobro je poznata. Drugo, represija koja je u ime takozvanog bratstva i jedinstva (tj. komunističkog nacionalnog i ateističkog projekta) vršena nadprirodnim nacionalnim i verskim osećanjima mogla je da rezultira samo efektom pare u loncu pod pritiskom.

Treće, neprozirnost razloga i odluka federalnog vrha i ogromna zahvatanja iz privrede koja je on sprovodio davala su osnova za osećanje eksploitanosti. Prema onoj narodnoj »dve se ribe na istom tiganju pekle, jedna drugoj ne verovala«, svaki narod, svaka republika, svaki region je imao utisak da je samo on eksploatisan, samo njegova privreda upropašćena, da bi mu bilo bolje da je samostalan, da su »oni drugi«, tamo, preko republičke granice bolje prošli i da ga eksploatišu baš ti »drugi«, a ne federalni vrh.

Sve je to poznato i pominjem to samo radi podsećanja. Međutim, postoji jedan krupan faktor (po mom mišljenju čak presudan) naših današnjih krvavih zbivanja, uobličeni i odnegovan u tim starim »dobrim« vremenima, koji se konstantno previđa ili prećutkuje: Armija. Jer, nijedan nacionalizam, ma kako zloćudan bio, ne bi proizveo ove krvave i razorne efekte bez dobrog naoružanja.

Kao svaki diktator, Josip Broz je morao da se uzda u neku silu. Verovatno je rano shvatio da Partija ne može biti ta sila. Od tajne policije je zazirao, što se vidi iz slučaja

Ranković. Armija je bila njegovo omiljeno čedo, jer je bivši kaplar dobro znao snagu takve, hijerarhijski čvrste tvorevine. Znao je da u takozvanoj nesvrstanoj poziciji Jugoslavije između dva bloka ta armija teško da će imati priliku da bude upotrebljena protiv spoljašnjeg neprijatelja. Ipak je ta armija bila povećavana, naoružavana najmodernijim naoružanjem. Zašto? Zato što joj je bio određen drugi, »važniji« zadatak: da stoji na straži pored živog faraona i pored njegove grobnice, da čuva njegov »lik i delo«: samoupravnu socijalističku Jugoslaviju. Armija to i čini do dana današnjeg – neuspešno.

Svakako, Jugoslavija je bila potrebna toj armiji ne samo iz ideoloških razloga na kojima je vaspitavana. Predimenzionirana u odnosu na mogućnosti i potrebe, privilegovana i razmažena, ta tvorevina je gutala sredstva, iscrpljivala privredu i odbijala da se saobrazi realnosti. Čak i cela tadašnja Jugoslavija teško je uspevala da izdrži tog dinosaurusu. I tako su proticale teške posttitovske godine, pod poznatom devizom »i posle Tita – Tito«!

Kada su počela prva komešanja, prvi ozbiljni nagoveštaji promena – Armija je reagovala i panično i tvrdo. Ali višepartijska mora je počela da se ostvaruje. Komunisti su pali prvo u Sloveniji i Hrvatskoj, zatim u BiH. Jesmo li zaboravili kako je Armija reagovala? Javno – saopštenjem svoje političke uprave o »privremenoj pobedi kontrarevolucije« u Sloveniji i Hrvatskoj i oduzimanjem oružja teritorijalnoj odbrani. Tako je stvoreno osećanje ugroženosti i razlog za tajno naoružavanje »nepoćudnih« republika, koje je odmah i otpočelo.

Tajno, Armija je reagovala pretvaranjem Srba u Hrvatskoj i BiH u taoce njene vizije Jugoslavije. Izgleda da je osnovna ideja bila da se, pomoću pretnje pobunom Srba, te republike primoraju da ostanu u Jugoslaviji i da i dalje daju svoj obol izdržavanju Titovog dinosaurusu. Na osnovu iskaza mnogih verodostojnih svedoka možemo rekonstruisati kako su se stvari odvijale: prvi emisari penzionisanih generala koji su Srbima u tim krajevima nudili oružje »za svaki slučaj« – nisu bili baš uspešni; onda su došla podsećanja na prošle pokolje i glasine o budućim; posle toga – opet nuđenje oružja: opet glasine i odstrel »umerenih Srba« (Rašković, Vukčević itd.), pa opet nuđenje oružja i tako dok oružje nije prihvaćeno. Strah, glupost, nestrpljenje, arogancija, revanšizam novih vlasti s druge strane stvarali su pogodno tle za eksploziju, koju armija nije htela ili nije umela da obuzda ni da s njom izađe na kraj.

Tako je ranjeni dinosaurus, srljajući iz poraza u poraz i ostavljajući za sobom nepojmljivo krvave tragove, stigao dokle je stigao, da uguši i satire svoje poslednje pribežište – Srbiju i Crnu Goru, koje su sada pretvorene u vojne logore. Čuvala je Armija to poslednje pribežište od početka, sklopivši neku vrstu eksplicitnog ili prećutnog pakta sa vlastodršcima u tim republikama. Setimo se samo uloge generala Kadrijevića u predizbornoj kampanji u Srbiji 1990. godine, pa i u započetoj i prekinutoj kampanji za lokalne izbore u jesen 1991. Setimo se izvođenja tenkova na ulice Beograda u martu 1991. godine i izjave tog istog generala da se nije smelo dozvoliti da Milošević padne.

I budući da su Srbija i Crna Gora poslednje pribežište tog monstruma, koji još uvek – i posle svih gubitaka – raspolaže znatnim razornim potencijalom: recimo, raketama koje mogu biti upravljene na gradove naših suseda, nema razloga da se čudimo što su baš Srbija i Crna Gora na meti međunarodnog javnog mnjenja. Samo onome ko to ne shvata može izgledati da su postupci međunarodne zajednice nepravedni ili nepravični.

Evropa i svet koji nastoje da se razoružaju ne mogu ostaviti nedirnutom jedan veliki ratni potencijal (nekada peta po snazi armija u Evropi!) tim pre što su ljudi koji njime raspolažu dokazali svoju bezobzirnost i nehumanost – bilo da su njihove pobude bile komunistička ideologija, ili nacionalizam najbrojnije nacije, ili jednostavno želja za samoodržanjem i očuvanjem jednom stečenog privilegovanog statusa.

Ne smeta svetu pravoslavlje (uostalom, i Grci, i Rumuni, i Makedonci itd. pravoslavni su), ne bi mu odveć smetao čak ni hibrid socijalističko-privatnosopstveničkih interesa naših vlastodržaca da nije razorne moći kojom još uvek raspolaže ostatak nekadašnje armije. Taj svet, naravno, dobro zna da ni Hrvatska ni BiH ne raspolažu ni približno tako velikim vojnim kapacitetima, pa računa da će blagovremeno, posle okončanja sadašnjih ratnih dejstava, uspjeti da sa njima to pitanje reguliše. Da li je račun ispravan – videće se.

Ko to ne vidi – jednostavno nema šta da traži u politici. Ali veća je verovatnoća da naši vlastodršci to dobro znaju i utoliko je licemerje kojim oni zaluduju javnost u pogledu pravih uzroka izopštenosti iz međunarodne zajednice odvratnije.

Sva je prilika da se nalazimo pred dilemom: ili će Brozovo najmilije čedo, u uzaludnom nastojanju da se održi, najviše zla naneti narodu koji je Broz najmanje voleo, tj. Srbima, ili će se narod osvestiti, žrtvovati Armiju (tj. svesti je u normalne okvire i potčiniti demokratski izabranj vlasti) i spasti sebe.

Milorad Belančić

DA LI JE BALKAN NAŠA SUDBINA?

»Mi se nikako ne odričemo života na zemlji, jer za ljude drugi ne postoji! Na čast vam bilo 'carstvo nebesko'! Ja otvoreno dovikujem: ne! Mi nećemo da crknemo pod udarcima tvojih nekulturnih ministara i tvojih političkih kabadahija. Mi tražimo: daj već jednom da se živi, a ne samo da se umre, Srbijo!«

Ljubomir Micić

(*Zenit*, 30. septembar 1925)

Postoji nešto što bismo mogli da nazovemo uskim vratima demokratije. Istorija svedoči o tome da kroz njih ne može lako da se prođe. Ima naroda koji su više puta pokušali da stupe na tle demokratije i u tome, ili jednostavno nisu uspevali, ili su, posle kratkotrajnog boravka i iskušavanja demokratskog načina življenja, gubili orijentaciju i tle pod nogama da bi se, konačno, ponovo oslonili na stare, ili izmišljali nove, po pravilu, autoritarne mehanizme političkog uređenja zajednice.

Srbija je danas u paradoksalnoj situaciji. Nikada se ranije pred nju nije postavljalo tako drastično i imperativno – kao pitanje samog *opstanka* – zahtev za stvarnom demokratizacijom. Ali, umesto odgovora na taj zahtev, Srbija se, danas, u jednom zaoštrenom vidu, potpuno anahrono, suočava s dve ujedinjene i sinhronizovane pomame: s »levim«, »socijalističkim« i »desnim«, »nacionalističkim« totalitarizmom. Kako da objasnimo taj iznenadni stravični entuzijazam, neuračunljivu težnju za slepom

homogenizacijom zajednice, tu pomamu za takvim *identitetom* čije naličje je smrt svake drugosti i razlike?

Da li je taj mimohod Srbije, njen hod mimo čitavog sveta, samo specifično balkanska ludost i zla kob nas koji smo ophrvani neminovnošću da živimo na Balkanu? Da li je *Balkan* naša ukleta, fatalna strategija iz koje ćemo uvek želeći da pobegnemo, mada nam to neće nikada do kraja poći za rukom?

Užas koji se danas događa i nama i oko nas može samo jednim delom da se objasni podsećanjem na žalosna istorijska iskustva. Čak i moderni, međunarodnim normama regulisani *rat*, u kome se dve vojske frontalno suočavaju ostavljajući stanovništvo po strani u odnosu na ovaj naš specifično balkanski užas, deluje kao nešto još uvek *čovečno!* Ali, ni sam pojam *totalnog* rata, koji podrazumeva i *težnju* za potpunim *uništenjem* (na određenom prostoru) *druge nacije*, ne opisuje na dovoljno iscrpan način aktuelno događanje. Jer, specifičnost ovog neprevaziđenog balkanskog užasa jeste to što se u njemu vrši genocid i nad sopstvenim narodom. Nije samo reč o *posrednoj* odgovornosti, koju imamo onda kada se bezobzirnim uništavanjem druge nacije ona podstiče na isto tako uništavanje one prve nacije, što zatim stvara spiralu *uzajamnog* legitimisanja genocidnog ponašanja. Reč je, naime, i o *neposrednoj* odgovornosti, pošto smo svedoci činjenice da »naši« balkanski ratnici ne prezaju od toga da pucaju i u sopstveni narod ako to ide u prilog njihovim »strateškim« ciljevima.

U stvari, taj pucanj je vrhunski poziv na totalitarnu homogenizaciju: ko nije s nama, on je protiv nas. Pucanj u sopstveni narod samo u ogoljenom obliku pokazuje suštinu ideje o imperativnoj nacionalnoj homogenizaciji. U samoj Srbiji ta ideja danas još nije dobila svoj ekstremni oblik, oblik *pucnja*, pucnja u drugog, u *drugu* Srbiju. Za sada, ona se manifestuje »samo« kroz na izgled dobronamerna upozorenja i litanije naših duhovno-nacionalnih »lidera« i »otaca«, ali i kroz svakodnevna ideološka i politička proganjanja i zastrašivanja navodnih »izdajnika« među opozicijom, mirotvorcima, »dezerterima«, novinarima itd.

Nije danas Srbija iznenada suočena sa neprincipijelnom zaverom čitavog sveta protiv nje i njenog pokušaja da se konstituiše u nacionalnu zajednicu, već je upravo ovaj anahroni, tribalni, balkanski način konstituisanja zajednice zavera protiv demokratskih načela na kojima počiva veliki deo savremenog sveta. Zato svet nas ne može da razume. Ogromna je iluzija, zbog koje je Srbija danas suočena sa besprimernim stradanjima i poniženjima, verovanje da je nacionalna homogenizacija sada najvažniji, »patriotski« zadatak, a da sve drugo, uključujući i demokratizaciju društva, može da sačeka bolje dane. Naprotiv, demokratizacija Srbije je bila i ostala najvažniji zadatak, jer bi tek njegovim realizovanjem srpski nacionalni interes bio artikulisan na način koji je razumljiv čitavom svetu.

Za konstituisanje bilo koje zajednice neophodan je *prvobitni konsenzus*, to jest saglasnost svih o samoj *pripadnosti* (»našoj«) zajednici, odnosno datom »političkom telu«. Ali, taj konsenzus ne podrazumeva nužnost bilo kakve homogenizacije. Jer, kada se taj konsenzus iznuđuje »milom ili silom«, kada se on ustanovljuje putem straha, »bratstva-terora« ili represivne homogenizacije, onda se time strateški, na duži period, u samom korenu negira mogućnost demokratije. Zašto je to tako? Zato što demokratska zajednica počiva na jednom specifičnom prvobitnom konsenzusu koji, s jedne strane, podrazumeva opštu saglasnost o osnovnim pravno (ustavno) regulisanim »pravilima igre«, to jest o demokratskim institucijama unutar kojih se, s druge strane, pojavljuju

različite političke, kulturne, duhovne i životne sadržine, odnosno demokratska *kompleksnost* društva. Dok ovaj prvobitni konsenzus demokratske zajednice omogućuje afirmaciju razlika i drugosti u liku *stvarne* slobode, dotle homogenizovana zajednica podrazumeva smrt svake razlike, drugosti i, konačno, slobode. Ne homogenizacija, već upravo demokratska kompleksnost je ta koja omogućuje slobodnu igru različitih interesa, težnji, ideja i projekata u jednom društvu.

Ali, kao i u svakoj igri, takao i u ovoj učesnici moraju prethodno da se dogovore o osnovnim pravilima igre. To je uslov slobode! Niko ne može da nameće drugima svoja pravila niti može nazvati *opštim* pravilima ona o kojima samo on odlučuje. »Demokratija« koja se na takav način ustanovljuje (kao nečiji parcijalni politički interes zaodenut u ruho opštosti) može da bude samo *prividna* demokratija, a iza tog privida, iza te samo na rečima »poštene« igre imamo, u stvari, institucionalizovanu opštu prevaru. Zato se demokratski konsenzus, ustanovljen putem »okruglog stola« ili, još bolje, u ustavotvornoj skupštini, mora smatrati nužnom pretpostavkom otvaranja strateške perspektive demokratskog preobražaja Srbije. Bez toga »demokratija« u Srbiji ostaje samo privid i prevara.

Aktuelno stradanje Srbije mora da se, na prvom mestu, posmatra u ključu ove samo na izgled apstraktne suprotnosti između homogenizovanog i kompleksnog društva. Za nacionalno homogenizovano društvo unutrašnja i spoljašnja razlika i drugost predstavljaju neprijateljsku *zaveru* protiv »našeg« identiteta. S tog stanovišta, *razumeti drugog* (bez poništavanja), u najboljem slučaju znači *podleći* njegovom pritisku. U toj strategiji, metode političkog kompromisa jednostavno – nema. Politika koja je konstitucionalno lišena kompromisa može da bude samo politika (unutrašnjeg i spoljašnjeg) *rata*. A politika rata je, naravno, politika koja zna samo za *pobedu i poraz*. Nešto *treće*, nešto između ova dva ekstrema, za nju naprosto *ne postoji*. Ona Srbija za koju je čitav svet postao *nepojmljiva drugost* koja se, navodno, »zaverila« protiv njenog nacionalnog identiteta moći će i ubuduće da se kreće jedino unutar prividnih pobeda i, zapravo, neminovnih poraza i poniženja. A Srbija bez poniženja i poraza, *druga* Srbija mogućna je samo kao otvoreno demokratsko društvo.

Ina Ovadija-Musafija
DANI

Herodotovi *Poslovi i dani* danas bi se mogli svesti samo na *Dane*. Nekom džinovskom sisaljkom izbačena sam iz svakodnevnog života i bačena u ratne i izbjegličke dane. Ratni su bili ponižavajući: kratki izlasci, trka za preskupom hranom, redovi za krompir, kupovina novina iz ruku novinara, susret s prijateljima, nakratko. Vraćanje kući, koja to više nije, bez gostiju, bez veselja. Samo napeto slušanje radija i televizije i poneki telefonski poziv drage osobe. Noć, koja je inače rezervisana za serenade, ispunjena je kanonadom i uličnim puškaranjem. Svaki izlazak iz kuće prate slike rata: kontejner pun bačenog svježeg cvijeća, drugi pun oguljenih krompira, mnogo skršenog stakla po ulici, jurnjava bijelih golfova sa naoružanim ljudima koji drže puške na gotovs, kamion sa hljebom za vojnike čuvaju vojnici u maskirnim uniformama, poneka kafana otvorena, ljudi prkose ratu, čitaju novine, razgovaraju, na uglovima ulica vreća sa pijeskom i naoružani pripadnici patriotske lige. Sa brda se čuju topovi, starica me pita – pucaju li? –

odgovaram – pucaju, ona opsuje i nastavi dalje. Povratak kući u ranim popodnevnim časovima prekida mi dan, a zakovana i dobro zaključana vrata stvaraju utisak ulaska u grobnicu. Mada je proljeće, niko ga od ratne smetenosti ne prepoznaje. Vrijeme je stalo. Najpotresniji je obilazak Dječije ambasade u sada već srušenom Unisovom neboderu: plač, strah, rastanak i pitanje: Hoćemo li se ikada više vidjeti? Odlazim na fakultet, svi smo unezvjereni, ne može se raditi, studenata nigdje. Pomislim, moglo bi se pisati, kako je Andrić pisao za vrijeme rata. Pokušavam – sem ratnog dnevnika ništa mi ne polazi za rukom. Dani se besmisleno slažu jedan na drugi, iz njih ističe i poslednji tračak lijepog života. Vegetiram. Bespomoćna sam. Dojučerašnje komšije, zajedno sa pomagačima iz Srbije, popele se na brda oko Sarajeva i sistematski ga »čiste«. Kakvo viteštvo? Grad organizuje straže za odbranu naselja i kuća. Mnogi su naivno vjerovali da će tako zaštititi grad. Meni je već nakon dva dana rata bilo jasno da se ponavlja Vukovar i da niko neće pomoći da se grad spase. Gdje li je raja iz svenarodnog parlamenta? Toliko smo vjerovali da ćemo spasiti grad i zajednički život. Zaboravili smo da imamo posla sa do sada neviđenim ratnicima, s jedne i s druge strane, sijačima srmti, mržnje i osvete.

Prolaze dani, zalihe hrane se iscrpljuju, svejedno kako ćemo poginuti, od gladi ili od granate. Spavamo obučeni, sa prislonjenim uhom na tranzistor. Jedno jutro radio javlja da je granata pala u Ulicu N. Kašikovića gdje mi stanuju nećaci; plačem, telefoniram, srećom nije na njihovu kuću. Jedno lijepo sunčano popodne, koje nas varaka da nismo u ratu, prekida užasan zvuk, avion je probio zvučni zid, izgledalo je kao da je bomba pala. Ptice su se raspršile, prašina se podigla, stepenište se zakrčilo stanarima koji su potrčali u sklonište. Bacim pogled na osamdesetogodišnju majku i pomislim: njoj je dovoljno da jednom siđe i da se više ne vrati. Pitam se imam li pravo da je ne spasem kada je ona mene, kao dvogodišnju djevojčicu, 1941. izvela iz Sarajeva i spasila? A šta sa sestrićem djecom, šta sa prijateljima, komšijama, kumovima, kolegama? Kako izaći, a ne znati kako su? Do pola noći pakujem stvari, zaplačem se i ne mogu dalje. Mislim da je to zločinstvo. Dvadesetogodišnja kćerka kaže: ako ti ne ideš, ne idem ni ja. Muž takođe odustaje. Odluka je na meni. Ipak krećemo iz Sarajeva u Beograd. Doživljam novo iskustvo, moralno gađenje nad sobom. Ostavila sam grad u kojem sam se rodila, razbija se moj svijet, bježim. Zar to nije izdaja? Tek sad iskušavam savjest zločinca. Ovim činom negiram ono u šta sam vjerovala i čega sam se držala: moralnu čvrstinu i solidarnost. Priklanjam se devizi: Spasavaj se ko može! Prisjetih se susreta sa svojom bivšim studentom Muhamedom, koji, iako ima dvoje male djece, neće da bježi i ogorčeno kaže: »I treba tako, treba nas zatrijeti kad smo takvi!«

Krećemo na aerodrom, slušam razgovor našeg vodiča i šofera. Šofer kaže: »Neka me ubiju, kabulio sam, samo da me ne muče!« Oko pet sati utovaraju nas u avion bez sjedišta, djeca plaču, odrasli jauču, ledena kiša i vjetar biju nas po licu; konačno su svi posjedali, jedni drugima u krilo, jer vojnici nastoje da što više ljudi stane. Ta scena mi se često vraća. Konačno smo na Batajnici. Krećemo u grad. Grad blista, osvjetljen, puni izlozi, ljudi mirno pješače, voze se automobilima i gradskim prevozom. Sve se to kežilo na mene i grubo me vrijeđalo što i moje Sarajevo ne izgleda više tako.

Raspoređuju nas u hotele. Lebdim. Sve oko mene djeluje stvarno-nadstvarno.

Prijatelji i rodbina ostavljaju brojeve telefona; ne umijem ni telefonirati, živim mehanički, ne sabiram se. Uviđam da je izbjeglica, kao ptica u kavezu, izveden iz svog ambijenta, bez intime i pravog staništa, biće kojem se može pružiti samo fizička egzistencija, za ostalo se mora sam pobrinuti.

Šetam gradom, u obrisima i tijelima prolaznika pokušavam pronaći svoje prijatelje. Telefonom o ponekom nešto i doznam. Poručuju: još smo živi, apelujte da nam pomognu. Hodam po mirovnim sastancima, antiratnim demonstracijama. Ništa. Do ušiju ratnika i moćnika naš glas ne dopire. Slušajući vijesti, zaključujem da je svijetu lakše srušiti još jedan grad nego pomoći izgladnelima koji miješaju vodu i brašno i tako preživljavaju. Jesu li njihova stradanja identična stradanjima u konclogorima? Radi li se o stvarnoj nemoći ili o štedljivosti tih svjetskih organizacija koje bi trebalo da pomognu? Imamo li pravo reći da čovječanstvo još postoji? U Sarajevo je svečano zakoračio srednji vijek: nema vode, struje, saobraćaja, telefona, nema lijekova, majke se porađaju pri svjetlosti svijeća, nema škola, obdaništa, nema releja, samo vatra, dim i ruševine. Zamišljali smo da je najveća opasnost atomska bomba, imamo priliku da vidimo kako su klasična oružja efikasna! Koja je razlika između Hirošime i Sarajeva? Tužna sam. Moj grad umire. Sve što smo danima vajali, u jednom trenu rasprše Karadžićeve, a odnedavna i Karićeve granate. Pomisao da bismo se jednom mogli vratiti, da bismo sjenu sjene dragog grada vidjeli, osujećuje nam obećanje generala Mladića da može, sa dvije rakete »luna«, od Sarajeva napraviti krater. Kakvo djelo?! Koliko drskosti i nesmotrenosti u ovom obećanju! Koliko zlih ljudi koji misle da to treba uraditi! Danas meni, sutra tebi, kaže Latin: zar je tako skupa cijena osvješćivanja? Koliko samodoprinosu, koliko odricanja: za porodilište, za bolnicu, za škole, za sportske objekte, za Olimpijadu – sve to da bismo došli do savremeno urbanizovanog grada. Za neke je bolje krater, neka im je na čast! Zbog takvih, čitajući čitulju uzdahnemo, zavidno što nismo na mjestu umrlog. Smrt, kao izbjavljenje iz života koji više nije ni na šta nalik, za mnoge je pravi izbor. Znam za vojnike, izbjeglice i zatočenike opsjednutih gradova koji su se ubili.

Ne mogu a da ne mislim na umne pojedince, pjesnike, glumce, arhitekate, svedene na egzistenciju pauka, kako u mračnim podrumima provode dane i noći. Razmišljam o razlici između vijuga ratnika i ovih umetnika. Čujem da je Izet Sarajlić izašao u želji da ga nešto pogodi da bi prekratio muke. Stevan Tontić poručuje da nikakva srpska republika BiH i nikakva Izetbegovićeva unitarna Bosna ne mogu da se stvaraju na ovako zločinački način! Zatečeni na vazi zla, nacionalne vođe nisu sigurne da li su to zlo izjednačili, pa još ratuju. Završavajući biografiju Roze Luxemburg, pisac je rekao: Šta imaju zajedničko ubica, koji maljem ubija glavu čiji sadržaj nikada neće razumjeti, i ubijena Roza Luxemburg? Ogroman jaz. Kakva inverzija: »so nacije«, kako bi rekao Mil, oni zahvaljujući kojima se ljudski rod ili nacija proslavljaju i napreduju, umiru gladni i bolesni u podrumima Sarajeva, a po Beogradu i po Zagrebu, uživajući sve prednosti mira, šetaju se duhovni očevi rata, kao i njihovi fizički izvršitelji. Beograd, moj dragi, široki kosmpolitski grad, ostao je još u ljudima od duha i sreće sa u »Beogradskom krugu intelektualaca«, u redakcijama nekih listova, u pozorištima. Nadam se da će taj Beograd nadvladati onaj koji se predstavlja nacionalističkim, fašističkim amblemima, simbolima i stampom.

Kakvu perspektivu može imati društvo koje se tako lako odriče svoje inteligencije? Neka mi neko izbroji sate učenja da bi se došlo do pete godine medicine. Suada Dilberović ubijena je u probouju barikada na Vrbanja-mostu. Mlada doktorica Gordana Čeklić, koja je smatrala svojom etičkom obavezom da kao ljekar ostane u zaraćenom Sarajevu, poginula je na asfaltu od granate koju je neki nonšalantni topdžija uputio baš kad je bilo najviše ljudi u toj ulici. Kakvo bescjenje. Snajperista je zaradio 2000 maraka ubivši taksistu i njegove putnike, a taksista je pokušao da spase majku i

dvoje djece. Glava košta 500 maraka. Dvogodišnjem dječaku tri metka su probila glavu dok se igrao u svojoj sobi, jedan je izvađen, ostali lutaju. Šestogodišnju djevojčicu privuklo je sunce i istrčala je iz skloništa, majka je potrčala za njom, obje su pogođene. Snajperisti još 100 maraka u džep. Suadi ili Gordani, da su ostale žive, trebalo bi sedam mjeseci visoko stručnog rada da bi se izjednačile sa zaradom snajperiste stečenom za pet minuta. O čemu to govori? Društvo je nadigrano od marginalaca koji su i zaratili da bi se obogatili. Njima nisu potrebne ni bolnica ni škola, potrebni su im oružje i logor za obučavanje eksterminatora. Čak je i dom u Kumrovcu poslužio za takve svrhe. Eksterminatora ili ubicu-specijalistu dovoljno je ubaciti na obje unaprijed zavađene strane i stvar se sama od sebe odvija. Nestaju ljudi, zatiru se porodice, ruše se sela i gradovi, a mi sve to bespomoćno gledamo dok i sami ne budemo istjerani ili ubijeni.

Kotrljaju se dosadni izbjeglički dani, prepuni ružnih vijesti o poginulim sinovima kolega, umrlim majkama, koje nemaju ni gdje sahraniti, srušenim zgradama u koje smo odlazili na koncerte, pozorišne predstave i zabave. Obradujem se susretu sa izbjeglim Sarajlijom, obavezno pitanje gdje ćemo? Čežnja za gradom nesamjerljiva, a svijet širok, sa toliko prestonica, nijedna nema ukus Sarajeva. Tek sada shvatam Sokratovu misao da je izgnanstvo teže od smrti. Sada bolje razumjem afričkog pjesnika koji je vapio da mu vrate crne lutkice da bi se njima igrao. Zasićena sam ovakvim danima, u bolje ne vjerujem.

Biljana Jovanović

NAGOVEŠTAVAJU DA ĆE SUTRA BITI SUNČANO

Osamdeset i devete godine marta meseca u Beogradu je bilo nekoliko uličnih žurki u slavu novog ustava Srbije. Istog dana na Kosovu je bilo dvadeset i dvoje mrtvih. Na režimskim žurkama učestvovali su klinici. Na Kosovu su dvadeset i dvoje mrtvih bili isto tako klinici. Otprilike mesec dana ranije, posle one afere s »Cankarjevim domom«, »studenti, radnici i seljaci« su u Pionirskom parku arlaukali »uhapsite Vlasija«. Snimak sam slušala na Radio-šudentu u Ljubljani: sećate se Miloševićevog »ne čujem vas dobro«, a zatim iz hiljade grla muklo i podzemno zaglušujuće »uhapsite Vlasija«, i najzad obećanje. (Audio-snimci omogućavaju da »stvar« – to zvučno valjanje gneva i zgusnute mržnje, bes i buku, dijalog i tiranina i mase osetite na koži. A kad osećate na koži, tad, tu »stvar« jasno prepoznajete.)

A zapravo, koju godinu ranije – preuređenjem Knez Mihailove ulice – kada su gradske vlasti odlučile da prljavi Beograd malo uredi, kao: pešačka zona, skupe prodavnice, granitne ploče, kandelabri i naokolo, na glavnom gradskom trgu, betonske žardinjere plus drveće plus betonske kante za smeće (ostatak tih kanti su inače razbacali po gradu od Studentskog grada do Senjaka; kao što je danas posejano po ulicama stotine surogatnih metalno-plastičnih dařiment-kiosaka za instant-meso, u stvari, instant-lovu i instant-oružje); i kada su na svečano otvaranje vlasti pozvale stanovnike grada koji su kao ovce napunili Knez Mihailovu pod strogim nadzorom policije na svim ćoškovima – tada je, te godine, započelo veliko osipanje energije Beograda.

Kasnije je, naravno, lako bilo u čistu, i pešačku, i praznu Knez Mihailovu postaviti pevače ravnogorskih i patriotskih pesama.

I bilo je lako u leto jedne godine napraviti onu proslavu: skup nesvrstanih zemalja u polupraznom gradu. Za tu priliku, »najveću u istoriji grada« – kako su kazali na televiziji, rekonstrukciju narodnog pozorišta su bili prekinuli kako bi u nedovršeno zdanje uveli »mile nesvrstane goste« »ljubazni nesvrstani domaćini«, a sve pred oduševljenim stanovnicima koji su se slili na trg frenetično pozdravljajući operске dive, i »nesvrstane goste«, i »ljubazne domaćine«. Deo TV-prenosa operских arija, aplaudirajućeg puka i mrtvog grada gledala sam na Krku.

To su bili glavni ulični događaji u Beogradu do devetog marata prošle godine kada se ta »čuvena« b-g-d-ovska energija iznenada zgusnula i izlila. Zašto kažem: čuvena! Ne bez ljubavi prema mitu i ljubavi prema ironiji – Beograd jeste bio jedini grad na Istoku, izuzimajući Istanbul, koji je tako privlačno i uzbudljivo sve pomešao: paralelne linije duž celog grada, izukrštane i odvojene, vijugave i prave, sve socijalne slojeve na svim mestima; i taj istočni nered imao je duboki unutrašnji smisao. Preko tih linija, preko različitih formi života, postojale su tačke neočekivane puntkualnosti koje su izbijale tu i tamo, čineći celu mrežu linija uzbudljivijom.

Jedna od tih puntkualnosti unutar martovske prošlogodišnje priče bio je kraj demonstracija; ili, jedna omeđena slika, scenografski, kostimografski i dramaturški veoma precizna: grupice preostalih demonstranata, od kojih su neki na ivici suza, drugi besni, treći očajni itd., s jedne strane, polivači ulica s druge strane, na sredini ulice dve antonionijevske reporterke u crnom hodaju gore-dole brzo i pognuto, levo od njih grupica policajaca, zatim nekakav momak s močugom, desno, kod Balkana, ranojutarnji šetač skroz u crnom, s crnim šešišrom, u crnom mantilu, s crnim kišobranom preko ruke; na pločniku bele Mek-Donaldove plastične čaše, na Česmi mala fotografija ubijenog dečaka i cvet, uz Česmu razbacana ćebad i demontirana bina i jedan momak koji nam je kroz plač rekao: »Ja sam pošteno shvatio evoluciju... mogao sam za ovih pet dana da maznem stotine novčanika, a nisam nijedan«.

To je, dakle, bio mart, prošlogodišnji mart. Zatim se opet ta energija slila u neke ćoškovе, rupice, po nekim razbacanim mestašćima, i u maju je, ako se sećate, bio jedan takozvani antiratni miting, to je bilo posle Plitvica i Pakraca, i gotovo svi učesnici su svoje govore počinjali rečima »braćo i sestre«. Izvesni pripadnici nenacionalnih stranaka pričali su da Srbi neće u rat, ali ako ga Hrvati žele, imaće ga! Knez Mihailova je već imala onog svog ravnogorskog slavuja i razne zastave i zastavice, grbove, grbiće, kokarde i tako redom. I opet sve negde do čuvenih Sveća ulični događaji su imali energetske manjak. U januaru i februaru se u Beogradu živelo veselo i bučno na mnogim mestima, sabijanje u geta je definitivno obelodanilo okupaciju.

Danas, mislim na proteklih desetak dana, otprilike od Crnog flora, tačno tako, kako je Crni flor bio polarizovan i dvosmislen, dvostruk: polarizovana je i energija u gradu. Svakog dana prepoznajete dve zgusnute energije – energiju strepnje i nasilnu energiju. Oni koji strepe, na primer, u gradskim autobusima stojeći na pola noge neprestano govore »izvinite, molim vas«, »hvala« i osmehuju se, a ovi drugi, koji ne strepe sabijeni u nerazlučenu emociju »svetog gneva« nasilniji su nego pre. To je današnja slika grada. Pri tome, te dve linije energetske više nisu šarm Istoka već pouzdani i prepoznatljivi znakovi haosa i građanskog rata. A jačanju i još većem polarizovanju doprinose i podstiču i vlasti i ujedinjena opozicija, baš onako kako su godinama kovali rat, s istom usredsređenošću s kakvom danas govore da se »građanski rat mora sprečiti«. Bez obzira što prirodno sumnjate u reči koje proizvode institucije sistema i institucije

odskorašnje opozicije – Crkva i Akademija, na primer, ne možete do kraja prozreti kolika je kalkulacija i jednih i drugih da podstaknu uobličenu nasilnu energiju.

I sad da se vratim onoj punktualnosti, za koju držim da je »pojava« čistog života u ovom gradu. Ispričaću vam dva prizora. Prvi: u ulici Generala Ždanova, preko puta jedne vojne zgrade, stoji pop i veoma dugo pilji u veliku tablu na kojoj piše: Discont – prodajemo povoljno cigle, opeke, građevinski materijal itd; iz podruma vojne zgrade pred kojom su razdragani mladići u maskirnim uniformama dopiru vesti s radija: Milošević piše Jeljcinu. Drugi prizor u istoj ulici, nedaleko od ove zgrade: Starac i starica prelaze ulicu pridržavajući jedno drugo i prolaze pored mene, čujem drhtav glas: »Nagoveštavaju...«, mala stanka, približim se, čujem: »Nagoveštavaju da će sutra biti sunčano«.

Marina Blagojević
DIJALOG SA STRAHOM

Pre tri nedelje, u Vasinoj ulici, na zidu pored trafo-stanice, u ravni sa mrtvačkom glavom i ukrštenim kostima, pojavio se grafit ispisan crnim ćiriličnim slovima – STRAH. Ispisao ga je verovatno neki petnaestogodišnjak da kaže prostu stvar – da se plaši i da se svi plašimo. Jednostavnost ove poruke razarajuće je šokantna.

Zato hoću da govorim o strahu. O tom užasnom, gustom, neprozirnom strahu koji se nadvio nad sve nas, koji nas je sve okružio, okužio, o strahu koji ima ukus krvi i miris spaljene zemlje, strahu koji je težak kao pretnja i nepodnošljiv kao osećanje krivice. Hoću da govorim o strahu sa kojim smo postali tako bliski, kao s prijateljem od koga se ne rastajemo, koji nas hrani, budi i uspavljuje kao majka, koji nas opsenjuje, začarava, opija kao ljubavnik. Ta perverzna bliskost sa strahom ostaće, verujem, dugo, ta vernost strahu nastaviće se i onda kada nestanu razlozi za strah.

U tom strahu kondenzovano je sve – naša prošlost, individualna i kolektivna, u kojoj je strah crvena nit, naša sadašnjost koja kičerski glumi normalnost, i naša budućnost u koju više niko ne veruje. Taj strah jedini je realan u svetu u kome je sve postalo irealno.

Mi *znamo* šta je proizvelo strah, mi *razumemo* njegove korene, mi možemo da *objasnimo* njegove uzroke. Ali, sve nas to ne spasava od straha koji, nametljiv, dosadan i beskrupulozan, ulazi kroz prostor, zrači sa ekrana, prodire u naše nozdrve, osvaja naše snove, smeje nam se iz tanjira. Sve nas to ne spasava od tog nasrtljivca koji našem običnom svakidašnjem životu, našoj dragoj rutini, očaravajućoj dosadi predvidljivog, daje ukus i miris avanture. Mi od tog straha ne možemo da pobe gnemo jer smo ga u međuvremenu zavoleli, jer smo ga zaslužili, jer je naš. Mi od njega više i ne želimo da pobe gnemo jer smo hipnotisani, zavedeni iluzijom da sa istorijom igramo valcer, dok nam se ona, u stvari, obučena u ludačku košulju pomahnitala kezi.

Taj strah koji je sasvim skromno i stidljivo počeo kao strah od drugog, kao strah od zavere, kao strah od nepoznatog, postepeno je postao strah od svih i od svega. Prestali smo da razgovaramo čak i sa onima koje volimo jer sada svako razgovara samo sa svojim strahom. Između mene i tebe sada je strah, tvoj strah, moj strah i, umesto da razgovaramo mi, razgovaraju oni. Kakofonija strahova. Oni govore, svađaju se, a mi ćutimo i, kao mesečari ili, još bolje, autisti, hodamo sudarajući se, krvareći, nesposobni da se reprogramiramo.

Taj strah koji je počeo gotovo kao greška, kao loš vic, kome smo se podsmevali i koji smo potcenjivali, stasao je, narastao i zavladao. Pre nego što smo se osvestili, potpuno nepripremljeni, naivni, detinjasti, postali smo njegovi robovi. Postali smo zavisni od straha, drogirani strahom, i potrebne su nam sve veće i veće količine straha, sve do nekakvog golemog praska, sve do nekakvog teatralnog raspleta.

Tako, strah koji je počeo kao pojedinačna bolest pretvorio se u zarazu, poharu, neumitnost. Strah se širi strahom, umnožava se, narasta, metastazira, hrani sam sobom. Ono što je bolest, postalo je zdravlje. Živeti bez straha znači biti bolestan, neosetljiv, čak i kukavica. Sakriti se od straha, nije ni čin mudrosti, ni čin građanske lojalnosti, čak ni čin građanske neposlušnosti, skrivanje od straha je čin obične gluposti.

Naš strah je realan i irealan u isto vreme. Realan je u meri u kojoj počiva na saznanju o velikoj verovatnoći da će se opasnost dogoditi, irealan je u meri u kojoj je sama proizvodnja straha zapravo proizvodnja takve realnosti. Uhvaćeni smo u zamku vlastitog straha.

Šta učiniti sa strahom? Da li uopšte nešto možemo da učinimo? Da li je strah dovoljan alibi za predugo ćutanje? Kako izaći iz svog straha? Kako pomoći drugome da iskorači iz svog? Kako zbaciti strah sa vlasti? Kako, bez neverice, sumnje, dvoličnosti, tog prokletog straha, opet dotaći drugog, dopreti do drugog, voleti drugog?

Da bi se spoznao izlaz, mora se znati da postoje dve vrste straha. Onaj mali, pojedinačan, običan, skroman, ljudski strah. Postojanje ovog straha je potvrda individualnosti. I onaj drugi, kolektivni strah koji nas gura u gomilu, koji nas oslepljuje, vezuje, okiva u toj gomili, koji nam ne dozvoljava da se otrgnemo, iščupamo, preneto, probudimo, mislimo. I dok je onaj prvi uslov opstanka, ovaj drugi je uvod u paniku, histeriju, kolektivno nasilje. Iz tog užasnog, kolektivnog straha, kako uči istorija, izlazi se uz pomoć Inkvizicije.

Žan Delimo kaže da su se naši preci krstili tri puta da bi izašli iz »vilajeta straha«. Tim »spasonosnim stazama« on daje tri imena: zaboravljanje, lekarije i smelost. Zaboravljanje, ili beg, ono je čemu pribegava većina stanovništva naviknuta na kič i sakupljanje zaliha kao normalan način života. Lekarije – alkohol i droga – reakcije su onih koji se sa svojim strahom nisu pomirili i koji iskustvom straha produbljuju svoj život. Ipak, jedini pravi izlaz je smelost, ne kao individualni, već kao kolektivni čin, smelost da se kolektivnom strahu suprotstave *zajedno* mali, pojedinačni strahovi. Ti mali strahovi nas podsećaju na pravo na život, na pravo na pobunu, na pravo na svakidašnjicu. Možda je u ime tih prava potrebno nasmešiti se strahu u lice. Optimizmom protiv fašizma. Šta mislite o tome?

Stanica Lalić
SMRT I GAĐENJE

Nekada davno, pročitala sam nečiju belešku o jednoj od naprava koje su pripadale srednjovekovnom, inkvizitorskom instrumentarijumu. Naprava se zvala »krvava Marija« i bila je izrađena od običnog bureta iznutra načičkanog metalnim šiljcima. Kažnjenik bi bio stavljen u zaptiveno bure, bure bi zakotrljali, a posmatračima bi ostajala samo gola pretpostavka o događaju koji se zbiva unutra.

Sinoćni snimci onoga što se desilo u ulici Vase Miskina u Sarajevu, pripadaju jedinim delom tom užasu, različitih, pretpostavljenih smrti. Mi ovde, bez svoje volje smo postavljeni pred to bure obliveno krvlju. Ovdašnja vlast nas je odavno ubacila među izopačene posmatrače grozota, u beslovesnu rulju okupljenu oko mučeništva onih drugih. Razrogačeno gledajući bezbrojne smrti i načine umiranja, beskrajne patnje, ogoljene, spuštene do trgova i ulica, do potocima krvi zalivenih sokaka, užasnuti smo i zgađeni. Iskonska, arhetipska simbolika zla izgmizala je po ulicama menjajući temperaturu asfalta na uobičajenu temperaturu krvi – 36 stepeni. Jednostavno ređanje različitosti umora, rana, pakla – nas, ostrvljane beznađa, odvelo je do finesa pretpostavke o tome na koji se način drugi čovek suočava sa užasom i patnjom. Samom tom svešću o tuđoj patnji dolazimo do gađenja, jer smo zgađeni i nad zločinom i nad sobom što gledamo i zamišljamo i gadimo se nad smrću i krvlju, nad tom produženom granicom između života i smrti koju možemo da objasnimo jedino agregatnim stanjem krvi – tokom, zgrušnjavanjem i ledom.

Koliko smo saučesnici? Onoliko koliko traje bespomoćnost pred zločinom koji se odigrava pred našim očima.

U julu i avgustu 1991. godine izgledalo je kao da će rat stati, naglo, iznenadno, kao da će se izgubiti, kao da će žmurenje pomoći da se izgubi, da se zaboravi, kao da je samo reč o ružnom snu. Septembar, oktobar, novembar, decembar – skupila sam se u prividni zaklon svoje kuće, ne paleći televizor, ne hoteći sebi da priznam da se duboko zagazilo u krv, da ona vri pod stopalima i misleći da je za moju ravnotežu dovoljno ako se automatizovano priklonim onome što sam pre rata zvala dosadom svakodnevnice.

Međutim, u rat u Bosni usudih se da pogledam. Možda zbog toga što sve isuviše dugo traje i, htela to ili ne, moram da vidim ono što vidim: taj veliki zločin koji obavija ljude i zdanja, sve pulsira od vatre i krvi, sve je užareno, sve je dovedeno do apsurdna želje da smrt definitivno zavlada ovom zemljom da bi prestao taj martirijum. Osećam gađenje prema živom, pokretljivom, drhtavom, jer označava to mučeništvo. Smrt nije statična. Tačka smrti je ona granica koju prethodno pomenuh. Njena zaleđenost je blagotvorni ishod prethodnog zla.

Da se ne bih utapala u razmišljanje o ubistvu, pojedinačnom ili opštem, želim da kažem da u svim ovim trenucima u kojima su me dželati doveli do toga da se gadim sopstvenih misli, sopstvenih asocijacija, jedina zdrava hrana za dušu bio bi stvarni, opšti otpor ovolikom padu ljudskosti. Humanost, lepo cveće, nebo, trava. Sve te jednostavnosti koje moramo ponovo da osvajamo kao da su milenijumima iza nas. Nekada je to bio avers, lice. Sada je to naličje, revers života, suprotnost sadašnjoj putanji ružnog. Most u vremenu bi trebalo napraviti kada rat bude bio iza.

Druga Srbija bi trebalo da bude jednostavna zemlja, puna logike, lepote, mentalnog zdravlja, morala – svih tih elementarnih vrednosti. Moramo se boriti svim onim što imamo – prirodnim redosledom. Mišlju, pa rečju i onda stvarnom uzburanom svih sopstvenih snaga da bi se dubini ovog zločina stalo na put. Mnogostrukost zverstava vidim kao celinu, a poređenje sa kultom getskog, htonskog božanstva Zalmoksis, kada je pri obredima krv žrtava tekla jazovima, kanalima drevne đaćke prestonice Sarmisegetuze, samo je jedan od primera istog obeležja.

Gadost je misliti i pisati o ružnom. Prljavštine ljudskog uma izlaze kao *vermes sepulcrales*, podstaknute izazivačima zla, a ne mnome koja sam videla juče na televiziji ulicu Vase Miskina, niti vama koje me slušate.

Krvave senke ljudskih obličja ostale su ukopane u asfalt – verujem da će ih ta slika smrti srušiti. Odsečena ljudska senka. Purpurna ulica. Sve ono što je tog jutra bilo kamenoliko i ono što je drhtalo. Sve ono što je bilo pokretno, sve što je ćutalo, sve što se zaustavilo i što se pokrenuo u toj ulici – to će ih srušiti. Povratni užas ugrađen u istoriju zla – onaj isti koj će ih obuzeti kada budu sami sebe prepoznali u krvavim senkama Ulice Vase Miskina u Sarajevu – to će ih srušiti.

Dragoljub Petrović

GEOPOLITIČKI POLOŽAJ DRUGE SRBIJE I SRPSKOG NARODA

Naslov o geopolitičkom položaju Srbije i srpskog naroda izazvan je aktuelnim trendovima našeg trenutka. Oni formalno aktueliziraju jednu pojavu pretvarajući je u problem, problem srpskog naroda na ovim prostorima. A u redovnim vremenima za takve parole bi se reklo da vuku nazad u XVIII vek, kada je valjalo iz amorfne narodnosne (seljačke) mase izvući naciju oslobođenu feudalnih stega. Danas su protagonisti koncepta opstanka Srba i oblikovanja odgovarajuće srpske države kroz adekvatnu politiku i propagandu zaista otvorili pitanje opstanka našeg, srpskog naroda.

Namesto predočavanog puta u modernu Evropu višeg stepena sveopšte kulture, savremenici smo pokreta za političko objedinjavanje srpstva, što se može, ukoliko zaista može, postići jedino i putem nasilja, dakle krvavog rata poraznih rezultata.

Živimo u demodiranom svetu gde se svaka sumnjiva namera zaodeva istorijskim pravima koja su navodno neprikosnovena. Kao da nam je opus istorijske literature, srpsko-jugoslovenske, nedovoljan ili čak i loš, te se argumentacija za svakojake velikodržavne, iredentističke i slične poduhvate može proizvodljivo izvlačiti. Kao mali jemac istorijske istine, mogu da tvrdim da za ljudski ili nacionalni opstanak nisu uopšte potrebna istorijska prava; ona ne dokazuju ništa, niti mogu osporiti prava građana.

Ali, istorija, pored svoje generalne neponovljivosti, vrlo je učiteljica kada nas obaveštava o pojavama kao mogućnim rešenjima, *modus vivendi* naših predaka i nas na ovim balkanskim prostorima ili, ako nam je draže, na slovenskom jugu, na području najviših civilizacija, no čije je smenjivanje ovde, u predvorju Evrope, Azije i Mediterana, dovelo do kriznih intermeca, pa i survavanja ljudske kulture i čovečijeg morala. Tako je onemogućeno integrisanje srodnog i različitog balkanskog stanovništva u jednu nacionalnu, konfesionalnu ili političku celinu. Heterogenost u ovom smislu je prisutna do našeg vremena, te je očita potreba zajedničkog življenja više nacionalnih i političkih individualiteta. Pokreti, pak, nasilnog uključivanja ovih prostora na evropskom jugoistoku u okvir jedne države, jednog naroda, jedne vere te jedne ideologije pod jednim vođom osuđeni su na neuspeh.

U ofanzivnom nastupu takvog pokreta ima mnogo iracionalnog, i rušilačkog, i onoga što je već provereno.

Karakterističan je primer kako su shvaćene granice između federalnih država u sastavu bivše Jugoslavije. Do krajnosti je eksponirana teza o nepravедnosti avnojevske granice, pri čemu se potežu ne samo istorijski i etnički već i etički argumenti. »Etika« i »dostojanstvo« su najeksploatiraniji pojmovi i termini našega vremena kojima se prikivaju zadnje namere i nedostatak objektivnih kriterija, kao i skrupula onih koji u ime tih vrednosti nastupaju.

Ne samo krupni praktični razlozi – granice se menjaju samo ratom – već i regionalno-etnički ukazuju na to da su republička razgraničenja u načelu odgovorno povučena, što je inače predmet mojih dugogodišnjih istraživanja. Kvalitet tih granica je u korelaciji sa stepenom državnosti federalnih članica bivše SFRJ. Federalne države, ako su ikakve države, ne mogu biti oivičene administrativnim međama niti je njih mogao povući polupismeni diktator na štetu Srbije čija se vlast do stvaranja Jugoslavije, konkretno one »komunističke«, nije protezala severno od Save i Dunava i zapadno od Drine. Tvrditi i dalje da one, mada su funkcionisale pola veka, nisu državne, može da znači da nisu zaštićene, te preti opasnost otvaranja pitanja teritorijalnog obima Srbije sa svake od četiri strane sveta. Pogotovu ako se zahtevi postavljaju za pozicije jačega, pri čemu »prva«, izolovana Srbija ostaje bez ubedljive argumentacije.

Poziv na okup svih Srba u jednu državnu zajednicu otežava njihov položaj budući da je srpski prostor, udaljen od mora i krupnih prostora, opkoljen i prožet raznim etničkim i političkim subjektima. Kroz tu prizmu gledano, mi smo upućeni na zajedništvo i što korektnije odnose, jer smo u većoj geostrateškoj zavisnosti od suseda nego oni od nas. Ne poimajući ovu objektivnu činjenicu, današnji dirigenti medijskih sredstava Srbije čine mnogo na izolovanju i faktičkom podređivanju srpskog identiteta.

Uz razumevanje za izvesna pitanja nacionalnog karaktera tek u pojedinim delovima sveta, možemo danas, u osvit XXI veka, konstatovati da su nacionalni programi, kao retrogradni, prevaziđeni. Geopolitički položaj savremene Srbije ukazuje na potrebu uklapanja naše zemlje u aktulene svetske tokove. Perspektiva političke orijentacije Srbije ne zahteva nacionalnu homogenizaciju i nasilje, nego razvoj ekonomskog sistema, političke demokratije, kulturnih delatnosti. Budućnost pripada programu sveopšteg a toliko nam potrebnog materijalnog i duhovnog uspona čitavog stanovništva u Srbiji.

U sadašnjem političkom trenu nije akutno samo pitanje opstanka ili odlaska jedne političke garniture. Taktičko izvođenje jedne politike je vrlo teško ili nemoguće ukoliko su postavljeni nerealni strateški ciljevi. Umesto postojeće, mogućan je dolazak nove političke garniture koja bi sa sličnim političkim ciljevima – stvaranje velike države srpskog naroda – takođe bila suočena s nepremostivim problemima na spoljnopoličkom kao unutrašnjem planu, te bi kvalitetno ista politika takođe doživela fijasko. A ova i možda i sledeća generacija živele bi u iluzijama i siromaštvu verujući u pogrešne ideale poput prethodne.

Polazna osnova demokratskog preobražaja Srbije ne može biti sagledavanje razdrobljenosti srpstva, već građanski program komplementaran sa progresivnim kretanjima u najrazvijenijim zemljama. Suština stvarno demokratskog pokreta zasniva se na građanskom, ne na nacionalnom programu.

Dubravka Marković
PISMO BUDUĆEG EMIGRANTA

Visoki komesarijat UN za izbeglice kaže: »Sa teritorije nekadašnje Jugoslavije danas ima 2.000.000 izbeglih lica«. Ja dodajem 2.000.001. I ja krećem u nepoznato. Koliko je ljudi u svojim tridesetim godinama pokušalo da iznova počne život, koliko je mladih ljudi otišlo iz ovog grada? Neki od vas to mnogo bolje znaju nego ja.

Mene »narod nije izabrao« i zato mogu da dam ostavku na mesto »Beograđanke«. Mislila sam da ću do kraja svog života piti kaficu u »?«, da ću voziti bicikl po Ušću, gledati sve koncerte u SKC-u... Uvek sam sebe videla kao penzosa na Kališu koji igra domine i hrani golubove.

Znam da ne znam da li ću moći da se vratim u svoj grad. Da li ću imati sreće da šetam po kaldrmi Kosančićevog venca, da li će Knez Mihailova ostati samo uspomena u mojim sećanjima ili ću moći slobodno po njoj da koračam u nekoj drugoj budućnosti.

Možda se pitate gde su moji prijatelji koji su činili ikonografiju ovog grada, zašto se danas ne čuje onaj beogradski razvučeni akcenat, gde je nestao šarm beogradskih klinaca, gde su nestali oni koji su davali imidž ovom gradu. Znao, o beogradskom *undergroundu* pisao je *New Musical Express*; o Beogradu danas pišu svi svetski mediji, ali ne o »Idolima«, »Električnom orgazmu«, »Katarini«... Piše se o nečemu što je moja generacija mislila da je daleka prošlost. Nas nisu učili da pucamo, mi smo bili i ostali deo svetskog rokenrola.

Ja, kao i gotovo 10.000 Beograđana, odlazim. Odlazim jer u ovom gradu za mene više mesta nema. Dvanaest godina sam pokušavala da se prilagodim medijima u Srbiji, više nemam snage. Došli su neki drugi da ih osvoje, kao i Beograd. Samo neka se upinju, beogradska kaldrma ume da pamti i ne zaboravlja. Kao što nikad neće zaboraviti Nušića, Arsenija Njegovana... tako neće, budite uvereni, zapamtiti ni ove »nove osvajače«.

Osećam da sam izgubila svoju Jugoslaviju, ne mogu da gledam kako nestaje i moj grad. Krivica i tuga ostaju.

10. krug – 20. jun 1992

Vesna Krmpotić

DA NAM SE IME DRUŽI S IMENIMA DRUGIH I DRUKČIJIH...

(*Razmišljanja o drugoj i drukčijoj Srbiji*)

Jesmo li se našli u popisu onih koji žele nemoguće? (Poput one stare žene koja je htjela kupiti mladog roba Josipa, sina Jakovljeva, nudeći za nj pet kalema konca, dok su ostali nudili njegovu težinu u zlatu. »Pa šta onda«, rekla je, »što neću otkupiti Josipa, želja mi je da mi se ime druži s imenima onih koji su to isto željeli.«) Razmišljamo li ovdje o drugom i drukčijem iz iste želje iz koje je i starica nudila svoje kaleme? Možda. Pa šta onda? Roba Josipa otkupit će neki faraon, a nama će ostati zadovoljstvo što smo ga, svjesni njegove vrijednosti, javno željeli.

Priprosto rečeno, ne razumijem se u politiku. Zbog toga svog nerazumijevanja osjećala sam se u neskladu s vremenom u kojemu se svi u politiku razumiju. Svoje nerazumijevanje ubrajala sam u svoje neprednosti. Danas vidim da je to bila prednost, čak i vrlina. Danas sam uvjerena da se ne bismo nalazili na dnu ovako isušena bunara da je bilo više ljudi koji se nisu razumijevali u politiku, ili da je bilo manje ljudi koji su se u nju razumijevali.

Pjesnik u meni pokušava se baviti jedinom politikom kojom se po pjesničkom viđenju vrijedi baviti: politikom mijenjanja svijesti. Jer iz ljudskog uma, potpomognutog žlijezdama, izašao je orkan rata.

Problem ograničene identifikacije je ozbiljan poremećaj svijesti koji se sada u našim sredinama njeguje kao postignuće i vrlina. Taj poremećaj proizvodi svoje zakonito potomstvo: nepovjerenje, bijes, mržnju, strah, pohlepu, zavist, suženost vidika. A nabrojane osobine su razlog i pogon za rat, nasilje i laž. Povoda ima koliko ti treba, i oni su tim patetičnije lažljivi što je identifikacija brutalnije uža. Bilo bi daleko lakše da se radi o zavjerama Vatikana i cijelog pokvarenog, masonskog, nenebeskog i neizabranog svijeta... Ali radi se o zavjeri prepredneog uma, prošaranog hormonima, u službi tamnog erosa smrti.

Po mom osjećaju i uvjerenju, druga i drukčija Srbija je zemlja prvo, u kojoj je dotična spoznaja svanula u glavama i u srcu. Potom, to je zemlja u kojoj, zahvaljujući tom svanuću, dolazi do transformacije pojedinca: pojedinac je pozvan shvatiti da o njemu ovisi sve ono nepojedinačno, da ne smije sebe smatrati beznačajnim, već otpočeti veliki proces metamorfoze društva intimnim pitanjem: »Šta ja uistinu hoću, šta ja za sebe hoću, koja su to moja i skrivena i neskrivena htijenja, jesu li sebična ili nadosobna, tko sam dakle i kakav sam zapravo ja? Vjerujem li u neko vrhovno duhovno načelo, ili samo hinim da vjerujem, ili pak hinim da ne vjerujem?«

Buduća zemlja u kojoj bih rado živjela, zvala se ona kako mu drago i bila ona društvenog uređenja kakvog mu drago, zemlja je u kojoj je proces preobrazbe otpočeo iznutra, u dušama i umovima pojedinaca. Svatko od nas ima u sebi Hrvate i Srbe, Muslimane i Šiptare, četnike i ustaše, komuniste i demokrate... pa ako ne zavede red među njima u sebi, kako misli zavoditi red među njima izvan sebe? Što da očekujemo od ljudi koji su Demosteni kad se radi o pravdi za njihov narod, a mucavci su i gluhonijemaci kad se radi o pravdi prema drugom narodu? Što nam mogu donijeti ljudi koji nisu ni svjesni da u sebi nose unutarne ratište odakle se napaja ono vanjsko? Jer onda ćemo iz sedla jednog mehaničkog konja uskočiti u sedlo drugoga, ponovit ćemo obrazac igre osvajanja i nadmetanja samo što će se možda tenkovi i snajperi preusmjeriti. Ta divlja zabavljaonica historije s već unaprijed navijenim mogućnostima i domašajima, zadobivost i izgubivost poena, ustrojstvo zbivanja, sve je već određeno i izračunato, fliperski zadato. Naša je samo uvijek svježa pohlepa za igrom i uvjerenje da će »ovaj put« biti drukčije. Buduća zemlja u kojoj bismo svi, nadam se, rado živjeli, zemlja je u kojoj su pojedinci našli snage i zrelosti da ne preuzmu tu suludu baštinu, da ne prihvate flipersku logiku, da se ne prilagođavaju stroju ugrađenih događanja, od najmanjih stvari u svom životu, pa do krupnih i najkrupnijih.

Daj Bože da, ovakvi kakvi smo, sebi smrtno dosadimo. Druga i drukčija... bilo koja zemlja, a prvenstveno ova u kojoj živimo, početak će onoga dana kad nam dotuži taj turobni i vazda isti cirkuski mehanizam, *pa ćemo tražiti preusmjeravanje svoje energije prema onoj varijabli u igri koja je jedina sposobna promijeniti strojevnost igre: prema igraču.*

Druga Srbija je Srbija u kojoj se pojedinac počinje centripetalno odnositi prema sebi, pa otkrije svoje tvoračko »ja«, koje ne pristaje na mrtvi navijeni svijet takvog života i takve politike. Od svega što se u posljednje vrijeme dogodilo, u *pobuni studenata vidim najsvjesniju pobunu protiv takve fliperijade života i povijesti.*

Uvjerili smo se da historija nije magistra. Prije će nesreća biti osnovnoškolska učiteljica. Škola preobrazbe počinje gubitkom – na žalost. Škola preobrazbe već je počela. Zli su u njoj još gori; neodlučni natjerani da se odluče; a dobri postadoše i bolji nego što su mislili da jesu. U ovom ratu nisu isplivali samo izmet i sluz; mada se oni najviše vide i najstrašnije zaudaraju. Ovaj rat je iz ljudi izbavio i nevjerovatnu čovječnost. Rijetku, kao što su rijetki dragulji, ali trajnu, kao što su trajni dijamanti.

Novak Pribičević
SRBIJA I SVET

Dosadašnja serija sesija Beogradskog kruga visokim moralnim mjerilima učesnika uspostavila je standarde koji obavezuju. Izreke upućene »Kругu« bile su najčešće jezgrovite i nedvosmislene, što i zaslužuju teme od sudbinskog značaja za sve koji živimo na ovim prostorima. Nastojaju da se približim uspostavljenim kriterijima, zadržavajući se na međunarodnim okvirima u kojima je narastala jugoslavenska kriza do aktuelne potpune političke i ekonomske izolacije Srbije i novokomponovane Jugoslavije, koja, na žalost, još uvijek nije i konačna konzekvenca jedne porazne politike.

Međunarodni angažman u različitim pokušajima rješavanja jugoslavenske krize moći će se u nekoj budućoj analitičkoj procjeni podijeliti u više distinktno odvojenih faza. To u ovom trenutku sigurno nije potrebno, a u egzaktnom izrazu vjerovatno nije ni moguće. Tim metodom poslužiću se samo kao priručnim u nadi da će omogućiti precizniji uvid u proces koji je vodio sadašnjem sunovratu, i u kojem su svjesno ili nesvjesno propuštane sve, redom nuđene, šanse da se raspoloživi potencijal i iskazani interes međunarodne zajednice iskoristi za postizanje prekida ratnih dejstava i iznalaženje miroljubivog političkog rješenja.

Ne može biti nikakove sumnje da je angažovanje Evropske zajednice, zatim KEBS-a i, konačno, samih Ujedinjenih nacija od samog početka bilo vršeno uz punu saglasnost svih aktera na političkoj pozornici danas već bivše Jugoslavije. Priče koje danas čujemo da su se međunarodni faktori nepozvano nametnuli, nanoseći svojim jednostranim postavljanjem nepopravljivu štetu, jednostavno ne odgovaraju činjenicama. Time se, dakako, ne želi reći da bi međunarodna zajednica nezainteresirano svjedočila krvavom raspletu da je ta suglasnost, kojim slučajem, izostala. Spremno, međutim, izražena suglasnost podrazumijevala je i orijentaciju na aktivnu i pozitivnu suradnju u mnogim pokušajima da se otvore perspektive političkog rješavanja i kroz takovu suradnju ostvari i sopstveni uticaj štiteći proklamirane ciljeve svojega naroda ili svoje državne cjeline. Ta uvijek otvorena mogućnost doprinosa kroz suradnju, na žalost, nije iskorištena, posebno kada je riječ o ponašanju jugoslavenskog vojnog vrha i njegove Vrhovne komande, a također i rukovodstva Republike Srbije u pogledu ključnog i centralnog pitanja cjelokupne jugoslavenske krize, tj. bezuslovnog prekida ratnih dejstava i definitivnog odricanja od vojne opcije u postizanju zamišljenih ili proklamiranih nacionalnih i državnih ciljeva.

Mnogobrojni sporazumi o prekidu vatre, izjave o čvrstoj orijentaciji na miroljubivo rješenje, različiti memorandum i saglasnosti, od Brionske deklaracije, preko sporazuma u Hagu, u Igalu, u Moskvi, na Ohridu, da pomenemo samo neke, uvijek su kao središnju tačku sadržavali prekid vatre i neprijateljstava i okretanje političkim

sredstvima na sve složenijem putu iznalaženja miroljubivog političkog rješenja. Iako ni jedan od aktera na jugoslavenskom prostoru ne može pretendirati na alibi i oslobađanje od odgovornosti, u optici koja se sve čvršće fiksira u međunarodnoj zajednici, primarna odgovornost pripisivala se onome tko je raspolagao i kontrolirao najjačom vojskom. Rapidni rast tragičnog bilansa izgubljenih života i razorenih naselja, bestijalnosti i nekažnjenih zločina jačali su frustraciju na međunarodnoj zajednici zbog neefikasnosti primjenjenih mehanizama i otvarali put sve odlučnijim zahtjevima da se taj put u ponor konačno prekine. Pri tome je produbljivanjem jugoslavenske krize sve više jačala riješenost svih međunarodnih faktora da se ova krvava orgija nasilja prekine i sa aspekta opasnosti nekontrolisanog širenja sukoba unutar bivše Jugoslavije, koje ni danas nisu do kraja iscrpljene, ali i preko njenih nekadašnjih granica, na kojoj osnovi je formulisana optužba ugrožavanja međunarodne bezbjednosti i otvoren put svim primjenjenim mjerama, uključujući i kazneni supstrat Rezolucije 75 SB OUN od 30. maja 1992. godine.

Iz današnje perspektive zvuči gotovo nevjerovatno da je prije samo godinu dana, upravo na današnji dan, Ministarski savjet KEBS-a donijeo, u Berlinu, rezoluciju o Jugoslaviji u kojoj su se svih 35 ministara tadašnjih zemalja članica izjasnili u prilog očuvanja integriteta Jugoslavije, uvažavajući neophodnost njenog restrukturiranja na novoj osnovi. Naš današnji razgovor sigurno nije prilika da se i pokuša razjasniti što je sve dovelo do toga da se KEBS od pozicije priznanja i zaštite integriteta Jugoslavije dovede do negiranja legitimiteta njezinog ostatka u Evropskoj konferenciji za bezbjednost i suradnju, ali je sigurno posrijedi potpuni krah jedne politike koja je i dovela do današnjeg položaja Srbije i Jugoslavije. U tom procesu potpuno, i vjerujem nepovratno, izgubljen je kredibilitet aktuelnog političkog vrha Srbije i posebno Slobodana Miloševića lično. Njemu se danas u svijetu ne vjeruje i ne pihvata ga se kao ozbiljnog partnera u pregovorima, što je činjenica koja se mora uvažiti.

Razlozi takove degradacije leže, po mojem mišljenju, u poigravanju sa procesom međunarodnog pregovaranja u kojem su strani partneri sve češće bivali suočeni sa prekršenim riječima i iznevjerenim obećanjima. U isto vrijeme rat se širio od Slovenije, preko Hrvatske, danas do Bosne i Hercegovine, donoseći sve veće žrtve i razaranja Vukovara, Osijeka, Zadra, Šibenika, Dubrovnika, Mostara, Foče, Sarajeva i mnogih drugih. Svi oni inostrani faktori koji su se angažirali u pokušajima rješavanja jugoslavenske krize nisu u svojim vlastitim sredinama mogli da izbjegnu suodgovornost radi ispoljene impotencije. Zahtjevi za povećanim pritiskom, koji su i doveli do primjene sankcija, nisu proistekli iz koridora državne vlasti, već zaista održavaju raspoloženje javnog mnjenja u pretežnom broju zemalja. Ukoliko primijenjene sankcije ne dovedu do svog osnovnog cilja, tj. do neodložnog i konačnog prekida neprijateljstava, u izbornim tijelima velike većine zemalja još odlučnije će se ispoljiti zahtjevi za oružanom intervencijom kao jedinim preostalim putem dovođenja do razuma svih onih kojima se pripisuje odgovornost za nastavljanje pogibija i stradanja.

Teorije zavjere, primijenjene blokade »istine o Srbiji«, širenje iluzija o »lakoći preživljavanja« u uvjetima nametnutih sankcija ne vode ničemu. Često se u našim glasilima čuju konstatacije kako su primijenjene sankcije SB OUN »bez presedana«. Sankcije po Glavi VII Povelje OUN primjenjivane su i ranije. Bez presedana je jedino do sada nezapamćena jednoglasnost cijele međunarodne zajednice u osudi uporne i arogantne primjene politike sile.

Stoga je jedino stvarno relevantno pitanje kako što brže postići suspenziju, a zatim i ukidanje primjenjenih sankcija. Mislim da su u tom cilju neophodni slijedeći koraci:

Prekid ratnih dejstava i u tom okviru što hitnija deblokada aerodroma u Sarajevu kako bi se konačno omogućio priliv prijeko potrebnih lijekova i hrane. Teza da se primirje ne može postići samo jednostranim postupkom ispravna je. Neosporna je odgovornost i neposredna involviranost Tuđmanove Hrvatske. I eventualna primjena sankcija OUN protiv tog režima označavala bi pravednije bilansirani pristup OUN, iako se time ne bi riješio ni jedan problem na našoj strani.

Dalji neophodan korak je da Srbija i SR Jugoslavija bez odlaganja i formalno priznaju sve bivše jugoslavenske republike kao suverene države. Argument da to može i treba doći tek na kraju mirovnog procesa imao je svoju utemeljenost u polaznim osnovama Haške konferencije, ali je danas izgubio svaku uvjerljivost već i stoga što su tri od njih već članovi KEBS-a i OUN, a puno međunarodnopravno priznanje četvrte je samo stvar vremena.

Neophodan je, također, jasan i nedvosmislen stav o punom poštovanju svih standarda u domenu ljudskih prava i posebno prava manjina. Da bi bio relevantan, takav stav mora biti praćen i izražavanjem stvarne, a ne deklarativne spremnosti za istinski dijalog sa predstavnicima Albanaca na Kosovu o svim pitanjima njihovog položaja na temelju principa KEBS-a.

Bitan preduvjet skidanja blokade i otvaranja puteva reintegracije prema evropskom prostoru jeste radikalna demokratska transformacija, koja neizbježno uključuje i nove izbore, čiju legitimnost će osiguravati i princip pune ravnopravnosti, uključujući i pristup vodećim medijskim sredstvima.

Lično ne vjerujem da bi ove urgentne i neizbježne zadatke mogao ispuniti sadašnji režim u Srbiji. Odlazak sa političke scene Slobodana Miloševića stoga postaje ovaj primordijalni preduslov da bi se u dobroj mjeri moglo ostvariti sve ovo drugo. Time bi se otvorila perspektiva da Srbija i Crna Gora zauzmu svoje mjesto u Evropi i u svijetu, gradeći svoju spoljnu politiku na čvrstim osnovama unutrašnjeg demokratskog, višestranačkog parlamentarnog poretka, funkcioniranja pravne države i slobodne kompetitivne ekonomije, vladavine ljudskih prava, dakle svih onih stvarnih premisa na kojima se jedino može zasnivati moderna i evropski kompatibilna suvremena državna zajednica.

Goran Marković
NAŠ KAGEMUŠA

U ova burna vremena kada studenti bude nadu da se našoj tragičnoj situaciji nazire kraj, ono čime bih hteo da zaokupim vašu pažnju nije nešto što je veoma aktuelno. Problem na koji želim da ukažem je, po mome mišljenju, važniji za ono što sledi u bliskoj i daljoj budućnosti zemlje u kojoj živimo i veoma je relevantan za momenat u kome će se odlučivati kojim putem da se krene. Pri tome mislim na čas u kome će ovaj mučni i ružni svet koji nas okružuje nestati i kada će biti potrebno da se postave temelji novog, nadam se boljeg društva.

Ako se ne varam, Artur Miler je otprilike ovako definisao ličnost intelektualca: »To nije čovek koji je pročitao mnogo knjiga, već neko ko ima sopstvenu sliku sveta u kome živi«.

Pisac je hteo da kaže kako nije samo erudicija, odnosno posedovanje mnoštva informacija o raznim činjenicama, ono što određuje jednog čoveka kao misleću osobu. Intelektualac, pre svega, mora posedovati sposobnost da formira sopstveno lično mišljenje o svome okruženju, koje opet, ako je autentično, nužno postaje različito od svakog drugog suda i stava prema istoj stvari. Ukrakto, on o svemu mora misliti svojom glavom.

Kada govorimo o intelektualnim aktivnostima u društvu po čijim ruševinama upravo trupkamo, onda se postavlja pitanje da li je, sve ove godine, nezavisno mišljenje u Srbiji bilo moguće, da li ono uopšte postoji kao civilizacijska tekovina i koliko u nas ima pravih, autentičnih intelektualaca. Pri tome, ponavljam, mislim na ljude koji ne zastupaju tuđa mišljenja, tuđe interese i tuđa osećanja, već na one koji svet interpretiraju isključivo na osnovu sopstvenog viđenja, slušajući samo svoje srce i verujući samo sopstvenim očima i ušima.

Većina naših intelektualaca liči mi na glavnog junaka iz filma »Kagemuša«: gledano spolja, mogli biste se zakleti da je on pravi, silčnost sa originalom je frapantna. Ali, kada se malo bolje zagledate u njegovo lice, primetićete ispraznost, nesigurnost, shvatiti da sa tom osobom nešto nije u redu, pravi čovek, imperator, jednostavno, nije prisutan, ovaj ispred nas je samo njegova kopija upotrebljiva za prljave poslove. Međutim, za razliku od Kurosavinog filma, naš Kagemuša ne samo da ne doživljava krah zbog svog pokušaja da se domogne identiteta originala već, naprotiv, vrlo lako nalazi svoje mesto u društvu u kome je većina i sama Kagemuša.

Tome pogoduju razne stvari: naša tradicionalno provincijalna atmosfera, godinama sistematski podgrejavana i, pre svega, jedno sasvim neopravdano uverenje da su fakultetski obrazovani ljudi nužno i intelektualci. Zatim, tu je i veoma raširena predrasuda da ljudi koji se bave umetnošću, naukom, obrazovanjem ili zdravstvom predstavljaju nekakvu intelektualnu elitu. Na kraju, često ćete naići na zabludu da su intelektualci svi oni koji tečno govore, imaju uljudno ponašanje ili, jednostavno, poseduju takozvano lepo domaće vaspitanje.

U tom društvu, obogaćenom mnoštvom novih arivista spremnih na sve ne bi li se dokopali prostora za život (najmanje što mogu da žrtvuju to je svoj dignitet), temeljne vrednosti civilizacije lako postaju zamenljive novim folklorom. Većina naših takozvanih intelektualaca gradi čitav jedan sistem prihvatanja tuđih mišljenja kao svojih i boluje od neizlečive zablude da su svoje ideje sami smislili. Ali, to je samo privid, veliki broj onih koji su uvereni da razmišljaju proživljavajući čitav svoj vek a da nisu ni primetili da se u njihove glave slivaju storogo kontrolisane ideje, ne nalaze za shodno da nešto učine, da se promene, odupru indoktrinaciji. Odrastanje u totalitarnom društvu, pohađanje škola u njemu, učestvovanje u institutima takvog društva, ulazak u red za zaposlenje, stan, položaj u hijerarhiji vlasti ili, na kraju krajeva, samo konzumiranje produkata orvelovske propagandne mašine, učinilo je da većina ljudi, kojima bi razmišljanje trebalo da predstavlja osnovnu aktivnost, izgubi moć kritičkog mišljenja. Ti ljudi su jednostavno zaboravili jednu sasvim običnu stvar: da veruju onome što vide i, svesno ili nesvesno, prihvatili su opštu konvenciju – da na stvari gledaju tuđim očima.

Koliko nezavisnih intelektualaca, izuzmemo li pristune, poznajete? Ako nekolicinu možete iščeprkati iz sećanja, ne radi li se o usamljenicima izopštenim iz takozvanog »javnog života«, čudacima i osobenjacija, osobama koje su izložene sumnji, podsmehu, a često i preziru? Nije li jedna vrlina, stara koliko i čovekova moć da rasuđuje, u ovome društvu pretvorena u nešto nepotrebno, štetno, zgodno jedino za ismejavanje i sprdnju? Kada ste poslednji put uživali u harmoničnom dijalogu s nekim ko zastupa oprečno stanovište? Koliko ljudi sposobnih da slušaju drugoga poznajete? Obratite pažnju na ideje, rečenične konstrukcije, izraze koje upotrebljavaju glavni protagonisti onoga što podrazumevamo pod javnim životom, kulturnom stvarnošću ili intelektualnim pejzažom naše sredine. Šta čujete? Kliše, otrcane fraze, jednu argumentaciju, pogrešno upotrebljene reči. Ljudi, koji spolja sasvim liče na suvisle osobe, u stvari predstavljaju automate, džuboksove, simulatore ljudskog glasa.

U redu, neko će reći da nije moguće napraviti društvo u kome svako misli različito od drugoga, da većina ljudi nema niti potrebu niti sposobnost da o svemu formira lični stav. Ali, ako se ta vrlina decenijama proglašava neumesnom, smešnom, štetnom ili opasnom, ako ogromni timovi ljudi rade na nivelaciji i klišetiranju ljudskog mišljenja, ako čitave generacije bivaju prinuđene na otvorenu ili prećutnu kolaboraciju sa vladajućim mišljenjem, nije li onda jedan od najprećutih zadataka novog društva, koje će, pre ili kasnije, ipak doći, da se prizna važnost i vrednost ličnog viđenja, sopstvene slike sveta? Može li pojedinačno postati isto tako važno kao opšte?

Neku drugu, buduću, bolju Srbiju zamišljam kao društvo u kome svako ima pravo da misli svojom glavom, da svoje mišljenje javno izražava i da to ne predstavlja nikakvu opasnost po drugoga koji, izvesno, o celoj stvari ima sasvim drugačije mišljenje. To društvo nema svoju oficijelnu ideologiju, ideje koje su trenutno na sceni morale bi biti lako zamenljive drugačijim, često potpuno oprečnim viđenjima, a ove druge bi mirno čekale da na red dođu treće, četvrte... Navikavanje da ljudi različito vide jednu te istu stvar prvi je korak ka civilizovanom društvu. Kada činjenica da ovaj čovek do mene ne vidi isto kao i ja ne bude predstavljala napad na moju ličnost, već naprotiv, povod za još jedno razmišljanje, tada će nastupiti čas mira i stvaralaštva.

Nadam se da niko u ovoj sali ne deli moje mišljenje...

Dušan Janjić
KUDA IDE SRBIJA?

Otvaranje srpskog nacionalnog pitanja bilo je jedno od najvećih iznenađenja u posttitovskoj Jugoslaviji. Bio je to izazov na koji u okviru te Jugoslavije nije nađen odgovor. Pored ostalih, dva su uzroka za to. Prvo, stihijnost interesnog struktuiranja, sukobljavanja i razvoja (bivše) Jugoslavije koja je doživela dugu krizu etatističkog načina proizvodnje i raspada svojevrstne distributivne koalicije u raspodeli siromaštva. Ta kriza postala je vidljiva početkom osamdesetih godina, najpre u ekonomskoj sferi, a u političkoj sferi odvijalo se rastakanje starog režima. Drugo, u toku 1988. godine započinje instrumentalizacija »klasičnih štrajkova« koji se pretvaraju u političke manifestacije usmerene protiv »drugih«, najpre protiv suparničkih političkih elita, a zatim protiv čitavih nacija. To se najotvorenije odvijalo kroz kampanju takozvanog izražavanja solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima sa Kosova, a pod direktnim usmeravanjem

tadašnjeg srpskog partijskog i državnog vrha, pre svega Slobodana Miloševića. On se tada predstavljao kao navodni ujedinitelj i spasitelj Srba i Srbije, kao garant jugoslovenskog jedinstva i kao »jak čovek« koga je Jugoslavija čekala od Titove smrti. Zapravo, sam po sebi »hibridan« i rastočenog identiteta, bio je najbolji mogući proizvod i izraz »hibridnosti« jugoslovenskog društvenog sistema i njegove političke i intelektualne elite. U uzaludnom nastojanju da se njegova vlast održi, potrošeno je mnogo ljudskih života, materijalnih i drugih vrednosti; potrošena je i Jugoslavija; Srbija je onemogućena da pitanje svoga identiteta postavi i razreši kao građanska nacija – država, a Srbi su onemogućeni da svoje nacionalno pitanje reše kao demokratsko pitanje. To je sada, a biće i u budućnosti, izvor napetosti, ne samo u Srbiji i ne samo među Srbima.

Za odgovor na pitanje: šta je i kuda ide Srbija, izuzetno je važno spoznavanje duhovnog i socijalno-političkog miljea u kome Srbija danas živi.

Generalno govoreći, po Oreginim kriterijima, Srbija živi »vreme masa«. Zapravo, vreme krize i praznine sve više se ispunjava idejama i praksom »vremena smrti«. To, ipak, nije dovoljan odgovor. Trebalo bi se zato podsetiti na to da je već napisano (na primer, N. Poulanzas) da fašistička ideologija i politika igraju na kartu ekspanzionističkog nacionalizma i posebno na dvosmislenu kartu »nacionalnog jedinstva«. Nacionalistički mit služi smirivanju svih unutrašnjih razlika i sukoba, kao i ostvarivanju »nacionalne solidarnosti« i »monolitnog jedinstva«. Nastojanje da se produbi nacionalna homogenost usmerava se, pre svega, na jačanje Države i njene intervencije. Čovek i manjine postaju ništa a Nacija sve. Nacija je autoritativni predstavnik celine – »Jedan organizam... vrhunaska sinteza svih vrednosti, materijalnih i duhovnih«, piše u programu *Il Partito Nazionale Fascista* (»Il Popolo d'Italija« od 27. XII 1921. godine), i sve češće se čuje u političkim istupima zagovornika (srpskog, hrvatskog i drugih) »nacionalnih jedinstava« i »sloge«. Istorija, kao i trajući građanski rat, vide se iz optike »mita XX veka«: »Istorijski i budući zadatak više nisu borbe klase protiv klase, između dogme i dogme, već obračun između krvi i krvi, rase i rase, naroda i naroda«. Borba Srba protiv Hrvata je samo »borba za opstanak« jednog »zaklanog naroda«, koji je bio, dosad, žrtvovan zarad evropskog mira, kao i zbog »slabosti« dosadašnjih predstavnika Nacije. »Služenje domovini« zahteva »jedinstvo nacionalnih osećaja«, a rat i učestvovanje u njemu čin su najveće solidarnosti. Stoga, Naciju valja pripremiti za »stanje neprestanog rata«. Ovo, pak, zahteva marginalizovanje pa i »likvidiranje« svih »apstraktnih pacifista« i same ideje mira. A sve se završava time što – kao što je poručivao i Mussolini – država, kao »sinteza i jedinstvo svih vrednosti, tumači, razvija i vlada celim životom naroda«. Da bi to mogla, država mora da bude strogo hijerarhijski uređena. Na njenom vrhu je Vođa. Vođa je harizmatički posrednik između naroda i elite. Njegova volja stvara pravo–regulu: »Institucionalno, vaninstitucionalno, ustavno, vanustavno...«, to je sve jedno te isto. U biti, važi pravilo: »Napisano je – a ja vam kažem«. Vođa je onaj »jedini« koji je »u sebi sažeo vrline, koji izražava volju i stavove nacije«. On je Otac nacije (»On je Srbija«, »Njega je poslalo samo Proviđenje« ili dodaje odjek, »On je stvorio Hrvatsku«). »Osećati se s Vođom jedno«, to je ono što daje sigurnost.

I ovaj sloj duhovne situacije izražava samu prirodu aktuelne vlasti, »vladajuće Srbije«, ali i nasleđene ideje i socijalne procese koji podstiču totalitarna pa i fašistička »rešenja«. Uz to, raspad jugoslovenske države i državnosocijalsitičkog režima – koji se odvija u krvi građanskog rata – širenje moralne i duhovne bede, ostavilo je u nasleđe

mnoge muke svim »naslednicima«, te i novonastajućim nacionalnim državicama, a posebno vladajućoj Srbiji«.

Srbija je, posebno od početka osamdesetih godina, snažno pritisnuta konzervativizmom i militarizmom svojih vladara i ostataka federalne vlasti koji su nad njom čuvali apsolutnu kontrolu iz »starih dobrih vremena bratstva i jedinstva«. Zato je ona dobila i možda ponajdeblji komad tog »nasleđa«. Jedan od »nasleđenih dragocenosti« je i hibridna vladajuća politička elita i hibridni Vođa, koji su svoju vlast i uspostavili i učvrstili uz svesrdno asistiranje spoljnih babica. Reč je o eliti nastaloj iz spoja ostataka »stare« komunističke i »nove« šovinističke elite. A ta elita nije naučila ni najosnovnije lekcije iz istorije. Jedna od tih lekcija je da država koja se danas legitimise isključivo na etničkoj podlozi i koja potiskuje »inoetničke« pripadnike ne spada u savremene države. Suštinsko pitanje vezano za to da li je jedna država savremena ili ne, jeste da li je u njenoj konstituciji zamro glas (individualnog) državljanina.

Raspad (bivše) Jugoslavije, koji se odvija u skladu sa idejama i taktikom šovinizma XIX veka (stvaranje samozadovoljnih nacionalnih država odmah i po svaku cenu), ostavlja pre svega Srbiji u nasleđe i armiju bez države. To »slobodno lebdeće federalno telo« sve snažnije iskazuje prirodnu želju da se negde prizemlji. Raspadanje kroz rat (koji su kao metod podjednako izabrale sve aktulene nacionalne elite) ostavlja i opasne socijalne i političke saveze ekstremnonacionalističkih i kriminalnih grupa, takozvanih partijskih, privatnih ili »dobrovoljačkih« vojski s jedne, i »zvanične« vlasti i njenih aparata prinude (vojske, državne bezbednosti i milicije), s druge strane. U takvoj situaciji sve postaje moguće i dozvoljeno. Dozvoljene su i fašističke metode ako su »efikasne«, ako mogu da zaplaše protivnika (pre svega one »druge«), a sopstvenoj »masi« da poruče: S nama je (bilo) bolje! I nije tu reč samo o »paklenoj manipulaciji« već i o efikasnom načinu da se opravda autarhičnost i sva ispraznost vladajuće politike.

Uz sve ovo, u današnjoj Srbiji na delu je rascep identiteta. Srbija materijalno siromaši i duhovno se dezintegriše; univerzalna ljudska prava se politički funkcionalizuju. To budi instinkte i stvara moralnu tupost, podstiče revanšizam i suzbija duh tolerancije, bez koga nema ni elementarne čovečnosti ni pravog demokratskog života.

U suštini, Srbija je i dalje pretpolitička zajednica. U njoj kolektivistički (nacionalni) princip poprima univerzalno emancipatorsko obeležje i delimičnu ustavno-demokratsku formu. Ratno stanje i psihoza samo odlažu trenutak suočavanja s pitanjem »šta je Srbija danas«, ali ga ne razrešavaju.

Sadašnja »vladajuća Srbija« rezultat je ostvarivanja »memorandumsko«—miloševićevskog programa. Ovaj program, pozivajući se na srednjovekovnu državu, zahteva da se uveća i proširi Srbija, da se ostvare njena »istorijska prava«. Ostvarivanje te politike primorava Srbe da »uzmu ulogu osvajača«, a Srbija koja nastaje osvajanjem nužno je vojno-policijska država, dok se srpska nacija okružuje neprijateljima i sve više siromaši. »Velika Srbija«, ili njen otpadak »krunja Jugoslavija« odista je trošna građevina. Ona produžava autoritarnu vladavinu u kojoj Vođa (vodeći autokrata) odlučuje o osnovnim pitanjima politike, vlasti i društva. Istovremeno, to onemogućava demokratske potencijale građana Srbije i srpske nacije i, na duži rok, odlaže rešavanje srpskog nacionalnog pitanja kao demokratskog. Nasuprot ovome nalazi se nacionalni program koji je vezan za pojavu liberalne i uopšte kritičke misli u Srbiji, a središnja ideja mu je nedeljivost spoljnog oslobođenja i unutrašnje slobode. Po njemu, nacija nije totalitet,

nacionalno načelo nije samo po sebi napredno, a jedinstvo Srbije nije »jedinstvo kancelarija«, već »jedinstvo ljudi«.

Ovaj program polazi od toga da moderni razvoj Srbije nije moguć bez prevazilaženja romantičarskih tumačenja prošlosti, patrijarhalnih i narodnjačkih struja u tradiciji srpskog naroda, kolektivističkih ideologija i nacionalističke mitologije. Osnova rešavanja srpskog nacionalnog pitanja može biti samo svestrani razvoj Srbije i stvaranje demokratske zajednice. Okvir idealnog rešenja mogla je biti Jugoslavija kao demokratska i otvorena država koja bi polazila od interesa svih njenih građana da žive u istoj zajednici, da samostalno i suvereno razviju svoju državu unutar te zajednice i koja bi omogućavala slobodno povezivanje, saradnju, etnički, kulturni i konfesionalni identitet. Međutim, ovakva Jugoslavija, po svemu sudeći, za dugo nije moguća. Zato bi put izlaska iz sadašnjeg stanja valjalo tražiti u konstituisanju Srbije kao nezavisne demokratske države s visokim stepenom građanskih i manjinskih prava, koja će se, potom, odlučiti da li će ući u neku i koju vrstu odnosa (od carinske i ekonomske unije do konfederacije) s ostalim delovima (bivše) Jugoslavije.

Kada se cepa veća teritorijalna celina na manje i kad postoji izrazita naklonost prema »malim narodima« i nacionalizmu, tada dolazi do izmena postojećeg regionalnog sistema država. Uspostavlja se svet malih država. Taj svet je decentralizovani svet. U tom svetu nacionalne i etničke težnje ne bi išle u pravcu uspostavljanja sopsptvenih državnih suverenosti, već bi sve etnije uživale društvena i politička prava i, unutar »zajedničke« ili »nacionalne« države, kulturnu i ekonomsku autonomiju. Tada ni etno-nacionalizam ne bi više bio u fazi »državotvornog nacionalizma«, već bi izražavao ento-nacionalni identitet.

Da li će Srbija dobiti šansu da se susretne sama sa sobom ili će joj trajnije biti udeljena »Krnja Jugoslavija«, to je novo otvoreno pitanje. Vreme koje je neposredno pred nama pokazaće da li će se povratak Jugoslavije u Istočnu Evropu, a Srbije u »balkanizam« nužno završiti (neo)fašističkom diktaturom ili je to samo period tranzicije – kroz državni nacionalizam i šovinizam – ka demokratiji.

Gordana Logar
DRUGA SRBIJA NA UNIVERZITETU

Nenaviknuta u novinarskoj profesiji da govorim ili pišem na zadate teme i stalno u službi dnevnih događaja, sa izvesnom zebnjom sam prihvatila da dođem danas ovde. Zebnja je bila utoliko veća što nisam bila uverena da je u ovom elitnom krugu, gde se dosad, tokom devet nedelja, čulo toliko mnogo vrednih misli, mesto profesiji koju smatram pre zanatom ili veštinom selekcije činjenica nego značajnim intelektualnim poslom trajnih vrednosti. Konačno, novine žive jedan dan.

Ohrabrenje je nenadano stiglo upravo u stilu novinarske sreće, kako mi imamo običaj da kažemo kad se nađemo na licu mesta i u centru nekog događaja. Ono što se protekle nedelje ovde zbilo i još traje učinilo je da Drugu Srbiju ne moram da zamišljam, ona postoji. Naglo je izašla na javnu scenu i ne boravi više jedino u ovom krugu gde smo devet nedelja – možda se sad već može reći i samo devet nedelja – dolazili kao vernici u crkvu. Nije više ni samo u Pionirskom parku koji je, donedavno, ličio na nedeljno baštensko okupljanje međusobno poznatih lica.

Preplavila je najpre Beogradski univerzitet, a zatim i druge srpske univerzitete, ujedinila je studente i profesore i okrepila duše i veru onih koji su je priželjkivali, ali njeno rađanje nisu smeli da najavljuju ni protestima, ni zvonima, ni razglasima. Ne bi im zbog toga trebalo zameriti. Uverena sam da će se polako, u hodu, pridruživati.

Ova Druga Srbija je zasad paralelna onoj koja ima glavne oblike državne moći – vojsku, policiju i štampu – ali se od nje razlikuje ne samo po tome. Ta Druga Srbija, koja je možda tek u zametku, ali sa svim znacima da će rasti i živeti, ne podstiče mržnju i ratovanje, nije inferiorna i zatvorena u sebe, jer se ne boji sveta. Nije zgrčena u neznanju, ne vidi neprijatelja u ljudima drukčijeg mišljenja, druge vere i nacije. Ova Druga Srbija neće ratovati, naročito ne pod izgovorom da svi Srbi moraju da žive u jednoj državi, ali će zazvoniti na uzbunu na prve znake ugroženih ljudskih prava i sloboda i Srba izvan Srbije i, podjednako, svih nacija koje žive u Srbiji. Podići će svoj glas u KEBS-u, na primer, jezikom Evrope kad prvi čamac izbeglica stigne u vojvođansko selo Bač, kad prvi Hrvat bude maltretiran u selu Hrtkovci i neće dozvoliti da, u ime srpstva, Srbima i drugima gore kuće.

Najmanje će biti u prilici da se hvališe, kao što je to nedavno učinio predsednik Slobodan Milošević, da je Srbe stavila pod međunarodnu zaštitu onda kad im već novorođenčad umiru u porodilištima, kad je od domaćina napravila beskućnike da bi ih prebrojavala dokazujući tako smrtne grehe suparničke, »genocidne« nacije. Neće ubijati svoje i druge da bi oni ubijali nju, neće se bojati umnih ljudi ma odakle dolazili, a strahovaće samo od ambicioznih nezalica što, jedino izolovani, mogu da vladaju samo tiranijom. Neće joj biti potreban vođa, ni njegov otac ili sin. Zadovoljiće se samo predsednicima i parlamentima koji ne varaju na izborima i znaju da su promenljivi i pre zvaničnog isteka mandata. Umesto ministra rata imaće ministra odbrane, ministar policije moraće da polaže račune parlamentu i biračima. Niko od zvaničnika neće moći da posegne rukom i potčini jednog glavnog urednika, naročito ne najmasovnijih medija kakvi su radio i televizija. Poslušnost ministara parlamentu i samostalnost novinara i naročito sudija i sudstva biće ona fina mera po kojoj će se razlikovati demokratija od diktature.

Da bismo se uverili da takva Druga Srbija postoji i da ovo nisu puke pretpostavke, a još manje maštanja, dovoljno je pogledati zahteve studenata i profesora Beogradskog univerziteta, parole ispisane po aulama i oko njih, ljude koji im šalju i donose hranu ili platna na kojima će ispisivati svoj kredo. Da li ih je mnogo ili bi trebalo da ih bude više, sasvim je irelevantno. Ima ih dovoljno da bi, ukoliko neko, već okrvavljenih ruku, želi da puca u njih, pucanj razbudio ceo svet. I zato bi bilo dobro da više ni kod koga ne idu, ni na koga ne apeluju. Onaj ko pred njima ne položi oružje, ne podnese ostavku, onaj ko njih naziva »ulicom« – gubitnik je već sada.

Ipak, ne bi trebalo verovati da je on toga svestan, naročito bi trebalo biti na oprezu od fatalnih poteza fanatične vlasti koja kad gubi, postaje još opasnija. Pogotovu ona koja je, bez ustezanja ratovala, koja je i svoju decu osakaćivala i u limenim sanducima ih vraćala kućama. Takva vlast može da postavlja još mnogobrojne, ubitačne zamke: od polja smrti do Tjenanmena. Može da se pojavi i neki drugi, novi spasitelj, vođa domanovićeuskog tipa, koji će slep uspeti da vidi sve neprijatelje i zaverenike i naročito izdajnike, ali je i teško poverovati da ga ova Druga Srbija, začeta na Beogradskom univerzitetu, neće nadmudriti, izbeći i naročito nadživeti. Na ovo verovanje podstiče me sve što se dobro dešavalo i što još traje u toj Drugoj Srbiji, na Studentskom trgu, koja

čak, rekla bih, ne oseća onaj užasavajući strah o čemu se tako mnogo ovde govorilo prošle subote.

Istovremeno, međutim, ne zavaravam se da će bitka biti brzo dobijena. Demokracija nastupa sporije od tiranije koja ide strojevim korakom i zato bih završila jednom irskom izrekom: »Bože, daj mi strpljenja, ali požuri!«.

Miljenko Dereta

DRUGA TELEVIZIJA – DRUGA SRBIJA

Kakav se ovde fudbal igrao pre rata?

Pretpostavljam da je ovo jedna od rečenica kojima ćemo dosađivati jedni drugima i današnjoj deci u onoj drugoj, posleratnoj Srbiji. »Velike« teme su, bar u ovom krugu, čini mi se iscrpljene. Zato je moja namera da sačuvam od zaborava ponešto od našeg bivšeg života u Srbiji i našeg života u Srbiji danas.

Koristili smo 041, 061, 071.

Postojala su odmarališta na moru.

Sardine »Beograd«.

Opisivaćemo jedni drugima kako smo varali telefonske centrale u Bosni da bismo razgovarali sa Hrvatskom i Slovenijom.

Bila je Bosna. Bio je lep grad Sarajevo.

Pokazaćemo jedni drugima, u toj drugoj, posleratnoj Srbiji, male, poluraspadnute telefonske imenike i upoređivati ko ima više brojeva koje ne koristi jer njihovi vlasnici, naši prijatelji i poznanici, više nisu ovde.

To napuštanje ove, prve Srbije, ta tragedija ovoga grada Beograda, druga je bolna tema o kojoj sam želeo da govorim. Ali šta reći?

Prijatelji su otišli.

Ne mogu ih optuživati za kukavičluk jer bi onda ostatak ovde bio hrabrost. A ne osećam se posebno hrabrim kao, pretpostavljam, ni većina vas prisutnih. Naprosto, sklonili su se od bolesti, izgubili su veru u ozdravljenje, ne mogu da gledaju i dele muke bolesnika koji se zove Srbija. To se nikome ne može zameriti. Ali ja već danas maštam i pomalo strepim od našeg prvog susreta po njihovom povratku. Hoće li nam se izvinjavati... »zašto nisu kad je trebalo«... kao što se mi danas izvinjavamo zbog onog za šta smo vrlo malo krivi – zbog Srbije danas.

A u Srbiji danas postoje bar dve Srbije. Ova u kojoj mi živimo: gradska, beogradska, mala, relativno informisana, preko četiri TV-kanala i mnogobrojnih radio-programa u kontaktu sa svetom, ali bez pravog kontakta sa onom drugom Srbijom, tu odmah pored nas.

Ta Srbija ne zna recimo za sukob sa takstistima. Ne zna šta studenti zapravo traže. Ne razume šta je sada pa taj DEPOS... Ta Srbija novine ne čita, ima jednu televiziju i jedan radio. Zato i veruje, kako mi je to rekla jedna od retkih opozicionih aktivistkinja iz unutrašnjosti, da »sve zlo dolazi od mnogo stranaka, jer kako se lepo živelo dok je postojala samo jedna partija«.

A ta jedna partija, koja se nekad zvala onako, sada, ovako, a sutra ko zna kako, sve čini da takvo mišljenje u unutrašnjosti Srbije održi. I, na našu nesreću, jedino u ovom

slučaju ta partija shvata u kom vremenu živi i za svoj cilj uspešno koristi najmoćnije oružje modernog vremena – medije.

O tome sam, jer to je moja profesija, najviše želeo da govorim. O nezapamćenom zločinu koji *načinom korišćenja medija* partija na vlasti vrši nad građanima Srbije. O zločinu zatupljivanja uskraćivanjem informacija. O zločinu s predumišljajem jer onaj ko menja, prećutkuje, uskraćuje informacije *zna* da time »može uzrokovati telesno ili *duševno* zlo članovima jedne grupe ili naroda, i time namjerno dovodi grupu u uvjete života koji treba da izazovu njezino potpuno ili djelimično fizičko uništenje. *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 2, str. 513, jedinica »genocid«: »Ovo djelo se može izvršiti za vreme rata ili u mirno doba, a izvršioci mogu biti državni organi ili pojedinci«.

A pojedinci to delo, taj zločin čine (u ime državnih organa) svaki dan u 17, 19,30 i 22 sata...

Namerno sam se vratio na reč čije je značenje TV-Beograd stalnim ponavljanjem potpuno izmenila. Ne čine to samo drugi samo nama.

Nemam dilema u pogledu toga kako da se kao profesionalac suprotstavim takvoj TV. Bojkotovanjem. Ali, kako joj se praktično suprotstaviti? Tu počinje nedoumica. Evo primera: sa grupom istomišljenika koja je želela da konkretnom akcijom nešto učini za promenu stanja, snimo sam TV-spotove *oružje nije igračka*, sa ciljem zaštite dece od oružja. Televizija je prihvatila da ih besplatno emituje. I tu počinje moja dilema – nismo li time pružili televiziji alibi, mali ali ipak alibi, koji za nijansu ublažava slike strahota kojima svaki dan podstiče gledaoce na ubijanje, mržnju, rat. Poznajući ljude sa televizije, znam da će i taj najmanji alibi iskoristiti kad im bude potreban. Zato je *druga televizija prvi uslov za drugu Srbiju*. I ponoviću po ko zna koji put da u drugoj Srbiji medije moramo poveriti, ne strankama na vlasti, jer one će se menjati, već ljudima kojima su profesionalni kodeks i moral iznad ličnih, dnevnih, stranačkih ili nacionalnih interesa.

I dok sam ovo beležio, TV je jutros, uz vesti o »oslobađanju« još jedne od »srpskih« ulica u Sarajevu, javila da je u Bosni do danas poginulo 7200 ljudi i da se 13000 vodi kao nestalo. A znamo šta to znači. I to me je podsetilo na jedno pitanje koje mi je prijatelj, Francuz, pre neki dan postavio kad sam mu se, preko telefona, hvalio našim studentskim protestom.

Pitao me je: »A šta su dosad čekali? Nisu protestovali kad je pala prva, stota, hiljadita žrtva... Nisu protestovali kad je glad zakucala na mnoga vrata u Srbiji. Nije ih uvredilo to što im je *onaj* ministar prosvete. Nisu se bunili protiv izborne farse. Pobunili su se sada kad smo ih isključili iz međunarodne kompjuterske mreže«.

To je zlorado rekao čovek koji nas dobro poznaje, koji nam je prijatelj. I nije mi bilo lako da ga ubedim da je bolje i sad nego nikad. Uveravao sam ga, uz potajnu strepnju, da će se studenti iskupiti jer će ovog puta izdržati do kraja i izboriti se, uz našu pomoć, za tu DRUGU Srbiju u kojoj će, kada po pozivu savesti budu *blagovremeno* zbog nečega protestovali, pregovarati ne sa nevaspitanim uličnim siledžijama već sa sebi ravnima.

INTELEKTUALCI I RAT

PREDGOVOR

Posle zbornika Druga Srbija, objavljenog s jeseni prošle godine, na uvid javnosti stavljamo još jednu knjigu koja je – poput prethodne – nastala kao plod rada Beogradskog kruga. Podsetimo: u Drugoj Srbiji sabrano je oko osamdeset kazivanja članova Udruženja nezavisnih intelektualaca i njihovih gostiju, izgovorenih na deset sesija koje su se svake subote, od početka aprila do kraja juna 1992, održavale u Studentskom kulturnom centru u Beogradu. U ovoj smo zbirci, pak, prikupili pedesetak tekstova(1) koji su, u okviru ciklusa »Intelektualci i rat«, čitani u Domu omladine svakih petnaest dana, takođe u deset navrata, između početka oktobra 1992. i kraja februara 1993. godine.

U dobu kada je svako zalaganje za mir, nacionalnu trpeljivost i uspostavljanje građanske demokratije nailazilo samo na prezir, nipodaštavanje i otvorenu porugu, u vreme, naime, kada su čak i najopreznija sumnja u pogledu svrsishodnosti rata te razobličavanje državotvorne mitologije bili zdušno prokazivani kao veleizdajnički činovi otpadnika od Nacionalne Ideje, tematski ciklus pod nazivom »Druga Srbija« pružio je Beogradskom krugu priliku da se, na samim počecima svoga delovanja, omamljenoj domaćoj javnosti predstavi kao jedno od doista retkih udruženja (o političkim strankama, uz retke izuzetke, da i ne govorimo!) čiji članovi načelno odbijaju da dadnu svoj doprinos uništavanju drugih i propasti sopstvenog naroda. U međuvremenu je izraz »Druga Srbija«, naročito posle objavljivanja istoimenog zbornika, postao lozinka sviju onih koji su, pre ili kasnije, uvideli svu pogubnost nacionalističke politike u poslednjih pet, pa i više godina. Mnoge crne slutnje izrečene u tom prvom nizu kazivanja docnije su se, na žalost, obistinile; mnoge reči koje su onomad zvučale prejako, ponekom čak i uvredljivo, sada – kada nesreće sustižu jedna drugu brže negoli smo mogli i zamisliti – izgledaju nam tek kao blagi prekori; ono što je nekoć, pre samo godinu dana, bilo skoro bogohulno reći, odavno je postalo opšte mesto čak i u najblažem kritičkom diskursu koji gotovo svako bez ustezanja sebi dozvoljava... Pa ipak, kada se Druga Srbija, knjiga koja je Beogradskom krugu pribavila znatan ugled i u inostranstvu, danas prelistava, uočava se da se kroz brojne priloge što ih ona sadrži provlači i nešto što ne samo da još nije dovoljno duboko proželo javnu svest nego teško da dopire i do savesti pojedinaca na koje se neposredno odnosi: reč je, dakako, o odgovornosti intelektualaca za raspirivanje nacionalne netrpeljivosti, razgaranje mržnje, zapodevanje rata, pa i – u krajnjoj liniji – za počinjene zločine i varvarska razaranja, za usamljenost u koju smo manje ili više svojevoljno zapali, za siromaštvo, poniženje i opštu pokoru koja nas je stigla. Stoga je bilo sasvim prirodno što je Beogradski krug, kao udruženje koje – ponavljamo, okuplja nezavisne intelektualce – rešio da svoju drugu tematsku tribinu posveti neposredno tom osetljivom, neugodnom i brojnim tabuima zaštićenom pitanju.

Odluku da i na taj, javno izražen način ukaže na potrebu preispitivanja uloge tvoraca javnog mnjenja u jugoslovenskoj tragediji, Beogradski krug nije, dakle, doneo naprečac, naknadno osvešten ili pak podstaknut gnušanjem nad ovim ili onim upadljivim pojedinačnim primerom posrnuća ljudi od pera, duha i znanja u neodgovorno nacionalno mitotvorstvo ili – što je znatno gore – u otvoreno huškanje na rat. Takva odluka bila je sadržana već u pobudama kojima su se rukovodili budući osnivači Kruga. Imajući, naime, već poodavno – pre negoli je razgrađivanje zemlje, prekrajanje granica, zaokruživanje teritorija i međusobno istrebljivanje započelo – pred očima brojne svoje

kolege koji su, bilo kao slobodni strelci ili, češće, kao institucionalno organizovani propagatori, vredno prionuli na obnavljanje ideologije tla i krvi i učeno obrazlaganje potrebe da se južnoslovenska plemena konačno »razdvoje«, jasno im je bilo da će se uskoro s reči preći na dela.

Upravo u odlučnom odbijanju da se učestvuje u tim nedostojnim pripremnim radnjama koje su morale uroditi potonjim strahotama, nađen je zajednički imenitelj koji je u Krugu okupio nekoliko desetina pisaca, filozofa, sociologa, naučnika, umetnika, novinara... Već u Osnivačkom aktu, a potom i u nizu saopštenja i pojedinačnih istupa svojih članova, Udruženje je ne samo ukazivalo na odgovornost »nacionalne inteligencije« i »nacionalnih institucija« već i ustajalo protiv zloupotrebe javne reči. U svojoj prvoj javnoj izjavi ono je, iako načelno nesklono političkim suđenjima bilo koje vrste, najavilo da će zahtevati da račune polože ne samo svi oni političari, vojskovođe i, dakako, neposredni izvršioci već i intelektualci odgovorni za podsticanje na rat, zločine protiv čovečnosti, uništavanje kulturnog i istorijskog blaga, masovna preseljenja stanovništva i izgon brojnih istaknutih stvaralaca, kao i iznuđeno bekstvo obrazovane omladine. Da je takva inicijativa imala smisla i bila upućena na pravu adresu, ubedljivo je posvedočila činjenica da su nam prve podsmešljive, srdite, pa i preteće poruke uputili upravo oni koji su, po prirodi svog posla, morali da se nađu u našim redovima, ali su svoj talenat, znanje i ugled radije stavili u službu legitimiranja novog kolektivizma. Umesto da, u onom prelomnom trenutku kada je Jedno, zasnovano na klasnom identitetu, počelo da se urušava samo od sebe, svoje snage i moć založe u demokratsko prosvetavanje ravnodušnih podanika, oni su aktivno pripomogli ustoličavanju jednog novog principa objedinjavanja, jedne nove unio mistica koja se, ovoga puta, osovila na veštački probuđen i prenadražen nacionalni identitet. Zahvaljujući velikim delom i njihovom trudu, proigrana je još jedared – opet zadugo! – prilika da najzad zakoračimo u društvo slobodnih individuuma koji u političkoj sferi funkcionišu kao autonomni građani, a ne tek kao anonimni pripadnici jedne i jedine Klase, odnosno Nacije. Jednostavnije i grublje rečeno: »ideolozi«, »klerici«, »psi čuvari« ponovo su nam prodali rog za sveću.

Malo je kojem među učesnicima tribine »Intelektualci i rat« bilo stalo utvrditi da su svi, ama baš svi »nacionalni intelektualci« bili rukovođeni zlim namerama, mržnjom spram drugih naroda, niskim koristoljubljem, ispraznom žudnjom za slavom i počastima ili težnjom da se dopadnu novim/starim vlastodršcima. Autorima priloga jasno je da je među »nacionalnim intelektualcima« bilo čestitih i umnih ljudi koji su iskreno verovali da je, posle sloma »starog režima«, preče poduhvatiti se rešavanja nacionalnog pitanja negoli se založiti za uspostavljanje parlamentarne demokratije. Stvarnost im je – kao što to najčešće biva – doista pružala osnova za nezadovoljstvo, ali su oni, baš kao i negdašnji tvorci zamisli o socijalnoj revoluciji, prionuli da nacionalnu revoluciju sprovedu namah, ne vodeći računa o sredstvima kojima će se izvođači radova, zadojeni našom bogatom tradicijom, neizostavno poslužiti. Pa ipak teško je otrgnuti se utisku da je rat začet u rečima: svaki iole razumniji posmatrač tih već davnih zbivanja imao je stoga dobrih razloga da očekuje da će se one vrlo lako i brzo, u onom skraćenom nizu posredovanja između apstraktnih ideja i konkretnih činova, pretočiti u metke. Uostalom, zar se i ne kaže: reči ubojite poput metaka!? Zato kroz većinu tekstova prikupljenih u ovom zborniku provejava zajedničko ubeđenje da bi oni intelektualci koji se sada čude i zgražavaju nad morem prolivene krvi, nad razrušenim gradovima i selima, nad rekama

izbeglih i iskorenjenih nesrećnika, nad posvemašnjom fašizacijom, pauperizacijom i kriminalizacijom društva, morali da se suoče – ako ništa drugo – sa svojom intelektualnom, profesionalnom i moralnom odgovornošću. No, ostavimo takva pitanja njihovoj savesti o kojoj niko, dakako, niti može niti ima prava da sudi.

Međutim, u pojedinim tekstovima izraženo je i uverenje da bi jedna druga vrsta odgovornosti – ona koja podrazumeva posledice opipljivije negoli je puko suočavanje sa samim sobom – morala, zacelo, pasti na pleća one »galerije likova« naših intelektualnih perjanica koji su smišljeno huškali na rat, sluđivali narod, zanosili ga onostranim poslanjem, uznosili u nebo, zagnjurivali u prošlost, nasilno mu vraćali dostojanstvo, odvrćali ga od najprirodnijeg poriva da živi bolje i srećnije, zajedno s Drugim, a ne mimo sveta, u zatočeništvu svoje samozaljubljenosti. Oni su pružali čas otovrenu čas prikrivenu podršku učvršćivanju jedne autoritarne i bezobzirne vlasti koja je za njihov račun, a u najvišu slavu Nacije, imala da obavi prljavi posao. Blagonaklono su dozvolili da se razmahnu sile zla vazda spremne da u delo pretoče i najsmelije njihove zamisli. Prihvatajući se katkad i neposrednog učešća u vlasti, ali češće delujući u senci, kao savetnici apsolutnog vladara i žreci u dosluhu s našim Volksgeistom nisu nalazili da je potrebno oglasiti se u onim retkim trenucima kada je izgledalo da narod dolazi sebi. Unosili su još veću smutnju u ionako zbrkani politički prostor i pometnju sejali u redovima stranaka koje su imale izgleda da postanu doista demokratske, te su na sve načine – podjednako delanjem i mudrom ćutnjom – dopuštali da se neprosvećeno biračko telo bezvoljno prepušta jednom jedinom stvarnom gospodaru.

Imajući pred sobom ove tekstove, poneko bi mogao poželeti da skicira niz »žanrslika«, pa i da izgradi izvestan broj »idealnih tipova« naših nacionalnih intelektualaca. Lako nam je razumeti i one čitaoce koji bi se zadovoljili nizanjem neponovljivih karikaturnih portreta. Pomislimo samo na sve one jurodive slikare, zavičajne pesnike, zloguke proroke, patentirane demistifikatore planetarnih zavera i stručnjake za razobličavanje »novog svetskog poretka«, etnogenetičare i paraistoričare koji korene svoga naroda pronalaze u nedokučivim dubinama praistorije, bivše marksiste koji su utehu zbog propasti svoje ideologije našli u »slatkoj radosti pripadanja« Naciji, neumorne crtače geopolitičkih karata, žurnaliste i feljtoniste koji su našoj nezreloj čitalačkoj, a pre svega televizijskoj publici ustrajno podastirali jednu naopako postavljenu sliku istorije i sveta. Ali, zasad samo pomislimo: jer, u ovom kratkom uvodnom slovu ne može nam biti cilj da čak ni ovlaš ocertamo jednu takvu tipologiju, a još manje da se upuštamo u detaljnu studiju pojmova i uglednih slučajeva. Sve što nam preostaje jeste nada da će jedno buduće sistematsko istraživanje uloge intelektualaca u ratovima kroz koje prolazimo moći da nas primakne odgovoru na pitanje koje preda se postavljaju autori priloga sadržanih u ovom zborniku. Ni oni, naime, nisu bili rukovođeni ambicijom da taj odgovor već sada pruže. Još manje bi se on mogao izvesti kao zajednički imenitelj njihovih žanrovski raznovrsnih, međusobno neusklađenih, katkad čak i oprečnih mišljenja. Sve ono što smo kazali u predgovoru za Drugu Srbiju odnosi se i na zbornik Intelektualci i rat: učesnici tribine iznose sopstvene poglede, te za svoje reči sami snose odgovornost.

A.M..

* Nismo uspeali da pribavimo autorizovana izlaganja Dragoljuba Žarkovića, Gojka Tešića, Jasne Šakote i Mihajla Mihajlova. Zahvaljujemo im ipak na učešću u ciklusu (*ured.*).

1. krug – 3. oktobar 1992

Obrad Savić
MILITARISTIČKI *COGITO*

Rat je tako, u životu jednog naroda, vreme ogledala.
André Glucksmann

U životu jednog naroda se periodi rata doista mogu shvatiti kao »stadijumi ogledala«, vreme čistog razgolićenja, jasnog samoogledanja, epizode njegove kristalne transparentnosti. U ratovima se ogoljeno, do totalne prozirnosti, ekranizuje društvena činjenica da narodi manje-više umiru onako kao što su živeli. Ratna proizvodnja smrti gotovo kontinuirano i sasvim linearno akumulira i niveliše preuzetu energiju života. Proizvodnja života i distribucija smrti potpadaju pod isto magnetno polje društva. Bar za većinu naroda, život nije, da kažemo to hegelovskim žargonom, užasno uzmicanje pred ratom i smrću, već upravo obrnuto: život je za njih podnošenje smrti, predavanje i opstojanje u smrti, i to onoj smrti koja imanentno proističe iz dinamike baš takvog života.

Čak i po cenu izvesne konceptualne ležernosti, može se tvrditi kako tekuća eskalacija rata u Jugoslaviji predstavlja očiglednu potvrdu i najnoviji izraz navedenog stava. Napadno ratničko orgijanje verovatno dokumentuje tezu po kojoj je »divljem« rat mogućan samo u onoj zemlji koja inače živi u »divljem« miru, u skrivenim formama plemenskog poretka gde preovlađuje »zakon džungle« (F. A. Hayek). Takav rat je mogućan samo među onim narodima čije su društvena supstanca i naročito, duhovna infrastruktura obolele od militarizma. Epska verzija *Cool Killera* je, uostalom, odavno promovisana u dominantnu figuru našeg kulturnog heroja.

Međutim, tek sa rasplamsavanjem ratnog požara koji pretilo da upali ceo sistem, jer »linija fronta (potencijalno) preseca celo društvo, gotovo bez izuzetka i neprestano« – razvio se jedan naročiti militaristički diskurs, »Govor Rata«, koji se izvitoperio u patološki govor ludila. Unutar ovog govora gotovo da se više niko ne pita za ishod rata, za verovatnoću pobeđe, mira i života, već svi podjednako računaju s mogućnošću opšte propasti i zajedničke smrti. Kako razumeti poremećeni »*Cogito* Rata« koji jasno ne prepoznaje čak ni vojni a kamoli politički identitet svog protivnika? Zašto je, u sveopštoj provali razaranja i istrebljenja, Jugoslavija postala estradna pozornica Artoovog »teatra okrutnosti«? Kako razumeti okolnost da se većina stanovništva apatično predala »negativnoj ekstazi rata«, militarističkoj navigaciji u prazno? Zašto se u javnoj buci medija napadno promovise takav militaristički diskurs koji sa neviđenim entuzijazmom brani militarističku koncepciju društva? Da li je uopšte moguće ubiti želju za ratom, osvojiti mir, i to usred jedne zakasnele, takoreći varvarske verzije »militarističkog diskursa« koji hladno poručuje: »Danas je neuporedivo modernije poginuti u ratu, a prirodna smrt postaje izuzetak« (*Vojska*, 11. 6. 1992; ovaj list je naslednik nekadašnjeg *Fronta*)? Kako se uopšte izvući iz ratnog meteža i haosa u Jugoslaviji u kojoj se još uvek istrajno veruje kako je mir samo »neprirodni« interval, trenutna faza i međustanje ratnih procesa, koji se nikada neće okončati, budući da se »odlučujuće bitke tek spremaju, a presudnu borbu tek treba dobiti«?

Izgleda da je jugoslovenska, kako bi rekao Niče »ratna škola života« (F. Nietzsche, *Aus der Kriegsschule des Lebens*) samo obnovila stare borbene resurse »militarističkog *cogita*«. Njegova vojna lozinka: »Ubijam, dakle postojim«, našla je svoje sekundarno utočište u lokalnoj školi ratničkog života. Kreativni doprinos ove škole smrti nije toliko u stvaralačkom preuzimanju vere da je rat večiti usud, zla kob, sudbina, već u novoj tvrdnji da ovaj novi, tekući rat, samo nastavlja onaj stari koji se neprestano vodi i koji se nikada nije završio a i nikada se neće završiti! Iz ovakvog »militarističkog diskursa« proteran je svaki argument koji bi bar u naznakama nagovestio mogućnost da se sa neprijateljem može pregovarati i eventualno pronaći nekakav diplomatski kompromis ili političko rešenje. Varvarska verzija »militarističkog diskursa« zahteva potpuno apsolutno likvidiranje protivnika: najbolji neprijatelj je mrtav neprijatelj! Militaristički duh je nametnuo totalnu logiku binarne isključivosti; tu nema mesta za neutralnog i nepristrasnog, svako mora, i to bez izuzetka, da pripada jednom ili drugom taboru, našoj ili njihovoj strani. Novina ove »ratne škole života« je i u tome što nju ne vodi merodavni armijski aparat, vojni stručnjaci, već nacionalistički specijalisti za ponor. Ove »atlete očaja« (Hugo Ball), ti maheri olovnih rečenica, Brozovi epigoni, u Titovoj senci poručuju kako u »ovom svetom ratu – koji vraća nacionalno sećanje i priziva plemenski zaborav« – svako ima da postane »živi pokojnik koji putuje kroz zone smrti« u susret nacionalnoj zori. Profetsko bakanje o nacionalnoj pobedi se tako usidrilo u samo središte institucionalnog diskursa rata; front je teren za ritualno jačanje nacionalnog suvereniteta. U ovom diskursu se čak i tehnička pitanja vojne veštine, strategije i taktike ratne mašinerije ne razmatraju iz ugla profesionalne pragmatike i esnafske kompetencije, već se sagledavaju u dosluhu sa epskim, mitskim, religioznim figurama »časti, patriotizma i nacionalnog ponosa«. Sveti je zadatak »vojnih ustanova i praksi koje je okružuju« da povrate stara prava, izgubljenu slavu i prastari sjaj nacionalne moći. Samo okolnost što ovaj novi rat treba da svede stare račune, da naknadno ispravi ranije nepravde (»retrospektivno potražuje izgubljena prava«) može objasniti neviđenu provalu nekrofilčarskog orgijanja širom difuznog fronta. Tamo gde front naseljavaju fantomi prošlosti, sećanja i preci, čak i ratničke pobeđe sistematski umnožavaju opšti vojni i svaki drugi poraz.

Doduše, ovaj rat se nije izvitoperio u »neuračunljivu pozornicu smrti« samo zato što se šlepovao uz pogrešnu politiku – *topografska invazija unazad*, već pre svega zato što je pokidao svaku racionalnu vezu sa politikom. Jer, tek kad potre i ukine svaku vezu sa politikom (tom metakontrolnom instancom), rat po sebi postaje serija suludih i nekontrolisanih događaja bez svrhe i smisla. Još je stari pruski general Klauzevic (Karl von Clausewitz, *Vom Kriege*) sugerisao razložnu tezu da, za razliku od drugih, takoreći »divljih« formi sukoba i nekontrolisanih borbi, rat nema svoju suštinu, svoju supstancu u samom sebi, već je puko sredstvo, instrument političkog saobraćanja. Da ponovimo za one »otkačene« borbe koji prizivaju smrt i ginu u teorijskom zaboravu: »Rat nije ništa drugo do nastavak politike drugim sredstvima«. Upravo je politika onaj mehanizam koji određuje i modulira sturkturu i dinamiku rata; ona propisuje pravila i kontroliše scenske zaplete. Štaviše, samo ona politika koja se služi ratom kao sredstvom razložno uzmiče pred ekstremnim zahtevima (recimo, svi Srbi ili svi Hrvati u jednoj državi) i racionalno se povlači pred nerealnim mogućnostima. Samo ona politika koja se oslanja na ratnu protezu mora da kalkuliše precizno, da pažljivo računa samo s pragmatičnim procenama i objektivnim verovatnoćama. Doista, rat može efektivno navigovati samo ona politička

doktrina koja se temelji na zdravom realizmu, koja se ne upušta u mitološke retrospektive i profetska bakanja. Načelno govoreći, veza sa politikom doista sprečava »otkačinjanje« ratne mašine i suzbija »eskalaciju prekoračenja« (Paul Virilio, *Pure War*, 1983). Drugim rečima, priključak za politiku obezbeđuje one »strateške kočnice koje neutrališu opasnost da rat kao političko sredstvo u svakom trenutku izmakne kontroli« (vidi: André Glucksmann, *Le Discours de la Guerre*, 1979).

Zašto su baš u slučaju jugoslovenskog rata ove kočnice sasvim otkazale? Možda se ovaj rat sve više prepustio razularenoj igri slučaja zato što se nije uobličio u čist rat suverenih država, frontalni sukob dve vojske. Prema Fukoovoj istorijskoj hipotezi, koja se ovde nameće, samo onaj rat koji skoro prožima celo društvo i deli ga, u osnovi je lokalni, interni, međuetnički rat plemena i nacija. Samo takav rat pozajmljuje svoju energiju iz činjenice da se jedno društveno telo (Jugoslavija), inače do neprepoznatljivosti izmešano, želi nasilnički podeliti na nekoliko etnosa, nacija i naroda. Ratna svrhovitost se izvitoperila u isprazni delirijum, takoreći, u tautološko kretanje u prazno, jer želi veštački i na silu da razdvoji ono što je radom istorije isprepletano do kraja. Rat je pretvoren u opšti haos (recimo, u Bosni je na delu suludo umnožavanje frontova svih protiv svih), lišen svakog razumnog strategijskog scenarija, upravo zbog toga što neprijatelj nije neko drugi, spoljni stranac, već je upravo tu, unutra, među nama. Lokalna ratišta i sukobi su patološki dokaz »ratničkog orgijanja u prazno«, tužni dokument uzaludnog plana totalne i nasilne podele jednog, inače do srži izmešanog i etnički isprepletenog društva. Neograničena eskalacija nasilja, brutalnosti i terora sveodči o tome kako se ova etnička i nacionalna konfrontacija ne može razrešiti nekakvom krucijalnom vojnom pobedom. Bizarna činjenica da najžešći sukob u Jugoslaviji vode upravo oni koji pripadaju istom jezičkom sklopu »narcizam malih (lingvističkih) razlika« – mogla bi da postane privilegovan predmet psihoanalize rata. Opsesivno razaranje gradova i genocidno istrebljivanje drugih naroda (u lokalnom žargonu se ta operacija naziva »etničkim čišćenjem terena») ne mogu da zatru tragove etničkog konflikta i nacionalnog sukoba.

Suočeni smo sa jednim kripto-državnim ratom koji je lišen jasnog socijalnog ili klasnog sukoba. Totalno satanizovanje jednog naroda (svi Srbi su četnici, svi Hrvati su ustaše, i sl.) nedvosmisleno upućuje na zaključak da je na delu podržavljeni rasizam koji postavlja rat na dramaturgiji nacionalne legende. Prema ovoj socijalno-biološkoj tezi, koju je najradikalnije problematizovao Fuko, druga, neprijateljska rasa, nacija ili narod u stvari »nije ona rasa koja je došla odnekud kako bi trijumfovala i vladala neko vreme, već ona koja se neprekidno infiltrira u društveno telo ili se, štaviše, u samom socijalnom tkivu i preko njega reintegriše«. Rat je postao bezuman kao zemljotres, prirodna pogibija, pomamno pustošenje, osveta prirode nad kulturom baš zato što »vojni polaritet i slom društva nisu proizvod sukobljavanja dve međusobno spoljašnje rase, već podvostručavanja jedne te iste rase u nadređenu ili podređenu rasu, ili pojavljivanje njenog naličja unutar same rase«. U ovom zaoštrenom i eksplozivnom kontekstu zadatak građana više ne može biti kritičko suprotstavljanje Državi i odbrana od nje, ma kakva da je ona, već upravo obrnuto, odbrana otadžbine (mitska figura Društva) od pretnje druge rase, protivničke nacije ili infiltriranih etničkih grupacija. Zaista, u ovom se ratu ne mogu prikriti tragovi državnog rasizma, takoreći etničkog fašizma koji društvo okreće protiv sebe samog, protiv sopstvenih građana i sopstvenih proizvoda. Rat je stoga promovisan kao najefikasnije eugenetičko sredstvo etničkog čišćenja terena, priprema prostora (tzv. »geografija mašte») za procvat čisto etničkog društva, neprikosnovene nacionalne države.

Naročito su zastrašujući prizori sa difuznog ratišta kojim tumara šarolika soldateska: paravojne formacije, partijske bande, novokomponovani oslobodioci, rezervisti, vikend-borci, ratni huligani, pljačkaši, lopovi, gangsteri, ubice i ludaci. Bez obzira na kojoj strani gostovao, kaleidoskop ovih ratnih likova isprepletено функциониše u jednom te istom, integralnom kolu smrti. U opštem metežu svih protiv svih, u stalnom bujanju lokalnih, grupnih i privatnih ratova izgubljena je opšta ideja. Kao da radikalnost rata više nije na strani vojnog subjekta – već se pomerila u samu stvar: ona se usidrila u tekuće ratne procese, događaje i lančane reakcije. Ako rat više nema smisla, onda bar ima funkciju! Frontovi su prepuni izbezumljenih boraca koji dejstvuju kao uzavrele ratne čestice koje, kad već ne mogu da dokinu, okončaju rat, nastoje da budu njegov mehanički akcelerator. Rasterećni svake opšte ideje i imanentne političke suštine, ratni događaji sve više srljaju u beskonačnu autoprodukciju. Priča se kako su se, negde na frontu, zaraćene snage dogovorile da naizmenično (parnim i neparnim datumima) osvajaju jedno te isto mesto. Kao da se borbeni entuzijazam širi uprkos motivacijske ravnodušnosti spram izvornog cilja i prvobitne namere. Kao da su vojna ekspanzija i ratnička euforija fascinirane implozijom ratnog smisla.

Možda se problem viška borbenog entuzijazma, svakodnevnog umnožavanja ratničkog elana, može objasniti radikalnim izvrtnjem Kaluzeviceove teoreme; dakle, u obrnutom i često ponavljanom vidu teorema bi mogla da glasi: politika je rat nastavljen drugim sredstvima. Ona je »ratna mašina« (Gilles Deleuze) na privremenom remontu, diplomatsko obnavljanje ratničkog žara, pregovarački interval i predah ratnika. Svaka politika »civilnog poretka« ima svoju supstancu u »borbenom poretku« i svoju argumentaciju crpi sa bojnog polja. Verovatno se zato svi spektakularni uspesi i učenici »dnevnog pojma politike« (područje državnih interesa, institucionalnih komunikacija, političke pragmatike, diplomatskih pregovora, geopolitičkih procena, itd.) zasnivaju na nesmetanom razmahu »noćnog pojma politike« (skrivena pozornica ratnog užasa, ekonomija smrti, nevidljiva ekologija svetskog bola, itd.). Rečeno ničeanski, apolonsko udešavanje sveta je sistematski izloženo dionizijskom podrivanju i potkrepljenju. Zato svako naknadno povlačenje politike iz magnetnog polja ratnog koda samo dodatno stimuliše i oslobađa nesmetanu provalu militarističkih znakova. Arheologija rata je zapravo skrenula pažnju na to da je, već na pragu novog veka, upravo Država preuzela kontrolu nad pojačanom radijacijom militarističkih znakova. Tu se naprosto radi o novovekovnom pokušaju da se putem podržavljenja disciplinuje rat. Sve više i više, kaže Fuko, »ratovi su se javljali samo na spoljašnjim granicama velikih država i to kao stvarni ili preteći odnos snaga između država. Postepeno je društveno telo očišćeno od ratnih odnosa kojima je bilo prožeto tokom srednjeg veka. Ovim podržavljenjem rat je potisnut na granice država i postao je profesionalni i tehnički monopol brižljivo definisanog i kontrolisanog vojnog aparata«. Prema ovoj istorijskoj hipotezi i tekućim analizama koje iz nje slede, tek je krajem srednjeg veka država prvi put bila opremljena posebnom institucijom – Vojskom, koja je preuzela funkcije i došla na mesto svakodnevne i sveprisutne ratne prakse. Od tada se podivljali sukobi centralizuju a sveprisutni rat svih protiv svih kontrolisano lokalizuje na državne granice. Upravo novovekovna operacija podržavljenog disciplinovanja rata u Jugoslaviji nije uspela. U pozadini razvezane i pomahnitale »čelične oluje« (E. Junger) razložno je zažaliti za ovim propustom, čak i po cenu da je država, pošto je sebi prisvojila ratni stroj, ponovo uspostavila jednu ratnu mašinu koja menja cilj i povratno sebi prisvaja i preuzima državne funkcije. Možda je

skraćeni put do disciplinovanog mira još uvek bolji od beskonačnog etničkog ratovanja, sveopšteg ulančavanja smrti, spaljivanja gradova i pustošenja zemlje. Dokle ćemo biti evropska skretnica za novu eskalaciju rata, zla i nasilja!

Lazar Stojanović
ZLOČIN BEZ KAZNE

Za razliku od običnih smrtnika, intelektualci u ratu na izgled nemaju velikog udela. Gotovo svi se izjašnjavaju protiv rata – načelno. Retko postaju veliki ratnici. Sasvim izuzetno se javljaju kao neposredni izvršioци bilo kakvih zločina. Međutim, ovakva procena važi samo ako se rat uzima kao suma neposrednih borbenih dejstava, ako se zločin shvata samo kao ono što važeći krivični zakon oglašava krivičnim delom i ako se rečju »inteligencija« imenuje čitav društveni sloj više i visoko obrazovanih ljudi.

Slika se korenito menja ako se rat sagleda kao ukupnost neprijateljstava, ako se zločinom nazove sve što nanosi nesumnjivo tešku nesreću ljudima i svetu, makar to bio i samo jedan čovek i samo neki zabiteli delić sveta – ako se, najzad, inteligencijom nazove gurpa nosilaca javne svesti i savesti, grupa koja uredno obavlja tu svoju društvenu funkciju i u ratu i u miru. U tako postavljenom ogledalu inteligencija se odslikava kao glavni podstrekač, ideološki arbitar i nesumnjivi saučesnik teških zločina.

Naročita odgovornost inteligencije proističe upravo iz opšteg uverenja koje ta grupa pothranjuje i prihvata – da oni znaju bolje, vide dalje i do opšteg dobra im je stalo više nego običnoj, bezimenoj većini.

Čudovišno bi bilo pozivanje na moralni ili politički nadzor nad javnom reči ili čak tražiti da se neki istupi inkriminišu kao dela protiv naroda i države. To smo već imali i znamo da nema te štete koja bi mogla da opravda bilo kakvu preventivnu cenzuru. Zakon štiti građane od uvreda i kleveta i od zakona ne valja više ni očekivati. Zloupotrebljavala se i ta zaštita od uvrede. Ipak, to ne znači da zločini inteligencije treba da budu stalno opraštani posle svake poražene nacističke ili komunističke nasilničke avanture. Kako rešiti paradoks da je loše oprostiti, a još gore kazniti?

Delatnost nosilaca mržnje, njihova istupanja u prilog politici uništavanja ljudi i dobara, dostupna je i može lako da se sakupi, analizira i objavi. Ona je trajan spomenik slepilu sledbenika i trajan dokaz smišljenog proizvođenja zla i mržnje. Ako se to ne zaboravi, ako svako od njih bude nateran da nosi svoj krst javno u vremenu koje dolazi – zločin će biti barem javan, imenovan, ako ne i kažnjen. Ako to uradi svako u svojoj okolini – ovaj ljudi rat mogao bi da prođe barem bez paušalne osvete.

Ako pokažemo krivce, imaćemo pravo da se distanciramo od njihovog zločina. Ni to nije malo.

A zločin će ostati bez kazne. Valjda tako treba. Neko mora prvi da prestane da ubija.

Vesna Krmpotić
INTELEKTUALAC: GUBITNI ULOG

Sve donedavna mislila sam da znam šta je to intelektualac. Komotno sam bila uvjerena u to da ne samo što ja znam što znači spomenuti pojam već da se to općenito zna. Tako sve do ovog rata. A onda je nahrnilo vrijeme lomova i preispita pojmova koji su se činili neprikosnovenima; vrijeme čišćenja od stereotipija i lažnih svetinja.

Mogu stoga ponuditi samo zaključak moje osobne, privatne revizije pojma intelektualac, edukacija, znanje, naobrazba. Rat, pogotovu ovakav rat, izuzetno je beskompromisna pozadina za provjeru lika – bilo apstraktne ideje ili čovjeka.

Ako se općenito smatralo da je intelektualac ukras i dobitak društva, ta se procjena sada mora baciti u koš. Na našem primjeru – naravno ne samo na našem – intelektualac u uobičajenom smislu riječi prečesto se pokazao kao opasnost po društvo. Kao gubitni ulog tog društva. Snabdjeven znanjem, on je to znanje, na žalost, nerijetko koristio kao krinku za vrlo neintelektualne motive.

Nije prvi put da su se pametni, obrazovani i poduprti doktoratima, akademijama, studijama i laboratorijama, našli u službi nečega što niti je pamet, niti je obrazovanje, niti je na dobro ljudima. Na još svježim primjerima kao što su Horbirger i Lisjenko moglo se shvatiti da prvi preduvjet pojma intelektualac/znanstvenik moraju biti moral i istinoljublje.

Naši preci, koji su usklađivali jezik i pojmovnik svoga naroda, iznašli su riječ: obrazovan. Ta riječ sama kaže: *obrazovan je čovjek koji ima obraz*, naime karakter i poštenje. Naobrazba, i taj izraz također kaže da su znanje i učenost nešto što se na obraz daje, nešto što je ugled i čast. Znanje bez obraza je opasno, znali su, i zato su ga imenovali u spoju s vrlinom. Znali su da se radi, da se mora raditi o nedvoumnoj vezi između te dvije oblasti. Nadalje, riječ »prosvjeta« također pokazuje što su naši »začinjavci« mislili o učenju i školovanju: mislili su vrlo visoko, jer su mu iskovali ime kao *izvednicu od svjetlosti, svijesti, savjesti i svetosti*. Prosvijećena osoba je prosvijetljena osoba: ona je svjetlošću prosjajana, prozarena, i ona sama prosjajuje i prozaruje. *Svijest je, kao i savjest, kao i svetost, od stvari svjetlosti*.

Nismo ni primijetili koliko smo se udaljili od takvog razmišljanja; od takvog poimanja edukacije i umnosti, znanja i učenosti. U ovom stoljeću se to znanje koristi(lo) kao što se koristi(lo) oružje; u znanstvenike se ulaže kao u tvornice raketa. Mnogi su bili i mnogi jesu u službi tamnih ljudskih interesa. Znanost je često prava *ancilla* politike, a zbog tog sluganstva izgubila je svoju auru svjetlosti. U totalitarnim režimima mnogi su se učenjaci dali upregnuti u nacionalne megalomanije. (Već spomenuti Horbirger, jedan od znanstveničkih briljanata trećeg *reicha*, dokazivao je da čovječanstvo ne živi na površini planete Zemlje, već u njezinoj utrobi – u skladu s nadrasom Vrila i legendom o podzemnoj vojsci – a da je svod nebeski optička varka na unutarnjoj kupoli matere Zemlje. Bilo je opasno javno sumnjati u to otkriće. A tek voštani Lisjenkov paradajz, i njegova rođakinja, Maoceđungova lubenica! Što se tiče nas, ovdje i danas, mi se, hvala bogu, ne hvalimo takvom poljoprivredom, ali ne možemo reći da kod mnogih intelektualaca ne nalazimo žalostan otklon od objektivnosti i upregnuće u jedan zadrti nacionalegoizam.)

Kroz ovaj ratni bol i jad, može se bolje čuti čestita misao ljudi koji su učenje i znanje nazvali prosvjetom i naobrazbom. Oni su smatrali da intelektualca ne može biti bez obraza i čudoređa. Jer čemu sva ta skupa edukacija kad čovjek koji je prošao kroz njezine sustave i ustanove nije na korist, već je na štetu zajednici. Kakvo je to ulaganje u budućnost mira i napretka kad nastavni plan ne obraća pažnju na učenje o ljudskim vrednotama (istini, moralu, ljubavi, miru i nenasilju), na razvoj karaktera i osjećaja, na dignitet poštovanja, na osjećaj odgovornosti prema ljudima i prirodi? Bez takvih osobina *talenti i sposobnosti postaju pogibeljni, a znanje ugrožavajuće*.

Nasuprot intelektualcu stoji tzv. primitivac. Kao što intelektualac ne može biti osoba opremljena samo znanjem i diplomama, tako ni primitivac ne može biti osoba koja je samo nepismena ili bukvalno neobaviještena. Prije će to biti osoba podložna manama sebičnosti (bilo individualne ili nacionalne), uskoći vidika i, zbog toga, u izrazitom nedodiru s vrlinama. Ne vidim ništa protuslovno u tomu da službeni intelektualac potpadne pod kategorizaciju primitivca.

Nema nijednog duhovnog učenja, nijedne religije u prostoru i vremenu čovjeka koja kao njegovu obavezu ne ističe vrline ljubavi, sućuti, praštanja i istinoljublja. To su, očito, temelji bez kojih nema čovjeka ni u kojem izdanju, pa tako ni čovjeka radnika, učenika, seljaka i intelektualca. Rat doživljam kao posljedicu nečvrstoće i raspada tih temelja.

Vesna Čolić

HUMANISTI NA MARGINAMA

Jezik je večna kategorija, starija od politike i politikantskog ludila. Ali to ludilo je povampireno, pristuno i hara svetom.

Alhemija reči stvorila je hiperprodukciju barutnih, olovnih, razornih i smrtonosnih znakova, stekla vlast nad mišlju i maštom ljudi, koja se na žalost mogla predvideti. Naravno, pobedila je glupost oružja, a neko pametan nazvao je ovu epohu vremenom progresivnog nestajanja pameti širom planete. Pripitomljavanje vremena i prizivanje pameti opet mora biti reč. Gramatička pravila podrazumevaju početak novog pasusa, i na ratnu rečenicu se jednom mora spustiti tačka. Voljom ljudi. Humanisti, ljudi od pera i reči, mi svi ovde, proterani na margine događaja i bez mogućnosti da ih zaustavimo, samo smo deo jedne familije u egzilu. Naša katastrofa je u tome što je on postao dvostruk. Proterivanja ne prestaju – egzodus je mogućan i *post mortem*. Kroz nekoliko dana navršice se sto godina od rođenja Iva Andrića. Rušenjem spomenika u Bosni iz nje je proteran jedan od njenih najboljih poznavalaca, umetnik jezika i reči, a u Nemačkoj, u kojoj je službovao i za koju je imao razumevanja i u vremena kad se kataklizma širila na celi svet, upravo je otkazan simpozijum o Andriću. Valjda u ime sankcija nad jugoslovenskom kulturom, a Ivo Andrić je predstavljao njen simbol.

Ali ja nisam ovde da bih govorila o bilo kojoj zvaničnoj politici. To svi dobro znamo. Već neko vreme boravim u Nemačkoj. I stalno se vraćam ovamo. Zbog stabilnosti raskoraka. Iz straha da, ako bilo gde spustim obe noge, mogu potonuti u močvaru. Kao nezavisni novinar objavljujem u medijima iza jednih i drugih granica i neću govoriti ni o njihovoj ulozi, smrtonosnoj brzini prenošenja slika ljudskih klanica,

ili apokaliptičnih vatri domova azilanata u kojima gore žive buktinje žena i dece. Ni o propagandi protiv naroda, a sve u ime naroda.

Htela bih da kažem nekoliko reči o dislociranoj duhovnosti, kreativnosti, intelektu naših enklava i sjajnih nemačkih intelektualaca i njihovoj alternativi.

Nemački mirovni pokret, opozicija, alternativne organizacije nedavno su u Bonu organizovali skup pod motom »Jugoslavija – nema mira kroz rat«. I okupili su se u velikom broju. Izrečeno je mnogo toga što u nemačkim medijima nije moglo ni da se vidi ni da se pročita. Zalagali su se za građenje novih mostova prema Srbiji i novih komunikacija sa njom.

Gospodin Volf Ošlis, naučni saradnik iz Instituta za jugoistok, govorio je o političkim greškama, pristrasnosti i krivici nemačke politike kad je reč o ratu u Jugoslaviji. I nadi da će se kontakti i prijateljstva sa Srbijom takođe održati.

Predstavnica Stranke zelenih Angelike Ber kritikovala je medijsku kampanju protiv Srbije i neobjektivno izveštavanje.

Doktor Andreas Buro iz Instituta za osnovna i ljudska prava Nemačke govorio je o pozitivnim sankcijama, koje nikako ne smeju biti proširene na nove militantne korake.

Gospodin Gerd Grojne, koji rukovodi Centrom za mirovne inicijative Nemačke u okviru najveće opozicione partije SPD, Socijaldemokratske partije, radi na projektu koji, uz humanitarnu pomoć namenjenu svima ugroženim u međuetničkim sukobima, u nemačke porodice na neko vreme, radi oporavka, smešta decu ugroženu ratom. Naravno, i broj porodica i dece koja su dolazila i dolaziće iz Hrvatske, Bosne i Srbije ograničen je.

Zamoljena sam da ovo prenesem, kao i da zamolim da Mirovni pokret Srbije odabere ljude koji će raditi na ovim poslovima. Jedna od ideja je da se, zbog zime koja dolazi, najpre pomogne majkama sa malom decom iz najugroženijih područja Bosne – koja kontroliše srpska vlast.

Rečeno je i da je mirovni pokret u Srbiji veoma jak, iako mu se često i nepravedno tovari hipoteka krivice za Miloševićevu politiku. Mirovni pokret u Nemačkoj takođe je čvrsto ustanovljen, sastanci se redovno održavaju, Srbi uvek pozivaju, ali se to retko ili uopšte ne objavljuje u medijima.

Nas reprezentuju pojedinci, a oni su možda i bili najvrednije u našoj kulturi. Zato je malo lakše. Akademik dr Zoran Konstantinović, koji je nedavno pozvan u Bon na okrugli sto »Nove perspektive jugoslovenskih prostora« nazvao je taj princip »ex Monika Seleš«.

Dušan Makavejev došao je u Keln kao član žirija Trećeg evropskog filmskog festivala. Beogradska grafičarka Slobodanka Stupar sredinom idućeg meseca otvoriće izložbu u Frnakfurtu. Primeri su mnogobrojni i, naravno, svedoče samo o izuzecima. U Nemačkoj su potražili utočište i mnogi intelektualci iz Bosne ali su za sada nekako po strani od javnih događanja. Da bi paradoks života i umetnosti bio celovit, u trenutku kad je Nemačka potpisala ugovor sa Rumunijom, koja treba da prihvati sve Rome koji su nomadi među Germanima, teatar »Pralipe« iz Skoplja doživljava neverovatan uspeh i kod publike i kod kritike. Već drugu godinu rade u okviru Čulijevog teatra u Milhajmu, poslednju premijeru igrali su u Šauspilhausu u Diseldorfu pre nedelju dana. U režiji Rahima Burhana izveli su *Sedmoricu protiv Tebe* i *Antigonu*, kao celovitu predstavu u dva čina, i doživeli prave ovacije. Izlazeći sa predstave, prevodilac i pisac Žarko Radaković rekao je da je celog života tragao za smislom grčke tragedije i da mu je on tek sada postao potpuno dokučiv. Scenografiju za ovu predstavu radila je Marina Čuturilo. I

još malo o Romima. Da bi predupredili ili sprečili ugovor između Nemačke i Rumunije o izručenju Roma, dva velika reditelja Čuli i Šefer sutra organizuju okrugli sto s namerom da se Romima, kao narodu bez domovine, izda poseban pasoš i obezbedi status slobodnog kretanja u svim evropskim zemljama. Sudbina Bosanaca u ovom trenutku neizvesnija je od položaja Roma. Poniženje koje na svakom koraku doživljavamo kao pripadnici ovog etnosa verovatno je ekvivalentno odgovornosti koja nas očekuje. Plašim se samo da će nju snostiti takođe pojedinci, mi ovde i oni čija svest htjedne da pristane na krivicu za zla koja u njihovo ime počinise pripadnici istog etnosa.

Dušan Reljić
ZLOČINCI ZA PISAĆIM STOLOM

Zakon je predvideo da oni koji pozivaju na rat, koji podstiču na zločin, koji huškaju na rasnu, nacionalnu ili drugu mržnju budu kažnjeni.

Ne verujem da će iko u ovom ratu da bude kažnjen zbog toga što je rečju, televizijskom slikom ili drugom vrstom poruke u masovnim medijima – okrvavio tuđe ruke.

Nemci, koji se dobro razumeju u sve što je vezano za krivicu i okajavanje, izmislili su poseban pojam za tu vrstu zločinaca. Nazvali su ih počiniocima (zločina) za pisaćim stolom (Schreibtischaeter).

Hitlerov ministar propagande Jozef Gebels, posle Ajhmana verovatno najpoznatiji među takvim počiniocima, bio je potpuno svestan onoga što ih čeka. U svojim dnevnicima zapisao je da će nacisti, ukoliko Nemačka ne pobedi, ući u istoriju kao najveći zločinci, ali da će ako uspeju, oni onda odrediti novi moral i postati najveći junaci. Ubio se zajedno sa ženom i šestoro dece prvih dana maja 1945. godine u vođinom bunkeru u Berlinu. Taj slabašni i hromi čovek najverovatnije nikog nije umorio svojom rukom. Ali rečima – milione.

U prečniku od oko jednog kilometra od mesta na kome mi sad sedimo, tokom poslednjih pet godina, a posebno tokom proteklih petnaestak ratnih meseci, iz zmijskog jajeta nacional-šovinizma ispilelo se mnogo balkanskih gebelsića. Oni, pretpostavljam, takođe veruju, ili su donedavno verovali, da su, kao važan deo i istovremeno bitan pokretač novog poretka koji je ovladao Jugoslavijom na njenom izdisaju, u stanju da odrede nove etičke norme i tako svoja zlodela proglase naiconalnim junaštvom.

Pri tom su, naravno, svesni zločinačkog karaktera onoga što su počinili. Jedan od njih nedavno je na skupu glavnih urednika posvećenom »medijima u postkomunizmu« svoje pravdanje započeo rečima: »Da spasem dušu...«, a onda je razvezao priču o tome kako su uslovi bili takvi da je on, kao i svi drugi u prethodnom režimu, bio primoran da bude njegov saučesnik.

Ratni zločinci se uvek brane stereotipno: samo su ispunjavali naređenja i nisu mogli da biraju jer, da se nisu povinovali, bili bi i sami ugroženi. Neke to nije spaslo krajnje kazne.

Julus Štrajher, imućni izdavač antisemitskog lista *Der Stuermer* (Jurišnik), osuđen je na smrt vešanjem na Nirnberškom procesu. Kazna je izvršena. Njegov polumilionski list raspaljivao je mase godinama, sve dotle dok nisu smatrale normalnim da se Jevreji šalju u gasne komore.

U ovom trenutku najveći broj stanovnika ove zemlje veruje da je dopušteno gađati haubicama Sarajevo. Svaki list, svaki novinar koji im nije rekao da je to zabranjeno postao je saučesnik u ubijanju Sarajeva.

U Nirnbergu je Međunarodni sud na smrt osudio samo dvanaestoricu nacista. Nemački sudovi su kasnije izrekli manje od dve stotine kazni zatvora ratnim zločincima; podignuto je tek dve-tri hiljade optužnica. Neznatan broj novinara i drugih propagandista bio je obuhvaćen njima. Većina je posle rata, prilagodivši se novim uslovima, nastavila svoj posao.

Dokazati nečiju krivicu, posebno posrednu, izuzetno je težak posao u pravnoj državi. Ne mogu da se setim primera da se bilo koja zemlja dobrovoljno, znači na osnovu moralnih načela, pročistila od ratnih grehova. Niti se Francuska iskupila za Alžir, niti Amerika za Vijetnam.

Naši gebelsi i štrajheri, barem oni pametniji među njima, osetili su da se njihov poredak ruši i da im pretila kazna, pa su požurili da se proguraju u prve redove boraca za svetlu demokratsku budućnost. Mnogi bi retroaktivno hteli da se proglase i članovima pokreta otpora.

Ne verujem da će malopre pomenuti gospodin glavni urednik, koji sada želi da spase svoju dušu, ikad biti izveden na sud. On sada čeka ambadorsko mesto. Ponovo se gura među stubove društva. Sitniji izvršiocima nastoje da se vrate svojim neprimetnim egzistencijama, u sivilo iz kojeg su i proizašli. Pouzdaju se u svoju beznačajnost.

Većina ratnih zločinaca su u svakodnevnom životu nezanimljivi, u najboljem slučaju burleskni likovi. Banalni su dok ne postanu opasni, a postaju opasni kada nastupi njihovo vreme, izopačeno vreme, kada se mase brutalizuju. Još pre stotina godina austrijski dramatičar Grilparcer rekao je da posle nacionalizma dolazi bestijalizam.

Zbog toga što je međunarodna zajednica stavila ovo brutalizovano društvo u karantin izgleda da bestijalizam ustupa mesto otrežnjenju. Na delu je, međutim, uporedo, kolektivno potiskivanje istine da bi se izbeglo suočavanje s mučnim likom u ogledalu.

Novinari i drugi »inženjeri duša«, budući da su na prvoj liniji fronta, uvek su među prvima koji pretrče na drugu stranu. Možda zato da bi spasili svoje duše, a verovatnije zato da bi očuvali svoj privilegovan položaj u društvenoj eliti.

Zaborav će i kod nas prekriti sve, sem unutrašnjih ožiljaka u onima koji su stradali tokom proteklih pet godina. Među novinarima ih je bilo posebno mnogo, barem isto toliko stradalnika koliko i zločinaca. Novinari, međutim, ostavljaju za sobom materijalne dokaze o svojim postupcima, tako da ostaje nada da će budući istoričari donositi pravedne presude.

Slobodan Blagojević
AKADEMSKA MAĐIJANJA

Od Bečkovićeovog entomološkog sagledavanja srpskog naroda kao skupine buba, među ostalim narodima – skupinama buba, akademik Milka Ivić (*Politika*, 26. 9. 1992) »evoluirala« je u zoološko shvatanje srpskoga naroda kao skupine životinja.

Govori ona o teškoćama sadašnjeg narodnoga stanja (formalno: prastarim jezikom inverzija; sadržinski: o jednoj zoološkoj podskupini) i kaže da se narod leći »upornim gledanjem unatrag, u staru slavu, u pradedovske (stvarne ili izmaštane – svejedno)

moralne vrednosti, u velike zavete i sudbinske poruke«. Sledi apologija navikama. »Navikao narod da se u to svetlo prošlo, spasa svoga radi, zagleda, pa nastavlja s navikom. Pustimo ga, zna on šta radi!»

O ovim navikama Dvorniković je pisao kao o pogubnom konzervativizmu Jugoslovena. Da, kada se radi o društvenoj skupini ljudi, to se može iskazati kao konzervativizam, i to odista poguban. No, akademik Milka Ivić ne vidi svoj narod kao društvenu skupinu, već kao organsku životinjsku skupinu. Modus delovanja sudbine u takvoj okolnosti je čisto animalno instinktivan. Njen narod, kojem je, kako to ona kaže, svejedno jesu li »moralne vrednosti« predaka stvarne ili izmaštane, bez analitičke je moći (što su mu je uskratili upravo ovakvi njegovi »intelektualci«); on se rukovodi iracionalnim instinktivnim »investiranjima« sebe na telu istorije, i ne dopire u toj istoriji dalje od njenog zoološkog praga. On ne ulazi u istoriju. Slede reči ohrabivanja naroda u njegovim navikama, koje su, je li, prirodne, koje mu nisu (ni slučajno!) nametnute određenim režimom društvene (primitivne, despotske) proizvodnje i celom matricom vladanja stvarnošću i samim predstavama, fantazmima toga naroda. Pravdajući okretanje naroda prošlosti, kaže akademik: »Jeste li kadgod posmatrali bolesnu, ozleđenu životinju? Nađe ona neku svoju travu spasilicu u livadi, žurno je iskopa, omiriše i okusi, pa – ozdravi! Prošlost je ovom narodu uvek bila ta okrepljujuća, mađijska trava. Zato se njome i sada hrani da otera ljutu boljku, da ponovo pronade sebe!« Niko narod ne može toliko uvrediti kao njegovi nacionalisti! Svoj odgovor na pitanje o »teškoj sudibini naroda u ovom trenutku« Milka Ivić započela je kardeljevskom retorikom (”Slažem se da naš aktuelni razvojni trenutak...«, podv. S. B.) i završila animističkom verom u istoriju kao livadu na kojoj se »aktuelni razvojni trenutak« pretvara u šumska i livadska mađijanja. Čak ni naši uvaženi lingvisti više ne mogu da obuzdaju retoriku svoga predsvesnoga. Predsvesno naših organicista razdrlo se i razgoltilo. Njihove predsvesne investicije i interesi ne mogu više, ni jezikom njihovih specijalizovanih struka, da se skrivaju i obrću u jednu figurativnu aksiomatiku (stručnih) značenja. Iz njih konačno teku nesuzdržane reči i otkrivaju koja se sve naopaka, perverzna misao skrivala u tim »učenicima glavama«. Svi oni misle isto: ljuta trava na ljut ranu. Prominentni filozofi, logičari, psihoterapeuti, lingvisti, pesnici odjednom nam se otkriše kao bljutav intelektualni reziduum XIX veka, kao zastupnici jedne antimisaonosti koja nije doprla ni do nekog struktuiranog organicizma, već je to neposrednost koja se može sresti samo kod najprostijeg, paleolitskog (v. Franc Boas) »mišljenja o prirodi i istoriji«, gde sama misao još nije odvojena od svog predmeta, već živi svoju večnu glacijaciju čisto animističkog aficiranja uma.

Poznata lingvistkinja, koja je trebalo da dopre do jedne apstraktne jezičke aksiomatike, jezičkih kodiranja i dekodiranja same želje nesvesnog, »natkodirala« je svoj lingvistički napor tako što je jezik u ovih nekoliko njenih rečenica progovorio jednom nečuvanom bukvalnošću i jednom, već viđenom, pervertiranom frazeologijom najmračnijeg narodnjaštva. Baš su nam te reči pokazale samo dno mišljenja srpskog večnog radikalstva i komunarstva. Vrednosti pradedova srpskoga naroda pretvaraju se u livadske travke, a sam narod, kao životinja, treba da pronade čarobnu travku, da je okusi i omiriše (senzualna barijera, dakle, zamenjuje umne funkcije), i eto, čiča-miča gotova istorijska priča. Narod se iscelio. Nema potrebe da se narod samoanalizira (analitičkim potencijalom svojih intelektualaca), da analizira svoje navike, svoje stalno okretanje prošlosti, prirodu diferencije između stvarnog i izmaštanog. Nema potrebe zato što među

onima koji u ovom narodu vrše funkciju intelektualaca nema analitičara, nema uopšte nikakvih analitičkih potencijala, sve su to samo komesari instinkta. Umesto intelektualnog »lečenja«, evo, ti i takvi intelektualci preporučuju mađiju trava, kao da smo konji i koze. A šta je to u stvari? Beskrajno »poverenje« u narodni instinkt, bez ikakvog raspitivanja o prirodi i modusima tih instinkata, konformističko je laskanje narodu, skrivanje iza njegovog skuta, da se preuzme odgovorna uloga – narodu jedino korisnog intelektualca – kritičara i analitičara.

Na kraju, bilo bi lepo da poznata lingvistkinja saopšti javnosti na koje je životinje mislila govoreći o mađijskim izlečenjima, da nam dâ svoju zoološku specifikaciju. Jer, u Evropi, u kojoj se nalazi i njen narod (i u koju je homo habilis ili pitekanthrop stigao već pre milion i nekoliko stotinjaka hiljada godina), recimo u doba irvasa, prvog homosapiensa, živele su mnogobrojne životinjske skupine: rinocerosi tihorinusi ili runasti nosorog, džinovski dabrovi, tigrovi sabljastih zuba, mošusna goveda, mamuti. Te vrste iz razdoblja glacijacije ris svakako su imale na raspolaganju veliki (još veći nego danas) broj mađijskih travki koje su mirisale, grickale i zahvaljujući kojima su prezdravljale, pa im sve to nije pomoglo da ne iščeznu sa zoološke scene sveta. Nema više praslonoza i Merkijevih nosoroga, koji su nekada tutnjali današnjom zemljom Srbijom. Ne pomogoše im travke.

Ili možda, lingvistkinja vidi srpskog homosapiensa kao nekog sitnijeg sisara – poljskog miša, pacova, lisicu, jazavca – koji je preživio sve glacijacije i dan-danas gricka mađijske travke (kad ne lovi živo meso i ne kolje).

Voleli bismo da lingvistkinja akademik Milka Ivić razvije svoju zoološku misao, te da produbi svoja botanička, travarska znanja i srpskom narodu pokaže koje su to mađijske travke, da se narod isceli. Ne verujem da je akademik Ivić mislila na ono korenje koje je narodu tu skoro obećala srpska radikalsko-socijalistička vlast kao konačno rešenje svih srpskih prehrambenih i medicinskih muka.

Drinka Gojković INTELEKTUALCI I KAPCI

Intelektualci često prećutno podrazumevaju da je u njima oličena savest društva. Problematičnost tog stereotipa – prihvaćenog, inače, delimično i u društvu samom – pokazuje se gotovo na svakom koraku, iako sâm stereotip, razume se, nije bez osnova: u situacijama najrazličitijih socijalnih kriza ili lomova ljudi od duha često su umeli da nazovu stvari pravim imenom. Ono što u tome fascinira nije samo čisto intelektualna sposobnost da se stvari razumeju i imenuju nego pre svega jasan i autentičan moralni stav sadržan u činu razumevanja i imenovanja i, pogotovu, njegovom javnom izražavanju. U svakom slučaju, taj moralni stav nije nikakva opšta niti obavezna intelektualna karakteristika. Postoje intelektualci koji su za njega kadri, postoje drugi koji ga samo fingiraju, postoje treći koji za njega, iz različitih razloga, ne mare. Zbirni pojam »intelektualci« zato u ovom pogledu ništa ne znači. Moralni stav u njemu nije sadržan. Intelektualne sposobnosti mogu da pomognu njegovom oblikovanju, ali se uvek iznova pokazuje da on iz njih ne mora da sledi. Otuda on nije nešto što se može očekivati ili zahtevati od intelektualaca kao neke posebne socijalne specije, nego predstavlja stvar lične konstitucije, ličnog integriteta, ličnog poštenja, lične hrabrosti. Budući lična

karakteristika, on intelektualcima kao skupini oduzima pravo na bilo kakvu moralnu superiornost, i u isti mah – dopadalo se to nama ili ne – skida sa njih obavezu na moralno reagovanje. Hrabrost, pisao je povodom života u realsocijalizmu nemački književnik Jurek Becker, nije stvar koja se može utuživati. Slično je i sa moralnim stavom: ko ga ima, ima ga na tako prirodan način da je besmisleno posebno ga zbog toga hvaliti; ko ga nema, nikakva javna pokuda ne može ga naterati da ga stvori. Ukratko, intelektualac sigurno – ni u miru ni u ratu – nema dužnost da zauzima moralni stav, ali mu ono što ga čini intelektualcem pruža više nego dovoljno sredstava za to, pa nam zbog toga izgleda da ga na to i obavezuje.

Reklo bi se da intelektualac, pa i intelektualac opremljen moralnim čulom ima najširi prostor za delovanje u vremenima posle velikih socijalnih kriza i lomova, kad se neposredno iskustvo epohe i nataloženo iskustvo istorije pretapaju u nove intelektualne sinteze. Efekti njegovog rada tada su i najvidljiviji. A najmanje su vidljivi onda kada su najpotrebniji: u samo vreme krize i loma, kada se svi sistemi vrednosti, i moralnih i intelektualnih, ruše i kad ovladava strah da ih više uopšte neće biti moguće ponovo uspostaviti. U takvim trenucima intelektualac u punoj meri upoznaje ono o čemu je dotle, uprkos svemu, imao samo varljivu predstavu: vlastitu nemoć. U konfliktnoj ali mirnodopskoj situaciji sukob između intelektualnog morala i institucionalizovanog državno-političkog nemorala uvek ima neki očigledan efekat, sve ako i nema moć da suštinski promeni socijalne strukture i utvrđene okvire dozvoljenog i priznatog. U vreme kada počne težak socijalni lom intelektualni moral biva odgurnut na najudaljeniju ivicu vidljivog života jednog društva, a intelektualac surovo prinuđen da shvati do koje mere nije u stanju ništa da spreči, ni na šta da utiče, ničemu da promeni tok.

Dugih godinu dana posmatramo kako se ruši i nestaje svet koji smo, s dobrim razlogom, smatrali svojim. Mesta i ljudi koji su ga sačinjavali za nas više nisu u području opipljivog, prisno-realnog života, nego u apstraktnoj oblasti metafore – metafore totalnog stradanja, najteže ugroženosti, nesavladive daljine. Kako? Prosto (zlo je zaista subanalno): u svakodnevicu, institucionalizovani politički nemoral hrani i podjaruje iracionalnost, koja je uveliko postala patološka.

I onda, od kakve je tu koristi intelektualno-moralno čulo kad se čini da se sve može svesti na onu jednu, izvanredno slojevitou reč sarajevskog slenga: kapak?

U autobiografskom eseju o položaju čoveka od duha u koncentracionom logoru Žan Ameri, nemačko-jevrejski intelektualac s bogatim logoraškim iskustvom, opisuje kako reč gubi svaku vrednost u situaciji u kojoj stvarnost počinje da pretenduje na totalitet. Osnovno sredstvo intelektualnog postojanja, razumevanja i smislenog uređivanja sveta postaje, kaže Ameri, u totalnoj stvarnosti besmisleno. Onaj ko se u njoj našao nema više šta da razume i reči mu više nikako ne mogu pomoći.

Kod intelektualca oplemenjenog moralnim čulom a suočenog s dirigovanim ludilom jugoslovenskog rata Amerijev iskaz može unekoliko da relativizuje osećanje vlastite nemoći. Dokle god je bar nekoliko koraka udaljen od totalne stvarnosti, intelektualac ima sve razloge da upošljava reč. Ne da bi manifestovao savest društva, sopstvenu moralnu superiornost, svoje fiktivno pravo no moralni sud. Već da bi preciznim jezičkim aparatom omeđio, sistematizovao i protumačio činjenice rata. Da bi stvorio uslove za moralno suđenje i intelektualnu sintezu. Da bi odškrinuo kapak.

2. krug – 17. oktobar 1992

Ratko Božović
PONIŽAVANJE RAZUMA

*Zlo na svetu ne prouzrokuju oni što kažu sve što znaju,
nego oni što kažu više nego što znaju.*
Stendal

Odnosom naših intelektualaca prema ratu potvrđuje se uvreženo mišljenje, gotovo stereotip, da svaka politika ima onakve intelektualce kakve zaslužuje, kakvi joj odgovaraju. Uvek su tu i oni koji joj ne odgovaraju i koji je dovode u pitanje. Ovde neće biti reči o intelektualcima koji su naslednici partijskog ideološkog jednoglasja i lagodnosti istomišljeništva. Nije reč, dakle, o intelektualcima koje je oblikovala paranoidna prinuda ponavljanja političkih »izuma« njihovih nalogodavaca. Oni su opstajali kao deo negativne selekcije političkih garnitura, za koje su igrali ulogu nemet-efendije, klimoglavaca u znak odobravanja svega što sultan kaže. Prodajući svoju »pamet«, radili su na trijumfu jednoglasja u mišljenju i tako onemogućili samo mišljenje. Oni su nasleđe naše ideološke prošlosti koja još uvek traje u smanjenom intezitetu.

Pokušaću da skrenem pažnju na svoj intelektualaca za koje smo smatrali da im je neosporiva intelektualna i građanska hrabrost, duhovni dignitet. U prethodnom ideološkom arealu oni nisu sedeli uz skute moćnih političara ni u senci mistifikovanih političkih institucija. Štaviše, oni su im se protivili i zato su izopštavani kao jeretici. Sa raspadom jugoslovenske zajednice, izgleda, promenilo se i mesto intelektualaca u odnosu na vlast. Stiče se utisak da odavno intelektualci nisu tako neposredno uključeni u politički život. Na svim prostorima bivše Jugoslavije ušli su u politički život s ambicijom da, makar i posredno, učestvuju u donošenju sudbinskih odluka, da bitno utiču na političke ishode. Reklo bi se, bilo je to učešće pametnih u bezumnim rabotama. Pri tome, pojavili su se u zapanjujuće neočekivanim ulogama podstrekača etničkog rata. Javnost su nekad diskretno, a nekad drastično ubeđivali da rata *mora* biti, da je on, štaviše, neizbežan. Nisu se oslanjali na bilo koje pouzdane i uverljive argumente, već na svoja do kraja pristrasna uverenja i svoja nepouzdana predviđanja. Tako su se uhvatili u isto kolo sa militantnim političarima, kojima je više odgovarala ratna opcija nego mirotvorna i civilizovana rešenja. Postajući politički mentori, ovi intelektualci ponašali su se kao da su našli ključ istorije i alem-kamen istine.

Minornim političarima bilo je neophodno uporište u intelektualcima od formata. Tako su i postali istomišljenici. Zna se: tamo gde se slobodno i autentično misli nema takve saglasnosti u mišljenju, nema ni takvog istomišljeništva. Kada su svi isti, svi dvojnici, onda kriza dostiže vrhunac, kaže Rene Žirar. Tako je, po mom mišljenju, i došlo do regresije njihove svesti, koja je istovremeno napustila imperativne savesti. I ako bismo hteli koliko-toliko da ih razumemo, ne bi trebalo zaboraviti da smo se svi našli u državi koja je izgubila svaku kontrolu nad sobom – u kojoj vladaju kaos, nasilje i ekstremizam. Zato niko nije umakao afektivnoj pomenosti. Stoga se i pitam: da li se bilo ko može smatrati kompetentnim da ocenjuje tako razglobljenu političku stvarnost i našu balkansku noć? Da li je bilo ko mogao biti neutralan i nepristrasan? Teško, gotovo nemoguće. Uvek ostaje upitanost: ko u pomrčini može videti razgovetno, ko može shvatiti šta se tamo dešava? To je nedaća, uprkos bilo čijim željama. Izgleda, zato, istina ovde curi kao pesak

iz klepsidre, kao što voda prolazi kroz rešetko. Inače, prihvatljivo mi je mišljenje da oni koji, navodno, znaju »tačne odgovore« gotovo ništa ne znaju. Tamo gde preovlađuju politički stavovi i političke iluzije traga se ne za istinom, već za dnevno-pragmatskim političkim interesima i krhkim projekcijama. A politički vrhovnici slušaju samo onoga ko je dorekao njihovu »misao« ko je prividno »uobličio« njihovu amorfnu političku poziciju. Političari i intelektualci našli su se zajedno, na istoj strani, bez osećanja mere, pravičnosti i svesti o odgovornosti. Intelektualci, i kad nisu nagovarali da se prihvati rat kao politika i kad nisu bili plen glupog i lažnog patriotizma, nisu odvrćali od etničkog masakra, a mogli su. Zato ih istorija beščašća i čeka širom otvorenih vrata.

U svakom promišljanju političkog delovanja intelektualaca moraće se odgovoriti na pitanje kako su se oni našli usred nacionalšovinističkog ludila i kako su i sami učestvovali u militarizaciji političke zajednice. Intelektualac čiji je duhovni horizont nacija i nacionalna država u suštini je sporan. On je saodgovoran za nacionalističko pijanstvo i istorijski samozaborav. Takvi intelektualci su nemalo krivi za fetišistički odnos prema naciji i što ironična svest s nama zbija šalu, kako bi to rekao Jankelevič. Možda je i najgore to što su sopstveni fanatizam pridružili kolektivnoj narcisoidnosti i nacionalističkom fanatizmu. Frenetična zaljubljenost u svoju naciju proizvodi nerazumevanje tuđe nacije. Zahvaljujući intelektualcima koji su i sami izgubili sposobnost za identifikovanje realiteta sopstvene nacije – stvorena je atmosfera nacionalističke narcisoidnosti u kojoj je *moj narod* ovenčan superlativima, nikad sporan ni problematičan. Fanatizam je, inače, ukorenjen u kolektivnoj narcisoidnosti i monomaniji. Nacionalšovinizam podržava mitologizaciju prošlosti, vrši njenu nasilnu obnovu, vodi do neprevladanih atavizama i do drastične arhaizacije društva. To je jedan od načina da se nacionalna frustracija pretvori u šovinističku agresiju. Na ruševinama starog sveta, pokraj istorije, započinju se »nove«, anahrone odiseje. Ovako drastičan povratak u porošlost sigurno će povećati rastojanje do savremenosti. To je jedan od načina gubljenja koraka s vremenom, jedan od oblika osporavanja identiteta modernosti. Iz obruča naše sveopšte krize probijati se do mrtvog u prošlosti nije ništa drugo do vraćanje istorije nazad. To je drastičan anahronizam. U tome bi trebalo videti pripremu za nova varvarstva plemenske civilizacije. Teško je poverovati da će bilo ko naći spas povratkom u prošlost ali sigurno može pronaći svoju propast. Umesto nastojanja da se što jasnije prepoznaju vrednosti prošlosti i kritički procene, mitologizacija tradicije vodi do njenog izobličavanja. Nekritička glorifikacija prošlosti ostaje u zagrljaju privida, lakomislenosti i brbljanja.

Intelektualci koji su opstajali isključivo na nacionalnim kolosecima dokazivali su već rasprostranjeno stanovište da je intelektualac i nestao kad je ukinuta potreba za univerzalnim. Intelektualac kao nacionalni fanatik nije bio spreman da se usprotivi »religiji« nacionalističke većine i politički odobrenom javnom mnjenju. Tada je on i prestao da bude snaga kritičkog nepristajanja i skretnica ispred stranputica kolektivnih paranoja. Umesto da pomera stvari napred, on ih je vukao nazad. To je i razlog da se preispita definicija intelektualca kao »instance bez koje bi stvari išle još gore«. Što se tiče sadašnje situacije i haotične političke scene – izgleda da izolacija intelektualaca ne bi bila ni mogućna ni pravedna. Nezamisliva je njihova ravnodušnost prema političkom ekstremizmu i bestijalnosti etničkih sukoba. Ponovo je postalo očito da je za moralni integritet i samopotvrdu najgore kad se intelektualac nađe u političkoj predstavi njemu stranoj, kao njen objekt, kao igračka. Zato mi se i čini da se ne bi smeo, u političkoj vučjoj jami ponašati kao ovca, jer će skupo platiti svoju naivnost. Kad kuća gori, a naša

gori, prirodnije bi bilo gasiti plamen nego lagodno meditirati i ponašati se kao da se ništa ne događa. A to što nam je danas najpotrebnije, to su intelektualci kao nepotkupljivi kritičari i zaštitnici slobode, demokratije i svih vrednosti – a naročito vrednosti ljudskog postojanja. A intelektualcima koji su se upregli u kola etnokratske vlasti svakako ne pripada budućnost. Verujem da niko ko podstiče politički sadizam i nekrofiliju ne može dobiti prelaznu ocenu istorije.

Mirjana Stefanović
O STIDU

Ovo je rat u kome smo mi Srbi poraženi, osramoćeni, osiromašeni, raseljeni, pobijeni, popaljeni, unazađeni, pozvereni i izopšteni iz međunarodne zajednice. Još nam samo fali nekoliko bombardovanja »vojnih ciljeva« i njihove okoline u Srbiji e da bi »uspeh« njegovih promotora bio potpun.

Naši najobrazovaniji, najpametniji, najlepší, najvitalniji, najcivilizovaniji mladi ljudi shvatili su da ovaj rat nije njihov i pobjegli su i još uvek beže glavom bez obzira. Naši studenti, magistri i doktoranti radije se potučaju po belom svetu, peru sudove i u očajanju se vešaju po metroima, očigledno oboleli od srbofobije kojom se »mnogo gde na našoj planeti, pa čak i u samoj Srbiji, dokazuju mirotvorstvo, humanizam, demokratizam, emancipacija, kosmpolizizam« (Dobrica Ćosić, *Politika*, 16. X 1992). Osim Londona i Pariza, i Ognjena zemlja, Australija, Šri Lanka ili Južnoafrička Republika rođeniji su im od ovakve Srbije... Mnogi od njih neće nam se nikada vratiti – svojom će pameću i marljivošću unapređivati neke druge narode i države i, celog života nesrećni, trošiće silnu energiju da savladaju tugu za rodnim ne ognjištima, već radijatorima, drugarima iz škole, dedama i ujnama...

Stotine hljada Srba oslobođeno je svojih domova i imovine i sa torbama i najlonkesama u rukama, na tuđim jastucima, pod tuđim ćebadima, u tuđoj odeći, prepustilo se izbegličkom poniženju i čemeru.

Hiljade Srba izgubilo je živote, a nekoliko puta više telesno ili duševno zdravlje.

Dostojanstvo i ugled izgubili smo svi.

U svesti čitavog sveta mi više nismo narod koji vodi oslobodilačke ratove, herojski se bori protiv okupatora i isteruje ga sa svoje zemlje. Postali smo kukavice što sa bezbedne udaljenosti sipaju granate na nevine bolnice, porodilišta, biblioteke, spomenike svetske kulturne baštine i prolaznike. Postali smo varvari koji razaraju tuđe gradove i sa zemljom sravnjuju tuđa sela, kolju ljude, živima im deru kožu, vade srce i oči, seku uši i prste, samo zato što ti ljudi nisu naše vere i nacije iako govorimo istim jezikom. Mi smo oni dripci što (u ime čega, da nije možda svetosavlja?) krađu tuđe televizore, videorikordere, kola i traktore i posle pale imanja sa kojih su to pograbili... A priču o etici crvenog šala zaboravio je i čovek koji ju je napisao... Mi Srbi smo na mostarskom smetlištu zakopali stotine ljudi i posle sve poravnali buldožerom, da se ne vidi... Mi smo u Evropi, na kraju dvadesetog veka, napravili koncentracione logore da u njima mučimo, ubijamo i izgladnjujemo nedužne civile... Mi smo narod koji sprovodi nešto užasno i zdravom razumu nepojmljivo – tzv. etničko čišćenje: nama su drugačiji ljudi najednom postali prijavi, zagađuju nam okolinu i, da bismo ostali čisti, mi ih ubijamo... A kada je razlika tolika da se golim okom ne dâ zamjetiti, mi im skidamo gaće e da bismo je

uočili... Poglavice Zulu-plemena ograđuju se od metoda naše borbe za spas srpstva! Građani koji preko nedelje sasvim nedužno obavljaju svoje poslove, petkom, posle ručka, sedaju u autobuse i kreću u dopunsku zaradu: idu da žare, pale, ubijaju i pljačkaju, da bi u ponedeljak ponovo osvanuli na svom jagnjećem radnom mestu kao da ništa nije bilo.

Te su ubice među nama, šetaju ovim ulicama kojima i mi šetamo i voze se autobusima kojima se i mi vozimo i, polazeći na ova naša subotnja okupljanja i pitajući se o svrsi i smislu ovih razgovora u kojima jedni druge samozadovoljno tapšemo po ramenu i uveravamo u ono u šta smo već uvereni, pitam se nismo li mi nekakav njihov drugoznačni pandan: oni su vikend-četnici, a mi smo vikend-opozicija, vikend-druga Srbija, vikend-liberalna i evropska inteligencija Srbije, dok preko nedelje zarađujemo svoje plate i primamo penzije, vodimo institute i katedre, uređujemo, objavljujemo i lečimo, plaćamo porez i radimo, dakle, učestvujemo i (da li) kolaboriramo?!

Kolika je naša krivica?

Je li sramno uopšte živeti u takvoj državi, disati njen vazduh i biti njen podanik, kao što me je letos uveravao jedan beogradski intelektualac koji je odlučio da zauvek emigrira?! Ili su ovaj verbalni bunt bez opipljivih rezultata, ove naše maltene žurke na kojima umesto viskija i kavijara služimo đakonije sačinjene od pameti i duha dovoljni da sa nas speru krivicu što smo Srbi ili građani osramoćene Srbije, danas, poslednje decenije milenija?!

Nadam se i hoću da verujem da jesu, mada često sumnjam.

Bojim se, dok mi ovde pričamo držeći da smo, rekavši, spasli dušu, negde vrlo, vrlo blizu, ljudi, žene i deca umiru – u mukama zauvek ispuštaju dušu, a mi nismo spasli njih pa tako možda ni svoju savest.

Za utehu nam može poslužiti to što smo mi, ovaj mali segment nacionalne inteligencije, od početka znali da Srbi nisu nebeski anrod, jer takvih naroda naprosto nema, što nismo nudili Istru i Dalmaciju Italijanima kao da nam ih je deda ostavio u nasleđe, što ne naricavamo nad tragičnom sudbinom srpskog naroda koji uvek u miru izgubi ono što dobije u ratu (znači, da bi dobijao mora stalno ratovati?)... Mi nismo tvrdili da su Srbi najugroženiji i najeksploatisaniji u Titovoj Jugoslaviji, niti smo išli da od desne, narodnjačke ruske inteligencije čujemo kako se upravo to isto i njima dešava budući da su oni kao i mi najmnogobrojniji u svojoj multikulturalnoj zajednici... Jer, znali smo da komarci ne masakriraju slonove... Mi nismo putovali u srpske krajeve po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini da opominjemo tamošnje Srbe da ne zaborave da su Srbi, niti smo vadili srpske kosti iz jama, brojali ih, sortirali pred kamerama i ponovo razdirali već zarasle, pedesetogodišnje rane... Niti poput Čosića mislimo da je Srbima u Makedoniji danas najteže od svih Srba... Valjda zato što još nemadoše prilike da ginu i gore za srpstvo, niti da stanu u red za Crnčevićev zejtin, šta li?! Po nama – svim je Srbima danas grozno, od Aljaske do Terazija, osim onima što od rata i smrti prave biznis i profit. Nismo organizovali simpozije o našim stradanjima u Drugom svetskom ratu, niti još jednom (po koji put?) prebrojavali jasenovačke žrtve. Niti smo crtali nove mape Srbije i Srpskih Zemalja koje su, o čuda, »svuda gde su srpski grobovi«... (Hoće li svet, prepadnut ovom neobičnom teorijom, zabraniti sahranjivanje Srba po svojim grobljima i, u samoodbrani, početi da nam, umesto novih tehnologija i roba, isporučuje naše srpske pokojnike? I kako će nam i koliko dugočasno naši mrci, ti, čini se, jedini Srbi koji, osim Panića, još mogu špartati po svetu, putovati preko Mađarske i Rumunije?!) Znali smo koliko otprilike ljudskih glava mora da se ugradi u kilometar takve nove granice, te da se

ona ne crta i ne vuče kroz sir, nego kroz žive ljude koji o njoj imaju svoje mišljenje što se najverovatnije neće slagati sa našim. Dapače.

Za razliku od njih, mi smo bili čuli da postoji KEBS i, optuživani kao vulgarne kosmopolite, mislili smo da je tadašnja Jugoslavija najbolje rešenje za Srbe koji žarko žude da »svi žive u jednu državu«. A što za Šiptari, naravski, ne može da bidne niti treba da znači! Iako je u toj državi bilo više od polovine nesrba... Nismo uviđali kako je ovaj sadašnji Gedžolend, u kome su doduše samo trećina nesrbi, opustošen, hladan, gladan, blokiran i omražen, baš onaj ideal za koji se valja paštiti i zalagati obraz i tolike glave, i svoje i tuđe... Po nama, društvo čine Pera, Mika i Laza, pojedinci, autonomni, misleći i slobodni, a ne narod kao neka mnogoglava a jednomisleća hidra koja ima »dušu« »egzistencijalni nagon«, pa čak i »krvnu plazmu«. Ne želim da mešam svoju krv sa krvlju Arkana i Sešelja, ni preko krvne plazme, i tu, priznajem, iako Srpkinjica, postajem Srbofob: takvih se Srba bojim, plašim i strašim, i svaki liberalni Mongol, Hrvat ili Čileanka meni su miliji i draži!

Mi smo prvi put od njih čuli kako je Kosovo najskuplja srpska reč, te da je jedan prekomerno vlastoljubivi aparatčik, nedovoljno odgovoran, tolerantan i istinoljubiv da mu čovek poveri mesto predsednika Skupštine opštine Požarevac (a kamoli dve nacrtane ovce!), čovek koji se u našem političkom životu prvi put istakao zabranom izdavanja dela Slobodana Jovanovića, da nam je baš taj postao novi Karađorđe! I da je takođe najvažniji Srbin u ovome veku, ha, ha! Posumnjali smo u njihovu tvrdnju da je on vratio dostojanstvo srpskom narodu, a i u njegovu da je, šta hoćemo, osvojio više od cara Dušana, sve ne ratujući... Nama je bilo smešno što se one, valjda Lazareve, mošti nosaju po Srbiji kao štafeta, a narod revnosno obaveštava o tome gde su konačile... I time smo, po ko zna koji put, zaradili nalepnicu loših Srba koja (da li?) će uskro postati žutom trakom? Mi smo se stideli naših gebelsoviziranih medija, a oni su im davali intervjuje na prvim stranama i, za velike pare, na televiziji oplakivali zlu kob svog (čas malog, čas velikog) naroda. Mi nismo uzeli zdravo za gotovo njihovu misao da je Ante Marković ustaša poslan u Beograd sa specijalnim zadatkom da doaka Srbima tako što će ih, o užasa, zajedno sa ostalim jugoslovenskim narodima uvesti u ujedinjenu Evropu, tvorevinu valjda isto toliko veštačku koliko i versajska Jugoslavija, poznata omča o vratu srpskog naroda i njegova tragična greška. Jer mu ne dâ da joj se penje po glavi, a to će kao moći preostalim Crnogorcima, Albancima, Mađarima, Muslimanima i drugima u Gedžolendu, mada sad ispada da ipak neće... Ne dâ BUŠ, kao ni benzin, zato što mu je najpreči posao da mrzi sve srpsko!

Nama su se gadili dobro organizovani »spontani« mitizni, a oni su na njima govorili, aplaudirali i događali se pred morem fotografija jednog te istog vođe i narodnog sina... Mi smo videli da je u pitanju samo obaranje Kurte od strane Murte, ovoga puta uz brutalnu instrumentalizaciju nacionalizma, a oni su mislili i tvrdili da je to pobeda, najzad, pravedne srpske stvari i najbolji put za rešenje srpskog pitanja... Baš kao što za nas glavno srpsko pitanje nije ono »s jednu državu«, nego osvajanje osnovnih tekovina civilizacije, počevši sa potpunim opismenjivanjem nacije i uljuđenom upotrebom klozeta na javnm mestima, o pljuvanju po ulicama da i ne govorim!

Oni su, naravno, oni »pravi« Srbi, većina srpske inteligencije, naši samopromovisani očevi i oci, patrijarsi koji uvek znaju šta je najbolje za njihovu čeljad u njihovoj rodovskoj zajednici i to i preduzimaju, energično: sada, iznenada progledali, a u stilu »ni luk jeo ni luk mirisao, ni memorandum smišljao ni Slobu da ga ostvari slao«, na

brzinu ližu ono što su popljuvali, upinjući se da pod tepih, odnosno ponjavicu, pometu tragične posledice svojih devetnaestovekovnih, reakcionarnih, pogubnih tlapnji i nastojanja... Da spasu što se spasti može... A posle, će vidimo...

Politički oportunitet nam, na žalost, nalaže da im se u tome pridružimo, ma koliko znali s kim imamo posla i od koje su stvari sačinjeni njihovi snovi... I koliko nas malo sreće u tom njihovom najnovijem projektu može očekivati...

No, od dva zla moramo izabrati manje, a budući da ih je više nego nas i da su im posli državni za srce prirasli, opet će se ostvariti pesnikovo proročanstvo, sročeno za neke drugačije prilike: »Oni koji su nas doveli do ovde, vodiće nas i dalje«, ma koliko fol presaldumljeni.

U svim sramotama i stidovima koji su me snašli u ovom ratu možda je najveći stid što je baš moj narod na tako poseban način zaostao da, osim što voli novokomponovanu narodnu muziku i na izborima glasa za Miloševića, proizvodi baš takvu elitu duha: zapanjujuće neinteligentnu inteligenciju koja ga je prvo zaludela anahronim i neostvarivim ciljevima, a potom ga, na zgražanje celog sveta, gurnula u rat da, ne birajući sredstva, te ciljeve pokuša i ne uspe ostvariti.

Branka Prpa-Jovanović

SPASIOCI S PEROM – SPASIOCI S PUŠKOM

Na pitanje šta je intelektualac Bernard-Henri Lévy bi odgovorio: »Intelektualac nije čovek. To je društvena dimenzija. Intelektualac, (...) to je istina, razum, pravda (...) To je iluzija o mogućnosti ostvarivanja jednog sveta gde bi mogle da prevagnu vrednosti Univerzalnog«. Ovu definiciju potvrđuje i prvobitna samoinstitucija intelektualaca pokrenuta Dreyfusovom aferom i Zolinim tekstom »Optužujem«. Ali ako i prihvatimo tezu da je i sâm pojam intelektualca nužno atribuiran specifičnošću društvenog angažmana, onda ga, bez ostatka, moramo problematizirati i u njegovoj zamršenoj društvenoj ambivalenciji. Jer, intelektualac je povijesno najveći rušitelj svetih suština: Države, Nacije, Crkve, Porodice, Vjere, Tradicije, ali intelektualac je i najveći graditelj novih svetih suština na razvalinama onih koje je upravo destruirao.

Za sve to je potrebna izvjesna doza društvenih abnormalnosti koje jesu duhovna hrana intelektualcu u njegovoj eshatološkoj misiji rušitelja i tvorca mitova. Razvijena društva velike receptivne moći mogla su i mogu da apsorbiraju sve intelektualne opreke, podjednako ih ozbiljno razmatraju i selektivno usvajaju. Problem nastaje onog trenutka kada društvena abnormalnost prelazi u patologiju, kada stagnantno društvo, nesposobno da odgovori na krizu svog rasta, gubi širinu receptivne moći i postaje propusno samo za onu vrstu ideja koje pothranjuju njegov bolesni duh. U takvim okolnostima intelektualac postaje historijski odgovoran ako intelektualno kapitulira pred svim onim što jeste naličje istine, razuma, pravde, humanosti i univerzalizma. Dva svjetska rata naučila su većinu evropskih intelektualaca da su to osnovni moralni postulati na kojima trebaju zasnivati svoj društveni angažman. Građanska Evropa je u tom smislu svela svoje račune i podvukla crtu.

Postoji, međutim, još uvijek »negrađanski« ili »antigrađanski« evropski prostor. Postoji ta civilizacijska periferija koja ne svodi svoje račune i ne podvlači crtu. U toj periferiji rat je mogućan. Mogućan je i intelektualac koji ga glorificira.

Upravo tu mogućnost danas živimo kao vlastitu realnost. Da li ona i može biti drukčija u zemljama gdje je – kako bi to rekao Miroslav Krleža – »narodna svijest sazdana od krvi, tlapnje i strave«? Možda bi mogla biti drukčija da mnogi intelektualci svoju duhovnu inspiraciju nisu tražili upravo u toj krvi, tlapnji i stravi. Krug se zatvarao i konačno zatvorio: intelektualac je savršeno korespondirao sa svojim društvenim okruženjem. Takav »okamenjeni život u smrti« trajao je decenijama, a vjerovatno bi trajao i stoljećima da nije isprovociran dinamizmom okoline. Ali stagnantno društvo, kojem nije omogućena stvaralačka mutacija i čije su intelektualne i političke elite nesposobne da na sukcesiju vanjskih izazova kreativno odgovore, moglo je izabrati samo rat. Rat je u povijesti, po pravilu, znak konačne disolucije. Bio je to i ovoga puta. On je nepovratno sahranio državu čiji građani smo bili.

Jugoslaviju nisu stvarali samo političari. Jugoslavija je bila i veliki kulturni koncept, intelektualna preokupacija mnogih umova s južnoslovenskog prostora. Počevši od prve panslavističke vizije Juraja Križanića sredinom XVII stoljeća, preko iliraca, *Slavenskog juga* i Skerlićevog kulturnog kruga. Njen slom stoga nije samo političke naravi. On je rezultat i intelektualne kapitulacije pred nacionalnim megalomanima, pred navalom primitivizma, populizma, ksenofobije i destrukcije koja je sama sebi cilj. Ipak, odgovornost intelektualca ne može se generalizirati. U povijesti jugoslavenske države bilo je uvijek i onih koji su, ostajući u manjini, često i kao unutrašnji emigranti društva kojem su pripadali, zadržali pravo da govore istinu. Jedan od njih bio je i Jovan Cvijić. Čovjek koji je svojim intelektualnim angažmanom doprineo stvaranju Jugoslavije, koji je pokušao istovremeno izgraditi i svoju utopističku koncepciju jugoslavenske civilizacije, ali i čovjek koji je jasno sagledavao jugoslavensku realnost. Uoči svoje smrti, 1927. godine, u »Beleškama o odgovornosti javnog radnika i intelektualca pred sopstvenim narodom« između ostalog je napisao: »Istinu tražiti i prema njoj se upravljati. Na istini stvarati mentalitet svoga naroda. Da ne bude ohol i uobražen, a to najviše od toga dolazi što ne zna istinito stanje stvari, a zavedu ga uobraženi i oholi. Sprečavati da ga demagoška inteligencija ili političari ne zavedu da preterano mnogo traži i tuđe oblasti. Time se budućnost narodna izlaže velikim nezdodama i ako suviše neprijateljstava izazovu može biti uzrok i sloma narodnog. Niko nije na nedogledno, čak ni na duže vreme osiguran pa ni naša nova država, ako u njoj ne bude čestitosti morala, pregnuća, velikih volja. Nigde savest jednog najamnog radnika nije više (nego?) u teritorijalnim pitanjima. Treba biti pravičan i zbog toga, jer se mora sa drugim narodima živeti u raznovrsnim vezama«.

Bilo je mnogo ovakvih opomena. Rat nas nije smio iznenaditi. Neznanje intelektualaca ne amnestira od odgovornosti jer je izraz lijenosti duha. Mnogi intelektualci su u ovom ratu postali »spasioci s perom«, ali i »spasioci s puškom«. Za to neće biti historijskog zaborava. Jugoslavenski rat je donio dezorijentaciju i slom mnogih povijesnih iluzija. Istovremeno, on je i veliko i krvavo čistište kroz koje su morali proći oni narodi i intelektualci koji su povjerovali u njegovu misiju.

Milena Davidović
KRAJ CARSTVA NUŽNOSTI?

Pre osam godina moj kolega, sociolog Milosav Janićijević – objavio je dobru i značajnu knjigu pod naslovom *Stvaralačka inteligencija međunarodne Jugoslavije* (CSI, IDN, Beograd 1984). Na uzorku od 1636 intelektualaca – Srba, Hrvata, Slovenaca i pripadnika ostalih naroda Jugoslavije, prikazao je nastanak, razvoj i društvene odlike ove značajne društvene grupe ili dela elite tog perioda. Imajući uvek u vidu, pre svega, njen *društveni lik*, uspeo je da opiše kako je stvarno izgledala te inteligencija, čemu je težila i šta je sve značila u društvu svoga vremena. Sociolozi znaju da su knjige ove vrste retke: T. Geiger i K. Mannheim su i danas aktuelna literatura; marksisti, naravno, nikada ne bi zaobišli A. Gramscia, i, uz nekoliko autora iz Poljske – to je, uglavnom, sve. Veoma je važno to što imamo takvu knjigu, ali bi još važnije bilo da se na osnovu iste ili bar slične metodologije priđe istraživanju stvaralačke inteligencije u posleratnoj Jugoslaviji, naravno, generacije koja je stvarala u periodu od 1945. godine naovamo. U toj bi knjizi neizbežno, između ostalog, moralo da se ukaže i na odgovornost koju će deo savremene srpske inteligencije jednog dana podneti kao direktni podstrekač i huškač u ovome ratu.

K. Mannheim kaže da, posmatrana kao društvena grupa, inteligencija nije ni na koji način klasa, da ona ne može formirati partiju i da je nesposobna za zajedničku akciju. Svi pokušaji u ovom smislu uvek su bili osuđeni na neuspeh, što je i logično, jer politika akcija, na primer, zavisi od zajedničkih interesa koji inteligenciji nedostaju više nego bilo kojoj drugoj društvenoj grupi. Potom, grupa kao što je inteligencija – ne može formirati svoju posebnu grupnu ideologiju.

Naša inteligencija, naročito ona okupljena oko Akademije nauka i umetnosti, dakle, institucionalizovana, tzv. elitna inteligencija – uspela je i u ovom slučaju da deluje suprotno svim pravilima: naši akademici se ponašaju kao klasa (i »po sebi« i »za sebe«); nisu još formirali svoju partiju, ali su predvodnici u glavnim akcijama i – izrazito su osposobljeni za zajedničku akciju. Njihova posebna grupna ideologija postao je nacionalizam.

Taj elitni deo srpske inteligencije prvi je započeo da zagovara ideju o genocidnosti hrvatskog naroda. Mesecima su u novinama, na radiju, televiziji, u reklamama novih knjiga u prvi plan bili stavljeni intelektualci-akademici, istoričari, naročito oni poreklom iz Hrvatske koji žive i rade u Beogradu. Oni su bili živi dokaz o tome kako je, tobože, trebalo živeti u Hrvatskoj da bi se prepoznala genocidna svojstva hrvatskog naroda. Njihov zadatak je bio da objasne svom, srpskom narodu koji nikada nije imao direktnog dodira sa hrvatskim – koliko je po Srbe on poguban i sudbinski opasan. Mračna, strašna i traumatična prošlost ta dva naroda od pre pola veka počela je da se »iznosi na videlo dana«; dokazi su vađeni svakodnevno, servirani ljudima uz večeru u njihovim kućama. Posle pola veka počeli su da vade kosti iz utrobe zemlje, a akademici, oni odabrani i posvećeni ovoj stvari, patriote, »oci nacije« i slični – pohodili su kao nekrofiličari jame u kojima je sa strane, kao publika i stradalnik, stajao narod čijom se traumom i jadom počelo manipulirati. Istoričari su objašnjavali šta se desilo, kazujući »pravu istinu« o događajima koji su do tada bili »skriveni i prećutkivani«; psihoanalitičari su objašnjavali zašto se, zahvaljujući karakternim svojstvima pojedinih naroda – moralo desiti to što se već desilo; pesnici su dodali po neku pesmu o stradanju svog ionako nebeskog naroda i – atmosfera mržnje koja će postati način života – bila je

stvorena. Koliko je sve ovo još uvek aktuelno svedoči i to što je juče, 16. oktobra 1992. godine – republički ministar za informacije ispred televizijskih kamera neverovatno mirnim glasom govorio o genocidnosti, ovog puta, *mass-media*: domaći, a naročito strani novinari, time što nisu bili dovoljno zainteresovani da prisustvuju otvaranju izložbe »Genocid nad Srbima 1941-1991. godine«, pokazuju samo svoju – genocidnost prema tom narodu!

Ogroman odjek u javnosti, svakako, imali su najavljavani i reklamirani razgovori sa intelektualcima-akademicima, od jula do septembra 1991. godine, u dnevnom listu *Politika*, tada neformalnom glasilu SPS. U tim razgovorima sa novinarom – direktorom SPS-televizije, koji su bili »naručeni« i reklamirani kao svima nama neophodna »objašnjenja i razmišljanja najumnijih ljudi« vezana za probleme i teškoće koji su snašli srpski narod – jasno je rečeno kakav je stav srpske elitne inteligencije o ratu u koji se u to »vreme intervju« ulazilo – polako, ali sigurno. Podrobnija analiza tih tekstova – bučno reklamiranih i iznenada prekinutih – pokazaće kad-tad svu tragediju savremene srpske inteligencije. I već danas, kada bi neki od njih hteli da zaborave ono što su pričali, u nadi da su dnevne novine kratkog veka, a narod još kraćeg pamćenja – direktor televizije ih je sprečio u tome. Njihove ratno-huškačke poruke stavio je između korica knjige koju je nazvao *Razgovori s epohom!* Ozbiljna analiza stavova iznetih u ovoj knjizi i onoj o stvaralačkoj inteligenciji međuratne Jugoslavije pokazaće svu tragičnost u pogledu pravaca razvoja naše elitne inteligencije.

Kada je reč o postojanju grupne ideologije kod naše inteligencije, što je po pomenutom Mannheimu nezamislivo, kratko bih ukazala samo na sledeće.

Posleratna misao srpske inteligencije – naročito filozofa, sociologa i nekih književnika i istoričara – bila je i ostala duboko marksistička. To je inteligencija koja je uspela sebe da ubedi u značaj vlastite filozofije i pogleda na svet – tzv. PRAXIS-filozofije. Taj pogled na svet, izražen prevashodno u ideji o potrebi stvaranja tzv. humanističkog socijalizma ili socijalizma sa ljudskim likom – bio je neprikosnovena vladajuća misao gotovo pedeset godina, naravno, osvežavana raznim idejama kao što su »oslobađanje rada«, »odumiranje države« i sl. Pesnik Česlav Miloš je još 1951. godine u svojoj knjizi *Zarobljeni um*, pisao o pojmu *ketmana* među intelektualcima Istočne Evrope; istih tih godina, a i kasnije, naši najviđeniji intelektualci provode vreme u pisanju ustava i Programa KP ili u raspravama o teoriji odraza. Tako, čak trideset pet godina kasnije, uz prevod Miloševe knjige ide i tekst u kome se smelo napada Lenjin, ali zato srčano brani Marksov pogled na svet. Ta misao o nekonfliktnoj prirodi društva i komunizmu kao kolektivnom istorijskom spasu, odnosno socijalizmu kao besklasnom društvu – nije pružala nikakav konkretan program koji bi tražio društvenu promenu. Naravno, misao o nekonfliktnoj prirodi društva nije mogla stvarati programe za promenu tog društva, uprkos proklamacijama da joj je to osnovni zadatak.

Prvi znak za uzbunu ili bar prvo ozbiljnije upozorenje da nešto nije u redu u našim intelektualnim krugovima u pogledu ideja o socijalizmu koje su ovi intelektualci zastupali (setimo se samo večitog razmatranja pojma otuđenja shvaćenog kao univerzalnog problema, apstraktnog pojma bez preciznog geografskog ili političkog odredišta) – bila je pojava knjige Danila Kiša *Grobница za Borisa Davidoviča*. Ta zbirka pripovedaka jednog tada malog književnika, u stvaralačkom pogledu u najvećoj snazi – izazvala je nezapamćenu podelu među književnicima i intelektualcima. Zašto? Mnogo godina kasnije Kiš je rekao: »Zato što im nisam ostavio nimalo nade«! Ta nada se

odnosila na socijalizam; Kiš nije dozvolio nikakvu mogućnost nade za taj poredak, nikakve idejne skice o tzv. perspektivama i svetloj budućnosti tog poretka.

I zato, kada se u svim bivšim socijalističkim zemljama Istočne Evrope odigrala revolucija 1989. godine – naši filozofi su bili zatečeni i nepripremljeni za promene te vrste jer nisu mogli shvatiti da je carstvu nužnosti došao kraj. Priča o zameni teze – etnocentrizam i nacionalizam umesto komunizma – postala nam je ovde svima isuviše dobro znana.

3. krug – 31. oktobar 1992

Svetlana Knjazev-Adamović
MI NISMO

Neke od prošlih subota čuli smo – u izlaganju jednog stilski doteranog i nadahnutog teksta – šta se »mi« (mi koji smatramo sebe pripadnicima ili zagovornicima neke druge, tj. drugačije Srbije) *nismo činili*. Nismo tvrdili da je Jugoslavija (ona stara, tj. prava) zabluda i perfidna obmana srpskog naroda; nismo govorili da je srpski narod večiti stradalnik i gubitnik; nismo smatrali da je Srbija eksploatisana i diskriminisana... nismo... nismo... nismo. Ukratko, mi nismo učinili ništa što bi doprinelo razobručavanju nemani šovinizma koji su ljude ovih prostora survali u nepojmljivu bestijalnost, mržnju i krvavo kolektivno samoubistvo. To je, naravno, tačno, ali to nije dovoljan razlog za samozadovoljstvo, kao što ni činjenica da neko nije ubica i razbojnik nije valjan razlog za ponos.

Pogledajmo stoga šta još mi *nismo* činili (možda će nam se to manje dopasti, ali može da bude i od neke koristi). Prvo, mi *nismo* – ili bar nismo na vreme i u dovoljnoj meri – činili sve što je u našoj moći da se suprotstavimo narastajućim šovinizmima. Nismo to činili upravo kao intelektualci – svako u svojoj struci. Ima dovoljno istoričara koji su mogli da se argumentovano, činjenicama suprotstave glorifikaciji i mitologizaciji nacionalnih istorija. Ima dovoljno ekonomista koji su mogli – opet argumentovano i činjenicama, bez etiketiranja i neumerenih generalizacija – da se suprotstave »teorijama« o bogaćenju jednih republika i naroda na račun drugih. Ima dovoljno talentovanih književnika koji su mogli da se satikom i ironijom suprotstave baljezganju raznih crnčevića, enrika, milića, kapora i ostalog neodgovornog šljama, koji godinama uči svoj poluobrazovani narod mržnji, preziru i ksenofobiji, nadmenosti i primitivnom, neautentičnom pozivanju na tradiciju, inatu u korist vlastite štete itd. Pa ipak, pogledajmo koliko se takvih tekstova koji bi služili otrežnjavanju i uravnotežavanju javnog mnjenja pojavljivalo i pojavljuje? Izgleda da se zadovoljavamo time što »takve novine« ili bar »takve pisce« ne čitamo, što »njihovu televiziju« ne gledamo, što ih preziremo i osuđujemo ili možda naivno verujemo da je »takve gluposti« nepotrebno opovrgavati, jer svako »zdrave pameti« vidi da su to besmislice. Nekad im se nismo dovoljno suprotstavljali jer smo ih potcenjivali i smatrali marginalcima koji ne mogu formirati javno mnjenje; danas im se ne suprotstavljamo u neophodnoj meri na javnoj sceni jer ih precenjujemo i smatramo da ne možemo preokrenuti to javno mnjenje.

Zašto, na primer, u svoje vreme istoričari nisu pokazali da je slogan »Srbi u miru gube ono što su u ratu stekli« – *istorijski netačan*? Zašto niko nije pokazao da je taj slogan uvredljiv za srpski narod jer implicira da su Srbi – primitivne budale, nedorasle tome da svoje interese brane mudrošću, razložnošću i upornošću, prozirući tuđa lukavstva, već to mogu da urade samo batinom?

Zašto na svako Crnčevićevo »Pismo sinovcu« nije osvanuo odgovor tog sinovca svom loše informisanom, površnom, anahronom i alkoholom natopljenom stricu? Zašto na svako Kaporovo »011« u nedeljnoj *Politici* ne osvane neko, recimo »0038« (pozivni broj iz Praga) kao neka vrsta utuka na utuk?

Svojevremeno jedna anketa *Borbe* pokazala je da preko 50 odsto stanovništva Srbije smatra da se rat mogao izbeći. Koliko smo se mi, intelektualci, potrudili da pružimo argumente tom njihovom uverenju, da ih u njemu podržimo, da im pomognemo da i onu drugu polovinu ubede u to? Relativno je lako obraćati se istomišljenicima, ali šta je sa neistomišljenicima i sa njihovim uticajem na javno mnjenje?

Ima još nešto što *nismo činili*: nismo na vreme otkrivali probleme koji su se u društvu gomilali i zaoštravali (a kao intelektualci bili smo profesionalno dužni da ih vidimo!); nismo na vreme pokušavali da nađemo racionalne i humane puteve za rešavanje tih problema i da ih ponudimo javnosti; da ih nudimo uporno, da ih propagiramo, da ih namećemo. Prepustili smo političarima da se dogovaraju o tzv. budućnosti Jugoslavije, a mi smo sedeli i čekali.

Zašto intelektualci te – sada već bivše – Jugoslavije nisu (tačnije: nisu u dovoljnoj meri) držali svoje »samite«, razgovarali, prepirali se međusobno, svađali se ako treba, ali i uspostavljali mostove razumevanja? Zašto nisu izgrađivali neke modele međusobnih odnosa naših naroda koji bi omogućili ili život u zajedničkoj državi (federaciji, asimetričnoj ili nekakvoj drugoj, konfederaciji, savezu država ili nekom drugom obliku), ili bar puteve nenasilnog razdvajanja? Da li smo imali, ili se bar dovoljno trudili da izgradimo neke modele koji bi bili odgovor na goruća društvena pitanja? Da li ih sada imamo, da li sada ulažemo dovoljno napora da ih konstruišemo i da se tako na pozitivan način suprotstavimo ludilu koje preti da čitav društveni život zahvati svojim kovitlacem?

Šovinizam nije fantom koji je iznikao iz nečijih glava bez ikakve podloge u stvarnosti. Šovinizam je samo jedan neprimeren put za rešavanje *stvarnih problema*. Dokle god ne uvidimo te stvarne probleme i ne potražimo drugačije puteve za njihovo rešavanje – mi ćemo bitku sa šovinizmom gubiti.

Tačno je – kao što je ovde bilo rečeno – da je vađenje iz jama kostiju umorenih u Drugom svetskom ratu (i to *samo nekih* umorenih) bilo u funkciji izazivanja straha i mržnje, pogodnih za potpaljivanje sadašnjeg rata. Ali to je samo pola istine. Druga strana istine sastoji se u tome što su te zabetonirane jame i nesahranjeni mrtvaci, kojima je još i pristup na mnogim mestima bio zabranjen, bili stalne nezalečene rane, izvor trauma, utoliko težih što su bile potiskivane. Grozomorno i paradoksalno mi je zvučala priča jedne sredovečne žene iz Gospića da je tek posle Tuđmanove pobeđe nad komunistima prvi put mogla da ode do jame gde joj leži čitava porodica, da upali sveće i održi parastos. Da je neko na vreme shvatio te traume i ponudio neki human postupak da se one prevaziđu, zar bi one mogle da postanu detonatori novog zla?

Reći ćemo – nismo znali; naravno, ali zašto nismo kada smo bili dužni da znamo? Reći ćemo – nismo mogli ili nismo smeli, nisu nam dozvoljavali. Ali zar nije bilo načina da se to sazna, i da se saopšti, i da se problematizira i bez dozvole vlastodržaca? Zašto od

svih zemalja tzv. realsocijalizma jedino u našoj zemlji nije bilo ilegalne književne, naučne, prevodilačke produkcije, nije bilo tzv. samizdata?

Nismo li bili – a verovatno i još uvek ostali – suviše intelektualno lenji i površni, nismo li se zadovoljavali prividima ne nastojeći da, svako u svom domenu, dopremo do nekih skrivenih problema, do podzemnih tokova društva i njegove svesti, da ih učinimo javnim i tako doprinesemo njihovoj artikulaciji i prevladavanju? U tom smislu nismo li zaista ostali »vikend-opozicionari« koji se zadovoljavaju time da subotom daju oduške svojoj teskobi, ali ne nastoje da preko radne sedmice u svom poslu, profesionalno, čine ono što može da doprinese izlasku iz pakla u kome živimo?

Na kraju – ne bih volela da ovaj tekst bude shvaćen kao prikrivena meditacija u stilu »svi smo krivi i stoga nemamo pravo da osuđujemo«! Imamo pravo da osuđujemo, jer je razlika između činjenja zla i nesprečavanja zla – ogromna, jer krivice i osude imaju i stepene i nijanse. Ali volela bih da svest o vlastitom nečinjenju doprinese da budemo pravičniji i da ne rezervišemo za sebe poziciju nevinih koji imaju sveto pravo na bezmeran gnev, prezir i nerazumevanje onih »prvih«.

Marija Mitrović
ISTINA I SAMOVOLJA

Na pitanje koje često sebi postavljam – šta će biti sa ljudima koji su, kao intelektualci, oživljavali i afirmisali globalnu nacionalno netrpeljivu i ratnohuškačku perspektivu – odgovor ću potražiti u metafori jedne drame iz šezdesetih godina ovog veka, drame Dominika Smolea *Krštenje na Savici*. Smole je radnju drame započeo tamo gde se završava radnja Prešernovog epa istoga naslova.

Glavni junak Prešernove novele u stihu Črtomir, zapovednik poslednje paganske čete, bori se protiv hrišćana. U junačkoj borbi padnu svi osim zapovednika, koji doživljava ogromnu transformaciju od krvavog ratnika do misionara upravo one religije protiv koje se na početku borio sa svojim sada već mrtvim drugarima. U Smoleovoj drami bivši zapovednik je sada novopečeni hrišćanin, kaluđer koji vatreno proučava svete knjige i veruje da je bolje od drugih shvatio svete istine; samouvereno tvrdi da on ne može da greši, da su drugi ti koji su u zabludi. On ne pristaje ni na kakve ceremonije, ni na kakve političke igre, on hoće jedino i samo čistu ideju – svoga Boga. Svet koji ga okružuje deluje mu kao lažan, nepravedan, iskrivljen, prividan. U jednom trenutku, kada patrijarh dodeljuje viši čin Bogomili, za koju Črtomir takođe misli da je nedovoljno »prava« redovnica, Črtomir uzvikuje: »Moj Bog je presudio drukčije«, izvuče mač i poseče Bogomilu. Naravno, u državi mora da bude reda, salcburški biskup donosi presudu, Črtomira pogube, ali u govoru pred smrt on još uvek ističe da je pobednik i da jedino on poseduje svoga Boga.

Ovu, nešto dužu rekapitulaciju jedne drame iznosim zato što mi brojni današnji intelektualci liče na Smoleovog Črtomira. Prvo, u pitanju je, kako i kod Črtomira, problem konvertitstva: jedna sveta ideja zamenjena je drugom, komunistički kolektivizam nacionalističkim. Ma kako nagao bio i ma kako korenit izgledao, taj preobražaj je morao u ljudima ostaviti dubokog traga, uneti u njih nervozu, nesigurnost, netolerantnost, neku podsvesnu želju »da se naplate« za ono svoje ranije »bezverje« (Črtomir na kraju ne ubija bilo koju redovnicu, nego Bogomilu, nekadašnju svoju veliku

ljubav, zbog koje je i primio hrišćanstvo). Drugo, baš kao i Črtomir u manastiru, tako i mnogi naši intelektualci kopaju i tragaju po knjigama starostavnim, uvereni da su baš oni došli do jedine prave istine o sopstvenom narodu, a da su svi ostali u krivu, da su sve ostalo podvale, zavere ili prividi koji nam rade o glavi. – Ostali kaluđeri u Črtomirovom manastiru mirno, gotovo rutinski obavljaju svoje verske zadatke, tolerantno i ugladeno se odnose jedni prema drugima. Samo Črtomir mora da ućutka svoju savest prevelikom revnošću u približavanju »jedinom pravom Bogu«.

Tu nedavno jedan akademik, istoričar i pisac, ponovo je prekoreo Srbe iz Srbije zbog, kako on kaže, »snishodljivog popuštanja« onima koji prete srpskoj zajednici, zbog čega Srbija »u srpskom svetu i među narodima jugoistočne Evrope gubi svoj ugled, dok uporedo s tim kao otporna snaga srpskog naroda, oslobođeni stranačkih podela, postaju Srbi u Republici Srpskoj i u Srpskim krajinama«. Akademik bodri »one prave« Srbe izvan Srbije, dok mu se ovaj deo srpstva u Srbiji koji pokušava da progovori svetu razumljivim jezikom čini, takoreći, već izgubljenim. Jedino Srbi »oslobođeni stranačkih podela«, tvrdi akademik, biće u stanju da istraju u svojoj pravednoj borbi i nadvladaju »pretnje onih koji misle da nam mogu predodrediti sudbinu«. Kao što u Črtomirovim optužbama crkve kao institucije i njenih zvaničnih sveštenika ima mnogo tačnoga, tako i u tvrdnjama naših intelektualaca opsednutih Istinom o srpskom narodu ima mnogo toga što stoji, ali ako se u to ime preduzme samovoljna akcija (od »mitinga istine«, preko »balvan revolucije«, do »oslobađanja gradova« i »etničkog čišćenja«), ona je ravna ludilu: vodi ka ubistvu onih nekada najbližih ljudi. I, dakako, ka konačnom sopstvenom porazu, koji se onda verbalno želi predstaviti kao pobjeda.

U poređenju sa ratnohušačkom izjavom našeg istoričara i akademika, zapanjujuće moderno i »novom svetskom poretku« primereno stanovište o militantnom rešavanju političkih problema izrekao je daleke 1908. godine Lav Nikolajevič Tolstoj (da bi apsurd bio veći, taj odlomak Tolstojevoga teksta objavljen je u istom onom kulturnom dodatku *Borbe* u kojem se našao i maločas citirani intervju. Na pitanje jedne Srпкиnje šta misli o prisajedinjenju Bosne i Hercegovine Austriji, Tolstoj rezolutno osuđuje taj gest Austrougarske monarhije, ali nipošto ne može da prihvati reakciju koju je taj čin izazvao kod Srba i Crnogoraca. Rat ili robovanje kao reakcija na politički nepravednu odluku izgledaju mu podjednako neprihvatljivi: »Može se razumeti da su ljudi, koji su se udružili u velika razbojnička gnezda, toliko zbunjeni, razvraćeni, da, vršeći svoja ružna dela zarad svojih sitnih, ličnih, sujetnih i sebičnih ciljeva – da ti ljudi mogu biti toliko zaslepljeni, da smatraju svoj zločinački rad kao neko vršenje svoje dužnosti (...) Oni čak mogu zarad dostignuća svojih ciljeva, želiti i ubistvo bližnjih, rat, za koji se oni uvek spremaju. Ali je već teško u današnje vreme pojmiti zašto oni prosti, radeni ljudi, koji sačinjavaju narod, koji svojom zamukom hrane i izdržavaju vlasnike, zašto taj svet, bilo da su Bošnjaci, Hercegovci, Srbi, Crnogorci, Rusi, Poljaci, Indusi, Englezi, Francuzi – teško je pojmiti kako ti ljudi, koji su iznemogli u svom ropstvu i koji svuda teže ka oslobođenju, mogu – ili spokojno da snose svoje ničim opravdano i neobjašnjivo ropstvo, ili da, zarad oslobođenja od njega, pribegavaju onom istom sredstvu, koje je bilo uzrok, a i sad je glavni uzrok njihova porabćenja: nasilju, ratu ubijanju«. Tako je pisao Tolstoj godine 1908.

Kada bi se pokušala uspostaviti razlika između ruskog klasika istorijske proze i našeg akademika, savremenog istoričara i istorijskog romanopisca, u onoj sferi koja određuje po čemu je i koliko je ko od njih intelektualac, bar u formalnom pogledu (visoke

naučne i akademske titule), prednost bi pripala našem suvremeniku akademiku Samardžiću. Ali razlika koja je očigledna u njihovim stavovima u potpunosti daje za pravo savremenom engleskom filozofu Stuartu Hampshireu koji ističe da obrazovanje i kultura nisu u stanju da izmene svet. Moram iskreno priznati da sam dugo živela u zabludi verujući da se mržnja i sklonost ka uništavanju drugoga smanjuju paralelno sa povećanjem stepena obrazovanja; tek danas postajem svesna koliko je u pravu pomenuti engleski filozof kada kaže: »Naučio sam kako je bilo lako organizovati široki poduhvat torture i ubijanja i uvući radnike koji su na to bili spremni u ovo polje, kada su vlasti *uklonile sve moralne barijere*. Izgledalo je da su neublaženo zlo i prljavština tako prirodni kod obrazovanih ljudskih bića kao i velikodušnost i simpatija: ne više i ne manje prirodni. Postalo je jasno da visoka kultura i dobro obrazovanje nisu značajnije korelativni sa elementarnom moralnom pristojnošću«.

Sigurno nam je često na um padalo pitanje: zašto se glas običnih ljudi, onih stotina hiljada koji su od samog početka bili antiratno raspoloženi, koji su takvo svoje osećanje i javno izrazili na brojnim antiratnim manifestacijama, osobito u Bosni, zašto je taj glas apsolutno ništavan, a vladaju isključivo gospodari rata i sejači mržnje. Veliki deo krivice snose i intelektualci kao ona pretpostavljena kategorija »ljudi od kulture« koji bi trebalo da budu vrata transmisije moralnih vrednosti i etičkih osećanja svoga vremena, ali u postkomunističkim društvima, međutim, iz razloga u koje ovde ne možemo ulaziti, oni to jednostavno nisu.

Pokušamo li bar približno razvrstati različite tipove i grupacije intelektualaca kod nas danas, u vreme rata, osim već pomenutog, u ratu aktivno ili propagandno angažovanog njenog dela, dolazimo i do ogromnog broja onih koji se osećaju »bivšim ljudima«, koji se od života ničemu više ne nadaju, i valjda još većeg broja (koliko? – to bi zaista vredelo nekako zbrojati) onih koji od takve pozicije beže, odlazeći u inostranstvo, pristajući na nimalo zavidnu poziciju emigranata.

Čini se, ipak, da među obrazovanim ljudima koji sebe smatraju intelektualcima postoji najveći broj onih koji se drže logike golog preživljavanja: održati se u životu, nabaviti ono što će se pojesti i popiti, što će se odenuti – i tu je kraj. Sve što je izvan toga – to je tuđa briga. »Većini je život važniji i preči od oblika u kome se živi« (Andrić). Godinama je građen kvaziintelektualac, egoista, koji svoj osnovni cilj svodi na preživljavanje, ili na ulazak u vlast, sticanje moći, uticaja i novca. Godinama se naš čovek, pa i intelektualac, zadovoljavao malim stvarima i slobodama koje mu je dopuštao bivši režim – da ode u inostranstvo, švercuje novac i kupi sebi nešto extra. Nije se radilo, nije se organizovalo, nisu se stvarali ni »Solidarnost« niti »Povelja 77«.

Postoje, dakako, i usamljeni strelci, ljudi široke kulture i visokog obrazovanja, koji zadivljujuće hrabro i uporno pokušavaju da ukažu na neusklađenost i inkompatibilnost domaće i evropske politike; oni pokušavaju da iznađu adekvatan stav prema vlasti koja odbija da se ponaša u skladu sa međunarodnim političkim pravilima vladanja i ugrožava mir pošto ne uvažava nezavisnost i integritet drugih država, ne poštuje nacionalna i ljudska prava. Beogradski krug vidim kao jezgro neke *organizovane* akcije koja bi trebalo da objedinjuje, povezuje i usklađuje delovanje.

Bogdan Bogdanović
ZAVAĐENE MEMORIJE

Pozvaću se, nostalgично, na davnašnju izjavu do koje mi je i dan-danas stalo. »Jednog srećnog dana možda ću neki novi (pravi) jugoslovenski ustav počinjati rečima. U našoj zemlji sve su memorije ravnopravne«. Načelo bi se stavilo nasuprot podeli nacionalnih istorija na dobre i progresivne, na manje dobre i jedva dobre. Sada više nema zajedničke zemlje, a rat za suprematiju uspomena je otpočeo, surov i prljav.

Ima neke mračne ironije u tome što su te danas toliko zavađene uspomene sve od reda iskrivljene ili sasvim izmišljene. Nepoznavanje istorijskih činjenica nadoknađuje se šarenim predrasudama. Dobar deo poluobrazovanog srpskog puka, opijen Miloševićem »vraćanjem dostojanstva«, ubeđen je da su Srbi u srednjem veku jeli uz pomoć zlatnih kašika. Zabluda je bila bezazlena i lako bi se dala odložiti među slična novokomponovana sećanja da ne prikriva i neke ćoškaste implikacije. Dok smo mi vešto baratali zlatnim kašikama (uzgred – »kašika« je turska reč), drugi su, valjda, zahvatali ćorbu dlanovima, pa ih to spušta bar za jedan stepen niže u današnjim našim nadmetanjima...

Uostalom, i ona vrlo ćuvvena rećenica kako »malo koji narod ima Studenicu« spada u žanr međunacionalnog nadmetanja. Studenica je građevina dostojna respekta, naročito do tri četvrtine svoje visine i oduvek sam se divio i majstorima koji su je sagradili i velmožama koji su ih iz daleka bili doveli. I još im dozvolili da se iskažu prema svom najboljem znanju i umenju...

Istinito ispričana prića laskavija od agitpropovskog argumenta »malo koji narod...« Jer, dok se Studenica gradila, malo koji narod u Evropi, ili recimo na Kavkazu, nije imao poneku svoju Studenicu. Postojala su i svakovrsna druga arhitektonska ćudesa. A znalo se i za mnoge estetske i metafizićke graditeljske tajne o kojima mudrost naprasnih ljubitelja naše lepe Studenice i ne sanja.

Ekscesi nametnutog sećanja, iako po sebi tužni, ne bi bili i tragićni da ne podstiću negativnu obradu fakata, omalovažavanje realnih uspomena, tućih pa i sopstvenih, sve do pokućaja fizićkog zatiranja. Fenomen rućenja gradova, užasan i oćit u ovom trenutku, odaje, pored ostalog, i jarost negodovanja pred depozitima nagomilanog pamćenja. Bestijalac bi ih rado zamenio sopstvenom protoistorijom. Nije reć samo o unićenim muzejima, spaljenim bibliotekama i arhivima već i o zbrisanim plemenitim nanosima arhitektonskih oblika i o intrisinktnim saopštenjima. A ta saopštenja (prisetićemo se bać Studenice) uvek prevazilaze okvire nacionalno omećene memorije. Budući da se ne mogu denotirati, ostaju izvan granica primitivne »zdrave pameti«. A upravo to i razlućuje rućitelje, jer se osećaju obezorućani pred zavrzlamama govora koji ne razumeju. Tajanstvena morfologija ornamenta, sintaksa ornamentalnih sklopova, stilski oblici, sve to u njihovim oćima dobija privid magije.

Moderni varvari zatiru i groblja sa istom sistematićnoću sa kojom razaraju i gradove. A kako su i groblja neka vrsta gradova, opet se javlja isti onaj panićni strah od nagomilane »tuće« memorije i opakih okultnih, nerazumljivih poruka. Pri tom, rućitelji ne znaju – odakle bi znali? – da, nasrćući na uspomene svojih blićnjih, kidaju lanac sopstvene antropoloćke memorije.

Etnički čiste kulture ne postoje. Zabluda da postoje posebno je pogubna na Balkanu gde se bogatstvo modela upravo i sastoji u hiljadugodišnjim prožimanjima. Da bih bio jasniji, navešću još jedan primer: mi, u Srbiji, s pravom smo ponosni na kamene kenotafe, tzv. krajputaše. Iako su u pitanju obeležja ratnika, najčešće palih u bojevima sa Turcima, nije teško utvrditi da ovi spomenici parafraziraju obrise turskog »nišana«, a taj, pak, izvodi svoje daleko poreklo iz preislamsko-arapskih, feničanskih, hebrejskih betila (*baetilus*)... Da li bi nam naš krajputaš više ili manje kazivao da je autohtona srpska simoblična forma?

Takozvani komunizam je voleo da prikriva, da zataškava, zatrpava suvenire, sve redom. Ukoliko ih je nadvoje-natroje prihvatao, dodavao je svoju evhemeristiku. Snishodljiv prema kompleksima primitivaca, oslobađao ih je straha uprošćenim, svevažecim objašnjenjima, skidao je čini sa mnogih hijeroglifa, ali je i hijerogliffe oslobađao iskonskog smisla. A onda, kada se preobratio u nacionalizam, počeo je, božem, da otkriva mudrosti prošlosti. I sad, dušebrižno prebira suvenire, deli ih na »svoje« i »tuđe«, jedne preuveličava, druge ne podnosi. Pri tom je silovit, isključiv i fanatičan. Nema u sebi obuzdavajući faktor. Ne poseduje čak ni uobičajene licencije buržoaskog nacionalizma. Ni trunčice, na primer, onog viktorijanskog estetizma koji je, čak i ponekom okorelom šovinisti starinskog kova, dozvoljavao da se divi lepoti i vrednostima bilo gde da su i ma čije bile.

Uloga inteligencije u kloniranju novog nacionalizma očita je, ali je neslavna. Nacionalisti-disidenti, u prethodnom razdoblju, bivali su kritikovani žestoko, ali isprazno. Analitičko kritikovanje nije bilo dozvoljeno. Halabuka je samo podizala ugled kritikovanih i dizala im tiraže. Međutim, javna je tajna da su mnogi šampioni bili diskretno povezani sa svojim centralnim, nacionalnim komitetima. A odatle su ih, kad zatreba, sporednim putem ubacivali u opticaj. Dobrodušni inteligenti drugog ili trećeg ešalona uviđali su da je igra komplikovana, pa pomalo i opasna, i poistih su joj se povinovali. Inženjeri ljudskih duša neprimetno su se preobraćali u žrece i egzegete restituisanog nacionalnog pamćenja. Kule nacionalnih fanatizama rasle su i razastirale svoje senke. Vrlo anahrone akademije nauka i umetnosti – bilo ih je u Jugoslaviji osam! – umnogome su, kao laboratorije u Bejkonovoj *Novoj Atlantidi*, pripremale *in vitro* virus nove bolesti. A onda, kao što znamo, bočice i retorte su počele da prskaju, duhovi su se izmigoljili i epidemija se raširila.

Virus je, na žalost, dospao u vrlo povoljne uslove. Na Balkanu se u nacionalne resentimente i revandikacije uvek meša i neki fatalan, večiti suvišak epskog hormona. Bratstveničke, tribalne, nacionalne drame uglavnom se shvataju prema sinopsisima spevova. A te sinopsise poznajemo kako iz opšte književnosti tako, i još više, iz studija čuvenih folklorista. Barata se, uvek, predstavama o preotetoj velični, o rasturenom savršenstvu nekog zlatnog ili, pre, nekog herojskog, dakle srebrnog doba. Proklinju se tajne sile koje su do propasti dovele. Iščekuju se junaci ili junačka pokoljenja što će ponovo dograbiti legendarni *palladion*, magijski substitut identiteta, sumu kolektivnog sećanja, sumu iskonske snage, one kojom bi se ponovo vaspоставilo izgubljeno.

Nije moje, ili bar nije sasvim moje, da procenjujem ulogu književne reči u generisanju fiktivne nacionalne memorije. Činjenica je, međutim, da naša, tj. ovdašnja narodnjačko-patriotska, baš kao i narodno-oslobodilačka knjiga uvek nekako ostaje izvan urbanog obzorja. A to je već zagonetka koja me zanima.

Kažu da je roman eminentno gradska književna forma, za razliku do speva, ili od sage, koji su i po poreklu i po socijalnoj funkciji pregradski oblici. Kažu da nema velikog romana koji u sebi ne nosi bar jedan veliki grad. Kažu, još, da nema ni velikog grada u kome se ne skriva bar jedan nenapisan roman. Simulacione urbanološke tehnike, čak i matematički modeli koji ih prate, često se zasnivaju na analogijama sa strukturom i naracijom nekog idealnog romana.

Pravilo se može potvrditi i svođenjem na apsurd. Ako bismo, na primer, iz *Rata i mira* izdvojili dve ruske prestonice, a iz teksta iselili svu prestoničku gospodu, ne bi ostalo više od tradicionalnih ruskih *bilina*. Ostali bi samo širokopotezni opisi naroda koji vojuje, praćeni i dovoljnom količinom filozofskog rečitativa.

Eksperiment pomaže da se bar donekle objasni zašto današnji srpski ratni roman (retrospektivni, o prvom svetskom ratu), roman u kome nema ni grada, ni gradova, pa možda ni pravih građana, svojim efektivnim, dakle nepoetskim funkcijama, uspešno zamenjuje negdašnju narodnu junačku pesmu. Ujedno, bilo bi to i objašnjenje za njegovo potvrđeno hipnotičko dejstvo. Slike, negde i negda daleko, »vo vremena ono«, uhvaćene i utvrđene, mešaju se sa stranim životnim situacijama našeg vremena. Odvajaju se od teksta i lako se osamostaljuju a, osamostaljena, metafora teško da je nešto više od slogana, od parole. Tako i vrši svoj posao: neosetno postaje uzor ponašanja, paradigma individualnih odluka i činova. U krajnjoj liniji, kao i svaka ratna magija, samovlasno poziva na podvige i žrtve, priziva krv i plamen...

Regresija je, eto, nesumnjiva, čak i kod vrlih pisaca vrlo velikih romana. A šta tek pretiče u glavama malih pesnika i pesnika na terenu! A šta tek u glavama ratobornih narodnih pojaca! Proizlazi, nekako, da su gusle još uvek nezamenjiv instrument nacionalne mnemotehnike. Očito ubojitiji od paratolstojevskih romana, mada se – npr. u sramnoj stravi bosanske jave – dva ranga iste književnonacionalne misije dosta dobro dopunjuju.

Mirko Gaspari
BALKANSKA ALGODICEJA

Jedna od dominantnih i klasičnih i modernih tema evropske tradicije jeste ta da intelektualci igraju privilegisanu ulogu u regulisanju istorijskih kretanja i u modeliranju etičkih paradigmi ka opštem dobru ili ka univerzalnom miru. Dakle, njihova i moralna i istorijska odgovornost predstavlja arhetip posebnog ranga u istoriji evropske tradicije. Od filozofa-kralja do enciklopedista i od renesansnih humanista do socijalnih inženjera i angažovanih intelektualaca put u pakao evropske istorije bio je, sa stanovišta intelektualaca, navodno popločan najboljim namerama.

Utoliko pre je saznanje da su, *uprkos* (a neki postmodernisti bi možda cinično primetili, *upravo zbog* njih) Dekartu i Kantu, Rusou i Geteu, Pasteru i Ajnštajnu, bili mogući nacizam i staljinizam, konc-logori i gulag, delovalo višestruko porazno na evropsko shvatanje odnosa između intelektualaca i istorijske odgovornosti, kritičkog razuma i morala. Ne samo što sveosvetljavajući *cogito*, kao i određena dostignuća u domenu civilizacijskih standarda kakva su ljudska prava i medicina, nisu bili dovoljna jemstva da se pomenuti civilizacijski sunovrati nikad ne dogode, već je i priča o posebnoj odgovornosti intelektualaca znatno korodirana njihovim povremenim direktnim

saučesništvom u događajima oko kojih bismo se lako složili da predstavljaju kapitalna civilizacijska zla. Totalizirajuća evropska racionalnost, »euforija prosvetiteljstva« i njeni pragmatički izrazi u raspojasanom optimizmu naučno-tehnološkog napretka i u legitimiranju volje za osvajanjem i potčinjavanjem prirode i, posebno, neevropskih civilizacija, ne samo što paralelno ili alternativno nije razvila i odgovarajući *ethos spoznaje*, nije predupredila izokretanje filozofske teorije slobode u sredstvo za očuvanje prisile i subordinacije, već je upravo njena imanentna logika dovela do takvog raskoraka između znanja i vrednosti, između deskripcije i preskripcije, jeste i treba, da se danas, više nego ikad, nalazimo pred ambisom onoga što je Peter Sloterdajk nazvao »sveti rat superzveri *homo sapiensa* protiv biosfere sa ciljem da uspostavi konačno carstvo antropocentričke perfekcije«.

No, ako ovako sumnjivo i krhko stoje stvari u odnosu između kritičke racionalnosti i moralne odgovornosti u matici evropske civilizacije – a Evropljani uprkos svemu teže transnacionalnoj integraciji, poštovanju razlika i ljudskih prava, univerzalnog miru itd. – šta smo uopšte mogli da očekujemo od bočnih pritoka i periferije te civilizacije? Najčešće pitanje kada razgovaramo sa nešto bolje informisanim strancima o našem aktualnom civilizacijskom sunovratu uglavnom glasi: Kako je moguće da su neki od, barem prividno, najumnijih i u kulturi visoko kotiranih intelektualaca mogli, ne samo da podrže, već i da se aktivno angažuju u proizvođenju kolosalnog zla koje vas je zadesilo? Ovakvo pitanje izaziva u čoveku veliku nelagodnost, jer ako je intelektualna elita (sa ili bez navodnica) mogla krvožedno da zagovara i huška na jedan moralno nakazan rat, onda to baca olovno tešku senku na ukupni intelektualni korpus, na sve domete jugoslovenske/srpske intelektualne produkcije. I mala je onda vajda od pominjanja časnih izuzetaka kao što su Beogradski krug, mirovnjačke organizacije i delovi opozicije. To su za strane posmatrače smao izolovani snopovi svetlosti u opštem mraku, samo izuzeci koji potvrđuju pravilo opšteg beščašća. Moj stidljivi odgovor začuđenom strancu sastoji se u navođenju tri, po meni, ključne teorijske formacije koje su bitno uticale na uobličavanje one duhovne klime teorijskog i vrednosnog nihilizma koja je dala zeleno svetlo jugoslovenskom suicidu. Normalno, ovde govorim samo o užoj, »srpskoj« sceni.

Glavna struja jugoslovenske teorijske misli dugo je bila pravo mezimče i egzotični miljenik evropske i svetske filozofske scene. Taj njen status uglavnom je bio zasnovan na njenoj teorijskoj androgenosti: niti je bila filozofija liberalizma, pa čak ni socijaldemokratije u parlamentarnim okvirima, niti je bila filozofija klasičnog, tvrdokolektivističkog marksizma. Baš kao što je Jugoslavija u geopolitičkom smislu bila neka hibridna »treća struja«, tako je i praxis-filozofija u najširem smislu bila »treći pol« svetske filozofije. Sa raspadom bipolarnog sveta, međutim, nestala je i svaka potreba za negovanjem i perpetuiranjem posebne »teorijske vedrine trećeg puta«, pa je i najliberalnija varijanta »socijalizma sa ljudskim likom« morala da ustukne pred zahtevima vremena. To je za sobom ostavilo jedan strahoviti teorijski vakuum iz kojeg su počeli da se pomaljaju svakojaki demoni aksiološkog bespuća. Za one koji su mogli da preskoče jaz između jendopartizma i parlamentarizma, revolucije i procedure, ostala je mogućnost parlamentarnog zalaganja za *tržište* sa ljudskim likom. Međutim, kod onih koji to nisu mogli došlo je do »užasa teorijske praznine«, praćenog jakim osećanjem gubitništva i, konsekvntno, »kiselog grožđa«. Ostalo se zna: regradirali su ili u rigidnu, istovremeno i *heavy metal* i ruralno-lukavu, agrarno-baroknu teorijsku racionalizaciju

državnog socijalizma i partijske države, sa fantastičnim paranoidnim konstrukcijama o planetarnoj zaveri protiv poslednje odbrane »socijalističke čestitosti«, ili u samodestruktivni, nekrofilni i autogenocidni nacionalizam. Praxis-filozofija se sada već poduže nalazi u filozofskom muzeju (a neki od njenih pristaša pošteno su se priključili procesu demokratizacije), ali ipak ostaje jedna nelagodna nedoumica, neka vrsta »teorijske gorušice« – kako to da su baš oni (kao što su akademici Mihailo Marković i Ljubomir Tadić) koji su tako silovito isticali kritičku društvenu svest i u njoj videli glavno jemstvo čovekove slobode mogli da padnu na teorijski i etički tako niske grane? Kao ni u svom evropskom pandanu, ni ovde kritička racionalnost nije bila dovoljan zalog da spreči pad ispod svakog minimuma civilizacijskih i etičkih standarda, samo što je u našem perifernom slučaju on poprimio posebno nakazne i maligne oblike. Brutalno rečeno, na kraju je ispalo da je nekolicina teorijskih staraca, u ime simulirane odbrane nacionalnih interesa, bila spremna da pusti dosta mlade krvi i unesreći na stotine hiljada ljudi ne bi li ponovo doživeli svoju mladalačku teorijsku erekciju.

Drugu formulaciju, kao salivenu da zameni teorijsku prazninu prve, okarakterisao bih kao perversiranu, balkansku verziju algodiceje: učenja o metafizičkom iskupljenju putem privilegisane istorijske patnje, bola i tragizma. Takvoj mazohističkoj algodiceji najviše je kumovala čuvena teza »da su Srbi uvek pobednici u ratu, a gubitnici u miru«. Ona osuđuje jedan etnos ili na permanentni rat (biološki poraz) ili na permanentno gubitništvo (državotvorni poraz), iz čega neminovno sledi istorijska septička jama vrednosnog nihilizma. Budući u obe varijante gubitnik, taj etnos, paradoksalno, više nema šta da izgubi, pa mu je zato i sve dozvoljeno, svako moguće subljudsko izživljavanje, potpuni pad u primordijalnu silinu biološkog prapočetka. Imanentni deo srpske algodiceje čini izvikana doktrina o nebeskom ili posebnim zaslugama u istorijskom mazohizmu izabranom narodu kojem jedino preostaje još nebeska egzistencija, jer je u svakoj zemaljskoj varijanti unapred viđen kao gubitnik. Što više sežemo samo ka nebu, to nam se zemaljska egzistencija sve više upliće u nekrofiliju. Kao da je maniheizam ostao trajna doktrina ovog podneblja.

Treći stav predstavlja reaktivnu – mada istovremeno i veoma agresivnu – odbrambenu formaciju u odnosu na prethodne dve. Ona se ispoljava kao potreba da se, u nemoći iznalaženja valjanih odgovora na izazove demokratizacije i modernizacije, regradira na tradicionalne vrednosti autoritarno-patrijarhalno-plemenskog društva s jedne, i religijskog fundamentalizma s druge strane. To su sve one priče o »panslovenstvu«, o »posebnom duhu« slovenstva, ili o »savezu pravoslavnih zemalja od Atine do Moskve« koji se mora suprotstaviti sekularizovanoj Sotoni Zapada nekim svojim, potpuno autohtonim »pravoslavnim« civilizacijskim vrednostima. Obaška to što se ne vidi tačno u čemu bi bila apsolutna ekskluzivnost »pravoslavnih vrednosti« u odnosu na ukupni korpus evropskih vrednosti, ali deluje skoro sasvim izvesno da je njihovo histerično isticanje samo reaktivnog karaktera, samo izraz istorijske impotencije. Ova formacija ima svoj pandan u nesporazumu islamskog sveta u suočavanju sa izazovima savremene zapadne civilizacije. U oba slučaja priželjkuje se modernizacija, ali bez pratećeg procesa sekularizacije i demokratizacije. Njih treba da nadomesti regresija ili na tradicionalne autoritarno-patrijarhalne (puritanski komunizam, nacizam), ili na teokratske paradigme (pravoslavni fundamentalizam). U Rusiji, u Frontu nacionalnog spasa, ova struja deli politički bračni krevet sa poraženim nostalgičarima imperijalno-komandnog komunizma bivšeg SSSR-a, pa je njihov spoj jedna posebno maligna politička snaga koja na izazove

modernizma odgovara *predmodernim* rešenjima i paradigama, proglašavajući ih često za *postmoderne*, predstavljajući primitivizam kao »novu sofisticiranost«. Ta struja pretila da dobar deo postkomunističkog sveta uvuče u istorijsku crnu rupu iz koje, ni pod pretnjom potpunog kolapsa svemira, ne može da proviri ni jedna jedina liberalna dlaka. Iako su modifikacije ove opcije već duže vreme prisutne i u našoj sredini (za to je možda najuputnije videti monumentalne intelektualne nebuloze gg. Dragoša Kalajića i Nebojše Pajkića), definitivno sam se uverio da se ovaj zloćudni teorijski tumor proširio i na naše sirovo balkansko tkivo onoga trenutka kada sam pročitao vest da je Slobodan Milošević primio Eduarda Limonova (i sa njim se normalno »zadržao u dužem prijateljskom razgovoru«), i kada sam ugledao fotografiju istog tog Limonova u društvu psihijatra Radovana Karadžića kako sa nebeskih visina Pala, nadomak topovskih cevi s neronovskim cinizmom uživaju u panorami razrušenog Sarajeva. Upravo upotreba takvog (teorijskog) cinizma u odbrani od globalne modernizacije i demokratizacije pretila da u potpunosti isprostituiše i onaj mogući originalni doprinos pravoslavnih kultura planetarnoj igri raznorodnih policentričkih civilizacijskih baština.

Svaka od ove tri globalne formacije ima svoje mnogostruke podvarijante, a i one nisu jedine koje uramljuju našu aktualnu duhovnu situaciju. Ali jedno je sigurno; u očima sveta, nije tačno da se ne razlučuje režim od tzv. običnog naroda. Na tzv. običan narod ionako se mnogo ne računa da politički pametno postupa, ali ako znatan deo »intelektualne elite« podrži realizaciju nacionalnih ciljeva ratnim sredstvima, onda to u očima sveta ne može a da ne uspostavi znak jednakosti između *najodgovornijih* slojeva tzv. naroda i režima. A to je već tolika mrlja da je slobodno možemo nazvati krmačom.

Nakon vremena ratnog pranja novca doći će i vreme pranja intelektualaca. To što Dobrici Ćosiću, teorijskom rodonadžniku balkanske algodiceje, ipak moram, uprkos svemu, da budem zahvalan za ono što *sada* čini, kao da nagoveštava da je pranje već uveliko počelo.

4. krug – 14. novembar 1992

Ranko Bugarski
JEZIK RATA

U lingvistici, kao i filozofiji, odavno je poznato da između jezika i stvarnosti postoji višedimenzionalni splet odnosa. Ratna retorika ovom sklopu daje svojevrstan doprinos, upečatljivo izvlačeći u prvi plan neke njegove potencijale. Jezivi rat kojim smo okruženi pružio je obilje materijala za moguća buduća istraživanja ove vrste. U ovoj prilici mogu se dati neke najopštije naznake, uz pregršt odabranih primera, iz kojih će se videti kako jezik (a) proizvodi, (b) poništava i (c) posuvraćuje stvarnost. Ova *ad hoc* tipologija je, dakako, samo delimična.

(a) *Jezik proizvodi stvarnost*. U ovu rubriku ide najveći deo kriminalne ratnohuškačke propagande, jer je poznato da je verbalna artiljerija temeljito pripremila teren za govor gvožđa. Za ilustraciju, dugo pre početka rata u Hrvatskoj masovno se na obe strane govorilo o *četnicima* odnosno *ustašama*, u vreme kada ovih jednostavno nije

bilo, ili su bili malobrojni i bez većeg uticaja. Ali kako je rat odmicao, politikantski i tendenciozno prizivane utvare prošlosti preobraćale su se u ljude od krvi i mesa, pa su i četnici i ustaše uskoro u velikom broju postali deo tragične stvarnosti. A kada se rat preneo u Bosnu i Hercegovinu, i tamošnja treća strana morala je biti ravnopravno tretirana, pa su izmišljeni *mudžahedini*, i to znatno pre nego što će iz inostranstva pristići prvi odredi ratnika kojima ova etiketa pristaje. Međutim, ako rat na ovoj teritoriji potraje, lako je moguće da će i poslednji domaći musliman postati – mudžahedin. Ostaje da se vidi i da li će preostali Srbi u Hrvatskoj listom formirati *jugounitarističko-srbočetničko-banditske* grupe, sledeći uobičajena imenovanja putem monstruoznih složenica kojima obiluje jezik hrvatske propagande.

Na sličan način, učestala neodgovorna upotreba reči *genocid* prethodila je obnovi genocidnih radnji, kao što je propagandističko i nekrofilno prekopavanje grobova iz prošlog rata urodilo novim masovnim grobnicama. (S druge strane, ono što je autentično nov »doprinos« ovog rata doskora je ostalo neimenovano. To je *urbicid* – sistematsko i divljačko ubijanje gradova sa njihovim kompletnim civilnim stanovništvom, i to iz okruženja i sa bezbedne udaljenosti. Ovako nešto nije dosad zabeleženo u istoriji ratovanja u sopstvenoj zemlji).

(b) *Jezik poništava stvarnost*. Za ovu pojavu navešćemo samo jedan svež primer. To je arogantna demonstracija vlasti i gole sile, ispoljena prilikom zauzimanja zgrade saveznog MUP-a od strane jedinica republičkog MUP-a. Ova skandalozna akcija, nezamisliva u bilo kojoj pravnoj državi, šokirala je domaću i svetsku javnost, i protumačena je kao najava ili početak građanskog rata u samoj Srbiji. Međutim, republičke vlasti su to zataškale, a uskoro potom izdato je zvanično zajedničko saopštenje saveznog i republičkog ministra unutrašnjih poslova. U njemu oni naglašavaju da je ovo »imovinsko-pravno pitanje nepotrebno politizovano«, te da postoji »saglasnost o istovetnosti ciljeva funkcija«, kao i »puno međusobno razumevanje« da saradnju ministarstava »treba zasnovati na zakonu«(!). Dakle, puž pike – ne važi: oružani upad koji je posredstvom televizije video ceo svet nije se desio, jer su se ministri dogovorili da je posredi nešto drugo. Verovatno osećajući da treba nekako pojačati kredibilitet ovog kratkog i birokratski sročnog teksta, list *Politika* (7. 11. 1992) ga je opremio ne samo fotografijama dvojice ministara nego i faksimilom njihovih potpisa. Pa neka sada neko ne poveruje u to što tu piše!

(c) *Jezik posuvračuje stvarnost*. Ipak, najzanimljiviju kategoriju predstavljaju mnogobrojni slučajevi kada dirigovani jezik stvarnosti ne izneverava niti je tek lažno prikazuje, jer je to malo reći, nego je baš posuvračuje, birajući reči ne drugaćijeg nego upravo suprotnog značenja, tačno po obrascu Orvelovog Ministarstva istine. Ovoga, razume se, ima na svim zaraćenim stranama, a ovde će biti dati primeri iz srpskih državnih medija, kao najdostupniji.

Počelo je, možda, sa dobro znamim, ali i brzo zaboravljenim, *golorukim braniocima vekovnih ognjišta*. Pošto se uskoro pokazalo da mnogi od ovih nisu baš goloruki, i da nisu uvek na svojim ognjištima, frazeologija je modifikovana, ali je stožerni pojam *odbrane* ostao, da bi potom bio dopunjen idejom *oslobađanja*. Ova druga bila je neophodna kako bi se sakrila činjenica da je uveliko reč o osvajačkom ratu za teritorije. Ali tako je stvorena nepodnošljiva napetost, koja je vodila pravim malim semantičkim eksplozijama. Trebalo je, naime, uverljivo izreći po sebi nepojamne stvari –

da se neko mesto *brani* opkoljavanjem a zatim pobeđivanjem i proterivanjem okupatora u njemu, ili da se jedan grad oslobađa *odbranom* nekog drugog mesta.

Evo samo nekoliko tipičnih novinskih naslova koji svedoče o odista nerešivoj jezičkoj i pojmovnoj zavrzlami. »JNA oslobađa Cavtat i Dubrovnik«. (To je, ne zaboravimo, ona armija koja se stalno branila i samo povremeno *žestoko uzvrćala*.) »Branioци Mirkovaca oslobađaju Vukovar«. (Ovo je već teže zamisliti.) »Vukovar nije osvojen nego odbranjen«. (Tako odbranjen, iz pepela je krenuo u obnovu, pa su ubrzo pruženi dokazi da se život vraća u potpuno uništen grad. Jedan od njih, koji je nagovestio mogućnosti male privrede, bio bi crnohumoran da nije stravičan: u medijima je zabeleženo otvaranje prvog privatnog krematorijuma u Vukovaru!) »Branioци slave pobedu u Bilju« – sa nadnaslovom »Juče palo poslednje uporište ZNG i MUP u Baranji« i podnaslovom »Gardisti i mupovci isprovocirali baranjske teritorijalce a zatim izgubili bitku i primorani na povlačenje u pravcu Osijeka« (*Politika*, 4. 9. 1991). Treba li komentar ovom silovanju jezika i elementarne logike? Miroљubivi branioци dolaze sa strane ali, eto, bivaju isprovocirani, pa samim činom odbrane nateraju u bekstvo napadačke snage u samom mestu. Alal vera!

Zajedno sa ratom ovaj obrazac se preneo i u Bosnu i Hercegovinu. Tako agencija SRNA javlja da su »srpski branioци zaposeli sve dominantne tačke oko Goražda«. A u vezi s Jajcem saznajemo od tzv. ratnih izveštaca da »muslimanske i hrvatske snage pokušavaju ugroziti položaje srpske vojske«, ali i da je »srpska vojska već stigla u prigradska naselja«, te da »krajiški oslobodioci slamaju i najjača utvrđenja ustaša i džihad-fanatika u okupiranom Jajcu«.

Primetimo još da se ne oslobađaju samo naselja i veći prostori nego i pojedine prostorije na »neprijateljskoj teritoriji«. O tome govori slučaj nasilnog preuzimanja dopisništva RTV Sarajevo i »Oslobođenja«, u samom centru Beograda, za potrebe dopisništva medija iz Srpske Republike BiH (koja tada još nije bila krštena jezički nemogućim imenom Republika Srpska). U *Javnosti*, listu bosanskih Srba, a pod naslovom »Ono što nam pripada«, srećni događaj je obnarodovan i ovako: »... slobodni smo poručiti srpskom narodu, svejedno u jednoj ili više država, da je i ovaj komadić srpske teritorije oslobođen«. Ni manje ni više! (Prenela *Borba*, 2. 6. 1992. gde treba videti i celinu ovog teksta).

A šta treba najpre uraditi sa *oslobođenim* teritorijama? Pogodili ste, treba ih *očistiti*. Način na koji je ovaj izraz uveden u upotrebu i korišćen, naročito u odvratnoj sintagmi *etničko čišćenje*, zasluživao bi zaseban ogled. Recimo samo da pomenuta sintagma, u našem jeziku kao i u prevodu na druge jezike, slabo uspeva da prikrije zločin koji označava. Valjda zato što hemikalija nije dovoljno jaka da izvadi fleke od krvi.

Na kraju, uz *odbranu* ide i *zaštita*, danas kao i ranije – otuda, biće, što su branioци i zaštitnici tada i sada isti ljudi, ili bar isti soj ljudi. Ovde je najbolji primer crnogorski lider bosanskih Srba, čiji junaci u patriotskoj ekstazi, a iz topova i minobacača bivše JNA, već nedeljama ili mesecima nekažnjeno ubijaju nedužne a bespomoćne stanovnike gradova koje drže u čeličnom zagrljaju, izlažući preživjele laganoj smrti od gladi, bolesti ili zime. Među tim nesrećnicima, već mrtvim ili još živim, ima, kao što je poznato, i na hiljade Srba, uz pripadnike mnogih drugih nacionalnosti. I baš ovaj narećeni lider u poslednje vreme zasipa zemlju i svet krokodilskim suzama, predstavljajući se kao zabrinuti *zaštitnik* tih istih ljudi! On optužuje *drugu* stranu da je od Srba u gradovima napravila *zatoćenike* i *etničke taoce*, što je, kako kaže, gaženje Ženevske konvencije. A u

samoj Ženevi ne trepnuvši izjavljuje da srpska strana ne drži Sarajevo pod opsadom. »Mi jednostavno štitimo srpska predgrađa od muslimanskih napada«, citira ga Rojter. Može li iko ozbiljno misliti, ma kakve uzore imao, da ceo svet može još zamajavati tako što se crno proglasi belim, i obrnuto?

Primitivna i licemerna demagogija koju smo ilustrovali uklapa se u jednu opštu sliku koju možda najbolje sažima uporno nastojanje da se evidentna, sveobuhvatna i neopoziva *degradacija* svekolikog naroda kroz ratne i druge strahote patetično prikaže kao vraćanje *dostojanstva* srpskom narodu. Ova teza danas se može doživeti samo kao čist cinizam, pa je dobro što se sada ređe čuje, ali je ona isuviše dugo, i sa katastrofalnim posledicama, zamagljivala ono što se uistinu dešavalo.

U zaključku, i najkraće, kakav rat takav i jezik: prljav, nakazan, razoran – a nemuš. Ostaje tek nada da će se gospodarima rata kad-tad obiti o glavu, uz sve drugo zlo koje su porodili, i čudovišni jezik koji su slavodobitno izmucali.

Nenad Daković

MATORI ASISTENT SA FILOZOFSKOG FAKULTETA

Veliki Selinov antiratni roman *Putovanje na kraj noći*, u kome svako snuje smrt onome do sebe, počinje pesmom švajcarskih gardista iz 1973. godine, koja glasi:

»Naš je život putovanje
Kroz noć i kroz studen zima,
Mi tražimo prolaz k Nebu
Gde jedino mraka ima«.

Glavni junak Bardami nikako ne uspeva da zgusne svoj život oko jedne ideje kako bi se preobrazio u blistavog heroja koji razume rat i zato učestvuje u njemu. On, sudeći po tome, nije intelektualac u modernom smislu reči, za koga je karakteristično ovo pravo na veliko i složeno oklevanje pre nego što uzme učešća u bilo kom poduhvatu. Ovo veliko oklevanje, na koje se, kao na alibi može naići u Kamijevim »Pismima nemačkom prijatelju« posledica je njegovih velikih zahteva u odnosu na stvarnost; on može sudelovati samo u onome što ima smisla. Pitanje koje postavlja zato glasi: »Ima li rat uopšte neki smisao?« Taj poriv za uopštavanjem udružen sa fantazmom čistote (on se u osnovi opredeljuje za ideju na osnovu svojih specijalnih znanja o stvarnosti) odvodi, međutim, ovog »specijalistu praktičnog znanja« pravo u rat i pored »velikog odbijanja«. Štaviše, upravo je ovo »veliko oklevanje«, koje podseća na »veliko odbijanje«, sofisticirani mehanizam što ga odvlači od stvarnosti pred kojom on više nema jasnih ideja. Blokiran svojim znanjima, on onemogućuje prodor realnosti i zapravo završava u vlastitim fantazmima o ratu kao politici koja se vodi drugim sredstvima, ratu kao zaumnoj strategiji velikih i neprijateljski raspoloženih stranih sila, ratu kao svetskom planu svetskoga duha koji svoj let počinje u suton i slika sivo na sivom.

Doista je dirljiv ovaj napor modernog inteligenta da u mrežu svojih sofizama, koji su naročito usavršeni zahvaljujući modernoj prosvetćenosti, uhvati tog krvavog monstruma koji mu zauvek izmiče. On se pri tome poziva na svoju omiljenu krilaticu o znanju koje je moć, jer rat je, veli on, na kraju, ipak proizvod inteligentnih bića. Zato se

intelektualac, čija je osnovna osobina ta što nije spreman na sve, jer uvek postoji neka granica koja se ne sme prekoračiti, sa ratom suočava kao sa tekstom koji zavređuje »kritičko čitanje«. On zato kritikuje rat kao što kritikuje rđavo napisan roman. On je sav u potrazi za pravilima, rat – kao i sve drugo – mora imati kraj i početak, pošto, za njega, živeti znači praktikovati određeno znanje, a svaki rat ima kraj. U stvarnosti se, po njemu, počinje uvek od kraja. Zato, i kada govori o ratu kao stvarnosti, rat je samo »istina« o stvarnosti, samo deo jedne strategije *sui generis*, koju mora objasniti svojim svemoćnim sofizmima, što će ga na kraju ubiti. Veština predviđanja o dobijanju rata po svaku cenu – politika – nameće mu se od tada kao samo ostvarivanje razuma. Jer, on pre svega ne želi da bude naivan, politika se suprotstavlja moralu kao što se filozofija suprotstavlja naivnosti. Zato rat, kao radikalna spoljašnjost, zahteva radikalnu metafiziku. Rat je beskonačna transcencija koja se završava u ovom beskonačnom sofizmu.

Ovaj pomalo apstraktni uvod potrebno je, međutim, shvatiti kao polemiku sa prijateljem, danas matorim asistentom na Filozofskom fakultetu, koji je, kao tipični moderni intelektualac, jednostavno izjašnjavanje protiv rata u nekadašnjoj Jugoslaviji smatrao nedovoljno filozofski promišljenim. On od filozofa uvek očekuje više od običnog trivijalnog gesta. Kao autentični intelektualac, on okleva; on, kako bi rekao Kami, ima pravo da okleva da se izjasni protiv rata pošto još uvek traga za njegovom skrivenom suštinom. On ne bi hteo da se izjasni a da to ne bude obrazloženo i produbljeno. To je ono što očekuje od filozofa, javni gest protesta, iako je to lepo i krasno, nije ono što njega zadovoljava pošto on stremi autentičnosti.

Naravno, moj prijatelj, matori asistent na Filozofskom fakultetu, nije »lažni intelektualac«, niti »pas čuvar«, kako bi rekao Nizan, koga je stvorio vladajući poredak da bi branio nacionalističku ideologiju argumentima koji se smatraju strogim, odnosno argumentima koji se pokazuju kao rezultati egzaktnih metoda, on je samo žrtva iluzije da je rat politika, odnosno događaj koji se može razumeti, kao roman ili pozorišna predstava. Ova je iluzija *veritas transcendentalis* modernog intelektualizma.

Rat se ne može razumeti, glupo je to uopšte pokušavati, ali se život mora braniti. Biofilmom intelektualcu za kojeg plediram, to postmodernom autonomu, jedva da preostaje neki drugi izlaz do ove vetrenjaste formule: politika je ono o čemu se mora biti na sve spreman, životinji se mora dopustiti da živi, a ne da ubija, ukoliko je ona uslov čoveka. Zato se, da bi prestao rat, najpre treba posrati na naša politička uverenja, kako bi rekao dobri vojnici Švejk.

*»Naš je život putovanje
Kroz noć i kroz studen zima,
Mi tražimo prolaz k Nebu
Gde jedino mraka ima«.*

Dragan Velikić
PRIZIVANJE KOTE 1987

Pojam »intelektualac«, bez obzira na razne definicije, trebalo bi da kao važan elemenat podrazumeva individualnost. Poznato je da ima intelektualaca i bez te odrednice. Jer, kao što se goveđa supa može pripremiti bez govedine, samo uz pomoć

kočke sa veštačkim sastojcima, tako se i intelektualac u praksi postaje već samim članstvom u horu. To nikako nije naša specifičnost, međutim, ono što nas izdvaja jeste visok procenat prostaštva u skupini koja se na ovim prostorima tretira kao intelektualci.

I velike kulture, razume se, imaju legije jalovih intelektualaca, ali prostaštvo nigde nema legalitet. A baš taj detalj otkriva našu posebnost. Odavno javna reč nikoga ne obavezuje. A trebalo bi da predstavlja ekspanat u zlatarskoj radnji koji nije za prodaju. Da li je, i posle šest vekova, pogibija srpskih vitezova na Kosovu alibi za odsustvo forme?

Međutim, nije mi namera da inventarišem prostakluk našeg svakodnevnog života, da se bavim akupunkturom u vreme kada je aforizam najvažnija književna forma na ovim prostorima. Ništa nemam protiv aforizama, naprotiv, rado ih čitam. Svi veliki stvaraoci su tokom svog života iscedili po neku zgusnutu misao koja ume da zasmee, ali sama činjenica da naši pesnici aforističari dolaze do zgusnutih misli preskačući neke druge forme dovoljno govori. Oni su zapravo krunske osobe ovog vremena. Sumnjam da bilo ko od njih sebe ne smatra intelektualcem.

Kolakovski kaže da intelektualci nisu lažovi, nego zavodnici. Međutim, stil zavođenja svakako određuje i onaj ko bi trebalo da bude zaveden. U našem slučaju nije potrebno imati veliku maštu i inteligenciju da bi se postigla »uverljivost«. Malo opijenosti letnjom žegom, stog sena – i narod postaje verna ljubavnica. A obećana idila zajedničkog života premešta se u vreme posle žetve. Kao što znamo, žetve prolaze, a umesto venčanog prstena samo jači lanci.

Sve ratne politike, pa i sadašnja srpska, imale su svoje intelektualce koji kao stvaraoci, istina prema lokalnim standardima, uopšte nisu bili minorni. Iako mi nije namera da bilo koga pravdam, činjenica je da sve drugačije izgleda kada se u tišini radne sobe ili kabineta rešava, recimo, srpsko pitanje, kada se na kakvoj večeri razgovara o granicama, a nešto sasvim treće kada se navlači uniforma i uzima oružje u ruke. Svakako, to se može knjižiti i kao znak hrabrosti, odlučnost da se u praksi pokaže šta se želi. Ipak, čini mi se da je to uvek trenutak lične krize stvaraoca, svest da je dosegnuto »visoko C« koje kod većine ne prelazi prvu oktavu. Činjenica je da su mnogi intelektualci i umetnici na prostorima bivše i sadašnje Jugoslavije iskoristili mučno saznanje o ograničenosti vlastitog dara, i u ovim mračnim vremenima pokušali da se makar kao političari ponovo nađu na palubi javnog života. Podsećaju na one plitke čamce u Polineziji koji stabilnost u vodi postižu balvanom pričvršćenim za jednu ili obe strane. Taj plitki čamac, to minorno delo koje su stvorili, pokušavaju da održe u javnosti potpomažući se »balvanom« politike.

Ono što je karakteristično za srpskog intelektualca jeste *stand by* aranžman sa vlašću, lignjasti pokušaj da se bude individualac, ali povezan tajnim podzemnim hodnikom sa centrom moći. U načelu su protiv rata, tako se predstavljaju u kulturnom svetu, a kod kuće namiguju tiraninu, u pravo vreme sumnjičavo zavrte glavom na nečije ime, kašljucaju, cokću jezikom i ponekad nešto potpišu. Usavršili su veštinu izražavanja praznim sintagmama, postigli univerzalno slaganje sa svakom varijantom koja će se ustoličiti kroz zvanično mišljenje, a opet, negde u šašu, kriju čamac kojim će kad zatreba krenuti na drugu obalu.

Kao ona dvotarifna brojila za struru, ti naši intelektualci imaju dvostruka merila, pa ih od milja možemo nazvati »dvotarifni«. Biće oni i nezavisni, ukoliko je to nova šifra za prelazak na pravu stranu. I baš ta strašna polivalentnost tipičnog srpskog intelektualca

čini situaciju u našoj kulturi beznadežnom, kao da je vlast jedino što u potaji sniva, jedino što ima vrednost zemaljskog života. Razumljivo je da odsustvo te čežnje kod drugoga, intelektualca sa postoljem, doživljava kao krunski elemenat izdaje.

Da li se baš sve može objasniti vetrometinom, zidinama srušenih gradova pored kojih smo vekovima rasli, zidinama koje su govorile o davnim carstvima? Da li smo osuđeni da svoje najlepše cvetove ne prepoznamo na livadi, već mrtve u herbarijumu? I što je još tragičnije, često u tuđem herbarijumu. Da li nam se u kontinuitetu mora događati »utuljena baština«? Ili je jedan od razloga za takvu sudbinu odsustvo onog srednjeg sloja, koji i pored mediokritetstva, najbolje čuva vrednosti jedne kulture? Ne nalazim odgovore na ova pitanja. Izgleda da ih imaju samo aforističari.

Svi znamo da je sadašnja vlast pre pet-šest godina pripremila rat uz pomoć najviđenijih intelektualaca, raspisavši i ratni zajam koji se drugačije zvao. Mnogi intelektualci su dodali svoju grančicu na buduću lomaču. Strašna neodgovornost prema reči izazvala je ranti poklič. Nedorečenost, uprošćavnaje istorije, jurodivo tumačenje događaja, sve je to postalo proizvod srpske elite. Čak i površno listanje novina iz tog vremena okružice nas buketima gluposti koje su izgovorili, po domaćem rejtingu, najveći srpski intelektualci. Odakle ta neodgovornost? Jedno od tumačenja koje mi se nameće jeste činjenica da samo onaj ko je vlasnik autentičnog dela može nešto da izgubi, samo se on donkihotovski ponaša, samo on na zemaljski gubitak mora pristati. A takvih je u svim kulturama najmanje. Prema političkoj moći su ravnodušni, a vlast doživljavaju kao poniženje u poređenju sa prostranstvima svoje duhovnosti.

Većina naših intelektualaca, umetnika i akademika, nosi zakon kolektiva kao pancir svoga uma, ljudi tečnog stanja što patriotizam shvataju kao strast prema modli. Njima jednostavno svet nije dom.

A Dositej je davno u Basnama zapisao: »Ko god odveć fali jednoga naroda bez razuma prostotu, ili mora biti sam prostak, ili je lukav i zlohitar.»

Milica Nikolić
SLUČAJ MARINE CVETAJEVE

Kada sam pozvana da na današnjem skupu Beogradskog kruga dam svoj prilog o temi »Intelektualci i rat«, predloženo mi je da ovo sudbonosno pitanje ljudskog trajanja i istorije ilustrujem primerom nekog od »mojih« Rusa, kako je rekao dragi kolega Ivan Čolović, što bi značilo nekog od ruskih pesnika prve polovine XX veka kojima se bavim. Nisam sigurna hoće li ovakav jedan parcijalan pristup, i to još iz sfere pesništva, i to ne našeg – biti Vama relevantan a meni dostatan da me liši nelagode i osećanja neprimerenosti. Ali... prihvatila sam obrazloženje da se naša samozadata tema može na različite načine problematizovati i obrazlagati. Tako sam odlučila da ovu, na žalost, većitu temu svih književnosti, svih istorija i svih formi pripovedanja i pevanja, ilustrujem životnim i pesničkim stavom Marine Cvetajeve jedne od izuzetnih ličnosti XX veka. Ovaj književni ali i društveno-istorijski »slučaj« pokazaće kako u ovoj sferi možemo dobiti različite odgovore ne samo u jednom vremenu nego i u istoj ličnosti.

Cvetajeva je doživela dva svetska rata i jedan građanski rat. Platila je u njima najvišu moguću cenu. Bila je dosledna samo u jednom: uvek »protiv struje«, uvek »uz

maticu«, ali i uvek protiv smrtonosnih strasti – mržnje i nagona za uništenjem, a za strast ljudskog povezivanja i komunikacija, za ljubav kao najviši stvaralački čin.

Cvetajeva je imala 22 godine kada je počeo prvi svetski rat, bilo joj je 25 kada je buknula revolucija, a 47 kada je Evropu zahvatio Drugi svetski rat. U njenoj 49. taj će je rat odneti – ne pogibijom nego samoubistvom.

Sredinom 1914. rodoljubiva atmosfera u njenoj zemlji bila je izuzetno podignuta, puna oduševljenja što »moja otadžbina« brani malu zemlju, a mržnja prema Nemcima i Austrijancima se silno širila Rusijom. Dobrovoljci su se javljali na svakom koraku, među njima je bio i tada poznati i slavljani pesnik Gumiljov, dok je Ana Ahmatova pevala da je spremna sve da dâ – »i dete, i druga životnog/ i tajanstveni pesme dar«, da bi »oblak nad Rusijom postao oblak svetlosti i slave«. Šta je bio taj oblak i šta slava – to znamo. Mnogi su pesnici slavili »ruske države veliki lik« uzvikujući: »Raduj se, ratniče!« Blok i Mandeljštam, obuzeti predosećanjem apokaliptičnih potresa, ostajali su po strani, no ipak je Blok pevao kako »bojnom slavom zaplakao je šumarak«, dok se Mandeljštam divio što se »prvi put u sto godina«, na njegove oči, menja »tajanstvena karta Evrope«.

U toj i takvoj atmosferi vojujuće jedinstvenosti, javlja se kao pravo čudo, tri meseca nakon početka rata, pesma mlade i darovite, kako se već uveliko govorilo, pesnikinje Marine Cvetajeve, ćerke čuvenog moskovskog profesora, istoričara i filologa Ivana Cvetajeva. Dakle, Cvetajeva piše pesmu Nemačkoj, čije ću samo pojedine delove navesti:

*Sav svet te progoni i vija,
Neprijateljima tvojim nema broja,
Pa zar da te napustim i ja,
Kako da te izdam kad si moja!*

*Kako da nađem trezvenost sred sumnje:
Zar »Oko za oko« – »Krv se krvlju slavi!«
Germanijo – moje bezumlje!
Germanijo – moja ljubavi!*

Cvetajeva je dala i svoje obrazloženje:

*Pa zar da te odbacim onda –
Moj progonjeni Vaterlande
U kome dan danji jošte hoda
Po Kenisbergu strogi Kant:*

*Pa zar da napsutim te
O, zvezdo moja ohola,
Ja koja prosto nisam kadra
Da volim samo dopola.*

Nemačku, naravno, niko nije hteo da objavi, ali znamo da ju je čitala na privatnim književnim večerima i da je tamo retko nailazila na sagovornike. Međutim, kako su masovna međusobna ubijanja sve duže i besmislenije trajala, istomišljenika je bivalo sve

više, a ratnih entuzijasta sve manje. U poeziji poodmaklog rata zamiru ratni pokličići, sve češće se među piscima čuje: »Za rat su krivi svi!« i »Rat je uvreda za otpočelo stoleće«, a Mandeljštam piše: »Zatvorimo zveri u zverinjak / da smire se zadugo«. Cvetajeva se ponovo javlja stihovima nešto drugačije intoniranim, ali ništa manje razolutnim: »Ja znam istinu! Sve stare istine – dalje od mene! Ne smeju se ljudi sa ljudima na zemlji tući!«

I:

Rat, rat! -----

Ne tiču se mene carski obračuni

Nit naroda svađe!

Ali nije moglo da je se ne tiče. Podigao se novi uragan koji su mnogi osećali kao veliki korak Istorije i pevali o »slatkoj slobodi građanstva«, o Hristu – predvodniku crvenoarmejaca, o Revoluciji kao ostvarenju »muzikalnog načela« i »činu stvaralačke forme«. Čak je i Zinaida Gipijus u prvom trenutku viknula: »Veseo, ognjeni mart!«, a Cvetajeva je, opt suprotno matici, govorila o »potpunom prelomu kičme«, i dodala: »Oh, ti gospodska, carska tugo moja!« i dala svoj veličanstveni nalaz:

Svi zajedno leže –

Jedan do drugog!

Kud pogledaš – vojnik!

Ko je tuđ, ko svoj?

Bi beo – crven posta,

Krv ga zarumeni.

Crven bio – beo posta,

Smrt ga obeli.

I zdesna i sleva,

Pozadi i pravo,

Crveni i beli:

- Mama!

Posebno poglavlje u teškom i nemirnom životu Marine Cvetajeve, poglavlje koje je u najužoj vezi sa našom temom, jeste deo njenog emigrantskog života u kome je žestoko trpela zbog svoje nemogućnosti da se uključi u emigrantski nacionalni hor. To je vreme njene velike borbenosti, emotivne i racionalne, protiv nacionalističkog koncepta u kome je videla strašan predznak. Sve se u njoj bunilo protiv ove surove strasti i pošasti našeg vremena, videla je u tome golem izazov i proveru za intelektualce i pisce.

Važno je reći: Cvetajevoj kao pesniku nije bilo tuđe ono što je ona zvala »ruskim koritom u sebi« ili »oslušivanjem narodnog glasa« – »kroz tebe svi«. Naprotiv, u tome krugu, sledeći taj glas, ostvarila je svoje najlepše pesme. Volela je melodiju biljine i častuške i virtuosno ih prenosila u svoje motive. Ali, to je bilo jedno. Ono što ona nije podnosila bio je jeftin i agresivan nacionalizam koji je, u ime svoje tobožnje ljubavi

prema matuški Rusiji, zvao na pogrom. »Osećam odvratnost prema svakom nacionalizmu« – govorila je. »Pa to su šuplje reči. Zaglunule su mi uši od njih. Škrgućem zubima kada čujem *narod-bogonosac* (što odgovara našoj domaćoj krilatici »nebeski narod« – M. N.). A kad počnu da pričaju o *ruskom bogu*, udavila bih i sebe i njega u Dnjepru«.

Sukob sa nacionalistima kulminira 1933, kada na jednom pariskom skupu na kome se govorilo o temi *Hitler i Staljin* dolazi do incidenta koji ona opisuje ovako (ne citiram sasvim doslovno): – Pri kraju diskusije probijam se prema izlazu (živim izvan grada i moram da stignem na voz) – tako da stojim u najgušćoj gomili. Šapat, s poštovanjem: »Cvetajeva«. Mark Slonjim se javlja za reč i počinje: »Što se tiče Hitlerovog odnosa prema Jevrejima...« Neko ga iz publike prekida i viče: »I ti si Čivutin!« Ja, jasno i razgovetno: »Gade!« (Šapat, nisu razumeli). Ja, još glasnije: »Gade!« Cepam letak koji su mi dali i krećem prema izlazu. Nekoliko pretećih glasova. Ja, još jednom: »Niste razumeli? Oni koji ne kažu Jevrejin nego Čivutin i prekidaju govornika – to su obični gadovi!« Sa svakim razgovaram njegovim jezikom.

A drugom prilikom dodaje: »Tamo gde kažu Jevrejin a podrazumevaju Čivutin – meni, sabratu Hajnriha Hajnea – nije mesto.»

Posle svega ovoga emigracija bojkotuje Cvetajevu, a nakon njenih danas čuvenih ogleđa ili esejističke proze *Pesnik i vreme* i *Pesnik i kritika* – jednodušno je odbacuju i kritičari. Redakcije joj odbijaju rukopise, zaustavlja se štampanje *Labuđeg tabora* (toliko napadane knjige njene »bele poezije« u Sovjetskom Savezu), ali ona i dalje radi u najcrnjem siromaštvu i beleži: »Pišem o svome detinjstvu. Mislim da će posle toga emigracija konačno pobeći od mene glavom bez obzira kao nečiste sile, zbog svog duhovnog licemerja i najpovršnijeg bogomoljstva i nacionalizma.»

Bila je potpuno usamljena, svesna da u jednom pragmatičnom smislu i razumevanju društvenog života radi protiv sebe, ali da u višem, moralnom i stvaralačkom smislu radi *za sebe*. Politika, u svom svakodnevnom, praktičnom obliku, dugo je nije interesovala. U jednom pismu čak kaže kako je se »svi ti dnevni događaji, svi ti Hitleri, Eiroi i Balboi« ne tiču, a da je od novina »hvata mrtvačka dosada«. I nastoji da pojasni: »Pokušajte da shvatite moj usamljenički položaj: za jedne sam boljševik, za druge monarhista, za treće i jedno i drugo, a sve je to *mimo...* jednostavno, ja neću, ne dopada mi se, ja imam prava da ne budem sopstveni savremenik«.

To, naravno, nije moglo tako ili bar nije moglo dugo tako. Hapšenja u Nemačkoj, spaljivanje knjiga, Dahau, dovoljno su ubedljivo govorili da to više nisu samo dnevni događaji, da je to strašan predznak apokaliptičnog užasa. Pošto je Hitler 11. marta 1938. ušavši u Austriju, na Heldenplacu održao svoj »raport istorije o izvršenju svog zadatka« i maja 1939. okupirao Čehoslovačku, ona piše ciklus pesama od kojih jedna nosi isti naslov kao ona iz 1914: *Nemačkoj*. Sad Cvetajeva uzvikuje: »Germanijo, Germanijo, Germanijo, stid te!... O, mumijo, O, manijo veličine! Sagorećeš, Germanijo, ludačka dela čineć!«

U istom ciklusu naći će se i jedna od čuvenih pesama Cvetajeve, koju bismo i mi danas, zajedno sa njom, mogli izgovoriti – o nepristajanju na svet kakav nam je dat, pred kojim nam ostaje samo jedan izbor. Navešću je u prepevu Danila Kiša:

*Suze u očima – uzaman!
Plač ljubve i gneva mrv!*

*O, Češka u suzama!
Španijo u krvi!*

*O, čarne gore sleme
Što pomrači svetlost jarku!
Vreme je – vreme – vreme
Vratiti Tvorcu kartu.*

*Odbijam da – bivam.
U Bedlamu s neljudima-ludacima
Odbijam da živim.
Na trgu sa kurjacima*

*Odbijam da – zavijam.
S ajkulama ravnica i granica
Odbijam da plivam
Nadole – strujom leda.*

*Ne treba mi duplji ušnih
Ni proročkih očnih – dokaz.
Na tvoj svet, bezumljem zaglušen,
Odgovor je jedan – otkaz.*

Dve godine kasnije, Cvetajeva je, i sama gonjena hajkama, svojim i tuđim, taj otkaz i potpisala stavivši omču sebi oko vrata 31. avgusta 1941. u tatarskom gradiću Jelabugi.

Put od pesme ljubavi upućene 1914. neprijatelju njene zemlje *Nemačkoj* do ove pesme koja ne kazuje mržnju, ali odbija život koji pristaje na nju – dug je i kratak istovremeno, jedinstven i protivrečan, složen i jednostavan, a za nas koji razmišljamo danas o temi »Intelektualci i rat« – više nego značajan podsticaj za razgraničenja duhovnosti koja je izriče.

5. krug – 28. novembar 1992

Oto Tolnai
PUCALJKE OD ZOVE
Beleške za *Nijanse kraja*

Puškodrek

Pesma-stih iz zbirke *Re-kapitulacija*, 1975.

Razgranala se, izrasla je u pravo, pozamašno stablo naša zovina ovde, pred dvorišnim uglom kuće, nad ulegnućem u koje se iz oluka sliva kišnica, na kraju senika od vinove loze (beli hamburg), na dva koraka od breze i na tri od japanske dunje, zapravo na mestu bambusa (bambusovog gaja – kako sam govorio), čije smo bujanje godinama jedva

držali na uzdi, da bi se pre nekoliko godina, skoro neprimetno (bez i jedne reči, u najužem smislu reči) isušio, nestao.

Uvek ustuknem, nehotice, kad god naiđem na stablo koje sam pre toga poznavao isključivo u obličju saksijskog cveća ili, u boljem slučaju, žbuna. Koliko sam samo voleo na Jadranu (u Žuljani, recimo) stabla muškati, tamarisa i leandra, nije bilo dana, a da nisam uhvatio sebe kako satima dreždim pred njima. I kako ponavljam, mrmljam u sebi: drvo. I danas mi je nepojmljivo da je muškati – drvo. I ovde, na terasi naše kuće, često mi se dešava da, smetnuvši s uma sve ostalo, posmatram muškate: vrebam, namamljujem, nežno dodirujem u njima – drvo. Ako bi me neko iznenada upitao zbog čega me toliko dotiče ovo neočekivano, tako naglo odvajanje Jadrana (već je, navodno, s katoličkom krštenicom, moguće putovati u Hrvatsku), pored napuštenih vrničkih majdana mermera (vidi Beklina), po svojoj prilici, pomenuo bih i stabla muškati u Žuljani.

Da, već odavno se s velikom poniznošću vraćam svakoj travčici, svakom ni-travani-drvo stvoru. Kad god pokušam, međutim, da iščupam kakvu travku, uvek me iznenadi ona snaga kojom se drži za zemlju. Ne jednom sam se već pokazao slabijim od santimetarskih biljčica. Sećam se, koliko me je puta samo prilikom plevljenja bašte povukla ništavna štavljika, tako da sam nekoliko puta i noseći zaorao zemlju. Neobični su ti porazi: naumiš da iščupaš neku biljčicu – i ne možeš. Tačno osećaš da moraš odustati, jer ako i dalje budeš silio stvar, sam ćeš nagrabusiti. Pa se napraviš kao da nisi ni mislio ozbiljno, i odšunjaš se dalje da se okušaš s nekom još ništavnijom biljkom. Skoro se egzaktno oseća da je ta snaga kojom se drže za zemlju dovoljna i za jedan poveći žbun ili čak – drvo. Naravno, o stvarnoj snazi jednog drveta nemamo pojma; isušeno, stogodišnje stablo oraha danima smo isecali, vadili iz zemlje njegovo korenje, nalik na kakav grozni, kao kuća ogromni polip (još uvek ima u dvorištu nekoliko apsolutno čvornatih blokova s kojima ni albanske drvoseče nisu mogle da izađu na kraj – ali nema više, naravno, ni albanskih drvoseča...)

Dok plevim baštu, ponekad mi se čini da upravo sva ova sila ništavnog korenja drži, da baš taj splet korenja drži na okupu celu Zemlju – ili, još tačnije: da je podiže, zgrabivši je za kosu, iznad Ničega.

Ne spada slučajno među moje najomiljenije skulpture jedna Ipoustegijeva velika bronzana ruka, nehajno spuštenu među nož oštrog travčice, koja počiva među kao noć tanušnim travkama (i uopšte, trava kao skulptorski motiv!)

Često mi se dešava da se gotovo nesvesno zaustavljam pred busenom gusomače ili veprike pomislivši kako nije isključeno da ću se tokom svojih putovanja, beskrajnih i sve nemirnijih lutanja, jednom, iznenada, naći i pred stablom gusomače. I da ću se uspentrati na njega. Na stablo gusomače, gore, među mobilijama slične šuštavorominjave, srcolike hlorofil-pločice...

Ako se može reći da su naša antropološka saznanja ništavna, posve je izvesno da o travama i drveću ne znamo ni toliko...

Ali, nisam hteo da mudrujem, već samo da registrujem promene koje su nakon dužeg izbivanja usledile u našem dvorištu, u našoj ulici – Cvećarskoj ulici (što je ujedno i naslov jedne moje knjige).

Da ima puno skakavaca, da je prava invazija skakavaca. (Naježda?) I da je zova izdžikljala u pravo stablo.

Družim se sa njom, upoznajem je. Zovinu. Ponosno je odmeravam, obilazim. Dreždim pred njom, s rukama na leđima. Zovina, ponavljam. Pre dve ili tri godine,

jednom sam je već potkresao, a da nisam verovao, da nisam zapravo ni slutio šta radim: pokušao sam, nesvesno, da je fazoniram u stablo. Uoči našeg odlaska u Ameriku (u maju – a sada je već oktobar, 21. oktobar) ponovo sam radio na njoj, ali tada sam je potkresao samo zbog toga da vetrovi ne bi njenim granama oborili oluk. A onda ju je ovo tropsko leto izvuklo u drvo. Kao da joj je reklo: ne kleči više, nemoj više da čučiš: ustani, budi drvo. Ko zna, možda će joj se jednog dana neko ili nešto ovako obratiti: ustani, budi drvo – i hodaj...

Pre neki dan isprao sam jednu staru, još predratnu (iz vremena pre kojeg rata?) mastionicu i usuo u nju ced – kućno spravljeno mastilo – od zovinih bobica. Zato su mi ruke tako crne (prljave). Nema sumnje, osvanuće i dan kada više ni mastila nećemo imati.

Nikada neću zaboraviti, jednom sam u Bukureštu (bio sam tamo neposredno posle zemljotresa) kupio flašicu mastila. Jer, pišući, neočekivano mi se ispraznilo naliv-pero. Zaboravio sam da ga napunim pre polaska. Izašao sam, dakle, iz hotela i, posle ne malo muka, uspeo da nađem bočicu mastila. Pohlepno sam uvlačio mastilo u svoj obli *mont-blanc* (Bože, i taj *mont-blanc* danas vredi skoro čitav jedan imetak!), ispumpao sam gotovo sav sadržaj bočice, i s ogromnim elanom smesta nastavio da pišem (razgledao sam toga dana skulpture Brancusija i Etiena Hajdua, spremao sam se za Trgu Jiuu, gde me je čekao jedan od najvećih likovnih – mada se uopšte nije radilo o likovnom – doživljaja: Beskrajni stub!), ali nešto me je iznenada zakočilo. U prvi mah nisam imao pojma o čemu je reč. Trebalo je vremena da shvatim šta zapravo vidim pred sobom. Mastilo – rumunsko mastilo – bilo je nalik na prljavu vodu. Kao da sam svoje naliv-pero napunio splačinama ili sadržajem nekog smrdljivog kanala, kloake. Imao sam pred sobom neku vrstu nevidljivog pisma. Nevidljivo pismo, koje nikad neće postati vidljivo, nikad se neće ponovo pojaviti. I dan-danas me podilazi jeza kad se setim toga. I još više se naježim od pomisli da i nas očekuje ista sudbina – prljava balkanska čorba od mastila. (Iako sam već skoro bio uveren da je samo pitanje najskorašnjijeg vremena kada ću početi da pišem čistim azurom, čistim hlorofilom.) Razmišljam kako bi bilo da umešam malo čađi u zovin sok. Trebalo bi ispitati stvar, obaviti opite. Imam još nekoliko bočica pelikana, leonhardija, imamo, valjda, još i kap vremena. Jednu kap. Ništa lepše nego da čovek u ovom, možda poslednjem »mirnodopskom« miholjskom letu njuška za starim kineskim receptima za spravljanje tuševa... Volim ovaj bleđi, starinsko ljubičasti ton zovine. I naravno, nije isključeno da će se uskoro pokazati potreba i za tim da budemo nevidljivi.

Tek što sam nacedio prvu dozu mastila, uhvatio sam sebe kako testerišem jednu, nešto deblju granu – zovinog stabla. Revnosno testerišem, vidim, moje ruke tačno znaju šta rade, ali ne mogu da shvatim, mada se trudim da proniknem u to šta se ovde, zapravo, dešava.

Gradim pucaljku od zove.

Zovinu pušku.

Isto tako sam nedavno zapeo da načinim frulicu od grane divljeg kestena. Istina, nikako nije htela – neće ni da pisne. Lepo sam, dakle, odsekao zovinu granu. Usijanom žicom istisnuo sam njenu meku srž. Zardalim žiletom, nađenim na smetlištu, iskrojio sam kuršume – najmekše, najnežnije kuršume sveta. A onda je stvar zapela. Sećam se, koristili smo i kućine, ali se više nisam mogao setiti za šta. I na kraju nisam bio siguran ni u to da li smo kuršume pravili od zovine srži. Po svemu sudeći, pomešao sam pucaljku od zove sa zovinim bobicama kojima smo se gađali duvajući ih kroz staklenu cev.

Zapištao sam, ali nisam se predavao. Pre neki dan raspitivao sam se kod kolega u radiju da li se još sećaju kako se grade pucaljke od zove. Šta, gledali su me zabezeknuto, ali i uplašeno. Pucaljku, ponovio sam, od zove. Piljili su u mene kao da sam im se obratio na nekom, za njih nepoznatom, egzotičnom jeziku: zova... zovina pucaljka... Pušku, progovorio je konačno neko, pušku – rekao je, kao da sam ga već i pogodio (i to ne najmekšim, najnežnijim kuršumom na svetu). Nemoj opet, molim te, rekao je. Prestani već jednom da prosipaš pamet. Kad ćeš se, konačno, uozbiljiti? Zar ni sa sedom bradom nećeš prestati da se ludiraš?! Nemoj se igrati tim stvarima, rekao je, sav prebledo, urednik vojnopolitičke emisije. Već sutra će u susednoj redakciji neko razglasiti da se mi ovde domundavamo o neakvim puškama, o neakvim novim puškama nepoznate marke. Još nam samo to fali da se pronese glas da se manjna naoružava. Ali od zove, pokušao sam da ga prekinem. Zar nisi ti sam pričao da su sedamdesetih godina senčanski supovci čak i tvoju knjižicu *Kralja Ibija*, s Kondorovim ilsutracijama, uzeli kao dokaz pripremanja nekakve rojalističke zavere?! Ali zova... Kad je rat, čuvaj se čak i ironije na račun oružja, rekao je, povukavši dim iz svoje lule od orahovog korenja naš najstariji kolega koji je preživeo već nekoliko (tačno sedam) ratova. Na Balkanu i zovina pucaljka može da pukne. Baš u tome i jeste vic, pokušao sam da budem duhovit (mada već i sam uplašen, prestrašen), vic je baš u tome da moja svojeručno, u domaćim uslovima građena pucaljka od zove – najnežnija puška sveta, prava antipuška – nikako neće da pukne...

Posle ove epizode više nisam nikom pominjao pucaljku, sâm sam se mučio s njom. Malo s frulicom od kestena (matori satir), malo s pucaljkom od zove (stari Indijanac). Odsecao sam sve nove i nove grane. Kažem, s nemalim iznenađenjem sam shvatio koliko su još u mojim zglobovima, u prstima uvreženi određeni pokreti, zahvati (ali i žudnja za ovim pokretima, zahvatima), jedino uvek na kraju nekakva mala, beznačajna sitnica nedostaje da bi celina proradila. Da se oglasi, recimo. Ili da pukne. Već sam pomislio i to da stvar i nije do frulice, odnosno do puške, već do nekog ko hoće da svira, da svira u tonu balkanskih grlica, i da puca, meko, nežno, najnežnije (kao negacija pucanja)... Naravno, već sam se pomirio i s tim da nikad neću biti u stanju da dovršim svoje igračke. Važno je, razmišljao sam, što si se opet našao blizu kestena, konjskog kestena, blizu onog konja koji se krije u svakom divljem kestenu, blizu zovine, izrasle u pravo stablo...

A onda sam jednog jutra, hitajući ovde, pored slepog koloseka (smetlišta) u grad: naleteo na Pištuku Stevanovića. Šta da kažem o njemu, kako i da predstavim Pištuku Stevanovića zvanog Pikado? Obično bi svake jeseni prekopao – ili kako bi tetka Duduš rekla – prevrnuo baštu starice koja sama živi u kući na uglu. Jednom je radio i kod nas, on je srušio i raščistio garažu u našem dvorištu. Na jednom još relativno celom zidu garaže visila je tabla pikada. Pištuka je počeo da se igra, ceo dan je strastveno bacaio male metalne strele. Na naše veliko zaprepašćenje, nepogrešivo je pogađao desetku, sam centar kruga! Tada smo mu, s decom, nadenuli ime – Pikado. Inače, njegov je drugar bio onaj mladić iz Titela koji je silovao i zadavio staru, uvek nakinđurenu prijateljicu tetke Duduš, baš tamo, na kosini nasipa slepog koloseka, gde sam naleteo na Pištuku Stevanovića.

Rukovali smo se. Pištuka je imao fine ruke, fine, lake kosti, oduvek sam, zapravo, slutio u njemu muzičara, ali nekako se nikad nisam našao u prilici da ga pitam da li svira na nekom instrumentu, da li svira u nekoj kafani. Rukovali smo se, dakle, i nastavili zajedno da hitamo prema autobuskoj stanici na Futoškom putu. Razmenili smo mišljenja o žegi. Afrika, ponavljao je. I u tome kako je preko noći nestalo cigareta iz trafika. Ove

rumunske cigarete koje se prodaju na pijaci gore su nego što je bila naša drava. I tada, na moju nesreću, u jednoj otvorenoj bašti ugledao sam zovin grm. Pištuka, rekao sam. Izvoli, rekao je. Da li možda znaš kako se pravi pucaljka od zove? Pištuka Stevanović je naglo, tako naglo ustuknuo, kao da mu se, uprkos afričkoj žegi, smrzla krv u žilama. Stao sam i ja. Tada sam ga prvi put uistinu i pogledao. Kada smo se maločas sreli, tek što sam ga registrovao, moj pogled se na trenutak-dva zaustavio samo na njegovim tankim brkovima, ponovo sam pomislio da je Pištuka Stevanović ipak muzičar. A istina je i to da sam sve pogrbljeniji, već odavno ne gledam ljudima u oči, u njihove zakrvavljene, svinjske oči, posmatram samo vrhove njihovih cipela, tek ponekad se usudim da podignem pogled u visinu pojasa. Imao je na sebi tamnoplave pantalone i svetloplavu košulju s naramenicama. Tek tada sam shvatio: bio je u uniformi. Na rukavu žutim koncem opšiveni komadić čoje: TO KRAJINA: Kao da su me lupili po nosu, kao da su me lupili zlatnožutim nitima izvezenom bokserskom rukavicom po nosu. Upravo tih dana sam čitao da su odsekli glavu jednom bivšem jugoslovenskom bokserskom šampionu (ne znam tačno koje je nacionalnosti bio – mada su mu glavu odsekli baš zbog njegove nacionalne pripadnosti) i da su, smejući se grohotom, igrali fudbal njom... Najpre mi je bljesnulo pred očima, a potom mi se sve smračilo. Lepo su me kolege upozoravale da se ne igram zovinom puškom. Ali uzalud. Mučio sam se s njom, sve dok se nisam našao oči u oči s jednim krajiškim borcem dobrovoljcem (i, nije isključeno: herojem). Brzo sam bacio pogled na njegov vojnički opasač – da li ima pištolj? Srećom, nije bio naoružan. Morao sam da sakupim sve svoje umeće i veštinu da izgledim stvar, da se izvučem iz nevolje.

Neko dete iz komšiluka me je zamolilo, rekao sam smeškajući se na silu, da mu napraivm pucaljku od zove. A onda sam se naglo uozbiljio, praveći se da mi je oduvek i bilo poznato da je on – Pištuka Stevanović alijas Pikado – borac, dobrovoljac: heroj. Jesi li na odmoru? – pitao sam ga, kao u poverenju. Danas se vraćam, rekao je, odmakavši se konačno od onog prokletog grma zovine, ali posle dve nedelje mogu opet da dobijem nekoliko dana odsustva. Da li pucate mnogo? – pitao sam. Ne baš, rekao je. Ne? – pitao sam iskreno začuđen. Ne, nama nije dozvoljeno da pucamo. Ali ustaše nas neprestano provociraju. Pre neki dan stajao je baš pored mene jedan oficir UNPROFOR-a kada je tik uz moju glavu fijukno metak. Pogledaj, opržio mi je uho. Jeste li videli? – pitao sam oficira pod plavim šlemom. Da, video sam, odgovorio je kanadski oficir. Mogu li da mu odgovorim? – pitao sam ga. Možeš, rekao je oficir pod plavim šlemom. Polako sam sišao u bunker po svoju snajpersku pušku. Polako sam potražio strelca. Zaustavio sam kao vlas kose tanušni krst na njegovom čelu. I povukao obarač. Zatim sam lepo vratio pušku na svoje mesto i nastavio da pušim s onim kanadskim (ili danskim) oficirom. Nedugo potom taj moj kanadski (ili danski) prijatelj imao je neka posla na drugoj strani. Tamo preko, kod ustaša. Seo je u svoj beli džip i otišao. Sutradan sam ponovo sreo kanadskog (ili danskog) oficira. Rekao je samo ovo: Bravo, Stevice! Pogodio sam ga neposredno iznad korena nosa. Napred su mu iskočile oči, a pozadi mu je izleteo mozak, poprskavši jedno stablo. Bre, kako pucaš! – oduševljavao se neki dečarac koji se tamo zatekao sa nama.

Srećom, naišao je autobus. Pištuka Stevanović ušao je, prirodno, na prednja vrata. Dostojanstveno. Pozdravivši vozača s dva podignuta prsta. Ja sam u poslednjem trenutku upao na zadnja vrata. Autobus je bio krcat i, srećom, izgubili smo jedan drugog.

Od tada sam ponovo zaokupljen spravljanjem mastila od soka zovinih bobica – pomoću cetke za paradajz na kojoj je moj sin nekoć zategnuo žice pokušavši da je preudesi u instrument...

Nedavno sam čitao o tome kako je izgledala radna svakodnevnica velikog hrvatskog pisca Krleže. Berberin je dolazio već u cik zore. (Pre rata – vidi samo izvrsne Babićeve i Dobrovićeve portrete . i on je nosio bradu.) Zanimljivo, već u trećoj drami koristim ovaj motiv. U poslednjoj među bradate mušterije umeša se i jedan medved, senilni berberin i njega obrije... Dakle berberin je već ranom zorom dolazio Krleži. Zatim je pisao do jedanaest. Mastilom. Jedno vreme, zabeležio je, u mladosti: guščijim perom.

Premda već odavno ne držimo guske, te čudesne čuvarkuće sa plavetnim očima letonskih devojaka, ja sam sklonio veće količine krupnijih guščijih pera. Štaviše, i kompletna krila.

Post skriptum Zovinoj pušci

Rekao bih da sam, opredelivši se ovom prilikom za jedan beletristički odlomak, stvar hteo dići na nivo gesta, kada već ne bi svaki gest bio pomalo sumnjiv u mojim očima. Nedavno, negde u inostranstvu, sreo sam slučajno jednog našeg čoveka. Obradovali smo se jedan drugom, počeli da razgovaramo. Posle nekoliko rečenica, međutim, naš čovek me je prekinuo povišenim tonom: zašto mu se obraćam sa *vi*?! On ne voli ljude koji mu se obraćaju sa *vi*, to kod njega odmah stvara neko osećanje distance – ali za ljude koji mu se obraćaju sa *ti*, on je spreman da skoči u vodu... Gledao sam ga zabezeknuto. Sva sreća, pomislio sam, što u blizini nema neke bare. Stvarno sam se uplašio za njega, nikako nisam mogao da razumem zašto hoće da skoči – i to baš zbog mene – u vodu...

Sećam se da je moj poslednji, svakako dozlaboga naivan – svesno naivan – pokušaj, kao poluizabranog predsednika Saveza književnika Jugoslavije, bio onaj predlog da se zatvorimo u prostorije Saveza (šta je sad sa tim prostorijama, ne znam) i da – kao neku vrstu antiharakirija – čitamo čistu poeziju. Već poduže vreme jedina moja angažovanost je ova – tanušna – veza s Beogradskim krugom (naslednikom Nezavisnih pisaca).

Nedavno, odmah nakon stupanja Dobrice Ćosića na dužnost predsednika republike, dobio sam od njega poziv za razgovor o manjinama. Nisam mislio da odem – iako visoko cenim angažovanost mog prijatelja Varadija (i smejem se, iz dana u dan, jeftinim trikovima kojima pokušavaju da ga ocrne). Nisam, jer smatram da su razgovori te vrste posao političara, stranaka. Nisam, jer se nekako ne osećam manjinskim piscem, to moram reći, iako bi to mglo da zvuči nadobudno (a dobijam i dosta batina od naših i mađarskih narodnjaka zato što sebe smatram, recimo, pesnikom Jadranskog mora). Nisam hteo da odem na razgovor s piscem-predsednikom ni zbog toga jer – kako da putujem u Beograd kad tamo posle razgovora ne mogu da sretnem svog prijatelja Kovača; ipak nema smisla, mislio sam, ići tamo na razgovor kad je on u emigraciji. Ali, istina je i to da sam ipak bio dirnut primivši zvanično pismo predsednika države, predsednika-pisca. To – takvo pismo – dogodilo mi se prvi put u životu. Okrenuo sam veliki, zvanični koverat da ga pažljivo otvorim (pažljivo, jer sam i sakupljač papira, bibliofil) i u tom trenutku kao da me je udario grom: pismo predsednika-pisca već je bilo otvarano. Pa potom grubo – bez i najmanje namere de se prikrije vandalski upad –

prelepljeno selotejpom. Ne – rekao sam u stilu svog prijatelja Kovača neću da imam posla s takvim lupežima; književnost bi ipak morala da ostane neka vrsta civilizacijskog čina – a razgovor (i ovaj naš današnji): *sub rosa*.

Pročitani odlomak ima moto koji sam uzeo iz svoje knjige *Re-kapitulacija* iz 1975. godine. Reč je, zapravo, o jednoj pacifističkoj pesmi od jedne jedine reči. Ta vrsta literature je prilično popularna u mađarskoj književnosti; u tom domenu najboljem smatraju Verešovu pesmu od jedne reči: *noć jajeta*. Pišući svoju reč-stih, reflektovao sam i na njegovu u tom smislu da je noć u jajetu još, ipak, topla kupka.

Znači, moj moto, u prevodu Save Babića, glasi ovako: *puškodrek*.

A ja ga prevodim kao *govno od pušaka*. Iako to više nije jedna reč.

Tek sada, opredeljujući se za ovaj moto i za ovaj odlomak, postalo mi je jasno da sam se poslednjih godina (znači, već i 1975) naveliko bavio pronalaženjem i proizvodnjom neke vrste antioružja. Antimetka, milujućeg, nežnog metka. Znači – kao što su nekad na atomskoj bombi, na stvaranju uslova za izradu atomske bombe, užurbano radili mađarski naučnici Vigner, Nejman, Silard i drugi, i ja užurbano radim u alhemičarskoj radionici pesnika-beletriste (ne pada mi na pamet da je napustim zarad neke govornice, partije) na novom oružju: *antioružju*. Pre toga – i ta veza mi tek sada postaje jasna – dugo sam radio na pronalaženju čiste materije, neke vrste *antimaterije* za moju ličnu, strogo ličnu upotrebu (za moje pesničke kategorije-metafore). Između ostalog, i Beli pas Bojana Bema – njegovog psa sam predlagao za znak Beogradskog kruga – jeste od takve, nevine alhemijske materije! Edgar Alan Po piše u svojoj knjizi *Mornar Pim* da su se primitivci strašno plašili svega što je čisto belo, belog platna brodskih jedara, brašna, bele stranice knjige...

Poslednji moj izum, kao što vidim, jeste jedna anđeoska testera – perforacija poštanske marke. Izabrao sam baš tu anđeosku testeru za borbu protiv Zla. Ovom testerom – *testericom* – moj junak, koji, na žalost, veoma liči na mene – preseca oko Zla. Oko Kiklopovo. Seče nemilosrdno-nežno, kao u senci ispod balkona – ne Romea i Julije – nego onoj sceni iz Bunjuelovog *Andaluzijskog psa*. Netaknuta marka, bez greške, čista poput hostije – jedan retki primerak azurno-plavog Mauricijusa čuvali su za vreme rata duboko pod zemljom, u jednom rudniku bakra (ponekad se osećam kao čuvar te azurnoplave poštanske marke) – poštanska marka je civilizacijsko dostignuće (znak neotvorenog, nepoceanog, neuprljanog, neoskrnavljenog pisma). Haksli kaže: »Nisu filozofi – ja bih još dodao svakako i političare, vojnike i književnike – temelji društva, već ljudi koji rade s rezbarskom testericom i kolekcionari, sakupljači maraka«. Ja sam ove Hakslijeve reči čuo još u detinjstvu od jednog beloruskog emigranta, Nabokova, koji je ovom citatu uvek dodavao i jednu napomenu: kad je on bio primoran da napusti Rusiju, tamo nije bilo ni jedne pilice za rezbarenje, postojale su samo kandže, puške i od crkvenih zvona izliveni topovi. (Ne mogu a da ne iskoristim slučajnost – koja u suštini i nije slučajnost – da sad, u vremenima lovaca na ljudske glave, ne skrenem pažnju na kod nas lepo prevedenog pisca – *lovca na leptirove* – Vladimira Nabokova.

Demokratija je sitničav – rezbarski posao. Posao kolekcionara poštanskih maraka, lovca na leptirove. U demokratiji ne postoje grubi, vehementni gestovi. U demokratiji se ne skače svaki čas u vodu zbog nekog – valjda zbog toga da ga izvuku i da ga na suvom ubiju...

»Bogu« – da citiram, ne prvi put, Siorana, koji je čak i u Jovanki Orleani otkrio nešto demagoško – »nisu potrebni vojnici«. (Ja bih i ovde dodao, imajući na umu

Kestlerov kontrapunkt, Bogu nisu potrebni ni komesari, ni ideolozi.) Njemu su potrebni muškarci i žene koji zrače nekom slabašnom svetlošću, kako Hana Arent kaže u svojoj knjizi *Ljudi u mračnim vremenima*:

“To da i u najmračnijim vremenima mi imamo prava da očekujemo neko osvetljenje, i da ono može manje da potiče od teorija i ideja nego od nesigurne, treperave i često slabe svetlosti koju neki muškarac i neka žena u svojim životima i delima zrače pod gotovo bilo kakvim okolnostima i prosipaju u okvirima datog im vremena na ovom svetu...”

Manojlo Vukotić

NOVINARI U MASKIRNIM UNIFORMAMA

“Za pisce nije najstrašnije biti neshvaćen, nepriznat, osuđen na oskudicu i samoću. Najteža kazna i najgora nesreća za jednog pisca, to je: naći se protiv svog naroda, izvan zdravog i produktivnog društva.”

Tako je negde zapisao veleumni Andrić.

Njegovu reč »pisac« zamenjujem rečju »novinar«.

Nikada se, valjda, kao u ovom prljavom samouništavajućem ratu, čiji nam plameni jezici još prže obraze, nije pojavilo toliko novinara koji su protiv svog naroda.

Nekadašnji komunistički beležnici premetnuti u ljute antikomuniste, prigušeni nacionalisti razmnoženi u mitološke i crvenobožurske nacionaliste, anonimusi unapređeni u urednike, poluurednici u ministre i direktore, šefovi kabineta i nedoučeni partijski sekretari raspoređeni kao stražari pred izvorima informisanja, lažni mali patrioti, udvarači, ulizice, ližisahani – postrojili su se u jednu armiju mastiljavaca koja je još pre rata plaćana da radi za »velike« ciljeve rata.

Mnoge novine, visokotiražne i male, kolorisane i šapirografisane, kao i televizija, postale su ne samo poslušnici i ljukorupci novonastalih vođa već i deo zahuktale ratne mašinerije.

Sa stranica novina nisu mirisali olovo i boja već otrov i trulež.

Na ekranu nisu svetlele slike života – nego su bleskali i treštali višecevni bacači i haubice, »žestoko odgovarajući na vatru s neprijateljske strane«.

Novinarstvo je postalo sluškinja ratne propagande.

Informativnost, objektivnost i profesionalizam sprženi su u zanosu i strastima ratne igre.

“Zločin protiv čovečnosti jeste zločin, svejedno ko ga čini i svejedno u koju ga zamišljenu visoku svrhu čini«. Da su ga prihvatili ili se makar primakli ovom Raselovom opredeljenju, mnogi novinari ne bi ispalili tolike plotune mržnje, prosuli tolike laži, podsticali na nacionalnu i versku netrpeljivost, nagonili na osvetu, na etnička čišćenja, na razaranja svenarodnog i zajedničkog blaga.

Sve se premetnulo.

Novinari u maskirnim uniformama postali su – prvoborci novinarstva. Objektivni izveštači – izdajice. Lažljive novine – nacionalne. Poštene novine – špijunske. Branioci parlamentarne demokratije – kukavice. Stražari plemenske demokratije – patriote. Propagatori novih investicionih ciklusa – predsednici. Antiratni komentatori – radni

viškovi i osuđeni. Suprotstavljanje ratnim nacionalnim garniturama – zavera protiv vlastitog naroda.

Tvrdnje da je nova državno-partijska rukovodstva izabrao narod na demokratski način, pa da služenje toj vlastodržačkoj porodici znači istovremeno biti u službi svog naroda, zavelo je i zaslepilo novinarske krugove i uredničke štabove, što je novine odvelo u sunovrat. Ta novinarska pokornost, to pravljenje novina po ukusu vlasti – vlasti nedorasle, arogantne, primitivne, kratkovidne – osnovni je razlog što su tiraži dodirnuli dno ponora. Dovoljan je samo jedan podatak da se vidi u kakav su tunel novine uvučene: danas se šest vodećih jugoslovenskih dnevnika (četiri beogradska, podgorički i novosadski) štampaju u tiražu jedva većem od 300.000 primeraka. A pre pohoda u rat dnevno su izlazili u više od milion primeraka. Tiraž ni najatraktivnijih revija ne prelazi 50.000 primeraka, a onih najozbiljnijih – dvadesetak hiljada.

Ta, poražavajuća činjenica posledica je trogodišnjeg sramnog, crnog, tužnog i pokloničkog perioda jugoslovenskog i srpskog novinarstva, etape kakva verovatno nije zabeležena u tradiciji dugoj dva veka.

Da li su novinari, intelektualci, mogli izbeći taj ponor, ne postati baza za rakete razorne neistine i poligon za ratne specijalce? Zašto su javnu reč prodavali kao prostitutku iz amsterdamskih izloga kada je novina izlog za reči od plemenitog metala? Jesu li oni imali obavezu da za razliku od onih intelektualaca-pisaca, filozofa, istraživača, koji su tako jalovi, krezubi, bestidni, dvopolni, premazani, potplaćeni, davali vlasti signale da su na »radnom mestu«, a šaputali mirotvorcima da nastave pravim putem?

Ne, novinari, pravi novinari, koji vole svoj posao i zanat, koji su branioci istine, poštovaoci činjenica, nisu imali pravo da pronevere te principe. Ali malo njih to nije učinilo.

Danas, kada i zvanična statistika skromno tvrdi da je izginulo oko 200.000 ljudi (sigurno ih je više), kada je milion i po ljudi izbeglo iz svojih domova, kada u novoj federaciji četiri i po miliona živi ispod granice životnog minimuma, kada ratni profiteri upravljaju ekonomijom, kada ljudi sa poternica jurišaju na mesto šefa države – budi se, ipak, novinarska svest i pokušavaju ispraviti zablude. Događa se da novine koje su najkrupnijim naslovima i sa slašću brojeći žrtve pisale o oslobađanju Vukovara, Dubrovnika, Mostara – tih spomenika ratnog besa – danas samohvalisavo pišu o svom »oslobađanju«. Ko se to od koga oslobađa? Mogu li se ijednim razređivačem oprati ruke uvučene u krvave utrobice nesreće? Može li onaj gospodin, koji se uvek koleba kojim od »dva puta« što »vode na dve strane«, osloboditi svoju petnaestospratnu kuću, uvesti demokratiju i deoničarstvo, ako je jednu od srpskih kulturnih svetinja obeščastio i komandovao jednom ratnohušakačkom ekipom? Isto kao što ni onaj nekadašnji šarmantni disident, a sada jednooki partijski džek i idolopoklonik (i još funkcioner) ne može prosvetliti srpsku televiziju, već je pretvara u eskadrilu koja bljuje i valja, u talasima, iz noći u noć, pretnje i strah.

Rat još plamti.

Intelektualci se još prestrojavaju i trčkaraju od zaklona do zaklona.

Novinari su sekta koja nešto brže menja poziciju i presvlači odelo. Uočavamo da ih je sve više na pravednoj strani. Slutim da će ta kolona trezvenih narastati. A na čelu kolone je – istina. Istina tako jednostavno satkana od podataka, činjenica, izvornih reči, autentičnih slika. Istina kojom komanduju – pravila profesije.

Njom se mogu gasiti ratne vatre. Njom se može raskrinkati vlast koja nas vodi u nove poraze. Njom možemo razbiti ovaj betonski poklopac što nam već navlače iznad glave i pretvaraju nas u bunker. Njoj se valja klanjati.

Istina, pravda, demokratija – to je buket naše nade.

Branka Arsić

ŠTA JE TO U KURVAMA ŠTO IH ČINI TAKO KURVINSKIM?

U jednom malom italijanskom mestu, u pokrajini Udine, 1922. godine grupa socijalista pokušala je da se osveti za strašna batinanja kojima je bila izložena, okupiranjem sedišta fašističke partije. I verovatno bi njihov upad u centralu fašističke stranke – osveta fašistima, pa čak i povlačenje bez posledica – uspeo da ih tridesetak žena naoružanih bombama i pendrecima, uz borbene pokliče, nije nateralo na povlačenje. Ove amazonke predvodila je g-đa Skarpa, kasnije imenovana za potpukovnika SS pomoćnih jedinica.

Druga pripovest, iz skorije istorije, priča da su upravo žene iz sitne i srednje čileanske buržoazije odigrale, po nekim tumačenjima, ključnu antirevolucionarnu ulogu u zbacivanju Aljendea s vlasti svojim »demonstracijama sa šerpama«, što je neke teoretičare, primerice Mišela Matelara, nateralo da govore o »državnom udaru na ženski način«.

Navela sam dva primera kako bih sugerisala to da u odnosu između žena i fašizma nešto trajno i duboko nije u redu, i da se ovaj ne-red ne može svesti na slučajne zgode, koje, budući takve, treba što hitrije prepustiti zaboravu, u šta često pokušavaju da nas uvere teoretičarke feminističke orijentacije. U prilog ovoj sugestiji, na žalost, govori i to što su mnoga nevesela događanja koja su nas poslednjih godina zadesila – tragična stvarnost u kojoj danas boravimo – bila najavljena, mada zasigurno ne i inicirana, upravo jednim masovnim okupljanjem žena.

Svakako je bilo neophodno reagovati na nebulozan stav jednog, u mom pamćenju već anonimnog političara koji je građanima *one* zemlje pokušao da »dokaže« da su muškarci Albanci anacionalni (jer samo su oni i njihovi stavovi važni, stavovi Albanci se i ovom prilikom kao i uvek pre i posle toga prećutkuju), štaviše, da su kosmopolite, upravo po tome što imaju nešto razvijeniju sklonost ka silovanju Srpkinja. Trebalo je reagovati, i bilo bi logično da su, kao reakcija na ovaj stav koji je u ozbiljnom sporu sa logosom, jugoslovenske građanke počele da insistiraju na tome da se svaki nasilan prepad na njihova tela tretira kao kriminalni akt, koji je podjednako kriminalan bez obzira na to da li su silovane Albanke, Hrvatice ili Srpkinje, i koji, budući da je takav, treba najoštrije pravno sankcionisati. Ova reakcija, za koju čvrsto verujemo da je logična, nije se, međutim, i zbila, što ne znači da je ono što se jeste zbilo bilo nelogično. Tu »drugu« logiku ubrzo su eksplicitno formulisale žene, »prave« žene, demonstracijama na kojima su, verujući da tako brane svoju napadnutu »žensku« čast, demonstrirale zapravo samo same sebe i svoja vlastita tela kao belodani dokaz istinitosti onoga što su sve uglavnom tvrdile. A tvrdile su samo jedno: »Mi nismo kurve!«

Postoji, naravno, tumačenje koje bi moglo da pokuša da spase »čast« ovog demonstriranja, ovog samopokazivanja, samoizlaganja i samoprinošenja na oltar istine, a koje bi išlo za tim da podseti na bezličnost ovog »mi«, na to da ovo »mi« ne zamenjuje

nijedno vlastito ime, te da, zato, može da važi za svaku koja ga izriče bez obzira na njenu nacionalnu pripadnost. Na nesreću, u ovoj logici, »mi« ne znači ono što inače znači. Baš suprotno, njegovo važenje nije univerzalno i nediskriminaciono, ono se odnosi samo na nas, srpske majke, supruge, sestre i na osnovu prve i jedine premise, koja kaže – »Mi/Srpkinje nikako nismo kurve« – mogu neposredno izvesti dva zaključka. Prvi: sve ostale, koje nisu Srpkinje, već zbog same te činjenice, zasigurno moraju imati veće šanse da budu kurve. I drugi, za nas važniji zaključak iste premise: one »Srpkinje« koje su se prerano ponadale da su kao Srpkinje rođene i da im se to ne može oduzeti, ukoliko »posrnu« pa postanu kurve, odmah prestaju da budu Srpkinje, odbacuju se iz homogenog bića svih Srpkinja, i mirno prepuštaju onim drugim, koje, možda, za njih je to posve neizvesno, jesu kurve. Iz ovog, istoriji fašizma inače dobro poznatog proizvođenja sukoba između majki, sestara, supruga i ćerki, koje jedine zaslužuju da se nazovu ženama, s jedne strane, i kurvi, za koje se pri »pobližem posmatranju« utvrđuje da i nisu žene, već »veštice« koje sklapaju pakt sa Sotonom/telom, proizlazi nekoliko važnih pitanja i posledica.

Ponajpre, ako je ženska čulna i erotična telesnost ono što se poput fekalija izbacuje iz nacionalnog bića, ono što opasno remeti homogenost njegovog čistog, dezinfikovanog, dematerijalizovanog, netelesnog tela, onda, paradoksalno, upravo ideologija koja se poziva na nekakva biološka prava i prvenstva, na prava krvi, tela i tla, time što sugerise da se pripadnost naciji stiče apstrahovanjem tela sama svedoči o tome da problem nikada nije u telu, već samo i isključivo u duhu koji sâm ima nerešiv i nesnosan problem sa telom, u duhu koji se ukvario i u svojoj ukvarenosti odbacuje telo.

Ovo odbacivanje, dakako, nije nemotivisano, nije slučajno, što nas navodi da se upitamo: *šta je to što je u kurvama toliko kurvinsko da se moraju odbaciti?* Tevelajt navodi da su se nemački nacisti bez izuzetka gnušali kurvi, jer ove »ne žele da dopuste da vojnik kasnije«, posle polnog odnosa, »odloži mitraljez s osećajem seksualnog iskustva iza sebe«. Drugim rečima, kurve, koje su opasnost za »duševno zdravlje« vojnika/muškarčine, treba proterati jer one za sebe zadržavaju vlastitu moć, moć vlastitog tela, one ne daju, već razmenjuju iskustva, a svaka razmena uvek znači da ustupak podrazumeva protivustupak, da dakle, odnos moći ostaje neizmenjen. Ukratko, kurve su one otpale žene koje muškarčićima, pravim sinovima svoje majke/domovine, nikako ne daju da postanu muškarčine. To su one žene koje ih stalno i uporno »kastiriraju«.

Ali, na stranu ovi problemi muškaraca, nas zanima zašto ima onih žena koje se odlučuju na to da reše ove muške problemčice ulazeći u spor sa drugim ženama, pre no da muške upute na »mesta« kvalifikovana za ovakve stvari (npr. nekom dobrom psihoanalitičaru)? Te »prave i jedine« žene odbacuju kurve kao one koje su preslabe, kao one koje nisu »kupile« etiku trpljenja, koje nisu spremne na to da samo daju i da ništa ne dobijaju, da budu posedovane a da ne poseduju, da slušaju a da ne govore, jednom rečju, kao one koje nemaju snagu da budu svete. Na žalost, a to s teškom mukom priznajemo, istini za volju, i levičari su, doduše u drugom kontekstu – klasnom, a ne nacionalnom – ali s istim rezultatom, rabili pojam »kurve«. Za razliku od desničara i desničarki, za koje je kurva uvek iz neke druge nacije, Jevrejka, Ruskinja, Hrvatica ili Srpkinja, pa tek potom npr. komunistkinja, levičari su ovaj pojam isključivo čuvali za pripadnice druge klase. Tako i Marks govori o besprimernom i bestidnom ponašanju aristokratkinja i pariskih kurtizana prema komunarima, a V. Rajh je zbog svog insistiranja na neophodnosti »politizacije polnih i seksualnih pitanja« izbačen iz Radničke nemačke omladine, uz

obrazloženje koje je u partijskom listu dala grupa radnica: »Kako vi, *camarad* Rajh, sebi možete da dozvolite pomisao da mi, radničke kćeri, imamo seksualnih problema? Problemi orgazma tiču se samo buržujki«, jer, tako to čitamo, samo su one kurve.

Pomenuti svetački oreol koji svetluca iznad blelih/belih i čistih likova »pravih« žena, žena koje su spremne da slušaju, ali koje nikada ne govore, čini trenutak u kojem one progovaraju posebno značajnim. Jer, ako je njihova čast napadnuta, onda se, zapravo radi o dvostrukom obeščašćenju: nisu, naime, obeščašćene samo one već je napadom na njihovu čast napadnuta čast majke svih majki – domovine/Srbije. Kada majke i sestre progovaraju, onda nešto zaista nije u redu, onda je došlo »poslednje« doba, jer se kroz njih odlučila da progovori najsvetija majka – Srbija, i da uputi zov, skoro neku vrstu krika, muškarcima, onima koji mogu da zaštite, ili bar stalno tvrde da to mogu, da se napokon pokažu kao muškarci, i preuzmu posao zaštite. Ovakav svetački poziv preobraća ućutkivanje ili ubijanje (a zapravo i u prvom se slučaju radi o ubistvu) Albanaca, do koga bi svakako moglo da dođe ako se na poziv pozitivno odgovori, iz kriminalnog, zločinačkog, ili »nemoralnog« čina, u najsvetiji čin – vraćanje duga majci. Ubijanje je tako, sam sukus najviše, najsvetlije, najčistije ljubavi.

EksPLICITNU »potvrdu« ovih naših, naravno, samo provizornih »analiza« nalazimo u rečenici jednog našeg nekadašnjeg književnika, a sadašnjeg eksperta za »srpska posla«, koji, skoro »zorno«, objašnjava da kada Srbin ubija, on ima posla s bogom, a kada Hrvat ubija, on ima posla s đavolom. A da bi Srbin imao posla s bogom, neophodno je da sam bog progovori, naravno posredno, bog se nikad ne obraća direktno, kroz najsvetiju majku/Srbiju. Odavde je jasno zašto je »događanju naroda« moralo da prethodi »događanje žena«.

Ali, još uvek ostaje nejasno zašto žene pristaju da se »događaju«? Feministička objašnjenja, a ona su zapravo u suprotnosti sa *par excellence* feminističkom tezom da je žena subjekt, koja »tumače« da žene, zapravo, ne pristaju, i da su samo sredstva u rukama moćnih muških poluga, bedna su. Jer, onda i maskulinistička objašnjenja, jednako legitimno, mogu da posegnu za istim argumentom i »s pravom« mogu da tvrde da su i muškarci isinstrumentalizovani iz »centara moći«. Po ovim tumačenjima, svi su, osim malobrojnih, instrumentalizovani, pa onda niko i nije odgovoran, i svi mogu mirno da spavaju.

Stoga bi, namesto ovih nespretnih izvrđavanja, bilo uputnije otvoreno postaviti pitanje: kojim to »autentično« ženskim željama fašizam izlazi u suret? Da li je Hitler shvatio ženske želje kada je rekao: »Žena voli heroja... Ona ga želi, i kada ga jednom dobije, više mu ne daje slobodu«. Krajnje je, zato, vreme da se napišu »Ženske fantazije«, a njihova prva rečenica mogla bi biti odgovor koji Gertruda, žena poručnika Freikorpsa, daje svom mužu koji je zabrinut što će, zbog neodložnih »muških« poslova (tj. zbog organizovanja atentata na republikanskog ministra spoljnih poslova, 1923), duže izbivati iz kuće. Gertruda kaže: »O, Peter, slobodno idi, jer mi Nemice volimo muškarce, a ne tek kojekakve babe«.

Nikola Bertolino
PROGRAMI NACIONALNIH KATASTROFA

Priprema nacionalnih programa na kojima treba da se zasniva ekonomski, naučni, kulturni i svaki drugi napredak jednog naroda, u miru i saradnji sa svim drugim narodima, nesumnjivo predstavlja dužnost intelektualaca. Ako neka nacija ne raspolaže takvim pozitivnim vizijama sopstvene budućnosti, ili ako njihovu ulogu čak preuzmu retrogradni i destruktivni ciljevi i planovi, onda i to ide na dušu intelektualaca. Stoga i za provalu ratne stihije na prostore osuđene Jugoslavije, za neizmernu civilizacijsku unazađenost bivših bratskih naroda, glavnu krivicu snose intelektualci – i to svi, bez obzira na to da li su u pripremi katastrofe bili učesnici, saradnici, posmatrači, ili neefikasni protivnici sejača zla. Tobožnji nacionalni programi iz kojih je proizašlo ovo šovinističko ludilo, nadahnuti mitskim fantazmama i istorijskim opsesijama (a motivisani, dakako, egoizmom i vlastoljubljem veoma uskog kruga ljudi), ne bave se razvojem sopstvenog naroda, već samo njegovom konfrontacijom sa drugima. A od takvih programa do ratne apokalipse kratak je put.

Kako se moglo desiti da intelektualne elite jugoslovenskih naroda utru put ratnoj nemani umesto da predvide i spreče njen upad u naše živote?

Dozvolite mi jednu reminiscenciju. Maja daleke 1962, u jednom od svojih navodno istorijskih govora, Josip Broz Tito prvi put je u alarmantnom tonu upozorio na to da se, među raznim drugim devijacijama u društvenom i političkom životu zemlje, javlja i problem poremećenih međunacionalnih odnosa. Optužio je »neke komuniste« da su nebudni i popustljivi prema pojavama lokalizma, čak i šovinizma, zbog kojih je »došlo i do političkog nezadovoljstva i nepravilnosti u pojedinim republikama«. Upamtili smo ovu neodređenost u izražavanju, karakterističnu za politički jezik iz proteklih decenija: »neki komunisti«, »pojedine republike«. Ako je govornik zaista želeo da šovinističkoj zmiji stane na glavu umesto na rep, morao je reći *koji* komunisti, *koje* republike. No, iz perspektive našeg današnjeg pakla, više nas zanima činjenica da je on tom prilikom ipak pokušao nešto preciznije označiti krivce za ugroženost »bratstva i jedinstva« i lokalizovati izvor bolesti. »Te političke slabosti i nepravilnosti« – rekao je – »rezultat su kulturnog razvoja u našoj zemlji. U nekim našim republikama *kod građanskih pisaca* događaju se takve stvari da je prosto nemoguće da se shvati kako je to moguće u jednoj socijalističkoj zemlji. Ljudi se vraćaju u svoju istoriju natrag, počinju po njoj da čeprkaju i zaboravljaju na budući razvoj naše socijalističke zajednice kao cjeline« (Podv. N. B.). Monstrum je, dakle, ideološki identifikovan: sejači zla su »građanski pisci«, dok su »neki« komunisti samo »nebudni« i preosetljivi na lokalne interese. Kulturna sfera inficira političku, a ne obratno. Trebalo je zabašuriti bonapartističku pokvarenost vođe, iz koje su dobrim delom proisticali uporni otpori demokratizaciji, neefikasnost privrede, sveprisutna i neiskorenjiva korupcija, pa i »lokalizmi« koji su, u stvari, koristili apsolutističkoj vlasti, obezbeđujući joj ulogu neprikosnovenog arbitra. Nacionalne strasti biće prizvane da kao dimna zavesa pokriju sav taj gnoj. Osetivši neke atavističke nagone u našem intelektualnom životu, vlast je s nepogrešivim instinktom ocenila da kultura pruža pogodno tle za tu rabotu.

Međutim, najreprezentativniji zastupnik te »nove tendencije« u kulturi, budući srpski »otac nacije« i dugogodišnji veoma moćni disident, teško se te 1962. godine

mogao nazvati »građanskim piscem«. On je do 1968. sedeo u Centralnom komitetu SKS (mada je, prema jednoj izjavi datoj početkom 1990, upravo od te 1962. godine »u duši« bio u opoziciji prema pokretu kome je pripadao). U Hrvatskoj će nacionalistički masovni pokret, nekoliko godina kasnije, biti inspirisan – pa i direktno vođen – upravo iz Centralnog komiteta te republike. I opet će književnici, svesno ili nesvesno, biti glavno oruđe, a urednik nacionalističkog glasila *Hrvatski tjednik*, istaknuti pesnik, pisac uvodnike u kojima će se počesto pozivati na Broza i obilato upotrebljavati izraze kao što su *revolucija* i *socijalizam*. (Što se tiče Broza, uostalom, Mika Tripalo, najistaknutija siva eminencija »maspoka«, rekao je marta 1990. da je maršal prilično dugo podržavao stavove hrvatskog vrha iako je upozoravan da u njima »ima primjesa republičke uskogrudosti i nacionalizma«.)

Tako je počeo funkcionisati dijabolično zamišljeni mehanizam očuvanja postojeće vlasti. Cilj je bio da moralne devijacije, politički opskurantizam, socijalne tenzije, izblede i nestanu pred probuđenim nacionalnim pitanjem koje je – kao što je pokazalo istorijsko iskustvo – poput nijednog drugog u stanju da zaokupi mase i skrene njihovu opasnu energiju u smeru povoljnijem za moćnike. Znatan deo intelektualne elite uključio se u tu sramnu igru. Počele su se praviti »naučne« analize o zapostavljenosti sopstvenog naroda u odnosu na druge. Među mnogobrojnim primerima, navešću tabelarni pregled o »kretanju zaposlenih u poslednjih 10 godina«, objavljen u *Hrvatskom tjedniku*: tu se otkriva »optužujući« podatak da je Hrvatska 1961. imala najveći broj zaposlenih u Jugoslaviji, dok je 1970. zaostala, kao i u mnogo čemu drugom, za užim područjem Srbije, koje je preuzelo vodeće mesto. Međutim, ta tabela pokazuje i to da su u dotičnom periodu sve republike i sve autonomne pokrajine bivše Jugoslavije postigle u tom pogledu znatan napredak. Kako ironično, dakle, izgleda ova analiza danas kad u ostvarenim nacionalističkim krajevima uza sve druge nesreće, svuda vidimo katastrofalni pad broja zaposlenih! Zdrav nacionalni program teži svim oblicima napretka u svom narodu, dok nacionalistički program teži prvenstveno ukidanju bilo kakve prednosti drugih – makar i po cenu da se svi zajedno survaju u ponor.

Na mig sa političkog vrha, dakle, hrvatski su znanstvenici – sem časnih izuzetaka – podstakli nezadovoljstvo i raspalili strasti u svom nacionsu, a uzvratice im intelektualni vrh »suparničke« republike, u zlosrećnom *Memorandumu*, pripremvši »nacionalno buđenje« svog naroda. U tom dokumentu položaj Srbije se posmatra kao »podređen« u »sklopu političke i ekonomske dominacije Slovenije i Hrvatske«. Rezultat je masovna ostrašćenost naroda – u sklopu priprema za rat, koji je uskoro potom i najavljen u govoru novog vođe na Gazimestanu. Budući istoričari će se verovatno čuditi slepilu onih kojima te rašomonske analize o vlastitoj »podređenosti« i tuđoj »dominaciji« uspevaju da prikriju jedinu istinsku podređenost *svih* naroda u bivšoj Jugoslaviji i dominaciju parazitskog društvenog sloja koji je Milovan Đilas, jedan od naših malobrojnih pravih disidenata, nazvao »novom klasom«. Za nas, pripadnike ove nesrećne generacije, ne može biti sumnje u to da je reč o namernom slepilu – odnosno o licemernoj i lažnoj preneraženosti intelektualaca koji su ovaj užas pripremali, a tobože nisu ni sanjali šta se sve može izroditi iz pokušaja ostvarenja njihovih nacionalističkih snoviđenja.

Možda je poneko od naših nacionalista zaista bio naivan i nedalekovid, kao sadašnji lider »najveće srpske opozicione stranke«, koji je 1989. i 1990. svojim šovinističkim izjavama, davanim upravo u Hrvatskoj – i to baš pred takozvane »prve demokratske izbore« u toj republici – prilično doprineo pobi hrvatskih nacionalista.

Slučaj ovog novopečenog političara, koji je u stvari književnik kao i toliki drugi protagonisti naše današnje političke scene, paradigmatičan je za stanje duha mnogih intelektualaca koji se koprcaju u protivrečnostima svojih nacionalističkih vizija. Stil njegovog nastupa bio je ratnički, zastrašujući u duhu devize »Srbija je tamo gde su srpski grobovi«. Na to se svodi »program« kojim je startovao ovaj književnik-političar. Ipak, budimo poštteni i priznajmo mu da je uskoro počeo naglašavati kako se postizanje tog cilja ne sme platiti ni jednim jedinim ljudskim životom. Ne znamo, međutim, da li je ikad pokušao objasniti neobjašnjivo: kako se takav cilj može ostvariti bez prolivanja krvi. U slične kontradikcije zapleo se i »otac nacije« tvrdeći najpre da se problem budućeg razgraničenja naroda može rešavati i preseljavanjem stanovništva, da bi potom, u inauguralnom govoru u svojstvu šefa novostvorene države, oštrim rečima osudio praksu etničkog čišćenja. On je pod preseljavanjem možda podrazumevao nekakvu spontanu dobrovoljnu migraciju. Masovno preseljavanje sa pradedovskih ognjišta, međutim, može biti rezultat samo nasilja, dakle etničkog čišćenja. Ko to ne vidi, ili je slep ili perfidan.

Kad je reč o bilo kom nacionalističkom programu, naivno je pretpostaviti da su njegovi tvorci naivni. Realno je konstatovati samo da kod njih nema dovoljno otpora i odbojnosti prema monstruoznostima kakve su ksenofobija, netolerancija, rat, međusobno zatiranje dojučerašnje braće i vekovnih suseda. Oni nemaju odgovor na pitanje da li je zaista moralo doći do ovog besprimerno bestijalnog pokolja. Oni nikoga ne mogu ubediti da nisu znali, ili makar samo slutili, da svojim delovanjem pripremaju ne samo »dušmanskim« narodima već i svom vlastitom – ovaj i ovakav rat. Oni nikome ne mogu objasniti stravičnu cenu koju njihovi ljubljani nacioni danas plaćaju za ostvarenje »istorijskih snova«. Doduše, oni priznaju da je ovo što se zbiva zlo, ali to zlo smatraju »neizbežnim«, možda čak i »potrebim« – gorkim lekom koji valja nekako progutati. Te neminovnosti je svestan srpski otac nacije: »Na jugoslovenskom prostoru razgorevaju se ideologije međunacionalnog, građanskog i verskog rata, pripremajući njegov nastavak i obnovu«, rekao je on leta 1990, i potom dodao: »Poniženost i potištenost naroda i ljudi, *prirodno* (podv. N. B.), okončavaju se eksplozijom gneva, razočaranja i iracionalnosti. Zlo se i uvećava slobodom i opravdava rušenjem zla«.

Otkud onda kasnija preneraženost razmerima tog zla i tobože nenadanim ishodom tako »prirodnog« toka stvari? Jer nacionalistički program je u osnovi vrlo jednostavan i sasvim jasan. On je mržnja, krv i smrt. Svedoče o tome njegove pesme, njegove himne, prepune ratne huke, agonije i umiranja. U njima se iz smrti prizivaju davnašnji ratnici, banovi i vojvode. U njima se veličina vlastite zemlje vidi u tome što je »ratovala« i izražava se nada da će, »ako bude sreće«, opet ratovati. U njima se poziva u boj: »Sprem'te se, sprem'te, četnici, /Silna će borba da bude«. U njima se najčešće u obliku kičerajskih slika, pružaju vizije bojišta i samrtnog ropca ranjenih junaka: »Puška puca, a top riče, grmi kao grom, /Mlad ustaša bojak bije za hrvatski dom. /Puška puca, a top riče, barut miriše, /Mlad ustaša na bojištu ranjen izdiše«. U njima smrt uvek trijumfuje nad životom. Jugoslovenski narodi plaćaju previsoku cenu za nesposobnost i šovinističku izopačenost svoje inteligencije koja nije bila kadra da pripremi prave nacionalne programe, već samo nacionalističke – u kojima, ako zanemarimo utvare iz prošlosti, nema ničega osim krvi i smrti.

Opisujući stanje u zaraćenim društvima, Edgar Moren u knjizi *Čovek i smrt* kaže: »Štampa, govori, ratni bilteni i pesme neprestano stvaraju epske mentalitete i preporučuju građanima da se 'prema životu odnose kao prema neprijatelju«. Možda je i »prirodno« to

što danas u ovoj napaćenoj zemlji, pred očima zapanjenog sveta, tvrdoglavo rešenog da živi u miru, tim đavoljim horom diriguju oni koji hoće da očuvaju povlašćene pozicije. Žalosno je i tragično, međutim, to što u tom horu peva i inteligencija – ili bar njen znatan deo. Nadajmo se, ipak, da će takvih pevača biti sve manje, a sve više onih koji će, i u ovom dubokom paklenom krugu u koji smo dospeli, umeti da osete i izraze neuništivu želju za najobičnijim, najsvakodnevnijim, na izgled najbeznačajnijim vrednostima života, kao što je to umeo pesnik Ivan Goran Kovačić u završnom, desetom pevanju poeme *Jama*, posle potresnih opisa masakra i besmislenog umiranja:

*Odjednom k meni miris paljevine
Vjeter donese s garišta mog sela;
Miris, iz kog se sve sjećanje vine:
Sve svadbe, berbe, kola i sijela,
Svi pogrebi, naricaljke, opijela;
Sve što je život sijo i smrt žela.*

*Gdje je mala sreća, bljesak stakla,
Lastavičje gnijezdo, iz vrtića dah;
Gdje je kucaj zipke, što se makla,
I na traku sunca zlatni kućni prah?*

Pesnik *Jame*, vidovitiji od bardova koji su nam košmarne vizije pretvorili u stvarnost, ne govori nam samo iz svoje tragične sudbine nego nam se obraća i danas, iz ruševina Vukovara i požara Sarajeva, a sutra, možda, i iz ovog grada koji nespokojno sluti šta ga čeka.

Ivan Čolović
PUCANJE OD ZDRAVLJA

Poslednjih nedelja se u izveštajima i svedočenjima o ratu u Bosni često govorilo o bolesti i zdravlju. Čuli smo i zabrinjavajuće vesti o pojavi tifusa i kolere i poražavajuću prognozu da bi zaraza mogla da odnese čak više ljudskih života od ratnog ubijanja, hladnoće i gladi zajedno. Čitali smo i slušali o prilikama u sarajevskoj bolnici, gde su hirurzi prinuđeni, da bi spasli što više života, da pribegavaju amputacijama nogu i ruku tamo gde bi ih inače u normalnim uslovima mogli spasti, o tamošnjem porodilištu gde poslednjih meseci žene dolaze skoro isključivo radi pobačaja. U tim izveštajima i svedočenjima upozorava se i na uzdrmano mentalno zdravlje ljudi u Bosni zahvaćenoj ratom, čiji se život pod opsadom, u podrumima razrušenih gradova, u logorima i zbegovima, pretvara u grčevitu i neizvesnu borbu za goli opstanak. Željko Vuković, dopisnik *Borbe*, koji je donedavno delio sudbinu opsednutih Sarajlija, nazvao je to što se tamo događa »raspamećivanjem«. »Život u podrumu ubija svaki moral, motiv, ljudskost«, kaže Vuković. »Simuliranje života vrlo brzo počinje da ubija... Sarajevo postaje velika psihijatrijska čekaonica« (*Borba*, 26. novembar 1992).

Uporedo s tim pojavili su se u našim medijima opisi ratnih prilika u Bosni i portreti nekih od njihovih glavnih učesnika, iz kojih proizlazi da tamo ima ljudi koji su,

ne samo sačuvali fizičko i mentalno zdravlje nego su ga čak toliko učvrstili da danas, što se kaže, pucaju od zdravlja. Prva nas je u to, svojom pričom i svojim izgledom (na NTV Studio B, 8. novembar, i u *Borbi*, 14-15. novembar 1992), pokušala da uveri Sonja Karadžić, apsolutna medicinska, rođena u braku dva lekara, sada na dužnosti šefa Kabineta Ministarstva za informacije Republike Srpske, na Palama više Sarajeva. »Dolazim« – izjavila je Karadžićeva – »mlada, zdrava, nasmijana, komunikativna, iz jedne zdrave sredine, gde se ratuje i radi...«

Ali Beograd izgleda nije bio naročito impresioniran ovom veselom i krepkom ratnicom, što je nju, koja, kako kaže, »voli Beograd«, »jako razočaralo«: »Ja sam jako razočarana Beogradom i naglašenim 'slobodarstvom' prestonice moje matice...« Drugo ime ovog beogradskog naglašenog slobodarstva pod znacima navoda jeste bolest, a Karadžićeva će nam odmah otkriti i dva osnovna uzročnika te bolesti. Prvi je u tome što u Beogradu ima »ljudi svih fela koji su izbegli iz Sarajeva a njihovi bližnji dole vrše genocid nad Srbima«, a drugi što Beograđani razmišljaju o političkim promenama u Srbiji. »O tome se razmišlja samo u Beogradu«, kaže Sonja Karadžić. »U unutrašnjosti je omladina daleko zdravija, neopterećenija«.

U isto vreme kad i Sonja Karadžić, kazivanja o zdravlju i lepoti srpskog naroda na primeru njegovih vođa u Republici Srpskoj doneo je »ekskluzivno sa ratišta« i u *Dugi* (od 7. novembar 1992) objavio publicista i slikar Dragoš Kalajić. Tamo je vodio grupu šefova ruske opozicije i izveštača takozvanih »ruskih patriotskih medija«, sa penzionisanim generalom Filatovom na čelu. I ovde se iz pohvala koje se izriču Srbiji i srpskom narodu isključuje Beograd, jer, kako kaže Kalajićev gost Jurij Loščic, »Srbija koju volim i kojoj se divim nije Beograd, već ovaj narod ovde što se herojski bori sam protiv svih«.

I po Loščicevom sudu, Srbi (ne računajući Beograđane) obdareni su izuzetnom vitalnošću, ali ona u njegovoj interpretaciji dobija mistično značenje. Na Kalajićevo pitanje: »A šta je to toliko izuzetno i jedinstveno u Srbima«, njegov sagovornik uzvraća ovim rečima: »Svetlost što prosijava iz pogleda i lica, svetlost nepokorive i nepobedive životnosti...«

Tri svetla lika, tri oličenja nepobedive životnosti srpskih ratnika u Bosni opisuje Kalajić u svojoj reportaži. Prvi od njih je general Mladić, u čijem pogledu pisac vidi »sjaj nepokolebljive odlučnosti borbenog duha... čelični sjaj stečen kroz neka strašna iskustva i saznanja, probijem poslednjih barijera straha od smrti«. Još jači utisak na Kalajića ostavlja susret sa Radovanom Karadžićem, koga opisuje kao »ličnost sazdanu od najboljeg gorštackog materijala srpskog etnosa i ethosa«, kao narodnog vođu čija moć zrači »svetim užasom«.

Ipak, najupečatljiviji i najlepši primer i fizičke i duševne krepkosti među Srbima na bosanskom ratištu našao je Kalajić u liku Biljane Plavšić, koju je predstavio kao »veliku figuru žive legende srpske borbe«. Kalajić s prezirom odbacuje mogućnost poređenja ove nove srpske legende sa La Pasionariom, legendom španskog građanskog rata. »Pre svega«, objašnjava on, »Dolores Ibaruri je veoma ružna žena, fizička i moralna nakaza – dok je Biljana Plavšić oličenje evropske lepote i *magnitudo animi*«. Sam njen pogled na čudesan način odstranjuje umor iz Kalajićevog tela, tako da on na sopstvenom primeru otkriva »moć dr Biljane Plavšić i da okrepi i najumornije«, a ta moć i njoj samoj daje neuništivu krepkost i lepotu. »Opažam, glasno«, nastavlja Kalajić, »da je ona krepka i lepa kao da je upravo ustala iz dugog počinaka«.

Nedavno se, u jednoj televizijskoj reportaži (TVB, 12. novembar 1992), zdravoj lepoti srpskih vođa na Palama divio još jedan slikar i pisac – Moma Kapor. Tu je našao tip čistokrvnog srpskog gorštaka, oličen u Radovanu Karadžiću i Nikoli Koljeviću, i suprotstavio ga tipu muslimanskog čoveka iz Sarajeva, kome su, po njegovom nalazu, svojstveni tupost, vonj na loj i zlikovački izobličeno lice. Kaporovi primeri tog bednog ljudskog varijeteta su Alija Izetbegović i Juka Prazina. Svoja antropološka zapažanja upotpunio je on ocenom da je Sarajevo bilo »neprirodna tvorevina«, i da se taj grad zapravo »urušio sam od sebe, od zlobe i mržnje«.

Ove najnovije primere veličanja krepkog zdravlja i lepote bosanskih Srba zaokupljenih ratom, a posebno njihovih vođa, ne iznosim ovde tek zato da bismo se nasmejali tu prisutnim svakojakim stupidnostima, prenemaganjima i preterivanjima i tako se oslobodili one mešavine osećanja odvratnosti i zabrinutosti koju slušanje ovakvih priča u nama stvara zajedno sa željom da im se nasmejemo.

U stvari, mislim da ove i njima slične priče o zdravlju i bolesti, koje danas jedna drugu sustižu, zaslužuju da se nad njima ozbiljno zamislimo. Jer u svakoj od njih je, na ovaj ili onaj način, delimično ili u celini, formulisana jedna ista poruka. To je poruka razularene, bahate sile. Ona nam se, kroz usta njome opčinjenih novinara i pisaca, među kojima je i u prošlosti umela da nađe svoje žrece, hvališe svojim zdravljem i svojom okrutnošću prema svemu što joj stoji na putu. Uz to nam poručuje da je ona opet jedini zakon, jedina vera i jedina istina ljudskog života.

Ova bahata sila hoće naročito da nam kaže da se zdravi, okrepljujući život vođen vitalnim instinktima, neiskvaren bolesnom evropskom civilizacijom, to jest život u harmoniji sa mističnim silama krvi i pravoverja, najpotpunije ostvaruje u ratu, u vremenima kad se čovek s radošću i slobodno prepušta razaranju, pljački i mučenju i ubijanju drugih ljudi, pokazujući da ubilačka strast koja ga tada ispunjava nema granica ni premca. Šapuće nam i to da je zdravlje potrebno za rat, ali da je još više rat potreban zdravlju, fizičkom i mentalnom zdravlju naroda i njegovih vođa. Zahvaljujući ratu, oni imaju sjajne, čelične poglede, nepobedivu krepkost, svežinu jutarnje rose ili gorštačku žilavost. Ko bi od ratom obodrenih i oduševljenih kazivača ovde pomenutih priča i njihovih polubožanskih junaka mogao iskreno poželeti da to životodavno ubijanje i razaranje prestane? Čujem ih kako jedni drugima govore: »Samo da potraje!«

U ovim na izgled šaljivim i glupavim pričama o ratničkom zdravlju sadržana je odlučna, preteća objava neprijateljstava slobodi, misli, miru, blagostanju, ljudskom zajedništvu, vrednostima koje su proglašene za bolest i đubre, odnosno objava rata mestima u kojima su takve bolesne, neprirodne i prljave pojave najrasprostranjenije, velikim i starim gradovima. Njihovo razaranje i satiranje njihovog stanovništva, uveliko u toku, predstavljeno je kao odavno priželjkivana, prirodi i zdravom životu neophodna sanitetsko-higijenska operacija. Ta operacija je zamalo uspela u Dubrovniku, srećno je okončana u Vukovaru, a ima dobre izgleda na potpuni uspeh i u Sarajevu i mnogim drugim gradovima takozvane bivše Jugoslavije.

A Beograd? Pre nekoliko dana na televiziji je govorio šef jedne rodoljubive partije, čijeg se imene ne sećam, ali pred očima imam njegovu zdravljem nabijenu pojavu: debeli vrat ispod kratko podšišane kose, štucovani crni brčići, i da bi slika bila potpuna, sivkasta košulja sa kravatom. Rekao je: »Beograd je antisrpski kontejner«.

Da li to znači da zaista predstoji pucanje od zdravlja na Beograd? Umesto odgovora na to pitanje, jer ja zapravo odgovor i ne znam, navešću ovde jednu rečenicu

Davidu Rusea, jedini moto u knjizi Hane Arent *Totalitarni sistem*. »Normalni ljudi«, kaže Ruse, »ne znaju da je sve moguće«. Ta naoko obična a, u stvari strašna, rečenica danas mi se čini kao najsažetiji i najtačniji opis naše situacije, situacije ljudi koji u nekoj vrsti glupe opčinjenosti i bez ikakvog jemstva da se mogu nadati nečemu dobrom čekaju da vide šta će još uraditi sve ljući i sve zdraviji ratnici.

6. krug – 19. decembar 1992

Miloš Stambolić

UVOD U JEDNU SMRT

»Rezervista Miroslav Milenković, rođen pedeset i prve, otac dvoje dece, građevinski radnik, pripadnik jedinice Teritorijalne odbrane iz Gornjeg Milanovca, 'dignute' 17. septembra, nije mogao da izdrži insistiranje svoga majora Rajka Šutića da se opredeli – hoće li među 'izdajnike' u jednom stroju, ili među 'prave Srbe' u drugom, mnogo manjem. Pošto je više puta prelazio iz jednog stroja u drugi, rastrzan između sopstvenog zdravog razuma i drugarstva i oficirskih govora o 'patriotizmu', 'srpstvu' i 'izdaji', Miroslav Milenković, najboje ilustruje moralne dileme, ljudske tragedije i duboki besmisao građanskog rata u Jugoslaviji« (Republika, 1-15. 11. 1991, Beograd).

Pri jasnom razlikovanju učinjenog i rečenog, mitska Antigona je škrta na rečima. Zato su morale biti napisane mnoge *Antigone*. Kirilov govori možda i previše, ali to nije smetalo da se o njemu i njegovom činu govori u čitavoj biblioteci. Miroslav Milenković se ubio ćutke i zato bi njegovom činu primerenije bilo ćutanje, priličnije bi bilo bdenje.

No, pre no što začutimo o onome o čemu se ne može govoriti, morali bismo znati o čemu ćutimo, pokušati da omeđimo to ćutanje. Oglušiti se o ovaj čin značilo bi dopustiti da on bude proglašen bogohulnim, protivprirodnim, asocijalnim i antidržavnim, da bude omalovažen kao bezrazložan i bezuman.

Ako su svi koji nisu krenuli put Tovarnika »izdajnici«, nije li i Miroslav Milenković »izdao«? Nije li onda i bilo kakvo bavljenje ovim »izdajnikom«, upitanost o značenju i smislu, o *zašto i čemu* njegovog čina, a pogotovu odbrana razložnosti toga čina – »izdaja« takođe?

Nema izveštaja koliko je čin Miroslava Milenkovića na licu mesta izazvao prezira, koliko zavisti, koliko straha i sažaljenja. Dok se vest o njegovoj pogibiji teško probijala do Beograda, pobornici mira su, iz večeri u večer, palili sveće i upisivali se u knjigu žalosti, objavili knjigu epitafa, dostojnu *Grobnicu za Miroslava Milenkovića* i svrstali se tako u red »izdajnika«. Čin Miroslava Milenkovića shvaćen je tu ne samo kao njegov lični čin nego i kao čin učinjen u ime drugih i za druge.

Ako je »junaštvo car zla svakojega«, onda su i »nesrećne zemlje kojima su potrebni heroji«. Šta tek reći za zemlje kojima su potrebni koliko junaci toliko i izdajnici?

Junaštvo podrazumeva ne samo žrtvovanje za druge nego i žrtvovanje drugih. Junaštvo je rodno mesto izdaje, izdaja je rodno mesto junaštva. Nema Jude bez Hrista, nema Hrista bez Jude. Pojmovi junaka i izdajnika su korelativni. Poput dijalektike roba i gospodara, dijalektika junaka i izdajnika premezuje čitavu ovdašnju istoriju.

Srbi jesu opanjkani da radije ratuju no rade ali mit o junacima i izdajnicima je bio i ostao jedan od stožera srpske ideologije. I stoleće posle Ilariona Rugarca istorija se ovde razumeva i tumači prevashodno fantazmom izdaje, one večne mitske izdaje i one personifikovane, brankovićevske. Mitom izdaje stara istorija se tumači i opravdava; tim mitom se danas nova istorija proizvodi. Tom mitu niko ne može umaći, pa mu ni sam Bog nije umakao. I njega je stigla novokomponovana pesnička kletva i žigosala kao izdajnika.

O Miroslavu Milenkoviću ne znamo ništa više no što piše u novinskoj vesti. Njegova eventualna prethodna ranjivost, trenutno pomračenje uma – samo tamo gde ima uma, um se može pomračiti; samo tmao gde ima pameti, pamet može stati – melanholična neodlučnost ili vrhovna lucidnost nisu dovoljni da se njegov čin objasni, a još manje da se razume u svojoj paradoksalnosti i tragičnosti.

Nepoznavanje »unutrašnjeg pejzaža samoubice« ne oslobađa nas obaveze da govorimo o onom spoljnjem, da se pitamo o smislu njegovog čina. Čak i u slučaju da je ova tamnovilajetska situacija u koju je Miroslav Milenković doveden bila samo poslednja kap koja je prevršila meru njegovog života, to ne može umanjiti značaj njegovog čina.

O smislu i značenju ovog čina možemo govoriti samo ako ne zaboravimo gde je i kada je učinjen, da je učinjen baš tu i baš tada, da nije učinjen ni negde drugde, ni pre ni posle. Imajući u vidu samu situaciju i sve što je čini i što je do nje dovelo, moglo bi se o smrti – pogibiji, samoubistvu Miroslava Milenkovića govoriti ako ne kao o ubistvu, onda kao o samoubistvu u nužnoj samoodbrani.

Ali da bismo razumeli *čemu* ovog čina, mnogo je važnije ono što je Miroslav Milenković učinio sa onim što mu je već bilo učinjeno. Prisvojivši je, učinio je svoju smrt svojim delom. Svojevoljnom smrću prekoračio je granice svog života. Potvrđujući svoju »beskrajnu moć odlučivanja«, manifestovao je više svoju pripadnost no svoje otpadništvo. Njegov čin je koliko protest toliko i poruka. On govori ne samo o nemogućnosti prihvatanja situacije, nemogućnosti svrstavanja u jedan ili drugi stroj, on je više od svega pobuna protiv samog postrojavanja, pokušaj da se besmislenost rata učini prozirnom.

Strah od ubijanja i strah od smrti, svoje i svačije, čekali su ga u jednom, strah od poniženja i greha i stid od straha dočekivali su ga u drugom stroju. Ni junak ni izdajnik, ni bojovnik ni begunac, nije mogao izabrati ni jednu ni drugu ponuđenu ulogu. U procepu između sopstvene savesti i nametnute dužnosti, između svoga ja i društvenog nad-ja, drugog izbora nije ni imao.

Razgovor o smislu i o značenju samoubistva Miroslava Milenkovića, o njegovim uzrocima i razlozima, morao bi biti i razgovor o odnosu između pojedinca i zajednice, o pravima pojedinca, o pravu na prigovor savesti, o pravu na građansku neposlušnost u stvarima za koje nije unapred data saglasnost.

Kako započeti ovaj razgovor u sredini u kojoj je etos podređen etnosu, u kojoj je pojedinac nacionalizovan? Razgovoru nema mesta u sredini čija akademija ne zna šta bi bila suverenost pojedinca, za koju je pojedinac puka jedinica u njenim okrutnim demografskim proračunima.

Takav razgovor nije moguć u sredini u kojoj se, da bi se »raskrinkalo« i osudilo masovno »izdajničko dezerterstvo«, propoveda da je sama pojava pojedinca »simptom bolesti grupe«. Ni manje ni više.

Kao da se jedva dočekalo da »oslobodi« nekakav nebulozni »protomentalitet« pa da se naplatimo i za onih pet stotina i za ovih pedeset godina, da se vratimo tom našem izvornom protomentalitetu, da ga zagovaramo, potpaljujemo i razgovaramo kao poslednju branu da Srbi ne postanu »zdušna žrtva novog evropskog poretka«.

Pojedinac je svakakav i zbog toga redundantan, ne uklapa se bez ostatka u celinu, »ne čini zapovedeno«, odbija da ide u rat »u kome i nismo«, pali mirovnjačke sveće – što je nekad i u crkvi bilo zabranjeno – i tako slabi opštu borbenu gotovost, ugrožava ratnički mentalitet, potkopava monolitnost celine.

Teorije o celini koja je uvek nešto više od zbira svojih delova, to jest pojedinaca, teorije su kojima se zasniva i podastire svaki totalitarizam, bez obzira na njegov predznak i boju. To *više od zbira*, taj *višak vrednosti* koji proizvode ove teorije mera je svakog totalitarizma, mera poništavanja razlika među pojedincima. Upravo to *više od zbira* ukida pojedinca za račun opšteg, vaskoliko našeg i svenarodnog. To *više od zbira* nije suma svih aktuelnih i virtuelnih razlika, odnosa i veza, upravo ono te razlike, odnose i veze onemogućuje pošto je već onemogućilo pojedince.

Tamo gde nema mesta za razlike one se pretvaraju u suprotnosti – mogući su samo »junaci« i »izdajnici«. Logika binarnih suprotnosti ne ostavlja mesta ni za šta treće.

Odasvud ugrožen, posvuda oklevetan, pojedinac ovde ne može da dođe ni do reči. Razlozi nemogućnosti razgovora o odnosu pojedinca i zajednice postaju razlozi krajnjih činova. Tamo gde se ne zna šta bi bila suverenost pojedinca, pojedinac svoju suverenost može da potvrdi tek samoubistvom.

Prelazeći iz stroja u stroj, Miroslav Milenković je prokrstario celu istoriju; noseći »tradiciju mrtvih što kao mora pritiska mozak živih«, nosio se sa preteškim prtljagom predrasuda, fantazmi i himera, sa teškim bremenom mitskih i epskih nauka i utuka, utuđenih slika i floskula.

U taj prtljag spada i vetrovitost i brdovitost Balkana; Balkan između Istoka i Zapada, a na Istok i Zapad – tek *antemurale* Istoku i Zapadu; u prtljagu su i srpska redakcija hrišćanske inverzije Neba i Zemlje i ponovo tabuisani kosovski mit, bukvalno shvaćeno opredeljenje za nebesko carstvo; mit večne izdaje i mit svetih ratnika osvetnika, mit o večnim pobednicima a gubitnicima; tu su i umišljeno večno prokletstvo i mit o ratu kao večnom usudu; groteskna megalomanija, smešni i lažni gigantizam i sasvim stvarna manija gonjenja; klaustrofobična agorafobija i agorafobična klaustrofobija, strah od prostranstva koliko i strah od teskobe. U prtljagu su i Vatikan i Kominterni i tobožnja Svetska zavera, loše pročitano *Načertanije* i sasvim dobro pročitani *Memorandum*.

Celu tu ideološku podgradnju – osnova je, zna se, na nebu, nebeska – nosio je Miroslav Milenković iz stroja u stroj, kolebajući se između dvaju tamnovilajetskih kajanja da bi, na kraju, napustio Tamni vilajet. Bez temeljite pretrage ovog prtljaga nećemo moći razumeti čin Miroslava Milenkovića. Bez razumevanja i prihvatanja tog čina nećemo moći ponovo izgovoriti *mi*.

Tamni vilajet nije taman zato što i ne zavisi od prostora i što ne zaprema nikakav prostor, taman je zato što je bez svetlosti pa su u njemu sve ovce nužno crne. Nedostatak onoga što i ne zaprema nikakav prostor ukazuje se kao nedostatak prostora. Otuda, valjda, ni manje prostora ni više velikodravlja, svoj relativnosti prostora uprkos. Rat za prostor neizbežno se pokazao kao gubljenje vremena. Izgubljeni u vremenu, grabe se za prostor. Pregaženi vremenom, mahnito gaze prostorom. Strah od teskobe pre svega je strah od vremena, od promene, od drugog i drukčijeg. Zato je i uspravna *axis mundi* –

kosovsko opredeljenje – mogla biti oborena ničice na zemlju da bi poslužila kao puka zemljomeračka alatka.

... U čuvenom vukovarskom *Rat je, bre*, u srpskoj neartikulisanosti toga turskog *bre*, bilo ono dugo ili kratko – silazno je svakako, u tom srditom, pretećem i zapovednom *bre*, u srdžbi i gnevu »oslobodioca« Vukovara koji ga izgovara, u prostoti tog *bre*, u njegovoj nemuštosti, sam rat nalazi svoju mogućnost i opravdanje. Rat i jeste tu jer je *rat, bre*.

Rat nije nešto što ljudi čine jedni drugima, rat je ovde neka viša, elementarna sila. Zanimarivanjem onoga što ljudi čine i što su tu na licu mesta već učinili, rat postaje nešto što se događa logikom prirodne nužnosti ili silom božje volje.

U tom *Rat je, bre* sve su razlike izbrisane, nema ni mrtvih ni ruševina, sve je pod velom tog *Rat je, bre*, sve je poravnano i izjednačeno. Rat ovde prestaje biti nešto očigledno, opipljivo i krvavo; preseljava se u svet himera. Takvim ratom, na izgled, niko ne upravlja, on je zla kob, zov sudbine koja je sve unapred opredelila. Kao prst sudbine, rat je nešto što postoji pre ljudi i nije u njihovoj vlasti; on nam dolazi, on se događa. Rat nas je snašao; rat nas je zadesio.

Ako je rat *bre* rat, on kao i da nije više rat: zadata smrt nije više smrt; smrt postaje nešto izvan domašaja vinovnika smrti, maltene nešto benigno; izbrisane su sve razlike, pa i ona osnovna – razlika između života i smrti.

Tako mistifikovan i esencijalizovan, *rat ovoga bre* i *bre ovoga rata* sasvim dobro služe da se sakriju ili pruruše ratni ciljevi, da se »preventivna samoodbrana« pretvori u »preventivnu osvetu«, da se prikrije besmisao rata, da se opravda sve što se u ratu događa i sve što gospodari rata čine, da se uništavanje gradova i sela proglasi njihovim oslobođanjem.

I, zaista, tako mitski prepariran i prurušen, rat se spušta u svet, vraća se među ljude, i one vine i one nevine, kao stvarna viša sila, kao sila kojoj se ne može odoleti. Rat se mitizuje i kao mit realizuje. Pretvoren u višu silu, vraća se kao viša sila: *Rat je, zaista, bre*.

Zato između Šida i Tovarnika i nije bilo nikoga da kaže: *Čovek se ubio, bre*.

Tek što se izbavio iz logora, unezvereni starac pred televizijskom kamerom, prelazeći rukom preko grla, priča:

»Zabodu nož ovde i idu dovde, a posle samo – gude, gude, gude...«

Otkuda ova strašna metafora?

Smemo li je tumačiti? Smemo li se nadneti nad ponor koji ona otvara? Kaže li metafora da su guslari do sad samo guslali, da je kucnuo čas... Smemo li završiti ovu rečenicu? Smemo li se praviti da metaforu nismo čuli, da je nismo razumeli?

Kada se izgubila, kamo je nestala razlika između gudala i noža, između života i smrti? Šta je život ako nije ta razlika? Da li je smrt išta drugo do ništenje te razlike?

Zadrhti li ruka koja povlači gudalo, zadrhtaće i ruka koja uzima nož. Ako ne, onda ne. Posle neće biti ničega, ostaće samo ništa.

Ako se i posle Aušvica ipak piše lirska poezija, ona nije više ono što je bila. Posle ove metafore gotovo je sa epskom poezijom. Kosovski ciklus je konačno završen. Uzalud će se i dalje guslati, iz gusala se više ništa ne dá izgudeti. Guslanje se izguslalo.

Mudrost jezika rekla nam je to na vreme. Nismo tu mudrost čuli, nismo je razumeli.

Otuda, valjda, ova metafora.

Dragoljub Petrović
POGLED ISTORIČARA

Ova značajna tema – inteligencija i rat, koju ilustruju pojave na našem prostoru, iziskuje sagledavanje problema iz raznih uglova kako bismo dospeli do potpunije ocene, ocene o tome u kojoj meri postoji kauzalnost ili ikakva veza između ova dva fenomena različitog roda. Konkretno, da li i u kojoj meri intelektualna osnova prethodi ratu. Na Beogradskom krugu je postavljeno pitanje jesu li izvesni intelektualni krugovi stvorili platformu na kojoj je sazreo koncept o potrebi stvaranja velike srpske države nasilnim putem.

Moja saznanja i zapažanja unekoliko se razlikuju od dosadašnjeg kursa interpretacije navedene pojave. Rekao bih generalno: osnova za rat nije dugoročno pripremana niti pripremljena na jugoslovenskom prostoru.

U principu, totalitarni sistemi nisu imali jaku bazu u inteligenciji. Samo manji deo bivao je pokretač totalitarne ideje, pokreta, njegova podrška, sledbenik. Nije poznato da je nacizam, nacionalsocijalizam, nastao na osnovu pokretačke ideje značajnih intelektualnih krugova u Nemačkoj dvadesetih godina. Slično je sa fašizmom u Italiji. Priređivači *Dnevnika* grofa Čana, redakcija zagrebačkih intelektualaca, konstatuje u predgovoru knjige, čak s respektom, da se prvi saradnik Dučea razlikuje od drugih fašista jer je imao, kako kažu, »jednu kvalitetu« – bio je obrazovan.

Od drugog svetskog rata je proteklo skoro pola veka bez većih ratnih sukoba. Pre bi se reklo, posmatrajući tokove istorije, da se one remete nečijom destrukcijom, voljom, a ne naraslim antagonizmima koji se leče ratnim razaranjima. Za tih skoro pedeset godina u Jugoslaviji je vladao potpuni mir. Bilo je izvesne blage tenzije koju su republičke birokratije delom zloupotrebljavale, izvesnog nacionalizma izražavanog na razne načine, čak i u kulturnim aktivnostima, čak su i sportski novinari katakd raspirivali mržnju... ali sve bi to utonulo u prošlost, a ova zemlja bi se i dalje razvijala ka XXI veku i tokom njega.

Kada je reč o tom tinjajućem nacionalizmu, koji bi s vremenom mogao da nestaje, te izreke su češće dospevale sa doseljavanjem Srba iz etnički mešovitih krajeva, recimo Dinaraca, mada je teško i nepravedno uopštavati. Nije pravilo, ali je primetno da nacionalizam od srbijanske inteligencije nije bar doskora hvatao dublji koren, pa takve homogene sredine češće streme univerzalnijim zanosima, ideologijama, jugoslovenstvu, internacionalizmu, demokratiji. Nosioi ultraških, revanšističkih i pogromaških koncepta najčešće nisu Srbijanci.

Vidno je da poslednjih godina, u vreme raspada realsocijalističkih sistema u skoro svim zemljama, do pravog rata dolazi samo na tlu Jugoslavije, i to tamo gde su »ugroženi« vitalni srpski interesi. Ni skorašnja zbivanja nisu značila pripremu obaveznog rata, ni neslavni memorandum SANU-a koji bi takođe otišao u arhivu. Bitna je bila volja jedne ličnosti sa punom, hijerarhijski centralizovanom vlašću. A tu, čini mi se, uticaj inteligencije nije bitan, ona je uglavnom nemoćna da utiče na zbivanja, često kroz istoriju na meti državnog terora.

Odluka o jednom državno-nacionalnom konceptu iracionalna je. Prvo, taj koncept, kao strateško-politički cilj, nemoguće je realizovati, a kontraindikacije se

ogledaju u stvaranju otpora, potom koalicije drugih nacionalno-političkih subjekata, osude međunarodne javnosti. Motivi su veoma jaki kod mnogobrojnih političko-državnih subjekata, ali se svi oni izjašnjavaju i postupaju u skladu sa politikom očuvanja mira i granica. Ti motivi se mogu razbuktati u slučaju radikalnih promena, odnosno ratnog vrtloga, kada se pojave šanse za ostvarenje velikodržavne ideje. Znamo da nemački narod nije ujedinjen, primer sjedinjenja istočne i zapadne Nemačke nije primeren, kao ni recimo primeri naših suseda Mađara ili Bugara, Albanaca, Hrvata itd.

Postavljena je »kristalno jasna« osnovna formula: Jugoslaviju je razbio domaći i strani neprijatelj. U toj formuli treba očuvati legitimitet Jugoslavije u kojoj žive Srbi i svi drugi koji prihvataju takvu Jugoslaviju. Ona je vlasnik celokupne imovine, pa i teritorije, pri čemu mogu da se čine izvesna odstupanja, ali po visoku cenu. Srbi kao državotvoran narod – veoma zanimljiva koncepcija, besprimerna u svetu, kao i u svetu realnosti, te je on taj, u stvari najuži politički vrh, koji procenjuje šta je separatizam a šta samoopredeljenje.

Dakle, suština principa ravnopravnosti i pravednog rešavanja koji ističe »prva«, zvanična Srbija jeste da je u svakoj republici bivše Jugoslavije srpski individualitet ravnopravan sa državnim subjektom te republike. Mi smo ti koji dajemo (vrlo interesantan princip ravnopravnosti i koegzistencije) pravo Hrvatima na državu, ali Srbi u Hrvatskoj takođe imaju pravo na državu u Hrvatskoj, ravnopravnu sa Hrvatskom. Ova jednačina sa jednom poznatom primenjuje se sa manjim razlikama i kada su u pitanju ostale republike. Međutim, isti princip ne važi za prava drugih naroda na tlu Srbije, koja jemči sva prava manjinama, iznad svetskih civilizacijskih standarda. Albanci nisu nacija nego manjina na srpskoj zemlji, Muslimani u Sandžaku ne mogu da se opredele, odnosno mogu, ali samo za Srbiju, jer su u stvari pomuslimanjeni Srbi. A da su oni Srbi, pravo je naše da mi procenjujemo, nije važno šta misli ostatak sveta i šta Muslimani o sebi misle. Da bi argumentacija bila jača, ističe se istorijska činjenica o prinudnom islamiziranju Srba, o grko-katolicima na tlu Dalmacije, Slavonije, te Dubrovnika, jer sve ono što nije hrvatsko, to je srpsko. Uz ove falsifikate lažiraju se čak i statistički podaci. Običan čovek teško stiže da proveri navode iznete u štampi, preko radija, televizije, na dirigovanim skupovima. A u svemu tome uloga poštene inteligencije, njenog najvećeg dela, nije upadljiva, niti bitna. Aksiom o kome smo govorili nastao je kao posledica neznačajnog poimanja i rasuđivanja, pa je teško govoriti o intelektualnoj pozadini strateških principa aktuelne politike aktuelne vlasti. No, izvestan udeo jednog dela srpske, manje srbijanske, inteligencije, falš i kvazi-inteligencije u našem vremenu masovnog školovanja, nisam želeo da poredim.

Biserka Rajčić
INTELEKTUALAC – HAMLET XX VEKA

Janu Kotu

U svim zemljama Istočne Evrope opozicione i disidentske pokrete, koji su rezultirali promenama u društvu, inicirali su i osnovali intelektualci. Po pravilu najbolji. Najistaknutiji. Moralno najuzorniji. Neki od njih su, kao Željko Želez ili Vaclav Havel, posle plišane i sličnih revolucija došli na najviše položaje u svojim državama. I pored najbolje volje i dalje služe otadžbini i narodu, situacija im se otela ili im se otima i oni su

danas van politike. O politici odlučuju pragmatisti poput čehoslovačkog premijera Klause, koji nikada nije bio disident, ili Valense, veoma sklonog kultu ličnosti. Iako deluje neverovatno, pomenutim zemljama preti povratak komunizma, odnosno novog totalitarizma. O čemu se radi? Prevrati u svim zemljama istočnog bloka bili su antikomunistički. Međutim, ko izvodi privatizaciju? Ko je u stanju da učestvuje u procesu demokratizacije? Bivši komunisti ili, tačnije, bivša nomenklatura. Ljudi koji su bili na najvišim položajima, koji su stekli novac, koji danas ruiniraju privredu i u bescenje kupuju džinovska preduzeća. Rečju, oni su i danas oni koji u politici vode glavnu reč. I kod nas je tako.

U Rusiji, Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj intelektualci su pre komunizma bili stalež, klasa. Stvarana poslednjih dvesta godina. Kod nas, kao takva, ona nastaje tek između dva rata. Posle drugog svetskog rata ta klasa je svuda uništavana. Međutim, tamo gde je bila mnogobrojnija više njenih predstavnika je preživelo komunistički teror i ponovo se uključilo u život zemlje. Solidarnost, Građanski forum, Demokratski forum delo su intelektualaca. Ne samo što su dali inicijativu za njihovo osnivanje nego su bili pisci njihovih programa, eksperti, pregovarači za okruglim stolovima. Kada je došlo do promena, kada je totalitarizam zamenjen demokratijom, prvi koji su bili primorani da napuste politiku ili se zadovolje skromnim funkcijama opet su intelektualci. Krajnje čist Havel doživeo je da mu se država raspadne, da mu narod osiromaši, da isti narod posumnja u njegove sposobnosti da vodi državu. Da posumnja u čoveka koji nije zloupotrebio svoj položaj, koji nije posegao za najuspešnijim sredstvom postkomunističke politike – nacionalizmom. Zahvaljujući takvom stavu, Havel i njemu slični iz Građanskog pokreta mogu samo da sanjaju o daljem, ozbiljnijem učešću u politici. Oni su rekli šta su imali da kažu. Ako budu u stanju, baviće se svojim starim intelektualnim profesijama. U Poljskoj je do toga došlo pre nego u Čehoslovačkoj. Kada je na čelo države došao Valensa, šezdeset četvorica bivših eksperata »Solidarnosti« uglavnom se zauvek povukla iz politike. Oni jednostavno ne mogu da delaju zajedno sa harizmatičkim električarem iz Gdanjska. Ono što oni zastupaju, a što se najšire zove kultura, humanistika, takve kao što je Valensa ne interesuje. Takve to ne interesuje ni u ostalim zemljama. U predizbornoj kampanji kod nas gotovo nijedna stranka nije pomenula postojanje kulture, niti predložila bilo kakav program u vezi s rešavanjem katastrofalnog stanja u ovoj oblasti. Nije čak ni Panić. Slažem se s tim da je ekonomija veoma važna, ali ni kultura se ne sme zaboraviti. U toj oblasti su potrebne decenije da se nešto stvori, da ta oblast funkcioniše. I u svim drugim zemljama istočnog bloka kultura je posle 1989. na najnižem nivou. U Poljskoj, Češkoj, bivšem Sovjetskom Savezu ulaznica za pozorište danas košta trećinu plate, knjiga petinu ili šestinu. Zatvaraju se pozorišta, muzeji, propadaju izdavačke kuće, časopisi, jer država više nije u obavezi da tu oblast finansira. Nije u obavezi, jer već važe tzv. tržišni uslovi i ko može da se samofinansira, postojaće, a ko ne može – ne može. Visoka kultura, elitna kultura, kakva je, i pored ograničenja, u komunizmu postojala, prestaje da postoji, tretira se kao hir nekakve šačice razmaženih individua koje ne znaju šta će sa sobom. Hoću da kažem da je intelektualac, stvaralac, mislilac u zemljama istočne Evrope jedan od mitova. I to ne samo danas nego u poslednjih dvesta godina. Tobož je intelektualac neophodan. Tobož je prorok. Tobož je glas naroda. Tribun. Tačno je da je i to, ali veoma krakto i uvek se završava tragedijom po onog ko je poverovao da je to tako. U XIX veku svi ruski pisci ustaju protiv samodržavlja i trule po zatvorima Sibira. Svi poljski pisci upinju se u emigraciji da

oforme legione koji će osloboditi zemlju. Nazivaju ih prorocima, učestvuju u konkretnim akcijama, ginu, umiru od kuge i kolere kao Micjevič. Veruju u svoje misije. Posle oslobođenja, u kome su i oni učestvovali, u miru za njih nema mesta, oni su uglavnom na marginama, nepotrebni. Primer za to su ruski pisci posle oktobarske revolucije. Većina je mislila da se uključi u promene. Angažovanje umetnika i mislilaca, međutim, završilo se emigracijom, gulazima, samoubistvima.

I kod nas, u Srbiji, rat se još nije bio završio, a počelo je streljanje intelektualaca po već sačinjenom spisku. Iz meni nepoznatih razloga egzekutori su se zaustavili na pola spiska, odnosno od 250 intelektualaca streljano je oko 150. Na tom spisku nalazili su se svi koji nisu bili u partizanima, svi koji su proglašeni neprijateljima naroda. Kao i danas. Jedna od prvih knjiga koje su izašle odmah posle rata bila je knjiga salonskog koununiste i nadrealiste Marka Ristića *Tri mrtva pesnika*, u kojoj kao neprijatelje naroda sahranjuje naša najveća tri pesnika, Jovana Dučića, Rastka Petrovića i Miloša Crnjanskog. Preživela Isidora Sekulić, intelektualac *par excellence*, ponižava se moleći šefa Agitpropa Đilasa da joj dopusti da se pretplati na jedan engleski književni časopis bez koga ne može da živi i radi. Andrić, pošto je primo Nobelovu nagradu, koju je poklonio bibliotekama Bosne i Hercegovine, na preporuku Mire Alečković i još nekolicine podobnih iz Udruženja pisaca Srbije, ulazi u partiju i poslednjih deset godina života, kada ga prevode u celom svetu, kada postaje počasni član svih mogućih univerziteta i akademija nauka, kada od prevoda konačno ima i novac, ide redovno na partijske sastanke. Iz straha da mu komunisti ne oduzmu penziju. Ili najnoviji slučaj s nacionalnim pesnikom Desankom Maksimović. Pesnik, koji u veoma poznim godinama piše poeziju bolje nego ikada, maskota je svakog skupa, mitinga, odnosno primer njegove zloupotrebe. Jednostavno, igra se na sujetu devedesetogodišnje starice, koja u mladosti nije imala značajniju ulogu u društvu. A sada joj se nudi privid učestvovanja. Ili slučaj pisaca srednje generacije ili međugeneracije, pisaca koje nazivam piscima bez biografije. Rođeni su za vreme Drugog svetskog rata ili između četrdesetih i pedesetih godina. Četrdeset osme bili su suviše mali da učestvuju u bilo čemu, šezdeset osme bili su prestari za učešće u studentskoj pobuni, ako sedamdesetih nisu ušli u partiju, morali su se zadovoljiti samo marginama u društvu. Kada je Milošević, pripadnik te generacije, stupio na političku scenu, oni su mu se stavili na raspolaganje. Naravno, i ne sanjajući da će u najskorije vreme biti stravično zloupotrebjeni. Primer zloupotrebe je i već legendarni Dobrica Ćosić. I mnogi akademici.

O čemu se radi? O prastaraj čežnji intelektualaca da učestvuju u stvarnosti, da igraju istorijske uloge. Jer šta su drugo političke partije, liderstvo, kandidovanje na izborima ako ne neposredno uključivanje u život? Uključivanje svake generacije. Na način koji se uvek svodi na isto: oduševljavanje za određenu ideju i razočarenje u ostvarenje te ideje. Politika ne ostvaruje ideje, ili ne ideje intelektualaca. Politika ostvaruje vlast. Treba umeti vladati. Koliko znam, to nijednom intelektualcu dosad nije pošlo za rukom. Uvek je na nekoj krivini istorije ispadao i s treskom se razbijao, kako kažu Rusi. Nesreća je što niko ne izvlači pouku iz te surove lekcije života. Nije bolje ni u svetu. Danas na prste mogu da izbrojim istočnoevropske intelektualce koji nisu podlegli iskušenju vlasti. Nabrojaću najistaknutije: Kolakovski, Svitak, Kundera, Kot, Miloš, Brodski, Zagajevski, Herbert. Od njih u partiji nisu nikada bili, niti su se bavili politikom, samo Brodski i Herbert.

I da odgovorim na pitanje da li su srpski intelektualci krivi zbog najnovijeg rata? Iako se čini da jesu, mislim da nisu. Možda im se činilo da od njih nešto važno zavisi – mislim da ne zavisi. Možda im se činilo da odlučuju o nečem važnom za sudbinu naroda – mislim da ne odlučuju. Primer za ovu tvrdnju je slučaj Dobrice Ćosića, tj. njegova nemoć da vodi politiku kakvu bi želeo, da obavlja funkciju na kojoj se nalazi, iako to uporno pokušava. To čine oni koji ne razmišljaju, koji ne pitaju za posledice odluka koje donose, koje isključivo interesuje vlast, tj. kako da je steknu i sačuvaju. Intelektualcima koji misle, koji rade na ostvarenju svojih ideja, koji osećaju odgovornost, i dalje ostaju iluzije. Sve dotle dok kao intelektualci Zapada ne počnu profesionalno da se bave politikom. Na Zapadu je odavno prošlo vreme intelektualaca tipa Sartra, koji su verovali da nešto u svetu zavisi od njih. To je još početkom sedamdesetih shvatio Kundera kada je profesoru Vaclavu Černom Služba bezbednosti zaplenila dnevnik, koji je pisao trideset godina zbog koga je izgubio katedru na Karlovom univerzitetu i strpan u kućni pritvor. Kundera se tada obratio Sartru kao najvećem intelektualnom autoritetu epohe da interveniše kod čeških vlasti. Svojim potpisima pridružili su mu se još neki veoma ugledni intelektualci Evrope i Amerike. Međutim, češke vlasti su to ignorisale. Bio je to kraj iluzija da glas intelektualaca išta konkretno znači. To se ponovilo i u nizu procesa intelektualcima u celom istočnom bloku. Zaključak je više nego jasan. Mit intelektualca u istočnoj Evropi je jedan od najtužnijih mitova naše današnjice. Što ga pre budemo srušili, koštaće nas manje žrtava, razočaranja, uzaludnih nada.

Velimir Ćurgus Kazimir
OSVAJANJE ZDRAVOG RAZUMA

»Sasvim sam zaboravio na svoj članak i činilo mi se da ga je napisao neko drugi. Još jedan dokaz da nismo svesni svojih dobrih ili rđavih postupaka, odnosno da o sebi malo znamo; i ako pođemo od toga da nema Strašnog suda, ni mi ni bilo ko drugi neće to saznati. U pomenutom članku koji mi se naročito ne dopada sadržano je autentično sažaljenje.

Prirodno je što pokušavam da budem sudija svojih postupaka, neprestano razmišljajući o stepenu svoje samosvesti. Jer kako drukčije razlikovati opsesije, uobraženja, simbolične radnje od istinite ocene? Suviše dobro znam da su osećaj krivice i stalno optuživanje sebe svojstvo egomanijaka i da je prvi zadatak naoružavanje protiv egomanije najkvalitetnijim znanjem o njenim iskušenjima«.

Ovako piše Česlav Miloš u svojim sećanjima vraćajući se na članak koji je objavio u Poljskoj četrdesetih godina. U tom članku se, naime, pojavljuje i jedan ringišpil u neposrednoj blizini varšavskog geta. I ringišpil, eto, može da pokrene i zavrti osećanje krivice.

Šta će zavrteti naše osećanje krivice?

Da li vest o smrti bliskog prijatelja ili rođaka ili pogled na opustelu ulicu kojom se vijaju stare novine i ulični psi?

Koliko je udaljeno osećanje krivice od osećanja izgubljenosti i promašenosti čitavih generacija? Da li iko može biti pošteden?

Ako je Česlavu Milošu bilo potrebno četrdeset godina da bi se jednim svojim tekstom ili postupkom suočio sa krivicom, kako on piše, koliko će nama godina biti

potrebno? Bojim se, međutim, da vreme nije presudno za našu situaciju. Opšte osećanje pravednosti ili krivice – kojim smo danas okruženi – pretili da iscrpi svu energiju i da nas začauri.

Ko je više odgovoran za rat – da li onaj ko ga je pripremao i organizovao ili onaj ko se sve vreme okretao na drugu stranu i nevino hrkao? Da li je odgovorniji onaj ko ima nešto u glavi ili onaj ko nema ništa?

Bojim se da jedan broj intelektualaca previše insistira na ovakvoj podeli. U ratu, pogotovo građanskom, ništa nije ni prosto ni jednostavno. Težnja da se krivica i odgovornost rasprostru i kolektivizuju svakako može u jednom trenutku da deluje kao svojevrсна moralna katarza. Ta katarza, međutim, ne može trajati dugo. Vrlo brzo će se pretvoriti u lično sektaštvo ili relativizujući stav o ulozi naroda u istoriji.

Umesto dubokoumnih analiza i žučnih objašnjenja skloniji sam zapisivanju sitnih događaja i detalja.

Imam pred sobom tri slike. Svaka slika jedna prilika. Prilika da razumemo bolje »ovo ovde«.

Prva slika: Posle utakmice Dinamo – Crvena zvezda u Zagrebu, i opšte tuče i nereda na Maksimiru i u gradu, sastaje se u jednom naučnom institutu u Beogradu grupa staraca naučnika i istoričara. Počinju analize: dve hiljade »Delija« rasturilo je Zagreb! Njihovih sto hiljada ne može ništa protiv naših hiljada. Deset hiljada »Delija« bi očas rasturilo celu Hrvatsku. Sad se vidi kakvi smo mi Srbi!

Druga slika: Čovek prolazi Čika Ljubinom ulicom pored australijske ambasade na kojoj je, naravno, australijska zastava. Dvadesetak metara dalje čovek počinje da pljuje i kune: »E neka smo prokleti kad dajemo da zemljom vladaju stranci. Jadna moja zemljo, postaješ američka kolonija!«

Treća slika: Prvi utisci nekih intelektualaca o Vidovdanskom saboru bili su kako Pionirski park zaudara na mokraću.

Čemu danas razgovarati o krivici i odgovornosti? Da bi se, možda, pobeglo od onoga što se danas mora i što treba učiniti? Zar takva vrsta razgovora ne »oslobađa« na određeni način unapred od svake lične odgovornosti? Zar ona ne pošteduje od ličnog, konkretnog političkog angažovanja? Pogotovo kada takve, visokomoralne i odgovorne ličnosti više ne stanuju ovde, već iz belog sveta dele moralne pouke i savete.

Ceo naš intelektualni život odvija se, na neki način, između ove tri slike: između staračke kurčevitosti, narodne ignorancije i ksenofobije i namćoraste intelektualne arogancije.

U ovom času cilj nije osvajanje novog morala, već zdravog razuma. Naravno, u borbi za zdrav razum mnogo je teže postati spomeničar nego kad je u pitanju borba za moral. Naizmenično klanjanje svom narodu ili gnušanje prema njemu podjednako ugrožavaju zdrav razum i instinkt samoodržanja.

Zbog toga bi taj isti intelektualac, smućen i zaluđen, izolovan, osiromašen, uplašen, gnevan i usamljen, umesto obraćanja svojim istomišljenicima ili obožavaocima, morao da krene i među »Delije« i kroz Pionirski park, i u Vranje i u Bujanovac, da bi iskovao dušu svoga naroda isto kao što je godina kovaio, u usamljenosti i iskušenju, svoju sopstvenu.

7. krug – 9. januar 1993

Jerko Denegri

NA PEPELU SARAJEVSKIH DOKUMENATA

S najvećom teškoćom upuštam se u pisanje ovih nekoliko stranica o temi »Intelektualci i rat«, jer se svakodnevno suočavam s činjenicom da nikakva reč koju napišu ili izgovore ljudi iz kulture praktično ništa ne može da učini da se ovo užasno stanje zaustavi. Čini mi se ponekad da je onda lakše svu tu patnju naprosto podneti u sebi i sa sobom; ili, ako treba o tome govoriti, onda je moguće kazati nešto sasvim lično, nešto što se odnosi jedino na neko sopstveno iskustvo.

Ovaj rat doneo je strahovite muke pojedinaca, porodica, ali i čitavih sredina; danas je sasvim jasno da je njegov ishod katastrofa za sve, gubici na sve strane. No, ovaj rat doneo je i nešto što pre njegovog izbijanja nije bilo moguće ni zamisliti: smrt ili, možda bolje reći, dugo umiranje jednog velikog grada sa svim njegovim modernim urbanim ustanovama, doneo je razaranje svega što je u tom gradu tokom dugih godina bilo izgrađivano u kulturi i umetnosti. Mnogi iz umetničkog sveta imaju (imali su) neko svoje Sarajevo, Sarajevo svojih drugova, Sarajevo u kojemu su stigli možda i sami ponešto da urade. Za mene to je Sarajevo *Izraza* i *Odjeka*, umetničkih grupa *Prostor-oblik* i *Zvono*, Umjetničke galerije BiH i Kolegijuma artistikuma, Doma mladih i galerije »Roman Petrović«, teatra »Obala« i Akademije likovnih umjetnosti, i za mene, opet kažem, na nezaboravnom mestu, to je Sarajevo *Jugoslovenskih dokumenata* i konkretno ljudi koji su i sa kojima sam *Dokumenta* radio. Navodim njihova imena: Enver Hadžiomerspahić, Jusuf Hadžifejzović, Radoslav Tadić, iz najužeg organizacionog jezgra; Edin Numenkadić i Dean Jokanović kao podrška u pozadini. Navodim ova imena ne samo da ih se setim i izgovorim pred drugima nego i zato da uputim na ono što može da se već iz pominjanja ovih imena zaključiti. To su, dakle, ljudi koji pripadaju svim trima zajednicama koje u Bosni žive, ljudi za koje sasvim pouzdano znam da su među sobom saradivali na zajedničkoj vokaciji posvećenoj umetnosti, nemajući ni jednog časa primisao da ih u toj vokaciji bilo šta nacionalno ili etničko niti povezuje niti deli. Naprotiv, smatrali su da je upravo to što dolaze s raznih strana, što dakle nisu kompaktna nacionalno određena grupa, njihova prednost koja ih čini pozvanim da se okupe oko projekta realizacije poslednjih velikih izložbi savremene umetnosti u tadašnjoj Jugoslaviji, kada ostale naše sredine za tako nešto više nisu imale interesovanja, nisu htele da odvajaju sredstva, čak nisu više ni znale da ih urade na način koncepcijski selektivan i na organizacionom planu profesionalan kao što je to bio slučaj s drugim sarajevskim *Dokumentima* održanim 1989. godine.

Bili su tih svojih osobina sami svesni i ponekad su isticali da jedino takvi kakvi su, dakle, nacionalno krajnje neopterećeni, mogu da pokrenu i prave najveće i najspektakularnije umetničke izložbe koje su u poslednjim godinama ranije Jugoslavije mogle da se zamisle. I nisu to radili zanoseći se ideološkom parolom da je Bosna, navodno, »Jugoslavija u malom«, nego prevashodno iz jednog temeljnog kulturnog razloga: znali su, naime, da samo jedna široka i jaka jugoslovenska umetnička scena, a ne ona lokalna, zatvorena, malobrojna, može da omogućiti ulazak na evropsku umetničku

scenu, dakle uključenje u kontekst u kome svaka napredna savremena umetnička sredina mora da se kreće, s kojom mora da se odmerava, mora da saraduje, u kojoj jedino može da deluje. U tom duhu, uostalom, bile su pokrenute i već odmakle pripreme za treća *Dokumenta*, za čijeg je međunarodnog selektora bio pozvan kritičar i urednik časopisa *Spazio umano* Enrico Comi iz Milana, a usred poslova na ostvarenju ove zamisli desila se strašna drama Sarajeva i propast svih modernih urbanih ustanova u ovom gradu na umoru.

Danas vidim da su možda najtežu cenu umiranju Sarajeva platili upravo oni koji su u tom gradu imali najšire kulturne horizonte, oni u kojima nije bilo ničeg nacionalnog i nacionalističkog, oni koji su bili internacionalisti evropskih vidika, oni kojima je naprosto umetnost bila jedina vokacija i koji drugih ambicija izuzev da se umetnošću u kreativnom ili organizacionom smislu bave nisu ni imali. Osim jednog, koji je u inostranstvu, drugi iz najužeg jezgra tvoraca *Dokumenata* ostali su sve vreme u paklu Sarajeva i, uprkos različitim nacionalnim pripadnostima, nisu se, koliko sam uspeo da saznam, razdvojili, rekao bih zato što su ih kao umetnike i intelektualce vezivali najuniverzalnija ideja i najdublje osećanje koje je valjda moguće nositi: to su ideja i osećanje zajedništva u umetnosti u čije ime su sarajevska *Dokumenta* i bila pokrenuta. Gotovo nestvarno zvuči, ali dok smo se još mogli čuti telefonom, pre nego što su zašli u deveti krug svoga pakla, jedan od tvoraca *Dokumenata* pitao me je da li bih bio voljan da im se pridružim na sledećim *Dokumentima*, koji će biti simbol vaskrslog Sarajeva. Naravno, pristao sam, jer sam znao da njegovoj nadi i veri moram da uzvratim istom merom, merom istog optimizma, ali u sebi se bojim da neće, ili makar zadugo neće biti tako. Jer, sve je bilo isuviše strašno, posledice po kulturu biće vrlo dugotrajne, čak nenadoknadive. Užasava sva ova krajnja bespomoćnost malenih krugova intelektualaca kakav je bio i onaj mojih sarajevskih prijatelja oko *Dokumenata*, i razočarava iskustvo da nikakvi poduhvati na polju kulture nisu imali težinu primera koji bi mogao da se odupre jednoj do krajnosti surovoj političkoj i životnoj realnosti. Ali ono što najviše užasava nije ni ta spoznaja definitivne nemoći pojedinaca i malih grupa u krugovima umetnika i intelektualaca; to je, još mnogo gore, saznanje da su se neki od intelektualaca – sudeći makar po titulama koje nose – našli među liderima sukobljenih strana, što su u pokretanje, razbuktavanje i opravdavanje rata bili direktno upleteni, a neki od njih su i za sve ovo zlo najodgovorniji vinovnici.

Predrag Čudić
KO JOŠ ČITA PESNIKE?

NAŠA PESMA

*Vi ste nas u periodu od do, sa manjim prekidima.
Međutim, vi ste od samog početka pa do pred sam kraj.
Vi ste nas temeljno i sistematski, neuporedivo više.
Krivite nas što smo bili bolje organizovani i brži.
U svakom drugom poslu to je, koliko je nama poznato, vrlina.
Slažete se, dakle, da ste vi nas mnogo više.
Ako se vi složite da biste i vi nas samo da ste mogli.
Kod nas je to bila stvar nadahnuća.*

Priznajemo da smo spremnije radili svoj posao.
 Mi prihvatamo da smo tu i tamo, više ekscesno.
 Mi se slažemo da smo maljevima u glavu, polugama, kamama.
 Summa summarum ne više od.
 Ako se u obzir uzmu naše mogućnosti to bi bilo po jednom danu.
 Pištoljima u potiljak samo u izuzetnim okolnostima manje grupe.
 Mitraljezima svakodnevno ne više od.
 Sve se može izračunati uz malo dobre volje.
 I obostranog razumevanja.
 Ako ne računamo one koje je progutao mrak.
 Ali nećete nas valjda i za to kriviti.
 Bilo je tu i gaženja tenkovima, a poznate su mogućnosti jednog tenka.
 Ako pomnožimo broj akcija dobićemo ne više od.
 Mi nemamo nameru da išta krijemo.
 Gotovo sve se može otkriti instrumentima naše nauke ašovom i lopatom.
 A sad da čujemo drugu stranu pa da se dogovorimo.
 Da dođemo do jedne prihvatljive cifre za sve nas.
 Da zaokružimo jednom za svagda, bar za sad.
 Manje više znamo kad, gde i kako.
 Ostalo je da se dogovorimo koliko.
 Jer ako se ne dogovorimo, pustićemo naš narod na vaš.
 Pa da vidite kako naš narod ume da grize.
 Jer to je naš narod i ničiji više, mi ga nećemo lako dati.
 A naš narod neće pitati zašto.
 Zašto za sada nije tačka našeg dnevnog reda.
 I koga to u ovom trenutku, uopšte, zanima: zašto?

OTADŽBINA

Po Đ. J.

Da nam je samo manje doktora,
 Bože, koliko bi bilo zdravije,
 Ta zar bi mogla ova pokora
 U crno da nas tako zavije!?!

Ta ko bi sejao takvo ludilo
 Diljem sprženih naših atara,
 Šta bi nas tako obezljudio
 Sem psihotičnih psihijatara!?!

Ta da nam nije akademije
 Ko bi nas nebeskom rajom krstio
 Ko bi nam živom zle alhemije
 Ubogi život tako zgrstio!?!

NAJVEĆI SRBIN

Postoji negde neki Srbin
 Veći od svih Srba,
 Kao što postoji Pisma nad pesmama
 Postoji i Srbin nad Srbima
 On je toliki Srbin
 Da ga obični Srbin ne može ni zamisliti.
 Najčasniji!
 Najduševniji!
 Najsrčaniji!
 Najpametniji!
 Najsmerniji!
 Nije to onaj koji se nametnuo Srbima.
 Niti onaj koga su izabrali.
 On nije od onih na glasu.
 Izgleda kao da ga nema a ima ga.
 Ni mi ne bi bili ono što smo da nema njega.
 Mi ne znamo gde je on ali znamo više od toga.
 On se ne može naslikati.
 Niti se rečima opisati može.
 Još ga niko nikad video nije
 A i kad bi ga video ne bi znao da je on.
 Postoji negde jedan Srbin –
 Veći od svih Srbina.

?

Šta vi tu radite?
 Živimo!
 Ne može biti, to je laž?
 Ali mi živimo!
 Živite, živite, ali otkada?!
 Odvajkada!
 Hoćemo tačno da znamo: dan, mesec, godinu?!
 Naši stručnjaci su izračunali...
 Naši istoričari kažu da je to laž!
 Mi imamo svoje stručnjake, istoričare.
 Šta se nas tiču vaši istoričari!
 Hajde, da se pošteno dogovorimo.
 Hajde, brišite što pre!
 Pa mi ovde živimo, množimo se!
 Množite se vi negde drugde!
 Imamo i mi valjda pravo na život?
 Imate, ali to što vi živite nije život!
 Život je život!
 Naš život je život, vaš život to je koješta!

*To ćemo još videti!
Dobro, onda neka smrt presudi!*

BRAĆA SRBI

*Najveći Srbi među Srbe – Crnogorci!
Kad su u Beograd, tj. Srbiju!
(Ako su u Crnu Goru onda su, prirodno,
Crnogorci!)
Posle njih dolaze Akademici
Akademici su veliki Srbi!
Ima i u Crnu Goru nekoliko Srba.
Ali to su mazohisti,
Dežurni mučenici!
Srbi u Srbiji su slabi Srbi.
Oni su već toliko navikli da su Srbi
Da ih stalno dežurni Srbi moraju podsećati na to.
Uostalom: ili su Vlauce, ili su Bugaraši,
ili Poturice, ili Šopovi!
A uglavnom su Cigani!
Srbi iz Moravski sliv govore srpski,
Ali su zaboravili kad su bili Srbi.
Da nije Crnogoraca oni i ne bi znali da su Srbi!
Srbi iz preka su prosto Prečani,
Švabovi i Madžaroni!
To su kvarni Srbi, dok se s Madžarima ližu
Srbiji leđa okreću!
Ti više vole čvarke nego Srbiju!
Dobri su Srbi iz BiH dok su u BiH
A kad dođu svojoj materi Srbiji sasvim su beskorisni!
Onda mogu biti samo pripravnici kod dobrih Srba.
Srbi iz Hrvatske su nešto nedefinisano!
Oni misle da su Srbi zato što nisu Hrvati,
Ali oni nisu Srbi!
Hrvat ne može biti Srbin!
Istina, ako je genijalan i ako potpiše da je Srbin – može!
Bio je jedan takav i više nam ih ne treba!
Tog smo prihvatili da ga oslobodimo nasledne krivice!
I Poturice primamo na isti način
Mora biti genijalan i mora potpisati priznanje!
Mnogi od Srba su samo izučili za Srbe kod srpskih
Majstora i velemajestora, ali krhko je znanje!
Pravi Srbin se prepoznaje na puškomet!*

Želeo bih da kažem nekoliko reči o sudbini prve pesme. Pesnički tekst pod nazivom »Naša pesma« objavio sam sredinom daleke 1986. godine u *Književnim novinama*. Odmah po objavljivanju broj je po nalogu okružnog tužioca povučen iz

prodaje zbog pomenute pesme koja »može uznemiriti javnost«, jer ona »sve Srbe izjednačava sa četnicima, a Hrvate sa ustašama i kao takva ima u vidu jedan osvetnički rat«. Svoju besprekornu formulaciju *budućeg scenarija*, što ju je sročio na osnovu jedne u suštini *pacifističke pesme* koja ne poziva ni na kakav rat, već samo upozorava na ono što se može desiti ako se nastavi licitacija žrtvama prošlih ratova, predstavnik vlasti upotrebio je kao oružje protiv nekog ko pre vremena *potkazuje budućnost*. Slučaj »Naše pesme« nije imao nikakav odjek u javnosti, niko se nije upitao, pa ni časni intelektualci, nisu li takvi događaji i skandali u kulturi dobri povodi da se povede jedna ozbiljnija rasprava čemu vodi politika licitiranja žrtvama osim novim i još većim žrtvama. Naprotiv, intelektualci, bar oni najglasniji i najugledniji, zdušno su pevali u horu nacionalnih tragedija, prizivajući novu i još veću tragediju. Posle temeljnih »duhovnih priprema«, nekoliko godina kasnije počinje »obračun starih i loše naplaćenih računa«, pesnici koje niko nije čitao ni onda ni sada ne mogu se osećati manje krivim za ono što nam se događa.

Šefko Alomerović

GOSPODARI RATA S LIKOM MIROVNJAKA

Vjerovatno nisam prvi koji je, na ovoj tribini, u vezi s temom »Intelektualci i rat« postavljao pitanja i davao odgovore: ko je, šta je i kakav treba da je intelektualac, pa ću, polazeći od uobičajenih shvatanja kod nas o tome ko je sve intelektualac, samo naznačiti učešće nekih od struktura intelektualaca u ratu.

Nekad je kod nas vladalo shvatanje da je intelektualac svako ko je završio fakultet. Ako bismo se rukovodili tim shvatanjem, onda bi odgovor na pitanje vezano za odnos intelektualaca prema ratu i njihovom učešću u ratu i ratnim operacijama – bio porazan... Ovih dana imali smo priliku da vidimo, naravno na televiziji, u propagandno-prosvetiteljskoj emisiji, čitave dobrovoljačke čete sastavljene od prosvetnih radnika koji su, u vrijeme zimskog raspusta, došli direktno na front, s puškom u ruci. Zovu ih »nastavnička četa«.

Istim umijećem i umišljajem Radovan Karadžić nam je pre neki dan poručivao da je parlament Srpske Republike Bosne sastavljen od visokoobrazovanih ljudi i da će oni znati odigrati svoju ulogu u igrokazu kojim treba da se *de facto* prizna Srpska Republika Bosna, da se svijetu kaže da će ta odluka biti rezultat volje naroda i da kod nas, za razliku od drugih i od cele Evrope, ima demokratije.

Neću dublje u tim okvirima razmatrati zadatu temu, ne da bih sačuvao obraz tim i takvim intelektualcima, već da bih stigao da naznačim učešće i drugih »rodova«, formacija i na drugim frontovima...

Kasnije su kreatori javnog mnjenja namjetnuli jedan znatno uži pojam intelektualca. Po tom reduciranom shvatanju, ne samo što nije intelektualac svako ko je završio fakultet, već se intelektualcima ne nazivaju ni inženjeri, makar se s uspjehom bavili naukom.

Oni su, jednostavno, stručnjaci.

Mora se priznati da je učešće i ovih nepriznatih intelektualaca značajno, mada, zbog prirode njihovog posla, nije tako očigledno ni javno kao što je vidljivo učešće onih koji su stvorili taj reducirani pojam intelektualca.

Po tom shvatanju, intelektualci nijesu ni ekonomisti ni pravnici, ni ljekari, sem ako postanu članovi nacionalnih akademija nauka. Ali o njima, akademikima, biće kasnije riječi.

Intelektualci su, po tom reduciranom shvatanju, oni sami, tj. oni koji kreiraju javno mnjenje. I po tako reduciranom shvatanju, nesporno je masovno učešće intelektualaca u ratu. Jedan moj prijatelj i ja, kad se sretnemo, »takmičimo« se u tome ko je poznavao više ljudi koje sada međunarodne asocijacije, u raznim varijantama, stavljaju na spiskove ratnih zločinaca. Među njima je, na žalost, mnogo doktora nauka, književnika, književnih kritičara, pjesnika, novinara i dr. Njihovo učešće kreće se od pisanja propagandnih i huškačkih izvještaja sa ratišta, pisanja knjiga sa naslovima koji zvuče kao ratni pokliči i imaju njihovo značenje (a o sadržini da i ne govorimo), pa do rukovođenja ratnim operacijama. Volio bih kad bih uspio da opišem užas i samoću koji su me obuzeli kad sam vidio da se moj prijatelj, pjesnik, odgovarajući na nekakvo pismo u novinama, potpisao: komandant jedinica kod Han-Pijeska, a ja sam, do tog dana, nebrojeno puta pitao zajedničke prijatelje: »Bože, da li je spasao glavu? Je li uspio da izađe?« Ili da opišem pakao u duši kad sam čuo da je, opet prijatelj, ili bar dobar znanac, inače doktor književnosti, igrao »fudbal« odsečenom muslimanskom glavom... Pokušavao sam da se smirim sjećajući se šta je pisao i šta je govorio, ali, sem njegovog »početnog udarca sa centra fudbalskog igrališta« u krvavu ljudsku glavu, ništa nijesam mogao drugo da dozovem u sjećanje.

Šta je on, intelektualac ili monstrum, prosudite sami.

Mislim da je suvišno da nabrajam na kojim su se frontovima borili i na kojima se još uvijek bore ti tzv. intelektualci, čija se intelektualnost tim prije, po ovom ili onom kriterijumu, može osporiti.

Da ne bih obedio nikog da je intelektualac, a on to ni po čemu nije, naročito ne po očekivanom odnosu prema ratu, i da ne bih dokazivao da jeste razmotriću odnos akademika prema ratu i njihovo učešće u njemu, jer je nesporno da se oni mogu smatrati intelektualcima.

Nesporni su i učešće i ogroman doprinos trećepozivaca, dakle akademika, u započinjanju rata, vođenja rata i ostvarivanju ratnih ciljeva i, danas, održavanju ratne opcije.

Svi se sjećamo masovne poplave tzv. »angažovane historiografije« prije rata (kao da nam je nije bilo dosta u prethodnom periodu), koja je nastojala da »ispravi istorijske istine«, ali u istom ili sličnom maniru – konstruišući »nova saznanja i istine« koje su militantni politički krugovi koristili kao argumentaciju za ostvarenje svojih fantomskih političkih ciljeva, nazivajući ih raznim imenima iz akademskog arsenala pojmova: »ispravljanje istorijskih nepravdi«, »ostvarenje nacionalnih ciljeva«, »ostvarivanje vjekovnih težnji naroda« itd.

Mnogi akademici su u svojim knjigama, a naročito u nastupima, više prestupima no nastupima, na televiziji i u drugim medijima oživljavali »tradicionalne forme vjerske i nacionalne netolerancije«. Akademik, čije prezime nedvosmisleno ukazuje na njegovu nehrišćansku prošlost, u »predratnom periodu«, dok nije puklo, veoma je bio produktivan u stvaranju pojmova o »vjekovnim neprijateljima«, o »nosiocima okupacije«, o »vještačkim nacijama« (koje, naravno, treba ukinuti), o mržnji i strahu, o »kontinuitetu razgraničenja nacionalnih zajednica«, o »ostvarivanju nacionalnih ciljeva«, o »nacionalnim interesima«, o »suverenitetu naroda« kako su ga shvatali u periodu

stvaranja nacionalnih država, o »vjekovnim nacionalnim prostorima«, o »zavađenim celinama«, vjerskim, nacionalnim i svih sa svima...

U jednom razgovoru sa novinarima povodom objavljivanja njegove knjige 1989. godine, kao odgovor na novinarsko pitanje, akademik sam postavlja pitanje: »Mogu li ljudi različite vjere da sede (čitaj – žive) zajedno i da se ponašaju kao isti ljudi?« Njegov odgovor, u kojem je skriven i cilj, bio je: ne mogu. Dokaz: Andrićev autoritet i njegova pripovetka »Pismo iz 1920«.

Vjerska netolerancija i mržnja koje se u citiranoj Andrićevoj pripovjetki dokazuju pjesničkim impresijama što kod pisca pisma proizvode različiti »otkucaji sata« na katoličkoj katedrali, sa pravoslavne crkve i sa sahat-kule na Begovoj džamiji, za mene su, i danas, dokaz za postojanje vjerske i svake druge tolerancije u tom istom »tamnom vilajetu«, »karakazanu« i »bosanskom loncu«.

Međutim, sve je to imalo za cilj »politizovanje donjih slojeva društva«, podgrijavanje mitova i zanosa kojima se budila svijest srpskih ustanika 1804. godine i potiskivanje civilizacijskih načela i vjerskih postulata tolerancije da bi se ubedili narodi da ne mogu da žive zajedno.

Prije izvesnog vremena taj isti akademik, na televiziji i u novinama, objasnio je da je »srpski narod 6. aprila 1992. podigao svoju nacionalnu revoluciju. Može se Srbija koliko god hoće optuživati za agresiju na Bosnu i Hercegovinu ali niko ne može poricati da je srpski seljak uhvatio pušku u ruke i da je rešen da je ne ispušta«.

Citirao sam samo letimično uzete pojmove iz knjige i javnih nastupa jednog akademika čija su militantnost i uporna opredeljenost za ratnu opciju konstantne od pojave njegove knjige 1989. godine. Da ne bih bio nepravedan prema citiranom akademiku, moram reći da je čitava armija ovakvih trećepozivaca mobilisana, a mnogima se može pridodati atribut – dobrovoljca.

Ne sporim ni doprinos pojedinih, danas mirotvornih akademika, čije su se kafanske priče pretočile u dokument za čije se pojavljivanje i vezuje početak svega, kao što se ne može osporiti ni to da su raspaljivanju mržnje, straha i ratničkih strasti doprinjeli i poklici tipa »ostatak poklanog naroda«, kao i što se ne može osporiti doprinos ratu koji je, od vremena kada je sišao s »Galeba«, bezmalo cijelim svojim književnim opusom i delovanjem dao Dobrica Ćosić.

Ukazao bih i na »ulogu i djelo« onih koji »mudro šute« i čekaju ishod podstaknutih procesa jer su svojom pasivnošću omogućili da iskonstruisane »istine i saznanja« koje su militantni akademici prilježno produkovali, postanu argumentacija za rat i politički program političkih krugova i njihovih generala. Na osnovu saznanja koja imamo o njihovom ponašanju u prethodnom periodu, sa izvesnošću se može pretpostaviti da, kad bi pobjedila ratna opcija i zavlдалo »blagostanje« koje bi ona donijela, ti koji »mudro šute« postali bi redovi režima, a mnogi bi, pomoću »dva svjedoka«, dokazivali da su bili »prvoborci« u tom istom ratu.

Ako jednog dana ove ratove istoričari budu imenovali, vjerovatno će ih, budu li prosuđivali po njihovim inspiratorima i tvorcima političkog koncepta, nazvati – akademskim ratovima.

A ako ti budući istoričari budu nešto drugačijeg kova i mentaliteta, tj. ako ne budu militantni i ako svoja načela budu crpjeli iz univerzalnih vrijednosti, a ne iz plemenskih, ratu u Bosni, vjerujem, dodaće epitet sastavljen od titule, imena i prezimena akademika Milorada Ekmečića. Pre neko veće je, na konferenciji za štampu, rekao da je »DA« miru

»tekovina koju je ostvario srpski parlament na Palama *de facto* priznanje Srpske Republike Bosne«. Ne znači li to, zapravo, da rečeno »da« vrijedi kao »ne« koje je, eto, prvi izrekao jedan akademik.

Polazeći od toga da intelektualca, pored obrazovanja, krasi visoka moralna svijest i savjest, individualnost, suverenost, da on postavlja pitanja i daje odgovore univerzalnih značenja i vrijednosti, neminovno se postavlja pitanje šta je to što opredjeljuje uglavnom sve strukture intelektualaca da se, doslovno, na svim frontovima angažuju u ratu koji je, po besmislenosti, po surovosti i po svemu što svaki rat čini nehumanim, nadmaši sve dosad poznate, pa i one čije ime i danas služi kao metafora zla?

Šta je to što ih opredjeljuje za tu stranu?

Shvatamo i shvatili smo pobude intelektualne elite u periodima nacionalnih buđenja i oslobodilačkih ratova. Tad su intelektualci bili istinski začetnici i nosioci slobodoumlja, slobode, humanizma, prosperiteta i svega što je, za njihovo vrijeme, bilo civilizacijski iskorak.

Ali danas, kada su, bar u Evropi, svi oslobodilački ratovi i nacionalna buđenja završeni, i kada granice garantuje međunarodna zajednica, pobude intelektualaca da, uz pomoć mitova i pojmova prošlosti, »bûde« »donje slojeve društva« i podstiču ih na krvoproliće i kaos, ne mogu imati vrijednosno značenje kakvo su imale u periodu istinskih nacionalnih i civilizacijskih buđenja.

Sudeći po iskrenosti ubjeđenja, pojmovima i argumentaciji pozajmljenim iz prošlosti, zanosima koji to nijesu, odgovori na postavljena pitanja kriju se u »ulozi i djelu« inteligencije u prethodnom periodu. Čini mi se da su motivi intelektualaca da uzmu direktno ili indirektno učešće u ratu daleko prozaičniji no što se misli i prikazuje konstrukcijama o patriotizmu. Meni se čini da se oni ne razlikuju od motiva onih intelektualaca koji su se na strani rata angažovali »mudrim ćutanjem« i čekanjem ishoda... Riječ je samo o nešto »temperamentnijima« koji nijesu imali strpljenja da čekaju da bi uzeli što im se pruža. Oni i onako ništa ne daju, pa ni pregnuće da svojom intuicijom, imaginacijom i kreativnošću steknu uvide u budućnost. Oni su svoje pojmove i argumentaciju pokupili sa »bunjišta istorije«.

Čudna je kod nas inteligencija već čitavih pedeset godina. Sudeći o »ulozi i djelu« u prethodnom režimu po kojem sad pljuju ti isti prvoborci ovog rata, i po provaliji koja zjapi između onoga što su nekad govorili a što sad i govore i rade, kad se rat završi i ovaj režim neminovnošću ode, oni će biti prvi u redu da, pomoću »dva svjedoka«, dokažu da su se borili protiv rata i protiv onih koji su ga započeli i vodili, kao što se sad, na obzoru, Slobodan Milošević, Radovan Karadžić i mnogi drugi »gospodari rata« pojavljuju s likom mirovnjaka.

Vi koji ste se istinski, iz uvjerenja u univerzalna načela i vrijednosti, suprotstavljali ratu i rizikovali sve što ste rizikovali, opet ćete sjediti u nekoj ovakvoj sali i prokazivati umišljaje, smicalice predumišljaje, kojima politički režimi manipulišu narodom.

8. krug – 23. januar 1993

Ljiljana Đurđić
LIRIKA I POLITIKA

Dvadeseti vek na Balkanu skončava u najstrašnijem, demonskom nasilju, i to nasilju koje je proizveo najmračniji deo evropskog romantizma koji je tek sad na ovim prostorima raskošno procvetao. Ima li većeg anahronizma i većeg romantizma nego danas staviti sudbinu jednog naroda u ruke pesnika-političara, a svi su oni, pisali sithove ili ne, pesnici-romantičari. Romantizam je, pored plavog cveta, izmislio i Frankenštajna i, sanjajući o slobodi, prosanjao sva zla koja čovek može smisliti da bi dosegao inventivnost đavola. Količina romantizma koja se izlila krajem dvadesetog veka na ovom prostoru potopila bi i veće zemljine posede od Balkana.

Patetičnost jedne civilizacije koja je, uglavnom, na evropskom tlu završila svoje poslove oslobađanja nacija i oprostila se od svojih bajrona i igoa, drži u samrtnom grču narode Balkana. Toliki broj liričara uključenih u »boj za narod svoj« ne poznaje ni najromantičniji period XVIII veka s obzirom na činjenicu da se veliki broj njih ne izražava samo metaforički; lirske kanonade nisu više samo nizovi stihova što pumpaju krv iz srca u glavu već i nizovi plotuna, rakete što stvaraju vatromet boja na sarajevskom nebu.

U tom smislu jedini pravi političari su bili i ostali oni kojima se pesme pevaju, od Broza do Miloševića. Ostali, pobrkavši uloge i uloge, zabasali u mesijanstvo i profeterstvo, predstavljaju najgori mogući spoj između svakodnevnog, političkog tj. prljavog i pesničkog, lirskog tj. večnog. Stavivši znak jednakosti između zemaljskih granica u večnosti, tj. bacivši se na mukotrpn posao pravljenja večnih granica za narod svoj, pesnik je izdao i narod i večnost, tj. poeziju. Nije na pesniku da pobija kočeve. »Pesnik je najdirektniji provodnik svog vremena... Politički (ma kakav!) nalog pesniku nije nalog na pravu adresu... pesnički izveštaj je neubedljiva stvar, povlačiti pesnika na repu politike je beskorisno«, kaže Marina Cvetajeva. Nije ni sanjala da pesnici na kraju XX veka mogu biti i glava neke politike.

Lirske kanonade po živim ljudima nešto su što je iskusio i jedan pravi pesnik u Sarajevu: Stevan Tontić, čovek koji dosledno brani pesnika od politike i kome je jedan drugi pesnik, Radovan Karadžić, sa svog političkog trona dozvolio da se bavi individualnim problemima svoje egzistencije ako mu je do toga već toliko stalo. U isto vreme dotični pesnik-političar će se baviti večnim ili božanskim problemima. Ono što on ne vidi, i što nikad neće videti jeste da će se sve to jednom pamtili po *Sarajevskom rukopisu* Stevana Tontića koji golim perom brani Sarajevo i ljude u njemu, ma koje nacionalnosti bili, a ne po broju mrtvih i unakaženih, ma gde se postavile granice. Surovost zaborava ima jednu neporecivu devizu – pamti se samo ono što je najbolje – u literaturi, istorija pamti i najgore, ali ono nikad nije bilo pisano perom već krvlju.

Pesnik-političar, koji na Palama pokazuje knjigu svojih pesama Eliju Vizelu kao dokaz svoje humanosti, verovatno u tom trenutku sebe doživljava kao nekakvu Anu Frank, tj. univerzalnu žrtvu-svedoka, da bi već u sledećem video sebe kao Nerona. Za to vreme Stevan Tontić kopa rovove na prvoj borbenoj liniji i tajnim kanalima šalje svoj

Sarajevski rukopis u Beograd, svojim prijateljima, da im kaže da nije izdao pesnika u sebi i da njegova poezija nikad neće poslužiti za davanje legitimiteta zločinačkom delovanju ljudske jedinke, ma kako se ona zvala: srbin, hrvat ili musliman. Srbin, hrvat i musliman Stevan Tontić piše malim slovom. U Sarajevu, pred njegovim pesničkim očima, u želji za veličinom, narodi su se smanjili – izgubili su veliko slovo svog imena. Pesnik Tontić je već ispunio svoj pesnički nalog: »A pesnik će najbolje poslužiti svom vremenu kada mu dâ da se kroz njega iskaže«, kaže Cvetajeva i dodaje: »Ratovi, klanice, iskasapljeno meso razdora i Rilke. Zbog Rilkea će zemlji naše vreme biti oprošteno«.

Sve zbirke pesama nastale u ovom vremenu bezumlja i patnje, van magistralnog puta Stevana Tontića, biće jednom opet pročitane i, kad se s njih budu sluštili Broz, dnevna politika, rat, narod sa velikim N, granice, neće ostati ni obris riblje kosti, tj. poezije u njima. U međuvremenu, pesnik, tvorac ovakve poezije, prešao je put od pobunjenika, osvetnika, najvećeg među pesnicima sopstvenog naroda, poverovao u svoju mesijansku ulogu i završio u ratnom liferantstvu.

Lepa Mladenović
ŽENSKA PRAVA

Pre svega rekla bih nešto o sebi. Pre nekoliko meseci bila sam jako depresivna. Onda sam u novembru razgovarala sa drugom koji je u aprilu izbegao iz Sarajeva. On mi je rekao da su njegov brat i devojka u Sarajevu teško ranjeni, da su njoj morali da odseku levu nogu i da ona leži u bolnici na Koševu u trećem mesecu trudnoće. Bila sam toliko očajna i plakala sam dok sam s njim razgovarala tako da je morao da me teši. Posle toga sam razmišljala o tome da li će mene da teše Sarajlije? Ili bi trebalo biti drugačije? Ta slika u kojoj ona, zauvek bez noge, leži u mračnom, hladnom, ratnom gradu koji ne može prepoznati, gradu moga detinjstva, proganjala me je danima. Koliko god mi je otežavala disanje toliko me je i pokretala. Bilo mi je jasno da sam ja na mestu svoje drugarice u Sarajevu, da bih poželela drugarici u Beogradu da bude neprekidno u pozitivnom pokretu i da ne dozvoli destrukciji da je pojede. Tako sam se trгла.

Moja tema danas su ženska prava, i narušavanje ženskih prava ovde i sada. Mi sa *SOS-telefona za žene i decu žrtve nasilja* za ove dve i po godine naučile smo da je nasilje nad ženama rasprostranjeno mnogo više nego što smo ikada mogle da zamislamo. Onda smo videle da je ovaj rat u susedstvu samo povećao nasilje i umnožio oblike zlostavljanja žena koji već postoje – a da rat protiv žena, nevidljiv i neizrečen, postoji oduvek. Drugim rečima, rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini intenzivirao je i dramatisovao muško nasilje nad ženama čije smo svedokinje svakog dana. Prošle nedelje jedna žena je rekla: »Ja se ne bojim rata, ja već 25 godina živim u ratu«. Zato ću pre svega reći šta obuhvata narušavanje ženskih prava:

(1) *Fizičko i seksualno zlostavljanje*. Ovo je najrasprostranjenija kategorija narušavanja ženskih prava. Da bi se shvatile njene dimenzije, SOS-telefon je metodama interpolacije i aproksimacije došao do zaključka da je u Beogradu skoro svaka žena izložena muškom nasilju bez neposrednog uzroka: – svakih 15 minuta jedna žena je fizički zlostavljana; – svakih pola sata jednu ženu siluje muž, poznanik...; – svaka deseta žena preživela je neku vrstu seksualnog ucenjivanja i napastvovanja pre osamnaeste godine; – svaka deseta studentkinja doživela je neku vrstu seksualnog ucenjivanja od

strane predavača, nastavnika, profesora, asistenta; – svaka druga žena dobijala je batine od roditelja kad je bila mala; – od 4.000 žena koje su se od početka rada SOS-telefona javile oko 50 odsto svedoči o teškim telesnim povredama, oko 55 odsto o pretnjama ubistvom, oko 70 odsto su bile napadnute uz pretnju oštrim predmetima, pištoljima, mašinkama, bombama; – oko 95 odsto žena u slučajnom uzorku izjavljuje da su bile predmet ucenjivanja, dobacivanja i napastvovanja od strane muškaraca na ulici, u javnim vozilima ili na bilo kom drugom javnom mestu.

(2) *Ugrožavanje egzistencije lezbijki.* Dve žene koje se vole, pre svega zbog mržnje zajednice, ne smeju biti društveno vidljive, one moraju da se kriju. Dalje, one nemaju prava na ostvarivanje bračne i vanbračne zajednice i svih privilegija koje brak ima u društvu; nemaju pravo na komajčinstvo, na usvajanje dece, na nasledstvo, itd.

(3) *Ugrožavanje reproduktivnih prava žena.* Ovde spadaju sve vrste ograničenja žena kad je reč o njihovim odlukama o rađanju, nerađanju i broju dece. Najčešće to su ograničenja abortusa, smrtnost majki pri porođaju, prisilna sterilizacija, ponižavanje žena u ginekološkim bolnicama, prodavanje štetne kontracepcije, itd.

Poslednjih godinu dana u Beogradu:

a) *Izbeglice.* Pre svega, izbeglice su u principu, a i u ovom ratu, 75-80 odsto žene i deca i, prema tome, radi se o specifičnim potrebama. Ukoliko su izbeglice smeštene kod prijatelja, onda najčešće predstavljaju odgovornost žena u toj porodici. U novonastaloj situaciji žene moraju da ispune nove emotivne zahteve, da obavljaju dodatne poslove u kući, odgovorne su za finansijsku konstrukciju u proširenoj porodici i sl. Međutim, u porodicama gde se muž već nasilno ponašao, on tu novu situaciju koristi protiv žene.

Žene koje nam se javljaju kažu da im izbeglice u kući otežavaju status. Muž koji je nasilan razlog za novu neravnotežu u porodici vidi u svojoj ženi. Bez obzira na to da li su iste ili različite nacionalnosti muž i žena, muž koristi ovu neravnotežu kao opravdanje za nasilje.

b) *Oružje / Pretnje ubistvom.* Žene koje se javljaju SOS-telefonu prijavljuju pretnje oružjem i ubistvom dva puta češće nego pre godinu dana. Posebno su ponašanja povratnika, ranije iz JNA a posle iz svih vrsta paravojnih formacija, drastično nasilna, uz obavezne pretnje svim vrstama oružja (mašinki, bombi, kalašnjikova, pištolja) i ubistvom. Bez neposrednog uzroka, oni tuku žene, udaraju ih o zid, udaraju predmetima, pale im kosu, tuku ih po očima, prisiljavaju na seks i sl. To su postupci koji su svakodnevno prijavljivani SOS-telefonu i pre rata, ali mnoge žene kažu da su nakon povratka s fronta njihovi partneri prvi put ispoljili nasilno ponašanje.

c) *Sindrom post-TV-dnevnik-nasilja.* Još od jeseni 1992. žene su počele da prijavljuju da njihovi muževi postaju nasilni nakon gledanja TV-dnevnika I programa i specijalističkih dodataka. Jedna žena je rekla da ju je muž nakon 12 godina braka prvi put istukao posle TV-dnevnika. Izvadio je stari pištolj koji je bio sakriven u ormanu i tukao je tako da je imala modrice i krvarenje. Druge žene su izjavile da moraju da se sklanjaju u to vreme jer muževi postaju mnogo razdražljiviji i nasilniji.

Neka od ovih svedočanstava žena tačno su odslikavala mehanizme stvaranja rata. Televizija proizvodi mržnju, stvara neprijatelja i reakciju nasilja: muž i žena gledaju televiziju, možda oboje reaguju slično, ali prvi počinje nasilno da se ponaša onaj koji ima veću moć. Televizijske slike i poruke stvaraju istu logiku rata, prouzrokuju povredu ponosa i potrebu za osvetom. Međutim, kada je čovek u svom stanu, osveta nad imenovanim neprijateljem je nemoguća i zato je potrebno imati rezervnog neprijatelja.

Zakonita žena je u tim situacijama očigledno idealan objekat mržnje – arhetip potencijalnog neprijatelja. U porodici polna podela je dominantna i bez obzira na to koje nacionalnosti su muž i žena, iste ili različite – on je nasilan. Tako, najčešće, žena u svojoj kući ne može da ima svoju nacionalnu teritoriju. Drugim rečima, unutar porodice nema te nacije koja bi je zaštitila, njen dom nije njen dom. Za razliku od uobičajenog mišljenja da je za žene najopasnija ulica, SOS-telefoni svuda u svetu svedoče o tome da to nije ulica nego njen sopstveni dom, a da za većinu žena najopasniji nasilnik nije nepoznato lice, nego njen sopstveni muž.

Od kada je počeo rat istraživačicama sa SOS-telefona bivalo je sve jasnije da u prijavljenim slučajevima prepoznaju oblike mučenja koji se koriste u ratu. Ako prihvatimo pretpostavku mnogih feminističkih teoretičarki da je prva podela u društvu podela na polove i da ona prethodi ostalim podelama (klasnoj, nacionalnoj, rasnoj i dr.), onda se možemo složiti s tim da se i oblici potčinjavanja i nasilja koji se ispoljavaju u polnom konfliktu prenose u ostalim konfliktima, klasnim, nacionalnim, rasnim i sl. Samo što je za civilizaciju očigledno bilo neophodno da nasilje nad ženama ostane večno društveno nevidljivo.

U ratu:

Još kada je onaj vojnik prošle godine odgovorio da su »pucanje i tucanje«, odnosno ubijanje i silovanje ono što je privlačno u ratu, jasno je bilo da se u ratu narušavaju ne samo ljudska prava nego posebno i ženska prava. Ubijeni mogu biti svi i bilo ko, a silovane samo žene.

Seksualno zlostavljanje, silovanje i prisilna prostitucija iskorišćeni su i ovog puta za nacionalističke ciljeve. I ovaj rat je pokazao u kome rudimentarnom stadijumu patrijarhata živimo. Žene se smatraju vlasništvom muškaraca, prema tome, silovati žene neprijatelja smatra se, i dalje, narušavanjem ponosa nacije neprijateljskih muškaraca. Fetusi u stomacima žena smatraju se, i dalje, budućim vojnicima muškaraca koji su ih napravili. A sramotu nose žene koje su preživjele silovanje, ne izvršiozi zločina. Silovane ubijene žene samo su mrtve, a mučeni ubijeni muškarci često mogu postati junaci i narodni heroji »podlegli hrabrom smrću pod teškim mukama«.

Inače, mi smo sad svedokinje jedne čudne pojave koja nas stavlja u protivrečnu situaciju. Prvi put u istoriji ratova silovanje u ratu je postalo društveno vidljivo i tema na najvišim međunarodnim političkim telima. S druge strane, ta tema je upravo i ušla u te forume kao politički argument za podršku jedne ratne strategije. Međunarodna politika (zaključci Evropskog parlamenta, na primer) uglavnom govori o silovanju Muslimanki i Hrvatica: kao i svaka ratna politika koja broji samo svoje mrtve, svoje ranjene i svoje izbeglice. U ratu ravno je nacionalnoj izdaji brojati sve mrtve i izraziti ih jednim brojem. Vrlo slično ponaša se i međunarodna javnost, koja o silovanim ženama sa srpskim imenima, bez obzira na to da li ih je manje, uglavnom ne govori. U tom smislu žene su instrumentalizovane za političke ciljeve i dalje širenje mržnje. Tako je postalo jasno da postavljanje silovanja u ratu kao međunarodne teme nema za cilj zaštitu ženskih prava.

Ženske i feminističke organizacije u Beogradu, Zagrebu i ostalim svetskim gradovima napisale su već desetine proglaša ovim povodom. Njihov cilj je da se silovanje u ratu shvati pre svega kao nasilje nad ženama, a ne kao nasilje nad neprijateljskom nacijom, da se žene silovane u ratu ne razdvajaju po nacionalnosti i da se svakom počiniocu silovanja sudi kao ratnom zločincu, što Ženevska konvencija već reguliše.

Stotine hiljada žena, pored mnogih drugih akcija solidarnosti, već je izašlo na ulice evropskih gradova da bi protestovalo protiv rata i silovanja u ratu.

Goran Marković
ABORIGINI I ARIVIST(1)

Pre nekih desetak godina sreo sam na jednom od njenih retkih proputovanja kroz Jugoslaviju, našu poznatu konceptualistkinju Marinu Abramović. Vraćala se iz Amsterdama po upravo obavljenom performansu koji je prevazišao sve što je do tada uradila. Kako ovde nije reč o njoj, nego nečem sasvim drugom, pomenuću samo da je, koliko se sećam, na jednom mestu, u srcu zapadne Evrope, sakupila reprezentante paralelnih svetova koji žive na našoj planeti: evropske umetnike, nekoliko tibetanskih lama i grupu australijskih Aborigina. Tom prilikom rekla mi je da je sa Aboriginima provela skoro dve godine izučavajući njihovo shvatanje sveta. U kratkom kafanskom razgovoru, na moje insistiranje da mi kaže nešto više o tim ljudima, rekla mi je da su tamošnji Aborigini najstarija ljudska rasa i da imaju neku vrstu religije koja im omogućuje da svojstva ljudi prenose na predmete iz svoje okoline, proglašavajući tako, na primer, neko drvo za majku koja je umrla, ili kamen za brata koji je nekuda otišao i nikada se više nije vratio. Na taj način oni nastavljaju život sa svojim dragima kao da su ovi još uvek tu: sa drvetom razgovaraju, poveravaju mu se, sa kamenom se svađaju ili se zajednički nečem raduju, i slično... Kasnije sam se sa fenomenom Aborigina susreo kod drugog velikog izučavaoca paralelnih kultura, Venera Hercoga, u njegovom filmu »Tamo gde spavaju zeleni mravi«. Po drugi put sam se uverio u to da Aborigini mogu, na transcedentalan način, predmetima oko sebe podarivati osobine kakve hoće ili, bolje reći, kakve žele. Moja razmišljanja o Aboriginima tada su se završila, da bi se, neočekivano, obnovila ovih dana.

O arivistima razmišljam stalno. Oni su, možda, najupadljiviji detalj na razglednici Beograda. Kada su 1944. godine u polurazrušeni Beograd ušle partizanske i ruske jedinice, ovaj grad je imao oko tristotine hiljada stanovnika. Danas, nepunih pedeset godina kasnije, u Beogradu živi skoro dva miliona ljudi. Svako će vrlo brzo izračunati da ovaj grad čine uglavnom doseljenici, dakle ljudi koji, u najvećem broju slučajeva, pre dolaska u Beograd nisu živeli u urbanim sredinama ili su odrastali u sasvim drugačijim okolnostima od onih koje podrazumevamo kada govorimo o duhu Beograda. Odmah ću se složiti sa primedbom da došljaci i arivisti nisu jedno te isto i da su, na kraju krajeva, možda najbriljantniji umovi koje smo od završetka rata do danas imali poticali baš iz došljačkih porodica. Ali, istovremeno ću morati da skrenem pažnju na to da se taj talas došljaka poklapa s pojavom arivizma, stupanjem na scenu beskrupulozne mase onih koji ne biraju sredstva da se ukorene na novom prostoru, da njime ovladaju i da se, na kraju krajeva, obračunaju sa onima koji su tu oduvek živeli i čija se jedina krivica sastoji u tome što su malo civilizovaniji (sretniji izraz bi bio urbanizovaniji) od onih koji pristižu. Ako, pak, stvar posmatramo etimološki – (fran. arriver) stići, prispeti, dospeti – proizlazi da se arivisti regrutuju po pravilu među došljacima, doseljenicima, i u tom kontekstu oni će nadalje biti pominjani.

Kada zavirimo u krštenice onih koji vode Srbiju, pa i onih koji su na čelu Beograda, lako ćemo utvrditi da među njima nema nijednog jedinog čoveka koji bi se

mogao nazvati Beograđaninom. To nije trenutna situacija, tako je već decenijama, pa se slobodno može govoriti o smišljenom, planskom potiskivanju Beograđana, tokom dugog perioda, iz svega što iole miriše na vlast. Ali, to možda i ne bi bilo tragično da se sličan princip ne primenjuje i pri postavljanju ljudi na rukovodeća mesta u privredi, kulturi, svemu što je relevantno za sudbnu srpskog naroda i razvoj Beograda. Izopštiti građanina, čoveka sa asfalta, to je prvo pravilo za svakog ko se na ovim prostorima dokopa vlasti.

Moram priznati da su sami Beograđani mnogo doprineli svojoj marginalizaciji. Ako poželite da otkrijete ono što determiniše »starog« Beograđanina, jedna od prvih osobina na koju nailazite je neka vrsta posebne apatije, nezainteresovanosti za ono što nazivamo *Moć*, za kojom, uzgred, svaki arivista prosto vapi. Svaki Beograđanin će pre otići u neku kafanu nego da se znoji po beskonačnim sastancima na kojima se hvataju priključci za kadrovske liste; radije će provesti vek sa roditeljima u zajedničkom stanu nego da gazi preko leševa ne bi li se dokopao prenoćišta u nekom od novobeogradskih blokova (u kojima arivisti duboko pate, prizivajući zvukove rodnog kraja); to što je i neko drugi rođen u njegovom gradu Beograđaninu će značiti isto koliko lanjski sneg i nikada s takvim čovekom neće stupiti ni u kakav klan, komplot ili regionalnu mafijašku organizaciju. Za razliku od ariviste, Beograđanin nema onaj snažni vitalistički poriv da obavezno treba zgaziti sve što stoji na putu vlastitoj sreći (ili predstavi o njoj), ali će zato negovati sitna zadovoljstva, cinično se smešeci dok, preko ivice čaše nekog dobrog pića, posmatra divlju borbu za prestiž koja besni među dojučerašnjim pastirima.

Dodajte tome desetine hiljada najboljih beogradskih glava koje su pale na sremskom frontu, nestale po bolnicama koje leče psihomatska oboljenja, ili kojih jednostavno nema jer su zauvek pobile odavde u Pariz, Njujork ili Montreal, dobićete pustinju koja se zove stanje duha, kulturna klima Beograda, glavnog grada naroda koji naseljava državu Srbiju. Još uvek mi je pred očima, kao neka vrsta personifikacije sudbine Beograđanina, besmislena smrt jednog tako produhovljenog pijanca, tipičnog predstavnika beogradske škole shvatanja besmisla života, kakav je bio Bogdan Kalafatović; banalno oboljenje, lekarska greška, on nesposoban da se izbori za sopstveni život, sahrana pod provalom oblaka u prisustvu svega nas petnaestak. Beograđani nestaju kao biljčice koje je neko izvesno vreme zaboravio da zaliva.

Na ovim prostorima došljaci nisu odigrali svoju pozitivnu ulogu – doneti svežu, zdravu krv a primiti civilizacijske tekovine – nije se, dakle, odigrao proces koji je osnova ravnoteže između duha i tela, urbanog i prirodnog, pametnog i zdravog. Ne, ovde je ta ravnoteža nepovratno narušena i više nije reč o tome da došljaci postanu starosedeci, nego o tome da ovih drugih više ne bude. Prirodni sklad narušen je pre pedesetak godina, a posledice toga upravo preživljavamo. Beograđana više nema takoreći. U dvomilionskom gradu žive sve sami stranci koji Beograd ne razumeju, ne vole ga, ne treba im. Oni se kreću njegovim ulicama i posmatraju ga s mržnjom (s pravom: on nije deo njih samih, on nije njihov zavičaj), a onih koji bi mogli da im objasne kako život u gradu nije nužno zlo, prljava veština, ružna navika, njih nema. Oni su u ovome društvu nepoželjne osobe, neprijatan izuzetak od pravila da treba živeti ružno i s mržnjom, kao skot. *A la manière d'un arriviste.*

Od pre izvesnog vremena, od trenutka kada sam shvatio da su ružni, prljavi i zli najzad ostvarili svoj san i od Beograda napravili prestonicu primitivizma, nasilja i bezakonja, ponovo sam se setio Aborigina; štaviše, osetio sam se jednim od njih. Kao i Aborigini, nesposoban da prihvatim vrli, novi svet koji mi nude arivisti, osećam se

isuviše starim i nemoćnim da se oduprem surovim uslovima igre koje došljaci nameću. Bez trunke želje da bilo šta preduzmem, posmatram njihove pohlepne, užagrene poglede, slušam oskudni rečnik kojim se izražavaju, primećujem govorne mane koje postaju novi stil komuniciranja. Njihov ukus, nakaradno shvatanje dobrog i lepog, određuje novi stil Beograda, onog grada u kome su nekada živele najelegantnije žene, najsuptilnija gospoda, najveći šmekeri, najduhovitiji pijanci, ljudi sa najlepšom metrikom i melodikom govora. Ponekad mislim da je to najbitnije: onoga časa kada su, svojom nerazumljivom dernjavom, neartikulisanim ačenjem, Beograđani jedan način izražavanja zamenili drugim, tog časa je Beograd počeo da nestaje. Završeno je estetsko čišćenje.

Ipak, napravio sam plan. Već duže vreme hodam Beogradom i merkam oronule fasade nekadašnjih lepih zgrada, ponekad ulazim u njih i posmatram stara stepeništa utonula u polumrak neodržavnih haustora, dešava se da pomilujem kakav prelepi gelender izrađen od nekog plemenitog materijala; često koračam kaldrmom Kosančićevog venca ili se prosto odšetam do porte Saborne crkve i dugo buljim u ružičnjak koji dopire iz dvorišta francuske ambasade; trudim se da zapamtim, zabeležim u svom, za to sve manje sposobnom mozgu predele nestajućeg Dorćola, Čubure, Neimara. Sve to pokušavam da saberem u jedno jedino, malo, prenosno osećanje Beograda koje će uskoro odneti nekuda blizu, na neko usamljeno i bezbedno mesto. Tamo ću pronaći kakvu jelku ili platan, u svakom slučaju drvo koje će me nadživeti, ili ću možda nabasati na neku stenu, kamen koji nije nikome na putu i nikome ne treba. Kada pronađem to mesto i kada budem spreman, proglašiću to drvo ili kamen za svoj Beograd. Sadašnji mi više neće ni trebati, imaću svoj Beograd na tajnom i za svakoga nedokučivom mestu, samo za sebe, za ličnu upotrebu. Od tog časa moći ću da mirno živim sa ljudima koji su oko mene. Ne, neću ih prihvatiti; ali, biću zaštićen, sposoban da ih, jednostavno, ne primećujem. Obratiću pažnju na njih samo u jednom trenutku; kada ispuste onaj strašni krik, urlik zaprepašćenja koji će poticati od tragičnog saznanja kakvu su neoprostivu glupost učinili.

¹ *ab origine* – (lat.) od početka, od iskona, odvajkad; aborigini – (lat. *aborigines*) starosedeoci, urođenici; arivist – (franc. *arriviste*) čovek koji se bezobrazno otima za napredovanje u službi, laktaš, karijerista.

Zoran Avramović

FIJUK METKA NAJPRE SE ČUJE U MISLIMA

Kada započinje jedan rat? Zdrav razum će odgovoriti da je to onog časa u kome ispaljeni metak leti prema »drugoj«, neprijateljskoj strani jer treba odbraniti ili poništiti neka kolektivna prava.

Činjenica je da nijedan rat nije počeo a da se, prethodno, nije govorilo o suprotnostima i sukobima među budućim neprijateljima. Rat oružjem započinje tamo gde prestaje svaki dijalog. (O tome kako je »verbalna artiljerija« pripremila »govor gvožđa« govorio je Ranko Bugarski.)

Pa ipak, i »verbalna artiljerija« odnekud pristiže. Svaki ratni sukob pripremila je jedna glava ili više njih. Puštanje krvi onom »drugom« ima svoju krštenicu u nekom obliku političke misli.

Filozof, umetnik ili naučnik može misliti da je rat vrednost po sebi, da je rat opravdan ili neopravdan način rešavanja kolektivnih problema jedne zajednice. Praksa »krvi i tla« i »organske celine naroda« prvo je osvojila mesto u mišljenju o čoveku, politici i istoriji.

Pitanje koje je u središtu našeg razmatranja može se ovako formulirati: da li je onaj intelektualac koji zastupa moralnu apologiju rata odgovoran za njegovu misaonu pripremu? Drugim rečima, intelektualac može vatreno braniti nacionalne ili klasne vrednosti, pozivati na odbranu ugroženog nacionalnog identiteta ili državne celine a da, pri tom, ne predlaže nasilna sredstva za odbranu tih vrednosti.

Postavljam pitanje: da li je on odgovoran ukoliko čovek politike preuzme njegovu misao i upotrebi silu/rat kao praktično sredstvo? Jer, ne zaboravimo, političar hoće da svoju ili preuzetu misao ostvari, da ideja postane delo.

Odgovor je đavolski težak. O tome jednim delom govori roman Dostojevskog *Zludusi*.

Po mom sudu, intelektualac je saznajno odgovoran ukoliko »lenjo« misli, ili na pola puta prekida ono što Hegel naziva radom pojma. (Ostavljam po strani pretpostavku o intelektualcu koji ne zna da misli o problemu.)

Primer prvi. Naš intelektualac može da tvrdi kako je rat potreban zbog stvaranja države. Mogućna su dva prigovora ovakvom načinu opravdanja rata. Stvaranje države ratnim sredstvima nije u istoriji uvek vodilo uspešnom rezultatu. Tamo gde se ovaj cilj, ipak, ostvari, ali uz ogromne žrtve, pitanje je da li je političko delo o kome je reč vredno takvih stradanja. Suočimo svoj razum i svoju savest sa dilemom – ako bi za stvaranje države ratnim sredstvima glavom platila polovina naroda, kakav bi bio naš odgovor.

Primer drugi. Naš intelektualac može da tvrdi kako se u situacijama u kojima se rat javlja kao *vis major*, kao sila na koju mi ne možemo uticati, on mora prihvatiti. Međutim, gandizam može biti jedan od odgovora. Drugi odgovor zavisi od procene ishoda rata s obzirom na snagu neprijatelja.

Primer treći. Odbrambeni rat je najjači argument našeg intelektualca za opravdanje rata. Odbrana države i naroda se mora prihvatiti bez obzira na žrtve. Pa ipak, i ovaj argument ima svoja slaba mesta. Imamo li prava na neupitanost o broju žrtava? Odgovor ću potražiti razmatranjem one čuvene naredbe majora Gavrilovića kome je srpska komunistička vlast podigla spomenik na obali Dunava.

Naredba majora Gavrilovića protumačena je i zabeležena u istorijskom pamćenju srpskog naroda kao veliki čin hrabrosti i žrtvovanja za otadžbinu. Slušao sam ushićene privatne i javne govore o toj naredbi i, moram priznati, i sâm sam delio taj ushit. Ne znam kada se to desilo, ali počeh na drugačiji način da mislim o naredbi majora Gavrilovića. Bilo je u njegovom postupku nemerljive hrabrosti, ali on je *svesno* poveo svoje vojnike u smrt. Takva pogibija nije ni slična onoj kojoj je uzrok iznenadan pad neprijateljske granate. Počeo sam da zamišljam kako major daje drugačiju naredbu, koja bi ovako glasila: »Vojnici, neprijatelj je daleko nadmoćniji i naređujem povlačenje, jer ste mi potrebni živi za nove borbe«. Intelektualac koji na oltar odbrambenog rata stavlja svaku žrtvu neće mi prigovoriti da napuštam odbranu države. On će me upitati koja je odluka celishodnija. Odgovaram: sa stanovišta krajnjeg ishoda – kraja rata, ispravna je ona naredba koja ima u vidu žive, a ne mrtve vojnike.

Spomenik *svesnoj* smrti samo je deo onog duhovnog miljea u kome se formira srpski intelektualac. Mi pripadamo jednoj nacionalnoj zajednici koja mora na krajnje

odgovoran način da preispita svoju istorijsko-političku svest. Kritički intelektualci nemaju više prava da odlažu strpljiv i metodičan rad na razotkrivanju mitskog nasleđa naše kulture. Moramo otvoriti novu školu političkog mišljenja.

Verovatno i ne slutimo dokle je stigla lakoća umiranja. Na jednom od svojih bakropisa Goja je zapisao da čudovišta ne nestaju samo kad razum zaspi. Setio sam se ovih reči s proleća 1992. gledajući krvavi ratni televizijski dnevnik u kome je doktor filozofije Aleksa Buha izgovorio rečenicu: »Ostaćemo kod svojih zahteva makar svi poginuli«.

Iskaz profesora filozofije samo je kamičak u mozaiku svesne smrti. Apologija smrti poništava je *pravo* nekom drugom Srbinu da ne ulazi u projekat samouništenja, obesmisli logiku zaključkom da će mrtvi ostvariti ono što mogu samo živi ljudi, političku delatnost preselila na groblje, a ne za pregovarački sto gde se postupno usklađuju interesi. Opređenje za svesnu smrt u političkim stvarima po svojoj najdubljoj suštini je antinacionalan i anticivilizacijski čin.

Za razliku od intelektualca koji osmišljava pripremu rata ili pak pokušava da nađe opravdanje za ratne sukobe, kritički intelektualac ne ostaje ravnodušan prema ratnim zbivanjima u vlastitom narodu ni u situaciji kada vlada vodi militarističku politiku. Ukoliko bi se odrekao kritičkog uma, on bi prećutno priznao vladi pravo na konačnu istinu. Javno će upozoriti vlast na to da ona ne može predvideti sve posledice svoje ratne politike, poput stradanja ljudi, materijalnih razaranja, uništenja nacionalnog ponosa. Ovaj intelektualac zna da je mogućna greška u definisanju političkih ciljeva rata, jer biva da ljudi ponekad žele i nemoguće.

Kritički intelektualac podseća i na jedan empirijski argument: rat nije rešio nijedan temeljni problem XX veka. U stvari, svaki rat u našem veku izazvao je svojim nasilnim rešenjima nove ratne sukobe. Jugoslavija, rođena u ratu, posle sedamdeset godina raspada se u ratu. A naši ratnički raspoloženi Srbi? Ovo je peti ratni okršaj Srba u XX veku i, kako vidimo, nema na vidiku rešenja nacionalnih i državnih pitanja. Šta se to dešava sa delom našeg naroda? Otkuda ta laka spremnost na pogibiju? Nije li to posledica one struje mišljenja koja veli da je smrt iznad života?

Filip David

FRAGMENTI IZ MRAČNIH VREMENA

Nepodnošljiva lakoća umiranja. Ono što položaj pisca u totalitarnom društvu posebno čini neizdržljivim jeste osećanje kako su reči izgubile prava značenja, izlizale se i sasušile, postale prazne ljuštore na đubrištu ideologije. Rečima se imenuju stvari: u magli onaj ko zna prava imena stvari postaje gospodar velike moći, stvara ili menja svet. Ako su reči nejasne i neprecizne, i značenja su lažna. Sve gubi vrednost, pa i ljudski život. U takvim svetovima varvarstvo potiskuje civilizaciju. Za varvare je civilizacija uzrok svih zala, bolesti i izopačenosti. Varvarin ruši gradove jer ih mrzi iz dna svoje divlje duše kao izvore svekolikog zla i pomora. U gradu je samo srce civilizacije, njenih boleština i poroka.

Naši savremeni varvari izrasli su iz duha palanke. Njihova psiha opčinjena je mitologijom i idealima plemenskog i patrijarhalnog života. To je društvo nepromenljivo u vremenu, zaleđeno u nepokretnosti. Opsednuto je žudnjom za teritorijama i heraldičkim

simbolima. Ali iza svega zjapi užasna, proždiruća praznina. Nemački pesnik Gotfrid Ben, očevidac apokaliptičkog kraja velikog svetskog rata piše o toj »užasnoj egzistencijalnoj praznini« koju vidi oko sebe, o poručnicima izašlim iz Hitlerjugenda, sa »obrazovanjem čija je suština bila u sistematskom brisanju svakog duhovnog i moralnog životnog sadržaja, kako iz knjiga, tako i iz prakse i u zameni koju su umesto toga dobijali: gotskim kneževima, kamama i senicima za noćenje na vežbama... Umetnost zabranjena, novine ugušene, metak u potiljak za sopstveno mišljenje... Ovde je vladala prostorna varka; prelazeći preko pontonskih mostova, trenutak pre eksplozije, na nišanima snajpera, pojedinac je osećao kako postaje kosmička katastrofa...«

Onda, kao i danas, beše to *vreme nepodnošljive lakoće umiranja*. Vreme ubica.

Moć zla. Moć zla sadržana je u njegovoj sposobnosti mnogostrukog transformisanja. U srednjovekovnim monaškim ispovestima nalazimo opise onih dugo iščekivanih trenutaka kada se u nebeskoj svetlosti ukazuje gizdavi Hristos, sav u zlatu i dragom kamenju – obična podvala demona koji veru i strpljenje božijih sluga iskušava i na razne druge načine: pozivima na blud, krivoverstvo i zločinstvo.

Poznato je da demoni najčešće opsedaju institucije vere. Opat Rihalm piše da su samostani glavna meta đavolskih izroda: »Oni jašu po česticama prašine u zrakama sunca, posvuda su razasuti poput prašine, spuštaju se na nas kao kiša, oni su tako bezbrojni da ispunjavaju čitav svet, sav zrak«. Dok mali, drski demoni zagorčavaju svakodnevni život iskušenika sitnim pakostima, oni vrhovni, pod neposrednom komandom samog Lucifera, deluju snagom demagogije, neprikosnovenno vladaju masama koristeći se starim i otrcanim, ali uvek uspešnim oružjem – rečima. Pozivaju na poslušnost ideologiji, naciji, veličaju patriotizam, vapiju za rodoljubljem. Kao što je njihovo obličje vođe lažno, tako se iza ideala o kojima govore prikriva surovi svet bezočnog nasilja, prolivena ljudska krv, leševi, ruševine, svet u haosu i plamenu.

Moć zla opčinjava mase. Krvavi pir, opijenost zločinom plaćaju se posle otrežnjenja stidom i sramotom. To je nasleđe koje pijani očevi ostavljaju unakaženoj deci. Takva je i ova nesreća koju smo sami sebi stvorili slušajući glasove Pakla; ali, jad koji smo naneli drugima pretvoriće se uskoro u vapijući glas bede i pokore čitavih naroda. Nevini traže osvetu. Grobovi se neće smiriti dok kazna ne stigne zločince.

Ravnodušnost. Ravnodušnost je jedan od najstrašnijih smrtnih grehova. Svakodnevno gledamo užasne, nepodnošljive slike nemilosrdnog razaranja gradova i maskiranja civila. Sarajevo gori pred našim očima. Tamo još uvek žive naši prijatelji, rođaci. Dok nisu sasvim utihnuli telefoni, slušali smo njihove glasove pomirene sa sudbinom. Svi su postavljali ono strašno pitanje koje nikada nisu glasno izgovorili: Šta činite za naš spas? Zašto Beograd ćuti? Večeras Beograđani, kao i svakog drugog, običnog dana, sede pred televizorima, druže se po kafanama, bezbrižno hodaju ulicama, odlaze u pozorišta. Uoči katastrofe koja se i nama neminovno približava, svuda ravnodušnost. I to će biti najveća kazna koja će i nas pogoditi, ravnodušnost sa kojom će biti jednog dana dočekani naši krici za pomoć.

Poruke iz tame. Pred našim očima, sa nama kao učesnicima, promiče ubrzani film istorije. Mnogi imaju osećaj da će se probuditi iz te noćne more. To je nešto slično halucinantnim vizijama uživaoca opijuma. Buncanje i košmari sumanutih bolesnika. Sve drugo samo ne stvarnost, jedina stvarnost iz koje ne možemo uteći. Kakva je to sila koja je običnom ljudskom životu nametnula težinu zla sveukupne ljudske istorije? Krvavi šekspirovski zaplet sa čaplinovskim nadrealizmom, sa ajzenštajnovskom montažom.

Smenjuju se na beskrajnoj traci ludaci, heroji, cirkusanti, ubice, vagabundi, fašisti, komunisti, nacionalisti; klicanje naroda, grmljavina topova, tutanj tenkova, koncentracioni logori, masovne grobnice, vapaji bespomoćnih. Nestao je svet kojem smo pripadali, a ne znamo, ne vidimo šta nastaje na njegovim ruševinama.

Živimo u Atlantidi potopljenoj u moru krvi. Oblaci dima sa silnih zgarišta zaklonili su sunce. Oko nas su zavladaali hladnoća i tama. Javljamo se iz toga diluvijalnog mraka onima što će doći posle nas sa molbom da nam oprostite što im u nasleđe ostavljamo pustoš i očajanje, i mržnju, to otrovno seme bačeno u razrovane njive. Hoće li neko poverovati da nismo bili u stanju da sprečimo pomor i ludilo, da je snaga nas malobrojnih bila ništavna, nikakva u odnosu na njihovu silu, njihovo varvarstvo? Hoće li se uopšte kroz mnogobrojne koprene vremena probiti i čuti taj vapaj, taj glas pokajanja i očajničke molbe za oprostaj upućen iz duboke tame boljim i dostojnijim ljudima u dalekoj, za nas nedostižnoj budućnosti?

9. krug – 6. februar 1993

Milorad Radovanović

STANDARDNI JEZIK U »ESHATOLOŠKOJ PERSPEKTIVI«

Prvo, *reč ispovesti*: ne bi odgovaralo tačnom moje pojavljivanje i moje govorenje danas, ovde, uzimati kao iskaz moje političke volje ili pak ideološkog čina. Treblo bi ih, zapravo, uzimati kao iskaz etičkoga određivanja i, najbliže tačnom, kao etički čin, znači, kao znak odanosti gradu Beogradu, u kojem sam svojedobno bio rođen i koji na određen način volim. Razume se, i kao znak odanosti prijateljima u njemu, Ivanu Čoloviću pre svih u ovom povodu, koji me je i pozvao da ovde gostujem, a koji je prethodno izvoleo neke knjige na moju preporuku štampati, za kajeg sam umeo knjige recenzirati, ponešto prevoditi, pomalo i tuđi prevod doterivati, i koji mi je, svojedobno, izvoleo moju *Sociolingvistiku* štampati. (Prvu moju knjigu ozbiljnijega tiraža, a koja mi je, opet, i za budućnost obezbedila šaljivu etiketu »prodanoga pisca«, i povodom svih kasnije, drugde, izvan »XX veka« štampanih knjiga.) A Čolović, kada sam mu svojedobno bio doneo svoj mašinopis s naslovom, tačnim, ama strogim, *Sociolingvistika* (»prva domaća«), 1978. godine, ne upoznavši me prethodno dovoljno reče mi: »Majstore, daj ti malo 'zamuti'«. Tada ga, čini mi se sada sa razlogom, ne poslušah, ali danas, kao da već jesam, da li i ovoga puta sa razlogom, ne znam. No, zato sledi naredni deo ove pripovesti.

Drugo je, dakle, *reč o naslovu*: on je, opazićemo, poreklom, blago rečeno, složen: »Standardni jezik u 'eshatološkoj perspektivi'«! A zapravo ima barem tri roda pojava izvanjezičkih za sobom. Prvo, veoma dobro znane, premda ne i do kraja valjano protumačene, napokon još uvek nedovršene, izmene u sadašnjim zemljama jugoslovenske političke provenijencije, sa očitom akceleracijom prema kraju decenije (=takozvano »ubrzanje istorije«), veka i milenijuma (zašto ne i sveta?), uz vidljivo preusmeravanje i preustrojavanje globalnih snaga, kretanja i odnosa. (O čemu se, budući lingvistom, ne smatram naročito kompetentnim među drugima, i još pred mnogima kompetentnijim za tu vrstu zбора, među vama upravo sada – zboriti; u pitanju je za mene važan stav intelektualne obzirnosti od kojeg u pravilu nerado odstupam.) Drugo, gotovo

do prekjuče »jasna« načela u oblasti jezičke politike, jezičke standardizacije i planiranja jezika kod nas, to jest u doprekjučerašnjim jugoslovenskim zemljama. (Ovo drugo ću sa osvrtom na dva podataka, budući da su iz (socio)lingvističke struke, ovde pokušati pokazati.)

(a) Dubravko Škiljan, profesor opšte lingvistike na Sveučilištu u Zagrebu, naučnik srednje generacije, a profesionalne i stručne orijentacije slične onoj kolege Ranka Bugarskog u Beogradu, te mojoj u Novom Sadu, objavio je »uvodne, ili prelazne« 1988. godine, kod izdavača »Naprijed« u Zagrebu sjajnu knjigu s naslovom *Jezična politika*. Temeljno teorijski ustrojavana od samoga početka, prva na ovom jeziku takva, pri tom, zasigurno bolja od mnogih srodnih prethodnica na drugim jezicima, ta knjiga je pri svome kraju, u međuvremenu nehotično, doživela slom, jer je sadržavala poglavlje 3. *Futurološki pristup: 3.1. Sociolingvistika pro futuro, 3.2. Mogući modeli* (137-55). Naime, na dvadesetak stranica, Dubravko Škiljan je tu dao inventuru tadašnje (1) »jugoslovenske« te(=proble)matike u planiranju jezika, jezičkoj standardizaciji i jezičkoj politici (do kraja decenije, veka i milenijuma, barem). Dakle, bez uvida u (u međuvremenu aktuelizovanu) »eshatološku perspektivu« u jugoslovenskim i globalnim prostorima!

(b) Sâm sam u to doba, osim u toj knjizi, pisao i o standardnom srpskohrvatskom jeziku u zemljama tadašnje Jugoslavije. Taj bi pregled trebalo da iz štampe izađe u martu ove (1993) godine, u Bratislavi, u (gle »koincidencije«!) Slovačkoj, dakle u jednoj od zemalja tadašnje Čehoslovačke, odnosno Češko-Slovačke (doslednost u lingvističkoj postupnosti raspadanja te zemlje ovde se ne može a ne opaziti, što pomalo kao da liči na naše jezičko domišljanje, koje je, istina, u smislu »spajanja« i »razdvajanja«, trajalo gotovo dva veka: da li »srpski«, »hrvatski«, »srpski ili hrvatski«, »hrvatski ili srpski«, »srpskohrvatski«, »hrvatskosrpski«, »srpsko-hrvatski«, »hrvatsko-srpski«, »srpski i hrvatski«, »hrvatski i srpski«, i ponovo »srpski«, »hrvatski«,...). A poručen je bio taj moj tekst od Međunarodne komisije za književne jezike Međunarodnog komiteta slavista, u povodu Svetskog kongresa slavista (kako se to obično i čini i upriličuje, u svrhu izdavanja prigodnog zbornika koji predstavlja sve važnije standardne slovenske jezike), dakle u povodu kongresa koji bi trebalo da se održi u martu ove, 1993. godine u Bratislavi. A naslovio sam ga bio *O standardnom srpskohrvatskom jeziku danas (u 17 perspektiva)*. Te su, pak, »perspektive«, bile: *dijahrona, sinhrona, međujezička* (=genetska), *tipološka, teritorijalna, kontaktna, puristička, migracijska* (možemo li zamisliti, kamoli izračunati sadašnje razmere njene), *varijantna* (biće u našem slučaju odnosno slučajevima posebno važna), *stratifikaciona* (=individualno, funkcionalno, tj. profesionalno, situaciono i tematsko, zatim socijalno i teritorijalno raslojavanje jezika), *terminološka, statusna, funkcionalna, jezikopolitička* (=postupanje u jeziku, tj. »planiranje korpusa«), *normativistička i futuristička*. Dakle, kao i kod Škiljana, bez uvida u (u međuvremenu aktuelizovanu) »eshatološku perspektivu« u jugoslovenskim i globalnim prostorima!

Otuda, dakle, upravo u opreci prema »Škiljanu« i »Radovanoviću«, sada, razume se, obrt – *eshatološka perspektiva*. Jasno, ne u smislu verovanja u mogućnost da je uzrok tome što Škiljan i ja, očigledno, ipak nismo bivali u dosluhu sa moćima prekognicijskog tumačenja sveta i pojava u njemu, već u smislu da smo, rukovođeni u to vreme zadatim, a očigledno nedostatnim parametrima za izvođenje projekcije sudbine jezika u »futrurističkoj perspektivi«, zavredili da nam se ovim povodom uputi reč korekcije, po

onom zadatom, a dobrano iracionalnom, da se tako, sada, nakon novih regionalnih i globalnih iskustava, priključi i onaj racionalni deo »plana« – razume se ne svega »sveta«, nego jezika u jednom nestajućem i jednom nastajućem njegovome delu.

Plan? Svojevremeno sam, ovakvim povodima, bio razvio ovakvo shvatanje stvari:

Planiranje jezika naopako bi bilo shvatiti u njegovom mogućnom »tehnološkom« smislu, kao *glotopolitiku*, *jezičko inženjerstvo*, *lingvističku tehnologiju*, *jezičku politiku*, *makroplaniranje*, *formiranje jezika*, *modernizaciju jezika*, *vesternizaciju jezika*, i tako dalje. U krajnjem bi ga valjalo, prema mojem sadašnjem poimanju stvari, a u kontekstu ovog izlaganja, shvatiti kao posao koji se sastoji iz niza postupaka koji se katkad smenjuju, katkad zamenjuju, katkad prožimaju ili spajaju, a ne bi trebalo da izostaju u idealnoj projekciji posla, kao koraci u krugu stalne delatnosti – znači, od: *selekcije* (=odabiranja), *deskripcije* (=opisivanja), *preskripcije* (=propisivanja), i *elaboracije* (=razrađivanja), preko *akceptacije* (=prihvatanja), *implementacije* (=primene), *ekspanzije* (=širenja) i *kultivacije* (=negovanja), do *evaluacije* (=vrednovanja) i *rekonstrukcije* (prepravljnja). Znači, moraš prvo odabrati šta ćeš smatrati svojim (javnim) jezikom, kojim ćeš, dakle, javno, pisati i govoriti, zatim taj idiom moraš opisati te ga propisati (»opisni/propisni« rečnici, gramatike, pravopisi...), zatim moraš razraditi ono za šta si se odlučio i čime raspolažeš (učiniti taj jezik »sintaksički gipkim«, »terminološki dostatnim«...), prihvatiti ga službeno i neslužbeno u životu (pišući poeziju ili pričajući tračeve...), i rasprostrti u svim životnim sferama, i »horizontalno«, i »vertikalno«, dakle, i u »prostoru« (misli se na dijalekte), i u »rasponu« (misli se na sociolekte), a stalno ga negovati (kroz školu, masovne medijume...), vrednovati (kroz lektorski, filološki posao...), te prepravljati (kroz akademijske, ministarske ili slične autoritete).

Pošto je sve ovo zamišljeno kao krug, iliti predstavljeno svojevrsnom prostornom metaforom kruga, i u čemu je poenta u tome da se nizanje koraka zatvara u kružnicu i u njoj »koračanje« produžuje, te se posao planiranja jezika smatra neprekidnim procesom, jedino je pitanje, praktične naravi, gde ćemo tu kružnicu zatvoriti, na kojem mestu kružnicu preseći, i onda sve radnje nastaviti? To je upravo ono (socio)lingvistički relevantno mesto gde se »*futurološka*« i »*eshatološka perspektiva*« u našem slučaju, odnosno u našim slučajevima, presecaju!

Jasno, a imajući u vidu prethodno rečeno u vidu, i s obzirom na političku preraspodelu nekadašnjeg jugoslovenskog prostora, kada je ono što je u našoj kompetenciji da razmatramo, dakle naš, srpskohrvatski jezik u pitanju, u *Hrvatskoj* će se dogoditi, tačnije već se događa, *promocija* jednog (=»hrvatskog«) *teritorijalnog* jezičkog varijeteta, dojučerašnje »*hrvatske varijante* standardnog srpskohrvatskog« u rang *standardnog hrvatskog jezika*, dakle, konzekventno, zatvaranje pomenute kružnice u segmentu *selekcije* (odabiranjem nove osnovice za pravljenje nove jezičke norme), *nestajanje*, znači, jednog jezičkog entiteta i *nastajanje* drugog, dok se u *Srbiji i Crnoj Gori* (=sadašnjoj Jugoslaviji), izgleda, događa zatvaranje te kružnice u segmentu *evaluacije*, dakle, u domenu vrednovanja, ocenjivanja i rešavanja funkcionalnih jezičkih moći, u smislu njihove »terminološke adekvatnosti«, itd. itd. A u *Bosni i Hercegovini* (ili kako li će se sve taj prostor jednoga dana nazivati?), najverovatnije je da će se dogoditi »*neutralizacija među varijantama*«, koja, zapravo, u biti, tamo već odavno postoji.

Za kraj, nešto o širem naučnom kontekstu. Naime, u dobro poznatoj terminologiji Tomasa Kuna, nauke prođu kroz tri osnovna svoja vremena: (1) vreme »normalne«

nauke, (2) vreme »krize« nauke i (3) vreme »smene« preovlađujuće naučne paradigme (tj. vreme svojevrsne »naučne revolucije«). Za lingvistiku bi se moglo reći da je u vreme strukturalizma, u prvim decenijama ovoga veka, doživljavala svojevrsnu »revoluciju«, tj. »smenu paradigmi«. Zatim je decenijama, sledi, opstojavao period »normalne nauke« (razume se, strukturalne), da bi, napokon, nastala njena »kriza«, ispoljena kroz mnoštvo međudisciplina i njihovu borbu za prestiž, u desetinama »pravaca« u teorijskom i metodološkom pokušaju raznih vrsta, od onih »generativističkih«, do onih »psiholingvističkih«, »sociolingvističkih«, »pragmalingvističkih«, te najaktuelnijih, »diskursnih«, »kognitivnih« i drugih. Očigledno, uprkos ogromnoj raspravi u tom pravcu, ne vidi se, ipak, glavna struja nekakve buduće nauke o čoveku i njegovom jeziku, a i naša jezička i izvanjezička događanja s njima u vezi to kao da pokazuju, dakle svojevrsnu manjkavost nekih naučnih parametara u lingvistici koji bi omogućavali nešto tačniju predikciju zbivanja unutar jezika, oko jezika i sa jezicima. Jedino što se jasno pomalja kao prihvatljivo uslovljavanje u tom smislu jeste da lingvistika mora biti nauka /znanost o *ustrojstvu jezika i funkcionisanje jezika u ustrojstvu civilizacijskog konteksta*. Svojedobno sam (u zagrebačkom magazinu *Danas* 1987. godine), o jednom takvom povodu zapisao sledeće: »Fenomen standardnoga jezika i njegovih varijanata u ovom vremenu i u našim prostorima smislenije je gledati u njihovom *evropskom kulturnom i civilizacijskom kontekstu i kontaktu* nego u ponoru vremena koji čine minuli vekovi ili kroz suprotstavljanja, razvrstavanja i tumačenja jezičkih entiteta primenjivanjem prostih nacionalnih, veroispovesnih ili državno-političkih analogija«. Za sada o ovome, u obliku skice za prikaz jedne teme, za jednu mogućnu dalju, za sada samo (socio)lingvističku, pripovest – toliko.

Jelena Šantić

BARBAROGENIJE – NAŠ SUPERMEN

Okrutan i prljav rat u bivšoj Jugoslaviji otvorio je prostor za nemoguće kao moguće, otvorio je prostor za to da se svaka ideja može opravdati i u isto vreme srušiti.

Opsada i rušenje gradova, pljačka ratom zahvaćenih područja, mučenje i zlostavljanje »neprijatelja« (a tu je mnogo dece i civila), uništenje morala i etike – sve to se javlja kao anticivilizacijski čin i kao destrukcija bilo koje univerzalne vrednosti. Sve se čini u ime nekoliko nama već dosadno prepoznatljivih parola, koje zvuče bombastično patriotski, i većina ljudi uopšte ne razmišlja o tome šta one znače i šta donose.

Ideolozima naše društvene stvarnosti i njenim egzekutorima – a već je izvesno da je reč o fašistima – rat je poslužio da teror nad civilizacijom legalno počne. Zato je stvorena armija supermena kojoj su ideal narodnjaštvo, biologiziranje umesto razmišljanja, ubijanje i siledžijstvo umesto tolerancije. Ako je u ranijim literarnim tumačenjima »barbarogenije« imao metaforično značenje, danas se on predstavlja kao paćenik svoga naroda, neko ko se samožrtvuje za narod (a, u stvari, uglavnom žrtvuje sve oko sebe). Dovoljan je sam sebi, jer jedino on zna »istinu o nama«. Zato on jedini ima prava da sudi, presuđuje i izvršava. Iracionalnost i nagoni su stvorili su superčistog čoveka, koji u sebi sublimira »nebesko svetosavlje« i polupismenost. U katastrofičnoj izolaciji, političkoj, kulturnoj, naučnoj, barbarogenije je srećan jer sada ima jedinstvenu, životnu šansu da sam vlada teritorijama. Podrazumeva se, »samo u slozi sa svojima«.

Evropa kao zajednička sudbina suvišan je luksuz za balkanskog supermena. Folklorni identitet je jedino kulturno jezgro oko koga se kreće bilo kakva misao ovog omasovljenog novog-starog čoveka.

Još veću, pravu opasnost za društvo čini elita barbarogenija. Naoružana doktorskim titulama, književnim delima, makar i pesmicama, jer je u pitanju intelektualni prestiž, ponekom slikom ili ulogom, u najboljem slučaju poslastičarnicom, ali pre svega naoružana svojom partijom i pištoljima ova uglavnom nekompetentna elita preuzima vrhove nomenklature. Kreću u osvajanje njima nepoznatih prostora. Samozadovoljni novokomponovani političari, lažni profesori i bišvi umetnici, klonirani po arhetipu za koji smo verovali da je davna prošlost, ostavljaju privid brige za svoju i samo svoju naciju. U to ime, sve češći su divljački ispadi, kakav je i nedavno premlaćivanje glumca Irfana Mensura, prete da će ukloniti sve nesrpsko, i knjige i njihove autore, sve što se nađe na putu »etničkom čišćenju«.

Tako, preko mržnje i rata, počelo je nasilno menjanje etničke i kulturne strukture naše zemlje i našeg grada. Odlaskom u inostranstvo budućih stručnjaka, kreativaca, otkazima mnogih umetnika i profesora, širi se prostor za armiju polupismenih i kič-stvaralaca. Manja grupa osvešćenih ljudi već nekoliko godina pokušava da skrene pažnju na ove probleme, dok mnogi intelektualci konformistički ćute ili, razočarani što su se doskoro izjašnjavali za pogrešnu opciju, pokušavaju da se »pokaju«. Ostaje gorak ukus da su barbarogeniji prilagodljiviji, vitalniji, beskrupulozniji, ali i organizovaniji.

Kao da se više i ne postavlja pitanje koja je funkcija Muzeja primenjenih umetnosti, kakvi su programi Narodnog muzeja. Uzbuđenja oko Univerziteta očigledno će brzo da utihnu. Postavljeni direktori Narodnog pozorišta i Muzeja savremene umetnosti počinju da rade bez znanog programa. Direktor Televizije zapošljava nove barbarogenije umesto kolega isteranih sa te iste televizije. Pred našim očima topi se kulturno nasleđe. Civilizacija tone. Zar da ovako dočekamo kraj XX veka, kraj milenijuma?

U ušima mi još odzvanja krik užasa profesora Miladina Životića koji nas je prošle subote, u ovoj istoj sobi, zapitao da li neko zna rešenje? Taj krik nas vraća sebi.

Ako me doktor Šešelj otera iz grada u kojem sam rođena, znam da ću se i dalje baviti svojom umetnošću, sa velikim naporom, to dobro znam. Ali ću nastojati da se ne utopim u reku beznađa. Sa vama zajedno, prevazilazim taj strah.

Ivan Vejvoda
ILUZIJE RATNOG REŠENJA

Nedavno je generalni direktor radio-televizije u Mađarskoj, poznati kritički sociolog Elemer Hankiš, na jednom naučnom skupu okarakterisao protekle četiri godine promena u Istočnoj Evropi na sledeći način: nazvao je 1989. godinu »annus mirabilis«, 1990. »annus esperantiae«, 1991. »annus miserabilis«, a 1992. »annus desilusionis«, ili »annus realismi«. Od čuda i nade do bede i razočaranja ili realizma.

Ovde su beda i razočaranja višestruko uvećani patnjama i bolom zbog rata koji i dalje traje nesmanjenom žestinom. I danas lete granate prema Sarajevu i drugim gradovima i selima, i danas stradaju nedužni ljudi, nedužna deca. Ovdajšnje društvo i dalje truli zbog izbora rata kao načina rešavanja sukoba interesa. Rat iscrpljuje celokupno

stečeno ljudsko i materijano bogatstvo društva, uništava njegovu sadašnjost i budućnost, odlaže razvoj za neka dolazeća vremena, a ne rešava ništa.

Zbog izbora ratne opcije ovo društvo je osuđeno na izolaciju i poniženja, na prekid svakog normalnog opštenja sa svetom, na privrednu katastrofu. Ono je zahvaćeno između ostalog i kancerom kriminala koji je prodro u pore politike i privrede razarajući vrednosno tkivo društva, uzdižući društveni talog u socijalnoj hijerarhiji, osiromašujući sve šire slojeve stanovništva čiji je jedini cilj goli opstanak.

Neki ovde u sali prisutni i drugi koji nisu ovde sa nama (mnogi zato što su napustili zemlju), pre početka, na samom početku i u toku sukoba do iznemoglosti su upozoravali na to da rat ništa ne može da reši, da će samo doneti žrtve, razaranja i osiromašenje, da će na kraju ipak sve morati da se rešava za stolom, pregovorima, međusobnim ustupcima, kompromisom, uvažavanjem različitih interesa – ali, naravno, posle rata to će biti u mnogo gorim okolnostima. Ukazivano je na činjenicu da je Evropa kontinent koji živi bez rata već četrdeset pet godina i da će svako posezanje za oružjem u ovom posthladnoratovskom razdoblju biti skupo plaćeno i izazvati osudu međunarodne zajednice. Rat jednostavno neće moći da prođe nekažnjeno, u ma kakvom vidu se ta kazna ispoljila, bilo kao kazna spolja (sankcije, ostrakizovanje, itd.), bilo kao samokažnjavanje (ogroman gubitak života, razaranja, beda, gubljenje koraka sa svetom i razvojem).

U Jugoslaviji kakva je postojala do ovog rata rasprostranjena je bila iluzija o njenoj posebnosti – posebnosti njenog društvenog uređenja u odnosu na »kapitalistički Zapad i realsocijalistički Istok«, posebnosti zbog njene »nezavisne spoljne, nesvrstane politike«, posebnosti zbog ostvarenog privrednog razvoja i standarda života. To osećanje posebnosti odisalo je i osećanjem nadmoći u odnosu na neposredno geografsko okruženje Jugoslavije, posebno ono prema Istoku. Mnogi su tu posebnost smatrali bogomdanom i zasluženom.

Svako realno sagledavanje položaja i moći Jugoslavije kao države moralo je da uzme u obzir da je ta »posebnost« neposredno uslovljena bipolarnošću »starog« svetskog poretka (čuveni Staljinov i Čerčilov 50 odsto-50 odsto aranžman o uticaju u Jugoslaviji), kao i ogromnom materijalnom, odnosno finansijskom pomoći koju je Jugoslavija primala od Zapadnih zemalja, Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i drugih finansijskih ustanova. Najveći deo ekonomske nadmoći Jugoslavije u odnosu na susedne istočnoevropske zemlje, razlog relativno visokog standarda života i blagostanja proisticao je iz te potpore Zapada, te je teško govoriti o autohtonosti »jugoslovenskog privrednog uspeha«.

Nakon pada Berlinskog zida i, još pre toga, nakon obustave znatnijeg kreditiranja jugoslovenske privrede početkom osamdesetih takav realan, činjenični uvid je u svakom razumnom sagledavanju i predviđanju daljeg toka događaja morao da ima presudnu ulogu. Jugoslavija je na dan pada Zida izgubila u svakom pogledu svoju posebnost. Postala je »obična zemlja« koja ne predstavlja nikakav poseban interes ni za koga, čiji tampon-položaj između NATO pakta i Varšavskog ugovora više ništa ne znači. Osvanula je iznenada kao zemlja koja će morati, kao i sve druge, bez ikakvih posebnih privilegija da stane u red za prijem u evropske ustanove i, mnogo značajnije, koja će morati da traži svoje mesto u globalizovanoj svetskoj privredi.

Iluzija o posebnosti ovog prostora i o »trećem putu« zasnivala se na odsustvu saznanja, odsustvu smisla za realnost, odnosno na nadrisaznanjima i na situaciji

nadrealnosti u odnosu na svet i na moderna, razvijena, demokratska, kompleksna društva koja su i sama ulazila u krizu.

Život zasnovan na desetinama milijardi dolara sa Zapada omogućavala su raznovrsna, dugoročno pogubna, politička, privredna i društvena eksperimentisanja u društvu kome je, sasvim pojednostavljeno, pod vidom samoupravljanja zapravo nuđen kozmetički doteran realsocijalizam gde je celokupna vlast u rukama partijskog vrha.

Zanemarujući ovde mnoštvo aspekata krize i rata u kojima smo, valja istaći da su intelektualci, uz časne i značajne izuzetke, dali, kao i drugi, svoj doprinos, u prethodnom i sadašnjem razdoblju, onom šta nam se događa.

U prethodnom prevashodno tako što, ne razumevajući suštinu modernog društva, nisu bili svesni činjenice da bez stvarnog interesnog predstavljanja, bez autonomnih ustanova u kojima se ti interesi valjano iskazuju i suočavaju, jednom reči, bez demokratskih institucija i ustanova, ne može biti ni slobodnog društva ni slobodnog pojedinca, građanina. Naime, nije bilo svesti o tome da sistem jednopartijske vladavine i ideologija koja je servirana pod imenom socijalističkog samoupravljanja nisu institucionalna osnova koja može da ponese teret godinama nagomilanih protivrečnosti u društvu, jer su jednostavno nadrealni plašt koji služi monopolu moći jednog sloja. U takvom sistemu u kome niko ne odgovara ni za šta sve neumitno ide svome kraju.

U prethodnom, ali i u razdoblju u kome se nazire mogućnost kraja starog režima i otvaranje puta ka mogućem novom mnogi su intelektualci izdigli ono nacionalno iznad onog što je demokratsko. »Nacionalizam je možda najjači od svih motiva koji može da navede ljude da odbace ili prezru politiku«, reče jedan Englez. U trenutku kada je veština politike morala da zauzme osnovno mesto u rešavanju ogromnih, nasleđenih problema, kada je morala postojati svest o izuzetnoj krhkosti podloge na kojoj stojimo, bilo je onih i među intelektualcima koji su smatrali da je došlo vreme da se jednom za svagda reše najkrupniji problemi međunacionalnih odnosa.

Zablude ratne opcije i kod takvih ljudi u našoj sredini su se zasnivale na činjenici da će se, uz upotrebu »sedme republike« – tadašnje »snažne« JNA, moći prekrojiti Jugoslavija po željama svih nacionalnih lidera i nacionalističkih ideologa i kartografa, i to u jednom munjevitom i silovitom pohodu. Još jednom, to je značilo zanemariti celokupnu međunarodnu realnost, politički i privredni položaj zemlje, stvarnu dubinu postojećih problema i, najblaže rečeno, krajnje neodgovoran odnos prema sopstvenom narodu (narodima) u čije ime se ratna opcija birala. Rat je, kao što znamo, samo doneo neizmernu nesreću svima, ali posebno onima u čije neposredno ime je i poveden. Došlo je do takozvanog etničkog čišćenja, do ubijanja i nasilja neviđenih razmera. Izgledalo je kao da oni koji su zamišljali ratnu opciju i donosili odluke o njoj nikada nisu putovali po svetu, čitali i razgovarali sa svojim evropskim i svetskim savremenikima s kraja dvadesetog veka. Činilo se da zaista ne poznaju svet i vreme u kome žive.

Gubitak života, stradanja i razaranja, odlazak mnogih između ostalog znače i manjak, odsustvo onih koji su mogli da povuku društvo snažnije i smislenije napred u novonastalim okolnostima kada su sve istočnoevropske zemlje krenule da se bude iz dugog košmarnog sna sistema koji je dospao do kraja slepe ulice. Prednost koju su bivša Jugoslavija i svaki od njenih delova ponaosob imali u odnosu na te druge susedne zemlje izgubljena je u ključnom trenutku.

Ukoliko za Jugoslaviju i posle svega nije bilo drugog izlaza do teritorijalne razdeobe, onda je prvi cilj svih vlastodržaca i njihovih javnih i tajnih savetnika morao da

bude da se izbegnu krajnosti patnje svih pa i sopstvenih građana i naroda, upravo zbog surove istorijske prošlosti ovih prostora. Svest o tome je očigledno bila poslednja briga. Umerenost i razboritost su nužni upravo kada su izazovi u društvenim i političkim stvarima najveći.

Džon Lok je pre tri veka, u jeku verskih ratova, napisao »Pismo o toleranciji« u kome ističe da su razlike među religijama neizbežne, ali da je međusobno proganjanje i istrebljenje nerazumno i nehrišćansko. »Pismo« se završava podvlačenjem dužnosti tolerancije. Nije potrebno u jeku današnjih etničkih sukoba pisati novo pismo o toleranciji, valja ga možda ponovo pročitati, kao i mnoge druge slične i srodne spise koje su iznedrile moderna politička filozofija i teorija, kao moderna demokratska politička kultura. Ali čitanje nije dovoljno, postoji i dužnost, kako bi rekao Lok, ne samo tolerancije.

Američki očevi nacije su jedanaest godina (1776-1787) stvarali svoj federalni ustav. Znajući da stvaraju nešto novo, suočeni sa zadatkom da pomire vlast i slobodu, hteli su da nađu način da izbegnu ponovni pad u tiraniju. Izgleda da su donekle uspeali u svojim nastojanjima. Ovdašnjim očevima naroda su takvi zadaci i težnje izgleda bili ne poslednja, već nepostojeća briga. Nadmenost i bahatost u ljudskim stvarima retko kad donose sreću.

U ovim vremenima, kad se čini da nemoć i beznadežnost suprotstavljanja bezumlju i nasilju preovlađuju, parafraziraću Valtera Benjamina (koji je, takođe u veoma teškim vremenima, rekao da moramo imati nade zbog onih koji nadu nemaju): ne smemo strahovati da se protiv bezumlja i nasilja borimo upravo zbog onih koji strahuju i strepe.

Boško Kovačević
NEKROFI LIJA POSTAJE MANIR UVAŽENIH

*Istina je osnova na kojoj
stojimo i nebo koje se nadnosi
nad nama.*
H. Arent

I pored toga što sada i ovde grme trube i bubnjevi o tome da smo odavno uzjahali civilizacijski vetar, ovim što se događa očito ih opovrgavamo. Živimo, na žalost, u pretpolitičkom stanju u kojem caruje nasilje svake vrste. Zarobljeni smo raznim stereotipima, predrasudama i cementiramo se u prevaziđene matrice društvenog i javnog organizovanja i delovanja.

Ne pričinja li nam se da zveckaju viljuške sa nemanjićkog dvora? Nisu li nam krhka poštapanja imenima ljudi od duha i imaginacije iz minulih vremena? Ne umišljamo li da smo razumeli napisane pergamente i knjige? Ne sanjamo li prostranstva u koja i mi bacamo zasade ljudskog uspravljanja? Nismo li u zabludi da smo i mi ponešto naučili iz iskustva i memorije čovečanstva? Ne lažemo li se koristeći državu, naciju, demokratiju, slobodu kao floskule? Ne i ne – kao da nemaju kraja.

Na trusnim prostorima ovih vidika stvorene su grdne pukotine u smiraj ovog veka, kroz koje propadamo, zaustavljajući se u vremenu kada je *cogito ergo sum* počeo da kroji nove društvene forme. One su postupno krčile put nekakvom ljudskom trajanju i povezivanju sa manje homogenizacije i redukcije. Put beskraja, prepun neravnina i rupa,

popločan trnjem, osvaja se s manje ili više muke. Mi smo danas, na žalost, i pored svega ostali zakovani na samom početku. Gde smo to zagubili baklje dostojanstva po formatima poslednja tri veka? One gore u okruženju i našu tminu još uvek ne mogu razdreti.

Neki analitičari će ukazivati na Brozovo vreme kao na kolevku ovih razaranja i ubijanja. Neki će nas ubeđivati da se uvek survavamo kada se na ovim prostorima uspostavlja evropski ili svetski poredak (1941, 1990). Govori se o nacionalizmu i ratu koji su duboko zasađeni na ovim prostorima i koji u ciklusima izlaze na videlo. Piše se o nužnosti našeg stradanja i plaćanja ceha kada se skidaju stare društvene odore. Navodi se često da je ovo račun koji plaćamo zbog decenijske opsednutosti jugoslovenskom idejom i njenom instrumentalizacijom.

U svim ovim ocenama, analizama i konstatacijama ima neke istine. Sve je to na ovaj ili onaj način radilo za naše posrtanje. Međutim, zar je tako teško i nepremostivo da univerzalni i planetarni plan, koji se oko nas nadima radi dokučivanja novih prostora ljudskog dostojanstva i humaniteta, prevodimo na ove naše prostore? Gde su ti poslenici duha obučeni u razne odore zvanja, znanja, funkcija i ugleda? Izgleda da je najveći deo njih nepovratno zakovan za svoje vidike koji se završavaju tačkom. Iz moći i nemoći, iz znanja i neznanja, iz praktične mudrosti i instrumentalnosti, kod nas ta tačka nosi naziv zločina. Maše se okrvavljenim rukama, poseže za drugim koji je na bilo koji način različit i misli drugačije, uzima se od drugih, manipuliše i obmanjuje – jer je stvaralaštvo, jer je mišljenje/delovanje duže od jednog dana proterano kao besmisleno.

Zlo u slikama zločina ima ovde svoj legalitet i legitimitet. Podstiču ga i praktikuju razni ljudi, od pilara do akademika, jer treba sakriti sopstvene nemoći, jer se treba ugurati na stranice istorije na bilo koji način, pa makar i kao zločinac.

Zločini se ređaju naspram ljudi od juče. Nekrofilija postaje manir uvaženih. Ubijeni i mrtvi se kasape. Oni su nam krivi za našu stvaralačku impotentnost i nedoraslost da u ovim burnim vremenima sačuvamo brod koji se zove društvo, sistem, zajednica, i da ga privedemo u luku razuma.

Zlo nas je zahvatilo. Ljudi oko nas su uplašeni i ugroženi, jer su ugroženi egzistencija, mir, stvaranje, promocija, izvesnost. Zaveli smo i povelili ljude u avanture nasilja, zakidajući život, rad i trajanje. Giljotine sklepane o našim nalogima ipak na kraju čekaju naručioce. Trebalo bi, recimo, podsećati na to koliko je uglednih ljudi koji su prkosno nosili kolajne poretka ili disidenstva, pojedinačno i horski, izazivalo rat u »interesu« neke nacije, neke države, neke nepravednosti istorije. Ovo je sada proizvod i njihove kratkovidosti i interesa koji su ih zarobili. Behometska avet kruži ovim prostorima.

U torbama dece, koju smo valjda jedino mogli stvoriti i dovesti na ovaj svet, naslagali smo mržnju što se decenijama neće pročistiti. Njihovo stasavanje i dozrevanje u Augijevim štalama s pravom ih opredeljuje za to da neki svoj život zasnivaju van ovih prostora i bez nas.

Imamo li razložnih argumenata da govorimo o intelektualcima *hic et nunc*. Čast izuzecima. To što razne prišipetlje, »ribari ljudskih duša«, komformirani i korumpirani nosioci zvanja, znanja i funkcija sada peru ruke, što traže iskupljenje i razumevanje doista može biti neki tračak nade. Ali ruke su ipak prljave, na ovaj ili onaj način. Intelektualne kuće su, na žalost, naseljene mnogobrojnim kreatorima i izvođačima ovog zla. To pročišćavanje se odvija i ovde, u Krugu, i trebaće vremena i krugova da se razluče trice od semena, da se raščija svračije perje. Još uvek su navučene krinke i nameštena

zvanja i funkcije što odlučuju i presuđuju, demonizirajući svakog ko je drugačiji. To je, uostalom, i dominantna inspiracija i ferment njihovog trajanja.

Vera u razum i njegove moći sudara se s opštim rasulom, sa primitivizmom, sa silom i oružjem. Može se to razumeti ali ne i s tim složiti, ali ne i tome prikloniti. Razum postaje nemoćan u suočavanju s transparentnim etiketama junoša koji haraju ovom zemljom obezbeđujući nasiljem i ratom svoju promociju. Kukavičija jaja razuma podmeću frustrirani poslenici novokomponovane demokratije u kojoj dominiraju zakon jačeg i zakon većine, zakon bezličnih malih ljudi.

Suština istine je u njenoj nemoći, dok je suština moći u njenoj podmuklosti – piše H. Arent. Organizovano i legalizovano laganje dominira u javnoj sferi. Izgubilo se to »solidno rezonovanje« na putu od čoveka u jedini do ljudi u množini. Uključeni smo u farsu sve dok ne postoji garantovano obaveštavanje o činjenicama. Platon je davno ukazao na to da je za čoveka kao za pojedinca bolje da bude u zavadi sa celim svetom nego da bude u zavadi sa samim sobom. U društvu kardinalnog organizovanog laganja umiru intelektualna imaginacija i delotvornost.

O kojoj pravdi se može govoriti ako se sistematski urušava pravo na različitost i drugačije mišljenje? Možemo formirati koliko god hoćemo ministarstava pravde kada »nadmeni intelektualci, nepopravljivi šovinisti, jednako nameću 'svoje' dobro, 'svoju' pravdu, 'svoj' sistem moralnih vrednosti narodima« – razmišlja B. A. Bril.

Vrednosna racionalnost je zamenjena ciljnom. A cilj je u ovim kovitlacima destrukcije kod najvećeg broja protagonista javnosti sazdan na opravdanju, na legalizovanju, na potiskivanju raznih vidova posezanja za drugim čovekom. Moralni korpus se rastočio iznutra na razne frakcije koje uporno relativiziraju osnovne ljudske vrednosti.

Kako izaći iz »svoje kule od slonovače« (Ž.–P. Sartr) kada te na svakom ćošku čeka policajac duha, moler ili pak lepoci etiketa? Javnu reč i javne poslove uzeli su ljudi za jednokratnu upotrebu u svoje ruke. Ne splašnjava njihova halabuka, a koliko ih još čeka svoju šansu da prokrstare javnom scenom i da obave željene poslove, da ostvare svoje interese.

Hijerarhija je neminovno produkt homogenizovanja koje se godinama odvija u koordinatama nacije i nacionalne države. Nepristajanje na hijerarhiju, na red nerada, na red pljačke, na potkupljivanje i denunciranje, odvodi na Golgotu osude, pretnje i ugroženosti.

U ovim ili sličnim datostima intelektualca naših dana ima li smisla mišljenje/delovanje koje vodi nekom ljudskom uspravljanju? Il ipak treba, što kaže Kant, pustiti da zlo samo sebe uništi? Gnojnice su nabubrile, a pucanje, pored svih injekcija, postaje pitanje vremena. Ogluveli i oslepeći ljudi, naši dojučerašnji poznanici i komšije, zavedeni su. Prikovani su novim lancima za odar zla nad kojim belasaju i krst i zvezda, i ruža i ocila, a dvoglavu orlovi neumitno kljuju po glavama i telesima. I zato možda treba pustiti da zlo samo sebe uništi. Hoće li nas neko sutra oprati, amnestirati od naših uviđanja i neučestvovanja, od izostajanja glasa? Može li se kamenje izgurati uz brdo? To je stvar pojedinačnog izbora i treba imati razumevanja za ljude koji nisu uprljali i okrvavili ruke i nalaze se po strani. Čini mi se racionalnim što manje učestvovanje intelektualaca u javnim radovima sadašnjih Behemota. Dolazi vreme obračuna među svrstanima, obračuna između onih koji su do juče bili plameni kovači ovog zla pa se potom distancirali i onih koji uporno pune mehove i duvaju u zurle bezumlja. Svi su oni

izašli iz jedne matrice, iz matrice rušenja, bez obzira na to da li su se svrstali u ove ili one stranke, ove ili one kohorte. To vreme je pred nama i valja se sačuvati.

Zbog toga mi se čini da u olovnim vremenima na ovim prostorima ima smisla *braniti se*:

- od svrstavanja u horove masovki i falange bezumlja;
- od opredeljivanja za nacionalno-političke, stranačke, demokratske i skorojevičke ešalone koji gaze ljudsko dostojanstvo;
- od raznih etiketiranja i manipulisanja;
- od straha, neizvesnosti, sumnje i podozrenja;
- braniti svoje pripadanje ljudima, svoju posebnost i različitost;
- braniti male enklave zajedničkosti bez homogenizovanja i sa što manje redukcije.

Zbog toga mi se čini da u olovnim vremenima na ovim prostorima ima smisla *tragati za*:

- sopstvenim mirom i komadom neba u ovoj maglini i tmuni;
- sopstvenim osmehom i osmehom retkih ljudi oko sebe;
- ljudima koji misle drugačije od etabliranog i javnog;
- fermentima u utrobi društva koji mogu raditi na izbavljenju iz ovoga zla;
- sponama sa ljudima, prijateljima, rođacima koje su pokidale novokomponovane ideje, nacije i države;
- izvorima egzistencije koji neće počivati na uzimanju i krađi od drugih.

Zbog toga mi se čini da u olovnim vremenima na ovim prostorima ima smisla *pokušati*:

- misliti sopstvenom glavom i delovati po sopstvenom uverenju kako drugima ne bismo dali šansu da nas prerade;
- u ovom masovnom posrtanju koliko-toliko uspravno hodati;
- razumeti ljude koji iz raznih pobuda i na razne načine posežu za drugim ljudima i sa njima se ne složiti;
- kloniti se jakih reči, isključivosti i frustracija;
- ćutati kada se to mora;
- odupreti se uprezanju u legalizovana kola malverzacija, pljački i korupcije;
- živeti pored lavine histerije koja se valja oko nas, a ne sa njom;
- sačuvati bar delić ličnog dostojanstva, jer je ostalo uništeno.

Zbog toga mi se čini da u olovnim vremenima na ovim prostorima jedino ima smisla *sačuvati se*. Trebaće ljudi duha i imaginacije za vremena koja dolaze nakon pročišćenja.

10. krug – 20. februar 1993

Miroslav Karaulac
IME BOLESTI

Kamijeva *Kuga*, objavljena pre nekih pola veka, govori o pojavi ove epidemije u Oranu početkom četrdesetih godina, pojavi neuobičajenoj u ono vreme, jer se verovalo da je njen virus odavno iskorenjen.

Sva vrata grada su zatvorena i o napredovanju epidemije malo se zna. Grad živi više od glasina nego od stvarnih informacija. Epidemija za to vreme neodoljivo osvaja ulicu po ulicu. Građani čine što mogu da joj stanu na put; neki čine malo, neki nedovoljno. I pored rastućeg broja žrtava koje epidemija odnosi svaki dan, biće potrebno mnogo vremena da se bolest nazove svojim imenom.

Kroz dugi period inkubacije bolesti jedna značajna ekipa stručnjaka za narodnu dušu, ona inteligencija guslarske provenijencije, objašnjavaće nam po čemu je sve to nacija kojoj pripadamo izuzetna. Za taj posao, umesto stvarne istorije, biće uspostavljena mitološka verzija prošlosti, ona njena deseteračka varijanta. Duh plemena biće najradije prepoznavan u poredama njegovog oružja za dugih vojevanja i ratovanja, u njegovom obično lošem življenju i slavnom umiranju. Istorija će tako sve više postajati kolekcija raznih neodmerenosti koje izriču neprikosnoveni manekeni neodmerenosti i preterivanja.

Uz sve zablude o mestu nacije u evropskoj duhovnoj zajednici, o starosti i značenju njene kulture, zablude koje neminovno prate sve nacionalne groznice, biće puštena u slobodan promet i značajna količina mržnje i netrpeljivosti prema susednim nacijama i nipodaštavanje tih nacija, a njihova neznatnost i zloća stalno će stajati na putu ostvarenja nacionalnog projekta.

Ova uporna i duga intoksikacija imaće za posledicu zatvaranje nacije u sebe, u svoju izuzetnost i neobičnost. Jedan do te mere izuzetan narod teško se i mogao tako lako uklopiti u neku standardnu zajednicu naroda poznatu iskustvu.

Hrvatski književnik Fran Kurelac u knjizi *Recimo koju* pisao je 1860. o veličini srpsko-hrvatskih nesloga i nesporazuma: »Da svaki metne svoju govedinu, i juhe u loncu pomješale se ne bi«. (1) Lingvista i slavista Vatroslav Jagić 1890, u pismu jednom svom prijatelju, kazaće nešto više o osnovi tih nesloga i nesporazuma: »Čim tko manje uči i zna, to je bjesniji Hrvat ili Srbin«. (2) Od Jagića do danas, uzimajući zaglupljivanje naroda kao ozbiljan posao, vlast će, u sprezi sa vodećom nacionalnom mišlju, kad god za to bude potrebe, proizvoditi sve bešnje Hrvate ili Srbe.

Primenjene u praksi, ove goruće nacionalne ideje, kao i sve ideologije isključivosti, proizvode proganjanje i istragu ljudi drugih obreda, opustošene gradove i srušene crkve, brisanje i onako retkih spomenika prošlosti za koje se nađe da pripadaju tuđoj istorijskoj uspomeni; sve ove velike ideje o naciji, banalizovane i prevedene na jezik gole akcije, zapravo i ne mogu ništa drugo dati nego to.

Od lokalnih mešetara nacionalnog vlast će preuzeti sve te ideje, evidentno gudačkog nadahnuća, o osobenosti i neobičnosti nacije. Neće se dugo čekati na to da ta izuzetnost i visoka samoća nacije budu izvedene na veliku, osvetljenu scenu i da se njen svakodnevni košmar mesecima ne skida sa svetske top-liste gledanosti, upravo u žanru

istorijskog košmara. Vlast će izabranom narodu, selektivno negujući njegove najgore osobine, obezbediti najgoru moguću istoriju, tj. *zanimljivu istoriju*, kakvu imaju, kako kaže Sioran, samo narodi »svadljivi, indiskretni, ljubomorni i čangrizavi«. (3)

Nacionalizam ne opsega vizija šta bi nacija mogla da bude u budućnosti. On se uveliko zadovoljava onim šta je ona nekad bila; kao što odbija da vidi šta ona stvarno jeste, koje je njeno stvarno mesto u duhovnoj zajednici naroda, koji je njen doprinos baštini svetske kulture, meren opštevažećim, univerzalnim aršinom.

Među našim piscima Danilo Kiš prvi je primetio to naše neudobno i zapravo vrlo skromno mesto u svetu evropske duhovnosti. Video je da, osim Andrića i Crnjanskog, poznatih uglavnom u zatvorenim slavističkim krugovima, pisac iz naših krajeva, koji stigne do evropskog čitaoca, neće imati neke pouzdanije reference u evropskoj literaturi: »I ja se katkad osećam kao siročić i imam potrebu da se vežem za nekoga, da kažem da ni ja nisam rođen iz morske pene... da imam i ja učitelja«. (4) On će i sam ući u tu malobrojnu porodicu jugoslovenskih pisaca koji će činiti da se naš pisac, prelazeći granicu vlastitog jezika, ne oseća ubuduće siročićem.

Kiš će u te naše sudove, pune samozadovoljstva, o radijaciji naše kulture u svetu, što su ih izdašno širili oni naši literati koji o tome svetu znaju najmanje, uneti dozu neophodne i nedostajuće skromnosti. Uneće, više nego iko drugi, osećanje nespokojstva pred brojnim poslovima kulture svoga naroda, upuštenim ili loše obavljenim, koje tek treba obaviti.

U vreme kada se mnogi domaći pisci budu nadmetali u oštini lokalne boje, pišaće da su rečnici njegova najmilija lektira (5) i da je jezik »jedina čovjekova otadžbina«. (6) sa istom usamljenošću, i mimo vremena, sa kojom je i Eden von Horvat pisao u doba uspona nacizma u Nemačkoj: »Naša domovina je duh«. (7)

Jedan lik u Kamijevom romanu, Žozef Gran, zaposlen u gradskoj opštini, sve vreme epidemije neumorno doteruje i glača prvu rečenicu svog budućeg književnog dela koja glasi: »Jednog lepog majskog dana, jedna vitka amazonka, na prekrasnoj, smeđecrvenoj kobili, prolazila je cvetnim alejama bulonjske šume«. (8)

Kao i kod svih nesreća, ratova, epidemija i stradanja pameti koje ih prati, i u ovom gradu sigurno je nemali broj opštinskih službenika koji, poput Kamijevog junaka, nisu odoleli komotnosti da se izgube u brušenju svoje zvučne i zaludne rečenice. Ali je iz dana u dan sve primetniji broj onih koji ustaju da se odupru kliconošama ove plemenske boljke koja hara, raznim instruktorima nacionalne zatucanosti, ideolozima smrti i ubijanja. I kao sve velike nedaće, koje retko svrate u neki ljudski vek, i ova nudi gradu, a i svakome od nas šansu da u tom odupiranju nađemo svoj put koji smo negde izgubili.

¹ Fran Kurelac: *Recimo koju*, Karlovac, 1860, str. 17.

² Vatroslav Jagić, »Franji Račkom«, u: *Grada za povjest knjiž. hrv.*, 1949, knj. 18.

³ Emil Cioran: *Ecartelement*, Gallimard, Paris 1979, str. 33.

⁴ Danilo Kiš: *Gorki talasi iskustva*, Beograd 1990, str. 138.

⁵ Danilo Kiš: *Homo poeticus*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 249.

⁶ Danilo Kiš: »Apatrid«, *Srpski kn. glasnik*, 1992, br. 1. str. 5.

⁷ Ödön von Horvath: *Repers*, Actes sud, 1992, str. 15.

⁸ Albert Camus: *La peste*, Gallimard, Paris 1972, str. 99.

Vladimir Pištalo
PANDURI I OGLEDALA

Otac naše zlosrećne valute, dinara, Kosta Cukić, imao je oca Petra. Otac je imao ogledalo. Tridesetih godina prošlog veka bilo je to jedino ogledalo u današnjem Kraljevu. Kod urbaniste Petra Cukića jednog dana je ušao panudr, ugledao ogledalo i toliko prestravio da je potegao kuburu iz pojasa, opalio i razneo ga u paramparčad. Kada je video da je domaćinu napravio štetu, on je slegnuo ramenima:

– Izvinite, ali ovako nešto niko od nas nije video.

Za dva veka ogledala su se namnožila, ali je pandurski odnos prema njima ostao. I intelektualci su, kažu, ogledalo naroda. Zna se da psi laju na ogledala i da se ona zastiru kada je mrtvac u kući.

– Logori, masovna silovanja, razaranja gradova, ko to može uzeti na dušu? – poluglasno je ovih dana upitao beogradski pisac kolegu slikara.

– Ko god hoće – odgovorio je slikar. – Neka se svakome sudi prema delima njegovim.

O istoj temi plavobrki pesnik je lamentirao: – Mnogo je zla u narodu... Ali, ja mislim da je mnogo zla u naličju svakog čoveka. Kad sistem omogući da se naličje izvrne na lice, onda nastaju ovakve strašne stvari.

– Ko god može, otići će, a mi ćemo ovde skapati kao gamad – kašljucnuo je muzički pedagog. – Uvek sam se bojavao ljudi. S razlogom. I uvek mi je onog našeg siromaška iz Bosne bilo nešto žao. A kad pomislim da ga neko vređa i ucenjuje, mene je stid što sam živ. Čujem da se tamo može poginuti zbog zauzimanja za suseda Muslimana. Humanost je često bivala zanemarena, ali nije bila baš zabranjena kao sad. Što je najgore, svi su se pokazali beznačajnim. I najpametniji. Vidi se da intelektualci eventualno ukrašavaju, ali nipošto ne menjaju istoriju.

Mlada prevoditeljica podrugljivo je frknula: – Čim neko kaže »ja kao intelektualac«, postane mi sumnjiv.

Dobar deo srpskih intelektualaca donedavno je podsećao na onu trudnicu iz *Ginisove knjige rekorda* koja je decenijama nosila u stomaku kalcificirani plod, sve dok je hirurški nisu oslobodili okamenjene bebe. U njihovim ustima okamenile su se reči protesta protiv režima koji se objavio slikama debeljka po šoferšajbnama, a nastavio razaranjem kriterijuma, pa onda i gradova. Ti intelektualci su se napokon »oslobodili bremena« i progovorili. Ne mislim da su to učinili zato što su ih sve uniformisanije ulice ubedile da je država samo prividno civilna. Ni zato što baš sad u neoslobođenim krajevima neki provincijski Neron puca na osobu čije mu se lice ne dopada. Ni zato što se stanje prosečne pismenosti pokazalo uveliko precenjenim. Ni zato što su ustrošeno odjeknule gusle koje nisu muzički instrument, nego anestetik. Ni zato što su se pripadnici drugih naroda prvi put u Beogradu osetili nesigurnim. Oni su progovorili jer su videli da ostaju bez svog dela plena, a možda i zato što slute da je vrag odneo šalu.

Baba za dedu, deda za babu, iščupali smo im reč iz usta. Šumadijski Sokrati su prevalili preko zuba svoje kamene protestne reči i – tresla se gora, rodio se miš – otkrili da su beznačajni. Do tada je intelektualna narko-mafija uglavnom doprinela formiranju klime u narko-državi. Intelektualni mafijaši su legitimni naslednici popova-gibaničara iz

vica, koji jedu kajganu za vreme posta i koje »ne treba gledati šta rade već slušati šta govore«.

Onaj ko je slušao šta su ranije govorili zna da oni ne poštuju logično pravilo »A nije ne–A«. Sve je bilo i nije. Po potrebi. I pojam ideala i lične korsi lako su poklopili. Kud ćeš veći ideal od lične koristi! Intelektualna narko-mafija voli svoj narod kao pastir jagnje. I kao »agne malo« i kao pečenicu, ne primećujući nikakvu protivrečnost u tome. Oni su lokalizovali kriterijume pa se njihovo ponašanje u našoj ispravnoj domovini smatra ispravnim dok bi se u čitavom pogrešnom svetu smatralo strašnim.

Duhovnoj mafiji mane »svoga naroda« savrešno odgovaraju. Ona dobro zna da je primitivizam vrsta obrnutog aristokratizma i da teret svoje nesličnosti mogu prvi platiti intelektualci. Zat taj površan i koristoljubiv soj već dva stoleća vampiriše na prostoti u isključivom svojstvu *hvalitelja*.

Hvaliteljli su svojim rečima prizvali sve one nakaze koje su se razmилele ovom zemljom. Sve je prvo prošlo kroz reči, pa se onda otelotvorilo u stvarnosti. Ma kako žalosno bilo biti uvek naknadno u pravu, ne treba gubiti nadu da, iako lišene razglasa, i ove naše reči proizvode stvarnost. Ako se ne varamo, one imaju manju političku nego moralnu vrednost, jer pokazuju ušteđevinu humanosti i kosmpolitizma iz vremena kada ih je bilo najmanje. Kosmopolitske reči danas su vrlo deficitaran znak zdravlja ove sredine i predstavljaju anticipaciju u kojoj će kad-tad budući događaji potražiti uporište.

U Beogradu je protest protiv zločina sopstvene strane ostao skroman. I u drugim južnoslovenskim sredinama krvološtvo prema inoplemeniku ne smatra se zločinom. Tuđa zlodela su najmonstruoznija pod nebom, a naša su: neki naš mangupluk, čapkunstvo, obešenjakluk, nešto o čemu se može govoriti kroz smejuljenje. Južnoslovenski narodi imaju iskustvo i dželata i žrtve, a samosvest jedino žrtve. Od početka jugoslovenskog sukoba svi se pomamno otimaju za ulogu Jevreja.

Ne znam zašto bi se za ovu ulogu otimali i intelektualci. Možda zato što se van uloge koristoljubivog hvalitelja južnoslovenski intelektualac pokazao prilično nepotreban. Postoji još jedno utočište za njega. A to je uloga *žrtve*. Vrlo je štetno, kod Srba odomaćeno, uverenje da je žrtva univerzalna moneta koja zamenjuje sve lične vrednosti i potrebu za njima. Sumnjam u mislioce čija je glavna odlika – progonjenost. Monaški kult žrtve držao je protivtežu svetovnom sjaju Vizantije. Kod nas sjaja nema i ostaje samo patnja. Napredak počiva na spoznatoj slabosti, a jaki bi trpeli sve jedno te isto. Žrtveno trpljenje Maksim Gorki je nazvao vrlinom životinje, drveta i kamena.

Ne želim, zato, da intelektualci budu ogledala u koja pucaju panduri. Jer njihova delatnost nije prevashodno politička, nego je važnija od nje. U tim ljudima-ogledalima odražava se nevidljiva duša podneblja: oni kvaliteti koji ne zavise od ispaštanja i kojima politika ne određuje meru. Intelektualci se teško mogu boriti protiv profesionalnih ubica. I kad bi se od ovog časa isključivo posvetili sticanju borilačkih sposobnosti ravnih onima iz filma »Nikita«, ipak bi ostali lošiji od onih koji su se time bavili čitavog života. Šta očekujemo, dakle? Da će jaja pobediti kamenje? U izvesnom smislu – da. Zato što kamenje nije jestivo i iz njega se život ne rađa i ne nastavlja.

Dok su nacionalni hvaliteljli hvalili, njihovi šticenici su se s velikim entuzijazmom prihvatili projekta pod nazivom »Sam svoj dželat«. Južnoslovenski narodi – sijamski blizanci, zaplivali su u krvi odsecajući veze među sobom. Međunarodni i unutrašnji banditizam prao je novac u balkanskoj krvi. Sve što nam se desilo odslikava katastrofalan poraz kulturne politike. Rečeno je da je kultura jednog naroda važnija i od njegove

države, a kamoli od političkog trenutka. Devetnaestovekovna Srbija je bolje od današnje znala koliko su joj muzej i pozorište potrebni kao kulturna, ali i kao politička legitimacija pred Zapadom. Kulturnu i prosvetnu politiku, izgleda, treba početi iz početka.

Neko će sarkastično upitati da možda ne zamišljam buduće Srbe kao narod klavir-štimera i učiteljica bontona. Tako ga zamišljam daleko radije nego kao svet preturača po smeću i prostitutki na putu droge. U okruženju u kom se ljudi svakodnevno kolju ovi stavovi mogu zvučati naivno zato što su ljudski. Uostalom, na svakome je da bira želi li da bude naivan čovek ili prevejana životinja, ili prevejani čovek ili naivna životinja, ili da potraži za sebe neko rešenje između.

Ljudi željni mira, posle katastrofalnih rezultata izbora, osetili su se kao »u kavezu među majmunima«. Prosečni glasač je odbio da se bakće nezvaničnim argumentima, znajući da vlast drži i pendrek i kazan. On je dokazao da vidi Carevo novo odelo i da se podatno prepušta varanju čim mu date iluziju da je on nekog prevario. I onaj koji je u Nemačkoj prodao svoj bubreg za 100.000 maraka živi u uverenju da je »zeznuo Švabe«. Po jednom ropskom atavizmu, na ogromnu vlastitu štetu, lukavstvo se ceni više od mudrosti. Rat je prirodno stanje lavirintnih umova, a neprijatelj je zamena za identitet.

Nenaviknutost na ogledala i pogrešno shvaćena prevejanost najjači su bastioni primitivizma.

Odgovorni ljudi s prstom na čelu pažljivo su pratili ove komplikovane pojave i šaptali: »Razumem, razumem«. Slobodni mediji i tribine ispravno su dijagnosticirali stanje. Ali, šta vredi dijagnosticiranje u zemlji bez lekova? Tako je intelektualno »razumem« počelo da liči na vojničko »razumem«. Momentalno se čini da je najveća greška »dijagnostičkih« tekstova poslednjih godina bila – nada. Može li biti ljudskije greške?

Sve je već rečeno i ima samo da se izdrži. Intelektualci mogu izabrati da budu sluge krvnika kojima ogledala nisu potrebna – da postanu grbavci u službi vampira. Mogu odabrati i da, vernošću venecijanskih ogledala, nastave da odslikavaju svoju sredinu i žive u beznađu, na osnovu same želje za životom. Ta želja je, srećom, na Balkanu oduvek, obrnuto proporcionalna realnim motivima za život.

Živojin Pavlović

IZMEĐU EROSA I TANATOSA

Dve naučne discipline bave se Erosom i Tanatosom – biologija i istorija. Ali, ma koliko da su svestrane i analitične, nijedna nam ne pruža odgovor na fundamentalno pitanje: zašto iz oblasti saznanja ne prelaze u oblast iskustva, tj. zašto, po ulasku u posed svesti, ostaju bez upliva na nagone?

Iskazano jezikom simbola, pitanje može i da glasi: kako to da, uprkos posedovanju svesti, što će reći – sećanja, nama, i našom sudbinom, večno gospodare Eros (u sferama lirskog) i Tanatos (u sferama epskog), a ne mi, zahvaljujući svesti i sećanju, njima? Kako to da moja iskustva na planu ljubavi i rađanja (po jedinku isto toliko euforična, dramatična i tragična koliko i iskustva na planu umiranja i usmrćivanja) – te tekovine moga življenja – nemaju ni najmanjeg upliva na život moje dece (u istoj meri u kojoj ista iskustva mojih roditelja nisu imala ni najmanjeg značaja za moju životnu golgotu)?

A ako je tako, a jeste, jer naše jedino zajedničko iskustvo nam kazuje da se ljubavna iskustva *ne prenose*, da se uvek iznova stiču samo kroz sopstveni doživljaj (u onoj meri u kojoj je i *porođaj* – kruna opčinjenosti Erosom – neprenosiv doživljaj), onda je, očigledno, u šta nas uverava istorija čitavog čovečanstva, i iskustvo u smrti – u ubijanju i umiranju – takođe neprenosivo.

Očigledno, čovek, posedujući svest – tu karcinomsku pojavu u svetu žive materije – *mora* da upražnjava kako svoj nagon za stvaranjem života (koji se, sublimisan, kompenzuje umetničkim činom, tj. kreacijom u oblasti duha), tako i nagon za oduzimanjem života (koji pokušava da se preusmeri u takmičenje, u sticanje i u rvanje s materijom, tj. u borbi sa prirodom).

Razapet između ova dva pola, intelektualac – jedinka koja misli, ali i jedinka koja svoje razmišljanje protituše, pretvorivši se, sa umiranjem Boga, iz filozofa (nekadašnjeg tvorca misaonih monada) u primenjenog filozofa (sadašnjeg moralistu, tj. profesionalnog diletanta-savetodavca koji preporučuje kako se treba ponašati i kad se čovek suočava sa lavirantom što ga pred njega preči Eros, ali i sa ćorsokakom na čijem ga kraju očekuje Tanatos) – koleba se između pomenuta dva elementarna stožera, ili se opredeljuje za jedan od njih, pletući svoju etičku lozicu uz biološki stub koji više pogoduje njegovoj prirodi. Samosvesni pojedinci, gordo uzdignuti nad mnoštvom iz kojeg su ponikli, ili se, zahvaljujući svojoj svesti i svome moralu, od njega i otrgli, obično se priklanjaju Ljubavi, plašeći se ubijanja i mržeći smrt. Nasuprot njima, oni koji nisu stekli imunitet prema zanosima kolektivnog bića, i čiji se etički interesi ne razilaze sa biološkim ili etničkim neminovnostima mnoštva koje ih je iznedrilo, daleko su od dvoumice kada se nad njih nadnese sen Tanatosa, ili kada senkom Tanatosa i oni i njihov kolektivitet zatiru živote drugih, te se očas, prezrevši Život, opredeljuju za Smrt.

Ali bezuslovno (što će reći: slepo) priklanjanje jednom od dva pomenuta biološka stožera, sa neizbežnim moralnim posledicama, priklanjanje kome su, za razliku od filozofa – izumrlih dinosaurusu, tako sklone intelektualci – torbari duhovnih potrepština na malo, u sebi krije opasnost svojstvenu svakom jednostranom sagledanju višedimenzionalnog života, te se događa, i to neretko, da se gordo ustrajavanje na pijedestalu Ljubavi i Života u ime individualne etičnosti izrođuje u samoubilački paradoks sa smrtonosnim posledicama i po pojedinca i po zajednicu, kao što je i metanisanje Tanatosu, sa mogućim sopstvenim iščeznućem, često preduslov za biološki i etički opstanak kolektivnog bića kome jedinka pripada.

Jer neizmerljivo svemirsko klatno, što oscilira između Severnog i Južnog pola, između Muškosti i Ženskosti, i Dana i Noći, i Kopna i Mora, Neba i Zemlje, centrifugalnosti i centripetalnosti, šizofrenije i paranoje, to jest Boga i Đavola, nezadrživo hrli od Života ka Smrti i obratno, krojeći nam sudbu uprkos bilo kakvom našem intelektualnom uplitanju.

Ono što *mora* da se desi – *desiće se*, jedina je poruka i biologije i istorije.

Aleksandar Zistakis

MOĆ I NEMOĆ INTELEKTUALACA

»Čak i mi koji smo žestoki protivnici pacifizma padamo u iskušenje da ščepamo Jugoslovene za njihova moderno postavljena ramena i pitamo ih ono nenasilno *zašto*:

'Čak i ako pobedite, idioti, sve što dobijate je *Jugoslavija!* Pa, niste upali u Francusku ili tako nešto'. Jugoslovenske etničke rane su, na žalost, inficirane i idealizmom. Postoji višak intelektualaca u regionu. Jugoslavija, kao i ostatak Istočne Evrope, ima više umetnika, pisaca i profesora nego što ima umetnosti, književnosti i škola. U duhovnoj nezaposlenosti koja odatle proizlazi cveta idealizam. Idealizam se zasniva na velikim idejama. Kao što zna svako koga su ikada pitali: 'Šta je velika ideja?', većina velikih ideja je loša. Najpre, tu je velika ideja nacionalizma, pojam po kome svaka grupica budala koja ima neki svoj žargon, frizuru ili nadimak za Boga treba da ima državu. Zatim, tu je loša ideja o tome šta vlada te zemlje treba da uradi – da ubije svakog čija kosa izgleda drugačije. Tu je, konačno, i ideja najgora od svih – uverenje zajedničko neprosvećenim narodima u svim nerazvijenim regionima, počev od bosanskih planina pa do Klintonove Bele kuće – da je nacionalnost recipročan posao. Ono što obogaćuje Hrvatsku osiromašuje Srbiju. Ali Britanija i Japan su svetske sile i bez prirodnih resursa. Singapur i Hong Kong su važni i bez fizičke teritorije. A Luksemburg i Kajmanska ostrva imaju ogroman uticaj u svetu, a jedva da uopšte imaju stanovnike. *Moderne nacije ne trijumfuju osvajanjem teritorija i potčinjavanjem stranaca. Rat više ne uspeva.* Silovanja i klanja možda dovode Srbiju na naslovne stranice, ali ako žele da postanu važan igrač na međunarodnoj sceni, Srbi bi bolje prošli prodajući 'jugo'« P. J. O'Rourke, »Gang Bang Bang« (*Rolling Stone*, januar 1993).

U nas ovi i ovakvi stavovi danas najčešće nailaze na odbijanje ili u najboljem slučaju, blagonakloni smešak i konstataciju da »oni tamo«, eto, ni kada dođu ovde, ne mogu da razumeju situaciju i mentalitet koji vladaju ovim prostorima. Uprkos tome, izgleda da postoji bar jedna zajednička crta između »njih tamo« (ma ko i ma gde oni bili) i »nas ovde« (a to će reći: svih nas na prostoru one bivše zemlje, Jugoslavije). Naime, živeti danas u svetu (a pogotovo u onoj bivšoj zemlji), gledati i slušati šta se sve tu radi i govori, ostavlja čoveka potpuno nemim i nemoćnim. Osećaj nemoći i jalovosti zahvata sve, a oni koji (uzalud, suludo, iz inata?) pokušavaju da stvaraju, da nešto prave i naprave, kao da lebde u bestežinskom stanju. Bolest svojstvena našem vremenu i prostoru zove se apatija ili, tačnije: depresija. Ona najčešće i najjače pogađa intelektualce. Ali, kada bi to bio samo nekakav lokalni specijalitet, neki usko srpski ili balkanski fenomen, teško da bi uopšte bio vredan pomena. I upravo o tom osećaju nemoći i beznađa, o njegovim glavnim istorijskim, štaviše, upravo evropskim korenima, biće ovde govora.

Biće govora o potrebi i mogućnosti opstanka nemoćnih i njihovog beznađa, jer je jedina njima još preostala i moguća pobeda sâm opstanak, jer nemoćni pobeđuju već samim svojim opstankom, i jer već samim svojim postojanjem nemoć može postati i biti moć. Njena prava moć leži u nemoći.

Već na prvi pogled, reći da su intelektualci moćni samo kada i ako su nemoćni, i da su, obratno, nemoćni ako su moćni, zvuči isuviše apstraktno, liči na čistunstvo »lepe duše« i deluje prilično anahrono. Uprkos tome, neprestano se pokazuje da su i apstraktnost i esteticizam zasnovani u onome protiv čega i povodom čega nastaju.

Ali, pre svega, nužno je istaći očigledno i odrediti značenje dveju ključnih reči: »intelektualci« i »moć«. Pod rečju »intelektualac« ovde se, naravno, podrazumeva svako ko komercijalno upotrebljava svoj intelekt, tj. čija tržišno vredna radna snaga jesu njegovo (već stečeno, kao i buduće) znanje i inteligencija, njegova sposobnost mišljenja. U sasvim određenom smislu, intelektualac je uvek profesionalac.

S druge strane, »moć« o kojoj je ovde reč ima uobičajeni specifični smisao političke snage i sile, sposobnosti da se sprovede svoja ili zaustavi tuđa politička volja, koja je po pravilu, neodvojiva od fizičke sile. Jednom rečju, moć je politička vlast. Utoliko se govor o odnosu između intelektualaca i moći pre svega tiče njegovog odnosa prema (aktuelnoj, kao i svakoj drugoj mogućoj) političkoj vlasti.

Dakle, u tom smislu, nemoć intelektualaca je njihova moć ili, drugačije rečeno, Znanje *nije* moć.

O odnosu između intelektualaca i moći mnogo toga je rečeno već u pokliču kojim počinje novi vek, u onom čuvenom »znanje je moć«, u sloganu koji je verovatno najbolja formulacija, ali istovremeno i jedna od najvećih obmana (*idol*, kako bi rekao sam Bekon) novije evropske istorije. On je to naročito u svom opšteprihvaćenom smislu, u smislu koji mu je dao Makijaveli, a sledili ga skoro svi ostali veliki evropski mislioci. Jer, od Makijavelija moć je definitivno viđena u jednoznačnom smislu političke moći i vezana uz silu i vlast.

Prosvetiteljstvo, zatim, u obliku i smislu sačuvanom do danas, bitno produbljuje ovu moć. I to dvostruko. S jedne strane, vezuje se za taj koncept moći, računajući bezuslovno s njim i bezrezervno mu se priključujući, odričući se tako svog individualnog i intelektualnog suvereniteta u njegovu korist. S druge strane, u toj svezi i sprezi stalno se teži usmeravanju te moći, teži se vlasti i kontroli nad njom. Ona se određuje, proizvodi, uspostavlja i održava upravo zato da bi bila kontrolisana i upotrebljavana, ona je sredstvo za neke druge ciljeve.

Taj istorijski dominantan odnos između intelektualaca i moći je, utoliko, jedno stalno balansiranje između instrumentalizacije i instrumentalizovanosti, između potčinjenosti i vladanja, nadređenosti i podređenosti – težnja da se bude »siva eminencija« koja »vuče konce« i da se pronađe »prosvetljeni vladar« kome bi se služilo.

Učinci tog i takvog prosvetiteljstva sežu tako daleko i duboko da su čak i njegove najžešće kritike zarobljene u njemu. Za te kritike se skoro bez izuzetka može reći da bi mnogo više prosvetivale da nisu same bile prosvetiteljske, da nisu nastupale u njegovo ime i pokušavale da opamete čovečanstvo koje tapka u mraku proizvedenom samim znanjem. Težnja i želja za prosvetivanjem do sada su se ispostavljale kao svojevrsna volja za moć, i to moć u onom eminentno novovekovnom smislu političke sile i nasilja, moć koja zasniva ciljnu racionalnost kao takvu i funkcioniše u okviru nje.

Kako se odupreti? Kako se braniti od te sprege koja iscrpljuje i ispražnjuje, koja istovremeno mami i lišava? Kako izbeći spregu sa moći i opstati kao intelektualac? Kako se angažovati, a ne kompromitovati se? To je pitanje koje nam se, izgleda uvek iznova, nameće.

A odgovor je, čini se, samo jedan: jezikom i u jeziku. Naime, samo još *jezik* (govor/pismo) pruža šansu za uspostavljanje odnosa koji ne bi bili odnosi sile i moći, s druge strane, upravo jezik ima onu bezgraničnu moć da utvrđuje, određuje, upravlja i sprovodi volju, koja time prestaje da bude samovolja. Samo je u jeziku i sa njim moguće ići s one strane sile, prisiljavanja, nasilja; zato što je samo u jeziku moguće da cilj bude sredstvo a sredstvo jedini cilj, i zato što je samo jezik moćan na način drugačiji od onog uobičajenog, samovoljnog i nasilničkog moćništva. U jeziku i kroz jezik ostvaruje se i potvrđuje (Joyceov) stav da nije interesantna politika, nego stil. I samo jezik može da prevaziđe onaj lažni pojam angažmana kao isključive pripadnosti nekoj grupi, organizaciji, pokretu. Jezik je, naprotiv, u stanju da vrati misleći individuum njegovoj

individualnosti, da ga povuče natrag iz one »javne upotrebe uma« i njoj odgovarajuće himere nekakve »zajednice duhova«, koji oboje tako lepo zvuče, ali do sada nisu doneli ništa osim progressa u redu za kasapljenje na »mesarskom panju« istorije.

I tek povlačenje natrag ka individualnosti, tek zauzimanje pozicije individue i polaznja od nje, stvara istinske pretpostavke za jednu zajednicu dostojanstvenih. Jer, konačno, u vremenu neme patnje, samo je jezikom i u njemu moguće pronaći ono što se iz tako mnogo dobrih razloga zove »zajednički jezik«, i samo je iz govora i po govoru moguće shvatiti značenje od-governosti.

Dorđe Vukadinović

POJAM I POLITIKA INTELEKTUALACA

Intelektualcima(1) se najčešće prebacuju dve ne baš lako spojive stvari: nemoć, s jedne strane, i destruktivnost, s druge. Interesantno je da, recimo, klasični konzervativci XIX i prve polovine XX veka akcenat stavljaju na štetnost, dok njihovo neobično i obostrano neželjeno (post)moderno potomstvo, ne sporeći negativne efekte, više potencira jalovost i besperspektivnost intelektualnog angažmana. Bez obzira na oprečnost motiva (naime, intencije ovih poslednjih mahom su radikalne i hiperkritične), protivnik im je istovetan – moderni univerzalizam, pre svega, skupa sa humanizmom, okcidentalnom racionalnošću i, naravno, »klasičnim« intelektualcima kao nosiocima te prosvetiteljske pošasti. Tako, namesto prokazanih ideala novovekovlja, ponovo buja partikularizam; teorijski teror Istine, Pravde i Lepote (koji, navodno, nužno prerasta u politički totalitarizam) smenjuje mistika »Drugog«, kult Razlike i perspektive, a prazne i hladne filozofske apstrakcije (poput uma, slobode, prirodnog prava) blede i odstupaju pred konkretnošću, dubinom i beskrajem Života, Naroda, ili Teksta.

Nije nam, međutim, ovde cilj da nivelišemo dva po mnogo čemu (naročito ako ste Jevrejin ili homoseksualac) različita svetonazora, već da ukažemo na fatalnu bliskost njihovih stavova prema intelektualnosti i prosvetiteljstvu. A kroz tu prizmu posmatrano, postaje gotovo beznačajno osuđujemo li intelektualce zbog parazitizma i destabilizacije tradiranih vrednosti, institucija i sistema (»Vierzig Professoren Vaterland verloren«), ili zbog perfidne legitimacije i perpetuiranja zatočenih odnosa vladavine i moći, kao i to da li kritičarima pred očima lebdi zov krvi i tla, vizija sigurnosti, neposrednosti i topline patrijarhalnog sveta, ili, pak, estetičko carstvo nesputane subjektivnosti. Ni u jednom od naznačenih scenarija za razrešenje drame novovekovlja inteligenciji nije namenjeno ništa bolje od uloge glavnog ili epizodnog negativca, a uzroci tog odijuma leže u pretnji koju intelektualci predstavljaju za sve antimoderne pokrete, no, takođe, i u specifičnosti i dvosmislenosti njihovog satusa unutar samog procesa modernizacije.

Savremeni intelektualac je izraz i činilac jedne neviđene društvene dinamike. Rodila su ga putovanja, avanture tela i duha i, nadasve, sumnja. Lišen oslonca i izvesnosti koje su dogma, odnosno običajnost pružali njegovim hrišćanskim i antičkim srodnicima, on u razumu pronalazi osnove društvenosti, ali ne više homogenost i čvrstinu zajednice minulih vremena. Sve čega se takne ovaj moderni Mida mobilise i, na neki način, zaista podrija – ne zato što tako želi, već zato što ne može drugačije. Reflektujući o stvarima, on ih problematizuje i dovodi u pitanje.

Odnos između intelektualaca i politike dâ se najpoetičnije predstaviti slikom Bodlerovog albatrosa, premda bi analogija sa mušicama i lampom bila precizniji model. Oni su prirodno usmereni ka toj varljivoj svetlosti, no, ukoliko joj se potpuno prepuste, sprženih krila završavaju let. Ples na žici, distanca i oprez su, otud, nužne odlike intelektualca, naročito kada se približava kliskom i nepreglednom političkom terenu – ne zato što je politika kurva, nedostojna izlaska iz eteričnih sfera »čistog mišljenja«, već, jednostavno, stoga što se radi o drugačijem mediju, u kome on kao čovek duha ima donekle izdvojen, ali ne i privilegovan status. Savremeno istrajavanje na ideji jedinstva uma i totaliteta ljudske aktivnosti mora biti praćeno jasnim diferenciranjem i svešću o različitim tipovima diskursa i načina života, a to što oni, kako verujemo, nisu apsolutno odvojeni i nesamerljivi ne znači da ih je moguće potpuno unifikovati.

Baš u tome što se koleba, sumnja i propituje, što gura nos tamo gde ne mora i »podmeće klipove« u na izgled besprekorni društveni mehanizam, u tome što sabotira instinktivne sudove i automatsko funkcionisanje sistema, ogleda se izvesna »antropološka« izuzetnost intelektualaca (često praćena biološkim i socijalnim osujećenjem) i njegova osobena, bitno ljudska funkcionalnost. On je korektiv tendenciji iščezavanja razlike između ljudske zajednice i mravinjaka, antiteza spontanosti koju ponekad nepromišljeno zazivamo, simbol posredovanja i dijaloga, i garant otpora protiv čari stihije što poput bršljana izbija iz najsitnijih pukotina u fasadi zapadne racionalnosti. Problematičan i sebi i drugima, uzdrmanih ontoloških i gnoseoloških temelja, on ostaje takoreći »prirodni« i često usamljeni zaštitnik tankih civilizacijskih opni, o čijoj krhkosti svakodnevno svedoče mnogobrojna lična i istorijska iskustva. Ogromna je, stoga, njegova odgovornost kada zatvara oči i čuti pred nadirućim primitivizmom i osionošću, ma sa koje strane dolazili, a postoji upravo neizmerna u slučaju da (bilo zbog snage, autentičnosti ili emancipatorskog naboja) varvarstvu aplaudira i pruža aranžerske usluge.

Ne znači da sad, po ugledu na ekologe, treba osnivati stranke za zaštitu kulture (sa intelektualcima kao avangardom) i dekretima zavoditi duh slobode i tolerancije, ali bezizglednost takvog eventualnog poduhvata ne bi nikako smela da posluži kao opravdanje apstraktnom protivstavljanju »struke« i »angažmana«, odnosno, teorijskog znanja i političke prakse. Oblici intelektualnog delovanja su mehanizmom povratne sprege tako tesno vezani za društvene procese, podelu rada i sistem institucija da je naivno, nemoguće i obostrano štetno pretendovati na njihovu potpunu političku dekontaminaciju. Način, vreme i meru angažovanja nije, razume se, moguće *a priori* propisati, niti predvideti njegove efekte, no, u principu intelektualci su najmoćniji i najdelotvorniji onda kada se kreću u vlastitom medijumu. Njihov opštepriznati zadatak je proizvodnja i transfer ideja i pojmova, dok ulogu »svesti čovečanstva« i pravo da zanovetaju, sude i opominju preuzimaju sami. Oni osvešćuju i artikulišu društvene potrebe i vrednosti, te stvaraju duhovnu klimu (»kritičnu masu«), koju, ipak, sopstvenom snagom nisu u stanju da pokrenu i iskoriste – ali zato vaspitavaju aleksandre, kuju im mačeve, vode ih do čvora. Prihvate li se, međutim, krune i sami zamahnu mačem, postaju gotovo komični i dirljivo беспомоћни. Primer prvog predsednika poslednje Jugoslavije i njegovog specijalnog savetnika (pa i Havela) to najbolje potvrđuje.

Samo mišljenje ne može ništa – i stvarnost mora težiti misli, upozoravaju, s pravom, Marks i Hegel, ne zaboravljajući pri tom da je stvarnost (i) misaoni konstrukt, zavisian od »percepcije« i interpretacije, gde intelektualci opet dobijaju posebno značajnu funkciju. Oni vladaju javnošću, a preko nje mislima i htenjima ljudi, i čine to neprimetno,

služeći se više mađioničarskim nego imperijalnim i inženjerskim tehnikama. Stoga sva vlast nastoji da ih pridobije, potčini i potkupi, ili bar podeli, marginalizuje i spreči u misiji prosvetavanja. U retkim trenucima homogenizacije (koja protivreči njegovoj suštini i ne mora doneti ništa dobro) intelektualni angažman se zaista pretvara u materijalnu i političku silu, koja isisava smisao i vitalnost vladajućeg poretka, tako da se on, poput vajmarske republike ili sovjetskog carstva, raspada kao sasušena ljuska pri prvom jačem potresu. Ti zvezdani časovi, kad izgleda da je »iskra misli« konačno kresnula o naivno narodno tlo, i kada nestaju razlike i animoziteti između intelektualaca, političara i mase, pa »glava«, »srce« i »stomak«, to jest um, volja i strasti društva složno marširaju vođeni zajedničkim ciljem i idealom, ti trenuci, dakle, predstavljaju vreme najvećeg intelektualnog iskušenja.

Posle godina izgnanstva lepo je (opet) jahati na čelu kolone i iz podruma i katakombi izaći kao čuvar zvanične istine. Posle decenija provedenih u prašini biblioteke, institutskom i akademskom getu, nakon osuđenosti na anonimnost, izolaciju i pažnju tek nekolicine najvernijih sledbenika i uhoda, teško se snaći i odoleti pred bujicom komplimenata, bliceva, intervjuva, specijalnih emisija i zakasnelih priznanja. Tim pre što se čini da (bar svesno) nije napravljen nikakav ustupak, da je breg sâm došao Muhamedu, pravda konačno pobedila i istina izbila na videlo. Intelektualna budnost tu po pravilu zakazuje, iako baš tada ima najviše razloga za strepnju. Intelektualac, naime, ne može da se ne pita o pozadini i bazi nastalog društvenog konsenzusa, i ne može da ne bude skeptičan prema izrazima poštovanja koji stižu od duhu inače nesklone vlasti i naglim izlivima narodne i medijske ljubavi prema »svojim velikanima«. Zbivanja koja nalikuju na ostvarenje njegovih ideja i proročanstava, ili se bar na ove pozivaju, morala bi da predstavljaju dodatni motiv za novo kritičko preispitivanje kako ideje tako i realizacije, a ne signal za juriš na počasti i sinekure. Ma koliko ožedneo, intelektualac mora umeti da razlikuje oazu od fatamorgane, pogotovu ako su obe, između ostalog, i njegovo delo. Projektant je najpozvaniji da ukaže na eventualnu grešku u vlastitom nacrtu, ili na njegovo falsifikovanje, a krojač najbolje zna tajnu carevog novog odela; ne reaguju li blagovremeno, a to znači – odmah, ne mogu izbeći optužbu za nemoral i(li) nekompetenciju. Odgovornost je utoliko veća ukoliko se radi o projektima (nevidljivo odelo, besklasno društvo, demokratska nacionalna država...) koji se i ne mogu ostvariti drugačije sem u (čudovišno ili karikaturalno) deformisanom obliku, a reći da se to ne može znati zakonima fizike i ljudskom materijalu – zahtevati eksperimentalnu proveru mogućnosti da se preživi pad sa vrha avalskog tornja. Stoga, naknadna ograđivanja, izjave da se »nije tako mislilo« i »nije to htelo«, bez obzira na verovatnu iskrenost, možda olakšavaju savest, ali tek minimalno oslobađaju krivice.

Intonacija i sadržaj poslednjeg pasusa (pri čemu se ponajmanje misli na avalski toranj) mogli bi navesti na neopravdan zaključak da je ovde reč tek o nekoj zavičajnoj temi ili pukom balkanskom sindromu. Premda domaća situacija, bez sumnje, ima svoje (ne)slavne specifičnosti, njihovo apsolutizovanje predstavlja samo mazohističko naličje priča o ekskluzivnosti nebeskih naroda. Problem intelektualaca, njihova društvena uloga i njihovo posruće, nipošto nije privilegija zakasnelih, malih i nerazvijenih nacionalnih zajednica, iako su tu, zbog relativno proste socijalne strukture i odsustva institucionalnih amortizera, najdrastičnije manifestuju i najlakše uočavaju, recimo, paradoksalan status i učinak radikalne kritike otuđenja, naučno-tehnološke civilizacije i »melting pota« u sredini gde još ni tribalizam, krvna osveta i »gluvi barut« nisu iskorenjeni. Ni najveći

umovi velikih naroda nisu bili imuni na pogrešne kontekstualizacije, niti su uspevali da izbegnu neprimereno personifikovanje vlastitih socijalreformatorskih težnji. Bezmalob svi su (ne vredni nabrajati) tražili svoje aleksandre, pronalazili ih u Dioniziju, Karlu, Katarini, Napoleonu, Hitleru, Staljinu, Maou, Kastru, Titu... i svi bili grubo izmanipulisani, odbačeni ili ignorisani.

Prema svecu se, naravno, meri i tropar, kao i stepen eventualnog (intelektualnog i moralnog) sagrešenja. Opšte uzev, uz znatnu, premda osobenu moć koja je u ovom tekstu pripisana intelektualcima, nužno idu i adekvatna odgovornost i iskušnje. Samo onaj ko sve to osvesti i shvati da njegove dileme, nemiri i rime umeju da se otrgnu i odrede sudbinu mnogima koji za njih nikada nisu čuli, ko se pomiri sa tim kako za njega nema pravog odmora, konačnih rešenja, niti spoljašnjeg cenzora koji bi mu olakšao muke, ko zazire od tapšanja po ramenima i ko se ne plaši zvižduka i samoće, samo on ima šansu da zaobiđe stranputice intelektualnog angažmana – i još u ovom pronade životni smisao, pa i izvesno zadovoljstvo.

¹ Tekst je deo obimnijeg interdisciplinarnog projekta koji se na različitim nivoima opštosti bavi problemom odnosa između uma i stvarnosti, teorije i prakse, inteligencije i društva.

Miladin Životić DISIDENTI I RAT

Dok sam slušao izlaganja u okviru ovog ciklusa o intelektualcima i ratu, stalno su mi padala na pamet bezbroj puta postavljana pitanja – zašto i kako je moguće da poznati disidenti, ljudi koji su se borili za ljudska prava u doba titoizma, danas tako zdušno napadaju mirovne akcije, pacifiste, i sami učestvuju u proizvodnji nacionalnih netrpeljivosti koje su u osnovi ovoga besmislenog rata.

Moja generacija se formirala u sukobu sa staljinizmom vodeći borbu za »socijalizam sa ljudskim likom«. Nacionalisti svih boja danas žestoko napadaju idejne protagoniste te borbe kao ljude koji su služili kao legitimacija Titove diktature, ljude koji su vodili spor u okviru jedne porodice. Kao da skoro svi veliki sporovi ne počinju kao sporovi u okviru porodice, da bi iz njih nikli raskoli, razdvajanja, nova traganja i novi počeci.

Borba za »socijalizam sa ljudskim likom« bila je pre svega borba za ljudska prava, demokratske slobode, slobodu pojedinca, prava na kritiku svega postojećeg, za odgovornu i kontrolisanu vlast. I ovi zahtevi nosili su u sebi subverzivne elemente delegitimacije jednog totalitarnog režima. Pobuna studenata 1968. godine bila je prvi praktični čin te delegitimacije.

Posle te godine nastupilo je dugo vreme selektivne represije režima, usmerene, pre svega, na one koji će biti isključeni sa Beogradskog univerziteta, i u tim godinama smo preživljavali naša preumnjenja, promene u načinu mišljenja i razumevanja realnosti u kojoj živimo, pripremajući se za aktivnosti koje će nastupiti u posttitovskom periodu.

Ne ulazeći u moralne motive bilo čijeg angažmana iz ove grupe bivših disidenata, nastojim da odredim teorijska izvorišta onih koji su na razne načine učestvovali u pripremanju i stvaranju manifesta srpskog nacionalizma objavljenog u Memorandumu SANU, dokumentu koji je podstakao i opravdavao planove »Velike Srbije« i time stvarao nacionalne netrpeljivosti među narodima bivše Jugoslavije. Naša disidentska grupa se

podelila na one koji su od samog početka izbijanja rata bili veoma uporni neprijatelji toga rata i one koji su se usmerili na »apstraktni pacifizizam«, »nepatriotski patriotizam«, optužujući pacifiste da su izgubili osećaj odgovornosti prema vlastitom narodu. Filozofi, koji se po vokaciji svojoj bave opštečovečanskim problemima, počeli su da napuštaju stanovište »opštečovečanske emancipacije« i traže puteve slobode za svoj narod u stvaranju »Velike Srbije«. Filozofija prakse se od teorije univerzalno ljudske emancipacije pretvorila u teoriju nacionalne emancipacije. Kako je to bilo moguće?

Za neke protagoniste ove filozofije, paradigma prakse je nosila u sebi neizdiferencirano razumevanje tog pojma, takvo tumačenje prakse koje je vodilo ka sve većem razumevanju teorije kao ciljno racionalnog projekta budućnosti. Njihove teorijske konstrukcije »izmene sveta« izdvojene su »iz glave«; oni se javljaju kao mandatori istine o budućnosti. Ovakva »filozofija prakse« bila je zarobljenik metafizike, subjekt-centriranog uma iz kojeg niče napoleonovski sindrom intelektualca, njegove pretenzije da određuje pravac razvoja društva i instrumentalizuje druge ljude za oktroisane ciljeve. Filozofija koja normira »svetlu budućnost« ne vidi drugog i drugačijeg kao sagovornika. Umesto komunikacije sa drugačijim mišljenjima u okviru koje se javlja potreba za argumentom, nastupa doktrina prema čijim postavkama treba da se oblikuje identitet zajednice. Projekat budućnosti se tu ne nalazi u okviru racionalnog diskursa, usmerenog na bolji argument, već je zasnovan na oktroisanju unapred određenih vrednosti. Tu »etika uverenja« potpuno potire etiku odgovornosti, tu angažman za postavljene ciljeve potire zahtev za usaglašavanjem i sporazumevanjem, tu je netrpeljivost prema onome što se ne uklapa u okvire proklamovanog bitni odnos prema svemu drugom i drugačijem. Umesto angažmana koji se gradi na razumevajućem saznanju, niklom iz dijaloške prakse, javlja se normiranje budućnosti i praktički angažman kao decizionizam, samovolja u procesu odlučivanja. U okviru doktrina se nikad ne traži racionalno opravdavanje ciljeva koji se proklamuju. Projekcije budućnosti su tu prisilne i ostvarive samo preko ukidanja različitih mišljenja, oslanjanjem na političku moć. Time se jedino može objasniti kako i zašto su se nekadašnji disidenti, koji su se odupirali samovolji jedne diktature, okrenuli ka novim nosiocima političke moći kao uporišnim tačkama realizacije svojih projekata budućnosti. Boreći se protiv jedne prisile, protiv jedne samovolje, oni nisu došli do razumevanja onih struktura mišljenja, vesti, institucija iz kojih prisila niče – suštine volje za moć i subjektivističkih projekata budućnosti zasnovanih na toj volji. Za doktrinarni način mišljenja nije toliko bitno šta čini sadržaj projekata budućnosti. Boreći se protiv jedne prisile, protiv jedne samovolje, oni nisu došli do razumevanja onih struktura mišljenja, svesti, institucija iz kojih prisila niče – suštine volje za moć i subjektivističkih projekata budućnosti zasnovanih na toj volji. Za doktrinarni način mišljenja nije toliko bitno šta čini sadržaj projekata budućnosti. To može da bude projekat »ostvarenog komunizma«, ali i projekat nacionalne emancipacije. Svi ti projekti su autoritarni, upravo zato što se u okviru njih »dijalog« javlja kao polemika, rat, borba da se drugo i drugačije mišljenje pobedi i isključi. Mnoge žrtve totalitarizma postale su nosioci novih isključivosti ako se njihov način mišljenja nije oslobodio doktrinarskog tumačenja sveta, ako su iz starog duhovnog horizonta nasledili ambicije da postanu novi proroci, propovednici, misionari, projektanti nove budućnosti.

Volja za moć je ovde motiv i cilj tumačenja sveta. Snaga doktrinarnih vizija počiva na bezgraničnom samouverenju u svoju poziciju povlašćenog izricatelja istine o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Memorandum SANU najbolje ilustruje taj tip intelektualca kod nas. Memorandum je njihov dar srpskom narodu, dar u obliku programa samoosvećenja srpstva. U tom dokumentu nećemo naći teorijsku analizu onih uslova pod kojim se u svetu života može omogućiti rast demokratskih potencijala našega društva, koji je moguć samo preko razvijanja sposobnosti svih građana za »komunikativno delovanje«, za sporazumevanje. Memorandum je pisan jezikom kvazi-teorijskih analiza. U njemu se ništa teorijski argumentovano ne objašnjava, njime se samo normira i propisuje. Kad jezik izgubi dimenzije racionalnog objašnjenja i tumačenja, njegova performativna, ubeđivačka snaga postaje moguća samo kada je oslonjena na političku moć i upućena masi. Time se može objasniti kako su i zašto nekadašnji disidenti postali pobornici srpskog populizma, ne uviđajući da su njime zaprečene sve demokratske reforme, ojačan plebiscitarni cezarizam i omogućen velikosrpski šovinizam. Udvaranje masi, udvaranje narodu ovde je nerazdvojno povezano sa autoritarnom težnjom za manipulacijom masama. Tako »majstori« jedne jedine, svoje vlastite istine, koju daruju narodu kao cilj njegovog samoosvećenja postaju arbitri na javnoj političkoj sceni. Oni drže terazije pravde i istine u svojim rukama arbitrirajući među svim onim ciljevima koji se spontano u društvenom životu jave. Njihove teorije su uvek velike priče o prošlosti i budućnosti. Prošlost je okamenjena u »teologiju smisla istorije« koja se gradi po slici i prilici postojećih pragmatičkih političkih ciljeva. Oni su arbitri koji rešavaju šta je istinska istorija srpskog naroda i ne dozvoljavaju bilo kakve oblike pluralizma u tumačenju istorije. A budućnost koju projektuju je uvek »svetla«. Njihove projekte će uvek budućnost opravdati. »Sigurno će doći dan čija će svetlost obasjati našu istinu i mi ćemo se videti kao narod slobode i pravde, narod sposoban i vredan da gradi i stvara, narod dobrih duševnih, plemenitih ljudi« (D. Čosić, *Borba*, 7. 1. 1993. godine). U okviru ovih teorija postoji jedan paradoks kojeg njihovi tvorci nisu ni svesni – ako je izvor istine, pravde i dobrote sam narod, zašto bi profete i proroci imali kao svoj osnovni zadatak da ga nagrađuju svojom istinom. Iza ovog prividnog paradoksa krije se težnja za ideološkom okupacijom sveta života, ideološkim programiranjem kojim će se izolovati sve što odstupa od programa i ciljeva ljudi željnih volje za moći. Uvek na rečima demokrate, doktrinirani projektanti budućnosti su, pre svega, isključivi – samo oni poseduju istinu. Takvo posedovanje istine će uvek proizvesti nekrofilični svet, svet u kome se neutrališe, izoluje ili proglašava za neprijateljstvo sve ono što je van ovako programirane budućnosti. Doktrinari nikada ne uči od drugih, on hoće samo da podučava druge. Njegove priče o ljudskoj prirodi, ljudskoj suštini, njegovog naroda, imaju za cilj da iz ovih »znanja« izvedu jednu autoritarnu etiku. U »teorijama« ovih planera nema prostora za slobodnu ličnost i slobodnog građanina.

Slobodno društvo postoji samo tamo gde postoji slobodno područje duha, područje oslobođeno planera i njihovih proračuna, njihovih vizija. Kraj doktrinarstva je prvi uslov za novi početak, za pojavu otvorenosti prema svemu što se javlja kao težnja da se razume svet i gradi prema ljudskoj slici i prilici. Tek u tom društvu demokratski otvorenih dijaloga neće biti više prognanika, disidenata. Biti izgubljen za saživot sa drugim slobodnim ljudima, znači uvek i gubitak autentičnosti. Zato doktrinari tako liče jedni na druge. Zato je njihova misao prepuna prepoznatljivih klišeja ideološkog mišljenja u okviru kojih se gubi smelost za vlastito traganje za istinom. Metafizičko, doktrinarsko mišljenje u osnovi počiva na principu »istinито je ono što posednik istine čini«. To je poznati stari princip teonmskog, teokratskog principa »svetlo je sve ono što sveci čine«.

Filozofija prakse stvorene u našoj zemlji šezdesetih godina nije u sebi nosila samo ovu mogućnost doktrinarnog dokrajčenja. Nosila je i mogućnost otvaranja ka savremenim tokovima filozofskog mišljenja kojim se prevazilazi metafizika subjektiviteta i iz nje izrasle pretenzije za oktroisanjem budućnosti. Raskoli među bivšim praksisovcima su se desili upravo u ovoj ravni – dovršetka doktrinarnog marksizma i otvaranje ka novom mišljenju protiv svake metafizike.

»ODJECI I REAGOVANJA«

Ivica Petrović

SIMBIOZA SOCIJALIZMA I NACIONALIZMA(*)

»Samo čudo može da spasi ovu zemlju od građanskog rata«, rekao je na početku subotnje sesije Beogradskog kruga profesor Miladin Životić, otvarajući time ciklus razgovora Udruženja nezavisnih intelektualaca pod nazivom »Druga Srbija«. Ono što mi možemo da učinimo je da se čujemo, da protestujemo protiv pojave fašizma, protiv svih blokada, protiv jednog režima koji koristi rat da zavede totalnu kontrolu nad svim oblastima našeg društva. »Koliko ćemo se čuti – nastavio je Životić – ne zavisi toliko od nas, ali ovaj jauk poniženih svakako mora imati odjeka«.

Čast prvog izlaganja na ovu temu imao je predsednik Beogradskog kruga Radomir Konstantinović, koji je prisutnima (među kojima je bio veliki broj istaknutih naučnih i javnih radnika), pročitao autorski tekst »Živeti s čudovištem«, iz čijeg naslova nije teško izvući metaforu o našoj sadašnjosti. »Svako od nas je sve usamljeniji, sve je manje opštenja, sve je veće totalitarističko nasilje«, istakao je Radomir Konstantinović, »a samoća, to je egzistencijska stvarnost totalitarizma. Živimo pod nacionalističkim totalitarizmom, iz dana u dan sve krvoločnijim. Eno Kupresa u krvi, eno Sarajeva u krvi i strahu. Ovo nasilje je predvidljivo, nasilje je u samoj prirodi nacionalizma koji je, zahtevom za apsolutnim jedinstvom, osuđen na sukob sa stvarnošću, na nasilje«.

Umesto ničeovskog uzvika o čoveku, Radomir Konstantinović je, stoga, uzviknuo: »Evo čudovišta, nacionalističkog demokrate (ili demokratskog nacionaliste), i to je čudovište kleronacionalizma, hrišćanskog naciste, u obličju TV kaluđera, koji se pod televizijskim reflektorima igra dečjim lobanjama, i nosi glogov kolac umesto krsta, ili se moli na televiziji Bogu, ali ne da ga spase od njegovih sopstvenih grehova nego da ga spase od predsednika Republike. I to je, takođe, čudovište komunističkog antikomuniste, u stilu balkanskog makartizma«. Suštinski izraz paradoksalnosti – kaže Konstantinović – je prihvatanje čudovišnosti kao normalnosti, što je i osnovna težnja svakog totalitarizma, koji kao demijurg čudovišnosti, teži ka sopstvenoj nevidljivosti.

Nešto pragmatičniji bio je nastup Latinke Perović, koja je, između ostalog, napomenula da »srpsko društvo nije imuno na proces modernizacije, ali je na njen izazov dalo patrijarhalan odgovor«. »Odbacivanjem političkih i ekonomskih reformi«, kaže Latinka Perović, »državni socijalizam je samo mogao da završi u nacionalizmu, ali je to«, napominje – »i istorijski poraz. Simbiozi državnog socijalizma i nacionalizma 'Druga Srbija' mora ponuditi alternativu«.

Uvučeni smo u rat protiv naše volje, u kriminal protiv naše volje, a Srbija današnjice čuti, rekao je Filip David, i to u vreme dok neki sa lanca puštaju svoje rasiste i mafijaše, i od ove zemlje prave zemlju sramote i nasilja, unakaženog lica i izgleda. Biti izdajnik u takvoj zemlji i takvom sistemu najmanje je što može da učini svaki častan i moralan čovek, zaključio je Filip David.

Naslovivši svoje izlaganje imenom »Pod jednom kapom«, Pavle Ugrinov je u tom naslovu video obnovljenu simboliku starog plemenskog zahteva koji sada teži da sve stavi pod jednu ideologiju. Govoreći u ime nezavisnih pisaca, Ugrinov je citirao deo pisma UKS u kome od UKS (jer više nisu svi pisci pod jednom kapom) traže deobni bilans, u prevodu, zahtevaju dve prostorije, četvrtinu budžeta, telefon, pisaću mašinu i svečanu salu jednom nedeljno.

Stojan Cerović je podsetio da svet ima svoja uređena pravila kojima Srbija očito ne teži, ali bi to morao biti osnovni zadatak druge Srbije. Otvorenost prema svetu je pitanje opstanka, a opstanak u ovakvoj izolaciji je nemoguć. Za Mladena Lazića, profesora Filozofskog fakulteta, pored dijaloga, Srbija mora i da uvažava posebnost interesa. Tu, pre svega, misli na kulturne autonomije nesrpskih naroda u Srbiji, koje se ne smeju smanjivati. Slično je i razmišljanje Ivana Vejvode, koji se takođe založio za toleranciju i dijalog, istakavši da nam je više nego ikada potrebno junaštvo duha.

Izlaganje Aljoše Mimice (inače, najburnije pozdravljeno dugim aplauzom na kraju), započeto je sada aktuelnom šalom o Crncu koji čita jevrejske novine u metrou, koga »normalan« građanin pita: »Pobogu, čoveče, zar vam nije dovoljno što ste Crnac?«. Trudio sam se da se ne nađem u gorem položaju nego taj nesrećnik, kaže Mimica. Niti poreklom pripadam astralnom narodu, niti o sadašnjoj vlasti u Srbiji mislim išta dobro. Setio sam se Hitlerove rečenice upućene njegovim saradnicima: »Ako sam tako lako uspeo, to je samo zato što me niko nije shvatao ozbiljno«. Malo sam se i začudio, nastavio je Mimica, jer se fašizam ovde pojavljuje kao poslednja faza socijalizma u raspadanju. Ne tako davno predsednik SPS je rekao da ako se programi SPS i desnice negde podudaraju, to ne znači da sa njima saradujemo. Izjava Predsednika Republike je razvejala sumnju: komunizam na izdisaju udružio se sa fašizmom na usponu. Vojvoda Šešelj nije šarlatan, sve njegove pretnje su ostvarene. Zato »Drugu Srbiju« nazirem tek s one strane fašizma, a ostalo je malo vremena, da vičemo, bili Crnci, Jevreji, pa čak i – grozno je i reći – Hrvati i Slovenci.

Beogradski krug je juče uputio tekst javnosti BiH, koji su, pored njega, potpisali Republikanski klub, Centar za antiratnu akciju i UJDI, gde se traži odgovornost svih podstrekača i učesnika u ratu. Takođe, Beogradski krug je pružio podršku štrajkačima RTB, istovremeno pozivajući svoje članove da odbiju učešće i saradnju sa RTB, čemu su se pridružila i mnoga stručna udruženja. Pored ovoga, pročitano je i saopštenje za javnost u Hrvatskoj, u kome se kaže da se liberalno orijentisani građani Srbije, koji su prvi digli glas protiv svačijeg šovinizma, i onog u sopstvenom narodu, obraćaju javnosti u Hrvatskoj, kako bi se obustavili napadi na Srbe, koji od početka sukoba zahtevaju dijalog za rešenje srpskog pitanja u Hrvatskoj.

Stoga se pozivaju sve institucije i javnost u Hrvatskoj i Srbiji na dijalog, a taj težak zadatak u Hrvatskoj sada je preuzeo Inicijativni odbor za formiranje Srpskog sabora u Hrvatskoj, na čelu sa dr Miloradom Pupovcem, kaže se, između ostalog, u ovom saopštenju.

* *Borba*, 13. april 1992, str. 21.

Ljuba Stojić

»POKAJ SE, POKAJ SE!...«(*)

»Spiritističke seanse« Beogradskog kruga nezavisnih intelektualaca u SKC-u prolazile su gotovo nezapaženo, mada su prizivali duh neke druge Srbije, različite od

postojeće, neke nove, tolerantnije i srećnije. Kad se pojavila knjiga »Druga Srbija« sa njihovim izlaganjima, to je već događaj – izlazak iz geta.

Postojanje Drugog ne poništava nas, niti nam osporava pravo na naš identitet. Samo nas podseća da nismo jedina mogućnost, bogomdana, već da smo sami izabrali da budemo to što jesmo. A onda i svako drugi ima pravo na svoj izbor da bude nešto drugo.

Ako nas Drugi ne poništava, to ne znači da ga možemo ignorisati. Naprotiv: uspostavljanje dijaloga sa Drugim, drukčijim, različitim – uslov je ljudskog opstanka. Pogotovo što je Drugi često i u nama samima.

Ali, drugi zakon termodinamike važi i za ljude. Kad god osetimo postojanje Drugog, različitog, u sebi ili u drugima, spontano se javlja težnja ka Jednom, ka istom, i strah od drugosti koja nas može poništiti, isključiti. Tad moramo prizivati razum u pomoć da bismo se oduprli entropiji koja vuče u smrt, samoponištenje, Jedno.

Pojava knjige »Druga Srbija« izazvala je vrlo brzo reakcije straha od Drugog u javnosti. Nisu reagovali nosioci vlasti, mada je njihova stalna briga da eliminišu Drugo kao »izdaju«. Reagovala je opozicija, i to ona »umerena«, videvši u tome »apsurdnu i opasnu« podelu na dve Srbije koje »treba da se sudare, pa šta bude«. Odbacujući mogućnost postojanja Drugog, nudi se Jedno: »Postoji jedna Srbija. Postoji jedan srpski narod. Podela na one 'prave' i na one 'loše' Srbe je... proizvoljna i opasna. Opasna je zato što nudi kao razrešenje 'čeonni sudar', pa ko pretekne, taj je pobednik«. Doduše, pošto je tako ideji o Drugoj Srbiji pripisana isključivost, sledi zalaganje za »raznovrsnost« koja »još uvek ne znači da je jedino rešenje sukob«.

U knjizi »Druga Srbija« sakupljeni su autorizovani tekstovi izlaganja 78 govornika na istoimenoj tribini Beogradskog kruga (bilo je još osam govornika koji nisu stigli da autorizuju svoja izlaganja). Dok su članovi Udruženja nezavisnih intelektualaca i njihovi gosti izgovarali svoje misli o Drugoj Srbiji tokom deset uzastopnih subota ovog »vrelog proleća«, uvek tačno u podne, uvek u zgradi SKC-a (najčešće u prostranoj Velikoj sali, a ponekad i stešnjeni u zagušljivim prostorijama nekadašnje Knjižare), gotovo da nije bilo odjeka u javnosti. Osećali su se kao na »spiritističkim seansama«, prepušteni sami sebi u svom »getu«, malobrojni i bezopasni.

Knjiga je nešto drugo. Knjiga je događaj koji se teško može prećutati, izlazak iz geta. Ali, i knjiga se može satanizovati, između ostalog, svođenjem na jednu, sporednu konotaciju od mnoštva raznovrsnih koje nudi čitaocu. Naslov se tako može protumačiti kao zastupanje »binarne slike sveta – podele svega na belo i crno, dobro i zlo«, na međusobno isključive suprotnosti. Kad se otvori knjiga, međutim, u većini tekstova demonstriran je »govor drugog« u postmodernoj upotrebi sa značenjem »razlika bez antagonizama«, »s onu stranu političke, verske i nacionalne isključivosti«, uz jasno iskazanu volju »da se trpeljivost spram drugoga promakne u osnovno načelo uljuđenog načina života«.

Oni koji su od početka u Beogradskom krugu videli »nadsacionalne nomade«, »srbofobe« i »izdajnike«, biće uznemireni naročito drugim delom naslovne sintagme: »Srbija«. Otkud ovim »odrodima« pravo da govore o zemlji koja pripada samo njenim čistokrvnim rodoljubima?

Jedan od sastavljača knjige »Druga Srbija«, Aljoša Mimica (drugi je Ivan Čolović), objašnjava u razgovoru za NIN da »huškanje na rat i ućevno obrazlaganje potrebe da se međusobno istrebljujemo *ne sme* i *ne može* biti posao bilo koga ko sebe smatra 'intelektualcem' ili pak na osnovu tog naziva zavređuje hleb«.

– Mi, naprotiv, smatramo da je naš »posao« ne davati vlastima mira da bi nesmetano odlučivale o sudbini svijeta nas, ali držimo i da nam je dužnost stalno propitivati našu sabraču po zanatu šta rade i šta su radili ovih nekoliko posljednjih godina. *Rat je začeo u rečima i moglo se očekivati da će se vrlo lako i brzo pretočiti u metke.*

Mada dodaje: »Daleko nam je, naravno, da mi bilo koga pozivamo na odgovornost...«, Mimica ipak upozorava »da će suđenja ratnim zločincima obuhvatiti ne samo neposredne počinioce, već i inspiratore 'zaokruživanja teritorija', 'etničkih čišćenja', 'vraćanja dostojanstva'...« Ovim isticanjem odgovornosti intelektualaca za nevolje koje nas sve zajedno snalaze, ili još veće nevolje koje će nas tek snaći, Beogradski krug je od samog svog osnivanja (»u onom kratkom razdoblju nade, koje je započelo jenjavanjem hrvatskog rata, a okončalo se razbuktavanjem bosanske tragedije«) antagonizirao takozvanu nacionalnu inteligenciju Srbije. Kasnije, kada je veći deo te inteligencije stao uz zahteve opozicije za promenu režima koji vodi zemlju u katastrofu, Beogradski krug je nastavio da podseća na to da »oni koji se sada čude i zgražavaju nad morem prolivene krvi, nad razrušenim gradovima i selima, nad rekama iskorenjenih i izbeglih nesrećnika, moraju da se suoče sa svojom odgovornošću – intelektualnom i moralnom«.

Pri tom im promiče nedoslednost, jer prema sebi ne primenjuju ista merila moralne strogosti. Na primedbe dobronamernih koji su u »istoriji 'starog režima' našli tragove posrnuća ponekog od onih koji je danas, eto 'u krugu'«, oni odgovaraju da je reč o nesporazumu: »Mi nismo hteli da stvorimo udruženje bivših nezavisnih intelektualaca, jer bi nam u tom slučaju doista manjkalo članstva, već nam je bila namera da okupimo one intelektualce koji su danas nezavisni, ne samo od vlasti, nego i od poroka nacionalizma uopšte«. Dakle, ako je današnji nacionalista napustio svoju jučerašnju isključivost, mi se držimo i dalje onoga što je bilo juče i ne priznajemo mu današnju drugost.

Nije nikakvo čudo stoga što mnogi intelektualci koji ne pripadaju »krugu« odbijaju svaki razgovor za novine o »Drugoj Srbiji«. Jedni odmahuju rukom, uz mrzovoljne opaske (»Jadikovke getoiziranih intelektualaca«, »Zamišljaju da su neka alternativa čitavom sistemu – i vlasti, i opoziciji, a u stvari predstavljaju čistu slučajnost u ovoj našoj nesreći«), dok se drugi sa simpatijama odnose prema aktivnostima Beogradskog kruga, ali ne nalaze vremena da svoje mišljenje uobličie za javnost.

Tim su dragocenija mišljenja dvojice filozofa koji ne pripadaju ni jednom »krugu«, Mladena Kozomare i Aleksandra Krona.

Iako smatra da su uvodna razjašnjenja priređivača knjige učinjena »na razložan i uverljiv način«, Kozomara ističe da smo danas primorani, »u svim aspektima našeg života«, da »iskušavamo perverzne učinke svega što činimo ili ne činimo, govorimo ili ne govorimo, pokušavamo ili ne pokušavamo«.

– Svi smo zahvaćeni jednim kretanjem u kome pokušaji razjašnjenja skoro fatalno povećavaju zbrku – nastavlja Kozomara. – Tako je, recimo, i sama inicijativa za osnivanje Udruženja nezavisnih intelektualaca od početka bila opterećena tim perverznim učincima, samim svojim inauguralnim gestom je izložila mogućnost kompromitacije svoje deklarirane namere. Jer, *treba li podsećati, poslovi duha zahtevaju izvestan takt i diskreciju. Intelektualna nezavisnost se, naime, zadobija mukotrpnom refleksijom sosptvenih zavisnosti.*

Međutim, ove prethodne ograde ne sprečavaju Mladena Kozomaru da u knjizi »Druga Srbija« vidi »dragoceno svedočanstvo o jednom od retkih kolektivnih napora da se misli, oseća i artikulirano govori protiv struje«, što se ispoljava prvenstveno u

nastojanju da »odgovori na izazove naših košmarnih prilika ne budu prosto reaktivni«, »mahinalni«.

– Iza svakog od nas, naravno, ostaju i mali prljavi tragovi grčevitih napora da se bude čiste savesti. Ali, čini mi se da u ovoj knjizi razabiram i neke druge tragove.

Na kraju je Kozomara osetio potrebu da, kao filozof, izrazi i jedno više rezignirano profesionalno zapažanje:

– U mnoštvu glasova koji se javljaju u ovoj knjizi, najslabije se čuju glasovi filozofa i društvenih teoretičara. Tako se, primerice, moglo dogoditi da jezikoslovac ponudi najpregnantniju političku analizu, da pesnik superiorno demonstrira tananost i oštrinu kritičke analize, da filmski reditelj energičnije zastupa elementarne vrednosti kritičkog uma nego što to polazi za rukom pretpostavljenim stručnjacima za te stvari, koji uglavnom ovde sriču svoje nedarovite stilske vežbe.

I Aleksandar Kron u »Drugoj Srbiji« nalazi »uobličavanje jednog novog javnog mnjenja« čija okosnica je vizija »jedne nove i srećnije Srbije«.

– Pa ipak, u ovoj knjizi se o tome može pročitati samo malo – kaže Kron u razgovoru za NIN. – Najviše prostora je posvećeno opisu i analizi tragičnog stanja u postojećoj Srbiji. U knjizi se ne može naći nikakva politička platforma ili program, iako postoji nešto zajedničko u svim priložima: duboka i iskrena patnja što postojeća Srbija stoji pred vratima kroz koja se izlazi iz civilizacije, i što će ih ona, prema svemu sudeći, otvoriti i kroz njih poći.

Kron dodaje da ova knjiga daje dovoljno razloga za »doživljaj moralnog očišćenja« – i kod pisaca, i kod mnogih čitalaca.

– U vreme kada je moguće razgovarati samo sa istomišljenicima, kada potezanje argumenata može kod sagovornika drukčijeg mišljenja izazvati potezanje revolvera, knjiga »Druga Srbija« je izraz unutrašnje potrebe njenih autora da stvari raščiste sa samima sobom i da to saopšte drugima.

Autoru ovih redova nametao se na sesijama Beogradskog kruga o »Drugoj Srbiji« utisak da prisustvuje skupovima jedne od onih ljudskih družina kakve su poznate u raznim smutnim vremenima kroz istoriju, koje okuplja zajedničko verovanje u izvesnost bliske katastrofe. Bepomoćni i bez nade, veruju da će svojim unutrašnjim pročišćenjem i upozoravanjem drugih na dolazeću propast možda i smanjiti šanse takvog ishoda, a u svakom slučaju se pripremiti za njega. Stariji Beograđani sećaju se jednog starca zaraslog u kosu i bradu, koji je za vreme poslednje nemačke okupacije išao ćutke gradom, noseći na grudima karton na kojem je pisalo: »Pokaj se, pokaj se! Dolazi Strašni sud!«

Većina onih kojima se ovakva katastrofična upozorenja upućuju, ne obraćaju pažnju na njih. To konstatuje i Aleksandar Kron, pitajući se kome je »Druga Srbija« namenjena:

– Svima, jer se tiče sudbine svih nas, i nikome, jer niko više ne sluša glas razuma. Pa ipak, njen će značaj da raste, i posle opšteg otrežnjenja u koje većina pisaca ove knjige donekle veruje. Ona će se čitati kao dragoceno svedočanstvo o moći predviđanja jedne mračne budućnosti. Bilo bi dobro kada bi se ova knjiga čitala i pre nego što do toga dođe.

* NIN, 30. oktobar 1992, str. 38-39.

Nataša Odalović

DRUGA SRBIJA – DRUGI GOVOR()*

Neku ženu je dugo mučio bol u trbuhu. Ona je verovala da bol dolazi otud što je sused bacio zle čini da bi zaposeo njenu unutrašnjost. Žena je posetila »isceliteljku« koja joj je, kao jedini moguć lek, predložila *prihvatanje zle moći* da bi isto učinila svom susedu. Pomisao da je žena možda pristala na zlu moć kao medikament, izaziva nelagodnost i jezu.

Kada čitavu naciju, međutim, zaboli stomak, a konzilijum nacionalnih vaučeva jednoglasno odredi isto terapeuško sredstvo, tada preostaje samo nada da će artikulisani glasovi »rašćinitelja zlih moći« nadjačati kakofoniju bajalica. Suprotstavljajući se shizofrenoj žestini jedne opasne antikulture. Druga Srbija pokušava da promovise Drugi/drugačiji govor, Drugo pismo, kao odgovor »terapiji« visokomimetskih nacionalpsihoterapeuta.

Ali, neki tvrde da im je smešna, da ih nervira i da im je nerazumljiva ideja nekakve »*druge* Srbije«. Oni kažu: »Nema *druge* Srbije!«, ili: »Mi ne priznajemo nikakvu *drugu* Srbiju. Dakle, ona ne postoji!«, ili: »Gde vam je, bre, ta Druga Srbija?« Sve je to razumljivo, uz pretpostavku da znamo koliko je teško prihvatiti, a naročito legitimizovati postojanje nečeg što je »različito od mene«. Tako gledano, Druga Srbija je više od psihičkog šoka. Ona je direktni atak na identitet svakog »poštenog« Srbina, potvrđenog u genetskom načelu: »Srbija – to sam ja!«

Recimo da je zato Druga Srbija uvek ono što treba biti. Oni koji su je razumeli kao stalni proces, a ne kao statičnu, stabilnu tvorevinu nebeskih kreatora, nalaze se i među autorima zbornika koji se, takođe, zove »Druga Srbija«. One koji ne razumeju podsećam na reči Pabla Pikasa, izrečene povodom dugog neprihvatanja kubizma: »Ja ne umem čitati engleski. Svaka stranica engleske knjige za mene je kao prazan list hartije. To ipak ne znači da engleski jezik ne postoji.«

I mada se u zborniku »Druga Srbija« nalazi osamdesetak tekstova od isto toliko autora, i mada neki od njih po svom tonu, stilu i »porukama« ne korespondiraju s nazivom zbornika (poput autora koji se bavi komparacijom nacionalizama, otkrivajući nam više puta svoju tajnu »čiji je nacionalizam najopasniji«!), ipak o »Drugoj Srbiji« se može govoriti i kao o *jednom tekstu* koji ispunjava onu bartovsku funkciju teksta »da bude neusiljena osoba koja pokazuje svoju zadnjicu Političkom ocu«.

Pismo »*Druge* Srbije« (u svojim reprezentativnim priložima) predstavlja pobunu protiv militarizacije jezika. Raznolikost, neujednačenost, pa stoga i nesvodivost ovog zbornika na neko jedinstveno opredeljenje, adekvatan je odgovor uniformizaciji i unifikaciji zvaničnog političkog jezika.

Ovaj zbornik bi budućim naraštajima mogao poslužiti i kao neka vrsta *hronike rata oko Potemkinovih sela*.

Čitanje »*Druge* Srbije« (za ovu priliku) završiću citirajući De Ružmona: »Dekadencija nekog društva počinje onda kada se čovek pita 'Šta će se dogoditi?', umesto 'Šta mogu učiniti?'«.

* *NIN*, 30. oktobar 1992.

Milena Davidović

SRBIJA NADE(*)

Od kada se inteligencija javlja kao posebno uočena društvena grupacija, postoje i pokušaji njenog svrstavanja i podela u razne celine. Rat na ovim prostorima omogućilo je stvaranje još jedne takve podele. Tako, upravo s obzirom na odnos prema ovom ratu, savremenu srpsku inteligenciju danas možemo svrstati u nekoliko osnovnih grupa. Najpre, jasno se moglo uočiti postojanje ratnohušakačke inteligencije koja je bila najaktivnija u periodu ulaska u rat; njeni najistaknutiji predstavnici bili su iz redova naše tzv. elitne inteligencije institucionalno organizovane, uglavnom u SANU, a poslovima na tom zadatku posebno su se posvetili neki od istoričara, književnika (naročito pesnika), filozofa, lingvista.

Drugu zapaženu grupu čine tzv. operativci, ili oni koji rade »na terenu«, »u praksi«. Po prirodi prostora na kojima se rat vodi – oni su poreklom iz tzv. srpskih krajeva van Srbije, a predstavljaju ih, uglavnom, psihijatri, filozofi i književni istoričari. Treću grupu čine oni koji neće da se »eksponiraju« u ovim mutnim, opasnim i teškim vremenima. To su navijači za »našu stvar«, koji smatraju da je svaka novoosvojena teritorija – srpska, crtači mapa i patriote za koje drugi ratuju. Svoju decu šalju u inostranstvo, ili ih kao studente nekako sklanjaju od odlaska na front, a u njihovo ime strada tzv. seoska omladina koja je i onako brojnija i neškolovana. Kao takvi, postaju podvojene ličnosti i stiču razne smetnje psihosomatske prirode.

Najzad, četvrtu grupu čine oni intelektualci koji su još na početku rata, kao izdajnici svoga naroda i mirotvorci, dobili fotografski aparat u glavu, razbijene noseve, pretnje, prebijanja, besane noći i uznemiravanja svih vrsta. Od njih počinju Beogradski krug i *Druga Srbija*.

Zbornik »Druga Srbija« koji su uredili Ivan Čolović i Aljoša Mimica predstavlja svojevrsan Zid plača ove grupe srpske inteligencije pred zlom koje nas je sve zadesilo. U zborniku je štampana neka vrsta moralnog očišćenja osamdesetak intelektualaca Kruga, kao reč izgovarana svake subote u toku tri meseca (april-jun, 1992). Angažovanost Beogradskog kruga išla je, naravno, i dalje od obrazovanja kritičkog javnog mnjenja u ovoj sredini u pravcu brojnih građansko–protestnih i mirotvornih akcija, koje su zbog svoje masovnosti i uticaja u javnosti odigrale izrazito značajnu ulogu. Po uticaju koji je imao, po učešću različitih opozicionih stranaka i po broju ljudi koji su bili okupljeni u akciji kao što je, na primer, bio »Crni flor« za Sarajevo – moglo bi se reći da je to bila neka vrsta prvog DEPOS-a i prvog pregrupisavanja opozicionih stranaka. Da ne pominjemo danas već svima poznate Hrtkovce, u koje su među prvima, u misiji zdravog razuma i pameti, bili angažovani intelektualci Beogradskog kruga, u vreme kada je to bila prava hrabrost.

Već posle prvih ubijanja i razaranja po Hrvatskoj, govorilo se o tome da više nikada nećemo moći da živimo zajedno; još nismo izašli iz vukovarskog šoka, a već imamo sindrom Mostara, Sarajeva ili Foče – svejedno. U tom haosu ludila i zla, kad u našoj bivšoj domovini vlada prekid svih komunikacija među normalnim ljudima – ova knjiga će uvek svedočiti o tome da je ta komunikacija nekako, ipak, postojala. Najveći

značaj ove knjige vidim u tome što će ona ostaviti trag o tome da smo neprekidno mislili na sve naše bivše sunarodnike koji su patili, bili proganjani, žedni, skriveni u podrumima, raseljeni iz svojih kuća, silovani, mučeni i ubijani – ni zbog čega. Ako i jedan od njih posle niza godina, i posle svega što je bilo – smogne snage da pročita jednu rečenicu iz ove knjige – biće to prvi znak da nova, drugačija Srbija može da otpočne svoj vek.

Knjiga »Druga Srbija« je značajna i zbog toga što će ostati kao postojan dokument o tome da se istina nikada ne može sakriti. Kada dođe vreme da ubice i zločinci budu pravedno kažnjeni za zločine koje su počinili, ova knjiga će svedočiti o tome da niko neće moći da kaže kako za zločine nije znao, jer istinu o ovom ratu nije znao samo onaj ko nije hteo da zna.

Najzad, ovaj zbornik u svom ovom užasu u kome živimo – uliva tračak nade da će, možda, u neko dogleđno vreme zaista i postojati neka druga Srbija. Tu nadu pruža jasan dokaz o postojanju inteligencije koja svoju nacionalnu misiju vidi kao neraskidivu stvaralačku povezanost sa svim drugim narodima na ovom prostoru. Upravo zato što su intelektualci Beogradskog kruga bili među prvima koji su shvatili da – ako ne nikada više, a ono sigurno za njihova života, Srbi neće živeti u jednoj državi – mogli su da budu uporni u svom angažmanu jedino za Srbiju nacionalne tolerancije i saradnje.

* *Borba*, 19. novembar 1992.

Ivan Čolović
Aljoša Mimica

KRIMINALIZACIJA SRPSKE ISTORIJE I KULTURE(*)

Nedavno je pariski izdavač Fajar (Fayard) objavio knjigu »Etničko čišćenje« (»Le nettoyage ethnique«), s podnaslovom: »Istorijski dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji«. Autori ove knjige – Mirko Grmek, Mark Đidara i Neven Šimac (dva Hrvata i treći »neopredeljen«) – ponudili su francuskim čitaocima svoje prevode i komentare dvadesetak odlomaka tekstova iz srpske političke i književne istorije, kao i nekih savremenih dokumenata. To su, između ostalog, delovi odluka Praviteljstvujušćeg sovjeta iz 1807, odlomci epskih pesama iz Karađžićeve zbirke i citati iz »Gorskog vijenca«, delovi spisa Ilije Garašanina, Stojana Protića, Koste Stojanovića, Jovana Cvijića, Milana Nedića, Vase Čubrilovića, Draže Mihailovića, zatim »Memorandum SANU« i odlomci govora i članaka današnjih srpskih pisaca, političara i državnika.

Izbor odlomaka, predgovor i komentari autora potvrđuju ono što podnaslov ove knjige nagoveštava: da je reč o pamfletu koji treba da dokaže da je srpska politika od početka do dana današnjeg (od Karađorđa do Miloševića) zasnovana na osvajanjima teritorija i progonima nesrpskog stanovništva. »Etničko čišćenje« je, prema autorima, srpska državna ideologija i, uopšte, ideologija srpskog naroda. Jer, kako oni naglašavaju u predgovoru, »Srbi znaju i za nekadašnja i za sadašnja istrebljenja, ali se većina od toga ne ograđuje. Sudeći prema onome što oni govore i pišu, a posebno po rezultatima izbora, oni ta istrebljenja odobravaju. Međutim, da bi umirili savest i da se ne bi odali, oni su prisiljeni da poriču stvarnost i da sve te užase pripisuju svojim protivnicima« (str. 12).

Dosledni svojoj tezi da su progoni i mučenja drugih naroda stvar jedne specifične srpske ideologije, autori ove knjige logično zaključuju da su u toj vrsti zlodela Srbi bez premca. Po njihovom sudu, ustaški zločini iz Drugog svetskog rata daleko zaostaju za zločinima nedićevaca u Srbiji, a »genocid nad Jevrejima na delu u tadašnjoj Hrvatskoj i Srbiji, bio je radikalniji u ovoj drugoj« (str. 11). Ustaški program za rešenje pitanja Srba u Hrvatskoj, koji predviđa da »jedna trećina Srba bude preobraćena, druga prognana i treća pobijena« zapravo je, pišu autori ove knjige, jedan stari srpski plan istrebljenja Jevreja i drugih nesrpskih naroda, koji su ustaše preuzele od Srba i pokušale na silu da nametnu takvim zlodelima nesklonom hrvatskom narodu (str. 15). U skladu s tim je i zaključak knjige da je istorija srpske države zasnovana na ideologiji »etničkog čišćenja«, te da je ona »pakleni krug politike agresije, teritorijalnih osvajanja i progona susednih naroda« (str. 17).

Ovaj pamflet ne bi bio vredan naše pažnje da se ne završava poglavljem kojim autori tobože odaju priznanje demokratskoj struji u krilu srpske inteligencije (dakako, tankoj), čije najbolje današnje predstavnike vide u intelektualcima okupljenim u Beogradskom krugu. Ali, oni nisu ostali na ovom netraženom priznanju, nego su sebi dali za pravo da u svoju knjigu uključe i delove petnaest tekstova objavljenih u zborniku »Druga Srbija« (ukupno više od jednog štampanog tabaka), čiji su pisci R. Konstantinović, A. Mimica, G. Nikoliš, M. Tepavac, B. Bogdanović, P. Luković, I. Čolović, V. A. Vasiljević, D. Veselinov, S. Inić, N. Popov, N. Barović, N. Daković, V. Milatović i M. Miočinović.

Kao urednici zbornika »Druga Srbija«, procenjujući da je ovde reč o povredi moralnih i materijalnih autorskih prava navedenih autora i o šteti nanetoj ugledu Beogradskog kruga u zemlji i u inostranstvu, odlučili smo da našu javnost upoznamo sa sledećim:

1. Ni autori knjige »Etničko čišćenje« niti njen francuski izdavač nisu tražili, pa time ni dobili autorsko pravo da u tu knjigu uključe prevode tekstova objavljenih u zborniku »Druga Srbija«;

2. S obzirom na to da je, po našoj proceni, »Etničko čišćenje« diletantski politički pamflet, čiji je osnovni cilj kriminalizacija srpske istorije i Srba, neovlašćeno korišćenje u tom pamfletu obimnih izvoda priloga objavljenih u »Drugoj Srbiji« nanosi veliku moralnu štetu autorima tih priloga i Beogradskom krugu. Intelektualci koji danas u Beogradu ustaju protiv ekstremnog srpskog nacionalizma – a među njima su mnogi članovi našeg Kruga i autori tekstova u »Drugoj Srbiji« – sigurno ne čine to da bi išli na ruku hrvatskim nacionalistima. Kad je o današnjoj Hrvatskoj reč, oni se solidarišu sa onim hrvatskim intelektualcima antinacionalistima u Zagrebu i drugim hrvatskim gradovima ili u inostranstvu (posebno u Francuskoj), koji su izloženi hajkama hrvatskih desnih ekstremista i šovinista. Kao što znaju da ideja i praksa »etničkog čišćenja« postoji i u Hrvatskoj, oni znaju da postoji i Druga Hrvatska i veruju u njenu budućnost.

3. Objavljujući bez dozvole opširne odlomke iz »Druge Srbije«, autori i izdavač »Etničkog čišćenja« naneli su štetu izdavaču francuskog izdanja »Druge Srbije«, Fondaciji »Carrefour des litteennes« iz Strazbura, koja najavljuje izlazak tog izdanja za kraj maja ove godine. Šteta je naneta i francuskim listovima i časopisima (*Liberation*, *Les temps modernes*, *La regle du jeu*, *L'Esprit*, *Les peuples mediteranéens*) koji su objavili ili najavljuju skorašnje objavljivanje autorizovanih prevoda pojedinih tekstova iz »Druge Srbije«.

4. Sa sadržinom ovog saopštenja upoznaćemo izdavačku kuću Fayard, koja je objavila »Etničko čišćenje«, i francusku javnost. Takođe, ispitaćemo mogućnost da se kod nadležnog francuskog suda pokrene postupak zbog povrede autorskih prava u ovom izdanju.

* *Politika*, 29. mart 1993.

I. Petrović

DOPISANA »DRUGA SRBIJA«(*)

Urednici knjige »Druga Srbija« Ivan Čolović i Aljoša Mimica, nedavno su izdali saopštenje za javnost u kome je obavestavaju da je francuski izdavač Fajar, u knjizi »Etničko čišćenje« neovlašćeno koristio tekstove objavljene u zborniku »Druga Srbija«.

Podnaslov ove knjige »Istorijski dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji« sugeriše da je srpska politička i književna misao utemeljila osvajanja i progone nesrpskog stanovništva kao državnu ideologiju. Kao protivtežu ovakvoj ideologiji, državnoj i narodnoj, njeni autori ističu da je Srbija imala i demokratske pokrete koji su odbacivali tu ekspanzionističku politiku (pominju svetao primer socijaliste Dimitrija Tucovića), a u novije vreme to čini Beogradski krug. Pominjući i hvaleći hrabrost Mirka Kovača i Bogdana Bogdanovića, koji su jasno osudili srpsku agresiju, autori »Etničkog čišćenja« nastavljaju obaveštenjem o sesijama Beogradskog kruga, na kojima je oko 100 intelektualaca govorilo protiv rata, totalitarizma i proganjanja nesrpskog stanovništva. »Toj uspravnoj Srbiji treba pokloniti pažnju«, zaključuju autori.

Prelistavajući pomenutu knjigu koja je podeljena na pet poglavlja, primećuje se da su – pored citata – njeni autori sami dopisali sve ostalo: komentare, naslove, objašnjenja. Tako je prvi deo, pod nazivom »Koreni«, krenuo od Vuka i Njegoša, i naslova »Srbi – svi i svuda«, dok u drugom delu »autori« pokušavaju da objasne »Program« i »Plan za realizaciju Velike Srbije«, koristeći, recimo, tekstove Cvijića, Koste Stojanovića (»Sve do istrebljenja našeg i vašeg«), a ponovo napominjemo da su svi naslovi delo autora. Treći deo, »Od Jugoslavije do Jugoslavije«, ima, pored Draže Mihailovića (»Uputstva za čišćenje«), Milana Nedića i dva puta Čubrilovića (»Scenario za Kosovo« i »Za jednu čistu slovensku zemlju«). Četvrto poglavlje je naslovljeno »Današnja tragedija«, gde su mesto našli Memorandum SANU i sledeći pasusi: »Vođa«, »Ambivalentnost sveštenika«, »Intelektualci piromani«, »Poverljivi vojni planovi« i »Govori vođa«. Knjiga se završava poglavljem »Jedna zemlja na raskršću«, u kome su se našli i intelektualci Beogradskog kruga sa svojim priložima sa sesija »Druga Srbija«.

»Ideja ovog pamfleta je da kriminalizuje celu priču«, kaže nam Ivan Čolović, jedan od potpredsednika Beogradskog kruga. »Važno je da se razjasni«, napominje Čolović, »da hrvatski nacionalisti i srpski antinacionalisti ne čine jedan front«.

Kako je u pitanju prigovor koji koriste ovdašnji protivnici Beogradskog kruga, da zapravo svojim delovanjem upravo idu na ruku hrvatskim nacionalistima, podsećamo Čolovića da zlobnici mogu reći da se Beogradski krug ne bavi hrvatskim nacionalizmom. »Mi se bavimo«, objašnjava Čolović, »i saradujemo sa onima koji tamo pružaju otpor hrvatskom nacionalizmu«. Kao primer, Ivan Čolović navodi nedavni izlazak časopisa »L' temp moderns«, u kome su se zajedno našli srpski i hrvatski intelektualci i koji je, između

ostalog, doneo programe Građanskog saveza i Beogradskog kruga. »Na časopisu je banderola 'Druga Srbija – Druga Hrvatska«, kaže Čolović, »i to je taj pristup koji je uravnotežen, i rezultat želje da se dâ podrška i hrvatskim i srpskim intelektualcima koje zbližava zajednički otpor ekstremnoj desnici i režimima u sredinama u kojima žive«.

* *Borba*, 1. april 1993.

Anđelko Dragojević

ORTAKLUK SA USTAŠAMA(*)

»Sastalo se zlo i gore da se malo dogovore«.

Sastanak, naravno, blizu – u Parizu. Ista bratija, istog jedinstvenog bratstva, spakovana u istoj municiji koja se samoaktivira samo na Srbe. Odavno ona i nije učaurena metalom, nego presovana legitimnom presijom mržnje među istim koricama, istih knjiga, istih novina. »Beogradski krug« tzv. intelektualaca kruži Evropom u ime »drugih Srba«, plašeći već uplašene i usitnjene demonohrišćanske pagane. Prvim i pravim Srbima. (Bauk srpskog »boljševizma« pretvorio se od famoznog kruženja Evropom, naročito posle izbora, u prostog isprostituisanog disidentskog pajaca.)

Da skratim: ono što ne zaslužuje čak ni kraćenje: u knjizi kroatokrstaške propagandne trojke (Grmek, [Gj]indar, Šimac) našli se, (»gle te čuda«! krugovalnici drugosrbi).

intelkruga baš iz Beograda. Srpska politika od Karađorđa do Miloševića, zasnovana je – kažu ovi priznati Evropejci, borci u krilu latinske Francuske – na progonima onih koji nisu Srbi. Etničko čišćenje je zato, kako se iznosi zapadnim čitaocima, srpska državna ideologija. I, uopšte, ideologija srpskog naroda.

A da je tako, posvedočiće baš sami Srbi, »drugi Srbi«, mala grupa malosrpske (»dakako, tanke«) inteligencije. NE greše mnogo ustaše kad im odaju priznanje, niti kad u svoju knjigu ubacuju samo petanestak tekstova baš ovih »drugih« okruglih Srba (iz zbornika »Druga Srbija«).

»Zloupotreba druge Srbije« ili njena normalna upotreba. Ima li svako pravo da upotrebi ono što je naručio i, eventualno, platio? U saopštenju dr Ivana Čolovića i dr Aljoše Mimice, ne vidi se da li to oni nešto saopštavaju srpskom narodu, prave sebi reklamu, ili uspostavljaju novi račun svojim izdavačima u Parizu. Ne kažu oni, ni slučajno, da je ovim svim, a naročito ortaklukom sa ustašama povređen srpski narod, nego su povređena – autorska prava. Dakle, njihova dobit.

Zato će, upozoriće svog izdavača »Fajara« – da je »pogrešio ustaški izdavač »Fajar«, što je kao isti njihov izdavač »Fajar« objavio iste tekstove u istoj knjizi na istu temu istih antisrpskih autora.

Sa nešto više »smešnog humora« i valjda nenamerne kontrasne samoironije naići ćemo na tvrdnju da je ovim malosrbima naneta »velika moralna šteta« i to kao borcima »protiv ekstremnog srpskog nacionalizma«. (Zar ta borba nije uvek bila ekstremna i dobro plaćena od Franje Josipa do Josipa Broza?)

Jako dirljiva borba i mnogo hrabra: napadati Srbe koje niko ne brani i braniti Evropu koju niko ne napada! Ali, ne treba gubiti nadu: možda će ove brižne duše ubediti

baš onu naciju, koja je obogatila političku kulturu Evrope imenom msje Šovena – da je visoko moralno boriti se protiv tzv. nacionalizma svoje nacije, zajedno sa hrvatskim fašistima, baš u Parizu i u Berlinu i u Vatikanu...

Za same Francuze koji se ne dele na prve i druge, a naročito za one negdašnje, bila bi uvreda ako ih neko i to o njihovom trošku uverava da nema bitne razlike između sveslobode u izdavanju knjiga i sveslobode u izdavanju svoje Patrije.

Nisam rekao: partije, nego – otadžbine!

* *Večernje novosti*, 9. april 1993.

Ivan Ivanji

INTELEKTUALCI PROTIV SRPSKOG REŽIMA(*)

Beogradski krug je jedino istinsko opoziciono udruženje u Srbiji. Intelektualci okupljeni u njemu dosledno se zalažu za mir, protivnici su svake vrste nacionalizma, veruju u demokratiju sa zapadnjačkim, građanskim pečatom. Politički uticaj Krug trenutno nema, pre se radi o moralnoj instituciji. U njemu se okupljaju pojedinci koji ne žele da zavijaju zajedno sa »nacionalističkim vukovima«. Nasuprot tome, nekoliko desetina profesora, pesnika, umetnika, arhitekata, novinara i drugih poznatih imena trudi se da predstavi »drugačiju Srbiju«, koja ne želi da se stidi pred svetom zbog toga što je toliko savremenika ukaljalo njen ugled.

Od proleća 1992. godine članovi Beogradskog kruga se redovno sastaju u sali Doma omladine u centru Beograda. Govori i predavanja, koji su u ovom krugu održani od početka aprila do kraja juna 1992, pojavili su se u jednoj knjizi koja je objavljena krajem te godine. U njoj je zastupljeno 76 autora. U skladu s jednom starom izrekom, koja kaže da »najbolja imena treba navesti«, to treba učiniti i ovde.

Prilozi u ovoj knjizi, koja nosi naslov *Druga Srbija*, delimično naglašavaju tragiku, skoro bezizlaznost postojeće situacije, a s druge strane izražavaju borbenost i nadu. Neki autori u svom očaju pokušavaju da budu duhoviti, drugi se trude da daju kratke, ali tačne analize.

Teško je uz pomoć pojedinačnih citata predstaviti duh iz kojeg je nastao opozicioni Beogradski krug, jer on se odražava u celokupnosti ove knjige.

Vredno je pomena učešće nekih starih saboraca Tita, koji su ranije ili kasnije ipak krenuli sopstvenim putevima.

Najpoznatiji predstavnik ove grupe je u starosti prosvetljeni i mudri Milovan Đilas (rođen 1911), u svetskim razmerama prvi disident komunističkog pokreta. U svom prilogu on se pre svega bavi tezom režima, koja je identična sa zahtevom Srpske pravoslavne crkve, da su Srbi »nebeski«, dakle »izabrani« narod. On dokazuje da ta ideja o »boljoj rasi« korespondira sa ideologijom fašizma.

Đilas poriče bilo kakvu vezu sadašnjih dešavanja u Srbiji s komunizmom (a ko bi to mogao bolje znati od njega?). On o tome kaže: »Nije komunistička ideologija jedina koja opija učene i zaluđuje bezazlene«.

Mađarski pisac Laslo Vegel, koji živi u Srbiji, jedan je od najpesimističnijih članova Beogradskog kruga. On već godinama sedi između svih stolica. Pošto se zalaže

za moderno društvo, u kojem se gubi ono nacionalno, malo je cenjen kod većine njegovih mađarskih sugrađana u Jugoslaviji, ali ga utoliko više poštuju oni intelektualni krugovi koji se ne zanimaju za nacionalno poreklo.

Vegel u svom članku »Šanse liberalne katarze« kaže: »Dospeli smo u situaciju ili ili, u kojoj su prilike do te mere očajne da se liberalna država pomalja kao nužna alternativa. Ako ne budemo u najkraćem roku krenuli tim putem, survaćemo se u katastrofu. Naša liberalna alternativa – na žalost – nije posledica jednog prirodnog razvoja, već figurira kao poslednja slamka«.

Sasvim drugačije zaključke donosi ekonomista Ljubomir Madžar, ministar privrede u Saveznoj vladi premijera Milana Panića. On još nije bio na toj funkciji kada je pred Beogradskim krugom objašnjavao:

»Inflacija će nastaviti da se razbuktava sve do neumitnog kraha sistema. Kraha sistema znači ulazak u situaciju u kojoj će brzina obezvređivanja dinara dostići takav stepen da će on postati praktično neprihvatljiv i za tekuće transakcije. Kad cena ručka u restoranu poraste za vreme dok traje sam ručak, to će biti najava takvog kraha. Sistem koji se oslanja na takav novac izgubiće sposobnost regulisanja elementarnih životnih funkcija. On će tada ili potpuno skliznuti u primitivni splet mehanizama trampe i prirodne distribucije roba i usluga, ili će, kroz radikalnu monetarnu reformu, biti zamenjen potpuno novim sistemom. Bez obzira kakav će biti krajnji ishod, on će označiti kraj starog sistema«.

Gospođa Sonja Licht (1947), potpredsednica Helsinškog komiteta, dala je možda najenergičniji prilog:

»Koliko smo se puta pitali kako je na stotine i hiljade Jevreja dozvolilo da ih nekolicina naoružanih vojnika vodi u sigurnu smrt. Zašto se nisu pobunili, zašto nisu pošli na bajonete? Ostalo bi ih sigurno više živih nego što ih je uspelo da izbegne cijanid ili oganj. Pošto sam pročitala prve knjige o Varšavskom getu, pitala sam se kako je to moguće da ljudi češće evociraju uspomenu na Aušvic nego na Geto, kako je moguće da je paradigma jevrejskog stradanja to mirno pristajanje na smrt umesto borba protiv zla. Tek iz ovog našeg stradanja počinjem da shvatam.

Nismo naučili lekciju ni Varšavskog geta ni staljinističkih gulaga. Nismo naučili da je otpor, aktivni otpor, jedini način na koji se totalitarizam može sprečiti, onemogućiti.

Sada već imamo i sopstveno iskustvo. Imamo iskustvo Mostara i Sarajeva, saznanje koje je jedan moj prijatelj iz Mostara formulisao ovim rečima: 'Dok smo mi organizovali mirovne skupove i tribine, oni su se naoružavali'. Pitam se šta nam je još potrebno? Pitam se imamo li pravo da upravo mi – intelektualci – u ovom trenutku ne prihvatimo svoju odgovornost da se intelektualno i politički angažujemo na sve načine i svim sredstvima koje zahteva situacija. Mir i demokratija imaju šansu samo ako svako od nas pristupi pokretu otpora protiv nasilja i totalitarizma«.

Nasuprot tome, kod najmlađe učesnice u knjizi *Druga Srbija*, TV-novinarke Dubravke Marković (1960), saradnice u nezavisnoj stanici Studio B, nedostaje bilo kakav otpor, ona je rezignirana:

»Visoki komesarijat UN za izbeglice kaže: 'Sa teritorije nekadašnje Jugoslavije danas ima 2.000.000 izbeglih lica'. Ja dodajem: 2.000.001. I ja krećem u nepoznato [...]

Znam da ne znam da li ću moći da se vratim u svoj grad [...]. Odlazim jer u ovom gradu za mene više mesta nema. Dvanaest godina sam pokušavala da se prilagodim medijima u Srbiji, više nemam snage. Došli su neki drugi da ih osvoje, kao i Beograd.

Samo neka se upinju, beogradska kaldrma ume da pamti i ne zaboravlja [...]. Osećam da sam izgubila svoju Jugoslaviju, ne mogu da gledam kako nestaje i moj grad...«

Pogrešno je ako se od intelektualaca okupljenih u Beogradskom krugu očekuje program kako »drugačija«, demokratska i slobodarska Srbija treba da se organizuje. Uprkos hrabrom pozivu gospođe Licht, ovde se ne može pronaći generalštab naoružanog otpora Miloševićevom režimu. Ono što članovi ovog labavog udruženja imaju da kažu jedni drugima i malom broju dobronamernika u Beogradu i Srbiji ne vodi direktno do pobeđe, to je samo lament. Dešava se da se mnogi izgube u muzici lepih reči, u igri jedne beskorisne filozofije, u analizama i poređenjima koja ne vode nikuda. Moguće je da su inteligencija i energija, koje se ovde mogu pronaći, izgubljene za druge partije i udruženja koji aktivnije rade na preoblikovanju i budućnosti svoje zemlje. Ali, okupljanja Beogradskog kruga i prva knjiga koja objedinjuje i predstavlja njihova izlaganja svakako su dokaz da, u najmanju ruku, postoji ideja o »drugačijoj Srbiji«.

Malo je verovatno da iz ovog kruga intelektualnih protivnika režima u Jugoslaviji, koja se sastoji samo još od Srbije i Crne Gore, može da proizađe snaga koja će sa istorijske scene zbrisati Miloševića i njegove pristalice. Ali, iz njihovih ideja može da se rodi osnova za jedan novi duh u jednoj »drugačijoj zemlji« na Balkanu, te zato ova snaga zaslužuje pažnju.

Prevela Meral Tarar-Tutus

* *Die Neue Gesellschaft Frankfurter Hefte*, br. 4, april 1993.

J. Tasić

SVEDOČANSTVO O SVEOPŠTEM BRUKANJU(*)

Na subotnjoj sesiji Beogradskog kruga Aljoša Mimica, Vesna Pešić, Žarko Trebješanin i profesor Nikola Milošević, bavili su se knjigom »Intelektualci i rat«, urednika Aljoše Mimice i Ivana Čolovića. Knjiga obuhvata oko 50 izlaganja koja su se u okviru istoimenog ciklusa čula na tribinama Beogradskog kruga u Domu omladine, u periodu od oktobra prošle do februara ove godine.

»Ova knjiga je svedočanstvo o organizovanom odupiranju Beogradskog kruga i nekih drugih grupa sveopštem brukanju«, rekla je Vesna Pešić. Po njenom mišljenju neophodno je rekonstruisati šta se sve ovde dešavalo od 1986. godine i ko su akteri.

»Ne mislim da amnestiram vlast, ali sve što nam se desilo nije pitanje samo jednog čoveka i uzanog kruga oko neposredne vlasti. Rat je bio moguć zato što je napravljena jedna šira društvena koalicija. Taj rat je planirala i Crkva, Akademija nauka, planirala ga je i Vojska i opozicione stranke, a za intelektualce je porazno da su dozvolili da se vlast i jedna ratna politika izjednače sa patriotizmom. Trošnost naše opozicije je u tome što je bliska vlasti i slaba na nju«, stav je gospođe Pešić.

Profesor Nikola Milošević je prema intelektualcima izneo nešto blaži stav, jer ne misli da intelektualci, za razliku od drugih profesija, imaju, kada je rat u pitanju, neku veću odgovornost.

»O sudbini pojedinaca i naroda ne odlučuju intelektualci koji niti su ljudi posebnog kova samo zato što se bave duhovnim poslovima, niti su više otporni na

koruptivno dejstvo predrasuda i strasti od priprostih i neobrazovanih građana. Intelektualci u svim vremenima i svim sistemima su isti, dok odgovornost i glavne razloge za sve ono što nas je snašlo treba tražiti u postojećoj socijalnoj i političkoj strukturi«, rekao je profesor Milošević i završio, »da se bez promene postojećeg poretka kod većine intelektualaca ništa bitno neće promeniti«.

Za narednu sesiju Beogradskog kruga iduće subote domaćin tribine Sreten Vujović najavio je početak novog ciklusa pod nazivom »Nacionalizam i rasizam«.

* *Borba*, 20. septembar 1993.

Milovan Mračević

DRUGA SRBIJA(*)

Aprila 1992. godine grupa liberalnih i antiratnih intelektualaca i stručnjaka počela je da održava sastanke svake subote u prepodnevnom časovima, u slabo osvetljenoj dvorani Omladinskog kulturnog centra u srcu Beograda, nalik na amfiteatar. Ova grupa, poznatija kao Beogradski krug, predstavljala je forum za prezentaciju radova i mišljenja suprotnih ratobornom nacionalizmu, etničkom šovinizmu i vojnoj agresiji režima srpskog predsednika Slobodana Miloševića. Beogradski krug objavio je zbirku od preko osamdeset takvih eseja pod naslovom *Druga Srbija*. To je ujedno izraz koji je postepeno počeo da predstavlja alternativnu viziju Srbije zasnovanu na principima ljudskih prava, etničke tolerancije i prave demokratije. Sa ovim pokretom za »drugu Srbiju« upoznao sam se prilikom posete Beogradu, neposredno pred predsedničke izbore 20. decembra 1992, na kojima je Milošević pobedio ondašnjeg srpskog premijera Milana Panića, američkog biznismena srpskog porekla, velike nade široke antiratne koalicije.

U publici je bilo oko stotinjak, uglavnom starijih ljudi. Mnogi od njih su bili liberalni intelektualci proganjani u Titovoj eri. Sada, posle Titove smrti i navodnog uspostavljanja demokratije u Srbiji, ponovo su postali opozicija vladi i bili izloženi neprijatnostima koje je taj status podrazumevao. Nosili su ovu ironiju sudbine s mnogo dostojanstva, dok su mirno slušali prezentacije eseja. Jedan od ciljeva Beogradskog kruga bio je da povрати osećaj dostojanstva u atmosferi zatrovanoj etničkom mržnjom, ratnom propagandom, nacionalističkim ekstremizmom i političkom netolerancijom. I kao što je napisano u uvodu *Druge Srbije*, za mnoge učesnike ovih sastanaka oni su predstavljali neku vrstu »moralnog pročišćenja«.

Prvi govornik je bio Miloš Stambolić, univerzitetski profesor. Govorio je o Miroslavu Milenkoviću, ocu dvoje dece, koji je izvršio samoubistvo da ne bi morao da ide u vojsku, to jest u rat. Milenkovićev slučaj je izazvao veliku pažnju antiratnog pokreta, koji je objavio i knjigu o njemu. Stambolić je govorio o značaju »mita izdaje« u srpskoj kulturi, primetivši da je Milenković suočen s dilemom vojska, odnosno služenje svojoj zemlji, ili izdaja sopstvenih uverenja, izabrao samoubistvo, jer više nije mogao da podnosi teret pomenutog mita. Na kraju svog izlaganja Stambolić je odao počast Milenkoviću.

Jedan od govornika bio je Mihajlo Mihajlov, novinar i akademik, a sada profesor na jednom američkom univerzitetu. Mihajlov, vodeći disident za vreme Titovog režima, odležao je i zatvorsku kaznu zbog svojih antikomunističkih gledišta. U svom izlaganju

pokušao je da dá odgovor na pitanje: »Ko je u stvari intelektualac?« A suština njegovog odgovora je bila: »To su oni koji postavljaju pitanja. Oni koji formulišu zamisli«. Naravno, ima onih koji smatraju da Beogradski krug postavlja pogrešna pitanja, i da formuliše pogrešne zamisli. Na kraju svake sesije, moderator bi pročitao jedno anonimno pismo u kojem se učesnici optužuju za njihove proustaške (ustaše su bili hrvatski fašisti) i proalbanske stavove i na njih se apeluje da se osveste i podrže srpsku stvar. Ovoga puta pismo je potpisala »Grupa patriota«.

Posle sastanka mnogi učesnici su se okupili u restoranu »Sunce«, pored Doma omladine, u njihovom opozicionom sastajalištu. Bio sam u društvu Gorana Cvetkovića, četrdesetogodišnjeg antiratnog aktiviste. »Pogledajte ih«, rekao mi je Cvetković, uperivši prst na grupu od desetak sedokosih, ozbiljnih muškaraca. »Krem beogradske inteligencije, a piju samo kafu. Niko od njih nema para za ručak«. I to je bilo tačno. Iako je bilo vreme ručka, njihov sto je bio prazan. Hiperinflacija koja je tada razarala jugoslovensku ekonomiju svela je mnoge penzije na ekvivalent od tri do četiri funte mesečno, a ručak u restoranu koštao bi najmanje jednu funtu.

Cvetković se bavio neobičnim i nesigurnim poslom producenta nezavisnih dokumentarnih filmova na Drugom programu Radio Beograda, stanici manje kontrolisanoj od ostalih. Od početka rata on je veliki deo vremena posvećivao antiratnim aktivnostima. Za vreme najdužeg protesta, koji je počeo oktobra 1991, a završio se marta 1992. godine, on i drugi demonstranti okupljali bi se svako veče ispred zgrade srpskog predsedništva, tamo gde je Milošević mogao da ih vidi. Onda bi pročitali imena članova svih etničkih grupa ubijenih u ratu i zapalili sveće u njihovu uspomenu.

»To što Srbi rade u Bosni je genocid«, rekao je Cvetković. Opozicija se najžešće protivi načinu na koji srpski državni mediji služe režimu kao njegovo lično propagandno oruđe. Cvetković je takođe osudio lažnu sliku o ratu koju vlasti prezentuju na srpskoj televiziji. »To je prosto neverovatno kako se stvari izvrću, to jest kako se žrtve na jednoj strani predstavljaju kao žrtve na drugoj strani. Svaki idiot može da napravi razdor među narodima, ali samo pametan čovek može da stvori harmoniju među njima«. Po njemu su predstojeći izbori bili poslednja šansa da se Milošević spreči da odvede Srbiju u propast. On je čak predviđao da bi Miloševićev pad doveo do poraza njegovog podjednako nacionalistički nastrojenog pandana, hrvatskog predsednika Franje Tuđmana. Ali, prvo je Milošević morao da padne, a s obzirom na njegov istorijat izbornih krađa i zastrašivanja glasača, Cvetković je sumnjao u pobedu. »Ovo je bitka između moderne i primitivne Srbije, a primitivna Srbija trenutno pobeđuje. Ja jednostavno ne mogu da shvatim da posle 100.000 mrtvih neko u nedelju može i dalje da podržava ovaj režim. Ja *to* ne mogu da im oprostim«.

Mala, ali aktivna politička stranka u koaliciji koja je podržavala predsedničku kampanju Milana Panića bio je Građanski Savez. Lider ove stranke je bila dr Vesna Pešić, međunarodno priznati borac za ljudska prava. Prisustvovao sam izbornom mitingu ove stranke u Omladinskom kulturnom centru. Glavni govornik, gospodin Panić, okrivio je gospodina Miloševića za rat pred prepunom salom. Prisutni su sa oduševljenjem pozdravili njegove optužbe protiv Miloševića. On je uspeo da ih šarmira uprkos poteškoća koje je imao u izgovaranju nekih reči na srpskom jeziku. »Borim se sa padežima«, rekao je Panić, osvrćući se na tešku gramatiku jezika, »ali Milošević se bori sa shvatanjima«. Vođa Građanskog saveza, Vesna Pešić, jedini realni kandidat ove stranke, u svom vatrenom govoru je izjavila da su izbori »jasan izbor između rata i mira«,

kao i da »želimo da živimo u zemlji u kojoj građani svih vera imaju ista prava«. Dobra atmosfera mitinga, slična onoj na mirovnim skupovima, nakratko je poremećena dolaskom nekolicine mlađih ljudi koji su počeli da protestuju. No, ubrzo ih je učutkao pravi ljudski zid, koji ih je potisnuo na kraj dvorane. Jedan od njih, sa zgrčenim izrazom lica, uzviknuo je »A šta je sa Kninom«, pominjući grad u Hrvatskoj u kojem su neredi ugnjetenih Srba avgusta 1990. postali varnica koja je zapalila jugoslovenski građanski rat. »Opet pominju Knin«, rekla je jedna starija žena, koja je sedela pored mene, »pun mi je kufer te priče«.

Među članstvom Građanskog saveza, ukupno njih pet hiljada, ima dosta intelektualaca, umetnika i predstavnika drugih profesija. »Mi nismo političari, mi volimo da pijemo i da budemo srećni«, rekla je jedan od kandidata Vesna Petrović, držeći u ruci čašicu šljivovice, na prijemu priređenom u sedištu Građanskog saveza tokom izborne noći. Ona je advokat, a priprema specijalizaciju iz oblasti ljudskih prava. Izjavila je takođe da Građanski savez ne želi da proširuje svoje članstvo, te da ostaje veran svom antinacionalističkom stavu. Drugi kandidat je Mirjana Stefanović, pesnikinja i pisac. Objasnila mi je da je samo mali broj intelektualaca bio dosledan u svom otporu Miloševićevom nacionalističkom programu. »Cela srpska Akademija je podržavala Miloševićeve ratne ciljeve, sve dok nije postalo jasno da se oni ne mogu postići. Oni su se sada okrenuli protiv Miloševića i pretvaraju se da nisu nacionalisti. Samo mala grupa intelektualaca je stvarno antinacionalistički nastrojena«.

Član ove relativno male grupe je i Nataša Kandić, 44-godišnji sociolog i medijski istraživač. Ona je i direktor Fonda za humanitarno pravo, beogradske organizacije koja dokumentuje ratne zločine i kršenja ljudskih prava, koja su počinile etničke grupe na teritoriji bivše Jugoslavije, kao i one koji su počinjeni nad njima. Pre nego što je osnovala Fond, novembra 1992. godine, zahvaljujući finansijskoj podršci Soroš Fondacije, provela je osam meseci samostalno prikupljajući i verifikujući informacije o ratnim zločinima počinjenim za vreme rata u Hrvatskoj 1991. Njen izveštaj o Hrvatskoj koji je Fond objavio koristila je i komisija Ujedinjenih nacija koja je istraživala ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji. Ona i njena dva istraživača su od tada objavljivali izveštaje o kršenjima ljudskih prava u Srbiji, Vojvodini, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Sledećeg meseca izdaće knjigu o ratnim zločinima počinjenim u gradu Foča u Bosni i Hercegovini. U izvršnom odboru Fonda su vodeći članovi jugoslovenskog pokreta za ljudska prava i mir, a u potonjem je Kandić odavno aktivan član.

»Glavni moj cilj, koji je ujedno i cilj moje organizacije«, kaže ona, »jeste da obelodanim šta se dogodilo s Muslimanima, jer je činjenica da je veliki broj Muslimana proterao vođa bosanskih Srba Radovan Karadžić, da bi zauzeo veliki deo Bosne. No, pošto smo mi vrlo profesionalna organizacija, moja misija, naša misija je da verifikujemo svaku informaciju koju prikupimo, da verifikujemo svaki navodni ratni zločin kako bismo pomogli Ujedinjenim nacijama. Nas ne interesuju tuđa mišljenja i presude. Mi nismo sud – Ujedinjene nacije će verifikovati naše informacije, a mi ćemo se povinovati sudskoj proceduri ako do nje dođe jednog dana«.

Što se tiče rata u Hrvatskoj, Fond je prikupio dosijee o 150 slučajeva individualnih i masovnih ubistava. No, samo u svakom dvadesetom slučaju pominje se ime lica odgovornog za ubistva. To možda ne iznenađuje u situaciji kada se čak ne zna ni identitet snaga koje su bile angažovane u činjenju zverstava. Nataša Kandić, pak, veruje da je i srpskim i hrvatskim medijima bilo naređeno od početka rata da za zločine

okrivljuju drugu stranu, na osnovu etniciteta, a da što manje pominju pojedince. Ona veruje da je za sudsku proceduru važno da se otkrije identitet individualnih počinitelja, kao i da je to od ključnog značaja za pobijanje tvrdnje da su svi pripadnici jedne etničke grupe kolektivno odgovorni za akcije nekih od njenih pripadnika.

»Mi mislimo da je daleko važnije za neki budući mir da obični ljudi razumeju da svaki zločinac snosi individualnu odgovornost. Ne postoji kolektivna krivica – ja nisam odgovorna za nešto što je učinio neko drugi. Mislim da je veoma važno da se u Srbiji o ovome otvoreno razgovara. Protekle dve godine ovde se izjavljuje da su Hrvati ustaše«, rekla je Kandić. Inače, ustaše su tvorile hrvatski fašistički režim iz Drugog svetskog rata, poubijali su, prema procenama, 700.000 Srba, Roma i Jevreja, a danas im se dive hrvatske paravojne snage. »Nacija ustaša ne postoji, niti postoji narod koji je odgovoran za ono što su učinili ili naredili pojedinci«.

Kandić je počela da radi na projektu kojim se procenjuje krivica onih elemenata srpskih političkih, novinarskih i intelektualnih krugova »koji su uporno radili na stvaranju ideologije rata, koji su propagirali rat, koji su zdušno podržavali rat kao politički program i nacionalni interes«. »Ali, ovaj projekt može samo da otvori pitanje političke i moralne odgovornosti. Ovo nije trenutak za prikupljanje dokumenata, kao za vreme Nirnberškog procesa. To je bila drugačija situacija. Nemačka je bila poražena, do dokumenata se moglo doći. Ovde nema dokumenata. Ovde postoji vlada koja je dobila izbore«.

Ona je mislila na izbore održane 20. decembra, koje je karakterisala velika izborna prevara, a koji su označili povratak na vlast Miloševićevog SPS, kao i veće učešće u vlasti druge po broju poslanika u srpskom i jugoslovenskom parlamentu, ratoborne, ekstremno desničarske Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja. Stranka Željka Ražnatovića, *alias* Arkana, čije su paramilitarne snage odgovorne za etničko čišćenje i pljačkanje u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, osvojila je jedan poslanički mandat, a Vesni Pešić, vođa Građanskog saveza, to nije pošlo za rukom. Porazeni Milan Panić izgubio je prerogative jugoslovenskog premijera i vratio se u Sjedinjene Države. Politička antiratna opozicija, obeshrabrena i razjedinjena posle Panićevog odlaska, nije održala nijedan veći postizborni miting.

Mada je Milošević pokušao da prisili Radovana Karadžića da potpiše Vens-Ovenov mirovni plan za Bosnu i Hercegovinu, on sam ne pokazuje znake da želi da odustane od kontrole nad Srbijom. Njegova odluka da podrži plan bila je motivisana željom da zaštiti svoju domaću poziciju, koja je bila ugrožena mogućnošću zapadne vojne intervencije i posledicama oštih sankcija na propadajuću privredu.

Beogradski krug nastavlja da se sastaje, a ozbiljni disidenti i dalje piju kafu posle svakog sastanka u restoranu »Sunce«. Goran Cvetković i Nataša Kandić, kao i drugi, i dalje se bave dobrovoljnim i profesionalnim radom u ime mira i ljudskih prava. No, rađanje jedne »druge Srbije« je još uvek daleko.

Prevela: Ivana Damjanović

* Milovan Mracevich, »Another Serbia«, *Oxford Magazine*, Fourth week, Trinity term, 1993, pp 9-10.

V. Stefanović

INTELEKTUALAC MORA GLAVOM KROZ ZID(*)

Posle *Druge Srbije*, u izdanju Beogradskog kruga i Centra za antiratnu akciju sada je objavljena knjiga-zbornik *Intelektualci i rat* (urednici Ivan Čolović i Aljoša Mimica). Sadrži pedesetak autorskih izlaganja na sastancima Beogradskog kruga nezavisnih intelektualaca, u Domu omladine, od početka oktobra 1992. do kraja februara 1993. godine – u doba »kada je svako zalaganje za mir, nacionalnu trpeljivost i uspostavljanje građanske demokratije nailazilo samo na prezir, nipodaštavanje i otvorenu porugu«, kako piše u predgovoru A. Mimica.

Povodom objavljivanja ove knjige razgovaramo sa članovima uprave nestranačkog Beogradskog kruga, profesorima Filozofskog fakulteta Beogradskog univerziteta, dr Miladinom Životićem i dr Sretenom Vujovićem.

• *Zašto bi intelektualci bili odgovorniji od bilo koga drugog?*

M. Ž. – Ovaj rat nije rezultat spontane, trajne mržnje među našim narodima, niti u njemu ima elemenata bilo kakvog istorijskog nasleđa. Rat je izazvan u okvirima određenih političkih struktura i u simbiozi određenih političara i intelektualaca.

S. V. – Intelektualna elita, ili bar dobar deo nje, podlegao je konzervativnoj, retrogradnoj ideologiji, i počeo na razne načine, kroz medije, savetovanjima, mitinzima, da rasejava kriterijume iz fonda jedne patrijarhalno-autoritativne, podgrejane guslarske svesti. Neverovatna je, pri tom, bila metamorfoza nekih intelektualaca: kritičar svega postojećeg postaje apologet predstojećeg, samo ako je to srpsko; istoričar koji pripada kritičkoj školi pretvara se u paraistoričara, tvorca mitomanije. Knjiga koja je pred nama predstavlja kritiku jedne konzervativne, pogubne ideologije i intelektualaca koji su, iz različitih motiva, opravdavali iracionalnost i nasilje. Nasilje na kakvom ništa trajno ne može da se zasnuje, koje vodi samo u dalje nasilje.

• *Govorilo se, i govori, o borbi za ostvarivanje konačnih nacionalnih interesa.*

S. V. – Plaćena je neverovatna cena za jednu neverovatnu avanturu – konačno rešenje srpskog pitanja koje ne može biti konačno. Brojne generacije ranijih intelektualaca koji su imali iste ideje – da svi Srbi žive u jednoj državi, recimo – tražile su drugačija rešenja.

• *Koliko, uopšte, ti pojmovi – inteligencija, intelektualci – ovde označavaju visoku sadržinu duha, znanja, kriterijuma u odlučivanju..., a koliko – zanimanje, »firmu«?*

S. V. – Ako su intelektualci pre svega visokoobrazovani ljudi, njih u ovoj novoj Jugoslaviji ima svega šest odsto! Loše stojimo u odnosu na neke druge zemlje! Inteligencija koja opravdava režim i njegove ideje i praksu sada je manje brojna – mnogi i pretrčavaju na drugu stranu – ali je još uvek institucionalno zaštićena. Kritički, brojniji deo inteligencije je marginalizovan. Tome je i sâm doprineo, povlačeći se u usamljenost. Manje je, ipak, bitan brojčani odnos. Apologetska inteligencija predstavlja veoma dobro organizovanu manjinu koja učestvuje u vlasti.

• *Šta predstavlja Beogradski krug u toj, kažete, brojnijoj kritičkoj inteligenciji? »Zli jezici« dobronamerno su primetili da njegove subotnje sesije liče na praznične skupove vernika u crkvi. Do iduće subote.*

M. Ž. – Šta, uopšte, intelektualcu preostaje da čini? Pogotovu kad nosi nepopularni, pa i pretenciozni atribut *nezavisni*! U Krugu se ne razmišlja koliko je on

brojan i jak, nego kako da se ideje iz njega probiju kroz ovo zlo u kojem smo. Uticaj institucionalne, apologetske inteligencije na mlade generacije je mali, te generacije beže.

S. V. – Bilo je i pakosnih primedbi da smo mi intelektualci iz kruga »dvojke«. Svaka kritička misao u Beogradu svedena je na krug »dvojke«. No, Beogradski krug ima šta da kaže i u provinciji. Obilazimo gradove, širimo ideje o građanskoj svesti i potrebi građanske neposlušnosti. Imamo i razne projekte: izdavačke – sopstveni časopis, pozorišne... Ne svodi se sve samo na subotnje sastanke u Domu omladine u Beogradu... Kao vernici u crkvi?... Zašto naši subotnji skupovi ne bi bili i neka vrsta kolektivne katarze!

M. Ž. – Članovi Beogradskog kruga deluju i u Londonu, Parizu, Amsterdamu... Beogradski krug očekuje, kao goste, ugledne intelektualce, pisce, filozofe iz Nemačke, Engleske, Francuske.

• *Može li kritička reč intelektualaca da se probije kroz barijere opštih, svakodnevnih, egzistencijalnih nevolja, briga?*

M. Ž. Te barijere se doista teško probijaju. Potrebna je za to kritična masa inteligencije koja se može postići samo artikulisanjem određenog političkog programa, ali, istovremeno, i neučestvovanjem u borbi za vlast. Budućnost se ne može graditi samo na kosovskom mitu.

S. V. – Kad svakidašnjica ovako mrvi čoveka, onda zaista neko gladan nema sluha za ideje o lepom, dobrom, istinitom, budućem... Ali, bez tih ideja život ne vredi. Ako se svede na puko preživljavanje, onda nije vredan življenja.

• *Šta, iz nezavisno-intelektualnog ugla gledano, u slučaju, po nekima moguće, po drugima ne mnogo verovatne, »socijalne eksplozije«?*

S. V. – Društvo je razdvojeno, ogoljeno na vršioce vlasti i masu, institucije ne funkcionišu. Jedina snaga nezavisnog intelektualca je njegova glava. Ako su podignuti zidovi između naroda i razuma, između nas i Evrope, intelektualcu ne preostaje ništa drugo nego da ide glavom kroz zid.

• *I u Beogradskom krugu govori se o opasnosti fašizma.*

S. V. – Pre nego o fašizmu, može se govoriti o izvesnim vidovima fašistoidnosti koji postaju zabrinjavajući. Možda je samo pitanje trenutka kada će oni preplaviti društvenu scenu! Na ideološkom planu postoji krajnja desnica s fašističkim idejama. Praktično, postoje paravojne političke stranke koje se, prema izjavama njihovih lidera, nimalo ne libe fašističkih ideja. Ako je ista fašističko, onda je to šovinizam, ratno shvatanje životnog prostora, sva ta »mapiranja«, etnička čišćenja, kult vođe... Nije slučajno što krajnja desnica uzima na zub Beogradski krug.

M. Ž. – U Beogradskom krugu počinje nova serija razgovora o nacionalizmu i rasizmu. U ovom času važno je ukazati da se šovinizam nužno završava fašizacijom. Ovo u čemu i kako živimo, more krvi, uništeni gradovi i sela, beskućnici koji lutaju unaokolo, ovde i po svetu – sve je to fašizacija.

• *Pominjali ste građansku neposlušnost...*

S. V. – Da, i kao odgovor na tendenciju fašizacije, na organizovani državni kriminal – spregu ratnih zločinaca i profitera sa državnim organima.

M. Ž. – Građanska neposlušnost je deo građanske svesti i vodi u reformu društva. Mi insistiramo na ozbiljnim reformama društva, a ne na populističkom nasilju i neorganizovanom suprotstavljanju vlastima. Populizam vodi u nove oblike totalitarizma. Mislim da građanska svest raste. Pokretaćemo i razvijati građansku svest i neposlušnost.

• *Ima mišljenja da Beogradski krug i slična udruženja, svojim nevelikim obimom i uticajem, samo daju legitimitet onima koje kritikuju, vlastima, na primer. Da su samo mali neopasni ventil.*

M. Ž. – Tako nešto pripisuje se svim disidentima. Govorilo se da su studenti 1968. dali legitimitet titoizmu. To nije tačno. Bio je to, 1968, prvi praktični čin delegitimisanja tog režima. Posle toga režim više nije imao iluziju da može lako da manipuliše mladom generacijom. To danas važi za nas.

S. V. – To, da mi dajemo legitimitet vlastima – to je vlast vešto izmislila. To spada u njen makijavelizam, u njene manipulacije. Hteli bi da učutimo. Čutati u ovakvim vremenima i zbivanjima znači pristajati. Bez namere da procenjujem snagu i uticajnost Beogradskog kruga – niko i ništa nas neće paralizovati i učutkati.

• *Mislite li da vaše vreme dolazi?*

S. V. – Ili će se uspostaviti normalan život s normalnim sistemom vrednosti, ili ga neće biti.

* *Politika*, 27. septembar 1993.

Jasna Šakota

ČOVEK JE ČOVEKU BOG(*)

Jedni ga proglašavaju politički beznačajnim zato što nije partijski organizovan, drugi tvrde da je intelektualno inferioran zato što je politički angažovan. Te dve priče kruže oko Beogradskog kruga, ali ono što uistinu pogađa njegov centar jeste činjenica da je diplomatiji vičniji od vlasti, jer uspeva da ostvari dijalog tamo gde ova to ne može i neće, da je trajniji, čak mnogoljudniji od većine srpskih stranaka, budući da svojim simpatizerima ne nudi volju za moć, već volju za pristojnim životom; i, najзад, da se veštije kreće po našoj i svetskoj javnoj sceni od brojnih duhovnjačkih, a tobože apolitičnih i nepristrasnih ustanova i pojedinaca, koji ispravnost ovdašnje politike propagiraju pod vidom nevinosti vlastitog naroda umesto da svom narodu omogućе nevinost tako što će se potruditi da nakaradnu politiku zamene ispravnom. Bilo kako nam drago, Beogradski krug je realnost naše današnje države. Tegobna i mučna realnost, baš onakva kakav je život građana Srbije. Uostalom, iz takvog života, upravo zbog njega, Krug je i nastao; ali ne sa zadaćom da taj život transcendirа u neodgovornim obećanjima, anahronim tumačenjima i od strasti obnevidelim projektima, nego sa teškom i neprijatnom obavezom da teskobu našeg življenja reflektuje – odslikava i promišlja. A teško da bi se moglo sporiti da je intelektualčev angažman legitiman oblik reflektovanja, te da je u uslovima rata možda i legitimniji od sofisticiranog i spekulativnog ćutanja.

O uspešnosti tih refleksija čitateljstvo je već imalo prilike da sudi na osnovu knjige *Druga Srbija*. Odnedavno svoju kritičarsku i kritizersku umešnost može iskušavati na novom materijalu. Beogradski krug se, naime, postarao da prikupi i obznani priloge onih koji su se pojavili na njegovom prošlogodišnjem izboru. Da podsetim, reč je o konkursu za intelektualčevu savest. Pet meseci se kušalo i ogledalo ono čiju čistotu mnogoznalaštvo i politička moć ne mogu nadomestiti, ali bez čega prave učenosti i pametne vladavine nema. Pet meseci se savest obrazovanih građana oprobavala na

zadatoj temi: *Intelektualci i rat*. Danas taj naslov nosi knjiga koja o ovom nesvakidašnjem takmičenju autentično svedoči (knjigu priredili: Ivan Čolović i Aljoša Mimica). Autentično svedoči o još jednoj neobičnosti – da je angažovan intelektualac u prošlogodišnjoj Srbiji morao imati mnogo mudrosti i još više hrabrosti da bi izrekao ono što u mirnodopsko vreme i u dobro uređenoj državi svako zna. U ovoj poslednjoj rečenici ne krije se samo otužna pozicija našeg savesnog intelektualca. Iznad svega, tu se krije nepodopština onih koji državu nisu vodili po meri zdravog razuma, nego prema aršinu vlastitog apetita, nepodopština onih koji su takvim činima svojim građanima svesno otimali ono što im i u najtežim vremenima neotuđivo pripada: prirodnu sposobnost shvatanja. Baš zbog toga, a uprkos svesti o neukusu i drskosti moje upute, opominjem buduće čitaoce ove knjige da je ne uzimaju u ruke sve dok se dovoljno ne osvedoče u svoju rasudnu moć. U suprotnom, žestice se i huliti na one koji imaju samo reč, a koja, koliko god ubojita, nikome nije uskratila život niti ga pretvorila u pakao.

Izrečeno, dakako, ne znači da reč nema nikakvu moć. Još manje znači da svako njome vlada s podjednakim umećem. Pa ipak, ono što je prikazivača ove knjige pozvalo na govor nije raznorodan način kojim su pisci tekstova izražavali svoju bolnu suočenost s ratom i ličnom nemoći da ga spreče. Nije čak ni procena istinitosti njihovog kazivanja, jer ni najbolji među nama nema sposobnost da procenjuje istinitost nečije iskrenosti. Čini se najprikladnijim pokušaj da se dokuči razlog intelektualčevog javnog govora o najintimnijoj ljudskoj stvari – o osećaju sopstvene unesrećenosti. Ako nam se posreći, možda ćemo iz njegovog ponekad žestokog tona, katkad hotimičnog ogoljavanja onoga što se prefinjenije moglo reći, a nadasve namernog odustajanja od intelektualizujućeg poriva da se ratu kao ličnoj drami i odgovornosti traži što univerzalniji razlog, kažem, možda ćemo iz toga naučiti i ono što nam autori nisu rekli. A nisu rekli zato što im se činilo dozlaboga trivijalnim, po sebi razumljivim. I zaista, savesni intelektualci nisu mogli preći onu marginu iza koje svoje čitaoce, zapravo čitav narod, otvoreno podučavaju logičkom (zdravorazumskom) mišljenju. Uistinu, nisu nam rekli da je svaka univerzalna konvencija ravna onoj – » $2+2=4$ «; da je iz tog razloga obavezujuća za Srbiju isto koliko i za ceo svet; da nam nepristajanje na nju zasvagda oduzima ne samo sferu nauke nego i sferu civilizovanog življenja; da nas ostavlja u bezumlju, svejedno da li bestijalnom ili apatičnom. Nisu nas tome učili, a možda je baš to trebalo da čine.

Ono, međutim, što nam tekstovi iz knjige *Intelektualci i rat* prilično jasno saopštavaju jeste već pomenuti razlog njihovog nastanka. To je intelektualčevo nepretenciozno nastojanje da odgovori na pretenciozno pitanje: šta intelektualcu valja činiti u doba rata? Velim da je pitanje pretenciozno, jer u ovoj knjizi nema autora koji ne sluti dilemu: postoji li uopšte intelektualac u ratu i, ako postoji, ličim li ja na njega? Sve vreme dvojeći nad vlastitim identitetom, pisci ovih šarolikih pripovesti uveravaju nas, već samim naporom da nam priopšte svoju sumnju, da obrazovan čovek ostaje takav sve dok ne odluči da se svog obrazovanja odrekne. Pa iako ratno vreme nije ono u kome on s lakoćom i lagodnošću upotrebljava svoje znanje, nema toga u čije ga ime sme odbaciti. Jer, sve znanje koje je tokom života grabio ne bi li ga u stvaralaštvo pretočio, u ratu mu treba da bi sačuvao zdravu pamet. Drugim rečima, intelektualac u ratu može sebi dopustiti da ne bude stvaralac, ali ne sme dozvoliti da bude nerazuman.

Razum ga, pak, tera da u ratu zagovara apsolutizovanje života. To zato što on zna da ono što se u miru podrazumeva, u ratnim vremenima većini je nerazumljivo. Većini život prestaje da bude sveopšti preduslov i svrha. Umesto toga, postaje puščana meta,

prethodno bivajući meta suludih procena i političkih projekata kojima se hoće njegovo uništenje ili žrtvovanje. Za ljudski život, dakle, za ljudski život kao ultimativnu vrednost, zalažu se savesni intelektualci. Ne za nekakvog čoveka po sebi, idealnog, bezličnog. Naprotiv. Za svakog čoveka ponaosob, njegov goli život za koji ne dopuštaju da bude vrednovan na osnovu tradicije, nacije, vere, ideologije, politike i koječega još. Svaki život je podjednako vredan. *Homo homini Deus*. I nema onog koji takvo zalaganje može bez teškog stida nazvati apstraktnim humanizmom i apstraktnim pacifizmom. Nema, osim, možda, nekih bivših intelektualaca, a danas desničara s levičarskom maskom, koji apsolutizovanje života smatraju nepraktičnom spekulacijom ili defetizmom smišljenim da nagriza borbeni moral, i svekoliki patriotizam.

Održati sebe prisebnim, a biti toliko usamljen kao što je intelektualac u ratu, golema je muka obrazovanom čoveku. Proganjan od ratoboraca, prezren od onih koji su preko noći pregazili svoje znanje, napušten od naroda, on mora da istrajava u govoru koji nije kolektivistički. Obavezan je da se, za razliku od onih koji ga nipodaštavaju, nikad ne krije iza imena svoje nacije i imena svoje domovine. On zbori i čini u svoje ime, a ipak je odgovoran. Odgovoran je zato što se drži dužnosti da izriče notorne istine, zato što svoje ponašanje saobražava univerzalnim vrednostima koje jedine slove kao vrline. Istina i vrlina, međutim, koliko god ih relativizovali, jesu nadnacionalne. Iz tih razloga i postoji naše zajedničko ime, naše duboko osećanje da istinski pripadamo onoj zajednici koju nazivamo čovečanstvo. I možda baš u tome leži zla kob savesnog intelektualca. On nikad ne uzima reč u korist vlastitog naroda ako to ujedno nije reč u korist čitavog sveta. Kao što život na štetu drugog ne dopušta sebi, tako ga ne toleriše ni naciji čiji je pripadnik. Optužba da ga njegova nepristrasnost ne čini rodoljubom najbezumnija je od svih. Jer, ljutiti deo neljubljene celine nije dostojno reći ljubav.

Na autentičnu ljubav poziva nas knjiga *Intelektualci i rat*. I mislim da nas na dobro poziva. Pa, ipak, ostaje utisak, a volela bih da je varka: moć savesnog intelektualca u ratu je uvek moć individue. On nije u stanju da spreči rat. Rat je stvar čitavog društva. Baš kao i siromaštvo. Koliko god milosrdni bili, niko od nas nema toliko bogatstva da pomogne svoj sirotinji.

* *Vreme*, 27. septembar 1993.

Ivan Čolović

DA LI SE U VAŠEM JEZERU KRIJE SOM?(*)

Lajtmotiv knjige *Intelektualci i rat* i uopšte mnogih današnjih razmišljanja o ovim vremenima mraka, mržnje i rata jeste uviđanje da su ratovi u bivšoj Jugoslaviji započeli u mislima i rečima ratobornih mislilaca i govornika. Sociolog Zoran Avramović kaže u naslovu svog priloga da se »fijuk metka najpre čuje u mislima«, a novinar Dušan Reljić piše o novinarima kao *Schreibtischtäterima*, zločincima za pisačim stolom. Profesor Ranko Bugarski analizira iz sociolingvističke perspektive današnji jezik rata i nalazi da on pokazuje trostruku moć, moć da proizvodi, da poništava i preokreće, da »posuvračuje« stvarnost.

Uverenje za koje danas nije teško naći potvrdu u većini naših medija, da je reč (sa slikom koja uz nju ide) postala jedno od glavnih oruđa, bolje reći, oružja koje se koriste u današnjim jugo-ratovima, vodi zaključku o velikoj odgovornosti novinara koji su učestvovali i još učestvuju u pretvaranju javnog govora u govor mržnje i smrti. Taj zaključak na najsazetiji i najsugestivniji način izložio je Dušan Reljić. »U ovom trenutku«, kaže on, »najveći broj stanovnika ove zemlje veruje da je dopušteno gađati haubicama Sarajevo. Svaki list, svaki novinar koji im nije rekao da je to zabranjeno postao je saučesnik u ubijanju Sarajeva« (*Intelektualci i rat*, str. 10).

Srećom, ima dosta novinara koji misle kao Reljić, novinara koji nisu propustili da kažu ono što ljudska savest i profesionalna etika novinara nalažu: da je rušenje i ubijanje Sarajeva zabranjeno. Rekli su i spasli dušu svoju. Ali, kao što znamo, na žalost, time još nisu spasli Sarajevo.

Dakle, postavlja se pitanje da li novinarska reč i uopšte javna reč upozorenja i opomene, reč uperena protiv potpaljivača ubilačke mržnje i trgovaca smrću može, sem prolaznog umirenja savesti i malo nepouz dane nade u bolje sutra, proizvesti nešto više, biti delotvornija, pokrenuti više ljudi na otpor? Zbog čega se apeli kojima se ustaje u zaštitu elementarnih vrednosti ljudskog života danas s mukom probijaju do svesti naših građana, koji se izgleda mnogo lakše odazivaju kad su pozvani da misle i rade po božjim i ljudskim zakonima nedopustive stvari? Ukratko, zašto propaganda mira daje rezultate neuporedivo slabije od propagande rata?

Sigurno je da deo odgovora na ovo pitanje treba tražiti u nesrazmerno većim kapacitetima (broj, vrsta i doseg medija) kojima propaganda mržnje i rata danas raspolaže, u poređenju sa onim uglavnom skromnim sredstvima koja stoje na raspolaganju propagandi mira. Ali se nesumnjiv i skandalozan uspeh propagatora rata ne može u celini time objasniti.

Nije li tu, ipak, presudan kvalitet argumentacije koju savremeni reklameri rata koriste, kvalitet koji naivni humanisti i pacifisti previđaju, jer polaze od jedne nerealno pozitivne predstave o čovekovoj prirodi? Zar ratne trube i bubnjevi ne bude najdublju i u miru samo uspavanu čovekovu želju da pređe preko granice dozvoljenog? Idući tragom te ideje o diskretnom i fatalnom šarmu ratnohuškačkih apela, pokušao sam (u *Republici* od 15. decembra 1991) da razotkrijem i prikažem lukavstva ratne propagande, njene strategme, njene retoričke i psihološke trikove. I zaista, mogao sam tu da nađem razne demagoške smicalice, po kojima je ovaj žestoki rat bolji od svakog bljutavog mira, jer je on, na primer, mužjačko potvrđivanje, ili nastavak slavni pradedovskih bitaka za opstanak roda, ili poučno i veselo pešačenje i nabijanje kondicije, ili lak i dobro plaćen posao koji pravi profesionalci obavljaju čisto i bez rizika... i druge tome slične zavodljive sugestije o lepotama i slavi ratovanja.

Međutim, pre izvesnog vremena, tačnije početkom maja ove godine, dve tv emisije podstakle su me da o ovoj stvari razmišljam i na drugi način. Prva od njih je bila tv reportaža o Beloj Crkvi u Banatu, objavljena na Studiju B, i u njoj razgovor sa jednim pecarošem.

Reporter – bio je to Vlada Milić – pita pecaroša da li je istina, kao što se priča, da se u tom jezeru krije som čudesne veličine, kapitalac od oko trista kila. »Otkud tol'ki som ovde«, smeje se pecaroš. Ali Vlada Milić je uporan i prenosi kazivanja drugih pecaroša, kojima je navodno grdosija od soma pocepala mreže i pokidala najlone na štapovima. »Mora da ima nešto, neka somina«, slaže se bez oklevanja njegov sagovornik. »Ipak,

trista kila, nije li malo mnogo«, sad novinar počinje da sumnja. »Svašta ljudi pričaju«, spremno prihvata pecaroš.

Istu spremnost da začas promeni mišljenje Milićev sagovornik je pokazao kad se poveo razgovor o odlasku naših ljudi na rad u inostranstvo. On prvo izjavljuje da mu je tu gde živi sasvim dobro i da nikad ni za živu glavu ne bi krenuo u inostranstvo, a na sugestivno pitanje da li bi možda prihvatio prijateljski poziv da otputuje u divnu zemlju Italiju, on s oduševljenjem izjavljuje da bi tamo sutra krenuo.

Ovaj razgovor sa čovekom koji, reklo bi se, nema svoje mišljenje emitovan je nekoliko dana pošto je Milošević u Atini potpisao Vens-Ovenov mirovni plan o Bosni (3. maja 1993). Televizijske stanice su pohitale da, anketirajući ljude na ulicama Beograda, pokažu prve reakcije građana na taj umnogome neočekivan potpis. Uoči Miloševićevog puta u Atinu u javnosti je stvarano raspoloženje da je Vens-Ovenov plan štetan, takoreći poguban za Srbiju i da treba hrabro i dostojanstveno odoleti međunarodnim pritiscima i pomoći Srbima u Bosni i Hercegovini da nastave rat do konačne pobede. Ankete među građanima Srbije dan uoči atinskog sastanka pokazivale su da oni u potpunosti odobravaju tu nepokolebljivost i da su »naravno« za nastavak rata.

Međutim, Miloševićev neočekivani potpis u Atini izgleda da nimalo nije zbunio srpske građane i oni su mu dali za pravo bez oklevanja, čak izgledajući oduvek uvereni da je jedino tako bilo moguće. Govorili su da su oni, »naravno« za zaustavljanje »krvavog i besmislenog rata«, da njegovo nastavljanje nije »u interesu srpskog naroda« i sve u tom jedino mogućem pravcu i smislu.

Ova dva primera pomogla su mi da shvatim da u propagandi preko medija veliki, možda presudan značaj ima autoritet medija kao glasa vlasti i sile, da je on možda i veći od snage propagandnih argumenata i lukavih, sofistikovanih metoda ubeđivanja i ispiranja mozga. Za pecaroša iz Bele Crkve i najveći deo publike televizija i novinarstvo u celini su oličenja autoriteta a ne istine i pravde. Kad se informišu preko medija i kad se desi da ih novinari nešto na ulici pitaju ljudi se većinom trude da prepoznaju ono što im autoritarni izvor poželjnih mišljenja za taj trenutak i za tu priliku nalaže da misle.

Problem u razgovoru Vlade Milića sa pecarošem nije u tome što je novinaru bilo teško da dođe do pecaroševog stvarnog mišljenja, nego u tome što je pecarošu bilo teško da utvrdi šta novinar zapravo misli, pa prema tome šta i on treba misliti, jer mu nije padalo na pamet da neko zaista želi da sazna njegovo rođeno bedno mišljenje o somu, inostranstvu ili nečem trećem. Isto tako, građani koji su pitani o Miloševićevom potpisu Vens-Ovenovog plana u Atini pohitali su da pokažu da su u toku, da znaju da je s nadležnog mesta pušteno u opticaj novo mišljenje suprotno od jučerašnjeg.

To znači da televiziju i druge medije mnogi prihvataju ne kao izvor istinitih informacija i uverljivih mišljenja nego kao oglasnu tablu na kojoj se ističu dnevne zapovesti ili kao neku vrstu političkog semafora, koji pokazuje kad morate da skrenete desno ili levo, da produžite pravo ili prosto da do daljeg čekate. Inače vam preti opasnost, koju građani očigledno ozbiljno shvataju, da budete kažnjeni, isključeni iz saobraćaja ili prosto pregaženi.

Kad je o Vladi Miliću i pecarošu reč, moram reći da je tu pecaroš ipak bio u zabludi. On nije znao da veliki Vlada Milić nije sa »velike« autoritarne državne televizije. Tamo u Beloj Crkvi nije mogao znati da postoji i neka druga, »mala« televizija i neko drugo mišljenje, i da je to drugo, alternativno mišljenje u principu zasnovano na uvažavanju njegovog mišljenja, o somu, Italiji ili nečem trećem. Šta bi se desilo da je to

znao? Oklevam između dva odgovora. Prvi: rekao bi bez oklevanja i sa olakšanjem šta stvarno misli. Drugi: odbio bi da razgovara pred kamerama televizije koja ne predstavlja vlast i samo navodi ljude da rizikuju ne uvažavajući znakove u političkom saobraćaju koje je postavila vlast.

* *Republika*, br. 75, 16-30. septembar 1993.

Žarko Trebješanin

DOPRINOS UMA BEZUMLJU(*)

Beogradskom krugu nesumnjivo služi na čast to što je u vreme sveopšte netrpeljivosti i poziva na rat, principijelno, odlučno i smelo digao svoj usamljeni glas protiv nacionalizma, ostrašćene mržnje i ratničkih truba. Bio je to izdvojen i artikulisan, mada jedva čujan glas razuma u zaglušujućoj buci ratničkih pokliča, »patriotskih« pesama i nacionalističke rike.

Na istom principu na kojem je svojevremeno nastao zbornik tekstova Beogradskog kruga *Druga Srbija* (1992), sačinjen je i novi pod naslovom *Intelektualci i rat* (uredili Ivan Čolović, Aljoša Mimica, izdanje Beogradskog kruga i Centra za antiratnu akciju, 1993). Knjiga je, naime, sklopljena od četrdeset šest autorizovanih izlaganja mnogih naših uglednih intelektualaca na tribinama Beogradskog kruga u ciklusu *Intelektualci i rat* koje su u deset »krugova« održavane svake druge subote u Domu omladine od oktobra 1992. do februara 1993. godine. Kako s pravom u svom uvodu ovoj knjizi podseća jedan od urednika zbornika Aljoša Mimica, u to vreme kolektivne histerija »svako zalaganje za mir, nacionalnu trpeljivost i uspostavljanje građanske demokratije« nailazilo je na žestoke otpore, »na prezir, nipodaštavanje i otvorenu porugu« i bilo je žigosano kao »izdajničko«.

Ovaj zbornik pokreće neka od važnih pitanja: Koliko su naši elitni intelektualci učestvovali u stvaranju ratne klime? Kakva je uloga intelektualaca u doba nacionalističkog orgijanja? Šta su nezavisni intelektualci činili, a šta nisu (a mogli su), da spreče rat? Kako misli i reči postaju granate i meci?

Noseća teza ovog zbornika, bez obzira na vrlo raznorodne tekstove po stilu, formi i sadržini, jeste: Intelektualci su krivi za raspirivanje međunacionalne mržnje, za podsticanje netrpeljivosti, nasilja i za otpočinjanje rata, pa time i za bezumne zločine i razaranja koji su potom sledili.

Različiti autori, naravno, na različite načine vide i ocenjuju učešće intelektualaca u etničkim sukobima. Na jednom kraju su oni koji smatraju da su intelektualci glavni podstrekači rata, da su zločinci čija je krivica nesumnjiva i ogromna.

Za neke druge autore, elitni intelektualci, ako i nisu glavni inspiratori i kreatori rata, svakako su saučesnici u izazivanju i razbuktavanju suludog i brutalnog ratnog požara. Oni su krivi jer su se »upregli u kola etnokratske vlasti«, te su saodgovorni za »nacionalističko pijanstvo i istorijski samozaborav«, kaže Ratko Božović.

Najzad, na drugom kraju su oni koji ističu u prvi plan šta intelektualci nisu činili da spreče nacionalističko divljanje, da zaustave »nemani šovinizma koji su ljude ovih prostora survali u nepojmljivu bestijalnost, mržnju i kolektivno samoubistvo« (Svetlana Knjazev-Adamović). Intelektualci su »grešnik« jer nisu dovoljno doprineli uverenju ljudi

da je nenasilno rešavanje problema bolje, svrsishodnije i trajnije od nasilnog, militantnog. Pustili su ohole, ostrašćene i osione političare da brutalnom silom »rešavaju« nagomilane probleme koji su se mogli racionalno, mirno i čovečno razrešiti na dobrobit svih građana. Mnogi mogu da se pravdaju time što nisu znali kuda sve može odvesti nacionalističko pijanstvo, ali intelektualci, čiji je zadatak da misle i znaju, to – ne mogu. Neznanje, i neučestvovanje u bezumlju, intelektualca ne amnestira od odgovornosti. Naši misleći ljudi i jesu krivi što su zatajili kada je trebalo znati, reći i učiniti, oni su ćutali i bili pasivni; umesto da delaju jer su za to pozvani, ostali su nemi posmatrači. Konkretno rečeno: »Ima dovoljno istoričara koji su mogli da se argumentovano, činjenicama suprotstave 'teorijama' o bogaćenju jednih republika i naroda na račun drugih. Ime dovoljno talentovanih književnika koji su mogli da se satikom i ironijom suprotstave baljezganju raznih crnčevića, enrika, milića, kapora i ostalog šljama, koji godinama uči svoj poluobrazovani narod mržnji, preziru i ksenofobiji, nadmenosti i primitivnom, neautentičnom pozivanju na tradiciju, inatu u korist vlastite štete itd«, piše Svetlana Knjazev-Adamović.

Pored te eksplicitne, u brojnim tekstovima ovog zbornika jasno i otvoreno artikulisane teze da su naši intelektualci vinovnici rata, postoji još jedna manje upadljiva, više prećutna postavka da se intelektualci mogu svrstati u dve grupe: apologetske i kritičke.

Prema ovoj jednostavnoj tipologiji, svi (misli se na naše) intelektualci mogu se podeliti na militantne i kritičke.

Militantni tip intelektualca odlikuje se uskogрудоšću, nekritičkim, dogmatskim mišljenjem, arogancijom, narcizmom, konzervativizmom, plemenskom svešću, ostrašćenim nacionalizmom koji sužava duhovni horizont, tvrdokornim predrasudama, apologetskim odnosom prema svojoj vlasti i svom narodu, a istovremeno mržnjom i netolerantnošću prema drugim etničkim zajednicama i drukčijem mišljenju unutar svoje nacije. Ovakvi intelektualci postali su projektanti rata i ideolozi nekrofilije. Njihovi, iza »idealizma« i uzvišene retorike, skriveni motivi su sasvim prizemni: žudnja za moći, vlasti i privilegijama. Militantnom, apologetskom, nacionalističkom tipu intelektualca pripadaju, mada se retko u zborniku imenuju, neki od vodećih srpskih intelektualaca iz redova SANU, zatim iz nekada »disidentske« grupe tzv. praksis-filozofa i Udruženja književnika Srbije. S obzirom na to da ovaj tip intelektualca zarad parcijalnih nacionalnih interesa suspenduje univerzalne vrednosti kao što su razum, dobro, istina, pravda, demokratija, te umesto da misli kritički i analitički, usvaja obrazac doktrinarnog i normativističkog mišljenja koje dogmatski postulira ciljeve i ideale, a ukida svako drukčije promišljanje, logički dosledno takav tip zasluđuje naziv pseudointelektualca.

Kritički intelektualac je oslobođen demona nacionalizma kao i tribalističke logike i etike, kosmopolitskih je uverenja, razmišlja slobodno, nezavisno, analitičan je i skeptičan prema svakoj vlasti i mentalitetu horde. Predstavnici ovog tipa su »zastupnici istine i poštovaoci činjenica« (Manojlo Vukotić). Pravi intelektualci »prema političkoj moći su ravnodušni, a vlast doživljavaju kao poniženje u poređenju sa prostranstvima svoje duhovnosti«, smatra Dragan Velikić. Umesto da slepo veruje, kritički intelektualac zadržava stav zdrave skepse, propituje i uvek iznova preispituje utvrđene istine. On neće da ćuti »pred nadirućim primitivizmom i osionošću« i s gnušanjem odbija da »varvarstvu aplaudira i pruža aranžerske usluge« (Đorđe Vukadinović). Kritički, civilizovan, skeptički misleći čovek, čvrsto opredeljen za univerzalne humanističke vrednosti (razum,

sloboda, pravda, tolerancija), dakle autentični intelektualac imun je kako na nagrade i pohvale, tako i na kazne i pogrde (progone, represija, siromaštvo, izopštenost). Sasvim logično, iz načelnih razloga, on je protiv svakog nasilja i zato mora da se rečju i akcijom odupre bezumlju ratnog pustošenja.

U zborniku *Intelektualci i rat* na mene su naj snažniji utisak ostavili pre svega ozbiljni, teorijski tekstovi autora koji su nastojali da svojim misaonim instrumentarijem što bolje i što dublje zahvate zadati problem, da proniknu u nevidljive mehanizme i procese koji su doveli do svima vidljive kolektivne tragedije i katastrofe, odnosno nisu se zadovoljili time da zlo i zločince samo imenuju i osude.

Sasvim opravdano, recimo, Zoran Avramović postavlja pitanje kako i čime je pripremljen »govor oružja«. Ratni sukobi kuvaju se najpre u glavama ljudi. Masovna ubijanja i razaranja uvek imaju, kaže on, »krštenicu u nekom obliku političke misli«.

U kratkom i briljantno napisanom ogledu »Jezik rata« Ranko Bugarski analizira militarističku retoriku, jednu domaću varijantu orvelovskog novogovora koji je imao svoju promociju u najuticajnijim državnim medijima. Ovaj govor proizvodi, poništava i posuvraćuje stvarnost. Groteskno deluju dobro odabrani i efektno komentarisani primeri (goloruki branioci svojih vekovnih ognjišta iz sve snage artiljerijom tuku opkoljeni grad, »branioci Mirkovca oslobađaju Vukovar« ili etničko čišćenje vraća dostojanstvo srpskom narodu). Zaključak je jasan: »kakav rat, takav i jezik: prljav, nakazan, razoran – a nemuš«, kaže Bugarski. Svoj doprinos retorici rata dao je i Miloš Stambolić izvanredno pronicljivom psihološkom i lingvističkom analizom čuvene kratke srpsko-turske fraze od svega tri reči: Rat je, bre! Ova prosta, sasvim svedena rečenica opravdava rat i sve zločine u njemu počinjene, jer rat je, eto, delo neke više sile, sudbine.

Ivan Čolović u svom ogledu traga za nimalo naivnom pozadinom na izgled bezazlenih i komičnih novokomponovanih priča srpskih nacionalista o zdravlju i bolesti u ratnim uslovima. Skrivena poruka priča o »zdravmom srpskom ratniku« u Krajini i »bolesnim Beograđanima«, zapravo je pretnja svim »degenerisanim« mirovnjacima, demokratama i humanistima da im neće biti mesta u »zdravom«, gorštačkom i ratničkom drtušvu, odnosno da će »sanitetsko-higijenskom operacijom« biti uklonjeni kao tumor.

Zalaganje kritičkih i nezavisnih intelektualaca iz Beogradskog kruga za dijalog i autentično, kritičko mišljenje, podrazumeva da i njihova misaona tvorevina, zbornik *Intelektualci i rat*, takođe bude podvrgnuta kritičkom preispitivanju.

I suviše je, čini mi se, površno i nedovoljno reći da su određene uticajne grupacije intelektualaca svojom usmenom i pisanom rečju gurnule čitav narod u ponor, zatim najoštrijim rečima osuditi te kabinetske »zle volšebnike« i smatrati da smo time završili posao.

Pre svega, kritički intelektualac morao bi da dovede u pitanje i prethodno problematizuje osnovnu tezu knjige po kojoj su intelektualci krivi za rat, odnosno da su svojim ratnim huškanjem dozvali masovna ubijanja i razaranja.

Prvo, da li se ovde pod intelektualcima podrazumevaju svi, neki (elitni, uticajni) ili samo neki od ovih nekih (recimo, elitnih) intelektualaca?

Drugo, da li su pesnici, filozofi, naučnici »projektanti« i »generatori« rata? Čak i da su hteli da izazovu rat, pitanje je da li bi oni to mogli. Naravno, ovim ne želim da neke zagrižene i samozvane dušebrižnike srpskog naroda oslobodim od odgovornosti, već samo da dovedem u pitanje narcisoidnu predstavu o svemoći intelektualaca koji svojim »dobrim« ili »rdavim« idejama kreiraju istorijske događaje i određuju sudbinu naroda.

Tom savremenom »mitu o intelektualcu« kao demijurgu istorije, u ovom zborniku se jedino, po mom mišljenju s pravom, suprotstavila Biserka Rajčić. Dakle, radi se o tome da sujeti intelektualca i njegovom samoljublju odgovara iluzija da njegova misao i reč, volja i namera upravljaju narodom, na korist ili štetu, svejedno. Nije bitno koliko bi to bilo dobro ili rđavo; važno je da to nije tačno. U određenom trenutku društvene krize, konstelacija izvesnih podzemnih društvenih, istorijskih i političkih snaga izbaci na površinu izvesne političare koji vešto, uz pomoć nasleđenih struktura i poluga vlasti, uz obilatu podršku moćnih medija, savršeno dobro podstiču i usmeravaju probuđene nacionalističke porive, te postaju pravi gospodari rata i mira. I tu se ne treba zavaravati, ma šta »nacionalni oci« mislili o sebi, ili »autentični intelektualci« o njima – nacionalistički intelektualci su – hteli to ili ne – bili sluškinje lukavih i veštih političara, a nikako obrnuto.

Treće, valja praviti razliku između krivice i odgovornosti, što se u ovoj knjizi ne čini uvek. Zatim, i krivica može biti svesna i hotimična, s jedne, i nesvesna i nehotimična, s druge strane. Stepenn »krivice« takođe je vrlo bitan, ako već razmišljamo u tim pojmovima. Svakako nije podjednako kriv onaj iz čijeg se teksta mogu dedukovati argumenti za ratnu opciju kao onaj koji organizuje ratnohuškačku propagandu u medijima, ili, recimo, onaj ko donese odluku o mobilizaciji i otpočinjanju ratnih sukoba.

Sporna je, a može biti i zavodljiva, i druga teza – da se svi intelektualci mogu svrstati u samo dve grupe, militantne apologete i kritičke. Pre svega, kao što nas podseća u ovom zborniku Dragan Velikić, pojam »intelektualac« podrazumeva individualnost. Svaka, a posebno binarna, tipologija ignoriše tu činjenicu i krajnje redukuje stvarnu raznolikost mišljenja i ličnosti. Kritičkom, analitičkom i demokratski orijentisanom intelektualcu pre pristaje mišljenje u tananim razlikama i nijansama, nego kruto, dogmatsko mišljenje u crno-belim kategorijama.

Ovaj zbornik radova verno odražava ono što je u ciklusu »Intelektualci i rat« bilo izlagano na Beogradskom krugu. S obzirom na to da postoji nesumnjiva razlika između izgovorene reči i pisanog teksta, kao i velika razlika u teorijskoj težini i literarnoj vrednosti pojedinih priloga, predložio bih urednicima budućih zbornika da budu selektivniji pri odbiru tekstova, kao i da ih grupišu prema tematskoj srodnosti. To će knjige učiniti tanjim, ali vrednijim, komunikativnijim i preglednijim.

* *NIN*, 1. oktobar 1993.

Milorad Mladenović

POLOVINA INTELEKTUALACA I RAT(*)

Beogradski krug je jedinstvena institucija na prostorima bivše Jugoslavije. Nigde nema grupe ljudi koja se sa čudesnom upornošću sastaje iz subote u subotu, mesec za mesecom, godinu za godinom, i slobodno izlaže veoma različita mišljenja o aktuelnim problemima. Nedavno je izašao zbornik sa 55 tekstova čitanih od oktobra 1992. do kraja februara 1993. godine, pod naslovom *Intelektualci i rat*.

Kad se pogledaju beleške o autorima date na kraju knjige može se konstatovati da su to uglavnom ljudi iz umetnosti, društvenih nauka i smerova klasičnog filozofskog fakulteta. Nijedan učesnik iz prirodno-matematičkih nauka. To nije ništa neobično, jer mi sledimo Zapad za koji je karakterističan duboki rascep između dve osnovne kreativne orijentacije, jedne okrenute ljudima, a druge prirodi.

Taj rascep je kritički razmotrio 1959. S. P. Snou u eseju »Dve kulture«, koji je imao primetan odjek među intelektualcima Zapada. Snou je doktorirao fiziku u Kembridžu, počeo kao fizičar a završio kao pisac romana – reke u 11 knjiga »Stranci i braća«. Lord Snou je napisao da su komunikacije praktično prestale između dve grupe, na čijim ekstremima se nalaze pisci na jednoj a prirodnjaci na drugoj strani. Jedni ne znaju šta rade drugi, nema razumevanja a pogotovo sporazumevanja, što ne vodi dobru. Esej je bio žestoko kritikovan, a pogotovo tvrdnje kao što je sledeća: »Pisci intelektualci su onako uz put (dok niko nije gledao) počeli sami sebe da označavaju 'intelektualcima', kao da drugih nema«.

O ovoj problematici sam pisao krajem šezdesetih, i setio sam se gornje rečenice kad sam pročitao zbornik *Intelektualci i rat*. Ne bih se vraćao na tu problematiku, već bih sa pet rečenica ilustrovao osnovu izolacije dve kulture. Prirodnjak polazi od elektrona koji su svi apsolutno isti i traži da objasni kako se od istog gradi različito, jer sve bogatstvo materije je izgrađeno od elektrona. Pisac polazi od različitog, jer u milijardi ljudi nema dva apsolutno jednaka čoveka, i traži šta je u njima zajedničko. Za prirodnjaka postoje samo činjenice i logika, uključujući i njen najfiniji deo – matematiku. Za pisca postoji sve to samo kao jedna strana, a njemu je suprotstavljeno ono što je smešteno u drugi stariji deo mozga: instinkt, volja, moralne i ostale vrednosti. Naši smerovi se ukrštaju, mi se mimoilazimo i slabo razumemo.

U takvoj situaciji možda bi bilo interesantno da se čuje neko i sa druge, odsutne strane. Susreti su, izgleda, zamišljeni kao prilika da se iznesu lični stavovi o nekim aktuelnim problemima, i saopšte kritička mišljenja koja teže stižu do više ili manje od vlasti kontrolisanih medija. Da podvučemo, dobro je da se čuju sva mišljenja, i dobro je što vlast dopušta da se ona javno kritikuje.

Sastanci su tako koncipirani da praktično nema diskusije; u svakom slučaju, u zborniku nema zabeležene reakcije na neke izjave koje zaslužuju komentar. Pomenuo bih dva primera.

Jedan učesnik kaže: »Naročito su zastrašujući prizori sa difuznog ratišta kojim tumara šarolika soldateska: paravojne formacije, partijske bande, novokomponovani oslobodioci, rezervisti, vikend-borci, ratni huligani, pljačkaši, lopovi, gangsteri, ubice i ludaci«. Zar tu nema nijedne čiste duše, mladića ili starca koji brani neku vrednost, svoju kuću ili porodicu, kome su uništili kuću ili pobili bližnje, pa on brani da se to ne desi njegovim komšijama, sugrađanima, koji brani svoj zavičaj, i koji se u osnovi bori za neki svoj život? Ovakve izjave, po mom mišljenju, degradiraju moralni lik skupa, ako se na njih ne reaguje.

Jedna učesnica kaže: »Politika ne ostvaruje ideje, ili ne ideje intelektualaca. Politika ostvaruje vlast. Treba umeti vladati. Koliko znam, to još nijednom intelektualcu nije pošlo za rukom. Uvek je na nekoj krivini istorije ispadao i s treskom se razbijao«. Mogla bi se diskutovati potpuno suprotna ideja da nema nikakve današnje uspešne politike koja nije jučerašnja ideja rođena u glavi nekog intelektualca, isto kao što je danas »zdrav razum« ono što je nauka juče otkrila. To je složeno i nije u stilu kruga da takve

probleme raspravlja. Ali, pređimo na ličnosti, zar Masarik nije bio intelektualac, ili Čerčil, zar Leon Blum, vođa Narodnog fronta Francuske, nije bio istaknuti intelektualac? Ostavimo Evropu i vratimo se Srbiji. Zar Pašić nije bio intelektualac, ili Žujović, ili Vladimir Jovanović? Zaboravili smo da su trećina članova odeljenja društvenih nauka Srpskog učenog društva bili ministri. Zar svi ti ljudi koji su ubrzano vukli Srbiju ka Evropi nisu bili intelektualci, barem na nivou sadašnjeg Beogradskog kruga?

Učešće polovine koja je do sada bila odsutna verovatno bi uticalo na stil i teme. Tema o ratu je bila ograničena na jednu ravan podeljenu u dva dela: na jednoj strani su bili »krugovci« koji su se javno izjašnjavali protiv rata; na drugoj svi ostali, od onih koji trpe i čute, do onih koji mesarski određuju cenu jedinstva Srba u broju glava.

Prirodnjacima su bliže teme kojima se pristupa analizom i sintezom. Jedna od najprisutnijih u razgovorima po laboratorijama je: kakva politika i političari mogu da nas izvuku iz ovog ambisa? Da iznesemo nekoliko teza:

– Sâmo pitanje podrazumeva da su slabu ocenu dobili naša današnja i vlast i opozicija.

– Od iskustva drugih nema mnogo da se nauči, jer niko u bližoj prošlosti nije tako brzo pao toliko duboko. Jedna opomena koju nam daje istorija jeste da se iz sličnih situacija izlazilo čvrstom rukom. To mu nekako dođe skoro kao mehanička zakonitost.

– Karakteristično je da u takvim diktaturama najvažniji nije društvenopolitički program. Diktatura je bilo od raznih fašizama do raznih socijalizama.

– Ako ostavimo po strani diktature koje su održavane brutalnom silom i uzmemo u obzir one uz koje se svrstao veći deo naroda, čak i na izborima, onda treba uzeti u obzir da su neke vrednosti igrale važnu ulogu.

– Većina nas je osiromašena, oseća se prevarenim, potištena je i ne vidi izlaz. To je dušu dalo za diktaturu. Kandidata za diktatore ima uvek i svugde.

– Intelektualci treba da ispituju i analiziraju koliko su danas važne u narodu pojedine vrednosti. Sa kojim vrednostima bi se privukla većina. Do kakvih promena je došlo u šoku osiromašenja praćenog brutalnim izbijanjem ratnih bogataša?

– Kad je u pitanju politički program i akcija, posebno delikatno je pitanje demokratije. Ona ima bezbroj formi, i pitanje je kakva odgovara današnjoj situaciji. Pre nego što nam se desi neki izlaz čvrstom rukom, trebalo bi pokušati da se nađu alternativni izlazi.

– Koliko je tačno da danas rasipamo snage demokratijom, kad svaki demokrata ima svoju demokratiju. Može li se naći neki privremeni najmanji zajednički nazivnik. Veoma teško pitanje, veoma nepopularno, ali isto toliko realno jeste: može li se uopšte iz ove moralne i materijalne bede isplivati demokratijom? Prisetimo se kako su se demokratske partije smejele Hitleru, a on je njih na izborima pobedio.

Za intelektualce ima mnogo pravog, prekrasnog i sudbonosnog posla. U krugu koji je tek krenuo pojavio se i jedan prirodnjak. Nadajmo se da će njihov broj rasti i da je ovo prvi i poslednji naslov o »polovini intelektualaca«.

* *Politika*, 4. oktobar 1993.

Marija Mitrović

DRUGA SRBIJA U ITALIJI(*)

Krajem maja pojavila se u Italiji, kod milanskog izdavača Selene, jedna veoma lepa i višestruko značajna knjiga. Njen naslov je: *L'Altra Serbia* i predstavlja izbor tekstova iz zbornika *Druga Srbija i Intelektualci i rat*, nastalih na osnovu ranih sesija (1992-1993) Beogradskog kruga. Knjigu je pripremila, uredila i brižljivo odnegovala Melita Richter Malabotta, sociolog iz Zagreba, koja već gotovo dve decenije živi u Trstu. Predgovor je napisao Predrag Matvejević, a kao pogovor, odnosno most ka italijanskom čitaocu, stoje u knjizi još tri teksta: Paolo Faki, profesor filozofije jezika sa Univerziteta u Trstu, naslovio je svoj prilog: »Druga Srbija i druga Evropa«, Nino Rekupero, profesor savremene istorije sa Milanskog univerziteta, piše pod naslovom »Hvala Beogradskom krugu«, a Klaudio Venca, profesor savremene istorije iz Trsta i glavni urednik časopisa *Zerminal*, već u naslov svoga priloga (»Pluralistički i kritički orijentisan kružok«) stavlja one karakteristike Beogradskog kruga koje je prepoznao čitajući tekstove članova tog kružoka.

»Ova je knjiga bila neophodna. Ona skida mrlju sa obraza. Koči nastojanja i strasti onih koji demonizuju Srbiju govoreći: 'Svi su isti'. 'Balkan je takav'. 'Svi se međusobno mrze, kolju jedni druge'. Ovaj rat nije oblatio samo obraz Srbije«. To je uvodni pasus iz predgovora Predraga Matvejevića, koji poslednje dve godine radi kao profesor južnoslovenskih književnosti u Rimu, a tamošnjoj čitalačkoj publici poznat je pre svega po knjigama i idejama o Mediteranu. Matvejević je u predgovoru (objavljenom inače i u jednom od majskih brojeva *Ferala*) razradio tezu koju je izneo odmah čim mu je Melita Richter ponudila da napiše uvod: Beograd je oduvek imao kosmopolitskog duha, neminovno se u njemu morao pojaviti otpor uskim, nacionalističkim idejama vladajućeg establišmenta. »Probajmo zamisliti pedesetak nemačkih, ruskih, italijanskih ili španskih intelektualaca koji tridesetih godina u vreme fašističkih režima, zajednički pišu i objavljuju knjigu protesta. Kakav bi to značaj imalo! Istini za volju, režim u Srbiji je mekši i podnošljiviji, ali zato ništa manje podao«.

Italijanska kulturna sredina primila je knjigu na sličan način: kao svedočenje o stvarnom disidentstvu koje postoji u Beogradu, a o kojem se u Italiji malo, ili tačnije – ništa ne zna. To je stav koji se čuo na više prezentacija knjige: u Mesini na Siciliji (gde je prisutnih bilo čak sedamdesetak slušalaca!), na sajmu knjiga u Trstu i u jednom malom kulturnom kružoku u Duinu, u okolini Trsta.

Melita Richter Malabotta počela je da priprema ovu knjigu još pre dve godine, odnosno odmah pošto su knjige Beogradskog kruga stigle u njene ruke. Shvatila je da i njenoj novoj domovini, Italiji, treba predstaviti ove glasove neslaganja, lične hrabrosti i morala. Tek što je završila rad na knjizi: *Balkanski konflikt, Evropska integracija*, koju je zajedno sa Klaudiom Vencom i Paolom Fakijem uredila i objavila u Trstu, ona je pristupila pripremanju knjige o odnosu srpskih intelektualaca prema ratu. Mnogo truda i ljubavi uložila je ne samo u prevođenje tekstova (u čemu je imala i dva saradnika, od kojih se jedan i ne usuđuje da potpiše svoje prevode jer je poreklom iz Hrvatske, pa se boji da bi potpis na prevodu mogao naškoditi njegovoj užoj porodici koja tamo živi), nego i u pisanje uvodnog teksta, a zatim i komentara, objašnjenja uz imena, pojave, naslove koji se u tekstovima spominju, a koji bez objašnjenja ne bi italijanskom čitaocu

ništa značili. Kada je knjiga objavljena, Melita je sa istim žarom nastavila da je predstavlja, kao što je prethodno pripremala (možda valja dodati da su ne samo svi prilozi i prevodi rađeni apsolutno besplatno, bez ijedne, makar i simbolične lire nadoknade, nego je sve te različite rukopise u kompjuter unela i za štampu priredila gospođa Marta Gruber, takođe bez novčića nadoknade).

Porodica prijatelja Druge Srbije nicala je sukcesivno, kako je projekat rastao, kako se povećavao broj prevedenih priloga. Melita uvek naglašava kako joj je žao što nije mogla prevesti sve priloge iz obe knjige, ali to u datim okolnostima zbilja nije bilo moguće.

Reakcija štampe bila je brza i po knjigu veoma povoljna: već prve sedmice po objavljivanju knjige, Melita je imala intervju za prvi program radio-RAI u trajanju od gotovo jednog sata. *Il Manifesto* je knjizi posvetio gotovo celu jednu svoju stranu, *La Gazzeta del Sud* jedan dugački stubac, a tršćanski *Il Piccolo* je izvrstan osvrt Maura Manzina objavio istoga dana kada je na glavnom trgu Trsta, u okviru manifestacije »Gutenbergov trg«, knjiga tamo i predstavljena. Informacije o knjizi doneli su i slovenački dnevni list u Trstu, *Primorski dnevnik*, te list italijanskih anarhista *Germinal*.

Prema usmenim informacijama, i za jesen se predviđa predstavljanje knjige u Veroni, Veneciji i Mantovi. A za vreme prezentacije knjige u Mesini više puta je citiran tekst Filipa Davida; kako se podudarilo da je istih dana kod jednog tršćanskog izdavača izašao prevod Davidove knjige *Zapisi iz mračnih vremena*, dobila sam u zadatak da Filipu Davidu prenesem žarku želju tribine »Obelisk« iz Mesine na Siciliji da na jesen bude njihov gost.

Želje običnih ljudi i običnih čitalaca očito imaju više sluha za Drugu Srbiju nego razni evropski zvanični pregovarači; ali zar to nije prava misija intelektualca, zar čitalac obični nije uvek prvi adresat onih koji pišu?

* *Republika*, br.145-146, 1-31. avgust 1996.

Pavle Ugrinov

»Beogradski krug«(*)

Osnivačka skupština nezavisnih pisaca i intelektualaca.

Posle višemesečnih peripetija i dogovaranja, konačno je održana skupština Nezavisnih pisaca i intelektualaca Srbije u Studentskom kulturnom centru.

Premda smo uputili samo oko stotinu pozivnica na adrese potencijalnih članova, na skupštinu su došli i mnogi nepozvani prijatelji, ali i mnogi nepoznati, koji su bili obavešteni preko štampe.

Takoreći na minut pre početka skupštine, neočekivano je sve došlo u pitanje, jer se ispostavilo da nigde nema ključa od glavne sale, a da u samoj sali uopšte nema stolica, iako se one obično tamo nalaze. (Posredi je, po svoj prilici, bila hotimična nemarnost.)

Rekli smo: »Bez obzira na sve, skupštinu danas moramo održati. Ako prisutni budu prisiljeni da stoje, obaviceemo samo konstituisanje, usvojiti Statut i Program rada i skupštinu završiti!«

Na kraju smo odlučili da skupštinu održimo u maloj sali na spratu, gde inače radi pozorišna sekcija, i u kojoj je bilo oko pedeset stolica.

Nas deseterica iz Inicijativnog odbora, zauzeli smo mesta za stolom na maloj pozornici. Miladin Životić je preuzeo ulogu predsedavajućeg, a za stolom su još sedeli: Rade, Ivan Čolović, Đorđe Lebović, Fića i ja. Uz nas, malo po strani: Zupanc i Nenad Prokić, a u prvom redu ispred pozornice: Stojan Cerović, Aljoša Mimica i Obrad Savić.

Gužva se, međutim, iz trenutka u trenutak povećavala i prosto je bilo nemoguće početi rad. Oko pedeset pozvanih, uglavnom malo starijih, sedelo je, dok su svi ostali stajali naokolo. Dvokrilna vrata su bila širom otvorena i ulaz bukvalno zakrčen. U hodniku iza vrata guralo se bar još pedeset ljudi koji nisu mogli da uđu.

Sto za kojim je sedelo »predsedništvo« pomerili smo sasvim do zida iza nas, da bismo načinili više mesta za one koji su po svaku cenu želeli da uđu. Ceo podijum ispred stola bio je začas posедnut.

Televizijski kamermani su se nekako provukli, upalili reflektore, počeli snimati i mnoštvo mikrofona se našlo na stolu ispred nas.

Životić je konačno otvorio skupštinu i pročitao uvodni tekst, zatim Fića – Program nezavisnih pisaca i intelektualaca, a Nenad Prokić – Statut. Kako je većina ljudi stajala i prosto se gušila u stisci, nije imalo smisla otvarati diskusiju, već smo uvodni tekst i dokumenta usvojili aklamacijom. Na kraju je Životić dao reč Radetu, koji je, pored ostalog rekao:

»Dok se komadaju ljudska tela niko nema pravo da se ponaša kao uvređena gospođica. Mi smo pozvani da na to odgovorimo, i mi ćemo se tom pozivu odazvati...«

Izabrana uprava je ostala u sali da na svome prvom sastanku izabere predsednika, dva potpredsednika i sekretara, kao i portparola.

Izražavajući opštu želju, privoleli smo Radeta da se prihvati dužnosti predsednika, što je on na kraju prihvatio.

Novi naziv udruženja nezavisnih pisaca i intelektualaca glasi – Beogradski krug.

U okolnostima kada probuđene, sveprisutne i samozvane nacionalne snage nude površno protumačene mitove umesto istorijske istine, zvučne reči i nedomišljene zahteve umesto utvrđenih činjenica i razložnosti, prazne političke fraze umesto svakodnevne (obične) brige za građane, pritom sve vreme prikazujući stvarnost iskrivljeno i lažno, dogovorili smo se da pripremimo i ostvarimo jedan širi naučno-kritički projekt pod nazivom *Druga Srbija*, čiji bi cilj bio da iznova i svestrano preispita naše osnovne društvene, naučne i kulturne vrednosti, a najpre one danas aktuelne – od istorije, preko sociologije, ekonomije, prava, psihologije (karakterologije), arhitekture, sve do književnosti – i da na osnovu obavljenih ispitivanja i zaključaka ponudi javnosti novu viziju Srbije na ulasku u XXI vek.

¹ *Egzistencija*, Prosveta, Beograd 1996.

PREVODI

Magda Petrinjska(*)

BEOGRADSKI KRUG

Dvadeset i petog januara 1992. održan je osnivački sastanak Beogradskog kruga – udruženja nezavisnih intelektualaca. On okuplja naučne radnike, pre svega sociologe i filozofe, istoričare, teologe, književnike, publiciste, arhitekte, ljude iz pozorišta i filma. Više od sto ljudi usvojilo je deklaraciju, a izabrana je i uprava. Predsednik je Radomir Konstantinović, filozof, književnik i publicista; potpredsednici su: Ivan Čolović, kritičar; Filip David, književnik; Miladin Životić, filozof. Novi članovi moraju imati preporuku dva člana-osnivača. Na poziv organizatora, počasni članovi Kruga postali su poznati inostrani intelektualci (iz Poljske Adam Mihnjik). Cilj Beogradskog kruga, nadstranačkog i nadnacionalnog udruženja nezavisnih intelektualaca, jeste izgradnja demokratskog, laičkog, otvorenog društva, u kojem neće biti nikakvih ograničenja slobode reči i javne razmene ideja i pogleda. Formirane su komisije koje treba da podnesu izveštaje, između ostalog o stanju na Kosovu, kao i o situaciji izbeglica i dezertera iz rata 1991-1992. Već više od godinu dana redovno se održavaju otvorene sesije posvećene aktuelnim političkim i društvenim problemima bivše Jugoslavije. Udruženje priprema prvu javnu publikaciju u kojoj će se naći najvažniji tekstovi izloženi na tematskim sesijama Beogradskog kruga. Tekstovi koje ovde objavljujemo potiču sa sesije posvećene Srbiji – njenoj sadašnjosti i budućnosti.

* [Magda Petryńska], »Belgradzki Krąg«, *Obóz*, Warszawa, br. 24, jesen 1992, str. 81-101

Danijel Salnav

HRABRI I USAMLJENI INTELEKTUALCI BEOGRADSKI KRUG (**)

Intelektualci, čija saopštenja na Beogradskom krugu u zimu 1992. ovde objavljujemo, u situaciji su disidenata »istočnih zemalja« s kraja sedamdesetih godina: malobrojni, odlučni, često ignorisani od svojih sugrađana, ali nosioci jedne misli koja se, kada rat bude završen, neće moći zaobići ni u njihovoj vlastitoj zemlji ni na jugoslovenskom prostoru. Njihovo učešće u radu Centra za antiratnu akciju Vesne Pešić, njihova otvorena podrška najradikalnijem obliku opozicije Miloševićevom režimu (Građanskom savezu Srbije), uzdiže čast srpskim intelektualcima koja je ozbiljno narušena podrškom najuglednijih akademika ekstremnim oblicima populizma i ratnohušakačkog šovinizma. Ali, njihova usamljenost je prevelika kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu.

Za Francusku oni gotovo da ne postoje. Doista, retki su intelektualci, novinari štampe, radija ili televizije koji su došli u Srbiju da sa njima razgovaraju, da ih podrže, da čuju njihova saopštenja u Beogradskom krugu ili u Centru za antiratnu akciju. Studio B, jednu od još nezavisnih radio i tv stanica, od kada nas je u decembru 1993. godine primila, nije posetio nijedan francuski novinar. Pozvana u Francusku, Vesna Pešić, sada

na čelu Građanskog saveza, imala je nekoliko političkih susreta, nekoliko intervjua. To je sve. I trebalo je mesecima čekati da bi jedne francuske novine dale reč Milovanu Đilas.

Stav zapadnjaka je nedosledan. Samo jedan skorašnji politički primer: usred kampanje za zakonodavne izbore Ke d'Orsej i nemački ministar inostranih poslova predlažu skidanje sankcija da bi na svoj način (to znači etničkom podelom) rešili bosansko pitanje pružajući tako Miloševiću najbolji izborni argument. Što se intelektualaca tiče, oni se ne mogu smatrati odlučnim protivnicima Miloševića ako propuštaju da podrže one koji ga, ma kako slabi bili, osporavaju. Oni ne predstavljaju ništa, kaže se u Francuskoj! Ali, čemu bi služilo da se kudila, sa Vaclavom Havelom iz osamdesetih godina, »moć onih koji su bez moći«? Šta bi se moglo misliti o nama da smo povodom prvih hiljadu potpisa Praške povelje 1977. rekli: vi ne predstavljate ništa!

Ovo odsustvo razumevanja i spoljne podrške objašnjava se mnogim razlozima.

Prvi razlog: budući da nisu žrtve ni surove represije ni užasne ekonomske situacije, oni nisu podržani bilo kakvom humanitarnom akcijom. Druga tačka: kada se francuski intelektualci bave jugoslovenskim sukobom, to često rade kao »savetodavci vladara« i sa otvorenom namerom da utiču na odluke države: vojna intervencija, diplomatska, humanitarna. Beogradski »disidenti« za njih nisu sagovornici.

Drugi razlog: oni su Srbi i to je dovoljno da ih niko ne sluša. Srbijom upravlja jedan ratnohušakački i šovinistički režim (koji još uvek dobija narodnu podršku); srpska vojska, Srbi iz Bosne su okrivljeni za mnoge užasne stvari; to ne opravdava demonizaciju jednog naroda. Nacionalistička i ratnička histerija nije upisana u »srpske gene«. Intelektualno je pogrešno, moralno neprihvatljivo i politički opasno optužiti Srbe kao takve. To činiti znači koristiti protiv nacionalizma njegove vlastite metode. Trebalo bi ovo neumorno ponavljati: ne postoji samo »jedna Srbija«, nacionalistička i šovinistička, sada već postoji neka »druga Srbija« i ona je ta koju intelektualci opozicije pokušavaju da oblikuju, dok učutkan i zanemeo Beograd nudi svakodnevno na svojim ulicama očajnički prizor starih bez sredstava za život, iznurenih žena, nekadašnjih profesora univerziteta dovedenih do samoubistva, očajnih mladih ljudi koji se spremaju da napuste zemlju, posle izvesnih pokušaja saradnje sa Sponom, humanitarnom organizacijom Deposa.

Ali poslednja primedba da li su ti srpski intelektualci bliski Građanskom savezu apsolutno čisti od svakog nacionalističkog iskušenja. Nije li to iskušenje prihvaćeno u decembru 1993. tokom poslednjih konsultacija formiranjem Deposa sa Vukom Draškovićem u zaleđu, autorom *Noža*, u inostranstvu najpoznatijim srpskim opozicionarom, poznatim takođe zbog žestokih izjava u prilog srpskoj stvari? Ovo je krupna primedba i ne može se izbeći.

Da bi se istakao, da bi se pojavio na izbornom terenu i imao šansi da dobije ulogu u parlamentu, Građanski savez je odlučio, ne bez spora, da se pridruži Deposu. Da li je to napuštanje principa, pozicija kompromisa ili politička zrelost? To će pokazati budućnost, kada se savezi budu formirali s namerom da vladaju, jer je Depos od sada druga politička snaga Srbije. Zabeležimo, međutim, da je Depos napustila najviše nacionalistički orijentisana članica da bi obrazovala Demokratsku stranku Srbije, okupljenu oko Koštunice: time povezivanje Građanskog saveza daje koaliciji drugu boju i svedoči o očiglednoj evoluciji njenih orijentacija.

Potrudimo se istovremeno da shvatimo situaciju opozicionara. Za srpski režim oni su, po prirodi stvari, izdajnici ideje Velike Srbije. Ali, oni su isto to, u atmosferi ratničkog i šovinističkog preterivanja koje svuda vlada, i za običnog čoveka izloženog

jednosmernoj propagandi. Uostalom, u ovom pogledu su međunarodne sankcije veoma kontraproduktivne: ne samo što lišavaju opoziciju svakog kontakta sa spoljnim svetom a naročito podrške stranih listova i publikacija, već i izlažu srpski narod dezinformisanju. Na taj način su okolnosti političke igre ozbiljno promašile cilj.

Jedna stvar je, međutim, sigurna: na čelu Deposa, Vuk Drašković se uvek izjašnjavao u prilog pacifističkog, pregovaračkog, diplomatskog, političkog rešenja sukoba. I intelektualci Građanskog saveza kao i oni Beogradskog kruga nisu prestajali da zajedno vode akciju protiv rata i akciju protiv svih oblika nacionalizma.

Nalazeći se u samom središtu najvarvarskijeg sukoba koji je u Evropi poznat počevši od kraja Drugog svetskog rata, obuzeti pitanjem kraja ovog veka, pitanjem nacionalizma koje je ponovo uskrslu u Evropi i na njenim granicama posle propasti komunističkog carstva, srpski intelektualci u nacionalizmu vide pitanje koje je polazište svakog razmišljanja o »postkomunizmu«. *U svakom slučaju* (podvukla D.S.), što se tiče istorijskog i geostrateškog prostora bivše Jugoslavije, put separatističkog nacionalizma, kažu oni, nije bio ni jedini ni najbolji put da bi se izašlo iz komunizma. Taj put, s druge strane, nije bio znak ili garancija prelaska na demokratiju. Svuda u bivšoj Jugoslaviji, nacionalizam je samo obmana, magično i opsenarsko rešenje problema koji je postavio raspad federacije, sredstvo da se sačuva vlast i da se spreči pojavljivanje demokratskih sloboda. Kao što piše Laslo Vegel: »Dug je put od socijalizma do demokratije, a kratak je do nacionalizma«.

To čineći, oni ostaju na tragu jedne misli duboko ukorenjene u prošlom veku, koja nije samo misao o pojavljivanju »malih nacija« nego i misao o njihovom ponovnom grupisanju.

Malo istorije nam zaista pokazuje da je, okrutnim paradoksom, Jugoslavija umrla 1991. primenom onog istog prava kojim je 1918. godine bila rođena, pravom naroda na samoopredeljenje. U šezdesetim godinama prošlog veka, dakle znatno pre Prvog svetskog rata, pod vođstvom hrvatskog biskupa Josipa Juraja Štrosmajera, jedan »jugoslovenski program« tajno objedinjuje Srbe i Hrvate da bi otrgao slovenske nacije od dominacije dva carstva, austrougarskog i otomanskog. Dvadesetog jula 1917, potpisnici Krfske deklaracije proklamuju ujedinjenje »svih Srba, Hrvata i Slovenaca pod okriljem iste države«.

Sedamdeset godina kasnije, Milovan Đilas podseća da srpsko-hrvatski antagonizam nije bio istorijska, etnička, rasna neminovnost, da se on mogao prevazići diplomatskom akcijom i pregovorima, jer još i danas žigoše srpsku i hrvatsku stranu, a »ništa nije moguće u jugoslovenskom prostoru bez njihovog dogovora«.

Jedna nacija, kaže Beogradski krug, »ne predstavlja sama po sebi ono što se u filozofiji podrazumeva pod vrednošću«. A Žak Rupnik tome dodaje da »nacionalna nezavisnost u postkomunističkom prostoru nije sama po sebi dobra ili loša stvar. Suštinski kriterijum je da se zna da li ona vodi prema otvorenom društvu, kako unutra tako i prema Evropi, ili označava uzmak i komunitarizam«.

Štaviše, nacionalna nezavisnost nije uopšte dobra stvar, piše Zagorka Golubović (str. 26), ako se pritom ne poštuje »princip individualne slobode, temeljniji od suvereniteta nacije«. (A to nije usmereno protiv hrvatskog ili muslimanskog »neprijatelja«, nego protiv apologeta suverene »Velike Srbije«.) Isto tako, Vesna Pešić, jedan od autora ovog izdanja, u jednoj drugoj publikaciji, »Jugoslavija, raspad, zločini, rat«, piše: »Demokratija se udaljava od pojma nacije kada se etnički suverenitet postavi

protiv narodnog suvereniteta, koji se zasniva na jednakosti svih građana bez obzira na njihovo religiozno ili etničko poreklo».

Od ove dve antagonističke ideje o »naciji«, od ove dve definicije, prve po kojoj je nacija *etnička zajednica* i druge po kojoj je *narod građana* (pravo krvi i pravo teritorije), prva ideja je ona koju su podstakle okolnosti u kojima se ostvaruje nezavisnost država bivše Jugoslavije; u Srbiji prisustvo režima koji je otvoreno izabrao ratnohuškački šovinizam u odnosu prema Kosovu, i u Hrvatskoj dolazak na vlast HDZ Franje Tuđmana.

Nezavisnost nacija koje su sačinjavale bivšu federaciju bila je u stvari samo preobražaj ranijih federalnih država u autonomne države. To je usledilo posle jednog brzog i malo verovatnog izgovora projektom konfederacije, koji je pravno smišljen između 1990. i 1991. godine kada je federacija davala znakove raspada. Petnaestog maja 1991. godine Srbi odbijaju da, prema odredbama Ustava iz 1974, u kolektivno predsedništvo izaberu Hrvata Stipu Mesića. Istog meseca, vladajuća partija u Hrvatskoj koja je zasnivala kampanju na secesionističkim idejama, organizuje referendum o suverenitetu. U junu, Slovenija i Hrvatska proglašavaju svoju nezavisnost i federalna armija interveniše u Sloveniji. Sedmog jula Evropljani su prihvatili traženi tromesečni moratorijum u vezi sa slovenačkom i hrvatskom nezavisnošću. U avgustu Srbi počinju opsadu Vukovara. U decembru Nemačka priznaje Sloveniju i Hrvatsku.

Federalne države su postale suverene države. Ali, mogu li se države jedne federacije *automatski* preobraziti u suverene države, bez brižljivog razmatranja, od slučaja do slučaja, pitanja teritorija i granica, bez garancija za manjine? Ujedinjene nacije, međunarodna zajednica, evropska dvanaestorica su bili u stanju da diplomatski i/ili vojno nametnu moratorijum prihvaćen 7. jula 1991. na Brionima: oni to nisu učinili. Evropske nacije su mogle da se oslone na preporuke Badenterove komisije, koja je tražila da se »obavezi poštovanja postojećih granica na međunarodnom planu, pripoje sve vrste suštinskih odluka kojima bi se ublažila osetljivost populacija koje se dele« (Emanuel Valon, *Moderna vremena*, oktobar 1992), ili da zamisle rešenja one vrste koje je u junu 1992. prihvatio parlament u Budimpešti dajući prednost »pravu izražavanja, slobodi nastave na maternjem jeziku, lokalnom i nacionalnom predstavljanju zajednica«.

One to nisu učinile.

Nove nacije su se tada ponovo zatvorile po principu »jedna nacija jednako jedan narod« i »svakom narodu njegova zemlja«, a nezavisnost je u svakoj novoj državi praćena opsednutošću istorijskim ili mitskim, rasnim ili religioznim identitetom. Budući da su nove države svoju egzistenciju zasnovale na njihovoj etničkoj homogenosti »jugoslovenska« verzija nacionalizma je bila osuđena na lančanost nasilja, deoba ili uništavanja »heterogenih stanovništava« (Vid. *Moderna vremena* od juna 1993).

Sve je vodilo tome da se, dve godine docnije, ponovo nađemo pred užasnim ratom na bojištu Bosne, bez drugog rešenja osim teritorijalne podele, etničke podele ostvarene isterivanjem ili uništavanjem manjina.

Opšta želja intelektualaca Beogradskog kruga da nađu zajedničku budućnost kosi se sa realnošću situacije koja je za sada nerazmrsiva. To je ono što daje sumornu obojenost ovim tekstovima: užas pred nizom nepopravljivih nevolja, sažaljenje prema žrtvama, utučenost, očajničko raspoloženje. Intelektualci Beogradskog kruga to ne kriju, a zbog toga ih režimi nezavisnih država smatraju »jugonostalgicnim«: bez ikakve nade da ponovo uspostave Jugoslaviju koja je konačno mrtva, oni žale za svojom izgubljenom

zemljom, u kojoj je bilo moguće biti Jugosloven *isto koliko* i Srbin, Hrvat ili Musliman, biti Jugosloven *pre* nego Srbin ili Musliman, a da se pritom ne bude staljinista ili titoista.

Suprotstavljajući nacionalnoj histeriji volju za dijalogom sa nacijama koje su proistekle iz bivše federacije, oni se povezuju sa hrvatskim intelektualcima iz Kruga *Erazmus* i tako oblikuju model višetničnog i slobodno prihvaćenog građanstva najpre za Srbiju, a zatim za ceo jugoslovenski prostor. Jer, Ivan Đurić ima razloga da podseti: »Propast jugoslovenske države ne dovodi nužno do brisanja jugoslovenskog prostora. Taj prostor je neuporedivo stariji i trajniji. On jednostavno zahteva novu političku artikulaciju«.

Ko god se bori protiv rata u bivšoj Jugoslaviji mora se neizbežno boriti protiv režima u Srbiji koji ga je nametnuo, boriti se za uspostavljanje demokratskog režima *u Srbiji* i, malo-pomalo, u čitavoj bivšoj Jugoslaviji. Zato treba, počev od sada, pomagati opozicionare, političare i intelektualce, koji se nalaze u Beogradu, ne samo da bi ih otrgnuli od osećanja »unutrašnjeg izgnanstva« nego da bi im omogućili da postanu prava politička snaga. To je cena mira na Balkanu.

Neka nam ne kažu da ima prećih stvari i da se tako umanjuje solidarnost sa Bosnom, sa Sarajevom, Mostarom i drugim gradovima mučenicima. Ne. To je ista borba. To su isti ulozi.

Preveo *Sreten Vujović*

** Danièle Sallenave, »Des intellectuels courageux et solitaires. Le Cercle de Belgrade«, *Les Temps Modernes*, br. 570-571, leto 1994, str. 3-10. Prevod preuzet iz *Republike*, 1-15. april 1994.

T. M.

INTELEKTUALCI I RAT(*)

Intelektualci i rat nastavljaju se na *Drugu Srbiju*. Ovi tekstovi napisani su u toku poslednjih meseci 1992. i prvih meseci 1993. godine, to jest u jeku etničkog čišćenja i bombardovanja Sarajeva. Ton je ovde oporiji. Intelektualci raspravljaju manje o režimu i njegovim manama, a više o samima sebi. Ako se i pozivaju na rat, čine to potpuno nedvosmisleno: klanica, silovanja, masakri, čišćenje, varvarstvo... No, oni se izjašnjavaju pre svega u pogledu svog položaja u srpskom društvu, svoje odgovornosti za ono što se dogodilo, svoje nemoći, svog nekadašnjeg i sadašnjeg kukavičluka. Ovde ćemo naći malo teorijskih tekstova. To je rad na samokritici i nimalo nijansiranoj osudi Miloševićevog režima, osudi sopstvenih slabosti i slepila u toku meseci koji su prethodili sukobu. Jedan od autora definiše sebe i intelektualce okupljene u Krugu kao »sutrašnju opoziciju«, kao »*Drugu Srbiju* sutrašnjice«. Njihov način pisanja često zbunjuje; on povećava distancu koju su u stanju da zauzmu spram sopstvene slike. Podsmeh, ironija – u balkanskom smo kulturnom svetu, sred mraka jednog rata kojem niko od njih ne naslućuje kraj.

Preveo A. M.

* T. M., »Les intellectuels et la guerre. Les opposants de Belgrade«, *Les Temps Modernes*, br. 576-578, 1994, str. 1.

Leonidas Hadžiprodrmidis

NAMETANJE VARVARSTVA(*)

Knjiga *Nametanje varvarstva u Jugoslaviji* sastoji se od 63 teksta – istupanja 58 intelektualaca iz Srbije koji su delovali pod okriljem organizacije Beogradski krug. Prvih 37 tekstova uobličava prvi deo knjige pod naslovom *Druga Srbija* koji su nastali od aprila do juna 1992. Ostalih 26 tekstova su preuzeti iz knjige *Intelektualci i rat*, a bili su pročitani na redovnim sesijama Beogradskog kruga od oktobra 1992. do februara 1993. godine.

Za potrebe grčkog izdanja bilo je nužno napraviti selekciju ili izbor tekstova iz ove dve knjige, pri čemu sam se rukovodio sledećim kriterijumima: (1) trajnost ovih tekstova u vremenu; (2) njihova teorijska vrednost; (3) potpunije obuhvatanje problema rata i uzroka koji su doveli do njegovog izbijanja; (4) analiza što je moguće šireg spektra činjenica, (5) osvetljavanje i obogaćenje savremenih problema uočavanjem njihovih istorijskih razloga i motiva, i (6) uočavanje tragičnih posledica ove situacije po budućnost društva i narednih generacija, u čemu su saglasni svi autori.

Tekstovi u ovoj knjizi imaju tužnu privilegiju da jasno uočavaju istorijski bezizlaz i propadanje do koga je dovedeno srpsko društvo. Prepoznavanje atmosfere fašizacije, nasilja, katastrofe gradova, nezapamćeno ubistvo Sarajeva, Vukovara i desetine drugih gradova, bogaćenje pljačkom i dolazak podzemlja na ekonomsku i političku vlast, nametanje mržnje i etničkog čišćenja, bolno prožimaju misli i istupanja ovih intelektualaca koji su se tome usprotivili svojim mišljenjem i saopštenjima. Za intelektualce, čiji se tekstovi nalaze u ovoj knjizi, jasno je da nasilje, koje je nametnuto kao »konačno rešenje« na prostoru bivše Jugoslavije, ne potiče iz nacionalnih, religioznih, istorijskih ili geopolitičkih razloga. Oni čak ne navode nikakve spoljašnje faktore kao uzroke krvoprolića. Štaviše, sada treba svima da je jasno kako je nasilje uništilo ne samo sve etničke grupe, već i budućnost većine od 25 miliona stanovnika sa prostora bivše Jugoslavije. Preko 250.000 mrtvih, četiri miliona izbeglica, milioni bez ognjišta, uništenje zajedničkog života, uspostavljanje totalitarnih država i ukidanje demokratije i kulture predstavlja stravičnu cenu za održanje na vlasti određenih mehanizama i njihovih vulgarnih interesa.

Od septembra 1987, od kada je Milošević monopolisao vlast u Srbiji, do danas, deset godina kasnije, na delu je konstantno, tragično propadanje srpskog društva. Nijedan od ciljeva za koje se on navodno zalagao nije ostvaren. Naprotiv, svi ciljevi, nacionalni, ekonomski ili politički, bili su samo sredstvo za njegovo održanje na vlasti. Problem Jugoslavije je civilizacijska tema, tema vrednosti, principa, poštovanja ljudskog života. Bez toga »politika« postaje zločin, jer vulgarno štiti interese određenih grupa, nasuprot interesima i budućnosti zajednice. U ime politike nametnuta je jedna predpolitička situacija koja je za zadovoljenje primitivizma masa i neodgovornosti vlasti, iskoristila sve najgore što je mogla iz istorijske političke prošlosti.

Za grčkog čitaoca tekstovi srpskih intelektualaca predstavljaju svojevrsan izazov. Pre svega, izazov da razmišlja, da pokuša da razume, da se usudi da vidi istinu o onome što se dogodilo u Jugoslaviji. Takođe, grčki čitalac treba da razume kako je fraza »mi smo na strani Srba« značila biti na strani vladajuće ideologije varvarstva, a protiv

stvarnih srpskih interesa, protiv budućnosti srpskog društva, da je to značilo biti na strani bede većine i kriminalnog bogaćenja pljačkaša. Iz ovih tekstova srpskih intelektualaca grčki čitalac može shvatiti da je podrška Miloševiću, Arkanu, Karadžiću i Mladiću značila podršku istorijskom nazadovanju, fašizmu i varvarstvu. Potraga za istinom, odbrana ljudskih vrednosti i života uopšte predstavljaju veoma težak i složen zadatak. Ipak, to je nešto što vredi pokušati, za šta se vredi boriti. Jer, to »nešto« odvajava čoveka od izmanipulisanog bića. Da li je možda suviše teško da shvatimo, branimo i razlikujemo prave vrednosti i ljudsku kreativnost od katastrofe?

U prvom delu knjige pod naslovom »Druga Srbija« preneli smo istupanja 37 intelektualaca iz Beogradskog kruga, koji su se svake subote od 11. aprila 1992. godine okupljali u beogradskom Studentskom kulturnom centru. Od 27. juna 1991. već je bio počeo rat u Sloveniji koji se veoma brzo preneo i u Hrvatsku. Početkom 1992. godine potpisan je ugovor o obustavi vatre u Hrvatskoj, a rat se preneo na teritoriju Bosne i Hercegovine. Period koji prate aktivnosti Beogradskog kruga od aprila do juna 1992. je vreme kada je počela bosanska klanica. Šestog aprila 1992. počelo je bombardovanje Sarajeva, a u isto vreme došlo je i do velikog etničkog čišćenja od strane Arkanovih paravojnih jedinica, uz pomoć Armije i tajnih službi srpskog režima, u gradovima Zvornik, Bijeljina, Brčko, Bratunac, kao i u istočnoj Bosni. U ovim tekstovima izraženo je očajanje, bol i istorijski bezizlaz u koji je tonuo prostor bivše Jugoslavije. Opisuje se tadašnja atmosfera nametanja nacionalističke homogenizacije, nasilja i mržnje, koja je zahvaljujući masovnoj podršci postala materijalna snaga. Glas razuma, logike i pokušaj suprotstavljanja iracionalnom i apsurdnom, koji izražavaju ovi tekstovi, gušeni su i sputavani mehanizmima jedne istorijski neodgovorne vlasti koja ne polaže račune za svoju politiku [...].

* Leonidas Hatziprodromidis (epimeleia – prologos), *I epivoli tis varvarotitas sti Giougoslavia*, Paratiritis, Solun, 1998, pp. 8-10. Predgovor priređivača grčkog izdanja preveo je sam autor (*Danas*, 14. septembra 1998). Naslov su dali priređivači ovog zbornika.

Predrag Matvejević

LICE SRBIJE(*)

Ova knjiga je preko potrebna, jer skida ljagu s lica Srbije, obuzdava iskušenja i strasti onih koji demonizuju Srbiju. »Svi su isti«, »Takav je ceo Balkan«, »Mrze se međusobno, kolju jedni druge«. Ovaj rat nije samo bacio ljagu na Srbiju.

Godinama već putujem po svetu i protivim se sličnim stereotipima, recimo onom da su »svi Hrvati ustaše«. Baš zbog toga nisam mogao da prihvatim osudu celog srpskog naroda zbog nedela ratnih zločinaca poput Karadžića i Mladića, pa i onih koje je počinio njihov lider Milošević. Glasovi protivljenja pomažu ako se na svetlosti dana pojavi i druga Srbija, jedna različita Srbija. To je najverovatnije maksimum koji može da da inteligencija, ili onaj njen deo koji nazivamo kulturom, odnosno ono što od nje ostaje pod sličnim okolnostima.

Beograd je bio jedan od kosmopolitskih centara Evrope. Kako je onda moglo da se dogodi da se zaodene jednom (na žalost, ne i jedinom) od najsrमतnijih formi

nacionalizma? Povremeno bih pobjegao u taj grad između dve velike reke, u njemu bih odmarao dušu, a često bih se u njega vraćao, sve dok se nije dogodilo ono što nisam mogao ni da zamislim. Svi znaju da je ljubav slepa, verovatno je to bila i moja ljubav prema ovom gradu. Ali, u Beogradu je započelo antistaljinističko »otopljanje«, i to u meri koja nije bila poznata nijednom istočnoevropskom gradu. Zagreb, Sarajevo, Ljubljana samo su sledili ono što je Beograd započeo. Budimpešta, Varšava i Prag kasnili su u odnosu na ove gradove. Na skupovima u Beogradu moglo se govoriti o svemu, kao u Klubu u Francuskoj 7, čiji je vlasnik bio izvesni Ivo, Hrvat iz Konavla, kao i u *Dva jelena*, ili *Tri šešira*...

U Beograd sam odlazio svaki put ubeđen da ću sresti nekog od starih nadrealista, ili uvek mladih anarhista, nekog pijanog pesnika, nekog od onih bizarnih i razbarušenih boema koji su znali sve o svakome, a koji su često pričali i više nego što su znali – ponekad meni, a ponekad i policiji. Poznavao sam prave Beograđane, kao i one druge, razaznavao sam, ne samo na osnovu njihovih akcenata, te Srbe iz Srbije i one druge, potomke Cincara, Šiptara ili Cigana, preživle Jevreje, stare ruske emigrante, »beogradizovane« sinove Dalmatinaca, Slovenaca i drugih koji su došli s partizanima i tu ostali. »Zar je važno odakle si i ko si?« Na svaki pokušaj popisa bilo je onih koji su se izjašnjavali kao »Eskimi«, ili kao »Hugenoti«. To je Beograd koji sam upoznao i u koji sam se zaljubio. Najveći hrvatski pesnici su uspevali da ga vole više nego što je nacionalistima uspevalo da ga omrznu. Matoš, u egzilu, kao »jagnje koje su dojile dve majke«, Krleža, Tin Ujević, A. B. Šimić, Gustav Krklec, Andrić živeli su do kraja života u njemu.

Zato i nisam očekivao da ću biti indiferentan. Nisam mogao da zamislim da će ovaj grad institucionalizovanog nereda i javne neposlušnosti, nemilosrdnog humora, saviti glavu pred jednom tako sramnom činjenicom. Šta bi bilo s njegovom reputacijom da se nije pojavila jedna grupa hrabrih i poštenih osoba koje su digle glas i pobunile se? U sličnim okolnostima mišljenja se razlikuju u zavisnosti od njihovog porekla, to jest, u zavisnosti od toga da li ih iskazuje »naša« ili »neprijateljska« strana. Od početka sam pokušavao da ne podržim ovu ili onu stranu ili viđenje, da se ne svrstam... Jednostavno sam stao na stranu žrtava. Na stranu Hrvata u Vukovaru i Dubrovniku, na stranu Hrvata prognanih s njihovih vekovnih ognjišta u Hrvatskoj, a naročito na stranu stanovništva Bosne i Hercegovine, koje je najviše stradalo, postavši žrtvom srpskih nacionalista u Sarajevu i u Srebrenici, i Hrvata u Mostaru, na levoj obali Neretve. Do kraja ću ostati na njihovoj strani. Stav koji stoji negde između *izdaje* i *uvrede* nije udoban: ako izrazi bilo kakvo kritičko mišljenje o sopstvenoj zemlji porekla, čovek postaje izdajica, ako osudi ono što rade drugi, postaje klevetnik. Bio sam proglašen i jednim i drugim, i neka tako bude i ubuduće.

Poređenje između onoga što su uradili jedni i drugi nije dovoljno samo po sebi. Bitno je utvrditi krivicu i jednih i drugih. Pokušaj da se održi neutralan stav je često amoralan. S druge strane, sud da su »svi krivi« promovise laž da su svi podjednako krivi, koja onda ide naruku počiniteljima zločina, čak i onima koji su ih podržali svojim ćutanjem, rečima, idejama i ideologijama. Taj stav ide na ruku i onima koji nisu hteli da vide šta se dešava: »To nisu naše stvari«, »Nismo znali«, »Imali smo preča posla«.

Godine 1992. bio sam u Parizu, lebdeći negde između »egzila i azila«. Ne sećam se ko je predložio da predstavim članove Beogradskog kruga, goste okruženja bliskog Ministarstvu kulture i Sorbone. U prepunu salu upali su srpski emigranti, duboko

uvređeni stavom Francuske, stare saveznice Srbije. Baš ovih dana, u centru Pariza, na velikim bilbordovima, pojavili su se portreti Miloševića i Hitlera. Tokom noći svi su iscepani, verovatno od strane onih istih osoba koje su bučno i preteći prekinule javnu prezentaciju Beogradskog kruga i druge slične manifestacije. Nisam čak ni pomislio na sve te izgrednike, jer se većina njih ovim činom cepanja postera u stvari javno postidela. U njihovim rodnim mestima od rane mladosti su učeni da moraju da poštuju čast i nacionalni ponos. Stvarni krivci nisu osetili stid: juče su regrutovali ubice, a danas podržavaju »mir bez alternative«.

Ako su poređenja uopšte potrebna, rekao bih da se ja lično stidim sledećeg u vezi sa sredinom iz koje potičem: stidim se činjenice što se među ključnim liderima države Hrvatske nalaze oni koji ne kriju svoje simpatije za ustaše, stidim se uništavanja i profanacije stotine spomenika podignutih u spomen na žrtve fašizma, stidim se sulude ideje predsednika Tuđmana da se zajedno sahrane kosti žrtava Jasenovca sa onima njihovih dželata (pokušajte da zamislite šta bi se desilo kada bi neko predložio da se u Aušvic i Fose Ardeatine prenesu kosti nacista!), stidim se pljačke nazvane »privatizacija«, kojom se od hrvatskog naroda oduzima ono što je sa mukom stekao poslednjih nekoliko decenija, stidim se Herceg-Bosne i zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini; i na kraju, stidim se toga što svi Srbi iz Hrvatske koje sam imao priliku da upoznam sada žive u strahu, strepeći za svoje živote i živote svojih najdražih. Želeo bih da u Hrvatskoj nijedan građanin, bez obzira na svoje etničko poreklo i veru, ne strahuje od bilo koga.

Postoje i druge stvari od kojih strahujem. Recimo, od egoizma koji su u nekim ključnim momentima već pokazala neka naša braća Slovenci. No, ovom prilikom moj zadatak je da govorim o Srbiji i uslovima pod kojima se rodio protest koji ovde imam čast da predstavim. Mislim – štaviše, ubeđen sam – da je krivica Slobodana Miloševića i osoba kojima se okružio mnogo veća od one koja tereti sve ostale okrivljene zajedno. On je pomogao da ojačaju drugi protivnici jugoslovenske zajednice. U ovom ratu bez pobjednika, Srbija je doživela svoj najteži istorijski poraz. A ona je bila jedina među južnoslovenskim državama koja je u ne baš tako davnoj prošlosti vodila ratove od istorijskog značaja, u kojima je bila časna žrtva ili ohola pobjednica. Drugi, u velikoj većini slučajeva, bili su na marginama tuđih istorija. Baš zbog toga njen poraz je proporcionalno još veći.

Buduće generacije Srba moraće da se stide zbog onoga što je učinjeno u ime »Velike Srbije«: zbog proterivanja, proganjanja, zverstava, nasilja, silovanja, razaranja gradova i verskih hramova, etničkih čišćenja i koncentracionih logora. Tragovi koje je iza sebe ostavio Pavelić i ustaše pokazuju koliko mnogo vremena treba da se skine ljava s lica neke zemlje. Da li će Srbija u svojoj bližoj istoriji naći svog Vilija Branta, dovoljno hrabrog da se pokloni pred žrtvama u Srebrenici ili Vukovaru, baš onako kako je to uradio nemački kancelar u Varšavskom getu ponizno zatraživši oproštaj? Ili će pak Srbija ostati prikovana uz ideologiju »šta dobijamo u ratu?« i »šta gubimo u miru?« Takva ideologija, iako nije jedini krivac za sve ono što se dogodilo, dovela ih je do situacije u kojoj su sada.

Govorio sam i još ću govoriti o stidu. Stidim se agresivnosti srpskih nacionalista, stidim se načina na koji ponižavaju i potcenjuju druga nacionalna osećanja u bivšoj Jugoslaviji, a identifikuju »srpstvo« s jugoslovenstvom; stidim se mržnje koju su demonstrirali na tako ružan način prema bosanskim Muslimanima i kosovskim

Albancima; stidim se onih koji su na monstrozno način povelili Jugoslovensku narodnu armiju u borbu protiv jugoslovenskih naroda; stidim se onog dela Srpske pravoslavne crkve koji je širio netoleranciju i podržavao rat, u potpunom neskladu s Hristovim učenjem; stidim se intelektualaca koji odaju počast »svetoj nacionalnoj prošlosti«, ideologa koji su duhovno pripremili plodan teren za zločine, pisaca koji su podsticali naciju i odlazili na front da bi digli moral ubica; stidim se svih onih koji nisu želeli ništa da vide niti da čuju, ili su se pravili da ne vide niti čuju; stidim se svih onih koji su doprineli da reči Beograd i Srbija budu tako često izgovarane uz reči osude i gnušanja.

Beograd i Srbija mogu da budu ponosni, kao i ja i drugi u svetu koji su ostali prijatelji srpskog naroda, na činjenicu da se ipak čuo glas onih koji su se, po cenu ugrožavanja sopstvene egzistencije, pobunili protiv zla. U beloj knjizi koju su uredili ljudi dobre volje, okupljeni prevashodno u Beogradskom krugu, nalazi se više imena nego u bilo kojoj drugoj realnosti bivše Jugoslavije. Možda je to prirodno; zlo oko njih je bilo veliko. Vlast, sa njoj primerenom veštinom i lukavstvom, uspela je da povremeno suzbije, a povremeno i da rasprši ovo jezgro opozicije i nade. U trenutku dok pišem ove redove, to jest u proleće 1996, Beogradski krug jedva da postoji, ali njegov primer nije ništa izgubio na značaju. Prisetimo se samo Žena u crnom, Mirovnog marša oko srpskog parlamenta, veličanstvenih martovskih demonstracija kada je vlada morala da mobilise vojsku. Građanski savez Srbije je još uvek aktivan, kao i sindikat Nezavisnost. Vlasti nisu uspele da do kraja učutkaju Studio B, pa čak ni skroman list *Republika*. Uprkos svemu, neukrotiva savest nekih se još uvek čuje sa stranica *Vremena, Naše Borbe, Književne reči*, povremeno *Nin-a*, pa čak i *Politike*. Neki pisci i pesnici, malobrojni u odnosu na ozbiljnost zločina, ostali su verni najlepšoj tradiciji srpske istorije i dostojni njenog imena.

Da bih stranom čitaocu predstavio značaj kritičkog poduhvata koji je započeo Beogradski krug, moram da pribegnem jednom poređenju: pokušajmo da zamislimo kako za vreme jednog fašističkog režima tridesetih godina u Evropi šaćica, nekih pedesetak španskih, nemačkih ruskih ili italijanskih intelektualaca, izdaje zajedno knjigu protesta. Kako bi to bio značajan događaj! Istini za volju, režim današnje Srbije je mekši i podnošljiviji, ali time ne manje podao.

Za vreme prethodnih režima, boreći se protiv »socijalizma s ljudskim licem«, te odbacujući svaku podršku nacionalistima, sanjao sam slične inicijative. Posle pobeđene nacionalista u skoro celoj Istočnoj Evropi, lakše mi je sada da govorim protiv njih, jer su se oni od prognanih pretvorili u progonitelje.

Prevela Ivana Damjanović

* Predrag Matvejević, Prefazione: »La faccia della Serbia», u: *L'Altra Serbia. Gli intellettuali e la guerra*, a cura di Melita Richter Malabotta, Selene Edizioni, Milano, 1996, pp. 5-9.

Melita Rihter Malabota

REČI »NE« JARMU VLASTI(*)

Ratna tragedija koja se razbukta na Balkanu posle raspada jugoslovenske države i narastanja etničke, verske i nacionalne netolerancije dovela je stotine hiljada ljudi u

stanje trajne pometnje, potpuno je poremetila njihov svakodnevni život, uništila njihove vrednosti i izvesnosti i naterala ih na stalnu borbu za opstanak. Taj rat je mnoge primorao da napuste svoja vekovna ognjišta, da izgube kuće i svu svoju imovinu. Izazvao je razaranje gradova i sela, glad, bedu i smrt, nečuvena zverstva, nasilje i smrt. Ambiciozni nacionalistički lideri, podržani od strane mas medija i »nacionalnih inteligencija« u svojoj suludoj nameri da stvore moćne države-nacije prethodno su podstakli rast i širenje jednog očajničkog nacionalizma, kohezivnog činioca društava koja su silom postala homogena.

Sadašnji istorijski trenutak predstavlja pretnju čak i za kulturu: od nje se očekuje da služi nacionalnim interesima ili, bolje rečeno, da se stavi u službu interesa države-nacije. Nacionalna homogenizacija ima potrebu za dihotomijom, logikom crno-belo, neprijateljem, opasnošću; ona se često naslanja na sanktifikaciju »nas« i demonizaciju »drugog«, »različitog.« Ona ima potrebu za rekonstrukcijom vrednosti, kosmogonijskim mitovima, novom i različitom reinterpretacijom znakova prošlosti, njihovom glorifikacijom, transcendentalnom ulogom vlastite nacije. Društva koja izgube receptivne kapacitete i postanu propulzivna samo za one ideje koje pothranjuju njihov duh degenerisan veličinom i nacionalnim mitom (vid. intervenciju B. Prpe – Jovanović) koji im pridaje totalitarni značaj apsolutnog, neće moći lako da nađu adekvatne odgovore na složenost krize rasta. Pred njima stoji opasnost da se taj rast pretvori u neukrotivu metastazu koja će čitave narode povući u regresiju. U ovoj mračnoj slici ima malo disidentske svetlosti, malo glasova onih koji imaju hrabrost i građansku, moralnu i intelektualnu savest da se usprotive toj ludoj politici netolerancije i represije. Ima ih malo, ali oni postoje.

U Srbiji, u Beogradu, jedna ugledna grupa intelektualaca osetila je potrebu da odbaci nacionalizam i odbrani temeljne vrednosti civilnog, demokratskog i pluralističkog društva, kao i da odbrani svoje pravo na kreativan i nezavisan rad. Potreba da se grupišu i formiraju opoziciono jezgro javila se kada je vlada promovisala svoj projekt podređivanja svih kulturnih, naučnih, univerzitetskih i obrazovnih institucija, svih masovnih medija i, po mogućstvu, svih umova ideologiji takozvanog nacionalnog interesa koja je uzdignuta na nivo vrhovnog interesa.

I tako je u januaru 1992. godine rođen Beogradski krug, udruženje nezavisnih intelektualaca, koji su – zastrašeni arogancijom i agresivnošću dominantne srpske politike, diferencijacijom građana na etničkoj osnovi, širenjem ksenofobije i etnocentrizma – otvoreno osudili tu politiku. Oni su izrazili svoje odbacivanje rata kao rešenja konfliktnih situacija, pokazali svoje protivljenje agresiji i ratu u Hrvatskoj, ekspanzionističkoj politici u Bosni i Hercegovini i otvorili opozicioni prostor u uniformisanom načinu razmišljanja u Srbiji preko svojih javnih tribina, mnogih pacifističkih skupova i članaka i intervjuua prenetih od strane retkih masovnih medija spremnih da izveštavaju o suprotnom načinu mišljenja. Pogođeni tragedijom u Sarajevu, šokirani politikom »etničkog čišćenja« koja se sprovodila u ime »interesa srpske nacije«, oni su već 1992. zahtevali okončanje rata i prekid neprijateljstava, organizovali nekoliko susreta čak u Vojvodini i Sandžaku, gde su konfrontirali i uskladili svoje pozicije sa onima koje su izražavali građani, pripadnici albanske, hrvatske, mađarske, muslimanske manjine. Oni su jedina grupa koja je u stanju da organizuje otvoreni *forum* sa intelektualcima Kosova. Novembra 1993. neki od njih su u Zagrebu prisustvovali prvom susretu (organizovanom od strane *Erasmus Gilda*, hrvatskog nevladinog udruženja) intelektualaca, pripadnika dve nacionalnosti, čija su rukovodstva vodila rat. Skup se

održao posle hiljadu poteškoća i anatema upućenih »izdajnicima«. Naziv skupa »Srbi i Hrvati« bio je dovoljan da se demonizuju njegovi učesnici koji su želeli da smanje distance na koje ih je prinudio konflikt. Njihova osnovna pretpostavka bila je da su pre sličnosti negoli razlike među narodima razlog za dijalog i razmenu, a ne za rat, mržnju i nepoverenje. Čak i bez neke dublje analize, jednostavna poruka ovog susreta za običnog građanina bila je veoma važna: može se razgovarati! Možda je ovo prvi neophodan korak ka oslobađanju od predrasuda koje su drastično smanjile svaki nivo tolerancije.

Otvorena netolerancija centralnih vlasti prema aktivnostima Kruga i pritisak na njegove članove nisu mogli da izmene odluku njegovih pristalica da javno iskazuju svoje kritičko mišljenje i da nastave da osuđuju kratkovidost nacionalizma. Uprkos pokušaja da se njihove aktivnosti marginalizuju i otežaju, da se pojedinci demoralizuju, te da se samo udruženje ocrni, Beogradski krug je već vrlo poznat, naročito među gradskim stanovništvom. Zahvaljujući tome, od početka proleća 1992, svake subote ujutru, jedna druga Srbija, Srbija građana koji su izražavali svoju veru u jedno drugo, liberalno i pluralističko društvo, odlazila je na sastanak u Dom omladine, a kasnije i u druge centre i sedišta. U kratkom vremenu ove tribine su postale jedino javno mesto gde je bilo moguće reći »ne« jarmu vlasti i Miloševićevom centralizatorskom režimu. Kritika koja se čula na ovim tribinama nije se odnosila samo na sferu političke moći, niti je bila uperena samo protiv arogantnih gospodara rata, gospodara ljudskih sudbina i života, već i protiv one srpske inteligencije i srpskih kulturnih institucija koje su raspirile nacionalizam i populizam, netoleranciju i međuetničku mržnju. Bila je uperena protiv onih koji su podstakli rat i zločine i doveli do raspada srpskog društva, njegove skoro generalne osude i svetske izolacije. Ogromna istorijska i moralna odgovornost opterećuje i opterećivaće i dalje taj deo nacionalne inteligencije.

Eseji članova Beogradskog kruga, čitani na raznim sesijama (od aprila do juna 1992. i, u drugoj fazi, od oktobra 1992. do februara 1993) sakupljeni su u dve knjige. Prva, pod naslovom *Druga Srbija* (izdavači: Plato, Beogradski krug, *Borba*, Beograd 1992) ubrzo je postala simbol srpskog disidentstva. Ona je za mnoge predstavljala tračak nade i uverenja da jedan narod može da odabere i neki drugi put. Druga knjiga, *Intelektualci i rat* (izdavači: Beogradski krug i Centar za antiratnu akciju) objavljena je 1993. godine. Ta dva toma su, u stvari, zbirke eseja poznatih pisaca, umetnika, novinara, filozofa, arhitekata, glumaca, filmskih i pozorišnih režisera, istoričara, prevodilaca, filologa i drugih. Oni su ujedno dragoceno svedočanstvo lične hrabrosti i morala jednog dela srpskih intelektualaca rešenih da nastave bitku za afirmaciju nezavisnog i alternativnog mišljenja. Njihovi raskolnički glasovi i osuda nacional-populističkog delirijuma često su ih izlagali olakoj identifikaciji s »neprijateljem«, pa čak i optužbi da su izdajnici »nacionalne stvari«. Drugi još čekaju bolja vremena i kriju se iza ćutanja ili pribegavaju mimikriji. Svi znamo da hrabrost nije osnovna karakteristika, *conditio sine qua non* inteligencije, već je to slobodna i nezavisna misao. Isto tako znamo da postoje istorijski i politički trenuci koji ne pogoduju takvom mišljenju. Kao što znamo da su na dvoru moćnika uvek postojali lude i trubaduri koji su se divili svome Vladaru. I danas postoje intelektualci, novinari, pisci, uvaženi članovi nacionalnih akademija koji revnosno pružaju usluge vladajućoj ideologiji da bi osigurali očuvanje svojih ličnih interesa u nesigurna vremena. Oni su ti koji diktiraju ton političke diskusije, evociraju slavnu prošlost i daju si za pravo da procenjuju ko je »zaslužan«, a ko »nezaslužan« član

nacionalne zajednice. Oni bi hteli da diktiraju i put kulture, pri čemu zaboravljaju da on može da bude autentičan jedino ako je stvarno slobodan, a ne podređen.

Kada sam u Zagrebu pokušala da govorim o aktivnostima i angažmanu intelektualaca Beogradskog kruga, otkrila sam da ih niko ne poznaje (osim onih malobrojnih hrvatskih intelektualaca koji su bili u sličnoj situaciji), da ne želi o njima ništa da zna, pa čak i da sumnja u njihovo postojanje. Štaviše, za mnoge u Hrvatskoj oni i ne postoje. Mnogi ne veruju da mogu da postoje »drugačiji Srbi«, drugačiji od predstave koju su masovni mediji mesecima i godinama pokušavali da stvore: naime, da svaki Srbin, otvoreno ili krišom, gaji ideju »Velike Srbije«, da svaki Srbin predstavlja potencijalnu opasnost za slobodnu državu Hrvatsku, da je svaki Srbin *četnik*, neprijatelj. Što se, pak, tiče srpskih intelektualaca, oni svi bez razlike bivaju identifikovani kao promotori mita o nebeskom narodu i Velikoj Srbiji, te svi snose istu odgovornost. Taj način razmišljanja koji ne dozvoljava razlike, koji se zatvara pred drugim, sagledava neprijatelja u čitavom jednom narodu, upravo je ono što totalitarne, nacionalističke vlade i žele, ono što im je potrebno. Njihov je glavni cilj da ubede svoj narod da se s drugim narodima ne može živeti, trgovati, komunicirati, govoriti, da se u kontaktu s drugima mora koristiti samo oružje, te da je rat jedini mogući odnos sa njima. I to je glavni motiv zvanične propagande. Bez obzira s koje strane dolazi, bilo sa srpske ili hrvatske, ova propaganda ima uvek istu poruku. Srpska i hrvatska propaganda koju su koristili masovni mediji nikada se u biti nisu sukobile, međusobno su se podržavale, pa se čak može reći da jedna živi u funkciji druge, i obrnuto. Uopšte govoreći, ono što im je zajedničko nije nanošenje štete i poraza neprijatelju, već neprekidna proizvodnja mržnje.

Mržnja postaje osnovna kategorija za razumevanje razarajuće i iracionalne sile koja izjeda Balkan, a naročito mržnja između dva glavna naroda – Srba i Hrvata. Mržnja prema Muslimanima je indukovana konfliktom i rivalitetom između starije braće, ili potiče od nikad minule istorijske traume: iskustvo Otomanske imperije još uvek opterećuje kolektivnu svest, naročito srpsku.

Mistifikacija istorije, ali čak i sadašnjosti i budućnosti sopstvene nacije, sastoji se u stereotipizaciji neprijatelja. To su metodi kojima se najviše i najefikasnije koriste masovni mediji da bi dehumanizovali neprijatelja i opravdali svako sredstvo i taktiku za njegovo uništavanje. Prosuđuje se kolektivno, krivica je kolektivna, osuda, kako efektivna tako i moralna, jeste kolektivna: svi Srbi su četnici, svi Hrvati su ustaše. »Sve ono što je srpsko mora se mrzeti, nema nikakve vrednosti u njihovim manastirima, u njihovom jeziku, u njihovoj veri, u njihovoj pravoslavnoj crkvi... i obrnuto: nema nikakve vrednosti u svemu onom što je hrvatsko, hrvatska kultura nema nikakvog značaja, niti katolicizam« – to je kritički izjavio don Luka Vincetić na susretu »Srbi i Hrvati«, koji se zbio novembra 1993. godine.

Rastući nacionalizam ne toleriše različita mišljenja, on iziskuje ekskluzivnost, jedinstvo, partikularizam, podršku i konsolidaciju političke moći, koja često vodi kulturnom osiromašenju, a neretko i intelektualnom autizmu. Jedan deo kulturne elite – onaj koji se bez posebnih teškoća kretao u jugoslovenskom kulturnom prostoru, stimulisan svojom različitosti i višestrukošću, te na taj način kompenzujući kulturnu i jezičku ograničenost svakog posebnog ambijenta – danas trpi veliku štetu. Nenadoknadiva je šteta koju je rat naneo južnoslovenskim narodima: nestalo je ili se smanjilo kulturno tržište, nema više susreta između različitih kultura, nema više razmene ili recipročne konstruktivne kritike.

Danas su granice postale front, rov u kome se ljudi bore i umiru. »Front sve više postaje teren za ritualno jačanje nacionalne suverenosti« (O. Savić).

Zloupotrebe vlasti i pokušaj uspostavljanja totalne kontrole šire se svim sferama života, centri informacija su kontrolisani, vesti su uniformisane, štampa i knjige pokrivaju samo zbivanja na lokalnom terenu, ljudi više ne prelaze granice, misao se sklerotizuje i obraća samo sopstvenoj naciji, usredsređena samo na sopstvenu prošlost i njome opijena. Rat proizvodi političke subjekte naklonjene više velikim, kolektivnim emocijama negoli analizi ideja i programa budućeg razvoja. Socijalni nezadovoljnici se usmeravaju prema »neprijateljima otadžbine«, spoljnim i unutrašnjim, koji se smatraju odgovornim za loše stanje, a utire se i put ideji o međunarodnoj zaveri. U toj opsesivnoj klimi, u kojoj cvetaju fanatizam i homogenizacija nacije, oni koji se opiru etiketiraju se kao disidenti, uopšte uzev ne uživaju nikakve simpatije niti društvenu podršku (za razliku od njih, malobrojni disidenti u vreme komunizma uživali su izvesnu podršku među stanovništvom). Danas se disident stigmatizuje kao izdajnik, kao neprijatelj domovine, kao ljudski otpad. Evo šta piše Filip David, jedan od članova Beogradskog kruga: »To što je posejano nije seme nade i obnove, već dugotrajnih stradanja i velike propasti. Takvu zemlju teško neko može nazivati svojom domovinom. Ne može se živeti bez ideje o budućnosti, a budućnost koju oni nude, to su nove hiljade izbeglica, mrtvih, osakaćenih. Njihov trijumf, to je *trijumf smrti*. Naš košmar se nastavlja. Nova pustošenja povećavaju izbezumljenost naroda.

Jedino što nam preostaje jeste da postanemo izdajnici. Izdajnici sistema koji priziva rat i glad, gde narodi žive u groznici, hranjeni mržnjom i obmanama, bolesni od manije gonjenja i manije veličine u isti mah. Biti izdajnik u takvoj zemlji i takvom sistemu, najmanje je što može i mora učiniti svaki moralan i častan čovek«.

U jednom krajnje ujednačenom društvu, koje se nalazi u otvorenom konfliktu ili ratu s drugim, podjednako ujednačenim društvom, glas raskola je izolovan i društveno marginalizovan. Samoća takvih ljudi je ekstremna kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Čak i kada postoji međunarodno interesovanje za ono što se događa na Balkanu, ili u jednom njegovom zaraćenom delu, sagovornik se uvek bira iz redova onih na vlasti ili institucija. Ili, u optimalnoj situaciji, iz redova »nacionalnih« intelektualaca. Oni koji se protive režimu nisu nikad pravi sagovornici. U očima Zapada, »oni ne predstavljaju nikoga«. Samo povremeno strani masovni mediji daju reč nekom od njih. To se, recimo, desilo s pokojnim Milovanom Đilasom. S druge strane, disidenti ne raspolažu nacionalnim masovnim medijima koji bi bili spremni da prenesu njihovu poruku. I tako se klešta izolacije i zaborava stežu oko hrabrih i valjanih ljudi koje nije oblikovala dominantna ideologija. Zbog intenziteta reči koje do nas dopiru iz tog groznog okruženja indiferentnosti, smatram da mi je još jednom dozvoljeno da citiram poznatog pisca Filipa Davida: »Živimo u Atlantidi potopljenoj u moru krvi. Oblaci dima sa silnih zgarišta zaklonili su sunce. Oko nas su zavladao hladnoća i tama. Javljamo se iz toga diluvijalnog mraka onima što će doći posle nas sa molbom da nam oprostite što im u nasleđe ostavljamo pustoš i očajanje, i mržnju, to otrovno seme bačeno u razrovane njive. Hoće li neko poverovati da nismo bili u stanju da sprečimo pomor i ludilo, da je snaga nas malobrojnih bila ništavna, nikakva u odnosu na njihovu silu, njihovo varvarstvo? Hoće li se uopšte kroz mnogobrojne koprene vremena probiti i čuti taj vapaj, taj glas pokajanja i očajničke molbe za oproštaj upućen iz duboke tame boljim i dostojnijim ljudima u dalekoj, za nas nedostižnoj budućnosti?« Kako ove reči ne bi postale vapaj nemoćnih, kako i same ne bi bile bačene na đubrište ideologije, kako bi zadobile svoj

pravi značaj i kako se ne bi razbile o zid indiferentnosti, pomislila sam da je nužno učiniti ono najmanje što pojedinac može da uradi: pustiti ih u opticaj i učiniti da odjekne pobuna tih hrabrih i usamljenih muškaraca i žena. Potrebno je prevesti, makar delimično, dve knjige Beogradskog kruga, i upoznati druge s njihovim doprinosom borbi za pluralističko i demokratsko društvo, njihovim očajničkim krikom protiv destrukcije zajedničkog života i propadanja sopstvenog naroda. U isti mah je važno dati im do znanja da nisu toliko usamljeni, da je njihova bitka i naša bitka, te da su njihove nade i naše nade.

Druga Srbija postoji. To nije samo Srbija intelektualaca Beogradskog kruga, već je to Srbija poniženog duha, Srbija mnogih mladih koji odbijaju da idu u rat i ubijaju svoju braću, Srbija starih koji – lišeni svega, kako budućnosti tako i prošlosti – biraju put samoubistva, Srbija mnogih koji žive u izbeglištvu, žena, mnogih herojskih žena koje su se od početka eskalacije nacionalističkog ludila pobunile protiv vrtloga mržnje i jednostavnim gestovima svakodnevnice nastavile da pletu mrežu sa ženama iz drugih naroda, svojevremeno bratskih, svojevremeno jugoslovenskih. Postoje i postojaće uvek slobodni muškarci i žene koji će se protiviti jarmu totalitarizma. I pravedno je da se njihov glas čuje.

Zbirka tekstova koje vam nudimo je odabrana od materijala objavljenog u dve navedene knjige. Moramo priznati da je reč o našem subjektivnom izboru, te stoga lišenom sasvim koherentnih kriterijuma. To je neprijatan izbor, jer ga nameću spoljni činiooci. Mi bismo više voleli da smo mogli da prevedemo sve autore i da smo italijanskim čitaocima mogli da predstavimo sve njihove radove. Na taj način je mogla da bude predstavljena sva složenost, senzibilnost i intenzitet njihovog mišljenja, njegova kritička komponenta, kao i katkad intimno-lirski, katkad dramatični aspekti njegovog iskazivanja. No, mi ipak verujemo da ono što je iskazano u ovom tomu može da odrazi bogatstvo i duboku etičku vrednost njihovih radova.

Iz knjige *Druga Srbija* preneli smo tekstove 24 autora, a iz knjige *Intelektualci i rat* tekstove 20 autora. Nekada su pojedini autori zastupljeni sa po dva teksta koji su nastali za potrebe dve održane sesije. U ovom izboru nismo bili vođeni nekim preferencijama i preciznim ciljem. Napravili smo izbor na osnovu sugestivnosti štiva, lucidnosti analize i neposrednosti poruke, ili ponekad samo jedne fraze. Samo ponekad smo izostavili neke suviše specifične ili »lokalne« tekstove, jer oni nemaju značaj za stranog čitaoca, ili pak radove u poetskoj formi, jer bi bilo kakav prevod iskrivio ili uklonio njegovo pravo značenje.

Poredak kojim su tekstovi predočeni sledi dva principa – prvi, hronološki, to jest poredak kojim su oni javno pročitani, a zatim preneti u dve knjige. Drugi, tematski poredak, jeste onaj po kojem smo tekstove grupisali oko nekih sadržaja (ideologije, politike, kulture, književnosti...).

* * *

U leto 1993. godine dobila sam knjigu *Druga Srbija* od Vuka Stambolovića, lekara, kompozitora i člana Beogradskog kruga. To se dogodilo u Salzburgu, u *Schloss Leopoldskronu*, zaštićenom i smirenom srednjoevropskom ambijentu, poznatom po svojoj brizi za detalj, lepotu i meru. Skoro idilična slika: zamkovi okruženi intenzivnim zelenilom livada i šuma odražavaju se u tamnozelenim vodama jezera. A posvuda mir i tišina. Ni jedan jedini neprijatan zvuk, samo razređena polifonija ptičjeg peva. A mi, unutar zamka, u luksuznim sobama, ispod slika aristokrata ili dostojanstvenika iz XVIII veka. Mi i svet iz prošlosti: bivši Jugosloveni, bivši sugrađani, već bivši učenici ove

prestižne institucije koja je osnovana posle Drugog svetskog rata, 1947. godine, s namerom da promoviše susret i dijalog među mladim evropskim i svetskim intelektualcima. Od te, 1947. godine, više od 15.000 učenika iz 115 zemalja prisustvovalo je seminarima i različitim studijskim grupama posvećenim humanističkim naukama. Ovi seminari su omogućavali studentima istočnoevropskih univerziteta da se susretnu s kolegama koji dolaze iz zapadnog sveta. Pre nego što bi se mogao razviti plodan dijalog, sukobljavale su se ideologije i prevazilazile lingvističke i mentalne barijere, razmenjivala iskustva i razmišljanja. Svi su bili zainteresovani za iskustva onih drugih i izražavali želju za komunikacijom. Vodili su se razgovori o literaturi, ekologiji, urbanizmu, razvojnim modelima, budućnosti. Da, o budućnosti. Mi, ondašnji Jugosloveni, nismo mogli da znamo šta nas čeka u budućnosti. I kada se tragedija dogodila, mnogi su se našli razdvojeni novim zidovima, rovovima, onim pravim i onim veštački izgrađenim. Zabranjen nam je kontakt, sprečena komunikacija, bilo koja vrsta naučne i profesionalne razmene i – jednostavno rečeno – prijateljstvo. Govorili su: »Uostalom, takve stvari se uvek događaju u vreme rata«. Ali, u ovom ratu je sve bilo još gore. U ovom neobjavljenom ratu, u kojem nisu umirali toliko ratnici koliko civili, nevine žrtve, u kojem nisu uništavani strateški objekti već kuće, verski hramovi, kultura, svi smo bili poraženi; naročito oni koji ga nikada nisu želeli, niti prizivali. I tada je došlo do inicijative *Schloss Leopoldskrona*, kao i drugih sličnih evropskih inicijativa, s ciljem da se na neutralnoj teritoriji organizuju susreti intelektualaca koji pripadaju različitim nacionalnostima bivše Jugoslavije. Za nas je to bilo važno, ali i vrlo tužno. Neki su imali poteškoća da sednu s drugima za isti sto; među nama se osećala utvara telekomandovanog ideološkog tereta, interiorizovana autocenzura i strah da smo neverni majci otadžbini. Nas nekoliko, bez obzira na srodne maternje jezike, govorili smo na engleskom; izgovarali smo engleske fraze kao da smo tuđinci. Govorili smo o ratu i ludilu, a iznad svega smo želeli da shvatimo zašto se on dogodio. Međusobno smo se optuživali, osećali smo se kao protivnici, ali kasnije, u lucidnim analizama, lišenim strasti, identifikovali smo ista porekla zla, iste mehanizme manipulacije, istu pretnju našoj slobodi postojanja. Niko nije uspevao da umakne razlikama, niti sličnostima u mišljenju. Niko nije uspevao da pobegne od osećanja nemoći koje je ophrvalo naše individualne živote. Tada mi je Vuk poklonio knjigu, a nekoliko meseci kasnije poslao i onu drugu, posvećenu susretima Beogradskog kruga. Pročitala sam ih s rezervom, čak u strahu, primećujući sa užasom da *virus balcanico* može da zarazi čak i mene. Često me je proganjala sledeća misao: »Nije baš najbolji trenutak za čitanje srpskih autora«. No, ubrzo sam shvatila da je reč o refleksnoj reakciji na opštu klimu, koja je bila nametnuta nacionalnim kodeksom ponašanja, kolektivnom etikom koja je poručivala: »Dok mi umiremo, neki se razumeju s neprijateljem«. Upravo reči srpskih autora odagnale su predstavu o Neprijatelju. Odluka je bila laka i neposredna: upravo njima, disidentima, mora se omogućiti da se čuju, a ne onima na čijoj strani su masovni mediji i svetska pažnja. Kada sam u Trstu govorila s nekim intelektualcima, istoričarima i filozofima, dobila sam od njih poptunu podršku; projekt je postao zajednički i na njemu smo se angažovali s velikim entuzijazmom, ali i suočeni s mnogim poteškoćama i neizvesnostima.

Želim da se zahvalim svima onima koji su od samog početka podržali ovaj projekt, verovali u njega i dali svoj doprinos da ovaj naš zajednički napor bude uspešan. Zahvaljujem Ninu Rekuiperu što je na najbolji mogući način redigovao naše prevode.

Zahvaljujem Klaudiju Vencu na njegovom velikom strpljenju i istrajnosti, zahvaljujem Mariji Gruber, koja se kasnije priključila projektu, ali čija je profesionalnost doprinela objavljivanju ove knjige. Zahvaljujem Paolu Fakiu koji nas je uvek podržavao, čak i kada su se javljale sumnje, a rad sporo napredovao. Zahvalna sam Mariji i Milutinu Mitroviću, koji su me uputili u kompleksnost srpske kulture, tradicije i istorije. I na kraju, bih htela da zahvalim dvojici prevodilaca s kojima smo zajedno udahnuili život ovom projektu, a čiji je entuzijazam prevazilazio puko područje prevođenja. Žao mi je što mi jedan od njih nije dozvolio da navedem njegovo ime. Njegovi rođaci »žive tamo preko«, pa strahuje da bi obelodanjivanje njegovog profesionalnog učešća u projektu »Druga Srbija« moglo da izazove neku vrstu odmazde prema njima. Istina, ili plod mašte? Ovaj strah koji je prevazišao granice možda je i izričitiji znak onoga što se događa na našim stranama, gde je strah interiorizovan, a pretnja, čak i posredna, uvek prisutna. Drugi prevodilac kome ovom prilikom izražavam svoju zahvalnost je Đorđo Bonić. (Marija Milutinović je sama prevela svoj tekst).

Prevela *Ivana Damjanović*

* Melita Richter Malabotta, »Introduzione«, u: *L'Altra Serbia. Gli intellettuali e la guerra*, a cura di Melita Richter Malabotta, Selene Edizioni, Milano, 1996, pp. 11-20. Naslov su dali priređivači ovog zbornika.

Paolo Faki

DRUGA SRBIJA I DRUGA EVROPA()*

Svima koji žive u Evropi i smatraju sebe Evropljanima, donekle je teško da se pozabave onim što se dešava na njihovom kontinentu, a da tom celovitom sagledavanju ne pripišu probleme teritorije na kojoj žive, rade, stiču obrazovanje – teritorije čiji jezik govore i čiju kulturu osećaju kao svoju, pa ponekad i probleme države čiji su građani.

U pogledu shvatanja čoveka i društvene organizacije, Evropa se uvek suprotstavljala Aziji – čiji deo, uostalom, geografski gledano – i čini. No, ideja o Evropi kao kontinentalnoj političkoj celini novijeg je datuma. Preuzeta je iz iskustva dveju Amerika, a opravdavana više kao protivotrov eksploziji novih sukoba unutar Evrope, nego kao plod spontane potrebe. Ne postoji nijedan grad niti ulica Evrope koja nema svoju prošlost. U toj prošlosti ona je bila, u određenim razdobljima, samostalna i mogla se nazivati »velikom«. Prostorno je, možda, bila i skromnih dimenzija, ali su te dimenzije imale veći značaj, veću težinu, budući da se one tada nisu morale porediti sa veličinom kontinenta ili pak čitave planete. Upravo nadahnuta takvom prošlošću, svaka gradska ili regionalna zajednica može pasti u iskušenje da se oseti samodovoljnom, te da može i dalje da se širi i koristi priliku da i druge uvede u ono što se njoj događa.

Spontano je i lako nekome ko živi u Evropi da suprotstavi sebe i svoje svemu ostalom, bez razlike: »mi« i »svi drugi«, koji su katkad neprijateljski raspoloženi, nezainteresovani, a katkad, opet, ako su i prijatelji, imaju interesa i računa u našim nedaćama. Takav »drugi« Evropljanin je osoba u koju, kako te uče, ne treba imati poverenja. Neka se čitalac stoga ne čudi što se i mi – ja, pisac ovih redova i prijatelji koji

su pomogli da ova knjiga ugleda svet (isti oni koji su zaslužni i za studiju pod naslovom *Balkanska sukobljavanja. Evropska integracija*, Trst, 1993) nalazimo katkad upleteni u takvu situaciju.

Latinski narodi su smatrali Germane i Slovene »drugima«, onima koji su došli posle njih. Anglosaksonci i Germani su, pak, videli u sebi obnavljajuću snagu u jednom umornom svetu. Katolici, laici, luterani, kalvinisti, pravoslavci, muslimani, naizmenično su se osećali protagonistima ili obespravljenima. Tako bi se mogle unedogled nabrajati male i velike razlike između kolonizovanih severnjaka, s jedne, i ponovo otkrivenih južnjaka, s druge strane, između sinova Istoka, koji se nisu u potpunosti potčinili pragmatizmu Zapada, i sinova Zapada. Uvek je prisutno iskušenje da sebe smatramo ili žrtvama ili protagonistima, i ono čini pozadinu dijaloga i istorijskih promena. O ostalim narodima često sudimo na osnovu onoga što imaju ili nemaju od onog nama svojstvenog. Budući da prošlost uslovljava budućnost, retkost je naići na nekog ko misli na nekakav zajednički opštevažeći cilj. O Evropi, o njenoj prošlosti i budućnosti, razmišlja se, kao o sopstvenoj, kao o prošlosti i budućnosti svoje zemlje, »u okviru Evrope«. No, osećati sebe »u Evropi« još uvek je dosta daleko od osećati se, zajedno sa svima ostalima, »Evropljaninom«.

Etnička, nacionalna ili teritorijalna solidarnost podređuje i potiskuje u prošlost druge vrste solidarnosti: solidarnost proleterskih masa, koje su »vlasnici samo svoga rada«, solidarnost koja prelazi, kao vizija, iz države u državu, od jedne do druge internacionale, vizija koja je uvek bila prilično daleko od stvarnosti; pa onda solidarnost intelektualnih grupa koje sada pokušavaju da sude jedne o drugima, više zbog osećanja pripadnosti nego zbog same rasprave i značenja. Samo buržoazija zaokupljena poslovima i industrijom, bez predrasuda u tom pogledu, kao da u tom oduševljenju tržištem i uspehom nalazi element zajedničkog puta.

Kada je reč o državama, postoji tendencija snaženja etničkog državljanstva. Čovek je građanin po mestu rođenja, poreklu, precima, rodbinskim i religijskim vezama, a ne po sopstvenoj odluci. Takvo državljanstvo, koje se veliča kao srećna okolnost, privilegija, stanje izabranosti, nije nešto čega se čovek sme odreći ili mu se suprotstaviti. Ko to uradi, ne postupa u skladu sa svojim pravom izbora, već čini isto što bi činio i kad bi dao da mu uzmu krv pa je zamene tuđom – dakle, izdajnik je. U stvaranju nacija ne učestvuju oni koji ih sačinjavaju.

Kao što je to bilo u Africi i Aziji na izdisaju kolonijalizma, tako su danas Evropljani zaokupljeni prekrajanjem političke karte svog kontinenta, od Atlantika do Urala. Od Šćećina do Trsta i na zapadnoj obali Jadranskog mora granice teže da se izbrišu. S druge se strane umnožavaju, i to bez mnogo mašte. Od novih formi imali smo priliku da vidimo samo jednu – Zajednicu nezavisnih država. Sve ostalo je povratak nekakvim duhovima iz prošlosti. Ko je uopšte znao da postoji Banat Hrvatske? Ili, pak, ko je čuo za kratkotrajno srednjovekovno kraljevstvo Bosne? Zaziva se ponovo Velika Srbija, koja čak nije nikad ni postojala.

No, toliko je drugih država koje bi se mogle vratiti u život. Na zapadnom Mediteranu bili su kraljevi Majorke, Aragon, Pomorska republika Đenova, koja je imala u posedu Korziku, Sardinjsko kraljevstvo čija je prestonica bio Torino, a obuhvatalo je Savoju i Nicu, pa kraljevstvo zvano Kraljevstvo dveju Sicilija, s Napuljem kao prestonicom.

Na severozapadu je postojalo čuveno Škotsko kraljevstvo, vekovima u borbi sa engleskim, kao i malo, ali nekada prilično prostrano Dansko kraljevstvo. U centralnoj i kontinentalnoj Evropi još uvek je prisutan veliki duh Austrijskog, pa posle Austrougarskog carstva, koje se vekovima branilo od druge velike imperije, Otomanske, za kojom, budući da je reč o islamskom carstvu, žali bosanski fundamentalista Izetbegović. Pre Otomanskog carstva postojala je Vizantija, koja je preživela u Pravoslavnoj crkvi, pa dva bugarska kraljevstva, koja su se protezala od Jadrana od Beograda (i čija je zasluga rađanje ćirilicnog pisma). Na granici između germanskog i slovenskog sveta bilo je Prusko kraljevstvo, žariste »pruskog duha« koji se širio prema nemačkom Zapadu i prema slovenskom i baltičkom Istoku. Još ranije, pak, postojalo je Baltičko kraljevstvo Litvanije, koje je početkom XV veka dosežalo sve do Crnog Mora.

Nailazi se na teškoće pri pokušaju da se ponovo prožive neke od atipičnih političkih formacija, koje ipak imaju svoje zagovornike: oligarhijska Venecijanska republika, Države rimske Crkve, kao poslednja teokratska forma, slobodni gradovi Baltika i svi oni principati, vojvodstva, grofovije čija je nezavisnost bila kratkog veka i ne uvek potpuna, ali koji su ostavili traga i zadivljuju nas palatama, katedralama, muzičkim školama, umetničkim kolekcijama, s jezicima koji su povremeno postajali zvanični, s pravnim dokumentima, pozorištem, književnošću. Njihovi običaji su opstali kao folklor, a povremeno su činili evropsku modu. Na kraju, postoje i narodi, kao slovački, baskijski ili Irski, koji nemaju model iz prošlosti za kojim bi posegli, te iskopavaju stare jezike i običaje iz daleke prošlosti i oduševljavaju se uspomenom na borbu protiv stranih osvajača. Ostaju još Jevreji i Romi, koji nisu nikada ratovali jer nisu imali nikakvu teritoriju koju bi branili, a ipak su imali neku svoju autonomiju.

Da li ćemo morati da sve te duhove prošlosti dozivamo u pamćenje? I u kojim oblicima? Od vojnih parada u čast zauzimanja Bastilje do Palija u Sijeni – koliko li se praznika, skupova, turnira održava danas u Evropi kojima bi jedan neevropljanin umeo da pripíše samo zabavni karakter, pošto nije upoznat s njihovim istorijskim poreklom i ne zna šta se u stvari slavi?

Pa ipak, postoji jedan prostrani deo Evrope, zvani Balkan, gde se sve to ne događa u šali, gde se na vojnim paradama zaista puca, a razaranja, masakri i pokolji nisu privid. U ovom regionu duhovi prošlosti ne pojme se još kao nesto prošlo, a Hamletov otac nije nikad ni sahranjen ni zaboravljen. Nacionalni identitet stvara se ne u pozitivnom nego u negativnom smislu, tj. proterivanjem manjina stranog porekla, da bi ljudi ostali sami na svome.

Na ovoj teritoriji žive Srbi, narod koji ima dugu tradiciju. Problem Srba veoma je ozbiljan, a ponuđena rešenja mogu da zavaraju. Upravo je varljivo rešenje da se već upokojena federacija južnoslovenskih naroda, zvana Jugoslavija, zameni mozaikom etničkih država. Na stranu problem da se raspoznaju nacije od Istre do Bosfora, što »izbacuje iz takta« antropologe, istoričare, geografе, sam pokušaj da se svakom od ovih naroda dodeli po država čista je ludost. Još je manje ostvariva ideja o državi Srba. Još od XVI veka Srbi emigriraju, ne zbog osvajačkog duha već zbog siromaštva. Emigriraju na severoistok u Vojvodinu, i na severozapad, tako da čine većinsko stanovništvo na teritorijama koje po površini, prema evropskim parametrima, nisu prostrane sa obe strane bosanske i hrvatske granice, i dalje na sever (čuvene Krajine). Ako gledamo u budućnost, Srbija neće moći da bude ništa drugo doli domovina emigranata, zato što stanovništvo opada u zemljoradničkim područjima u korist industrijalizovanih oblasti, zato što se

napuštaju planine i odlazi u ravnicu i na obalu, zato što siromašni teže da se usele u kuće bogatih. Ako postoji ijedan narod zainteresovan da se ostvari ideja o otvorenom državljanstvu – to su Srbi. Presedan Austrije, koja je davala posebne statute određenim regionima s većinskim srpskim stanovništvom na sopstvenoj teritoriji, ne može se više ponoviti. Zapravo, danas za takav postupak ne bi uopšte bilo razloga.

Nema sumnje da među narodima bivše Jugoslavije Srbi imaju drevnu tradiciju borbe za sopstveni identitet i više su puta zadobijali značajnu ulogu u sporovima većih razmera. To je narod koji je više puta bivao zaveden i lakoveran, jer je nekom najpre bio od koristi, da bi zatim, kada više to nije bio, bivao prepušten sebi. U poznatom »Memorandumu« Srpske akademije nauka (objavljenom na italijanskom jeziku u časopisu *Limes*), kao i u drugim dokumentima novog srpstva, nailazimo na tvrdnje koje su inače postale opšta mesta propagande: Srbija pobeđuje u ratovima, ali gubi u miru. Srbi možda jesu inferiorni u odnosu na druge narode kao radnici, ali to nikako nisu kao borci (Miloševićeve reči). No, oni kao da ne primećuju da ovakvim izjavama izazivaju sami svoje nedaće. Kada se rat završi, niko nema interesa da pomaže narod ratnika – tad su potrebni radnici. Jasno je da, kada mir dođe, isti onaj narod koji je najpre bio iskorišćen za borbu biva poslat kući. Štaviše, okrivljuju ga zato što se prelaskom iz rata u mir vrednosti izokreću, a zgodno je da postoji neko ko će tako naivno prihvatiti na sebe odgovornost za zločine za koje su i drugi krivi. U evropskim koalicijama, jednom za drugom u poslednja dva evropska rata, Srbima je pala u deo uloga nezgodnog saveznika, onog koga se u stvari treba stideti. Po završetku rata, nastoje da takvog saveznika ponize.

Vreme je da Srbi shvate da ne treba više prizivati ratničke duhove. Ako je u Francuskoj završen bonapartizam, a u Nemačkoj nestao militaristički sloj, valjda može i u Srbiji da prestane zanos i veličanje žrtava palih na Kosovu u jednoj bici iz 14. veka. Tu nailazimo na kontradikciju, čak karikaturnu, kad je reč o polaganju prava na određene teritorije od strane Miloševića i njegovih pristalica. Oni zahtevaju ostvarenje prava na samoopredeljenje, ali su istovremeno smislili i »istorijsko vlasništvo«. Hoće istočnu Slavoniju zato što su u njoj Srbi većinsko stanovništvo, no pretenduju da zadrže Kosovo, gde ih ima oko deset procenata, zato što je Kosovo, navodno, kolevka njihove nacije. Tvrde da se ugledaju na Pijemont, ali bi trebalo da se sete da su Savoje, postavši velike, svoju kolevku prepustili drugima.

Evropa korača prema integraciji, na planeti koja se organizuje na kontinentalnom i podkontinentalnom principu. Sada sve više značajnih razloga postoji za saradnju, za razmenu, za podelu posla, za dobrobit i za sve ono što se može uraditi zajedničkim snagama. Nijedan narod ne treba više podržati kada počne da govori o sebi kao da ne postoji ništa drugo doli podela »mi« i »drugi« – kojih bi, uostalom, bilo onih pet milijardi ljudi koji naseljavaju Zemlju. Ako neki drugi na Balkanu to već rade, ne treba se s njima takmičiti. Ove minijaturne etničke države nemaju drugu sudbinu doli da budu »biroi za zapošljavanje« za one svoje najaktivnije građane koji će otići da rade na područja gde je život bolji. Preživljavaće se uz pomoć novca koji deca budu slala roditeljima da bi im omogućili mesto u staračkom domu ili parcelu na groblju. Rađa se i umire, ali se ne živi, u novoj slavnoj etničkoj državi novog Balkana.

Svakako, Srbi jesu narod koji je mnogo propatio i to da bi očuvao sopstveni identitet koji im niko ne osporava. Ponekad su te patnje poslužile više nekim drugim moćnijim narodima, nego njima samima. No, ideja o polaganju prava na nekakvu nadoknadu na osnovu biblijskog zakona odmazde (»oko za oko, zub za zub«) primitivna

je i ne služi na čast jednom tako inteligentnom narodu. Kuda se stiže zahtevajući pravo na uništenje onolikog broja Hrvata koliko su Srba ubile ustaše u Drugom svetskom ratu? Ili, pak, optužujući Muslimane koji govore srpski da su izdajice, pošto su potekli od onih koji su napustili pravoslavnu hrišćansku crkvu da bi prihvatili religiju turskog osvajača? Dokle se stiže na krilima takvog zanosa zbog sopstvenog »narodskog militarizma« koji smatra da nema ničeg drugog dostojnog čoveka doli rata, i nema mira osim kao predaha između dve bitke? Po onome kako su se stvari odvijale s Hrvatima u Krajini, nedavno, zaključuje se da takav narodski militarizam zna da vodi rat samo protiv drugog naroda, uglavnom nenaoružanog, a ne protiv tuđe vojske.

Očigledno je da se, kad je reč o aktuelnim problemima, ne stiže nikud. Srbi su oduvek pripisivali sebi izvestan istorijski primat i ulogu vođe među južnoslovenskim narodima. Ponekad bi se pozivali na Pijemont, ponekad na Prusiju, zbog njihovog udela u ujedinjenju Italije i Nemačke. Zar ne bi mogli da se pozabave nekim boljim, a ne samo teritorijalnim pitanjama, u kojima nema budućnosti, te da iskoriste svoje široko prisustvo kako bi utrljali put za ulazak čitavog regiona u političku Evropu?

Reč je o Evropi koja ne bi bila etnički iscepkana i »balkanizovana«. Oni koji tvrde da bi se, sa Srbijom takvih nacionalista, danas u Evropi ponovo domogla moći jedna nacistička država ne greše mnogo. Ideja o etničkoj državi rođena je iz duha romantizma, u germanskim šumama. Smatralo se da joj je kraj došao s Hitlerom i njegovim ljutim rasizmom po kome je Rajh trebalo da bude država Nemaca, i to svih Nemaca ma gde oni živeli, zato što nijedan sin ove ponosne nacije nije trebalo da živi u zajednici s drugima, osim u uslovima nadmoći. Takva država u suprotnosti je sa otvorenom državom, u koju se ulazi po obrazovanju, kulturi, prihvatanju zakona, s državom od koje je moguće zahtevati i određena prava. No, iz nje se može i izaći. Otvorena država je država građana, koja ima korene u latinskom univerzalizmu, a potvrdila se u XVIII veku. Izolacijom, balkanske države bi svoju potpuno formalnu nezavisnost (zastave, fanfare, uniforme i sl.) platile suštinskom zavisnošću u ekonomskom i kulturnom pogledu, ne mnogo drugačijom od one koja postoji između zemalja Latinske Amerike i njenih »rođaka« sa Severa.

Prevela Danijela Đorović

* Paolo Facchi, »Altra Serbia e altra Europa«, u: *L'Altra Serbia. Gli intellettuali e la guerra*, a cura di Melita Richter Malabotta, Selene Edizioni, Milano, 1996, 229-234.

Nino Rekupero

ZAHVALNOST BEOGRADSKOM KRUGU(*)

Balkanska tragedija tiče se direktno i nas.

Ova jasna i jednostavna rečenica, koju smo toliko puta izgovorili ili čuli, bremenita je sasvim različitim značenjima. Za vlade, za sve vlade, uključujući i našu, bila je konvencionalna premisa koja se koristila za još jednu »rundu« spoljne politike, u kojoj je svaka država brinula o sopstvenim interesima: intervenišući, iako se pretvarala kao da

to ne čini, trgujući oružjem dok se tvrdilo da se to ne radi, cenjkajući se s klijentelom dok su se, s druge strane, zagovarali uzvišeni principi.

Za pacifiste, za demokrate svih profila, za humanitarne i ambijentalne organizacije, za mnoge crkve, naročito za ogroman broj pripadnika najmlađe generacije, blizina bivše Jugoslavije značila je direktno učešće i glavu u torbi, da bi se prikupila, prevezla i podelila pomoć, namirnice, lekovi, vesti. Svakako, to je i jedina stranica koje Evropa ne treba da se stidi. Naša politička prošlost (i kolektivno imaginarno) obiluje stranim dobrovoljcima zaokupljenim borbom na jednoj ili drugoj strani, tamo gde bi nalazili »ispravan razlog«. Dovoljno je setiti se rata u Španiji ili Pokreta otpora, a ako govorimo o nacionalizmu, setimo se italijanskog preporoda i Garibaldija. Možemo se samo radovati što se u slučaju bivše Jugoslavije nisu viđali ovakvi dobrovoljci, osim u minimalnom broju, izuzevši islamsku podršku Bosni. Dobrovoljac se, ovog puta, borio protiv rata u celini, protiv same ideje rata. Kada se novim generacijama zamera nezainteresovanost na ideološkom planu, treba da budemo oprezni kako se ne bismo grdno prevarili, ne primećujući jedan ovako širok i dubok fenomen.

Čini mi se, međutim, da nas Jugoslavija zanima izbliza u još jednom smislu, na šta nas navode i reči onih koji nam kroz ovu knjigu govore. Naime, društveni i kulturni procesi koji su zavili ovu zemlju u crno i doveli do prolivanja krvi analogni su onome što se zbiva i kod nas, štaviše, to su procesi koje smo mi i otpočeli.

Prijatelji iz Beograda, koji nam se obraćaju sa stranica ove knjige, učinili su napor da uopšte probleme o kojima govore. Pokušavaju da nađu celovite odgovore i pri tome da se ne ograniče jednostavno samo na Balkan. Svako od njih se zabrinuto upitao – zašto rat? Zaista, da li su mržnja i sukobljavanja balkansko nasleđe koje se ne može izbrisati, da li je na delu etnički faktor?

Između ostalih, takvo pitanje postavlja, nedvosmisleno i otvoreno, i filozof Milorad Belančić. Svaki predstavnik Beogradskog kruga ima ponešto da kaže o specifičnosti tih njihovih nacionalizama. No, svako od njih zna da ideja jugoslovenstva, to jest ideja o jednoj demokratskoj i multikulturalnoj zajedničkoj državi, ima takođe dugačku i slavnu istoriju, te da je mogla ipak pobediti. Svi, dakle, istražujući društvene fenomene, analiziraju razloge koji su doveli do toga da prevlada nacionalizam, a ne ideja o demokratskoj Jugoslaviji. Reč je, ovde, kako kaže Latinka Perović, o » patrijarhalnom odgovoru na izazov modernizacije«, ili o iznenadnom prodoru sredstava masovne komunikacije, na šta upućuju gotovo svi učesnici. Zar smo mi u Italiji, gde je industrijski sektor prevladao tek 1951. godine, dakle pre manje od 50 godina, u Italiji, gde je opijenost televizijom još sveža, zaista prevazišli takve probleme?

Kod nas se veći deo javnog mnjenja brani od takve istine koristeći se jednom vrstom blagog rasizma. Podrazumeva se da su Sloveni svakako Evropljani, ali za nijansu na nižem nivou; civilizovani, naravno, ali s tom urođenom ljubavi za krvlju koja im je svojstvena. »Rasističko« javno mnjenje misli da je pokolj nužno bio cena izlaska iz komunističkog režima, slično onome što se dešava u Čečeniji i Ukrajini, dakle neka vrsta okajavanja greha. Sve u svemu, ti narodi »još uvek nisu postigli punu zrelost«, a »takve stvari kod nas ne bi mogle nikada da se dogode«.

Rasistički nastrojeno javno mnjenje ne shvata da se upravo na taj način kreće putanjom *potpuno paralelnom* u odnosu na društvena strujanja koja su za svoje delovanje iskoristili lideri srpskih, slovenačkih, hrvatskih i drugih nacionalista. Zar nije upravo strah društvenih slojeva koji su ostali razvlašćeni, ili se boje da im sve što imaju može

biti oduzeto, taj koji hrani nacionalistička uverenja, i to s obe strane Jadrana? S one strane, razvlašćeni zahvaljujući mehanizmima revolucionarne društvene tranzicije; s ove strane, pak, razvlašćeni inflacijom, pritiskom socijalne države, tehnološkom nezaposlenošću.

Da se skok u neizvesnost (nemilosrdnost) tržišne ekonomije ne odnosi možda *na isti način* na kraj komunizma u Jugoslaviji i pretpostavljeni kraj »nesavršenog dvopartijskog sistema« u Italiji? Zar niz italijanskih fenomena (npr. utaja poreza) nemaju baš nikakvih dodirnih tačaka s »patrijarhalnim odgovorom na izazov modernizacije«?

Nije reč, dakle, o tome da možemo biti mirni jer je »kod nas« nezamisliv rat kojim bi se uzdrmala unitarna država. (Bilo je razume se, i onih koji su raspirivali tu vatru.) Stvar je u tome da treba priznati da jedna duboka društveno-ekonomska promena izaziva strah i nesigurnost, koji su u tesnoj vezi sa nacionalizmom, a nacionalizam je suštinski izazivač diktatura i rata, kako kod kuće tako i na strani.

Jedan od problema je udaljavanje politike. Politika (u širem smislu) kao veština da se ispitaju potanko izbori koji će za sve strane, za veliki broj ljudi, biti prihvatljivi, omalovažena je. Na svakom koraku ljudi se opredeljuju za intervenciju lidera koji će biti *iznad politike*, a u ime efikasnosti. No, to je laž. Bar od Napoleona III pa sve do Musolinija, imamo direktno, gotovo stotinu i pedeset godina dugo iskustvo, *naše* iskustvo, da nacionalizam dovodi do *desnih* izbora, prikrivajući ih izgovorom da je taj izbor zapravo nadpartijski. Zar se može reći, iskreno, da u Italiji ne postoje lideri koji su u modi a koji na taj način formulišu svoje predloge, pa i da i opozicija dopušta sebi da se koristi istim jezikom?

No, najupečatljiviji aspekt problema predstavljaju intelektualci. »Ono što odlikuje srpskog intelektualca je *stand by* odnos sa predstavnicima moći, ljigavi pokušaj da se bude individualac, ali s tajnim, podzemnim vezama sa centrom moći«, piše Dragan Velikić. Zar je to slučaj samo sa srpskim intelektualcem?

Pravi socijalizam je intelektualcu, po obavljenoj obaveznoj proleterizaciji, pripisivao ulogu vođe i proroka, učitelja čitavog društva. No, bio bi ugušen kao »individualista« onaj intelektualac koji se, misleći svojom glavom, usuđivao da ostane sam protiv svih. Taj se mehanizam odjednom raspršio i intelektualci ne žele više ni da čuju za odgovornost, za društveno zalaganje. Sve je to sad već »prevaziđeno«. Kada bismo rekli da zaokupljenost uspehom, čestim pojavljivanjem na televiziji, potrebom da se bude »u modi« vredni intelektualcima više nego zadovoljstvo da razrađuju jednu novu ideju koja je suprotna uobičajenom mišljenju, kada bismo rekli da se, s jedne strane, gaje individualne ekstravagancije dok se s druge i dalje zahtevaju zajedničke privilegije, da li bismo govorili o bivšoj Jugoslaviji ili o Italiji?

U ovoj knjizi kritikuje se odgovornost intelektualaca i stručnjaka koji su zaodenedu ruho liberala, no koji nastavljaju da se svađaju da bi sedeli desno do vladara. Reč je o intelektualcima neodgovornog ponašanja, koji su počeli da se poigravaju sa i te kako slepim strastima, u zamenu za aplauze, o intelektualcima opčinjenim novim instrumentima vlasti: televizijom i medijima.

I neka se ne kaže da su kritičari, koji su na ovim stranicama pokušali da ocrtaju jedan novi lik intelektualca, nostalgični za komunizmom. Među njima je i Milovan Đilas, koji je iskusio dugi niz godina zatvora zbog prava da misli i govori slobodno ono što misli. Možda je istina baš u suprotnom – reč je o padanju maski, kakvih smo primera imali i mi u Italiji.

Ova naša braća, ovi ljudi poput nas, koji su se u Beogradu proteklih godina suprotstavljali jednom militarističkom režimu da bi širili ideju razuma i mira, ne govore samo o Srbiji, svojoj domovini, već o nečemu što se dešava svuda u Evropi, te je i njihova analiza na evropskom nivou. Dužni smo da ih saslušamo.

Prevela *Danijela Đorović*

* Nino Recupero, »Grazie al Circolo di Belgrado«, u: *L'Altra Serbia. Gli intellettuali e la guerra*, a cura di Melita Richter Malabotta, Selene Edizioni, Milano, 1996, str. 235-238.

Klaudio Venca

JEDAN PLURALISTIČKI I KRITIČKI KRUG(*)

Čitajući i ponovo iščitavajući radove intelektualaca Beogradskog kruga, imam jedno složeno i pomalo kontradiktorno osećanje. S jedne strane, čini mi se da smo dužni da priznamo zasluge svima onima koji su se, u Srbiji kao i na ostalim jugoslovenskim teritorijama, suprotstavili ratu i nacionalizmu i konkretizovali svoje rasprave koherentnim i upornim delovanjem. Ja se, lično, ponovo vraćam nedvosmislenoj kritici militarizma koji je osvojio društvo, homogenizovao narode, kritici nasilja koje je odnose među ljudima učinilo brutalnim. To su i reči prisutne gotovo u svakom pojedinačnom doprinosu učesnika jednog ovakvog Kruga, zasnovanog na izboru određenog polja delovanja, pre moralnog nego političkog, a protiv vlasti koja upravlja Srbijom.

Postavlja se, međutim, problem od ne malog značaja, naime problem merila rasuđivanja u osnovi takvih kulturnih i, očigledno, političkih pozicija. Iz tog ugla perspektive su veoma različite, ali to ne predstavlja problem. Škakljivo pitanje jeste da li se kritike na račun neizdržive situacije u Srbiji zasnivaju na težnji ka jednom društvu koje će biti u osnovi kopija, preslikano društvo one prethodne Jugoslavije, u kojem su narodi živeli u zajednici bez uočljivih većih problema; ili je, pak, idealan model onaj koji postoji na Zapadu, zasnovan na formalnoj demokratiji, deklarisanj slobodi izražavanja, navodnoj kontroli koju, posredstvom biračkog mehanizma, baza ima nad predstavnicima moći. Ili se misli, opet, na jedan tip društva, makar i utopijskog, u kojem se postojeća pogubna suprotstavljanja bliskih a različitih naroda, društava i pojedinaca, grupa koje vrše pritisak i stanovništva, razrešavaju drugim metodama i s drugim ciljevima, a ne više u sklopu ideje o jednoj novoj dominaciji, pa makar ona bila modernija i razumnija?

U socijalističkim režimima, koji su poznavali i odbijali osnovna načela i svakodnevnu praksu birokratije i ustavne kontrole, zamišljali su da će jedan liberalno-demokratski sistem ponuditi konkretan prostor za samostalne lične izbore i realne mogućnosti uspostavljanja pravde i slobode. Ova se uverenja sreću, takođe, u beogradskim spisima koji su ovde predstavljeni. U njima se danas predlaže razbijanje nacionalističkog monolita diversifikacijom društva na osnovu slobodne privatne inicijative na ekonomskom planu i prava na nezavisne sindikate. Osim toga, kao pobednička strategija za izlazak iz balkanske marginalnosti i primitivizma, ističe se evropeizacija i modernizacija.

Međutim, kao što je već izvesno vreme poznato na kapitalističkom Zapadu, slobodno tržište je utopijska slika liberalizma i nije se nikad ostvarila iz jednog prostog razloga: zbog velike nesrazmere u ekonomskoj moći učesnika u ponudi i potražnji. Sporovi koje vode sindikati već su duže vreme tek bleđa uspomena na radničke pokrete od pre nekoliko decenija, te sad već poražene organizacije, kad je reč o nekakvoj njihovoj eventualno samostalnoj ulozi. Kao aparati, radnički pokreti su danas suštinski integrisani u upravljanje ekonomskom i političkom moći kojima garantuju kontrolu nad radnicima i stalan dohodak. Razgovor o ulasku u Evropu je, čini se više nego ikad, teško definisati, između ostalog i zato (a sam rat u bivšoj Jugoslaviji to pokazuje), što su interesi evropskih država (pomislimo samo na Nemačku) već pokazali svoju odlučujuću težinu u procesima sticanja nezavisnosti i vojnom snabdevanju sukobljenih strana. Tako je Evropa još 1991. ušla direktno (od 1995. i u vojnom pogledu, sa svojim trupama) na Balkan.

Ovi odnosi – odnosi podređenosti nekim evropskim zemljama i odbijanja poslušnosti Jugoslaviji – koji su bili i u osnovi raspada a zatim i rata, očigledno uz hegemonistički koncept beogradske vlasti, pružaju nam jasnu indikaciju o odveć često idealizovanom značenju evropskih zemalja, s njihovim principima i interesima. Ako zapadne demokratske vlade i mnoge ekonomske grupe (npr. proizvođači i trgovci oružjem) nisu samo pomagale, već i podsticale i učestvovala u ratnim zbivanjima da bi proširile sferu sopstvenog uticaja i poslovanja, kakva nada za neku suštinsku promenu može da leži u ovakvoj »evropeizaciji«? Izgleda da čak ni okončanje rata, koje je hteo predsednik jedne neevropske države, nije rešilo osnovni problem – problem delimično konkurentskih a u znatnoj meri i podudarnih interesa vladajućih etnocentričnih klasa u novonastalim državama koje su dosad uspevale da manipulišu svaka svojom društvenom bazom.

U Srbiji, ali i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, inicijativa je ostala svojstvena političko-militarističkoj eliti koja je, dobrim delom, nastala unutar starog aparata bivše Jugoslavije. Među tekstovima intelektualaca koji su ovde prevedeni ima i oprečnih mišljenja o prirodi jugoslovenske države i društva. Neki se prisećaju srećnih vremena u kojima niko nikoga nije pitao za opredeljenje po nacionalnosti, barem u umetničkim krugovima, već se saradivalo u ime ideje o univerzalnosti umetnosti, ili nauke – na primer, u multikulturalnom Sarajevu koje je sad napaćeno i podeljeno. Drugi, ne malobrojni, uspostavljaju, naprotiv, neku vrstu kontinuiteta između jučerašnje Jugoslavije i današnjih nacionalističkih zemalja. To je kontinuitet zasnovan na omasovljenju individualnih subjekata, nekada u ime socijalističkog kolektivizma, a danas u ime etničke homogenosti. U oba se slučaja može ustanoviti, kao glavna činjenica, podređenost masa ideologiji koju im je nametnutuo vladar. Unutrašnji neprijatelj jeste svako ko ima samostalnu sposobnost kritike koja je u suprotnosti sa onom zvaničnom. Ta dva totalitarizma veoma bi nalikovala jedan na drugi, što ne bi trebalo da bude iznenađujuće, ima li se u vidu sviknutost, razvijena naročito u autoritarnim režimima, na konformizam, oportunističke i kamuflažu.

Dobrim delom, ovi sudovi se potvrđuju u Srbiji, gde je političko vođstvo bez muke prešlo iz državnog socijalizma u nacionalizam. Godine 1990. navodno je otpočela epoha »preobraćenih u jednoj noći«: da bi se održali na vlasti, rukovodioci su promenili svoju ideologiju, na taj način zadržavajući kontrolu nad instrumentima upravljanja. To nas navodi da još jednom porazmislimo o postojanosti prethodne jugoslovenske situacije: život u zajedničkoj državi i, povrh toga, međuetničko preplitanje miliona osoba koje su se

izjašnjavale na popisima kao Jugosloveni, koje su stvarale tolike mešovite porodice; bila je to zemlja sa najvećim procentom ateista na svetu. Još jedno razmišljanje o prošlosti ponovo se nameće, a to je pitanje intelektualaca, kao posebne kategorije, donekle modernije, kosmopolitske, u većoj meri internacionalne od ostalih slojeva fizičkih radnika i činovnika. Intelektualci su mislili da žive u pluralističkoj društvenoj situaciji, budući da su otvorene represije zbog neslaganja s režimom bile relativno retke za jednu zemlju sa socijalističkim društvenim uređenjem. No, možda su intelektualci predstavljali izolovanu kastu u okviru narodskog ambijenta u kojem su još živile stare plemenske kulture, ekstremni muški šovinizam, kult nasilja kao praktično rešenje konflikta između dve osobe. Možda će ove konstatacije, koliko god pesimistički zvučale, pomoći da se bolje razume zaprepašćenje i zbunjenost mnogih učesnika »tribina« Beogradskog kruga: u roku od nekoliko nedelja, mnogo običnih ljudi, besno i s entuzijazmom, naročito u unutrašnjosti, regrutovalo se za odbranu nacionalnog identiteta, za pomoć braći u nevolji, za osvetu zbog kolektivnog poniženja, stvarnog (ili koje je bar stvarno izgledalo) i onog izmišljenog.

Osećanje nemoći, koje prožima gotovo sve ovde objavljene rasprave, ima različite aspekte koji se svi stiču u osećanju isključenosti, obespravljenosti i gotovo izlišnosti. Bili su nemoćni da se suprotstave ratu i nezaustavljivom širenju njegovih instrumenata smrti i uništenja, nemoćni pred saučesništvom značajnih ličnosti iz oblasti kulture koje su postale saveznici i podstrekači ekspanzionizma i ratne politike; nemoćni pred naopakim posledicama dejstva masovnih medija, dok su ih uklanjali neistomišljenici i ponavljači egzaltiranih poruka političkih i vojnih vrhova. Pa ipak, iako je nesrazmera u sredstvima i efikasnosti vlasti, s jedne, te ove grupe, s druge strane, uplašila intelektualce, nije sprečila njihovu inicijativu, te je svake nedelje poneki istoričar ili filozof, umetnik ili urbanista iznosio okupljenima lično viđenje, duboko promišljeno i iskreno. Tako nit nije bila prekinuta, a otpor homogenizaciji se nastavio. To nije od malog značaja.

Teren od izuzetne važnosti, na kojem su mnogi došli u sukob, bilo je područje istorijskog pamćenja, shvaćenog kao jedno od važnih kulturnih pokretača ratne agresije i moralnog opravdanja za »etničko čišćenje«. Već za Jugoslaviju, istorija kao istraživanje i nastava bila je svedena na ideologiju umesto da se smatra naukom. Istorijske tvrdnje služile su daleko više potrebama javne propagande nego logici jednog kritičkog i sistematičnog proučavanja. Takav pristup je pothranjivao naviku mitske i mistifikovane vizije prošlosti, prenebregavajući pritom, na primer, razloge koji su doveli do njihove saglasnosti s nedavnim nacionalističkim pokretima. Beogradski krug može izgledati kao odgovor na ovu instituciju potpore nacionalističkom srpskom rukovodstvu; no, zbog brojnih i podsticajnih izlaganja intelektualnih i moralnih ideja zasnovanih na otvaranju, pluralizmu, dijalogu, suočavanju, proizveli su nešto što prevazilazi granice ove polemike. Ovaj rad, naime, predstavlja dragocen primer nezavisnog i kritičkog angažovanja intelektualaca, na problemima civilizacije i slobode. Ova lična razmišljanja o nekim od gledišta koja su se pojavila tokom njihovih susreta izneta su zaista s puno poštovanja i solidarnosti prema onima koji delaju u atmosferi daleko težoj od ambijenta u kojem stvaraju zapadni intelektualci, a koji je i sam dvosmislen i uslovljen.

Prevela *Danijela Dorović*

* Claudio VENZA, »Un Circolo pluralistico e critico«, u: *L'Altra Serbia. Gli intellettuali e la guerra*, a cura di Melita Richter Malabotta, Selene Edizioni, Milano, 1996, str. 239-242.

SUMMARIES

ANOTHER SERBIA

Every Saturday for a period of two months, from the beginning of April till the end of June 1992, sessions organized by the Belgrade Circle were held at the Student Cultural Centre in Belgrade. At these sessions, ten in all, intellectuals, members of the Belgrade Circle and their quest – distinguished writers, scientists, artists, journalists, film and theatre directors, architects, actors, interpreters – expressed their own views of another, radically different Serbia. In times of anguish and affliction, the meetings, attended by a large assembly of listeners experiencing a kind of moral purification, were nonetheless imbued with a frail hope that there still might be a chance for a turn in events. With a desire to present ideas, opinions and sensations shared by the participants of the Belgrade Circle sessions to a much larger audience, the reading public, and to preserve them, because of their merit, in a more lasting form, discussions of over eighty intellectuals were compiled to form this book.

In the meantime, the overwhelming disaster has reached its climax: »The Bosnian War«, still raging with no feasible way out as yet, exploded and blazed up like fire. The Belgrade Circle participants, distressed and abashed at the display of all those real or imagined evil deeds, so eagerly reported by the portentous heralds of death voiced hitherto often deeply hidden and silent feelings and thoughts about their burdensome disgust at the plague gripping and afflicting us all. Each participant contributed in his or her own way – rigorous scientific analysis, artistic susceptibility, eyewitness accounts, or simply. A public-minded desperate wail – to the shaping of one new, public opinion, the one that stirred in that sad Spring of '92 and rebelled against the general fear, animosity, devastation, extermination, ethnic cleansing, forcible population exchanges... All those responsible and public-minded citizens, holding different political opinions, some members of various political parties, with incomparable personal experiences, varied professional interest and often of »objectionable« national origin, showed, however the will to insert tolerance among the basic principles of a humanized way of life. But, in spite of the pronounced differences, their common aim, discernable in each and every speech imported to the audience, was to finally establish a community based on simple but as yet still unattainable ideals such as peace, freedom, tolerance and justice in place of degrading political, national and religious exclusiveness. Participants focussed their attention on various aspects of the problem: some analysed the roots of hatred and evil; some indicated the disastrous consequences of irresponsible national myth revivals; others warned of menaces yet to come unless we see reason in time. Some were stern, others witty and others still perhaps too prone to pathos, but they were all deeply concerned, and, as it unfortunately turned out, correct in predicting subsequent events.

Therefore, individuals who take no notice of current, official policy and who have for a long time now tenaciously refused to render their talent and knowledge to the needs of the authorities, gathered round a project titled »Another Serbia«. Instigating a state of war and providing alleged erudite justification for the necessity of mutual extermination in the name of some noble goals, vague even to the very massacre executors, must not and cannot be the vocation of anyone who considers him or herself an »intellectual«, or earns a living acting as one. Hence, all session participants had but one desire: to mark out a path that may lead into a more promising future, to another, different, better and happier Serbia. »Another Serbia« soon became the synonym of resistance to fabricated

lies, nationalistic madness, criminal war, a fascist holocaust, senseless destruction of villages and cities. Thanks are also due to the daily newspaper »Borba« which regularly reported on the Belgrade Circle Saturday sessions, and published a number of contributions presented there... We hope that the Another Serbia we all aspire to be easily discernable in the collection of essays presented in this book.

The reader who hopes to find traces of at least some political program will be gravely disappointed. At present, when politics have poisoned the very soul of so many men of letters and knowledge, and when, among the most violent oppressors, in the ranks of all mortal enemy groups, one finds so many proud bearers of scientific degrees, who may actually be designated as men of unmerited and easily squandered reputation, it has become somewhat indecent to praise »intellectual pursuits«. The Belgrade Circle was, however, founded early in 1992 with the aim of retrieving dignity – another dangerous quality! – to public speech and conceived plans of action for the benefit of truth. We do not take an élitist position and stand indifferently above the crowd. On the contrary, being deeply involved and concerned, we place ourselves in its midst. The Association of Independent intellectuals insists upon its main goal, as declared in the program, namely, to bring together »critically oriented public figures who wish to unite their own civil and intellectual engagements with those of other, basically similarly oriented people«. That is why the Belgrade Circle will continue to »promote ideas, deeds and activities that affirm the values of a democratic, civil and plural society...« The Belgrade Circle will »encourage free and critical thought in all spheres of public life. It will support and help institutions and individuals who resist violence and animosity, and who plead for dialogue and for the survival of culture as the only humanly valid way of life«.

Fine speeches? Maybe. Nevertheless, the Belgrade Circle has already, and despite many organizational and financial hardships, as well as ugly and unjust abuse from people who should have been, by the very nature of their vocation, in our ranks had they not knuckled under the burden of a more noble – national to be sure – mission, gained an undeniably high reputation. The words uttered with the aim of promoting »Another Serbia« and presented in this book to serve as testimony to the existence of a number of sensible people, shrewd and brave enough to resist suffocation by overwhelming absurdity, were not the only »weapon« used by Belgrade Circle members. They had also an active part in numerous civil and peace movements and events, thus contributing to the establishment of critical public opinion in Belgrade and Serbia: let us recall, for instance, the sad candles and our wake in the park, with souls colder than the Belgrade frost, while one of the past infernal wars – God, which one was it? – was raging out there somewhere; let us recall the »Black Band«, »Yellow Band«, »Student Protest '92«, and our endeavours to bring the people of Hrtkovci (»Srbislavci«) to reason; let us recall our guests from Pljevlja, Montenegro, Bosnia...

All the time we were just launching our unhappy and, we believe, noble, though perhaps futile venture the very first participant said: let the Belgrade Circle begin its work!

We hope that by offering this book to the public we have already come a long way.

Translated by *Mirjana Prošić-Dvornić*

INTELLECTUALS AND WAR

This volume, *Intellectuals and War*, follows on the heels of last year's publication of *Another Serbia*. Like the latter, it is the result of the work of the Belgrade Circle. As the reader will recall, *Another Serbia* is a collection of over eighty talks given by members of this association of independent intellectuals and their guests, during ten of the sessions of the Belgrade Circle held every Saturday from the beginning of April to the end of June 1992. *Intellectuals and War* brings together some fifty texts, which were presented as part of the series »Intellectuals and War« organized every other week, for ten sessions from the beginning of October 1992 until the end of February 1993.

At a time when every call for peace, national tolerance, and liberal democracy was being confronted with scorn, disdain, and open ridicule; at a time, that is, when even the most cautious doubts about the utility of the war, which might deflate the state mythology were being denounced as acts of treason committed by slanderers of the National Idea, the Belgrade Circle organized the thematic series, »Another Serbia« and introduced itself to the domestic public as one of the truly rare associations (not to mention political parties, the few exceptions notwithstanding) whose members refused on principle to contribute to the destruction of other nations and the demise of their own. With this series and, particularly, with the publication of our book by the same name, the expression »Another Serbia« became a motto for all those who sooner or later came to see the dangers of the nationalist policies of the past five or more years.

Unfortunately, many of the dark forebodings expressed in that first series proved to be true. With tragedies mounting at an alarming rate, many words that then sounded very strong, sometimes even, strident, have become but mild reproaches today. Words that once, only a year ago, were just short of blasphemy, have long since become commonplace in the mildest critical discourse in which almost everyone engages. Yet, in looking through the pages of *Another Serbia* today, one issue emerges from a number of the contributed works that still has not permeated public consciousness deeply enough and has only with great difficulty found its way into the conscience of those individuals to whom it directly refers. This is, of course, the matter of the responsibility of intellectuals for spreading national intolerance, inflaming hatred, advocating war, and – eventually – for instigating crimes and barbaric destruction and causing the isolation, poverty, denigration and scorn which has since come our way. With this in mind, the Belgrade Circle, as an association of – to repeat – independent intellectuals, decided to organize its second thematic series of discussions around this sensitive and uncomfortable question, which is often protected by taboo.

The Belgrade Circle did not act impetuously in calling for an open examination of the role of public-opinion makers in the Yugoslav tragedy. Nor did it do so only after having seen the tragic results of conspicuous blunders by writers, scholars, and religious figures in irresponsible national mythmaking or – worse – in open incitement to war. Such a decision was part of the original motivation guiding the future founders of the Circle. Long before the disintegration of the country and before borders were redrawn, territory occupied and people expelled from their homes, they witnessed a number of their colleagues working as free agents or, more often, as institutional propagandists, dutifully reviving national myths, recounting the victims of past years as if infatuated with death, reworking the ideology of land and blood and skilfully explaining the need

for the South Slavic peoples to »separate« from one another once and for all. Seeing this, it became clear to the future members of the Belgrade Circle that it would not be long before these words were turned into deeds.

The common denominator for the some twenty philosophers, sociologists, scientists, artists, and journalists who joined together in the Belgrade Circle was, in fact, the decisive refusal to participate in such undignified activities, which could only end in the horrors of war. In its founding Act, and later in number of public statements and individual appearances by its members, the Circle pointed to the responsibility of the »national intelligentsia« and »national institutions« for war and condemned their abuse of public speech. Although against political trials as a matter of principle, the Belgrade Circle argued in its first public statement that not only should politicians, military leaders, and those directly involved in executing their policies be held accountable for their deeds, but also intellectuals responsible for inciting war and causing crimes against humanity, the destruction of cultural and historical treasures, massive displacement of populations and the exile of numerous distinguished creative figures, and the involuntary flight of educated young people. The fact that it was precisely those individuals who given the nature of their work, should have been among our ranks, but chose instead to put their talents, knowledge, and reputation in the service of legitimising a new collectivism, who were the first to poke fun at the Circle and attack it with angry, even threatening messages made it convincingly clear that this important initiative was directed to the right address. At the crucial moment when the class-based identity of society began to collapse from within, these intellectuals, rather than putting their strength and authority into the democratic enlightenment of an apathetic citizenry actively helped to enthrone another new unifying principle, a new unio mistica which would, this time, be based on an artificially awakened and stimulated national identity. Thanks largely to these efforts, the opportunity to become a society of free individuals who act as autonomous citizens in the political sphere and not as anonymous members of the one and only Class, on Nation was again – and, again for a long time – gambled away. Put simply and crudely: once again, »ideologues«, »clerics«, and »guard dogs« have sold us a bill of goods.

Few or the participants in the series »Intellectuals and War« were prepared to say that all »national intellectuals« were guided by evil intentions, hatred toward other peoples, vicious greed, futile craving for fame and honour, or the desire to gain the favour of the new/old rulers. It was clear to our authors that there were honest and intelligent people among these »national intellectuals« who sincerely believed that after the fall of the »old regime« it was more important to resolve the national question than to work for the establishment of parliamentary democracy. Reality – as is most often the case – provided them with a real basis for dissatisfaction. However, just as the framers of the idea of the social revolution before them, they turned to the implementation of the national revolution, without paying attention to the means those contracted do to the job – nurtured as they were in our rich tradition – would more than likely use.

Thus, it is hard to resist the conclusion that the war began in words. Any rational observer of the now distant events could reasonably have expected the abbreviated series of exchanges between abstract ideas and concrete acts to turn easily and rapidly into bullets. After all, doesn't the saying go: the pen is mightier than the sword!? A majority of the authors contributing to this volume, share the belief that if intellectuals – who have since become peace advocates – are now amazed and horrified by the sea of spilled

blood, the ruined cities and villages, the rivers of displaced and uprooted people, and the previously unimaginable fascistisation, impoverishment, and criminalisation of society, they must – if nothing else – face up to their own professional and moral responsibility for this. But this is a question of individual conscience which no one may or should pass a judgment.

Some of the text, however, express the belief that another kind of responsibility – one that presumes more tangible consequences than merely having to confront oneself – must surely fall on the shoulders of that »portrait gallery« of our intellectual guard who have consciously advocated war and misled the people, captivating them with other-worldly messages, promising them the heavenly city, submerging them into the past, offering them dignity through force, and turning them away from the most natural desire to live a better and happier life with Others rather than in isolation from the outside world, imprisoned by self-love. One moment openly, the next moment covertly, they supported the consolidation of an authoritarian and indifferent regime, which would carry out the dirty work for them and for the greater glory of the Nation. They graciously allowed the forces of evil to strike, always ready to put the intellectuals' most daring plans into action. Sometimes participating directly in the government, but more frequently, acting in the shadows as advisors to the absolute ruler and his priests and in collusion with our *Volkgeist*, these intellectuals were not prepared to take a stand at those moments when the people appeared to have come to their senses. They introduced even greater discord into the already confused political scene as they entered into the ranks of political parties that had the appearance of becoming democratic. Through both their silence and action, they allowed the uneducated electoral body to surrender itself to the one and only real leader.

With these texts in front of us, it is tempting to outline a series of »generic-types«, that is, to construct a certain number of »ideal types« from among our national intellectuals. It is easy to understand those readers who would be happy with a string of unique caricature-like portraits. We have merely to think about all those crazed painters, poets of hearth and home, ominous prophets, patented demystifiers of planetary conspiracies and experts in deconstructing the »new world order«, ethno geneticists and amateur historians who trace their nation's roots to ancient, even prehistoric times, former Marxists who find solace for their collapsed ideology in the »sweet joy of belonging« to the Nation, indefatigable drafters of geopolitical maps, and journalists and columnists who have persistently presented our unsophisticated readers and television audiences with an up side down picture of history and the world. But for now, let's just keep these in mind: as, in this brief introduction we cannot even hope to sketch out such a typology, much less, to take on a detailed study of some prominent cases. What we can do is hope that a future systematic examination of the role of intellectuals in the wars we are going through will enable us to arrive at an answer to the question posed by the authors of this volume. They themselves have not been motivated by the ambition to offer an answer now and this motivation could hardly be said to be a common denominator among the various texts, which differ both in genre and in the opinions they present. As in *Another Serbia*, the contributors to *Intellectuals and War* have their own views and are alone responsible for their words.

Translated by *Julie Mostov*